یاسنجان سادیق چوغلان

باهادیرنامه

4

مىللەتلەر نەشرىياتى · بېيجىڭ

یاسنجان سادیق چوغلان

4

مىللەتلەر نەشرىياتى

ISBN 978-7-105-11012-4

9 787105 110124 >

定价：45.00元

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى
www.uyghurkitap.com

یاسنجان سادتق چوغلان

باهاردرنامه

(تاریخی رومان)

4

میللەتلەر نەشریاتی

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى

ياسنجان سادىق چوغلان ◆ 2003 - يىل

74

شۇ كۈنلەردە كۈز پەسلى ئاخىرلىشىپ بولغۇچە رەقىبى يا-
دىكار مۇھەممەد مىرزىنى مەغلۇپ قىلىپ، قىشنى ھىرات شەھە-
رىدە ئۆتكۈزۈشنى كۆڭلىگە پۈككەن ھۈسەيىن بايقارا ئالدىراپ
قالغانىدى. ھەئە، سۇلتان ئەبۇسەئىد مىرزىنىڭ ئۆلۈمى بىلەن تەڭ
ئۇنىڭ ئۆز ئالدىغا مۇستەقىل ھاكىمىيەت تىكلەش ئارزۇسى كۈن-
دىن ـ كۈنگە كۈچەيىپ كەتكەن، ھىراتنى خانزادە سۇلتان ئەھ-
مەد مىرزىنىڭ ياردەمسىز ئېلىشىنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى. شۇڭا
ئۇ دادىسىنىڭ قىساسىنى ئېلىش ئۈچۈن ھىراتقا ئالدىراپ لەش-
كەر تارتقان خانزادە سۇلتان ئەھمەد مىرزا بىلەن كۆرۈنۈشتە بىر-
لەشكەن قىياپەتكە كىرىۋېلىپ، ئازغىنە لەشكىرى بىلەن ھە ـ ھۇ
قىلىپ قويۇپ، ئەمەلىيەتتە ئاساسلىق لەشكىرىي كۈچىنى مە-
خىرلاتمىدى. خانزادە سۇلتان ئەھمەد مىرزا بىلەن يادىكار مۇھەم-
مەد مىرزا بىرنەچچە قېتىم قاتتىق جەڭ قىلغان بولسىمۇ بىر ـ
بىرىنى يېڭەلمىدى. پۇختا تەييارلىق كۆرگەن يادىكار مۇھەممەد
مىرزا ھىرات شەھىرىنى مەھكەم ساقلاپ مۇداپىئەدە تۇرۇۋالغانـ
دى. ۋاقىتنىڭ ئۇزىرىشىغا ئەگىشىپ خانزادە سۇلتان ئەھمەد
مىرزا شەھەرنى مۇھاسىرە قىلىپ تۇرۇۋېرىشتىن زېرىكتى. ئۇ يا
شەھەرنى ئالالماي، ياكى لەشكەرلەرنى چېكىندۈرۈپ كېتەلمەي
تۇرغان پەيتتە، ئايغاقچىلىرى سەمەرقەنتتىكى بىر قىسىم پېشقە-
دەم ئەمىرلەرنىڭ سەمەرقەنت تەختىگە ئىنىسى سۇلتان مۇھەممەد
مىرزىنى ئولتۇرغۇزۇشنى مەسلىھەتلەشكەنلىك ھەققىدىكى مىش ـ
مىش خەۋەرنى يەتكۈزدى. بۇ خەۋەر ئۇنىڭ يادىكار مۇھەممەد مىر-
زىنى ئۆلتۈرۈپ، ئاتا قىساسىنى ئېلىش ئارزۇسىنى بىردىنلا سو-

ۋۇتىۋەتتى. گەرچە خانلىق تەختكە چوقۇ ئوغۇل ۋارىسلىق قىلسىدە. غانلىقى ئېنىق بولسىمۇ، خانزادە سۇلتان ئەھمەد مىرزا ئاتا قا. ساسىنى ئېلىشقا ئالدىراپ، تاج كىيىپ، تەختتە ئولتۇرۇش مۇرا. سىمى ئۆتكۈزمىگەن، ئۆزىنى ماۋەرائۇننەھر سەلتەنىتىنىڭ قانۇ. لۇق ھۆكۈمدارى دەپ جاكارلىمىغانىدى. مۇشۇ سەۋەبتىن ئۇنىڭ كۆڭلىگە گۇمان چۈشتى. ئۇ سەمەرقەنت تەختگاھىنى ئىنىسىغا تارتقۇزۇپ قويۇشتىن ئەنسىرىدى ـ دە، ھىراتنى قامالدىن بوشـ تىپ، بارلىق سەركەردە ـ لەشكەرلىرى بىلەن سەمەرقەنتكە قاراپ يول ئالدى.

ۋەزىيەتنى ئىنچىكە تەھلىل قىلغان ھۈسەيىن بايقارا سەمەر. قەنتكە قايتقان سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ پات يېقىندا يادىكار مۇھەممەد مىرزىغا جازا يۈرۈشى قىلىشقا ئالدىرىمايدىغانلىقىنى جەزملەشتۈردى.

«خانزادە سۇلتان ئەھمەد مىرزا ئىنىلىرىدىن ۋايىم يەپ قالـ غان بولسا، ئەمدى سەمەرقەنت تەختگاھىدىن ئالدىراپ ئايرىلمايـ دۇ، يېڭىدىن قولىغا ئالغان سەلتەنەت ئاساسىنى پۇختىلۇۋالماي، ئىنىلىرى ھەم ئوردىسىدىكى ئەمىر ـ بەگلىرىنىڭ ساداقىتىگە كۆڭۈل توختاتماي تۇرۇپ لەشكىرىي كۈچىنى خوراتمايدۇ. ئەگەر ئۇ سەمەرقەنتتە مىدىرلىماي تۇرۇۋەرسە، يادىكار مۇھەممەد مىرزا باشچىلىقىدىكى شاھرۇخىيلەر ھىراتنى مەركەز قىلغان سەلتەنىتـ نى تېخىمۇ مۇستەھكەملىۋالىدۇ، بەلكىم مېنى خۇراساندىن ھەيـ دەپ چىقىرىشقا ھەرىكەت قىلىدۇ. سۇلتان ئەبۇسەئىد مىرزىدەك كاتتا ھۆكۈمدار ئۆلۈپ كەتكەن بىلەن، مىرانشاھلار ئەۋلادىغا سەل قاراشقا بولمايدۇ. ئۇلار يەنىلا كۈچلۈك، ئالدىراپ تەڭ كېلىش مۇمكىن ئەمەس. ئاخىرقى ھېسابتا قاراپ تۇرۇپ تاجۇ تەختسىز، زېمىن ـ تەسەررۇپسىز قالىدىغىنى مەن بولۇپ قالامدىمەن ـ نېـ مە؟ توغرا، ھازىر يادىكار مۇھەممەد مىرزا ۋاقىتلىق ئۇستۇنلۇكنى ئىگىلىگەندەك قىلغان بىلەن، ئۇنىڭ سەلتەنەت ئاساسى پۇختا ئەـ مەس. سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ ھە دېگەندە ھىراتنى ئالالماسلـ

قىدىكى سەۋەب ـــ ئاتا قىساسىنى ئېلىشقا ئالدىراپ، جەڭ تەدبىـ
رىگە سەل قارىغانلىقىدا. مەن يەنىلا ئۇنىڭ بىلەن بولغان مۇناسى
ۋەتىنى ساقلاپ، يادىكار مۇھەممەد مىرزىنى يېتىم قالدۇراي.
ھىراتقا لەشكەر تارتىشقا ئالدىرىماي، ئەھۋالنى پۇختا كۆزىتەي،
قارامليق قىلسام زىيان تارتمەن. سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ تۇ
مەنلىگەن لەشكەرلىرىگە تاقابىل تۇرالمىغان يادىكار مۇھەممەد
مىرزا مېنىڭ نەچچە مىڭ لەشكىرىمگە ئابايامىلا تاقابىل تۇرالايدۇ.
ئۇنى مەغلۇپ قىلىش ئۈچۈن لەشكەرگە ئەمەس، تەدبىرگە تايىناي.
كۇز ئاخىرلىشىپ بولغۇچە ھىراتنى قولۇمغا ئېلىۋالسام سۇلتان
ئەھمەد مىرزىدىن ۋايىم يېيىشمىنىڭمۇ ھاجىتى قالمايدۇ...»

سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ تۇيۇقسىزلا قامالنى بوشىتىپ
لەشكەر چېكىنىدۇرگەنلىكىنى كۆرگەن يادىكار مۇھەممەد مىرزا
بۇنى رەقىبىنىڭ ئاجىزلىقى دەپ چۈشەندى. ئۇنىڭ سەمەرقەنتكە
قايتىپ كەتكەنلىكىدىن خەۋەر تاپقاندا بولسا خاتىرجەم ھالدا ئو
يۇن ـ تاماشاسىنى باشلىۋەتتى. ھىرات ئوردىسىدىكى ئەمىر ـ
سەركەردىلەر ئەمدىلا ئون توققۇز ياشقا كىرگەن بۇ سۇلتاننى كۇ
يۇ ئوغۇل قىلىۋېلىش ياكى باشقا ئوسۇللار بىلەن ئۇنىڭ ئىشەن
چىگە ئېرىشىپ، يۇقىرى مەنسەپ ـ مەرتىۋىگە، ئىمتىيازلارغا ئې
رىشىش ئۈچۈن بەس ـ بەستە مېھماندارچىلىق، باراۋەتلەرنى ئو
يۇشتۇرۇپ، ئۇنىڭ كۆڭلىنى مايىل قىلىشقا كىرىشكەنىدى.

سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ تاج كىيىپ تەختتە ئولتۇرغانلى
قىنى مۇبارەكلىگەچ، ئايغاقچىلىرى ئارقىلىق يادىكار مۇھەممەد
مىرزىنىڭ ئەھۋالىنى ئوقۇشۇپ تۇرۇۋاتقان ھوسەين بايقارا ھە
دېگەندە ھىراتقا لەشكەر تارتىشقا ئالدىرىمىدى.

«ئاشكارا ھەركەت قىلىپ رەقىبىمنى چۆچۈتۈپ قويماي،
پۇختا تەييارلىق كۆرۈپ بىر قېتىمدىلا نۇسرەت قازىنىشنى قولغا
كەلتۈرەي. ھازىرچە يادىكار مۇھەممەد مىرزا غەلىبىسىگە مەست
بولۇپ شارابىازلىق قىلغاچ تۇرۇۋەرسۇن.»

※ ※ ※

مۇرغاب ۋادىسى كۆز كېلىشى بىلەن خۇددى تولغان جۇڭانلاردەك باشقىچە گۈزەللىشىپ كەتكەندى. بېشىدىن تۇرغۇن ئىسسىق ـ سوغۇقلارنى ئۆتكۈزگەن ھۇسەيىن بايقارا سەركەردىلىرىنى ئەۋەتسە مۇھىم ئىشلارنى دەل ۋاقتىدا بىر تەرەپ قىلالمايچوڭ ئىشقا دەخلى يەتكۈزۈپ قويۇشىدىن ئەندىشە قىلىپ، ئازغىنە نۆكەرلىرى بىلەن مۇرغاب ۋادىسىنىڭ ھىراتقا يېقىن بۆلىكىگە كېلىپ يوشۇرۇنغانىدى. شۇڭلاشقا، ماڭغۇزغان ئايغاقچىلىرى ھىراتقا ئەتىگىنى كىرىپ، كەچ كىرگىچە قايتىپ چىقىپ، ئىگىلىگەن ئەھۋاللارنى ۋاقتىدا مەلۇم قىلالايتتى. ئۇنىڭ بۇ يەرگە يوشۇرۇنغىنىغا شۇ كۈنلەردە ئون بەش ـ يىگىرمە كۈن بولاي دەپ قالغانىدى.

ـــ قانداق بولدى؟ ـــ دېدى ئەتىگەندىن بېرى شەھەرگە كىرىپ كەتكەن ئايغاقچىسىنىڭ يولىغا قاراپ ئولتۇرغان ھۇسەيىن بايقارا تاقىتى تاق بولغان ھالدا ئۇنى سۆزلەشكە ئالدىرىتىپ، ـــ مىرئەلى مىراخور[1] بىلەن كۆرۈشەلىدىڭمۇ؟

ـــ كۆرۈشتۇم ئالىيلىرى، ـــ دېدى مىرزىنىڭ ئەھۋال ئۇقۇشقا ئالدىراپ قالغانلىقىنى سەزگەن ئوتتۇرا ياشلار چامىسىدىكى كەكە ساقال، دېھقان سىياقىدا ياسىنىۋالغان ئايغاقچى ئېھتىرام بىلەن قول باغلاپ، ـــ مىرئەلى مىراخور ئالىيلىرىنى ئەتە كەچتىكى شەھەرگە ھوجۇم قىلىش ۋاقتىنى كېچىكتۈرسۇن، دەيدۇ.

ھۇسەيىن بايقارا نارازىلىق بىلەن قاپقىنى تۇردى:

ـــ بۇ ئۇنىڭ نېمىدېگىنىكەن، مۇددىئايىمىز ئاشكارىلىنىپ قاپتىمۇ ـ يا؟

ـــ يوقسۇ ئالىيلىرى، ـــ دېدى ئايغاقچى ھودۇقۇپ، ـــ

① مىراخور ـــ خان ـ سۇلتانلارنىڭ مەخسۇس مىنىدىغان ئېتىنى باقىدىغان، توقۇيدىغان خىزمەتكارلارنىڭ باشلىقى.

مىرئەلى مىراخورنىڭ باشقىچە كۆرسەتمىسى بار ئوخشايدۇ. ئەتە ھۈزۈرلىرىغا ئۆزى كىشى ئەۋەتىدىغان ئوخشايدۇ.

ھۈسەيىن بايقارانىڭ قىيسىق كۆزلىرىدە گۇمان، تەشۋىش ئالامەتلىرى بالقىدى.

ــ شەھەرگە ھۈجۇم قىلىدىغان ۋاقىتنى ئاللىقاچان بېكىتىپ بولغان تۇرساق، ئەمدىلىكتە ۋاقىتنى كەينىگە سۈرسۇن دېگىنى نېمىسى؟ ــ دېدى ھۈسەيىن بايقارا خۇددى ئۆزىگە ئۆزى سۆزلىگەندەك غۇدۇراپ، ــ بىز ھازىر يادىكار مۇھەممەد مىرزىنىڭ بۇرنىنىڭ ئاستىدا تۇرۇۋاتىمىز. دېھقان، مەدىكار، سودىگەر، ھۈنەرۋەن ــ كاسىپ سىياقىدا ياسىنىپ ئىككىدىن ــ ئۈچتىن بولۇپ مۇرغاب بويىغا ئاران تەستە توپلاشقان لەشكەرلىرىمىزنى قانداقمۇ يوشۇرۇپ قالغىلى بولسۇن؟ ۋاقىتنى كەينىگە سۈرىدىغان بولساق سېزىلىپ قالىمىز. شەيمىزنى يادىكار مۇھەممەد مىرزا سېزىپ قالىدىغان بولسا دەرھال سەگەكلىشىدۇ، ھازىرلىق كۆرۈۋالىدۇ. ئول چاغدا ھىرى[1]نى پەم بىلەن ئالماق تەسكە توختايدۇ. سۇلتان ئەھمەد مىرزا نەچچە تۈمەن لەشكەر بىلەن بىرنەچچە ئاي قاتمۇقات قورشاپمۇ ئالالمىغان شەھەر بۇ.

ئايغاقچى گۇناھكارلاردەك بېشىنى تۆۋەن ئەگدى.

ــ سەن دەرھال شەھەرگە كىرىپ ئول مىرئەلى مىراخورنىڭ ھەربىكىتىنى كۆزەت. ئۇنىڭ ئازراقلا ساتقىنلىق قىلغانلىق شەپسىنى سەزسەڭ بىزگە دەرھال خەۋەر بېرىۋەت.

ــ باش ئۈستىگە! ــ ئايغاقچى دەرھال كەينىگە ياندى.

ھۈسەيىن بايقارا قېشىدا ئولتۇرغان سەركەردىسى مۇزەپپەر بارلاسقا نەزىرىنى ئاغدۇردى:

ــ سىلى دەرھال يۇز نۆكەرنى ئېلىپ يولغا چىقسىلا. ۋەزىپىلىرى ــ شەھەرنىڭ ھەرقايسى دەرۋازىسىغا كۆز ــ قۇلاق بولۇش. ناۋادا ھىرى لەشكەرلىرى شەھەردىن چىقسا، يېنىمغا دەرھال چاپارمەن ماڭغۇزسىلا. قىلچىلىك بىخەستەلىك قىلمىسىلا ھەر

① ھىرى ــ ھىرات.

ئېھتىمالغا قارشى ئات ئېلىۋالسىلا، قانداق سىياقتا ياسىنىپ ماڭسىلا مەيلى، ئەمما قىلچىلىك چاندۇرۇپ قويمىسىلا.

ـــ پەرمانبەردارمەن! ـــ دېدى مۇزەپپەر بارلاس دەس كۆرۈندىن تۇرۇپ.

ھۇسەيىن بايقارانىڭ بۇنچە ئېھتىيات قىلىشى بىكار ئەمەس ئىدى. چۈنكى، مۇرغاب ۋادىسىدا يوشۇرۇنۇپ ياتقان ئون بەش يىگىرمە كۈندىن بېرى ئۇ ئايغاقچىلىرى ئارقىلىق يادىكار مۇھەممەد مىرزىنىڭ يېقىن مەھرىمى مىرئەلى مىراخورنى نۇرغۇن ئالتۇن ـ كۈمۈش بىلەن سېتىۋېلىپ، يادىكار مۇھەممەد مىرزا ھەققىدە نۇرغۇن ئىشەنچلىك مەلۇماتلارغا ئېرىشكەنىدى. مۇشۇ ئارقىلىق مىرئەلى مىراخور خانىڭ مەخسۇس ئاتلىرىنى يايلىتىپ كېلىش باھانىسىدا مۇرغاب بويىغا چىقىپ ھۇسەيىن بايقارا بىلەن بىر قېتىم يۈزتۇرانە كۆرۈشتى ۋە ھىراتقا ھۇجۇم قىلىش ۋاقتىنى مەسلىھەتلەشتى. كېلىشكەن ۋاقىت بويىچە ھۇسەيىن بايقارا ئەتە تەڭ كېچىدە بارلىق سەركەردە ـ لەشكەرلىرى بىلەن شەھەر گە تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىدىغان، مىرئەلى مىراخور ئېچىدىن ماسلىشىپ شەھەر دەرۋازىسىنى ئېچىپ بېرىدىغان بولغانىدى. شۇ سەۋەبتىن ھۇسەيىن بايقارا ھىراتنىن ئۇچ كۈنلۈك يىراقلىقتىكى چۆلدە بۇيرۇق كۈتۈپ تۇرغان سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنى ھەر خىل سىياقتا ياسىنىپ مۇرغاب بويىغا يېتىپ كېلىپ جەڭگە ھازىرلىنىشقا بۇيرۇق بەرگەنىدى. بۇگۈن ئۇنىڭ ئۇچ مىڭغا يېقىن سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنىڭ ھەممىسى جەم بولۇپ بولغانىدى. ناۋادا شەھەرگە ھۇجۇم قىلىش ۋاقتىنى يەنە بىر ـ ئىككى كۈن كېچىكتۈرىدىغان بولسا، ئۇچ مىڭ لەشكەرنى ھەرقانچە قىلىپمۇ يوشۇرۇپ بولالمايتتى. ئاشكارىلىنىپ قالسا، يادىكار مۇھەممەد مىرزا ئويۇن ـ تاماشىلىرىنى يىغىشتۇرۇپ، شەھەر مۇداپىئەسىنى قايتىدىن چىڭىتىۋالاتتى، ھەتتا سەركەردە ـ لەشكەرلىرى بىلەن شەھەردىن چىقىپ، ھۇسەيىن بايقارانىڭ ئۇستىگە باستۇرۇپ كەلىشمۇ مۇمكىن ئىدى. مۇشۇ سەۋەبتىن ھۇسەيىن بايقارا قاتتىق

ئەندىشىگە چۈشكەنىدى.

※ ※ ※

بۇگۈن ھۈسەيىن بايقارا باش ـ ئاخىرى يوق شۇبھىلىك خەيىللار ئىلكىدە ئاران كۈنىنى كەچ قىلدى. ئەسىر ۋاقتى ئۆتۈپ كەتكەن بولسىمۇ شەھەرگە كىرگۈزگەن ئايغاقچىلىرىدىنمۇ، شەھەر ئەتراپىنى كۆزىتىشكە ئەۋەتكەن چەۋەندازلىرىدىنمۇ تېخىچە خەۋەر كەلمەيۋاتاتتى. ئۇنىڭ چىرايىنىڭ بارغانسېرى تۈتۈلۈپ كېتىپ بارغىنىغا قاراپ سەركەردىلىرى ئارتۇقچە گەپ سوراشقا پېتىنالمىدى. ھەئە، ھۈسەيىن بايقارانىڭ سەۋر قاچىسى توشۇپ كەتكەنىدى.

«... ئەمدى بۇنداق ساقلاپ تۇرۇۋەرمەي. بۇگۈن كېچىنى قولدىن بېرىپ قويسام، شۇنچىۋالا لەشكەرنى مۇرغاب بويىغا قانداق يوشۇرۇپ بولالايمەن؟ يەرلىك كىشىلەر بۇگۈن ئانچە ئېرەن قىلمىغان بىلەن ئەتە گۈمان قىلىدۇ. بۇ تەرەپلەرگە يادىكار مۇھەممەد مىرزىنىڭ چارلىغۇچىلىرىنى، پايلاقچىلىرىنى چىقمايدۇ دەپ كىم ھۆددە قىلالايدۇ؟ تەۋەلىكىگە بىرمۇنچە يوچۇن كىشىلەرنىڭ تۇيۇقسىز پەيدا بولۇپ قالغانلىقىدىن خەۋەر تاپسا يۇرت ئاقساقاللىرىنىڭمۇ كۆڭلىگە گۈمان چۈشىدۇ، شەھەرگە كىرىپ مىرزىسىغا خەۋەر بېرىشىدۇ. كەينىگە سۇرۇلگەن ھەر بىر دەقىقە ۋاقىت بىز ئۈچۈن پايدىسىز، بەلكىم ھازىر يادىكار مۇھەممەد مىرزا تېخى ھېچ ئىشتىن خەۋەر تاپمىغان بولۇشى مۇمكىن. بۇگۈن كېچىلا شەھەرگە ھۇجۇم قىلاي. مىرئەلى مىراخور شەھەر دەرۋازىسىنى ئېچىپ بېرەرمۇ؟ ئۇ ھەرقاچان مېنى ئاغزىمىغا قارايدۇ دەپ كارى بولماسلىقى مۇمكىن. شۇنداق بولىدىغان بولسا شەھەرگە كىرمەك قىيىنلىشىدۇ. دۇشمەن سېزىپ قېلىشىمۇ مۇمكىن. شۇنچە ئەجىر سىڭدۈرگەن مۇددىئايىم سۇغا چىلىشارمۇ؟ قانداق قىلسام بولۇر زادى؟ ئەمدى بولغاندا لەشكەر چېكىنىدۇرۇشنىڭ ئورنى يوق

ياكى تەۋەككۈل قىلىپ مىرئەلى مىراخورنى يەنە بىر كۈن ساقلىـ
ساممىكىن؟ مۇشۇنداق ۋاقىتتا ئادەم سىرداش، پىكىرداش دوستىـ
غا ئەجەب موھتاج بولىدىكەن دېسە. قېشىمدىكى مۇنۇسەركەردىـ
لىرىمنىڭ ھەممىسى باھادىرلاردىن، ئەمما مەسلىھەتكە يارىمايدۇ،
ھەممە ئىشتا خوش ـ خوش ئېيتىپ ئاغزىمغا قارايدۇ، ئۇي ـ پـ
كىرلىرىنى، تەدبىرلىرىنى دادىل ئوتتۇرىغا قويالمايدۇ. ئۇلارنىڭ
جاسارىتى بولغان بىلەن پاراسىتى يوق. شول تاپتا ئەلىشىر بەگ
يېنىمدا بولغان بولسا بەك ياخشى بولاتتى، چوقۇم ياخشى مەسلىـ
ھەت بېرەتتى، يۈز ئاياپ ئولتۇرمايتتى، قىلدەك سەۋەنلىكلىرىمـ
مۇ ئۇنىڭ ئۆتكۈر نەزىرىدىن قېچىپ قۇتۇلالمىغان ئەمەس؛ بەرگەن
ھەر بىر مەسلىھەتى، كۆرسەتكەن ھەر بىر تەدبىرى ئورۇنلۇق بـو ـ
لۇپ چىقاتتى؛ ئۇي ـ پىكىرلىرى بەكمۇ ئۆتكۈر ئىدى...»

بىردىنلا يالغۇزلۇق ھېس قىلغان ھۈسەيىن بايقارا بالا
ۋاقىتىدىكى ھەمساۋاق دوستى، شائىرلىق ئىستېداتى بىلەن پۈتكۈل
ماۋەرائۇننەھر، خۇراسان ۋادىسىغا تونۇلغان ئەلىشىر نەۋائىنى
ئەسلەپ قالغانىدى. شۇ كۈنلەردە تېخى ئوتتۇز ياشقا تولمىغان
ئەلىشىر نەۋايى سەمەرقەنتتە ئىدى.

ھۈسەيىن بايقارانىڭ كۆز ئالدىدىن بالىلىق، ئۆسمۈرلۈك
دەۋرىدە ئەلىشىر نەۋايى بىلەن ھىرات خانلىق مەدرىسىسىدە،
مەۋلانە شەرەفىددىن ئەلى يەزدىنىڭ ھۇزۇرىدا بىللە ئوقۇپ، بىللە
ئويناپ يۈرگەن غەمسىز، بىغۇبار كۈنلىرى لىپ قىلىپ ئۆتتى.
ھەئە، ئۇ بۇ زېھنى ئۆتكۈر، ئاق كۆڭۈل، ھەققانىيەتچى،
راستچىل، بەكمۇ ئەدەپلىك، ئىلىمگە ھېرىسمەن، نازۇك تەبىئەتـ
لىك دوستى بىلەن مىرزا ئۇلۇغبەگ پاجىئەسىدىن كېيىن، ئېـ
نىقراق قىلىپ ئېيتقاندا ئوبۇلقاسىم بابۇر مىرزا ھىراتقا ئەمىر
بولغاندىن كېيىن بەلخكە كېتىشكە مەجبۇر بولۇپ ئايرىلىپ كەتـ
كەنىدى. ھەئە، كېيىن ئۇلار مەشھەدتە قىسقا مۇددەت جەم بولىدى.
بۇ چاغدا ياشلىق مەۋسۇمىغا قەدەم قويغان ھۈسەيىن بايقارانىڭ
قەلبىگە سەلتەنەت ھەۋىسى چۈشتى. ئۇ ئىلىم تەھسىل قىلىشنى

توختىتىپ، بەلكە قايتىپ ھاكىمىيەت ئىشلىرىغا ئارىلىشىشقا كىرىشتى. ئەلىشىر بەگمۇ ئاتا ـ ئانىسى بىلەن بىللە ھىراتقا قايتىپ كەتتى. شۇنداقتىمۇ ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا خەت ـ ئالاقە ئۈزۈلۈپ قالمىدى. ھۈسەيىن بايقارا دوستىنىڭ ئون بەش يېشىدا ھىراتتىكى ئوبۇلقاسىم بابۇر مىرزىنىڭ ئوردىسىغا خىزمەتكە كىرگەنلىكىدىن خەۋەر تېپىپ بەگمۇ سۆيۈنىدى ۋە خەت يېزىپ تەبرىكلىدى، يازغان نەزمىلىرىنى ئەۋەتىپ بەردى. ئۆزىگە «نەۋايى» تەخەللۇسىنى قويغان ئەلىشىر بەگمۇ يازغان شېئىرلىرىنى ئۇ-نىڭغا ئەۋەتىپ تۇردى. كېيىن شېئىر يېزىشقا ئالاھىدە ھەۋىس بار سۇلتان ئەبۇسەئىد مىرزا كىچىك تۇرۇپ شائىرلىق داڭقى چە-قىشقا باشلىغان ئەلىشىر نەۋايىنى ھىراتتىن سەمەرقەنتكە ئەكە-لىۋالدى. ھۈسەيىن بايقارا دوستى ئەلىشىر نەۋايىنىڭ سەمەرقەنت-كە بارغاندىن كېيىن ئەينى دەۋردىكى مەشھۇر ئۆلىما سۇلتان مە-لىك كاشغەرىينىڭ ئوغلى ئەھمەد ھاجىبەگنىڭ ھامىيلىقىدا تۇر-غانلىقىدىن خەۋەر تاپتى. بۇ چاغدا ئۇ سەلتەنەت دەۋاسى قىلىپ سۇلتان ئەبۇسەئىد مىرزا بىلەن قارشىلىشىۋاتاتتى. شۇڭا ئەلە-شىر نەۋايى بىلەن دىدار ـ مۇلاقاتتا بولۇشقا پۇرسەت تاپالمىدى. ياش ئەلىشىر نەۋايى بۇ مەزگىلدە سۇلتان ئەبۇسەئىد مىرزىنىڭ نەۋرە قېرىنداشلىرىنى سەلتەنەتتىن چەتلەشتۇرۇپ، چەتكە قې-قىشلىرىنىمۇ، ھۈسەيىن بايقارا، ئوبۇلقاسىم بابۇر، ئەھمەد جۇگە-غا ئوخشاش تۆمۇرىيزادىلەرنىڭمۇ سەلتەنەت دەۋاسى قىلىپ ئەبۇ-سەئىد مىرزىغا قارشى چىقىشىنىمۇ قوللىمايتتى. ھەممەيلەننىڭ بىر نىيەتتە ئىتتىپاقلىشىپ، بۇيۇك ئىستېلاچى ئەمىر تۆمۇر ئا-ساس سالغان ماۋەرائۇننەھر سەلتەنەتىنى قايتىدىن قۇدرەت تاپقۇ-زۇشىنى تەشەببۇس قىلاتتى. شۇڭا بۇ ياش، شۆھرەتلىك شائىر بىلەن سۇلتان ئەبۇسەئىد مىرزا ئوتتۇرىسىدا پىكىر بىرلىكى يوق ئىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئەشەددىي رەقىبى ھۈسەيىن بايقارا بىلەن ئەلىشىر نەۋايىنىڭ ساۋاقداش، يېقىن دوستلاردىن ئىكەنلىكە-دىن، پات ـ پات خەت ـ ئالاقە قىلىپ تۇرىدىغانلىقىدىن خەۋەر

تاپقان سۇلتان ئەبۇسەئىد مىرزا نەۋايىغا ئانچە ئېتىبار بىلەن قا-
رىمىدى، ئوردىغىمۇ خىزمەتكە تەكلىپ قىلمىدى. ئەلىشىر نەۋا-
يىمۇ ئۆز بېشىمچە، زالىم، شارابخور بۇ ھۆكۈمدارغا يېقىنلا-
شىشنى خالىمىدى.

پەقەت سۇلتان ئەبۇسەئىد مىرزا ۋاپات بولغاندىن كېيىنلا سەمەرقەنت تەختگاھى بىلەن ئىتتىپاق تۈزگەن ھۈسەيىن بايقارا خانزادە سۇلتان ئەھمەد مىرزا بىلەن كۆرۈشۈش باھانىسىدا سە-مەرقەنتكە كېلىپ، ئايرىلىپ كەتكىلى ئۇزۇن بولغان بۇ دوستى بىلەن قايتىدىن دىدار ـ مۇلاقاتتا بولدى، ئۆتكەن كۈنلىرىنى ئەسلەپ، كەلگۈسىدىكى ئارزۇ ـ ئارمانلىرىنى بايان قىلىشتى. ما-ۋەرائۇننەھر سەلتەنەتىنىڭ بۆلۈنۈپ كەتمەي بىر تەخت ئەتراپىغا ئۇيۇشۇپ، قۇدرەتلىك دۆلەت بولۇپ شەكىللىنىشىنى، يەنى بۇيۇك ئىستېلاچى ئەمىر تۆمۇر دەۋرىدىكىدەك قۇدرەت تېپىشىنى ئارزۇ قىلىدىغان ئەلىشىر نەۋايى دوستى ھۈسەيىن بايقارانىڭ ئۆز ئالدى-غا مۇستەقىل ھاكىمىيەت قۇرۇش ئارزۇسىنى ئانچە قوللاپ كەت-مىسىمۇ، يەنىلا ئۇنىڭ ئىشلىرىغا نۇسرەت تىلىدى؛ ھەرقانداق ئىشتا ئەل ـ يۇرتنى، ئاۋامنىڭ مەنپەئەتىنى ئويلاشنى، بىھۇدە قان تۆكۈلۈشكە سەۋەب بولىدىغان ئۇرۇشلاردىن ساقلىنىپ، تىنچلىق بىلەن ھەل قىلغىلى بولىدىغان ئىشلارنى سۆھبەت ـ بېتىم ئار-قىلىق ھەل قىلىشنى ئالاھىدە تاپىلىدى. ھۈسەيىن بايقارا سەمەر-قەنتتىن كېتەر چېغىدا ئۇنى ئۆزى بىلەن بىللە كېتىشكە دەۋەت قىلغان بولسىمۇ، لېكىن بۇ دوستانە تەكلىپنى ئەلىشىر نەۋايى نېمە ئۈچۈندۇر سىلىقلا رەت قىلىۋەتكەنىدى.

«ھىرىنى قولۇمغا ئالسام ئەلىشىر بەگنى چوقۇم يېنىمغا ئەكىلىۋالىمەن، سەلتەنەت، يۇرتدارچىلىق ئىشلىرىدا مەسلىھەتـ-نى ئالىمەن، ئوردا ئىشلىرىغا مەسئۇل قىلىمەن...»

ئالدىراپ كىرىپ كەلگەن خاس مەھرەم ھۈسەيىن بايقارانىڭ خىيالىلىرىنى ئۇزۇپ قويدى.

ـــ مەلۇم بولغاي، مىرئەلى مىراخوردىن چاپارمەن كەلدى.

ـــ باشلاپ كىرسۇنلار، ـــ دېدى ھۈسەيىن بايقارا چاپارمەن بىلەن كۆرۈشۈشكە ئالدىراپ.

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۈم، ئالىيلىرىغا ئېھتىرام بولغاي، ـــ دېدى چاپارمەن سالام بېرىپ.

ھۈسەيىن بايقارا سالامنى ئىلىك ئېلىشىنىڭ ئورنىغا قاپقىنى تۈردى:

ـــ قائىدە ـ يوسۇننى قويۇپ نەق گەپنى دە!

ـــ مىراخور بەگ ئالىيلىرىغا شۇنى يەتكۈزۈشۈمنى ئېيتتىكى: سۇلتان يادىكار مۇھەممەد مىرزا ئالىيلىرى بۇگۈن كەچ قەلئە سىرتىدىكى باغى زاغاندا بىرقانچە يېقىن مەھرەملىرى بىلەن باراۋەت قىلماقچى، بايقارا ئالىيلىرى پۈرسەتنى چىڭ تۇتقاي.

ـــ باغى زاغانغا قانچىلىك نۆكەرنىڭ قورۇقچىلىقىدا چىقىدىغانلىقىنى ئېيتتىمۇ؟

ـــ خان ئالىيلىرى باراۋەتكە ئادەتتە كۆپ نۆكەر ئېلىۋالمايدۇ، بەلكىم ئېشىپ كەتسە ئەللىك نۆكەر ھەمراھ بولۇر.

ـــ ئۇنداقتا باغى زاغانغا سەن يول باشلا، ـــ دېدى ھايجانلانغان ھۈسەيىن بايقارا.

ـــ بېشىم بىلەن! ـــ دېدى چاپارمەن.

※ ※ ※

ئەلياتقۇ مەھەل.

بۇيۇك ئىستېلاچى ئەمىر تۆمۈر زامانىسىدا ئەھيا قىلىنغان باغى زاغان كۆلىمىنىڭ چوڭلۇقى، سورۇنخانلىرىنىڭ ھەشەمەتلىكىلىكى، ئەھيا قىلىنغان گۈل ـ گىياھ، مېۋىلىك دەرەخلىرىنىڭ تۈرىنىڭ كۆپلۈكى بىلەن ھىراتتىكى ئارامگاھلارنىڭ ئەڭ كاتتىسى ھېسابلىناتتى. شۇ تاپتا باغنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئىككى قەۋەتلىك ھەشەمەتلىك سورۇنخانىدا بەزمە قىلىپ ئولتۇرغان يادىكار مۇھەممەد مىرزا بارلىق ئۇلپەتلىرى بىلەن غەرق مەست ئىدى.

دى. غەپلەت باسقان يادكار مۇھەممەد مىرزا بوگۇن شۇنچىلىك بىخۇدلۇق قىلغان ئىدىكى، شەھەر سىرتىغا ئاران ئەللىك نۆكەرنى ھەمراھ قىلىپ چىققانىدى. ئۇلار ھۇسەيىن بايقارانىڭ شەپە چەقارماي يېتىپ كەلگەن بەش يۈز خىللانغان نۆكەرلىرىنىڭ قولىدا غىڭ قىلىپ ئاۋاز چىقىرىشقىمۇ ئۇلگۈرمەي جېنىدىن ئايرىلدى.

ھەئە، ھۇسەيىن بايقارا ھېچنېمىنى تۇيماي ئۇخلاۋاتقان يادكار مۇھەممەد مىرزىنىڭ كاللىسىنى ئۆز قولى بىلەن كېسىۋالدى، ئاندىن ھېلىقى چاپارمەننىڭ يول باشلىشى بىلەن شەھەرگە قاراپ ماڭدى. بۇ چاغدا مىرئەلى مىراخور شەھەرنىڭ فىرۇزە ئاباد دەرۋازىسىنى ئېچىپ ئۇلگۈرگەنىدى. ئۇچ مىڭ لەشكەر ھىرات شەھىرىگە توسقۇنسىزلا كىرىپ كەلدى ـ دە، بىر قىسمى سەركەردە مۇزەپپەر بارلاسنىڭ باشچىلىقىدا ھەرقايسى دەرۋازىلارنى ساقلاۋاتقان لەشكەرلەرگە قاراپ، يەنە بىر قىسمى ھۇسەيىن بايقارانىڭ باشچىلىقىدا يادكار مۇھەممەد مىرزىنىڭ ئوردىسىغا قاراپ ھۇجۇم باشلىدى. تۇيۇقسىز ھۇجۇمدىن ۋەھىمىگە چۈشكەن ھىرات لەشكەرلىرى تېزلا پىتىراپ كەتتى.

ھۇسەيىن بايقارا ھىرات شەھىرىنى ئەنە ئاشۇنداق ئاسانلا قولىغا ئېلىپ مۇستەقىل ھاكىمىيىتىنىڭ مۇقەددىمىسىنى ئاچقىتى ۋە يادكار مۇھەممەد مىرزىنىڭ بېشىنى بىر پارچە مەكتۇپ بىلەن سەمەرقەنتتىكى سۇلتان ئەھمەد مىرزىغا ئەۋەتىپ بەردى.

※ ※ ※

ھىراتتىن ئالمان ـ تالمان لەشكەر چىكىنىدۇرۇپ دادىسىنىڭ تەختىدە ئولتۇرغان سۇلتان ئەھمەد مىرزا نەچچە ئاي مۇھاسىرە قىلىپمۇ ئالالمىغان ھىرات شەھىرىنى ھۇسەيىن بايقارانىڭ تېزلا بويسۇندۇرغانلىقىدىن بەكمۇ ھەيران قالدى. يادكار مۇھەممەد مىرزىنىڭ قانغا بويالغان بېشىنى كۆرۈپ، يۈرىكىدە لاۋۇلداۋاتقان ئاتا قىساسى بىرئاز بېسىلغاندەك بولدى. بىراق، ھۇسەيىن بايقارا ـ

نىڭ يوللىغان مەكتۇپىنى ئوقۇپ، خېلى ئۇزاققىچە ئۇنى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى، بىر ئازدىن كېيىن ئېسىنى يىغىپ، خەتكە قايتا نەزەر تاشلىدى:

«بىسمىللاھىر رەھمانىر رەھىم

يۈكسەك سەلتەنەت ئىگىسى ۋە تاجدارى، مەردلىك، ئېسىللىق، كەڭ قورساقلىقنىڭ نامايەندىسى جانابى سۇلتان ئەھمەد مىرزا ئالىيلىرىغا دوستلۇق بىغەمنىڭ سەممەـ يەت، ۋاپا گۈللىرىدىن گۈلدەستە تىزىپ سالام يوللايمەن.

ئالەمنىڭ ياراتقۇچىسى ۋە چەكسىز قۇدرەت ئىگىسى يېگانە ئاللاھ تەئالاشسىز ھېكمىتى بىلەن ئۇمىدسىزلىك ۋادىسىدا سەرسان بولغانلارنىڭ يۈزىگە هممەت ئىشىكىنى ئېچىپتۇ، غەم ـ قايغۇ كوچىلىرىدا سەرگەردان بولغانلارنىڭ قولىغا ئۈمىد گۈللىرىنى تۇتقۇزۇپتۇ، ئۇنىڭ ئۇلۇغ دەرگاـ ھىدا بەر يۈزىنىڭ تەكەببۇرلىرى خارۇزار ۋە بىئىتىبارلىقىدۇر. بىزلەرگىم بۇيۇك ئەمىر تۆمۈرنىڭ پۈشتىپاناھى بولمىش سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا ئاۋۋال ئاشۇ يېگانە قۇدرەت ئىگەـ سىنىڭ چەكسىز مەدىنى، ئاندىن قالسا جەننەتماكان بابائى بۇزرۇكلەرنىڭ پاك روھىنا تلىرىنىڭ يۆلىشى بىلەن ئەـ قىل ـ پاراسىتىمىز ۋە جاسارىتىمىزگە تايىنىپ، تەكەبۇـ بۇر، بىئەدەپ ئەغيارىمىز يادىكار مۇھەممەد مىرزىنى مەغـ لۇپ قىلىپ، جەننەتماكان پەدەرلىرى بولمىش مەرھۇم بۇـ سەيىن سۇلتان ئالىيلىرىنىڭ خۇن ـ قىساسىنى ئېلىشقا مۇۋەپپەق بولدۇق ھەمدە بۇ ئىشىمىزدىن ئۆزىمىزنى بەھـ ساب بەختىيار ھېسابلىدۇق.

ئېھتىيات ۋە پاراسەت ئىگىلىرى كۆزلىرىنى بىردەم بولسىمۇ مۇراد يولىدىن ئۇزمەيدۇ. چاڭقىغان كىشىمۇ ئىمـ كان بار سۇنىڭ سۈزۈكىنى، پاكىزىنى ئىچىشنى ئىستەيدۇ. نىجاسەت بىلەن بۇلغانغان سۇنى ئاغزىغا ئېلىپ بولغان بولسىمۇ تۇكۇرۇۋېتىدۇ. كەمىنلىرى دەل ئاشۇ مۇراد ئىزـ دىگۈچى ۋە پاكىز، سۈزۈك سۇ ئىچىشنى خالايدىغان چاڭقىـ

غۇچىدۇرمەن. ھىرىنى قولۇمغا ئېلىپ ئۇزۇندىن بېرى ئار-مان قىلغان مۇراد مەنزىلىمنى كۆرگەندەك بولدۇم. ئەمدى بىرپەس بولسىمۇ خاتىرجەم ئولتۇرۇپ، مۇراد سەپىرىدە چاڭقىغان دىلىمنى تەشنالىق ئازابىدىن قۇتۇلدۇرماقچىمەن. بەلكىم بۇ ئۇسسۇزلۇقۇمنى ھازىرچە خۇراسان ئۆلايىتى قاندۇرار دەپ ئويلايمەن. جانابى سۇلتان ئەھمەد مىرزا ئا-لىيلىرىنىڭمۇ دوستلۇقنى، قېرىنداشلىقنى ئەلا بىلىپ ھەم ئۇجۇددىكى مەردلىك پەزىلەتلىرىنى تېخىمۇ كامال تاپقۇزۇپ، كەمىنە ئۇسسۇزغا مەردلىك بىلەن شەربەت سۇ-نىدىغانلىقىغا ئىشىنىمەن.

كەمىنە سۇلتان ھۈسەين بايقارامۇ ئالىيلىرىغا ئوخ-شاشلا بۇيۇك جاھانگىر، جەننەتماكان بابائى بۇزرۇكمىز ئەمىر تۆمۇر ئالىيلىرىنىڭ پۇشتىدىنىدۇر. دېمەك، بىز دوستلا ئەمەس، بىر ئۇرۇقتىن ئايىنىغان قان ـ قېـ-رىنداشلارمىز. قېرىنداشلار ئۇچۇن تەسەررۇپ، سەلتەنەت تالىشىپ جەڭگە ـ جېدەل، نىزا ـ ئاداۋەت قىلىشماق ئې-غىر گۇناھتۇر ھەم ئۇياتلىق ئىشتۇر. شول بائىستىن جانا-بى خان ئالىيلىرى بىلەن قان ـ قېرىنداشلىق، ئۇرۇق ـ تۇغقاندارچىلىق مېھرىنى ئۇلغايتىپ، ئىناق، ئىتتىپاق ئۆ-تۇشنى تولىمۇ ئارزۇ قىلىمەن، ھەمدە ئالىيلىرىنىڭمۇ شۇنداق ئارزۇدا ئىكەنلىكىگە شەكسىز ئىشىنىمەن. ئىشەـ-چىم كاملىكى، ئىككى ئەلدىكى رەئىيەت بىزنىڭ دوستلۇـ-قىمىزدىن، ۋاپادارلىقىمىزدىن ئەندىزە ئېلىپ ئىجىل ـ ئىناق ئۆتىدۇ، پاراغەت، ئاسايىشلىققا ئېرىشىدۇ.

ياراتقان ئىگەمدىن ئۆمۈرلىرىگە بەرىكەت، سەلتەنەـ-تلىرىگە قۇدرەت تىلەيمەن. ئەغيارلىرىمىز ھەرقاچان خار ـ زەبۇن بولغاي.

بۇيۇك خۇراسان ئېلىنىڭ خانۇ خاقانى سۇلتان ھۈسە-ين بايقارادىن دەپ بىلۇرلا.

نامە تامام ۋەسسالام.»

سۇلتان ئەھمەد مىرزا خەتنى ئىككىنچى قېتىم ئوقۇپ چىقىپ قاندىن كېيىن ھىراتنى قولغا ئالغان ھۈسەيىن بايقارانىڭ سىلىق ـ سىپايىلىق بىلەن مۇستەقىللىق ئېلان قىلغانلىقىنى جەزملەشتۈرۈپ، قولىدىكى بۇ خەتنىڭ ئاددىي بىر سالامنامە ئەمەس، يېڭىدىن باش كۆتۈرگەن بىر ھۆكۈمدارنىڭ تىنچلىق، ئىتتىپاقلىق، باراۋەرلىك شەرتى پۈتۈلگەن دۆلەت خېتى ئىكەنلىكىگە تامامەن ئىشەندى. شۇ دەقىقىدە ئۇ كۆز ئالدىدىكى بۇ رېئاللىققا قانداق ئىنكاس قايتۇرۇشنى بىلەلمەي قالغاندى، ئەلۋەتتە. ئۇ خۇراساندەك كەڭرى زېمىننىڭ تەسەررۇپىدىن ئايرىلىپ كېتىشىنى زىنھار خالىمايتتى، ئەمما دەرھال لەشكەر تارتىپ بېرىپ بۇ زېمىننى ھۈسەيىن بايقارادىن تارتىۋېلىشقىمۇ ئىشەنچى يوق ئىدى؛ شۇڭا ئۇ ئامالسىز سۈكۈت قىلىشقا، سۇلتان ھۈسەيىن بايقارانىڭ ھاكىمىيىتىنى ئېتىراپ قىلىشقا مەجبۇر بولدى. شۇنداق قىلىپ شەرق تەرىپى بەلخ، غەرب تەرىپى دامغان ۋە بىستام، شىمال تەرىپى خارەزىم، جەنۇب تەرىپى قەندىھار بىلەن تۇتىشىدىغان، ھىراتتەك سەلتەنەتلىك، گۈزەل، مەشھۇر شەھەرگە ئىگە خۇراسان ۋادىسى ئۇنىڭ تەسەررۇپىدىن چىقىپ كەتتى.

75

قىش كىرىپ قالغانلىقى ئۈچۈن ئاقسۇغا قايتىشقا ئامالسىز قالغان سۇلتان يۇنۇسخان ئىلاجسىز تاشكەنتتە تۇرۇپ قالغاندى. ئۇ ئايغاقچىلىرى ئارقىلىق ھۈسەيىن بايقارانىڭ يادىكار مۇھەممەد مىرزىنى ئۆلتۈرۈپ ھىراتنى مەركەز قىلغان پۈتكۈل خۇراسان ۋادىسىنى ئىلكىگە ئېلىپ مۇستەقىللىق جاكارلىغانلىقىنى، بۇ ۋەقەگە سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ سۈكۈت قىلىشقا مەجبۇر بولـ

غانلىقىنى ئاڭلاپ كۆڭلى تولمۇ يېرىم بولدى. شۇنداقتىمۇ مەرھۇم سۇلتان ئەبۇسەئىد مىرزىغا ئاتاپ ئېلىۋالغان ئالتۇن ـ كۈمۈش، جاۋاھىراتلار بىلەن شايى ـ ئەتلەس، تاۋار ـ دۇردۇن، مەخمەل ـ كىمخاب... قاتارلىق سوۋغاتلارنى سەمەرقەنت ئوردىسىغا ـ سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ ھوزۇرىغا ئەۋەتىپ بەردى ۋە بۇ سوۋغاتلارغا قوشۇپ يوللىغان مەكتۇپىدا مەرھۇم سۇلتان ئەبۇسەئىد مىرزىنىڭ ۋاپاتىغا كۆپ قايغۇرغانلىقىنى، سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ ئاتا تەختىگە ئولتۇرۇپ سەلتەنەت تىزگىنىنى قولىغا ئالغانلىقىنى مۇبارەكلەيدىغانلىقىنى بىلدۈردى. شۇنداقلا ئۆزىنىڭ تاشكەنت شەھىرىنىڭ دوغا بېگى شەيخ جامالىددىنىنىڭ ئالدىمغا چۈشۈپ، ئۇزۇن مەزگىل تۇتقۇن بولۇپ قالغانلىقىنى، ئەمىر ـ سەركەردىلىرىنىڭ شەيخ جامالىددىنىنى ئۆلتۈرۈپ ئۆزىنى تۇتقۇنلۇققا قويۇلدۇرغانلىقىنى تەپسىلىي بايان قىلدى، ئەمما خۇراسان مەسىلىسىنى تىلغا ئالمىدى.

«ھۈسەيىن بايقارانىڭ نائىنسابلىقىنى تىلغا ئېلىپ خانزادىنىڭ ئېچىشقان يېرىگە تۇز سەپكەنىڭ پايدىسى يوق، ـــ دەپ ئويلىدى ئۇ ئەلچىلىرىنى سەمەرقەنتكە يولغا سېلىۋەتكەندىن كېيىن، ـــ خانزادە يېڭىلا تەخت ـ سەلتەنەتكە ۋارىسلىق قىلدى. ئۇنىڭ ئۇلى تېخى مۇستەھكەم ئەمەس، ئوردىدا باشقا خانزادىلەرنى تەختتە ئولتۇرغۇزۇش خىيالىدا بولغان ئەمىرلەرنى يوق دېگىلى بولمايدۇ. مۇشۇنداق پەيتتە خۇراسان مەسىلىسىنى تىلغا ئالسام ئۆزىنى ھىراتقا لەشكەر تارتىشقا دەۋەت قىلغان بولۇپ قالمەن. ناۋادا سۇلتان ئەھمەد مىرزا خۇراسانىنى قايتۇرۇۋېلىش ئۈچۈن ھۈسەيىن بايقاراغا قارشى لەشكەر تارتسا، سەمەرقەنت ئوردىسىدىكى بىر قىسىم ئەمىرلەر ئاستىرتىن سەلتەنەتنىڭ ئولىنى كولاشقا ھەرىكەت قىلىشى مۇمكىن، بۇ يېڭىدىن تەختتە ئولتۇرغان خانزادە ئۈچۈن تولمۇ پايدىسىز. ھۈسەيىن بايقارادىن خۇراسانىنى قايتۇرۇۋالالىسىغۇ ياخشى، ناۋادا قايتۇرۇۋالالماي قالسا سەمەرقەنت تەختگاھىنىمۇ ساقلاپ قالالماي قالىدۇ. ھۈسەيىن بايـ

قارانى بوش چاغلىغىلى بولمايدۇ. ئۆز ۋاقتىدا مەرھۇم بۇسەيىن سۇلتان ئالىيلىرىمۇ ئۇنىڭ بىلەن بىرنەچچە مەرتەم جەڭ قىلىپ نۇسرەت قازىنالمىغان. ئۇنىڭ ئۇستىگە خانزادە ھىراتقا لەشكەر تارتسا ئىنىلىرىنىڭ ھەمدەمدە بولۇشى ناتايىن. ئەڭ ياخشىسى بىر مەزگىل ياغى قىلىشنى ئويلىماي ھاكىمىيەتنى مۇستەھكەملىۋالغىنى ئەۋزەل. كېيىنچە خۇراسانىنى قايتۇرۇۋېلىش خىيالىدا بولۇپ قالسا سەركەردە ــ لەشكەر ئەۋەتىپ ھەمدەمدە بولۇرمەن... ھە راست، پەرغانە ۋادىسى مەرھۇم بۇسەيىن سۇلتان ئالىيلىرىنىڭ تۆتىنچى خانزادىسى ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ سۆيۈرغاللىق زېمىنى، تاشكەنتمۇ ئۇنىڭ تەسەررۇپىدا. ئۇن ــ تىنسىزلا تاشكەنتتە تۇرۇۋالسام ياخشى بولماس. گەرچە ئۆمەر شەيخ مىرزا كىچىك بولسىمۇ يەنىلا مۇشۇ تەسەررۇپىنىڭ نائىب ئەمىرى، شۇڭا ئەھۋالىدىن ئۇنىمۇ خەۋەرلەندۇرۇپ قويايلى. ئاردا ئۇقۇشماسلىق يۈز بېرىپ، پىتنە ــ پاسات پەيدا بولۇپ قالمىسۇن يەنە. ئەتىيازدا موغۇلىستانغا كېتىش خىيالىمنى بىلمەي، مەرھۇم سۇلتان ئەبۇسەئىد مىرزىنىڭ ۋاپاتىدىن پايدىلىنىپ تاشكەنتنى بېسىۋالغان ئوخشايدۇ دەپ ئويلاپ قالمىسۇن...»

سۇلتان يۇنۇسخان يەنە بىرئاز سوۋغات تەييارلاپ، ئۇنى بىر پارچە مەكتۇپ بىلەن قوشۇپ ئەلچىلىرى ئارقىلىق ئەندىجاندىكى ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ ھۇزۇرىغا ئەۋەتىپ بەردى.

ئۆمەر شەيخ مىرزا ئەمدىلا ئون بەش ــ ئون ئالتە ياشىنىڭ قارىسىنى ئالغانىدى، لېكىن ياشتا كىچىك بولغىنى بىلەن، سەلىتەنەت ئىشلىرىنى بىرتەرەپ قىلىشقا خېلىلا كۆزى پىشقانىدى. سەككىز ــ توققۇز ياش ۋاقتىدىلا دادىسى سۇلتان ئەبۇسەئىد مىرزا ئۇنى كابۇلنىڭ نائىب ئەمىرلىكىگە تەينىلەپ، ساداقەتمەن ئەمىرى بابا كابۇلنى بەگ ئەتكە[1] قىلىپ بەرگەن بولغاچقا، يۇرتدارچىلىق ئىشلىرىغا كىچىكىدىنلا پىشقانىدى. كېيىن سۇلتان

① بەگ ئەتكە ــ خانزادىنى تەربىيەلەش، قوغداشقا مەسئۇل بەگ، «ئەتكە»مۇ دېيىلىدۇ.

ئەبۇسەئىد مىرزا ئۇلۇغ بوۋىسى ئەمىر تۆمۈرنىڭ ئىككىنچى ئوغلى ئۆمەر شەيخ مىرزىغا پەرغانە ۋادىسىنى سۈيۈرغال قىلىپ بەرگىنىگە تەقلىد قىلىپ، ئاشۇ تاغا بوۋىسى بىلەن ئىستىمداش بۇ ئوغلىغا پەرغانە ۋادىسىنى بەرگەنىدى. مۇشۇ بەش ـ ئالتە يىلدىن بېرى پەرغانىنىڭ نائىب ئەمىرلىك مەرتىۋىسى بىلەن ئەندىجاندا تۇرۇۋاتاتتى. گەرچە تاشكەنت شەھىرىمۇ پەرغانىنىڭ تەۋەلىكىدە بولسىمۇ، لېكىن شەھەر دورغىسى شەيخ جامالىددىن ئۆزىنى باشقا ۋىلايەتلەرنىڭ ئەمىرلىرى بىلەن تەڭ دەرىجىدە تۇتۇپ، ھۆكۈمەت ئىشلىرىنى خانزادە ئۆمەر شەيخ مىرزىغا ئەمەس، بىۋاستە سۇلتان ئەبۇسەئىد مىرزىغا مەلۇم قىلاتتى ۋە ھەرقانداق ئىشتا بىۋاستە سەمەرقەنت ئوردىسىنىڭ يارلىق ـ پەرمانى بولۇشنى تەلەپ قىلاتتى. ئەبۇسەئىد مىرزىمۇ شەيخ جامالىددىننىڭ بۇ ئارزۇسىغا ھۆرمەت قىلىپ ئۇنىڭغا يول قويغانىدى.

كېچىكىدىن باشلاپ قۇرئان تىلاۋەت قىلىشقا ئادەتلەنگەن، زامانىسىنىڭ ئالىم ـ پازىللىرى بىلەن سۆھبەتلىشىشكە خۇشتار، بوش ۋاقىتلىرىدا خەمسە، مەسنەۋى، تارىخ كىتابلىرىنى ئوقۇيدىغان، بولۇپمۇ «شاھنامە»نى ئوقۇشقا ئالاھىدە زوق ـ ئىشتىياقى بار ئۆمەر شەيخ مىرزا، تاشكەنت دورغا بېگى شەيخ جامالىددىننىڭ ئۆزىگە ئىتائەت قىلىشتىن باش تارتىپ، بىۋاستە ئوردا بىلەن مۇناسىۋەت قىلغانلىقىنى ئانچە كۆڭلىگە ئېلىپ كەتمىگەنىدى. شۇڭلاشقا ئۇ مەيلى تاشكەنت، مەيلى شەيخ جامالىددىنغا مۇناسىۋەتلىك ھەرقانداق ئىشلارغا پەقەتلا ئارىلاشمايتتى. ئاشۇ سەۋەبتىن ئۇ شەيخ جامالىددىننىڭ سۇلتان يۇنۇسخانىنى نەزەربەند قىلىپ قويغانلىقىدىن خەۋەرسىز ئىدى.

ھەئە، ئۇ دادىسى سۇلتان ئەبۇسەئىد مىرزىنىڭ يادىكار مۇھممەد مىرزا تەرىپىدىن ھىراتتا ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنى ئاڭلاپ، ئاتا قىساسىنى ئېلىش ئۈچۈن يارلىق سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنى ئېلىپ ھىراتقا بېرىشقا تەييارلاندى. ئەمما ئاكىسى سۇلتان ئەھمەد مىرزا ئۇنى توسۇپ قويدى ۋە ئەندىجاندىن مىدىرلىماي پەرغانە

ۋادىسىنى پۈختا ساقلاشنى تەلەپ قىلدى. ئۇ ئاتا يوللۇق ئاكىسىـ
نىڭ پەرمانىنى يېرىشقا ئامالسىز قالدى. شۇنداقتىمۇ ئايغاقچى
ماڭغۇزۇپ ئاكىسى بىلەن يادىكار مۇھەممەد مىرزا ئوتتۇرىسىدىكى
جەڭگە ئىزچىل كۆڭۈل بۆلۈپ كەلدى. ئاكىسىنىڭ جەڭنى يېرىم
يولدا تۈيۈقسىز توختىتىپ سەمەرقەنتكە قايتىپ دادىسىنىڭ تەخـ
تىدە ئولتۇرۇپ خانلىق ئىلان قىلغانلىقىدىن تاسادىپىيلىق ھېس
قىلغان، بۇ ئىشنى بىھۇدە ئالدىراڭغۇلۇق دەپ ھېسابلىغان بولـ
سىمۇ، يەنىلا نارازىلىق بىلدۈرمىدى، سۈڭغا ـ سالام ئەۋەتىپ ئـا
كىسىنى قۇتلۇقلىدى. بىراق يادىكار مۇھەممەد مىرزىنى ئۆلتـۇ
رۇپ، ھىراتنى تارتىۋالغان ھۈسەين بايقارانىڭ خۇراساندا مـۇس
تەقىل ھاكىمىيەت تىكلىشى قاتتىق نارازىلىقىنى قوزغىدى. ئـا
كىسى سۇلتان ئەھمەد مىرزىغا مەكتۇپ يوللاپ نارازىلىقىنى ئـو
چۇق بىلدۈردى ۋە ئۇنى لەشكەر تارتىپ بېرىپ ئاتا مىراس زېمـ
نىنى قايتۇرۇۋېلىشقا دەۋەت قىلدى. ئەپسۇسكى ئۇنىڭ ئارقىمـۇ
ئارقا يوللىغان مەكتۇپلىرى جاۋابسىز قالدى. بۇ ئىش ئۇنىڭ
كۆڭلىنى بەكلا غەش قىلغانىدى.

ئەنە ئاشۇنداق غەشلىك، بۇرۇقتۇرمىچىلىقتا تۇرغان ئۆمـەر
شەيخ مىرزا سۇلتان يۇنۇسخاننىڭ مەكتۇپىنى تاپشۇرۇۋېلىپ بىر ـ
دىنلا جانلاندى. بولۇپمۇ شەيخ جامالىددىننىڭ ئۆلتۇرۇلگەنلىكى،
تاشكەنتنىڭ رەسمىي يوسۇندا ئۆزبىگە تەۋە بولغانلىقى ئۇنىڭ دىلـ
خەستەلىكىگە باشقىچە خۇشاللىق بېغىشلىغانىدى. شۇڭا ئۇ مـەك
تۇپىنى تاپشۇرۇۋېلىپلا سۇلتان يۇنۇسخانغا سالام بېرىش ئۇچـۇن
دەرھال تاشكەنتكە قاراپ يولغا چىقتى.

«سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرى بۇيۇك مـوغۇلستانىنىڭ ھـۆ
كۈمدارى، يەنە بىر تەرەپتىن مەرھۇم جەننەتمەكان خان ئاتامنىڭ
يېقىن بۇرادىرى. شۇڭلاشقا ئۇنىڭ ئالدىغا بېرىپ سالام بەجا كـەل
تۇرۇش يولۇم بار. ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ ئىككى ئەل ئوتتۇرىسىدىكى
دوستانە بېرىپ ـ كېلىشلەردە ئۆتەشكە تېگىشلىك قائىدە ـ يـو
سۇنلارغىمۇ ئۈيغۇن. خان ئاتام ھايات ۋاقتىدا سۇلتان يۇنۇسخان

ئالىملىرىنىڭ گېپىنى تولا قىلاتتى، ئېسىل پەزىلەتلىرىنى ماختاپ بېرەتتى. بەلكىم ھايات بولغان بولسا پەرمان جاكارلاپ يول بويىدىكى يۇرت ـ شەھەرلەرنىڭ ئەمىرلىرىنى ئۇنى كاتتا ھەشەم بىلەن كۈتۈۋېلىشقا بۇيرۇغان، ھەتتا ئىستىقبالىغا شەخسەن ئۆزى چىققان بولاتتى. شەيخ جامالىددىن ئۇنىڭغا كۆپ ئەدەپسىزلىك قىلىپتۇ، بېرىپ ئەپۇ سوراي، دوستلۇق بۇرچۇمنى بەجا كەلتۈرەي ھەم مۇشۇ باھانىدا تاشكەنتنى قولۇمغا ئالاي...»

ئۇ تاشكەنتكە كېلىپ، سۇلتان يۇنۇسخان بىلەن ئايرىلىپ كەتكىلى ئۇزۇن بولغان تاغا ـ جىيەنلەردەك قىزغىن كۆرۈشتى.

تېخى ئەمدىلا ياشلىق مەۋسۇمىغا قەدەم باسقان بولسىمۇ يىگىرمە بەش ـ ئوتتۇز ياشلىق يىگىتلەردەك سالماق، ئېغىر ـ بېسىق، قائىدە ـ يوسۇنلۇق كۆرۈنىدىغان ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ قىزغىن مۇئامىلىسى، تەۋازۇ بىلەن سۆزلەشلىرى، ھۆرمەت بىلدۈرۈشى سۇلتان يۇنۇسخاننى ھەم خۇشال قىلدى ھەم قايىل قىلدى.

ـــ ئىسىم ئەرشتىن چۈشىدۇ، لەقەمنى خىزىر قويىدۇ دېيىشىدىكەن پازىللار، ـــ دېدى ئۆمەر شەيخ مىرزا سۇلتان يۇنۇسخاننىڭ شەرىپىگە تەييارلىغان داستىخاندا تەۋازۇ بىلەن سۆزلەپ، ـــ ئول شەيخ جامالىددىنغا «خەر»[1] دېگەن لەقەم بىكارغا قويۇلمىغانكەن. دېمىسىمۇ ھەقىقەتەن خەر خۇيلۇق ئادەم ئىدى. گەرچە جەننەتماكان پەدەرۇ بۇزرۇكىمىز بىزگە پەرغانە ۋادىسىنى سۈيۈرغال قىلىپ بەرگەن بولسىمۇ، شەيخ جامالىددىن مېنى كىچىك بالا كۆرۈپ ئىتائەت گەردىنىنى سۇنۇشنى ئار كۆردى ۋە ھەر ئىشتا ئوردىنىڭ ئاغزىغا قارىدى، مەنمۇ مەرھۇم خان ئاتامغا ئارتۇقچە باش ئاغرىقى تېپىپ بېرىشنى خالىماي ئۇنى ئۆز ئىختىيارىغا قويۇۋەتكەنىدىم. ناھايىتمۇ ئەپسۇس، ئول خەر مەسىلىك بەتبەخت كورلۇق قىلىپ ئۇلۇغلارنى كۆزگە ئىلماي، ئالىملىرىنىڭ خانلىق مەرتىۋىسىگە رىئايە قىلمىغانلىقى ئاز دەپ، ھەددىدىن ئېشىپ كۆپ زۇلۇم ساپتۇ. ئەگەر بول ئىشلاردىن ۋاقتىدا خەۋەر تاپقان بولسام، ھەر ئامالالارنى قىلىپ

① خەر ـــ ئېشەك.

ئۇنى بۇ يامانلىقتىن توسۇغان بولاتتىم. ئالدىلىرىدا كۆپ خىجىلمەن ئالىيلىرى. يەنە بىر مەرتەم ئەپۇ سورايمەن.

ـــ ئەپۇ سوراشلىرى بىھاجەت خانزادەم، ـــ دېدى سۇلتان يۇنۇسخان كەڭ قورساقلىق بىلەن، ـــ بېشىمىزغا كەلگەن بۇل دىشۋارچىلىقتا ھەرگىزمۇ سىلىنىڭ سەۋەنلىكلىرى يوقتۇر. ئۇنى ھەم كورلۇق قىلدى دېگىلىمۇ بولماس. ئەسلىدە شەيخ جامالىددىن بىلەن ئوتتۇرىمىزدا كونا ئاداۋەتلەر بار ئىدى، بۇ ئىش خانزادەمگە قارىتىلغۇ، ئۇ ئاشۇ ئاداۋەتنىڭ ئۆچىنى ئالدى.

سۇلتان يۇنۇسخان مەرھۇم سۇلتان ئەبۇسەئىد مىرزىنىڭ دەۋرىدە بىلەن تۇنجى قېتىم ئىنىسى ئىسان بۇغاخانغا قارشى قەشقەرگە لەشكەر تارتقىنىدا يېڭىلىپ قېلىپ، بىر مەزگىل پا-ناھداش ئۇچۇن تاشكەنتكە كەلگەنلىكىنى، بىراق شەيخ جامالىد-دىننىڭ كۆرۈشۈش ئۇياقتا تۇرسۇن، قويال، بىئەدەپ مۇئامىلە بە-لەن ئۆزىنى شەھەردىن چىقىپ كېتىشكە مەجبۇر قىلغانلىقىنى قىسقىلا سۆزلەپ بەردى.

ـــ شول چاغدا تاشكەنتتە پەقەت بېشىمنى تىقىپ كىرگۈدەك بىر ماكانغا موھتاج ئىدىم. ئول چاغدا مەرھۇم جەننەتماكان بۇسە-يىن سۇلتان ئالىيلىرى ئەھمەد جۇگى، مۇھەممەد جۇگى قاتارلىق تەخت دەۋاسى قىلىۋاتقان خانزادىلەر بىلەن ياغى قىلىۋاتاتتى. ئۇ-نىڭ ئۈستىگە ئول خانزادىلەرنى دەشتى قىپچاق سۇلتانى ئوبۇل-خەيرخان ئاستىرتىن قوللاۋاتاتتى. شەيخ جامالىددىن مەرھۇم خان ئالىيلىرىنىڭ ئالدىراشچىلىقىدىن پايدىلىنىپ مەندىن يوقىنىڭ ئورنىدىكى ھەمىتىنىمۇ ئايىغانىدى.

ـــ شەيخ جامالىددىن ھەقىقەتەن يولسىزلىق قىلغانىكەن، ئەدناسى سەلتەنەت يوسۇنلىرىغىمۇ رىئايە قىلمىغانىكەن، ـــ دېدى ئۆمەر شەيخ مىرزا ھېسداشلىقىنى بىلدۈرۈپ، ـــ بەلكىم بۇ نۆۋەت كەلگەنلىرىدە ئاشۇ چاغدا قىلغان ئەدەپسىزلىكىدىن خۇدۇكسىرەپ قالغان ۋە قورققان ئاۋۋال مۇشت كۆتۈرەر، دېگەندەك، ئالدىن قول سالغان بولۇشى مۇمكىن. ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ مەزگىلدە مەرھۇم

خان ئاتام تولىمۇ يىراقتا لەشكىرىي يۈرۈشتە بولغاچقا، ئاشۇنداق ھاياسىزلىق قىلىشقا پېتىنغان گەپ.

ـــ بۇنىمۇ يىراق دېگىلى بولمايدۇ. ئول شەيخ جامالىددىن تولىمۇ ساداقەتسىز كىشى ئىدى. ئەينى يىلى مۇھەممەد جۇگى ۋە بۇرگە سۇلتانلار بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ سەمەرقەنتكە لەشكەر تارتىپ كېلىشكە پېتىنالمىغانىدى. شول چاغدا مەرھۇم خان ئالىيلىرى دەل ۋاقتىدا سەركەردە ـ لەشكەرلەرنى قايتۇرۇپ كېلىپ، ئۇلارنىڭ رەزىل سۇيىقەستىنى مەغلۇپ قىلغان ھەمدە شەيخ جاماللىددىننىڭ قىلغان ئاسىيلىقىنى قىلچىلىك يۈزىگە سالماي يەنە تاشكەنتكە قايتۇرۇۋەتكەنىدى.

ـــ ئەمدى ئېسىمگە كەلدى، ـــ دېدى ئۆمەر شەيخ مىرزا ھايا-جانلىنىپ، ـــ شول چاغدا سىلى يەتتە كەنتتىن لەشكەر تارتىپ كېلىپ خان ئاتامغا ھەمدەمدە بولغان ئىكەنلا، جەننەتمەكان پەدەرۇ بۇزرۇك بۇ ۋەقەنى كۆپ تىلغا ئالاتتى. سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرى ھالقىلىق پەيتتە ئاسماندىن چۈشكەندەكلا پەيدا بولۇپ، مېنى ھەم سەلتەنەتنى ھالاكەتلىك تەقدىردىن قۇتۇلدۇرۇۋالغان، دېگەنىدى.

ـــ جەننەتمەكان خان ئالىيلىرىنىڭ بۇنچىلىك مىننەتدار بولۇشىغا ئەرزىگۈدەك ئىش ئەمەس ئىدى، ـــ دېدى يۇنۇسخان كەمتەرلىك بىلەن، ـــ بۇ مېنىڭ ئادا قىلىشقا تېگىشلىك بۇرچۇم ئىدى. مەن پەقەت قىلىشقا تېگىشلىك ئىشنى قىلدىم. يەنە كېلىپ ئۇ ئىش ياراتقان ھەقتائاللاھنىڭ قۇدرىتى بىلەن ئاشۇنداق توغرا كېلىپ قالغان. ئاللاھ ئىگەم ھەر بەندىسىنى ئۆز پاناھىدا ساقلىسا بىر سەۋەبلەر بىلەن ساقلاپ قالىدۇ. چۈنكى، ئۇنىڭ قۇدرىتى پاختىنىڭ ئارىسىدا ئوت ساقلاشقا قادىر ئەمەسمۇ خانزادەم، ھە راست، ـــ دېدى ئۇ بىردىنلا قەددىنى رۇسلاپ، ـــ مۇھىم بىر ئىشنى ئېسىمدىن چىقىرىپتىمەن. سەركەردىلىرىم ئول شەيخ جا-مالىددىننى باقىيغا ئۇزاتقاندىن كېيىن تاشكەنتتىكى ئەمىر ـ بەگلەر مالىماندىن پايدىلىنىپ كەتمىسۇن دەپ خانلىق خەزىنە بە-لەن ئاشلىق ئامبارلىرىنى، ھېسابات دەپتەرلىرىنى، شۇنداقلا

شەيخ جامالىددىننىڭ شەخسىي خەزىنىسىنى پېچەتلەتكۈزۈۋەتكەن. ئول خەزىنىلەرنى ھازىرمۇ سەركەردە ـ لەشكەرلىرىم قاتناق ساقلاۋاتىدۇ. ۋاقتىدا كۆزدىن كەچۈرۈپ تاپشۇرۇۋالغايلا. ھەسابات ھېسابات دەپتەرلىرى بىلەن خەزىنىدىكى مال ـ مۈلۈك، ئاشلىقلارنى سېلىشتۇرۇپ، نەقلەشتۈرۈپ چىققاي.

ـــ خان ئالىيلىرى ھەقىقەتەن ئىنچىكە ئىش قىلىدىكەنلا، ـــ دېدى ئۆمەر شەيخ مىرزا قايىللىقىنى بىلدۈرۈپ، ـــ خەزىنىنى پېچەتلەتكۈزمەسلىمۇ بولاتتى.

ـــ شۇنداقتىمۇ ھېساب ـ كىتابنىڭ ئېنىق بولغىنى ئەۋزەل خانزادەم. تاشكەنتنىڭ ئىشلىرىغا بۇگۈندىن باشلاپ ئۆزلىرى ئىگە بولسىلا، مەن مېھمانلىق سۈپىتىمنى ساقلاي.

ـــ بۇنداق دېسىلە قانداق بولىدۇ ئالىيلىرى؟ بىر كۈن تۇرسىلا تاشكەنت بىر كۈن ئىختىيارلىرىدا بولىدۇ. بىز پەقەت خىزمەتلىرىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالىساق ئۆزىمىزنى چەكسىز بەختىيار ھېس قىلىمىز.

ـــ ھەممەتلىرىگە تەسەننا. شۇنداقتىمۇ ھەر ئىشنىڭ ئۆز يولىدا، قائىدە ـ يوسۇن ئىچىدە بولغىنى ياخشى. بىز دېگەن باشقا ئەلنىڭ پاسىبانىدۇرمىز. تەسەررۇپلىرى تەۋەسىدىكى ھەرقانداق زېمىنغا ئىگىدارچىلىق قىلساق سەلتەنەت قائىدىسىگە ئويغۇن كەلمەيدۇ، مېنى تەڭلىكتە قويمىسىلا. تاشكەنتتە پەقەت قىش چىقىپ كەتكۈچە تۇرساقلا بولدى.

ـــ بوپتۇ ئەمىسە. ئەدەپتىن ئەمىر ئۇلۇغ دەپتىكەن. ئۇنداق بولسا ئالىيلىرى تاشكەنتتىن ئايرىلغىچە يانلىرىدا تۇرۇپ خىزمەتلىرىدە بولۇشۇمغا ئىجازەت بەرسىلە.

ـــ خىزمىتىمدە بولىمەن دەپ تۇرۇۋالسىلا ئەڭ ياخشىسى ئەتىلا ۋەتەنگە قايتاي. ئەگەردە ھەمراھ بولىمەن دېسىلە ئىجازەت.

ـــ ماقۇل، ئۇنداق بولسا ھەمراھ بولاي، ـــ دېدى ئۆمەر شەيخ مىرزا كۈلۈپ.

ـــ ھە، ئەمدى خاتىرجەم بولدۇم، ـــ دېدى سۇلتان يۇنۇسخان

مەمنۇنلۇق بىلەن.

شۇنداق قىلىپ ئۆمەر شەيخ مىرزا سۇلتان يۇنۇسخانغا ھەمراھ بولۇپ تاشكەنتتە تۇرۇپ قالدى. ئۇلار كۈنلىرىنى گاھى تاشكەنت ئەتراپىدىكى سەھرالارغا چىقىپ شىكار قىلىش بىلەن، گاھى ئىسسىق سارايلاردا مېھماندارچىلىق بىلەن، گاھى تۇرلۇك ئىلىملەر ھەققىدىكى مۇلاھىزىلەر بىلەن ئۆتكۈزەتتى. شېئىر يېزىشقا قىزىقمىغىنى بىلەن تۇرلۇك نەزم ۋە نەسرىي ئەسەرلەرنى ئوقۇشقا ئالاھىدە زوقمەن ئۆمەر شەيخ مىرزا بىلەن سۇلتان يۇنۇسخاننىڭ سۆھبەتلىرى كېچە ـ كېچىلەپ داۋاملىشاتتى.

سۇلتان يۇنۇسخان ئۆسمۇرلۇك دەۋرىدە ھىراتتا ئىلىم بەرگەن ئۇستازى مەۋلانە شەرەفىددىن ئەلى يەزدى، مەۋلانە لۇتفى، مەۋلانە سەئىددىن كاشغەرىي قاتارلىق ئالىم ـ ئۆلىمالارنىڭ ۋە كېيىنكى ۋاقىتلاردا باغداد، شىرازلاردا تونۇشقان ئالىم ـ ئۆلىمالار ۋە ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرى ھەققىدە سۆزلەپ بېرەتتى. «شاھنامە»، «خەمسەتەيىن»[1]، «قۇتادغۇبىلىك»... قاتارلىق مەشھۇر ئەسەرلەر ھەققىدە مۇلاھىزە قىلىشاتتى. بولۇپمۇ شۇ مەزگىللەردە ئەل ئارىسىغا تارقىلىشقا باشلىغان ئەلىشىر نەۋائىينىڭ لىرىك غەزەللىرىنى ھۆزۈرلىنىپ ئوقۇشاتتى. ئۇنىڭ شېئىرىي ئىستېداتىغا بولغان قايىللىقىنى بىلدۈرۈشەتتى. ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ تارىخقا بەكمۇ قىزىقىدىغانلىقىنى ھېس قىلغان سۇلتان يۇنۇسخان ئۇستازى شەرەفىددىن ئەلى يەزدى يازغان، تولا ئوقۇپ سۆزدەك ياد بولۇپ كەتكەن «زەپەرنامە»نى سۆزلەپ بېرەتتى. تارىخنىڭ گېپى چىقسا ئۆمەر شەيخ مىرزا باشقىچە جانلىنىپ كېتەتتى. ئاتا ـ بوۋىلىرىنىڭ شانلىق ھاياتى خاتىرىلەنگەن ئاشۇ تارىخنىڭ ئۆزى مۇجمەل دەپ قارىغان يەرلىرىنى، ئۇنىڭغا بولغان گۇماني قاراشلىرىنى ئوتتۇرىغا قويىاتتى، تېگىگە يەتمىگۈچە بولدى قىلمايىتتى.

ـــ ھەممىمىز ئاشۇ بۇيۇك جاھانگىر ئەمىر تۆمۈرنىڭ ئەۋلا-

① «خەمسەتەيىن» ـــ ئىككى خەمسە، بۇ يەردە نىزامى بىلەن دېھلىۋىنىڭ خەمسىلىرى كۆزدە تۇتۇلدۇ.

دى تۇرۇپ نېمىشقا كىيىنكى ۋاقىتلاردا ئەشەددىي رەقىبلەرگە ئايلىنىپ كەتكەن بولغىيتتۇق؟ ـــ دەيتتى ئۆمەر شەيخ مىرزا ئەپسۇسلانغان ھالدا، ـــ جانابى شاھرۇخ مىرزا ھەزرەتلىرى ئاغا ـ ئىنىلىرىنىڭ پەرزەنتلىرىنى ئوردىدىن چەتلەشتۇرمىگەن، تەسەر ـ رۇپىنىڭ كۆپ قىسمىنى ئۆز پەرزەنتلىرىگە بۆلۈپ بەرمەي، ئاغا ـ ئىنىلىرىنىڭ پەرزەنتلىرىگىمۇ ئادىل مۇئامىلە قىلغان بولسا، كىيىنكى ۋاقىتلاردا ئاشۇنداق قانلىق قىرغىنچىلىقلار يۈز بەرمەس بولغىيتتى؛ مىرانشاھلار، شاھرۇخىيلار، ئۆمەر شەيخ ئەۋلادى دېگەندەك گۇرۇھلارغا بۆلۈنۈپ، تەخت ـ سەلتەنەت دەۋاسى قىلىشىپ، بۇ بۇيۇك ئەلنى پارچىلىماس بولغىيتتى؛ بىر ـ بىرىگە قارشى لەشكەر تارتىپ، بىر ـ بىرىنىڭ قېنىنى تۆكۈشمەس بولغىيتتى. مانا مەرھۇم جەننەتماكان خان ئاتامۇ مۇشۇ پاجىئەنىڭ قۇربانى بولۇپ كەتتى. بولمىسا يادىكار مۇھەممەد مىرزىمۇ ئۆز قېرىنداشىمىز ئىدىغۇ؟ خۇراسانىي ئايرىپ چىقىپ مۇستەقىل سەلتەنەت تىكلىگۈدەك ھۈسەيىن بايقارامۇ يات كىشى ئەمەس ئىدىغۇ؟ ھەممىمىزنىڭ تومۇرىدا ئېقىۋاتقىنى ئاشۇ باباغا بۇزرۇك ئەمىر تۆمۇر ساھىبقىران ھەزرەتلىرىنىڭ قېنى ئىدىغۇ ئاخىر؟! ئەمدىلىكتە بۇيۇك سەلتەنەت چاك ـ چېكىدىن ئاجراپ، پارچىلىنىپ كېتىپ باردۇ. ئەتە ـ ئۆگۈن يەنە قايسىبىر تۆمۇرىيزادە تەخت دەۋاسى قىلىپ چىقىدۇ تېخى؟! كۆڭلۈمدىكى گەپنى قىلسام، جەننەتماكان خان ئاتامۇ ئاشۇ پاجىئەلەردىن ساۋاق ئالمىغانىكەن. يادىكار مۇھەممەد مىرزا بىلەن ھۈسەيىن بايقارانى ياراشتۇرۇپ، ئۇلارنى تەختگاھ ئەتراپىغا جەمئىي بولۇشقا قايىل قىلالىغان بولسا، ماۋەرائۇننەھر سەلتەنەتى بۈگۈنكى كۈنگە قالماسىدى.

سۇلتان يۇنۇسخان قايىللىق بىلەن بېشىنى لىكشىتتى. ئەپسۇسلۇق ئىلكىدە ئۇلۇغ ـ كىچىك تىندى.

ـــ جاھانىڭ ئىشلىرىغا بىر نېمە دېمەك تەسكەن خانزادەم. ھەممىگە قادىر بولغان مۇقەددەس تەڭرىنىڭ يۈكسەك ھېكمىتى بىر ئىشنىڭ يۈز بېرىشىنى بىر سەۋەبنىڭ تۈغۇلۇشىغا قاراشلىق

قىلىپتۇ ۋە ھەر مەقسەتنىڭ ئەملگە ئېشىشىنى بىر ۋاستە ئار-قىلىق يەنە بىر سەۋەبكە باغلىق قىلىپتۇ. ھېچكىم ئۆز تەقدىرىنى بىلەلىگەن ئەمەس. مانا مەنمۇ ئۆسمۈرلۈك دەۋرىمدە ئاشۇ تەخت-سەلتەنەت سەۋەبىدىن كىندىك قېنىم تۆكۈلگەن ۋەتىنىمدىن قوغلانغانىدىم. مەرھۇم جەننەتماكان خان ئاتامنىڭ ئەمرلىرى نېمە ئۈچۈندۇر ئىنىمنى تەخت ۋارىسى قىلىپ مېنى تاجۇ تەخت-تىن مەھرۇم قىلدى؛ تاكى قىرىق ياشقا كىرگىچە ياقا يۇرتلاردا لاماكان بولۇپ يۈردۈم، ئاخىرى جەننەتماكان پەدەرلىرىنىڭ كۆپ مەدىتى بىلەن ۋەتەنگە يۈزلەندىم. ئاۋۋال ئىنىم بىلەن، كېيىن ئۇ-نىڭ خانزادىسى بىلەن كۆپ جەڭلەرنى قىلدىم. نۇرغۇن باشلار كېسىلدى، بېھىساب قانلار تۆكۈلدى. بىلگۈچى ياراتقان ئىگەمدۇر. قانچىلىك گۇناھلارنى سادىر قىلدىم، بۇنى بىلمەيمەن. ھەر ۋاق نامىزىمدا ئاللاھتىن گۇناھىمنى مەغپىرەت قىلىشىنى تىلەيمەن. ھەممىمىز مەڭ ياشقا كىرمەيدىغانلىقىمىزنى، بۇ دۇنيانىڭ ئالتە كۇنلۇك قونالغۇ ئىكەنلىكىنى، ئۆزىمىزنىڭ بۇ پانىي ئالەمدىكى يولۇچى، مېھمان ئىكەنلىكىمىزنى بىلىپ تۇرىمىز ـ يۇ، ئەمما يە-نىلا ئۇنىڭدىن مېھرىمىزنى ئۈزەلمەيمىز. سەلتەنەت، تاجۇ تەخت ئادەمنى ئىشق ئوتىدا كۆيدۇرىدىغان، ئەمما ۋىسال شارابىنى بىرده تەڭلەپ، بىرده ناز بىلەن قېچىپ تۇرغان شوخ نازىنىنغا ئوخشاش ئۆزىگە رام قىلىپ، ئادەمنىڭ ئەس ـ ھوشىنى قويمايدىكەن. سەل-تەنەت ئىشلىرىنى ئاستا ـ ئاستا چۈشىنىپ قالدىلا خانزادەم.

بۇنداق سۆھبەتلەرنىڭ كۆپىنچىسىده ھەر ئىككىلىسى ئۇ-چىگە تىنىپ چوڭقۇر خىياللارغا ئەسىر بولاتتى. سۆھبەت خۇلا-سىسىز، جاۋابسىز ئاخىرلىشاتتى.

سۇلتان يۇنۇسخان بىر قېشىنى تاشكەنتتە ئۆمەر شەيخ مىرزا بىلەن بەكمۇ كۆڭۈللۈك، خاتىرجەم ئۆتكۈزدى. بۇ جەريانىدا ئۇلار ئاتا ـ بالىدەك بولۇپ قېلىشقانىدى.

قىش ئاخىرلىشىپ، ئەتىياز پەسلىنىڭ كېلىشىگە ئەگ-شىپ، سۇلتان يۇنۇسخان ئاستا سەپەر تەييارلىقىغا كىرىشتى. ئۇ ھەر قېتىم ئاقسۇغا قايتىدىغان ۋاقتىنى خىيال قىلغىنىدا، كۆز

ئالدىغا ئۆمەر شەيخ مىرزا كېلىۋالاتتى. ئۆمەر شەيخ مىرزىمۇ ئۇ-نىڭ بىلەن كۆپرەك بىللە بولۇۋالماقچى بولغاندەك ئىلگىرىكىدەك بىر ـ ئىككى كۈندە بىر قېتىم ئەمەس، كۈندە بىر ـ ئىككى قې-تىم سۇلتان يۇنۇسخانىنىڭ قېشىغا كېلەتتى.

ـــ ھەي ئىسىت، بۇ قىش ئەجەب تېز ئۆتۈپ كەتتى دېسە، ـــ دەيتتى ئۇ كۆڭلىدىكىنى يوشۇرماي، ـــ راست گەپنى قىلسام، سىلىدىن ئايرىلىشقا كۆزۈم قىيمايۋاتىدۇ ئالىيلىرى. خۇددى ئا-تا ـ بالىدەكلا كۆنۈشۈپ قالغانكەنمىز. ئىشقىلىپ يولغا چىقىشقا ئالدىرىمسىلا، قاشلىرىغا تولا كېلىۋېلىپ زېرىكتۈرۈپ قويما-غاندىمەن ـ ھە، زېرىكسىلىمۇ مەيلى، كۆپرەك دىدار ـ مۇلاقاتتا بولۇۋالاي دېدىم. ئەمدى كەتسىلە قاچان كۆرۈشمىز دېسىلە، ئا-رىلىق يېقىنراق بولسىچۇ كاشكى.

بۇ گەپلەرنى ئاڭلىغان سۇلتان يۇنۇسخانىنىڭ ۋۇجۇدىدا گۈر-رىدە ھاياجان پەيدا بولاتتى. ھەئە، ئۇنىڭ ئىككى خانزادىسى ـــ سۇلتان مەھمۇدخان بىلەن سۇلتان ئەھمەدخانمۇ ئۆمەر شەيخ مىرزىغا بەكلا ئىچىكەپ كەتكەنىدى. ئۇنى كۆرسە ئاكاجان دېسە ئاكاجان دەپ ھالى قالمايتتى، ھە دېسە ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ قەسىرىگە قېچىپ كېتەتتى.

ئۆمەر شەيخ مىرزىغا بۇ دەرىجىدە مېھرى چۈشۈپ قالغانلى-قىدىن سۇلتان يۇنۇسخان ئۆزىمۇ ھەيران ئىدى.

76

تاشكەنتتە تېرەكلەر پوتلا بولۇپ كۆكلەمنىڭ شەپىسى كەل-دى. قىشتىن بېرى تۇزۇك قار ياغمىغىنىغا قارىمای ھاۋا ئوچۇق بولۇۋاتاتتى. سەپەر تەييارلىقلىرىنى ئاساسەن پۈتكۈزۈپ بولغان

سۇلتان يۇنۇسخان بېجىرىشقا تېگىشلىك مۇھىم بىر ئىشى چالا قالغاندەك يولغا چىقىشقا ئالدىرمايۋاتاتتى. ئۇنىڭ خىيالچان تۇر-قىدىن غەم بېسىۋالغانلىقىنى پەرەز قىلغىلى بولاتتى.

«بۇ يەردە ھاۋا ئىللىپ كەتكەن بىلەن تاغ يوللىرى تېخى ئېچىلمىدى. ئالدىراپ يولغا چىقسام قارلىق داۋانلاردا قېيىنلىپ قالىمىز. بولۇپمۇ ئاياللار بىلەن بالىلارغا جاپا بولىدۇ. ۋەتەندىن تاجۇ تەختتىن ئايرىلىپ تۇرغىلى بىر يىلدىن ئېشىپتۇ. ئەمرۇل ئۆمەرا مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ يوللىغان مەلۇماتلىرىدىن قا-رىغاندا، ئەل ـ يۇرت تىنچ ـ ئامان تۇرۇۋېتىپتۇ. ئىلى ۋادىسىمۇ تىنچىپ قاپتۇ. ھېلىمۇ ئول ساداقەتمەن ئەمىر بولۇپ قاپتىكەن، بولمىسا سەلتەنەت ئىشلىرى نېمە بولۇپ كېتەرىدىكىن تاڭ؟ خۇدايىم قارىغۇنى كۆزىدىن ئايرىسىمۇ ھاسسىدىن ئايرىماپتۇ، دېگىنى شۇ بولسا كېرەك. تاشكەنتتە شۇنچە ئۇزاق تۇرۇپ قېلىش-شىمنى خىيالىمغىمۇ كەلتۈرمىگەنىكەنمەن. ئادەم پەقەت ئەتىسى-نىلا قىياس قىلالايدىكەن، ئەمما قانداق تەقدىر ـ قىسمەتلەرنىڭ كۆتۈپ تۇرغانلىقىنى ھەرگىز بىلەلمەيدىكەن. نۇرغۇن ئارزۇ ـ ئارمانلارنى، نىيەت ـ مۇددىئالارنى كۆڭلىمىزگە پۈكىدىكەنمىز، شۇنىڭ ئۈچۈن تىرىشىدىكەنمىز. يەنىلا تاجۇ تەختسىز كۈنلىرىم خاتىرجەم ئۆتكەنىكەن. بىراق، ئول خاتىرجەملىكنى دەپ تاجۇ تەختتىن ۋاز كەچكىلى بولمايدىكەن. شۇنداق، ئۆز خاتىرجەملە-كىمنى ئويلىسام ئابا ـ ئەجدادلىرىمنىڭ روھىنى قورۇندۇرۇپ قويىمەن. چۈنكى، بول سەلتەنەت، تاجۇ تەختنى ئاشۇ بابائى بۇز-رۇكلەر قان كېچىپ قولغا كەلتۈرگەن، بىزگىچە ئۇلاشتۇرغان، مەنمۇ ئۇنى ئەۋلادلىرىمغا تاپشۇرۇشۇم، ئەل ـ يۇرتنىڭ خاتىر-جەملىكى، ئاسايىشلىقى ئۈچۈن تىرمىشىشىم كېرەك. بولمىسا، ئۇنى ياتلار تارتىۋالىدۇ، ئەل ـ يۇرتنى پايخان قىلىدۇ. ئاۋام ـ رە-ئىيەت مەھكۇملۇققا مۇپتىلا بولىدۇ... سەمەرقەنتكە بېرىپ سۇل-تان ئەھمەد مىرزا بىلەن كۆرۈشۇپ، ئۇنىڭغا تەسىللى بېرىپ، مەرھۇم بۇسەين سۇلتان ئالىلىرىنىڭ تۇپراق بېشىنى يوقلاپ

يانسام ياخشى بولاتتى، لېكىن ۋاقىت ئۇزىراپ كەتكۈدەك. ھېلىمۇ تاجۇ تەختنى بىر يىلدىن ئارتۇق تاشلاپ قويدۇم. ئادەمگەرچىلىكىنى دەپ ۋەتىنىمنى، تەخت ـ سەلتەنەتىمنى تاشلاپ قويسام ياخشى بولمىغۇدەك. مېنىڭ ئورنۇمدا قىزىم مېھرىنىگار خېنىم تەسەللى بېرەر. شاھبانۇ ئىسان دۆلەت خېنىم بۇ ئىشقا نېمە دەركىن؟ ھەر ھالدا مەسلىھەتىگە سېلىپ قويايى، ئىشقىلىپ بۇ قارارىمدىن يانماينەن...»

ــ يالغۇز خىيال سۈرۈپ ئولتۇرۇپ قاپتىلىغۇ ئاتا؟

سۇلتان يۇنۇسخان خىيالىنى يېغىشتۇرۇپ بېشىنى كۆتۈرىدى. ئالدىدا چوڭ مەلىكىسى مېھرىنىگار خېنىم ئەدەپ بىلەن كۈلۈپ تۇراتتى.

ــ كەلسىلە، يېنىمغا كېلىپ ئولتۇرسىلا، ــ دېدى ئۇ قىزغا مېھرى بىلەن قاراپ، ــ سىلىنى خىيال قىلىپ ئولتۇراتتىم قىزىم.

مەلىكە مېھرىنىگار خېنىم دادىسىنىڭ يېنىغا كېلىپ ئولتۇرغاچ سورىدى:

ــ مېنى دەمدىلا ئاتا، خوش، ئول خىياللىرىنى بىلىپ باقسام بولامدۇ؟

سۇلتان يۇنۇسخان ئېغىز ئېچىشقا تەمشىلىپ يەنە جىمىۋالدى. بۇ نازۇك ئىشنى قىزىغا دېيىشنى بىئەپ كۆردى.

«يەنىلا ئانىسى دېگىنى تۇزۇكتەك قىلىدۇ. مەندىن ئاڭلىسا چوقۇم خىجىل بولىدۇ. مەنمۇ ئوڭايسىزلىنىپ قالغۇدەكمەن. ئۇغۇل بولسىدى... قىز ئانىسىغا يېقىن، دېگەن گەپ يەنىلا راست ئىكەن...»

ــ نېمانچە يېلىڭ كىيىنىۋالدىلا، تومۇداپ قالمىسىلا يەنە، ــ دېدى يۇنۇسخان گەپنى بۇراپ.

ــ ھاۋا خېلىلا ئىللىپ قالدى، قىشلىق كىيىملەر بىلەن يۈرسەم ئىسسىقلاپ قالىدىكەنمەن، ــ دېدى مېھرىنىگار خېنىم تاتلىققىنا كۈلۈپ، ــ سىلىمۇ سۆسەر جۇۋىلىرىنى كىيمەپتىلە-

غۇ مانا. ئاتەشدانىڭ ئوتى ئۆچۈپ خابگاھلىرىمۇ سوۋۇپ قاپتۇ. سالامەتلىكلىرىنى ئاسرىسىلا، ئاغرىپ قالسىلا ۋاقتىدا يولغا چىقالماي قالمىز.

ــ يۇرتنى سېغىندىلىمۇ قىزىم؟

ــ سېغىنمامدىغان، كۆزۈمنى يۇمۇپ ـ ئاچسامىلا ئۆزۈمنى ئاقسۇدا كۆرسەم دەيمەن. يەنىلا ئۆز ئاستانىمىز ـ دە، ئۇ.

قىزىنىڭ جاۋابىنى ئاڭلاپ سۇلتان يۇنۇسخانىنىڭ يۈرىكى پىژغىدە ئېچىشىپ كەتتى.

«ئى تەڭرىم، بۇ يۈرەك پارەمدىن ئايرىلىشقا بەرداشلىق بېرەلەرمەنمۇ؟ نە چارە. بەربىر قىز چوڭ بولسا ياتلىق قىلىدىغان گەپ...»

ــ خانىش ئانام: «ئاتىلىرىدىن سوراپ باقسىلا، كۆڭ چۆچۈرىسىگە كۆڭلى تارتامدىكىن؟» دېگەنىدى.

ــ كۆڭ چۆچۈرىسى؟ ــ سورىدى يۇنۇسخان ئەجەبلىنىپ، ــ ھازىر كۆڭ چىقىپ بوپتىمۇ؟

ــ ھەئە، ــ دېدى مېھرىنىگار خېنىم ئەركىلەپ، ــ باشقىلار كۆڭ چۆچۈرىسىگە ئېغىز تەگكىلى ھەپتە بولدى.

ــ كۆڭ چۆچۈرىسىگە كۆڭۈل تارتمايدىغانمۇ ئىش بولامدۇ. تاماق ۋاقتىغا ئۈلگۈرۈپ بارىمەن. بىللە ئولتۇرۇپ غىزالىنايلى. خانىش ئانىلىرىغا دەپ قويسىلا، خابگاھىمغا چىقسۇن.

ــ خانىش ئانامدىن قايسىسىغا خەۋەر بېرىمەن؟

ــ ھەر ئىككىلىسىگە.

مېھرىنىگار خېنىم ئەدەپ بىلەن سالام بېرىپ چىقىپ كەتتى.

※ ※ ※

«كۆڭ چىققان بولسا ئەمدى يولغا چىقساق بولغۇدەك، مەلىكە مېھرىنىگار خېنىمنى سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ ھۇزۇرىغا ئەۋە-

تىدىغان ئىشنى ئەمدى كەينىگە سۈرمەي، بۇ نىكاھ ئىشىغا خانىش ئايىملار نېمە دەركىن؟ قىزىدىن ئايرىلىشقا، يۈرەك پارىسىنى شۇنچە يىراقتا قالدۇرۇپ كېتىشكە يۈرىكى چىدىمايدۇ ئەتىمالىم. لېكىن، شۇنداق قىلماي ئامال يوق. بۇ ئىش نەسەبىمىزگىمۇ ماس كېلىدۇ. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئازكەم يۈز يىللاردىن بېرى تۇغلۇق تۆمۈر جەمەتى بىلەن ئەمىر تۆمۈر جەمەتىدىكى خان ـ سۇلتانلار ئۆزئارا قىز بېرىشىپ، قىز ئېلىشىپ، قۇدا ـ باجا بولۇشۇپ كەلگەن. دېمەك، بۇ بابائى بۇزرۇكلەردىن قالغان ئۇدۇم. شۇڭا سۇلتان ئەھمەد مىرزىنى كۆيۈ ئوغۇل قىلىۋالسام تامامەن بولىدۇ...»

يېقىندىن بېرى سۇلتان يۈنۈسخان چوڭ مەلىكىسى مېھرىنىگار خېنىمنى سۇلتان ئەھمەد مىرزىغا نىكاھلاپ بېرىشنى خىيال قىلىپ كەلگەن بولسىمۇ، لېكىن بۇ خىيالىنى ھېچكىمگە بىلدۈرمىگەنىدى. مانا ئەمدى ھاۋا ئىللىپ، ۋەتەنگە قايتىدىغان ۋاقتىنىڭ يېقىنلىشىشىغا ئەگىشىپ بىردىنلا ئالدىراپ قالدى ۋە بۇ مۇددىئاسىنى خانىشلىرىغا بىلدۈرۈشنى قارار قىلدى.

ــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، ئانھەزرىتىمگە ئېھتىرام بولغاي.

سۇلتان يۈنۈسخان ئىككى خانىشىنىڭ سالامىنى ئولتۇرغان ئورنىدىن بىرئاز قىمىرلاپ ئىلىك ئالدى.

ــ قېنى، جاي ئالسۇنلا.

ئىككى خانىش ئۇنىڭ ئۇدۇل تەرىپىگە كېلىپ ئولتۇردى.

ــ ئىككىلىرىنىڭ سەمىگە بىر ئىشنى سالماقچىمەن، لېكىن بۇ مەسلىھەت ئەمەس، قارارىمدۇر.

مۇھىم بىر ئىش ئۈچۈن چاقىرتىلغانلىقىنى پەملىگەن ئىككى خانىش قەددىنى رۇسلاپ ئىتائەتمەنلىك بىلەن بېشىنى ئەگىدى:

ــ خوش، قۇلىقىمىز قىبلىگاھىمىزدا.

ــ ھاۋا ئوبدانلا ئىللىپ قاپتۇ، مۇشۇ بىرنەچچە كۈن ئىچىدە يولغا چىقىمىساق بولمايدۇ، ــ دېدى سۇلتان يۈنۈسخان خانىش ـ

لىرىغا تەكشى نەزەر تاشلاپ، ــ يولغا چىقىشتىن ئاۋۋال مەلىكە مېھرىنىگار خېنىمنى سەمەرقەنتتىكى سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ ھۇزۇرىغا ئەۋەتمىشنى قارار قىلدىم. مۇشۇ ئىككى كۈن ئىچىدە توي جابدۇقلىرىنى تەييارلاپ، مەلىكىنى ئۇزىتىپ قويۇش ھازىرلىقىنى كۆرۈشكەيلا.

تاسادىپىيلىق ھېس قىلغان ئىككى خانىش شاققىدە بېشىنى كۆتۈرۈپ يۇنۇسخانىنىڭ كۆزىگە قارىدى.

ــ بۇ... بۇ...، ــ دېدى خانىش ئىسان دەۋلەت خېنىم دەمالـ لىققا كۆچىلىدىكىنى ئىپادىلىيەلمەي، ــ جانابى ئانھەزرىتىمىنىڭ قانداقسىگە بۇنداق قارارغا كېلىپ قالغانلىقىنىڭ بائىسىنى بىلـ سەم بولۇرمۇ؟

خانىش ئىسان دەۋلەت خېنىمنىڭ قىزىدىن تۇيۇقسىز ئايرىـ لىشقا چىدىمای كۆز يېشى قىلىپ نارازىلىق بىلدۈرۈشىدىن ئەنـ سىرىگەن سۇلتان يۇنۇسخان چىرايىغا قەستەن سۈرلۈك تۈس بېـ رىپ قاپىقىنى تۈردى:

ــ سەۋەبى ئاددىي، قىز چوڭ بولسا ياتلىق بولىدۇ.

خانىش ئىسان دەۋلەت خېنىم جاۋاب قايتۇرۇشقا پېتىنالمای بېشىنى تۆۋەن سالدى. خانىنىڭ تۇيۇقسىز بىلدۈرگەن قارارىنىڭ چوڭ خانىشقا بەكمۇ تاسادىپىي تۇيۇلغانلىقىنى ھەمدە قىزىدىن ئايرىلىپ ياشاشقا چىداشلىق بېرەلمەيدىغانلىقىنى ھېس قىلغان خانىش شاھ بېگىم قىسقا يۆتىلىپ قويۇپ ئېغىز ئاچتى:

ــ ئۇغۇ شۇنداق. ئەمما ئانھەزرىتىم بۇ ئىشنى بەكمۇ تۇـ يۇقسىز قارار قىلىپتىلا. تويىنى بۇنچە ئالدىراش ــ تېنەش قىلساق جايىدا بولۇرمۇ، بۇنى ئويلىشىپ كۆردىلىمىكىن؟! يەنە كېلىپ مەـ لىكىنى ياتلىق قىلىش سەلتەنەتىمىزنىڭ چوڭ ئىشىدۇر. ئۇنىڭ ئۈستىگە توي جابدۇقلىرىنى ئىككى كۈندە پۈتكۈزمەك بەسىي مۇشكۈل. مەلىكىنىمۇ ئۆز يارىشىقىدا جابدۇمساق بولماس تېخى.

ــ بۇنى مەنمۇ بىلىمەن، ــ دېدى سۇلتان يۇنۇسخان كىچىك خانىشنىڭ ئۆزىنى قوللىمىغانلىقىدىن نارازى بولۇپ، ــ توي

جابدۇقى ئىككى كۈندە پۈتمىسە، بەش كۈندە پۈتەر، بۇنىڭدىن ئار-تۇق مۆھلەت بېرەلمەيمەن.

خانىش ئىسان دۆلەت خېنىم بېشىنى ئېگىپ تۇرۇپ سورىدى:

ــ سەمەرقەنتتىن ئەلچى كەلگەنلىكىدىن ئەجەب خەۋىرىمىز يوقكەنا؟! ئانھەزرىتىممۇ بۇ خۇسۇستا ئېغىز ئاچمىغانىدى.

ــ مانا مەن سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ ئەلچىسى. قىزىمغا ئۆزۈم ئەلچى بولماقچىمەن، ــ دېدى سۇلتان يۇنۇسخان خانىشىنىڭ جاھىللىقىغا نارازى بولۇپ، ــ مۆھتەرەم خانىش ئايىمدىن مەلىكە مېھرىنىگار خېنىمنى سۇلتان ئەھمەد مىرزىغا خۇدايى ھەمراھلىققا بېرىشلىرىنى تۆۋەنچىلىك بىلەن ئىلتىماس قىلىمەن.

خانىش ئىسان دۆلەت خېنىم لېۋىنى چىشلىدى.

«بۇ قانداق قائىدە ئۆز قىزىغا ئۆزى ئەلچى بولىدىغان؟ گەپ-پىنىڭ ئورامىدىن قارىغاندا، بۇ نىكاھ ئىشىدىن كۆيۈ ئوغۇل بولۇ-غۇچىنىڭمۇ خەۋىرى يوقتەك قىلىدۇ. ئابا ــ ئەجدادلىرىمىزنىڭ قىز ياتلىق قىلىش، ئوغۇل ئۆيلەش يوسۇنى بويىچە ئاۋۋال ئالدى-مىزغا ئەلچى كېلىشى، ئاندىن رازىلىقىمىز بويىچە نەسەبىمىزنىڭ شەۋكىتىگە يارىشا شاھانە توي قىلىپ قىزىمىزنى ئۇزىتىپ قو-يۇشىمىز كېرەك ئىدىغۇ؟ بۇنچە ئالدىراپ كەتكۈدەك مەلىكىنىڭ يېشى چوڭ بولمىسا. يەنە بىرەر ــ ئىككى يىلدىن كېيىن تويىنى قىلساقمۇ بولۇۋېرەتتىغۇ؟ قىزلىرىمنىڭ تويىنى ئەل ــ يۇرتقا ئاش بېرىپ ھەشەم بىلەن قىلىمەن، دېگەن ئارزۇ ــ ئارمانلىرىم نەگە كەتتى ئەمدى. مەلىكە مېھرىنىگار خېنىم ئاشۇنداق ئابرۇيسىز، قەدىرسىز ياتلىق بولۇپ كېتەرمۇ...»

خانىشلىرىنىڭ چىراي ئىپادىسىنى يوشۇرۇن كۆزىتىپ تۇر-غان سۇلتان يۇنۇسخان قاپىقىنى تۇرۇپ تۇرۇپ، سۇر ــ ھەيۋىسە-نى نامايان قىلىپ تۇرغىنى بىلەن، يۈرىكى ئۇلاردىن بەتتەر ئې-چىشىپ كېتىپ باراتتى.

«كۆڭۈللىرىنى چۈشىنىپ تۇرۇپتىمەن. سىلىنىڭ مەلىكىنى كاتتا ھەشەم ــ دەرەم بىلەن ئۇزىتىپ قويغىلىرى بار. لېكىن

بۇنداق قىلايلى دېسەك، ۋاقىت بەك ئۇزىراپ كېتىدۇ. قىزىمىزنىڭ تويىنى دەپ سەلتەنەت ئىشلىرىنى تاشلاپ قويساق بولماس. ھېلىمۇ ۋەتەندىن ئايرىلىپ تۇرغىلى بىر يىلدىن ئاشتى، قارا ئەمدى توغرا چۈشەنگەيلا...»

ـــ ئىككى ئەلنىڭ قۇدىلىشىشى سەلتەنەتىمىزگە پايدىلىق، سۇلتان ئەھمەد مىرزا ئۆز پەرزەنتىمىزگە ئوخشاش، ـــ دېدى سۇلتان يۇنۇسخان تەلەپپۇزىنى بىرئاز يۇمشىتىپ، ـــ مەرھۇم سۇلتان ئەبۇسەئىد مىرزا ئالىيلىرى ھايات بولغان بولسا، بەلكىم بۇ تويىنى سىلىنىڭ ئارزۇلىغانلىرىدەك قىلىشىمىز مۇمكىن ئىدى. بۇسەيىن سۇلتان ئالىيلىرى ۋاقىتسىز كېتىپ قالدى. ئۇنىڭ پەرزەنتلىرىگە ئاتا ـ ئانىلىق مېھرىنى يەتكۈزۈش بىزنىڭ بۇرچىمىز. سىلىگمۇ ئايان، مەرھۇم خانىنىڭ ۋاپاتىغا تېخى بىر يىلمۇ تولمىدى. بۇنداق ۋاقىتتا تويىنىڭ داغدۇغىسىنى قىلىش ياخشى ئەمەس. ئەھلى جامائەتكە سىر ئەمەسكى، مەرھۇم سۇلتان ئەبۇسەئىد مىرزا ئالىيلىرى ئۆز ۋاقتىدا مېنى شىرازدىن ئالدۇرۇپ كېلىپ، مېھىر ـ شەپقىتىنى ئايىماي كۆرسىتىپ، ئىككى ئەلنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى دۇشمەنلىكنى دوستلۇققا ئالماشتۇرغانىدى. ئەمدى مەن ئول دوستلۇقنى تېخىمۇ مۇستەھكەملەپ، ئۇنى تۇغقاندارچىلىق، قېرىنداشلىققا ئايلاندۇرماقچىمەن. ئاللاھ خالىسا ھەممە قىزلىرىمنى سۇلتان ئەبۇسەئىد مىرزا ئالىيلىرىنىڭ ئوغۇللىرىغا بېرىمەن.

ئىككى خانىش لام ـ جىم دېيەلمىدى. ئەمدى نارازىلىق بىلدۇرۇشنىڭ ئورنى قالمىغانلىقىنى ھېس قىلغان ئىككى خانىشنى يۇنۇسخاننىڭ ئاخىرقى سۆزلىرى قايىل قىلغانىدى.

ـــ پەرمانبەردارمىز، ـــ دېدى خانىش ئىسان دۆلەت خېنىم، ـــ ھازىردىن باشلاپ مەلىكىنى ئۇزىتىشنىڭ تەييارلىقىنى كۆرەيلى.

ـــ بۇ نىكاھ ئىشى مەلىكىنىڭ كاللىسىدىن دەماللىققا ئۆتمەسلىكى مۇمكىن. شول تاپتا مەلىكىنىڭ ئەس ـ يادى ۋەتەنگە تېزرەك قايتىشتا. ئىككىلىرى ئۇنىڭغا ئوبدان چۈشەندۈرۈپ قايىل

قىلسىلا. ئەقىللىق مەلىكە ئاتا ئارزۇسىنى يەردە قويماس، دېگەن ئۇمىدىم بار. بول ئىشنى ئىككىلىرىگە تاپشۇردۇم.

ـــ باش ئۇستىگە!

ئىككى خانىش ئېسىنلىك تىلەپ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى.

※ ※ ※

سۇلتان يۇنۇسخانىنىڭ چوڭ قىزىنى ئاكىسى سۇلتان ئەھمەد مىرزىغا بەرمەكچى بولغانلىقىدىن خەۋەر تاپقان ئۆمەر شەيخ مىرزا ئاكىسىنىڭ ئورنىدا مىننەتدارلىقىنى بىلدۈردى.

ـــ مەگەر ئىنسان خەيرخاھلىق، گۈزەللىك، ئالىيجانابلىق ۋە ئۇلۇغۋارلىققا باشقا ئادەملەر ئارقىلىق ئەمەس، ئۆزى ۋە ئۆز روھى ئوتتۇرىسىدىكى مەۋجۇت نەرسە ئارقىلىق ئېرىشىدىغان بولسا، ئول چاغدا ئول ئادەم ئىنسانىي كامىللىققا يەتكەن بولىدۇ، ـــ دېدى ئۆمەر شەيخ مىرزا قايىللىقىنى بىلدۈرۈپ، ـــ خان ئالىيلىرى بىلەن دىدار ـ مۇلاقاتتا بولۇش شەرىپىگە ئېرىشكەن تۇنجى كۈندىن باشلاپلا پەزىلەتلىرىدىن قىلچىلىك گۇمانلانغان ئەمەسمەن. بىزنى ئۆز پەرزەنتلىرىدەك كۆرگەنلىرىدىن كۆپ مىننەتدارمەن. ئىشەنچىم كامىلكى، جانابى خان ئاغامۇ بول ھىممەتلىرىدىن كۆپ خۇرسەند بولىدۇ ۋە ھايات گۈلزارلىقلىرىدا ئەتىۋارلاپ ئۆستۈرگەن ئول نازۇك غۇنچىنى بىباھا گۆھەر بىلىپ چېكىسىگە قىسىدۇ.

ـــ مەنمۇ شۇنداق ئىشەنچىتە، ـــ دېدى سۇلتان يۇنۇسخان ھايا‌جانلانغان ھالدا، ـــ بۇ پەزىلەتنى مەن مەرھۇم جەننەتماكان پەدەرلىرىدىن ئۆگەنگەن. جانابى بۇسەيىن سۇلتان ئالىيلىرى ۋاپا ۋە مەردلىكنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ، ئوتتۇرىمىزدا دوستلۇق ئىمارىتىنى بىنا قىلىپ قويۇپ كېتىپ قالدى. مەن بولسام ئول ئىمارەتنىڭ ئۇلىنى تۇغقاندارچىلىق لېيى بىلەن ئۇلداپ، تېخىمۇ مۇستەھكەملەپ قويۇشقا تىرىشتىم خالاس.

ـــ ئارى. ئىككى ئەلنىڭ خان ـ سۇلتانلىرى ئوتتۇرىسىدىكى بول تۇغقاندارچىلىق ئىككى ئەلدىكى ئاۋام ـ رەئىيەتنىڭ قېرىنداشلىق مېھرىنى چىڭىتىشقا سەۋەب بولغۇسى.

ـــ ئەينى مۇددىئا، ئىككى ئەلدىكى رەئىيەت يات كىشىلەر ئەمەس، يىلتىزى، تىلى، دىنى بىر قان ـ قېرىنداشلاردۇر. مۇنداقچە ئېيتقاندا، ھەممىمىز بىر قۇۋمدىنمىز. بۇ ئىشىمىز ئەۋلادلارنىڭ مېھىر ـ مۇھەببىتىگە ئۆرنەك بولسا ئەجەب ئەمەس.

ئۆمەر شەيخ مىرزا سۇلتان يۇنۇسخاننىڭ سۆزلىرىنى مەنمۇنىيەتلىك بىلەن تەستىقلاپ بېشىنى لىڭشىتتى.

ـــ ئۇنداقتا، مەن خان ئاغامغا خەۋەر بېرەي، توي تەييارلىقىغا كىرىشكەچ تۇرسۇن.

بۇ تەكلىپنى سۇلتان يۇنۇسخان كەسكىنلىك بىلەن رەت قىلدى:

ـــ ھاجەت ئەمەس. قائىدە بويىچە جەننەتماكان بۇسەيىن سۇلتان ئالىيلىرىغا بىر يىل ماتەم تۇتۇپ مۇسىبەتتە تۇرۇشمىز كېرەك ئىدى. بىراق، «قالۇ ئىننالىللاھى ۋەئىننا ئىلەيھى راجىئۇن» يەنى «بىز ئەلۋەتتە ئاللاھنىڭ ئىگىدارچىلىقىدىمىز، چوقۇم ئاللاھنىڭ دەرگاھىغا قايتىمىز» دېگەن ئايەتنىڭ ھۆكمى بىلەن، زىيادە قايغۇرۇپ، جانابى قۇدرەت ئىگىسىگە جان دەۋاسى قىلغان بولۇپ قالمايلى دەپ، كۆڭلىمىزنى خۇشال ـ خۇرام تۇتۇشقا تىرىشىپ كەلدۇق. شۇنداقتىمۇ جەننەتماكان خان ئالىيلىرىنىڭ يىلى توشماي تۇرۇپ توي تەنتەنىسى قىلىپ يۇرمەيلى. قىزىمنى مەرھۇم خان ئالىيلىرىنىڭ ئوغلىغا بېرەلىگىنىمنىڭ ئۆزى مەن ئۈچۈن بىھىساب خۇشاللىقتۇر.

※ ※ ※

ھەپتىدىن كېيىن سۇلتان يۇنۇسخان چوڭ قىزى مەلىكە مېھرىنىگار خېنىمنى قىرىق نەپەر خاس كىنىزىكى بىلەن قوشۇپ

سەمەرقەنتكە يولغا سالدى.

ـــ جېنىم قىزىم، ـــ دېدى سۇلتان يۇنۇسخان تولا يىغلاپ كۆزلىرى ئىششىپ كەتكەن مەلىكە مېھرىنىگار خېنىمنىڭ قوش ـ قوش ئالتۇن ئۇزۇك سېلىنغان نازۇك بارماقلىرىنى ئاتلىق مېھـ ـرى بىلەن مەھكەم تۇتۇپ تۇرۇپ، ـــ سىلى مېنىڭ يۇرەك پارەم، جان جىگىرىم، ئەلۋەتتە سىلىدىن ئايرىلىشقا مەنمۇ چىدىمايمەن. نە چارە؟! قىز چوڭ بولسا ياتلىق قىلىش ئادەم ئاتمىز بىلەن ھاۋا ئانمىزدىن قالغان ئۇدۇم ئىكەن. سىلى شول تاپتا مېنى باغرى قاتتىقلىقتا ئەيىبلەۋاتقانلا. ئەمما يۇرىكىمنىڭ ئايرىلىش ئازابىدا قايسى ھالغا كېلىپ قالغانلىقىنى بىر ئۆزۈم بىلىمەن. ئا ـ تىلىرىنىڭ سىلىگە نەقەدەر ئامراقلىقىنى، ھەرقاچان غەمخورلۇقىنى يەپ، ياد ئېتىپ تۇرىدىغانلىقىنى ئەسلىرىدە مەھكەم تۇتسىلا. ھا ـ زىرقىراپ باشلاپ ئارىلىقىمىز چەكسىز ئۇزىرايدۇ. مەيلى سىلى مەندىن قانچىلىك يىراقلىقتا تۇرسىلا، يۇرەكلىرى ھەرقاچان يۇ ـ رىكىمگە ھەمراھ بولۇپ تۇرىدۇ. سىلى ھازىرقىدىن باشلاپ مېنىڭ قىزىملا ئەمەس، ئاياللىق سۈپەتلىرى بىلەن بىر ئەرنىڭ خوتۇنى. خانىشلىق مەرتىۋىلىرى بىلەن بىر ئەلنىڭ ئانىسى بولىدىلا. ھەر ـ قاچان ئاياللىق پەزىلەتلىرىنى ساقلاپ كۆيۈلىرىگە ساداقەتمەن، ئىتائەتمەن بولسىلا. ئۇنىڭغا ئاتا ـ ئانىلىرىغا كۆيۈنگەندىنمۇ زى ـ يادە كۆيۈنسىلە. ئاتا ـ ئانىلىرىنى سۆيگەندىنمۇ زىيادە سۆيسىلە. ئاياللىق پەزىلەتلىرىگە زىنھار داغ چۈشمىسۇن. ناۋادا ئاياللىق پە ـ زىلەتلىرىگە تىرناقچىلىك داغ چۈشىدىكەن، ئاتا ـ ئانىلىرىنىڭ شەنىگە ئۇنىڭدىن نەچچە ھەسسە داغ چۈشىدۇ. سىلىنى ساپ ھاۋاسى، شەربەتتەك سۈيى، ھالال نازۇ نېمەتلىرى بىلەن پەپلەپ ئۆستۈرگەن ئەل ـ يۇرتلىرىنىڭ شۆھرىتى يەكسان بولىدۇ. خا ـ نىشلىق مەرتىۋىلىرىنى قەدىرلىسىلە. باشقا خانىشلارنىڭ مەرتە ـ ۋىسىگە رىئايە قىلىسىلا. ئۇلارنى بىر تۇغقان ھەمشىرىلىرىدەك كۆرسىلە، ھۆرمەتلىسىلە، كۆيۈنسىلە. مىسالەن، ۋالىدەلىرى ئە ـ سان دۆلەت خانىش بىلەن كىچىك ۋالىدەلىرى خانىش شاھ بە ـ

گىمنىڭ دوستلۇقىنى، مېھىر ـ مۇھەببىتىنى ھەرقاچان كۆز ئالدىلىرىغا كەلتۈرسىلە، ۋۇجۇدلىرىغا كۈندەشلىك زەھرىنى يېقىن يولاتمىسىلا، غەيۋەت ـ شىكايەتتىن يىراق تۇرسىلا. ئىنسان ئۆزىنى ئۇششاق سۆزلۈك، ئاداۋەتخورلۇق، داغۋازلىق، ھاكاۋۇرلۇق، ئىچى تارلىق، ۋاپاسىزلىق، ساداقەتسىزلىك ئىللەتلىرىدىن خالىي قىلىپ چىقمىغۇچە شۇل خىل ئىپلاس ۋە پەسكەش خاراكتېردىن ئازاد بولالمايدۇ. مەن سىلىنى كۆيۈ ئوغلۇم سۈلتان ئەھمەت مىرزىغا ئوسۇلۇق، غىزا، ئۇيقۇ قىلىپ بەردىم. سۆزۈمنىڭ تېگىگە يەتسىلە. سىلىنى كۆيۈ ئوغلۇمنىڭ ئوسۇلۇقى دېگىنىم: ئەر دېگەن ھەرقاچان ئەل غېمى بىلەن يۈرىدۇ. غەم ئۇنى ھاردۇرىدۇ، تالدۇرىدۇ، جىسمانىي ۋە ئەقلىي قۇۋۋىتىنى خورىتىدۇ. بۇنداق ھالەت مىسالى كىشىنىڭ چاڭقىغىنىغا ئوخشايدۇ. ھەرقانچان ئۇنىڭ غېمىگە غەمخان بولالىسىلا، غېمىنى ئازراقمۇ بولسا يەڭگىللىتەلىسىلە خۇددى چاڭقىغاندا ئوسۇلۇق ـ شەرىەت بەرگەنگە ئوخشاش بولىدىلا. سىلىنى كۆيۈ ئوغلۇمنىڭ غىزاسى دېگىنىم: بىر ئەلنىڭ سۈلتانى تەسەررۇپىدىكى ئاۋام ـ رەئىيەتنى ئاچ ـ زېرىن قويماسلىقى كېرەك. قايسى ئەلدە قەلەندەر ـ تىلەمچى كۆپىيىدىكەن، شول ئەلنىڭ سەلتەنىتى ئاسان زاۋاللىققا يۈز تۇتىدۇ. ئېسىل مەئىشەتلەردىن يىراق تۇرۇپ، ئاددىي ـ ساددا ياشاشنى ئادەتلەندۈرسىلە. خەزىنىنى تېجىسىلە، سىلىنىڭ تېجىگەن خەزىنىلىرى بىلەن مىڭلاپ ئاۋامنى تويۇندۇرۇش مۇمكىن. ئاۋام ـ رەئىيەت ئاچ قالسا، ئاشۇ ئاۋامنىڭ ھۆكۈمدارىمۇ ئاچ قالىدۇ. ھەرقاچان ئاۋام ـ رەئىيەتنىڭ قورسىقىنىڭ غېمىنى يېسىلە كۈيۈلىرىگە ئېسىل غىزا بەرگەن بولىدىلا. سىلىنى كۆيۈ ئوغلۇمنىڭ ئۇيقۇسى دېگىنىم: ئادەم غەم ـ قايغۇدىن، كۆڭۈلسىزلىكلەردىن، رەنجىشلەردىن خالىي بولسا خاتىرجەملىككە ئېرىشىدۇ. ئاددىي ئاۋامغا سېلىشتۇرغاندا بىر ئەلنىڭ پاسىبانىنىڭ غەم ـ قايغۇسى، باش ئاغرىقى، قىلىدىغان ئىشلىرى، ئويلايدىغان ئويى نەچچە مىڭ ھەسسە ئارتۇق بولىدۇ. ئەرنىڭ غېمىنى يەڭگىللىتىدىغانمۇ ئايال،

كۆپەيتىۋېتىدىغانمۇ ئايالدۇر. سىلى كۈيۈلىرىگە نەپەسداش بولۇپ، خاتىرجەملىككە يۈزلىنىشىگە كۈچ چىقارسىلا ئۇنىڭغا شېرىن ئۈيقۇ ئاتا قىلغان بولىدىلا. چۈنكى، خاتىرجەملىك، كۆڭۈل ئازادىلىك شېرىن ئۈيقۇغا ئوخشاش راھەتلىكتۇر. كۆز ياشلىرىنى توختىتىپ، خۇشال كۈلكىلىرى بىلەن يولغا چىقسىلا قىزىم. سىلىنى ئاۋۋال يارانقان ئاللاھ ئىگەمگە، ئاندىن مەرھەمەتلىك كۈيۈ ئوغلۇم سۈلتان ئەھمەد مىرزىغا تاپشۇردۇم. ھەرقاچان يېرىم دىدار بولمىش مەكتۇپلىرىنى كۆزۈمگە سۈرتۈپ تۇرۇپ ئوقۇشقا نېسىپ بولغاي.

سۈلتان يۈنۈسخان قىزىنى ئۇزىتىپ قويغاندىن كېيىن ئۆمەر شەيخ مىرزا بىلەن قۇچاقلىشىپ خوشلىشىپ، بۈيۈك سەلتەنەتنىڭ پايتەختى ئاقسۇغا قاراپ يولغا چىقتى.

77

ئاقسۇ، كۈن چۈشتىن قايرىلغان مەھەل.

سارغىيىپ پىشقان ئۆرۈكلەر ياپيېشىل يوپۇرماقلار ئارىسىدىن تارتىنچاق قىزلاردەك ماراپ كىشىنىڭ ئىشتىھاسىنى قوزغايتتى. ئوردا ھېيىدا قولىنى كەينىگە تۇتقىنىچە خىيال سۈرۈپ كېتىپ بارغان سۈلتان يۈنۈسخاننىڭ مەيلى باغلاپ پىشقان ئۆرۈكلەرگە قاراشقا ھەپسىلىسى يوق ئىدى. شۇ دەقىقىدە ئۇنىڭ كاللىسىغا ئەتىگەن ئەمىر ئابدۇلقۇددۇس بەگ بىلەن ئېلىپ بارغان قىسقىلا سۆھبىتى كىرىۋالغاندى. ئۇ بۇ كۆڭۈلسىز سۆھبەتنى ئۇنتۇپ كېتىشكە ھەرقانچە تىرىشسىمۇ پەقەتلا كاللىسىدىن نېرى قىلالمايۋاتاتتى.

ھەئە، ئەتىگەنلىك قوبۇلدىن كېيىن خاس خانىسىدا دەستار

پىچنىڭ ياردىمىدە مۇراسىم كىيىملىرىنى سىلىۋاتقان سۇلتان يۇنۇسخانىنىڭ يېنىغا باش مەھرەم كىرىپ كەلدى.

ـــ مەلۇم بولغاي. ئەمىر لەشكەر ئابدۇلقۇددۇس بەگ كۆرۈشۈشكە ئىجازەت سورايدۇ.

«ھازىرلا شاھنىشىندا كۆرۈشكەن ئىدۇققۇ، ئەجەب يەنە كۆرۈشكۈسى كېلىپ قاپتا...»

ـــ نېمە ئىشى بار ئىكەن؟ ـــ سورىدى خالىمىغان ھالدا.

ـــ ئېيتمىدى، ـــ دېدى باش مەھرەم قول باغلاپ تۇرۇپ، ـــ ئالىيلىرىغا يەتكۈزىدىغان مۇھىم مەلۇمات بار ئىدى، دەيدۇ.

ـــ ئىجازەت، ـــ دېدى يۇنۇسخان بىرئاز تەئەججۇپلىنىپ.

ـــ ئەلچىگە ئۆلۈم يوق، دەپتىكەن، ـــ دېدى بوسۇغا ئاتلاپ كىرگەن ئەمىر ئابدۇلقۇددۇس بەگ پەگادا قول باغلاپ تۇرۇپ، ـــ دۆلەتپاناە ھەرقانچە گۇناھقا بۇيرۇسلىمۇ ئول ئەمىر ـ سەركەر ـ دىلەرنىڭ ئەرزىنى يەتكۈزمەسلىككە ئىلاجىم يوقتۇر.

ئەمىر ئابدۇلقۇددۇس بەگنىڭ باش ـ ئاخىرى يوق گەپلىرى سۇلتان يۇنۇسخانىنىڭ دىققىتىنى تارتتى.

ـــ خوش، ـــ دېدى ئۇ ناخۇشلۇق بىلەن، ـــ قانداق ئەرزكەن ئۇ؟

ئەمىر ئابدۇلقۇددۇس بەگ بىرنەچچە دەقىقە دېلىغۇلىلۇقتىن كېيىن ئېغىز ئاچتى:

ـــ تۇنۇگۈن لەشكىرىي دىۋاندىكى بىر قىسىم سەركەردىلەر كەمىنىلىرىگە بىر پارچە ئەرز تاپشۇرۇپ، ئالىيلىرىغا يەتكۈزۈپ بېرىشىمنى ئۆتۈنگەنىدى. ئەرزنى ئالىيلىرىغا خاس يەتكۈزۈشنى لايىق تاپقانلىقىم ئۈچۈن بايام شاھنىشىندىكى قوبۇلدا ئېغىز ئېچىشنى بىئەپ كۆردۈم.

ـــ ئۆزلىرىنى بۇنچىلىك تەڭقىسلىققا قويغۇدەك قانداق ئەرزكەن ئۇ؟

ـــ ئانھەزرىتىمگە تېخى قاراڭغۇ بولسا كېرەك. بىر قىسىم ئەمىر ـ سەركەردىلىرىمىزگە ماڭلايسۆيەنىڭ ئاب ـ ھاۋاسى پە-

قەتلا ياقماپتۇ. ئۇلار ئەزەلدىن يايلاق ـ قىرلاردا ئازادە ياشاپ كۆ-
نۈپ قالغان بولغاچقىمۇ، قەشقەر، ئاقسۇدەك كاتتا شەھەر، ۋىلايەت-
لەردە تۇرۇشقا تازا كۆنەلمەيۋاتىپتۇ. ئۇلار ھەرقاچان تاغ ئېتەك-
لىرىگە جايلاشقان كەڭرى يايلاقلارنى سېغىنىدىكەن، كۈنلىرىنى
ئاشۇ يايلاقلاردا ئوۋ تاماشاسى قىلىپ ئۆتكۈزۈشنى ئارزۇ قىلىد-
كەن. ئۇلار يەنە...

ئۇ سۇلتان يۇنۇسخاننىڭ چىرايىدىكى نارازىلىق ئالامەتلىرى-
نى كۆرۈپ جىمىپ قالدى.

ـــ دەۋەرسىلە، ـــ دېدى يۇنۇسخان، ـــ ئۇلار يەنە نېمە دەي-
دۇ؟

ـــ ئۇلار قىبلىگاھىمىزنىڭ شەيخ جامالىددىن بىلەن تىل
بىرىكتۈرۈپ ئاسىيلىق قىلىشقا پېتىنغان مىرسالى بايىرىن قاتار-
لىق تۆت ئەمىرنىڭ گۇناھىدىن ئۆتكەنلىكىدىن بەكمۇ سۆيۈندۇق؛
ئەسلىدە ئۇلارنىڭ خان ئالىيلىرىغا ئاسىيلىق قىلىش مۇددىئاسى
يوق ئىدى، ئەمما قىبلىگاھىمىز ھە دېسىلا شەھەر ـ ۋىلايەتلەردە
تۇرۇشنى ئارزۇ قىلىپ كەلدى، لەشكەرلەرنى تېرىقچىلىق قىلىش-
قا بۇيرۇدى، بىز بولساق پەرمانغا ئامالسىز بويسۇندۇق؛ ماڭلايسۆ-
يەنىڭ ھاۋاسى ئىسسىق ھەم قۇرغاق؛ نۆكەر ـ لەشكەرلىرىمىز
بۇنداق ھاۋاغا ھەمدە تېرىقچىلىققا كۆنەلمەيدىكەن؛ ئۇلار ھەدېسىلا
يايلاققا كەتسەك بولاتتى، دەپ باش ئاغرىقى قىلىۋاتىدۇ؛ بەك
زورلايلى دېسەك، قېچىپ كېتىشى مۇمكىن؛ قاچىمىدى دېگەندىمۇ
چاتاق چىقىرىشى، يەرلىك ئاھالىلەر بىلەن ماجىرالىشىشى، ھەتتا
ئالىمادىس ياغى بولۇپ قالسا جەڭگە سۈسلۇق قىلىشى مۇمكىن؛
تېرىقچىلىق قىلىش دېھقانىنىڭ، ياغى قىلىش لەشكەرنىڭ ئىشى؛
شۇڭلاشقا قىبلىگاھىمىز بىزنى شەھەر ـ ۋىلايەتلەردە تۇرۇشقا
مەجبۇرلىماسلىقىنى ئۈمىد قىلىمىز؛ چۈنكى، بىزنىڭ شەھەر ـ
ۋىلايەتلەردە تۇرۇشىمىز مۇۋاپىق ئەمەس، بەلكى ناھايىتىمۇ مۇش-
كۈلدۇر، دەيدۇ.

سۇلتان يۇنۇسخان ئۇلۇغ ـ كىچىك تىندى. تاشكەنتتە ئۆ-

زىگە ساقىنلىق قىلغان تۆت ئەمىرنى جازالىماي كەچۈرۈۋېتىپ توغرا قىلمىغانلىقىنى ھېس قىلدى. ئۇ ئۆزىگە ئەگىشىپ ھاكە-مىيەتنى قولىغا ئېلىشىغا كۈچ چىقارغان ئەمىر ـ سەركەردىلە-رىنىڭ شەھەردە تۇرغۇسى يوقلۇقىنى ئاقسۇغا كېلىپ تەختنى ئولتۇرغاندىن كېيىنلا ھېس قىلغان بولسىمۇ، لېكىن بۇنى ئۇلار-نىڭ ئۇرۇشخۇمارلىقىدىن بولغان، ئۇلار دائىم ئۇرۇش ئارقىلىق مال ـ دۇنيا ئولجا ئېلىپ كۆنۈپ قالغان بولغاچقا، ئوردىدىن تە-مىنات ئېلىپ شەھەردە مۇقىم تۇرۇشقا دەمالىلىققا كۆنەلمەسلىكى مۇمكىن. ئەمما ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشىگە ئەگىشىپ كۆنۈپ قالىدۇ دەپ ئويلىغانىدى.

ـــ مەن تەسەررۇپىمدىكى شەھەرلەردە سەمەرقەنت، ھىراتتە-كىگە ئوخشاش كاتتا ئىمارەتلەرنى بىنا قىلىشنى، ئاتا ـ ئەجداد-لىرىمىزدىن قالغان بۇ يۇرتنى تېخىمۇ ئاۋاتلاشتۇرۇشنى تولىمۇ ئارزۇ قىلاتتىم، ـــ دېدى سۇلتان يۇنۇسخان ئۇلۇغ ـ كىچىك تە-نىپ، ـــ ئول ئەمىر ـ سەركەردىلەر بۇ ئارزۇيىمىزنى چۈشەنگەن بولسا تولىمۇ ياخشى بولاتتى.

ـــ ئاللاھ خالىسا ئاشۇنداق كاتتا ئىمارەتلەرنى ئەمىر ـ سەركەردىلىرىمىز تۇرۇشنى ئارزۇ قىلغان يايلاقلاردىمۇ بىنا قىل-غىلى بولار ئالىيلىرى.

سۇلتان يۇنۇسخان شارتتىدە بېشىنى كۆتۈرۈپ ئابدۇلقۇددۇس بەگنىڭ كۆزىگە قارىدى. خانىنىڭ قاراشلىرىغا بەرداشلىق بېرەل-مىگەن ئەمىر دەرھال يەرگە قارىۋالدى. شۇ تاپتا سۇلتان يۇنۇسخان ئۆز ئارزۇسىنى ئەمىر ئابدۇلقۇددۇس بەگنىڭ چۈشەنمەسلىكى ۋە قوللىشىنى تولىمۇ ئارزۇ قىلاتتى. لېكىن ئۇ ئاشۇ سۆزلىرى ئار-قىلىق ئۆز خىيالىنىڭمۇ ئاشۇ ئەمىر ـ سەركەردىلەر بىلەن ئوخ-شاش ئىكەنلىكىنى ئاشكارىلاپ قويغانىدى.

«ئۇنىڭغا چۈشەندۈرۈشنىڭ ئورنى قالماپتۇ. بولدىلا ئاغزىمنى ئۇپراتماي...»

ـــ سىلى چىقىپ تۇرسىلا، ـــ دېدى يۇنۇسخان ئارىدىكى ئە-

غىر سۈكۈتنى بۇزۇپ، ـــ بۇ ھەقتە ئوبدانراق ئويلىنىپ كۆرەي.

ـــ ماقۇل ئەمىسە، مەن ياناي، ـــ دېدى ئەمىر ئابدۇلقۇددۇس بەگ تەۋازۇ بىلەن بېشىنى ئېگىپ، ـــ ئول ئەمىر ـ سەركەردە-لەرنى بىرنەچچە ۋاق تەخىر قىلىپ تۇرۇشقا ئۇندەي.

سۇلتان يۇنۇسخان قايتا ئېغىز ئاچمىدى ۋە سالام بېرىپ چىقىپ كېتىۋاتقان ئەمىرگە قاراپمۇ قويمىدى.

ئۇ ئەتىگەندىن بېرى باشلانغان ئىچ پۇشۇقىنى ئازراقمۇ بولسا بېسىش ئۈچۈن ئوردا بېغىغا چىققانىدى.

«قارىغاندا ئۇلار قەتئىي نىيەتكە كەلگەن ئوخشايدۇ. بۇنداق ئەھۋالدا قانداقمۇ مەجبۇرلىغىلى بولسۇن؟ ئاشۇ ۋاپاسىز تۆت ئە-مىرنىڭ ئىشلىرى ئۇلارغا ئىبرەت بولۇر دەپ ئويلىغانىكەنمەن. ئەمىر ئابدۇلقۇددۇس بەگمۇ شۇلارنى ياقلايدىكەن. لەشكىرىي دۋاننىڭ ئەمىرى ئاشۇنداق خىيالدا بولغان يەردە باشقىلارغا نېمە دېگۈلۈك، ئۇلاردىن ۋاز كېچىشىم مۇمكىن ئەمەس. سەلتەنەتنىڭ ئاساسى سەركەردە ـ لەشكەرلەر بىلەن پۇختىلىنىدۇ. لەشكەرلە-گە دېھقانچىلىق قىلىدىغانغا يەر بۆلۈپ بەرسەم مەندىن مىننەتدار بولىدۇ، قېرىپ لەشكەرلىكتىن چېكىنگەندە تېرىكچىلىكتىن قىينالمايدۇ دەپ ئويلىغانكەنمەن تېخى. ئەھۋالدىن قارىغاندا، ئاتا ـ بوۋىلىرىمغا ئوخشاش يايلاقتا كۆچمەن بولۇپ ياشاش قىس-مىتىدىن مەنمۇ قۇتۇلالمايدىغان ئوخشايمەن. ھەي ئىسىت، ئاقسۇ بۇيۇك سەلتەنەتنىڭ ئاستانىسى قىلىشقا تولىمۇ باب شەھەر ئى-دى. كۆڭلۈمدە بۇ يىل ئوردا قۇرۇلۇشىغا ئىش باشلارمەن دەپ ئويلىغانكەنمەن. ئەمىر تۆمۇر بىنا قىلدۇرغان سەمەرقەنت ئور-دىسىغا ئوخشاش كاتتا، ھەشەمەتلىك ئوردا ساريىي بىنا قىلدۇرۇپ خاتىرجەم، پاراغەتتە ياشىغان بولسام نېمە دېگەن ياخشى بولاتتى ـ ھەي! لېكىن ئۇلارنىڭ ئارزۇسىغا كۆنمەيمۇ ئىلاجىم يوق. مەجبۇر-لىسام دەردىنى ئاۋامدىن ئالىدۇ، چاتاق چىقىرىدۇ، ھەتتا ماڭا قارشى چىقىشىمۇ مۇمكىن. ئۇلارنمۇ ئاشۇ ۋاپاسىز تۆت ئەمىرنى دورىمايدۇ دەپ كىم ھۆددە قىلالايدۇ؟ مەيلىلا، ۋاقتىنچە ئۇلارنىڭ

رايغا بارسام باراي. ماڭلايسۆيەنى ئەمرۇل ئۆمەرا مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىغا تاپشۇرۇپ بىر مەزگىل يايلاقتا تۇراي، خانزادىلىرىم تېخى كىچىك، سەلتەنەتنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمايدۇ. ئول سەردە ـ لەشكەرلەرگە تايىنىپ قالماسلىقنىڭ بىردىنبىر ئامالى شەھەر ـ ۋىلايەتلەردىكى ئاۋامدىن كۆپلەپ لەشكەر ئېلىش، ئۇلارنى پۈختا مەشقلەندۈرۈپ جەڭگە يارىغۇدەك قىلىش. شول چاغدىلا ئاندىن شەھەر ـ ۋىلايەتلەردە تۇرۇش، سەلتەنەتلىك شەھەر، ھەشەمەتلىك ئىمارەتلەرنى بىنا قىلدۇرۇش ئارزۇيۇمنى ئەمەلگە ئاشۇرالايمەن...»

ـــ مەلۇم بولغاي، ئەمرۇل ئۆمەرا مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا جانابلىرى كەلدى.

سۇلتان يۇنۇسخان خىيالىنى يىغىشتۇرۇپ قول باغلاپ تۇرغان مەھرەمگە قارىدى.

ـــ كۆل بويىدىكى سورۇنخانىغا باشلاپ كەلسۇنلا.

مەھرەم ئالدىراپ كەينىگە ياندى.

ئەتىگەندىن بېرى ئەمرلەرنىڭ رايغا بېقىش ـ باقماسلىق ئىشىدا ئىككى تايىن بولۇپ قالغان سۇلتان يۇنۇسخان تېخىمۇ چوڭقۇرلاپ مەسلىھەتلىشىش ئۈچۈن مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنى چاقىرتقانىدى.

«بۇ ئىشقا مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا قانداق قارايكىن؟ ـــ ئۇ خىيال سۈرگەچ كۆل بويىدىكى سورۇنخانىغا قاراپ ماڭدى، ـــ ئۇ مېنىڭ ئاقسۇدىن كېتىشىمنى خالامدىكىن؟ جاھانىڭ ئىشلىرى ئاجايىپ مۇرەككەپ بولىدىكەن. شۇنچە يىل تاجۇ تەخت ئۈچۈن كۈرەش قىلىپتىمەن، ئەمما ئۇنى قولۇمغا كەلتۈرگەندە بولسا بىر دەممۇ خاتىرجەملىك تاپالماپتىمەن، ئارمان قىلغان تەختتە تۇزۇك ئولتۇرۇپ باقماپتىمەن. يەنە شول تەخت ـ سەلتەنەت ئۈچۈن تۇرپان، ئىلىبالىق، تۇركىستانلارغا لەشكەر تارتىپتىمەن. تەسەررۇپىمغا تەئەرۇز قىلىشقا پېتىنغان موڭغۇللارنى چېكىنىدۈرۈپتىمەن. بۇرۇج ئوغلانىنى ئۆلتۈرۈپتىمەن. شەيخ جامالىددىننىڭ

تۇتقۇنىغا ئايلىنىپ نەچچە ئايلاپ نەزەربەندتە ياشاپتىمەن. تەخت ـ سەلتەنەت ئۈچۈن قەشقەرگە قاراپ يولغا چىققىنىمدا ماڭا ھەمراھ بولۇپ كەلگەن ئاشۇ ئەمىر ـ سەركەردىلىرىمگە قانچىلىك ئىشەنچ باغلىغان، ئۇلاردىن قانداق زور ئۈمىدلەرنى كۈتكەنىدىم ـ ھە؟! بۇ سەلتەنەتنى ئۇلار بىلەن بىرلىكتە روناق تاپقۇزۇشنى كۆڭلۈمگە پۈككەن ئەمەسمىدىم؟ مېنىڭ ئەپسۇس، ئاشۇلارنىڭ سەۋەبىدىن ياتلارغا تۇتقۇن بولدۇم، شانۇ شەۋكىتىمگە نۇقسان يەتتى. ئەمىر ئابدۇلقۇددۇس بەگنىڭ كۆرسەتكەن ساداقىتى، پىداكارلىقى قەلبىمدىكى جاراھەتلەرگە ئاز ـ تولا مەلھەم بولغانىدى. مانا ئەمدى يەنە ئاشۇ سەركەردىلەرنىڭ سەۋەبىدىن ئارزۇ قىلغان شەھەردە تۇرۇش، كاتتا پايتەخت بىنا قىلىش ئارزۇيۇمدىن ۋاز كېچىشكە مەجبۇر بولۇۋاتىمەن. يەنىلا مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ساداقەتمەن ئىكەن، بىر يىلدىن بېرى مەن بولمىسامۇ، خەۋىرىمنى ئالالمىسمۇ قىلچىلىك ئالا كۆڭۈللۈك قىلماي ساداقىتىنى بىلدۈردى، تاجۇ تەختنى ئىگىلىۋېلىش خىيالىدا بولمىدى؛ يوقلۇقۇمنى، تەخت ـ سەلتەنەتنىڭ پاسىبانسىز قالغانلىقىنى بىلىندۈرمىدى. شەھەر ـ ۋىلايەتلەردىكى ئاۋامدىن لەشكەر ئېلىش ئىشىنى شۇ ـ نىڭغا تاپشۇراي. بىر مەزگىلدىن كېيىن قايتىپ كېلىپ...»

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم.

سۇلتان يۇنۇسخان خىيالدىن باش كۆتۈردى.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئېھتىرام بىلەن قول باغلاپ تۇراتتى.

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ـــ دېدى يۇنۇسخان سالامنى ئىلىك ئېلىپ.

ـــ گۇناھىمدىن ئۆتكەيلا ئالىيلىرى. پەرمانلىرىنى تاپشۇ ـ رۇۋالغان بولساممۇ، دەل ۋاقتىدا يانلىرىغا كېلەلمىدىم.

ـــ ھېچقىسى يوق. ئەھۋالىدىن خەۋەر تاپتىم، ـــ دېدى يۇ ـ نۇسخان چىرايىغا كۇلكە يۈگۈرتۈپ، ـــ ئايجامال ئاغىچىنىڭ كۆزى يورىدىمۇ؟

ـــ خۇداغا شۈكرى. ساق ـ سالامەت كېلىۋاتىدۇ.
ـــ تۈلكىمۇ، بۆرىمۇ؟
ـــ شەپقەتلىك ئىگەم بۆرە ھەممەت قىلدى ئالىيلىرى.
ـــ مۇبارەك بولسۇن، ـــ دېدى سۇلتان يۇنۇسخان ئۇنى چىن كۆڭلىدىن تەبرىكلەپ، ـــ جانابى ئاللاھنىڭ بەندىسىگە بەرمەسكە ۋەدىسى يوق. مانا ئاخىرى ئارقا ـ ئارقىدىن ئىككى ئوغۇللۇق بولدىلا. ئاۋۋال ھەممەتلىك تەكرىم، ئاندىن قالسا ئايجامال ئاغىچا خېنىم ئوغۇل پەرزەنتلىك بولۇش ئارزۇلىرىغا يەتكۈزدى.
ـــ رەھمەت ئالىيلىرى. بۇ بەختتىن چوڭ ئاغىچام مەلىكە دۆلەتنىگار خېنىممۇ كۆپ خۇشال.
ئۇلار پاراڭلاشقاچ چۆرىسى ياغاچ سالاسۇنلار بىلەن قورشالغان، تۈۋرۈك ـ تورۇسلىرى نەقىشلەنگەن سورۇنخانىنىڭ سۈپىسىغا چىقىپ جاي ئېلىشتى.
شۇ تاپتا مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا تەسىرلىگۈسىز خۇشالىقتا چۆمگەنىدى. كېچىكىپ ئوغۇل پەرزەنت كۆرگەن سۇلتان يۇنۇسخان ئۇنىڭ شۇ تاپتىكى ھېسسىياتىنى چۈشىنەتتى. شۇڭا بۇ ساداقەتمەن ئەمىرىگە كۆڭۈل ئاغرىقىنى ئاشكارىلاشقا ھەدىگەندە ئالدىرىمىدى.
ھەئە، مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىغا چوڭ ئاغىچىسى سۇلتان دۆلەت مەلىكىلا ئەمەس، باشقا توقاللىرىمۇ خۇددى مەسلىھەتلىشۈالغاندەكلا قىز تۇغۇپ بەرگەنىدى. مۇشۇ ئىش تۈپەيلىدىن ئۇنىڭ كۆڭلى تولىمۇ يېرىم ئىدى. سۇلتان دوستمۇھەممەدخان قازا قىلغاندىن كېيىن ئاقسۇغا لەشكەر تارتىپ كەلگەن سۇلتان يۇنۇسخان ھەرەمدىكى تۇل قالغان خانىش ـ توقاللار ئارىسىدىن سۈرۈشتە قىلىپ ئايجامال ئاغىچىنى ئوردىغا چاقىرتتى ۋە ئۇنى خانىش ئىسان دۆلەت خېنىم، شاھ بېگىملەر بىلەن بىللە ھەرەمدە تۇرۇشقا، خانىشلار بىلەن ئوخشاش تەمىناتتىن بەھرىمەن بولۇشقا بۇيرىدى. ئۇنىڭ ئىككى ئەمىرزادىسى ـــ مىرزا ئابابەكر بىلەن ئۆمەر مىرزىغىمۇ ئەمىرلىك مەرتىۋىسى بەردى. شۇنداق، بۇ سۇل-

تان يۇنۇسخانىنىڭ بۇندىن نەچچە يىل بۇرۇن ئۆزىنى قەشقەرگە يوشۇرۇنچە تەكلىپ قىلىپ، تەخت ـ سەلتەنەتنى قولىغا ئېلىشقا مەدەت بەرگەن مەرھۇم سانىز مىرزىغا بىلدۈرگەن ھۆرمىتى ئىدى. ئاشۇ ۋاقىتتا مەرھۇم سانىز مىرزىنىڭ ئۇلۇم پەتىسىنى باھانە قىلىپ يارکەنتكە بارغان سۇلتان دوستمۇھەممەدخانىنىڭ شېرىن ـ شېكەر سۆزلىرى ۋە يالغان ۋەدىسىگە ئالدىنىپ، كۆڭلىنىڭ بىر دەملىك ئازدۇرۇشىغا بەرداشلىق بېرەلمەي، خانىشلىق مەرتىۋىسىنىڭ ۋەسۋەسىسىدە سۇلتان دوستمۇھەممەدخانىغا ياتلىق بولۇپ ئاقسۇغا كەلگەن ئايجامال ئاغىچا ھەرەمدە ئىلگىرىكىدىنمۇ بەكرەك يالغۇزسىراپ، خانىغا ياتلىق بولغىنىغا كۆپ پۇشايمان يېگەندى. ئۇ بۇ دەرد ـ ھەسرەتلىرىنى سۇلتان يۇنۇسخانىنىڭ ئىكى خانىشىغا يېپىدىن ـ يېڭىسىگىچە قالدۇرماي سۆزلەپ بەردى. نېمىلا دېگەنبىلەن تېخى قىرىق ياشقا ئۇلاشمىغان ئايجامال ئاغىچا تېخى ياشلىق جەزبىسىنى يوقاتمىغان، چىرايىدىنمۇ كەتمىگەندى. ئىككى خانىشىنىڭ بۇ تۇل جۇۋانغا ئىچى ئاغرىپ قالدى ۋە مۇۋاپىق پەيتنى تېپىپ، ئۇنىڭ دەرد ـ ھەسرەتلىرىنى سۇلتان يۇنۇسخانىغا بىرمۇبىر سۆزلەپ بەردى. «ئەمىر ـ بەگلەر ئارىسىدىن مۇۋاپىق كېلىدىغانلىرى بولسا ئايجامال ئاغىچىنى نىكاھلاپ قويغان بولساق» دېيىشتى ئۇلار.

سۇلتان يۇنۇسخان ئىككى خانىشىنىڭ تەۋسىيىسىنى مۇۋاپىق كۆردى. ئەمىر ـ بەگلىرىنى بىر ـ بىرلەپ كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپمۇ بىرمۇ مۇۋاپىق نامزات تاپالمىدى. شۇ ئارىلىقتا خانىشلار بۇ ئىشنى يەنە بىرنەچچە قېتىم سەمىگە سالدى. تازا بېشى قېتىپ تۇرغان يۇنۇسخانىنىڭ ئېسىگە تۇيۇقسىز مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا كەلدى. مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا مەرھۇم سانىز مىرزىنىڭ ئاتا بىر ئانا بۆلەك ئىنىسى بولغاچقا، ئايجامال ئاغىچىنى نىكاھىغا ئېلىشقا ئەڭ مۇۋاپىق كېلەتتى. ئۇنى دېمىگەندىمۇ، ئۆلۈپ كەتكەن ئاكىسىنىڭ تۇل قالغان ئايالىنى ئىنىسىنىڭ نىكاھىغا ئېلىشى ئەزەلدىن داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان قائىدە ئىدى. بىر قارارغا كەلگەن

سۇلتان يۇنۇسخان ئايجامال ئاغىچا ئۇچۇن مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا نى ئەلچى بولدى. ئاكسىنىڭ ئىككى ئوغلى ۋە بىر قىزىغا ئاتا بولۇپ تەربىيەسىگە ئېلىش ھەمدە تۇل قالغان يەڭگىسىگە ھامىي بولۇش بۇرچى بارلىقىنى ھېس قىلغان مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا سۇلتان يۇنۇسخانىنىڭ تەكلىپىگە تېزلا قوشۇلدى. شۇنداق قىلىپ سۇلتان يۇنۇسخان ئايجامال ئاغىچا بىلەن مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا نى زىنىڭ بېشىنى قوشۇپ قويغاندى. مانا ھايت ـ ھۇيت دېگۈچە مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئايجامال ئاغىچىدىن ئىككى ئوغۇل پەرزەنت كۆردى.

ـــ ئاي ـ كۈندە بەرىكەت يوق ئىكەن، ـــ دېدى سۇلتان يۇنۇسخان، ـــ كۆزنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە ئىككى ئوغۇل پەرزەنتلىك بولۇپ قاپتىلا. پەممچە، چوڭ ئەمىرزادە مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزىنىڭ تېخى تەم ـ تەم ئايىغى چىقتىغۇ دەيمەن.

ـــ شۇنداق ئالىيلىرى، ئايىغى بىلەن تىلمۇ تەڭ چىقتى.

ـــ ئىككىنچى ئەمىرزادىگە ئىسىم ئويلاشتىلمۇ؟

ـــ ياق تېخى.

ـــ ئۇنداقتا مەن بىر ئىسىم تەقدىم قىلاي. ئول ئىككىنچى ئەمىرزادىلىرىنىڭ ئىسمى سەيىد مۇھەممەد مىرزا بولسۇن.

ـــ ھەممەتلىرىگە تەسەننا. كەمىنلىرىنى خويمۇ بەختىيار قىلدىلا ئالىيلىرى، ـــ خانىنىڭ ئۆزىنى جىددىي چاقىرتقانلىقىنى ئېسىگە ئالغان مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا دەرھال ئېسىنى يىغدى، ـــ ھە راست، ئانھەزرىتىمنىڭ قانداق پەرمانى بارکىن؟

سۇلتان يۇنۇسخان كۆڭۈل غەشلىكىنى قايتىدىن ئېسىگە ئالدى.

ـــ پەرمان يوق. بىردەم ھال ـ مۇڭ بولغۇم كېلىپ چاقىرتقانىدىم، ـــ دېدى ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ، ـــ جانابلىرىنى يېڭدىدىن دۇنياغا كۆز ئاچقان پەرزەنتىنىڭ مېھرىگە قانغىلى قويماي چاقىرتۇپلىپ ياخشى قىلماپتىمەن. باشقا كۈنى ھال ـ مۇڭ بولۇشساقمۇ بولىدۇ، قەسىرگە قايتقايلا.

يۇنۇسخاننىڭ چىرايىدىكى سولغۇنلۇقنى كۆرگەن مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا بىرەر مۇھىم ئىش بارلىقىنى ھېس قىلدى.

ـــ ھازىرچە قەسىرگە قايتمىساممۇ بولىدۇ. مېنىڭمۇ ئالىيلىرى بىلەن مۇڭداشقۇم كېلىپ تۇراتتى، ھۇزۇرلىرىدىن قوغلىنىپ ماڭايلا.

ـــ بوپتۇ ئۇنداق بولسا، ـــ دېدى يۇنۇسخان ۋە سۆپىنىڭ تۆۋەن تەرىپىدە قول باغلاپ تۇرغان بىكاۋۇل بەگكە قارىدى، ـــ ئۇسسۇلۇق كەلتۈرسۇنلا.

ـــ دۆلەتپاناھنىڭ قىمىزغا مەيلى بارمىكىن؟ ـــ ئېھتىيات بىلەن سورىدى بىكاۋۇل بەگ.

ـــ ھەببەللى، كۆڭلۈمدىكىنى تاپتىلا، ـــ دېدى يۇنۇسخان چىرايىغا پاللىدە كۈلكە يۈگۈرتۈپ.

بىكاۋۇل بەگ خىزمەتكارلارنى بۈيرۈپ بىر كوزا قىمىز بىلەن بىر تەخسە توغرالغان قېزا كەلتۈردى.

ـــ باشقىلار كەتسۇن، ساقىيلىقىنى ئۆزلىرى قىلسۇنلا، ـــ دېدى يۇنۇسخان بىكاۋۇل بەگكە قاراپ.

ھاۋا ئىسسىق بولغاچقىمۇ ياكى ئىچ پۇشۇقى تارتىپ قالغاچقىمۇ قىمىز ئۇلارغا ياقماندى.

ـــ راستتىنلا ئېسىل قىمىزكەن، ـــ دېدى سۇلتان يۇنۇسخان ئاغزىغا بىر توغرام قېزا سېلىپ تۇرۇپ، ـــ دېمىسىمۇ يايلاقنىڭ نېمەتلىرىنىڭ ھۇزۇرى باشقىچە. بۇنداق ئېسىل قىمىزنى شەھەردە تاپماق تەس. بىلمىدىم، ئول ئەمىر ـ سەركەردىلەر يايلاقنىڭ بۇ مەئىشەتلىرىدىن مەھرىنى ئۈزەلمىدىمىكىن تاڭ، ـــ ئۇ ئاغرىنىشلىرىنى ئىختىيارسىز تۆكۈپ تاشلىدى، ـــ لېكىن تاجۇ تەختىنىڭ مۇستەھكەملىكى، سەلتەنەت ـ تەسەررۇپنىڭ ئاۋاتلىقى يايلاق بىلەن ئەمەس، شەھەر بىلەن ۋايىغا يېتەتتى. ئول ئەمىر ـ سەركەردىلەر ئۈچۈن ھەممە ھىممەتلىرىمنى ئايىمىدىم، ئىمكان بار رايىغا باردىم. قوۋمىمىز، ئەل ـ ئۇلۇسىمىز شەھەردە ئولتۇراقلاشمىغۇچە ھەرگىزمۇ بۇيۇكلۇك ماقامىغا يېتەلمەيدۇ.

سۇلتان يۇنۇسخانىڭ نېمە دېمەكچى بولغانلىقىنى تازا چۈشىنەلمىگەن مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئېھتىيات بىلەن ئېغىز ئاچتى:

ـــ ئارى، ھەق گەپنى قىلدىلا. ئابا ـ ئەجدادلىرىمىزدىن بولغان ئوغۇز ـ ئۇيغۇر تۈركلىرى تۈركىي قوۋملەر ئارىسىدا ئەڭ ئاۋۋال شەھەر بىنا قىلىپ، ئول شەھەر ـ قەسەبىلەر ئارقىلىق چېچىلىپ كەتكەن ئەلكۈننى بىر مەركەزگە ئۇيۇشتۇرۇپ تەخت ـ سەلتەنەتنى مۇستەھكەملەش، رونۇق تاپقۇزۇش مەقسىتىگە يەتكەنىكەن. شول سەۋەبتىن تەسەررۇپىمىزدا تۇرپان، قەشقەر، يار ـ كەنت، خوتەن، كۇچار، قومۇل، بېشبالىق، ئىلىبالىق، ئالمالىق... كەبى بىر ـ بىرىدىن سەلتەنەتلىك شەھەرلەر پەيدا بولدى ۋە نامى يىراق ـ يىراقلاردىكى ئەللەرگە تارالدى. خان ـ سۇلتانلارمۇ ئىزچىل تۇرده شەھەرنى تاشلىمىدى. بۇزرۇكۋار تۇغلۇق تۆمۇرخان ئالىيلىرىمۇ ئەجدادلاردىن قالغان بۇ ئۇدۇم بويىچە ئاۋۋال بېشبالىقتا، كېيىن تۇرپاندا ئۆز تەختگاھىنى قارار تاپقۇزۇپ، سەلتەنەتنى شەھەرده مۇستەھكەملەش يولىنى تۇتقانىدى. ھالا بۇگۇنكى كۇنگە كەلگەنده، بۇيۇك تاجۇ تەخت قۇدرەتلىك ئالەمپاناھقا قارار تاپتى. ئەمدى قىبلىگاھىمىزنىڭ دانىشمەنلەرچە ئەقىل ـ پاراسىتىنىڭ رەھنەمالىقىدا شەھەر ـ ۋىلايەتلىرىمىزنى تېخىمۇ ئاۋاتلاشتۇرۇپ، ئەۋلادلىرىمىز پەخىرلەنگۈدەك، ئىزى ئۆچمەس ئابىدە كەبى ئىمارەت ـ ئىنشائاتلارنى بىنا قىلغايمىز.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ سۆزلىرى سۇلتان يۇنۇسخانىڭ يۈرىكىدىكى ھەسرەتنى تېخىمۇ ئۇلغايتىۋەتتى.

ـــ بىزنىڭ ئارزۇ ـ ئارمىنىمىزمۇ مۇشۇ ئىدى، ـــ دېدى سۇلتان يۇنۇسخان ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ، ـــ تولىمۇ ئەپسۇس، سەلتەنەتىمىزنىڭ تۆۋرۈكى بولمىش بىر قىسىم ئەمىر ـ سەركەردىلىرىمىزنىڭ شەھەر ـ دىيارلاردا تۇرۇشقا رايى يوق ئىكەن. شول كۇنلەردە ئۇلار ياياق ـ قىرلارغا كېتىش غەلۋىسىنى قىلىپ بېشىمنى ئاغرىتىۋاتىدۇ. كۆڭلۈمدىكى گەپنى قىلسام، بۇيۇك

سەلتەنەت ئۇلىنى يايلاققا كۆچۈرگۈم پەقەتلا يوق. مۇشۇ سەۋەبتىن جانابلىرىنى قىچقارتقانىدىم.

بىر قىسىم ئەمىر ـ سەركەردىلەرنىڭ بۇ مۇددىئاسىدىن مۇ-ھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭمۇ ئاز ـ تولا خەۋىرى بار ئىدى. لېكىن ئۇلارنىڭ سۇلتان يۇنۇسخانىنى بۇ دەرىجىدە قىستاپ تەڭلىكتە قو-يۇشىنى خىيالىغا كەلتۈرمىگەنىدى.

ـــ ئۇلارغا چۈشەندۈرەيلى، نەسىھەت قىلايلى ئالىيلىرى.

ـــ نەسىھەت كار قىلمايدۇ، ـــ دېدى يۇنۇسخان بىر ئاپقۇر قىمىزنى بىراقلا ئىچىۋېتىپ، ـــ مەجبۇرلىساق بىزدىن يۇز ئۆ-رۈشى مۇمكىن.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا بېشىنى تۆۋەن سالدى. شۇ تاپتا ئۇ-نىڭ كاللىسىغا خانغا بەرگۈدەك مۇۋاپىق بىر مەسلىھەت، تەدبىر كەلمەيۋاتاتتى. سۇلتان يۇنۇسخان قايىل قىلىشقا ئامالسىز قالغان ئاشۇ ئەمىرلەرنى ئۆزىنىڭ تېخىمۇ قايىل قىلالمايدىغانلىقىنى ھېس قىلغانىدى.

ـــ بىلمىدىم، ئەمىر جانابلىرى ئۇلۇغ بابىمىز، ئالىملارنىڭ ئالىمى بولمىش ئەل فارابى ھەزرەتلىرىنىڭ «پەزىلەتلىك شەھەر ئاھالىسى» دېگەن رىسالىسىنى ئوقۇغانمىكىن؟

ـــ ئوقۇغان، ـــ دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا پەخىرلەنگەن ھالدا، ـــ گەرچە ئول رىسالىدىكى ھېكمەت خەزىنىسىنىڭ تەكتە-گە شۇڭغىغۇدەك ئىستېداتىمىز بولمىسىمۇ، ئىككى مەرتەم تولۇق ھەجلەپ باققانمەن. مۇنۇ ھېكمەت ئول رىسالىگە تەئەللۇقتۇر، ـــ مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا بىر دەقىقە ئويلىنىۋېلىپ داۋام قىلدى، ـــ «ئەڭ زور ياخشىلىق ۋە يۇكسەك كامالەتكە شەھەردىن كىچىك بول-غان جامائەت مەركەزلىرىدە ئەمەس، ھەم شەھەر دائىرىسى سىر-تىدا ئەمەس، بەلكى شەھەر دائىرىسى ئىچىدە ئېرىشكىلى بولىدۇ.»

ـــ باربەكالا، ـــ دېدى سۇلتان يۇنۇسخان ھاياجانلانغان ھالدا، ـــ مەنمۇ سۆيۈملۈك ئۇستازىم شەرەفىددىن ئەلى يەزدىدىن ئايرىلىپ قالغاندىن كېيىن باغداد، شىراز قاتارلىق شەھەرلەردىكى

مەدرىسە ـ ئوقۇللاردا ئىلىم تەھسىل قىلغىنىمدا ئۇشبۇ شاھانە رىسالىنى ئوقۇش بەختىگە مۇيەسسەر بولغانىمەن. ئول رىسالىنى ھېكمەت خەزىنىسى دەپ تولىمۇ جايىدا باھالىدىلا. بابائى بۇزرۇك ئەل فارابى ھەزرەتلىرى يەنە مۇنداق دەپ يازغان: «ھەر بىر ئىنسان ياشاش ۋە يۈكسەك كامالەتكە يېتىش ئۈچۈن نۇرغۇن نەرسىلەرگە موھتاج ھالەتتە يارىتىلغان بولۇپ، بۇلارنىڭ ھەممىسىنى ئۆزى يالغۇز قولغا كەلتۈرەلمەيدۇ، بۇنىڭ ئۈچۈن ئىنسانلار بىر ـ بىرىگە موھتاج بولىدۇ ۋە بىر يەرگە توپلىشىشقا ھاجەت بولىدۇ، بىر ـ بىرىنى بۇ ئېھتىياجلارنىڭ بىر قىسمى بىلەن تەمىن ئېتىدۇ. ئىنسانلارنىڭ بىر ـ بىرلىرى ئالدىدىكى ھاجەتلىرى مانا مۇشۇ مەركەزدە بولىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ھەر بىر ئادەم تەبىئىيكى مۇكەممەللىككە يېتىش ئېھتىياجىنى پەقەت باشقا ئىنسانلارنىڭ ياردىمىگە ئېرىشىش مەقسىتىدە بىر يەرگە جەمئىي بولۇش بىلەن قولغا كەلتۈرىدۇ. ئەنە ئاشۇ بىر يەرگە جەم بولۇشتىن شەھەر جامائىتى پەيدا بولىدۇ. بۇ جامائەتنىڭ بەزىلىرى تولۇق، بەزىلىرى كەمتۈكتۇر. تولۇق بولغانلىرى چوڭ، ئوتتۇرا، كىچىك دەپ ئۈچ خىلغا بۆلۈنىدۇ. چوڭ جامائەت يەر يۈزىدىكى كۇللى ئىنسانىدۇر، ئوتتۇرا جامائەت ھەرقايسى قوۋم ـ مىللەتلەردۇر، كىچىك جامائەت بىر قوۋم ـ مىللەتنىڭ زېمىنىنىڭ مەلۇم بىر يېرىدە توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان شەھەر ئاھالىسىدىن ئىبارەتتۇر. ئاھاللىرى بەختكە ئېرىشىش مەقسىتىدە ئۆزئارا ھەمكارلاشقان شەھەر پەزدىلەتلىك شەھەردۇر. چۈنكى، بەختكە ئېرىشىش مەقسىتى بىلەن تەشكىللەنگەن ھەرقانداق بىر جامائەت ــ پەزىلەتلىك جامائەت ھېسابلىنىدۇ. شۇنىڭدەك پۈتۈن شەھەرلىرى بەختكە ئېرىشىش يولىدا قول تۇتۇشۇپ تىرىشىۋاتقان بىر مىللەتمۇ پەزىلەتلىك مىللەتتۇر. پۈتۈن مىللەتنى بەختكە ئېرىشتۇرۇش مەقسىتىدە ھەمكارلاشقان دۇنيامۇ پەزىلەتلىك دۇنيا بولىدۇ»، ــ يۇنۇسخان بىرنەچچە دەقىقە تۇرۇۋالغاندىن كېيىن داۋام قىلدى، ــ قارىسىلا جانابى ئەمىر، دانىشمەن بابىلىرىمىز بىزگە قانداق ئېسىل نەسىـ

ھەتلەرنى قالدۇرغان ـ ھەي مەن كۆرگەن باغداد، شىراز، ھىرات، سەمەرقەنت قاتارلىق كاتتا شەھەرلەر، ئول شەھەرلەردىكى ئابىدە مىسالى ئىمارەتلەر، ئوقۇل، مەدرىسە، شىپاخانىلاردىن تەركىب تاپقان ئىلىم دەرگاھلىرى، ئىلىمگە ھېرىسمەن، ئەدەپلىك، پەزىلەتلىك شەھەر ئاھالىسى قەلبىمدە ئاجايىپ ئېسىل ئارمانلارنى ئويغاتقانىدى. ئۇشبۇ سەۋەبتىن بىر قىسىم ئەل ـ ئۇلۇسمىزنى شەھەردە مۇقىم ئولتۇراقلاشتۇرۇشنى، ئابا ـ ئەجدادلىرىمىز بىنا قىلغان بۇ شەھەرلەرنى تېخىمۇ ئاۋاتلاشتۇرۇشنى كۆڭلۈمگە پۈكەنىدىم. سېلىشتۇرۇپ كۆرسىلە، قەشقەر، ئاقسۇ، ياركەنت، خوتەن، كۇچار، تۇرپان، قومۇل، بېشبالىق، ئىلىبالىق، ئالمالىق... قاتارلىق شەھەرلىرىمىزنىڭ ئول شەھەرلەردىن قېلىشقۇچىلىكى يوق ئىدى. بەلكىم بىنا بولۇشىنىڭ قەدىمىيلىكى بىلەن ئول شەھەرلەرنىڭ ئانىسى ھېسابلىناتتى. تېخىچە يايلاقتىن مېھرىنى ئۇزلمىگەن بىر قىسىم ئەل ـ ئۇلۇسلىرىمىز بول شەھەرلەردە ئولتۇراقلاشسا، ئەۋلادلىرىغا پەزىلەت ئۆگەتسە، سەلتەنەتىمىزنىڭ شەۋكىتى ئاشاتتى ئەمەسمۇ، مىڭ ئەپسۇس...

سۇلتان يۇنۇسخان مەيۇسلەنگەن ھالدا بېشىنى تۆۋەن سالدى.

ـــ ئول ئەمىر ـ سەركەردىلەرگە سەلتەنەتنىڭ سۇرى راستتىنلا كار قىلماسمۇ ئالىيلىرى؟ ـــ دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئويچانلىق بىلەن.

ـــ سەلتەنەتنىڭ سۇرى ئاددىي ئاۋامغىلا كار قىلىدۇ، ـــ دېدى سۇلتان يۇنۇسخان ھەسرەتلەنگەن ھالدا، ـــ سەلتەنەت سۇرىنى ئەمىر ـ سەركەردىلەرگە كۆرسىتىمىز دەيدىكەنمىز، بۇ قارشىلىقا، رىياغا سەۋەب بولىدۇ. تاشكەنتتە يۈز بەرگەن تۆت ئەمىر ۋەقەسى بۇنىڭ كۆچلۈك دەلىلىدۇر. ئۇلارغا سىياسەت قىلساق سەلتەنەتنىن رايى يېنىپ قېلىشى چوقۇم. ئۇلارنى رايىدىن ياندۇرۇش ئۈچۈن كۆپ تىرىشچانلىق كۆرسەتتىم. ئىنسانىنى بويسۇندۇرماق ئاسان بولغىنى بىلەن، كۆڭۈل خاھىشىنى بويسۇندۇرماق تەسكەن. ئۇلار ۋە لەشكەرلەرنىڭ ئابا ـ ئەجدادلىرى تۇركىستان، ئىسىقـ

كۆل يايلاقلىرىدا ياشاپ كۆنۈپ قالغان. شەھەر ـ دىيارلارغا مېھرى چۈشمەيۋاتىدۇ. شۇڭا، ئۇلارنىڭ كۆڭۈل رايىغا يەنە بىر قېتىم بېقىش قارارىغا كەلدىم. ئۇلارنىڭ كۆڭلىگە ئاستا ـ ئاستا شەھەر ـ دىيارلارنىڭ ھەۋىسىنى سالماقچىمەن. ماڭلايسۆيە جانابى ئەمرگە قالدى. تەلىپىم شولكى، بىر تەرەپتىن بۇ دىياردىكى قەدىمىي شەھەرلەرنى ئاۋاتلاشتۇرغاچ، يەنە بىر تەرەپتىن شەھەر ـ ۋىلايەتلەردىكى ئاۋامدىن كۆپلەپ لەشكەر ئېلىپ مەشقلەندۈرسىلە، ئىلكىدىمزدە شەھەر ـ دىيارلارنى سۆيىدىغان لەشكەرلىرىمىز بولسا، ئول ئەمىر ـ سەركەردىلەرگە ھەم ئۇلارنىڭ لەشكەرلىرىگە ھاجەت بولۇپ قالمايمىز. مۇددىئايىم چۈشىنىشلىك بولغاندۇ؟

ـــ قىبلىگاھىمنىڭ ئىشەنچىنى زىنھار يەردە قويمايمەن، ـــ دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا، ـــ يايلاق قوۋمىمىزدىن يىغقان لەشكەرلىرىمىزگە تايىنىپ قېلىش ھالىتىمىزگە خاتىمە بېرىش ھەقىقەتەن زۆرۈر ئىكەن. بۇنىڭ ئۈچۈن تىرىشچانلىق كۆرسىتىمەن. ناھايىتىمۇ ئەپسۇس، ئالىيلىرى بىلەن قايتا دىدار ـ مۇلاقاتتا بولۇش نىسىپ بولغاندا يەنە تېزلا جۈدالىق ئازابىدا قېلىشنى ئويلىمىغانىكەنمەن، كۆڭلۈم بەكلا يېرىم بولدى.

ـــ سەلتەنەتنىڭ ئىغىر يۈكىنى يەنە سىلىگە ئارتىپ قويدىغان بولدۇم.

ـــ يوقسۇ، بۇنى مېھىر ـ مۇھەببەت، ئىشەنچ دەپ بىلۈرمەن. قايسى تەرەپتىكى يايلاققا باراي دەيدىلا ئالىيلىرى؟ تۈركىستانغىمۇ ياكى...

ـــ تۈركىستان تەرەپكە بارمايمەن، ـــ دېدى يۇنۇسخان كەسكىن قىلىپ، ـــ ئول تەرەپكە بارسام ئول ئەمىر ـ سەركەردىلەرنىڭ يايلاقتا تۇرۇش ئارزۇسى سۇسلاشماقتا يوق، تېخىمۇ كۈچەيىپ كېتىدۇ. شۇڭا ئىلى دەريا‌سى ۋادىسىدىكى يايلاقلارغا باراي دەيمەن. بەلكىم ئىرەن قابۇرغە ياكى سايرام كۆلى بويىدا تۇرۇپ قالارمەن. بۇنىڭدا، بىرنەچىدىن، ئۇلارنى ئەسلىدىكى يۇرت ـ ماكانىدىن يىراق تۇرغۇزغىلى؛ ئىككىنەچىدىن، بېشىبالىق، ئىلىبا‌

لىق، ئالمالىق قاتارلىق شەھەرلەرنى ئاۋاتلاشتۇرغىلى؛ ئۇچىنەنچىدىن، تۇرپاندا قىشلاپ، ئول تەسەررۇپتىكى ئەمىر ـ بەگلەرنىڭ، ئاۋام ـ رەئىيەتنىڭ ئەھۋالىدىن خەۋەردار بولغىلى بولىدۇ. ئىشقىلىپ ئۇلارنى يايلاقتا مۇقىم تۇرۇش مۇددىئاسىغا يەتكۈزمەيمەن. بەلكىم كۆنچى، لوپ[1]، تارىم ۋادىسىغىمۇ بېرىشىم مۇمكىن، شول باھانىدا ئەل ـ يۇرتنى ئارىلىۋالارمەن.

سۇلتان يۇنۇسخان خېلىلا يەڭگىللەپ قالغاندەك بولدى. ئۇنىڭ چىرايىدىكى بايامقى سولغۇنلۇق تاراپ كەتكەندى. يۇنۇسخانىڭ مۇددىئاسىنى چۈشەنگەن مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا كۆڭلىدە چوڭقۇر قايىل بولغانىدى.

ـــ ئانھەزرىتىمنىڭ مەسلىھەتىگە سالىدىغان بىر ئىش بار ئىدى.

ـــ قېنى خوش، ـــ دېدى يۇنۇسخان.

ـــ ئەگەر ئالىيلىرىغا خوپ كەلسە، ماڭلايسۆيە دېۋان مەھكىمىسىنى قەشقەرگە تەسىس قىلسامىمكىن دەيمەن، ـــ سۇلتان يۇنۇسخاننىڭ گەپ قىلماي تۇرغىنىنى كۆرۈپ مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا چۈشەندۈرۈشكە كىرىشتى، ـــ بۇ ئويۇمنىڭ سەۋەبى شۇلكى، بىرىنچىدىن، قەشقەر تەسەررۇپىمىزدىكى شەھەرلەرنىڭ ئەڭ كاتتىسىدۇر؛ ئىككىنچىدىن، ئورنى ماڭلايسۆيە ۋادىسىنىڭ مەركىزىدە، ئۇ تەرىپى ياركەنت، خوتەن، چەرچەن، ئالتۇنتاغ ۋادىسى، بۇ تەرىپىدە ئاقسۇ، ئۇچ، باي، كۇچار، كۆنچى، تارىم ۋادىسى قاتارلىق شەھەر ـ رايونلىرىمىز بار. ئۇندىن باشقا جەننەتمەكان ئاتام سەييىدئەلى ئالپ ھەزرەتلىرى بىلەن ئانام ئۇز سۇلتان مەلىكە، ئاغام سانىز مىرزىلارنىڭ تۇپرىقىمۇ قەشقەردە، تاۋاپ قىلىپ تۇرۇشقىمۇ قولايلىق.

ـــ ياخشى ئويلاپتىلا، ـــ دېدى سۇلتان يۇنۇسخان قوشۇلىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ، ـــ قەشقەر ئەجدادى بابىمىز ئالپ ئەرتۇڭا ھەزرەتلىرى بىنا قىلدۇرغان، شۆھرەتلىك ئالىم بابىلىرىمىز ـ

① لوپ ـــ لوپنۇر.

دىن مەھمۇد كاشغەرىي، يۈسۈپ خاس ھاجىپلار ياشاپ ئىلىم تەھ-سىل قىلغان، داڭقى ئالەمگە مەشھۇر شەھەردۇر. سىلى قەشقەردە تۇرسىلا شەھەر تېخىمۇ ئاۋاتلىشىدۇ، مۇستەھكەملىنىدۇ. ئۇنداق-تا، سەلتەنەتىمىزنىڭ ئاستانىسى ئاقسۇغا كىمنى ئەمىر قىلساق بولۇر؟

ـــ ئۇچ ھاكىمى مىرزا جاپپار بەردى بەگ گەرچە ياش بولسىمۇ ساداقەتمەن، پاراسەتلىك، لەشكىرىي ئىلىمگە پۇختا باھا-دىرلىرىمىزدىندۇر. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇلۇغ بابام، ئۇلۇسبېگى ئە-مىر خۇدايداد ھەزرەتلىرىنىڭ ھاممىسىنىڭ ئوغلى ئىلياسشاھنىڭ نەۋرىسىدۇر. قىبلىگاھىمىزغا سىر ئەمەسكى، ئۆز ۋاقتىدا جەد-نەتماكان سۇلتان ئۇۋەيسخان ئالىيلىرى ئىلياسشاھقا ئاقسۇنىڭ ئەمىرلىكىنى بەرگەنكەن. كېيىنكى ۋاقىتلاردا سۇلتان ئىسان بۇغاخان ئالىيلىرى ئاقسۇنى پايتەخت قىلغاندا ئىلياسشاھ ئەۋلا-دىغا ئۇچىنى سۈيۈرغال قىلىپ بەرگەنىدى. ھازىر ئۇچتا مىرزا جاپپار بەردى بەگ ھاكىملىق قىلىۋاتىدۇ. ئالىيلىرىغا خوپ كەلسە ئۇنى ئاقسۇنىڭ ئەمىرلىكىگە تەۋسىيە قىلماقچىمەن.

ـــ ئەمىسە شۇنداق بولسۇن، ـــ دېدى سۇلتان يۇنۇسخان، ـــ سىلى ئىشەنگەن ئادەمگە مەن ئەلۋەتتە ئىشىنىمەن. ھەرقايسى ۋىلايەت، ئايماق ئەمىرلىرىنىڭ ئوردىغا سالامغا كېلىدىغان ۋاقتى بولۇپ قالدى. بەلكىم بىرەر ـ ئىككى ھەپتە ئىچىدە تولۇق يىغى-لىپ بولۇر، ئۇنىڭغىچە قارا دۆۋان ئول ئەمىرلەرگە ئىنئام قىلى-دىغان مەرتىۋە ـ ئۇنۋان پەرمانلىرىنى، ئوتۇغاتلارنى تېزرەك تەيى-يارلىغاي. يەنە يېڭىدىن قويۇشقا تېگىشلىك مەنسەپلەرگە مۇۋاپىق نامزاتلار تىزىملىكى تەييارلىغاي.

ـــ باش ئۇستىگە، ـــ دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا، ـــ بۇ قېتىمقىسى قىبلىگاھىمىزنىڭ سەلتەنەت تەختىگە بەر قارار بولى-غىنىدىن بېرى تەسەررۇپىمىزدىكى ھەرقايسى ۋىلايەت، ئايماق، تۇمەنلەرنىڭ ئەمىر ـ بەگلىرىنى ئوردىغا تۇنجى قېتىم تولۇق جەمئىي قىلىشلىرىدۇر. يېڭىدىن تەختكە ئولتۇرغان ھۆكۈمدار-

نىڭ ئەمىر ـ بەگلەرگە مەنسەپ، مەرتىۋە ـ ئۇنۋان ئىنئام قىلىشى ئەزەلدىن داۋاملىشىپ كەلگەن ئۇدۇم. بۇ ئۇلارنىڭ سەلتەنەتكە ساداقەتمەنلىك بىلەن خىزمەت قىلىشىغا پايدىلىق، لېكىن زېمىن سۈيۇرغال قىلىپ بەرمەسلىكلىرىنى تەۋسىيە قىلمەن.

ــ سەۋەب؟ ــ دېدى يۇنۇسخان.

ــ چۈنكى، زېمىن سۈيۇرغال قىلىپ بېرىلسە ئەمرلەر باشباشتاق بولۇپ كېتىدۇ. ئۆزىنى كىچىك تەسەررۇپنىڭ ھۆكۈمدارلىرىدەك ھېس قىلىپ يۇرىكى يوغىناپ قالىدۇ. ھۆكۈمەت ئىشلىرىدا ئوردىنىڭ ئاغزىغا قارىمايدىغان بولۇۋالىدۇ. خۇلاسە كالام، سەلتەنەتنىڭ سۇرىنى ھېس قىلماس بولۇپ قالىدۇ.

ــ بۇ تەرىپىنى ھېس قىلمىغانكەنمەن، ــ دېدى يۇنۇسخان ئويچانلىق بىلەن.

ــ سۇلتان ئىسان بۇغاخان ئالىيلىرى سەلتەنەتنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدە ئەمىر ـ بەگلەرنىڭ كۆڭلىنى مايىل قىلىش ئۈچۈن ئۇلارغا بىرنەچچە قېتىم زېمىن سۈيۇرغال قىلىپ بەردى. سۇلتان دوستمۇھەممەدخان بولسا ئۇنى تېخىمۇ ۋايىغا يەتكۈزدى. ھازىر بىر قىسىم ئەمىر ـ بەگلەرنىڭ سۈيۇرغاللىق زېمىنلىرى ئۆزى ئىدارە قىلىۋاتقان ۋىلايەت ـ ئايماقلىرىنىڭ بېرىمىنى ئىگىلەيدۇ. يەنە كېلىپ، مۇنبەت يەرلەر دېسىلە.

سۇلتان يۇنۇسخان چۆچۈپ كەتتى.

ــ مۇنداق دېسىلە.

ــ شۇنداق ئالىيلىرى، ناۋادا ئۇلار تەپرىقىچىلىكىنى كۆڭلىگە پۈكسە سەلتەنەتكە ئانچە تارتىشىپ كەتمەيدۇ.

ــ ئويلىمىغانكەنمەن. بۇ سەلتەنەتىمىز ئۇچۇن خەۋپىتۇر.

ــ ئەسلىدە بۇ ئىشنى ئالىيلىرىنىڭ سەمىگە بۇرۇنلا سالماقچى ئىدىم. سەلتەنەتنى قوللىرىغا ئالغاندىن بېرى ئوردىدا تۇرغان ۋاقىتلىرى تولىمۇ قىسقا بولدى. ئەمدى يەنە ئىلى ۋادىسىغا بارماقچى بولۇۋاتىدىلا.

ــ ھېلىمۇ ياخشى، ئول ئەمىر ـ بەگلەرنىڭ ئەمرزادىلىرى

رىنى ئوردىدا تۇتۇپ قالغانىكەنمىز.

ــ ھازىرچە ئۇلارنىڭ ئالىيلىرىغا ساداقەتسىزلىك قىلىش خىيالى بارەك ئەمەس، شۇنداقتىمۇ ئېھتىيات قىلماي بولمايدۇ، تەكلىپىم: ئول ئەمىرزادىلەرنى ئىلىبالمقا بىللە ئېلىپ كەتكەيلا. ئاللاھ خالىسا بىرەر يىلدىن كېيىن ھەرقايسى ۋىلايەتلەردە خان يېرى تەسىس قىلىش يارلىقى چۈشۈرۈپ، ئول ئەمىر ــ بەگلەرنى سۈيۈرغاللىق زېمىنلىرىنىڭ بىر قىسمىنى سەلتەنەتكە ھەدىيە قىلىشقا مەجبۇرلايلى. شۇنداق قىلساق ئۇلار پەرمانغا سەركەشلىك قىلالمايدۇ. ئەلۋەتتە ۋاقتى كەلگەندە سۈيۈرغاللىق زېمىنى ھەدىيە قىلىشنى ئۆزۈم باشلاپ بېرىمەن.

ــ مۇشۇنداق قىلساق بولۇرمۇ؟

ــ ئەلۋەتتە بولىدۇ. قەشقەرنىڭ ئۇلۇسبېگى خۇدايداد جەمەتىنىڭ ئەجدادىي سۈيۈرغاللىق زېمىنى ئىكەنلىكىنى ھەممە بىلىدۇ. كەمىنە نۆكەرلىرى قەشقەردىن ئىبارەت ئەجدادىي سۈيۈرغاللىق زېمىنىمنى سەلتەنەتكە ھەدىيە قىلسام، باشقا ئەمىر ــ بەگلەرنىڭ يارلىقىغا ئىتائەت قىلماسلىقىغا ھەددى ئەمەس.

ــ ئۇلۇسبېگى خۇدايداد جەمەتىدىن ئەزەلدىن ۋاپا ئەھلى كۆپ چىققان، ــ دېدى يۇنۇسخان ھاياجانلىنىپ، ــ سەلتەنەتىمىزنى قۇدرەت تاپقۇزۇش ئۈچۈن كۆرسەتكەن بۇ جاسارەتلىرى ۋۇجۇدۇمنى لەرزىگە سالدى.

ــ سەلتەنەتنى روناق تاپقۇزۇپ، ئەل ــ يۇرتنى ئاسايىشلىققا يۇزلەندۈرۈش ھەممىمىزنىڭ بۇرچى ئالىيلىرى.

ئارىنى بىرپەس سۈكۈت باستى. شۇ دەقىقىدە خان بىلەن ئەمىرنىڭ ۋۇجۇدىدا ئوخشاش بىر ھاياجان جۇش ئۇراتتى.

ــ ئانھەزرىتىمنىڭ غىزاغا كۆڭلى تارتامدىكىن؟ ــ سورىدى بىكاۋۇل بەگ.

ــ قىمىز ئىچكەنگە قورساق تويمايدىغاندەك قىلىدۇ، ــ دېدى سۇلتان يۇنۇسخان كۈلۈپ تۇرۇپ، ــ پېتىر مانتا بىلەن قىرغاۋۇل گۆشىدە كاۋاپ قىلىڭلار، مۇشۇ يەردىلا غىزالىنايلى.

باشقىلار كېلىپ بىزەۋتە قىلمىغاي.
مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا بىلەن پاراڭلىشىپ سۇلتان يۇنۇس-خاننىڭ كۆڭلىدىكى ھەسرەتلىرى خېلىلا بېسىلىپ قالغاندى. تا-ماق تەييار بولغۇچە ئوردىنىڭ باشقا ئىشلىرى ھەققىدە يەنە بىر-پەس پاراڭلاشتى.

78

مىلادىيە 1475 ـ يىلى، كۈز پەسلى.
ئۇدا ئۇچ كۈن توختىماي ياغقان يامغۇردىن كېيىن سايرام ۋادىسى باشقىچە گۈزەللىشىپ كەتكەندى. تاغ قاپتاللىرىدىكى قا-رىغاي، ئارچا، ياۋا ئالمىلارنىڭ يوپۇرماقلىرى، تۈرلۈك گۈل-گىياھلارنىڭ يوپۇرماق ـ بەرگلىرىدىكى تېخى قۇرۇشقا ئۈلگۈر-مىگەن يامغۇر تامچىلىرى قۇياش نۇرىدا ئالماستەك يالتىرايتتى. رەڭگارەڭ ئېچىلغان تاغ گۈللىرى يىراقتىن قارىماققا بۇ پايانسىز يايلاققا غايەت چوڭ زىلچا سالغاندەك تۇيغۇ بېرەتتى. يايلاقنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى تۆپىلىككە تىكىلگەن ھەشەمەتلىك شاھ چېدىر-نىڭ ئۈستىدىكى تۇغ ـ ئەلەملەر لەپىلدەپ بۇيۇك موغۇلىستان سەلتەنەتىنىڭ شەۋكىتىنى نامايان قىلاتتى. شاھ چېدىرىغا ئانچە يىراق بولمىغان جايغا قاتار قىلىپ ئون نەچچە چېدىر تىكىلگەن بولۇپ، ئۈستىگە، ئەتراپىغا ئېسىلغان رەڭدار يىپەك لېنتىلار بۇ-نىڭ خانىش ئايىملارنىڭ ھەرىمى ئىكەنلىكىدىن نىشان بېرەتتى. بۇ ھەرەملەرنى يۇزلىگەن ئاغۋات ـ نۆكەرلەر ھوشيارلىق بىلەن پوستتا تۇرۇپ كېچە ـ كۈندۈز قوروقدايتتى. ھەئە، بۇ چېدىرلارغا سۇلتان يۇنۇسخان ۋە ئۇنىڭ ئىككى خانزادىسىدىن باشقا ھەر-قانداق ئەركەك زاتى يېقىن يولىيالمايتتى. شاھ چېدىرى بىلەن

ھەرەم چېدىرىنىڭ سىرتى ـــ ئىككى ئۇن يېتىم كەلگۈدەك دائىرە پۈتۈنلەي بوش ئىدى. ئەنە ئاشۇ مۇداپىئە سىزىقىنىڭ سىرتىغا ئە ـ مىر ـ سەركەردىلەر بۇ كۆچمە ئوردىنى چەمبەر شەكلىدە ئوراپ ئۆزلىرىنىڭ قارارگاھلىرىنى ئورۇنلاشتۇرغان بولۇپ، شاھ چېدىرى بىلەن ھەرەم چېدىرى ئەنە ئاشۇ نەچچە يۈزلىگەن چېدىرلاردىن تەشكىللەنگەن قارارگاھلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا خۇددى ئالتۇن ئۈزۈككە ئورنىتىلغان ياقۇت كۆزدەك كۆرۈنەتتى. ئەمىر ـ سەركەر ـ دىلەر يانباغىردىكى ئىككى دۆڭنىڭ ئارىلىقىغا ئورنىتىلغان دەرۋازا ئارقىلىق بۇ كۆچمە ئوردىنىڭ ئىچىگە كىرەلەيتتى ۋە شاھ چېدىرىدا سۇلتان يۇنۇسخانىنىڭ قوبۇل قىلىشىغا ئېرىشەلەيتتى. شاھ چېدىرىنى سۇلتان يۇنۇسخانىنىڭ مىڭ نەپەر خاس نۆكىرى قوغدايتتى.

بۇگۈن بۇ يەر باشقىچە قىزىپ كەتكەنىدى. يۈزلىگەن مۇلازىملار بىكاۋۇل بەگ بىلەن مۇراسىم بېگىنىڭ باشچىلىقىدا پۈت ـ پۈتى، قول ـ قولىغا تەگمەي شاھ چېدىرىنىڭ ئىچى ۋە سىرتىدىكى زىلچا، كۆرپىلەر سېلىنىپ تەييارلانغان سورۇنغا داستىخان راسلاش بىلەن ئالدىراش ئىدى. نان ـ توقاچلار، قېتىق ـ قاي ـ ماقلار، ھۆل ـ قۇرۇق يەل ـ يېمىشلەر، ساڭزا، پوشكال، بوغۇر ـ ساق، قەنت ـ گېزەكلەر، شاراب، قىمىز، مۇسەللەس كومزەكلىرى داستىخانغا توشۇلۇۋاتاتتى. تۆپىلىكنىڭ تۆۋەن تەرىپىدىكى بۇلاق بويىغا ئونلىغان داش قازانلار ئېسىلغان بولۇپ، قوي، كالا، تاي گۆشلىرى قاينىۋاتاتتى. پولۇ قازانلىرىنى دۇملەپ بولغان ئاشپەز ئۇستىلار بۇغا، كېيىك، جەرەن، پاقلان، ئوغلاق، قىرغاۋۇل، كەكلىك، غاز ـ توخۇ گۆشلىرىنى كاۋاپ قىلىش ئۈچۈن زىخقا تارتىۋاتاتتى. تونۇر، كاۋاپدانلاردا كۆيۈۋاتقان قارىغاي، ئارچا ئوتۇنلىرى ئەتراپقا خۇش ھىد تارقىتاتتى.

خانىش ئىسان دۆلەت خېنىمنىڭ خاس چېدىرىدىن يېنىپ چىققان سۇلتان يۇنۇسخان بىرئاز ھاياجانلانغاندەك كۆرۈنەتتى. ئۇ روھلۇق قەدەملەر بىلەن ئاۋۋال شاھ چېدىرى تەرەپكە قاراپ ماڭ ـ

دى. شاھ چېدىرىغا يېقىنلاشقاندا نېمە ئۈچۈندۇر نىشانىنى ئۆز-گەرتىپ، تۆپىلىكىنىڭ يۇقىرى تەرىپىگە ـــ تاغ باغرىدىكى قويۇق قارىغايلىققا قاراپ ماڭدى. گەرچە ئاتمىش ياشلارغا كىرىپ قالغان بولسىمۇ، قەددىنى تىك تۇتۇپ قەدەم ئېلىشلىرى قىرىق ياشلىق بوز يىگىتلەردىن قېلىشمايتتى. ئۇ ئاۋۇال ئاياغ ئاستىدىكى ھۆپ-پىدە ئېچىلىپ كەتكەن ياۋا گۈللەرگە زوقلىنىپ قارىدى، ئاندىن بېشىنى كۆتۈرۈپ سانجاق ـ سانجاق قارىغاي، ئارچىلاردىن لىباس كىيگەن تاغ باغرىغا، ئاخىرىدا كۆككە قارىدى. يامغۇردىن كېيىن كۈلۈپ چىققان قۇياش بۇ گۈزەل يايلاققا ھېسابسىز كۆيدۈرگۈچ ئالتۇن نۇرلىرىنى سېخىيلىق بىلەن چېچىپ كۆزنى قاماشتۇراتتى، زېمىنغا ھارارەت بېغىشلايتتى. تاغ چوققىسىغا قونۇۋالغان توپ ـ توپ ئاپئاق بۇلۇتلار گويا پادىسىدەك ئاستا ـ ئاستا يۆتكىلەتتى. ئۆزگىرىشچان يايلاق ھاۋاسىغا ئىشەنچ قىلالمىغان سۇلتان يۇنۇسخان ئۆزىگە ئۆزى ئاستا پىچىرلىدى.

«بۇگۈن ھاۋا مۇشۇنداق ئوچۇق تۇرۇپ بەرسە بولاتتى. ھېلەمۇ ئۇچ كۈندىن بېرى يامغۇر قانغۇچە يېغىۋالدى. يامغۇرنىڭ سەۋەبىدىن بۇ توي ئىشىمۇ كەينىگە سۈرۈلۈپ كەتتى. خۇداغا شۈكرى. بۇگۈن ھاۋا خېلىلا ئوچۇق تۇرىدۇ. ئالمادىس تۇتۇلۇپ قالسىمۇ يامغۇر يېغىپ قالماس...»

ھەئە، بۇگۈن سۇلتان يۇنۇسخاننىڭ ئىككىنچى قىزى مەلىكە قۇتلۇقنىگار خېنىم بىلەن مەرھۇم سۇلتان ئەبۇسەئىد مىرزەنىڭ تۆتىنچى خانزادىسى ـــ پەرغانە ئەمىرى ئۆمەر شەيخ مىرزەنىڭ تويى ئىدى.

سۇلتان يۇنۇسخان شەھەردە تۇرۇشنى خالىمىغان بىر قىسىم ئەمىر ـ سەركەردىلەرنىڭ زورى بىلەن ئىلاجسىز يايلاققا كۆچۈپ كەلگەن بۇ بىرنەچچە يىلدىن بېرى تەخىرتېغى بىلەن ئالتاي، ئابرال تاغلىرىنىڭ ئېتەكلىرىدىكى گۈزەل، ھاۋالىق يايلاقلاردا كۆچۈپ يۈرۈپ سەلتەنەت ئىشلىرىغا پاسىبانلىق قىلىۋاتاتتى. ئۇ ئاقسۇدىن يولغا چىققاندا بېشبالىق، ئىلىبالىق، ئالمالىق... قاتار-

لىق شەھەرلەردە مۇقىم تۇرۇشنى كۆڭلىگە پۈككەن بولسىمۇ، لې-كىن ئەمىر ئابدۇلقۇددۇس بەگ قاتارلىق ئەمىر ـ سەركەردىلىرى ئۇنى ھە دېگەندە شىكارغا، باراۋەتكە قىزىقتۇرۇپ، مۇقىم بىر جايدا تۇرۇشقا ئىمكانىيەت بەرمىدى. بۇ جەريانىدا ئىككى قېتىم تۇرپاندا قىشلىدى، ئىككى قېتىم ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ ئارقىمۇ-ئارقا مەكتۇپ ئەۋەتىپ تەكلىپ قىلىپ تۇرۇۋېلىشى بىلەن تاشـ-كەنت، ئەندىجان قاتارلىق شەھەرلەردە قىشلىدى. بۇ ئارىلىقتىكى قىسقا ياز ئايلىرىنىڭ شىكار، باراۋەتلەر بىلەن قانداقسىگە ئۆتۈپ كەتكىنىنى ئۆزىمۇ تۇيمايلا قالدى.

بۇ يىل ئەتىياز ئۆمەر شەيخ مىرزا مەلىكە قۇتلۇقنىگار خې-نىمغا توي تەكلىپى قويۇپ ئەلچى ئەۋەتكەندى. سۇلتان يۇنۇسخان ئۆتكەن يىلى قىشتا ئەندىجاندا تۇرغان ۋاقتىدىلا بۇ ئىككىسىنىڭ بىر ـ بىرىگە مەيلى بارلىقىنى ئاز ـ تولا ھېس قىلغانىدى. ئۆزە-نىڭمۇ ئۆمەر شەيخ مىرزىنى كۆيۈ ئوغۇل قىلىۋالغۇسى بار ئىدى. شۇڭا ئەلچىلەرگە دەرھال رازلىق بەردى. شۇنىڭ بىلەن ئۆمەر شەيخ مىرزا ئوردا ئىشىكئاغىسى ھاپىزمۇھەممەد بەگ دولداي[1]نى نۇرغۇن سوۋغا ـ سالاملار بىلەن توي ئىشىنى سۆزلىشىشكە ئە-ۋەتتى. سۇلتان يۇنۇسخان ھاپىزمۇھەممەد بەگ دولداي بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، توي كۈنىنى بېكىتكەندى. مانا قىز يۆتكەش ئۇچۇن شەخسەن ئۆزى كەلگەن ئۆمەر شەيخ مىرزا نەچچە ئونلىغان ئەمىر ـ بەگلىرى ۋە مىڭلىغان نۆكەر ـ لەشكەرلىرى بىلەن بۇ يەردىن بەش چاقىرىم يىراقلىقتىكى بەلدە چېدىر تىكىپ ساقلاۋا-تاتتى.

تاغ باغرىدا تۇرۇپ توي تەييارلىقىغا كىرىشۋاتقانلارنى تاما-

① ھاپىزمۇھەممەد بەگ دولداي ـــ سۇلتان مەلىك كاشغەرىينىڭ ئىك-كىنچى ئوغلى. ئەھمەد ھاجىبەگنىڭ ئىنىسى، ئەھمەد ھاجىبەگنىڭ سەمەرقەنتتە سۇلتان ئەبۇ سەئىد مىرزىنىڭ ئوردىسىدا يۇقىرى مەنسەپ تۇتقانلىقى ۋە ئەلىشىر نەۋايى سەمەرقەنتكە كەلگەندە، ئەھمەد ھاجىبەگنىڭ ئەلىشىر نەۋايىغا باشپاناھ بولغانلىقى «بابۇرنامە»دە قەيت قىلىنىدۇ.

شا قىلىۋاتقان سۆلتان يۈنۈسخان ئىككىنچى قىزىدىن ئايرىلىشقا كۆزى قىيمىغان خانىش ئىسان دۆلەت خېنىمىنىڭ بايا قېيىداپ قىلغان سۆزلىرىنى ئېسىگە ئېلىپ مىيىقىدا كۈلۈپ قويدى.

ــ ئانھەزرىتىم ھەقىقەتەن يىراقنى كۆرەر ئىكەنلا، ــ دېگە- نىدى خانىش كۆزىگە لىققىدە ياش ئېلىپ، ــ ئەينى يىلى مەلىكە مېھرىنىگار خېنىمنى سۆلتان ئەھمەد مىرزىغا ياتلىق قىلغان چاغدا: «ھەممە قىزلىرىمنى سۆلتان ئەبۇسەئىد مىرزىنىڭ ئوغۇل- لىرىغا بېرىمەن» دېگەن ئىدىلە. مانا، ئىشلار لەۋزى قىلغانلىرى- دەك بولۇۋاتىدۇ. قانداق قىلارمەن، چوڭ مەلىكىنىڭ پىراقى بە- سىلماي تۇرۇپ ئىككىنچىسىدىن ئايرىلىدىغان بولدۇم. شۇنچە يىلدىن بېرى مەلىكە مېھرىنىگار خېنىم بىلەن بىرەر قېتىم دىدارلاشقان بولسام كاشكى.

ــ سەۋر قىلسىلا، ــ دېدى يۈنۈسخان تەسەللى بېرىپ، ــ قانداق قىلىمىز، قىز چوڭ بولسا ياتلىق قىلىدىغان ئىشكەن. ئۇ- نىڭ ئۈستىگە نەسەبىمىزگە ماس كېلىدىغان كۈيۈ ئوغۇل تاپىلىق ئاسان ئەمەس. ئۆمەر شەيخ مىرزا ئۆز ئوغلىمىزدەكلا بولۇپ قا- لىدى. تاشكەنتتە تۇنجى كۆرۈشكەندىن تارتىپ تا ھازىرغىچە بىزنى ئۆز ئاتا ـ ئانىسىدەك كۆرۈپ ھۆرمىتىمىزنى قىلىپ كەلدى. يەنە كېلىپ ئۆزلىرىگىمۇ مەلۇملۇق، مەلىكە قۇتلۇقنىگار خېنىمنىڭ كۆڭۈل رايىمۇ شۇ. سېغىنسىلا بېرىپ يوقلاپ تۇرالا. ئۇنىڭسىزمۇ ھەر يىلى دېگۈدەك ھېلى تاشكەنتتە، ھېلى ئەندىجاندا قىشلاپ كە- لىۋاتىمىزغۇ. مەلىكە مېھرىنىگار خېنىمغا كەلسەك، سەمەرقەنت بىلەن ئارىلىقىمىز يىراق. ھېلىمۇ ياخشى، پات ـ پات خەت ـ خەۋىرىنى ئېلىپ تۇرۇۋاتىمىز. پەقەت بولمىسا تويدىن كېيىن سەمەرقەنتكە بېرىپ كەلسىلە.

ــ ئۇنداق دېگەنلىرى بىلەن بارمەن دەپلا بارغىلى بولىدىغان يەر ئەمەس. ئارىلىقى بىرنەچچە ئايلىق يول تۇرسا.

ــ ئامال قانچە، ياراتقان ئىگىسى قىزلىرىمىزنىڭ رىزقىنى ئاشۇنداق يىراقلارغا چېچىۋەتكەن ئوخشايدۇ.

تاراقلىغان ئاياغ شەپسى سۇلتان يۇنۇسخانىنىڭ خىيالىنى ئۇزۇپ قويدى. ئاللىقاياقلاردىنۇر ئۇركۈپ كەلگەن تايچاق ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ قالغاندى. تايچاق يىلقا توپىنى تاپالمىدىمۇ ياكى، ئۇركۈپ كەتتىمۇ ئەيتاۋۇر، كىرپىكلىرى سايە تاشلاپ تۇرغان چوڭ ـ چوڭ كۆزلىرى ۋەھىمىگە تولغاندى، تېز چاپقانلىقتىن بۇرۇن تۆشۈكچىلىرى كېڭىيىپ كەتكەندى. تايچاق سۇلتان يۇنۇسخانىغا بىرنەچچە دەقىقە قاراپ تۇرغاندىن كېيىن شارتتىدە يانغا بۇرۇلۇپ، قۇيۇندەك چېپىپ كەتتى.

«تەڭرى ئىرادىسىگە بەندىنىڭ ئامالى يوق. شاھىبانۇ رەنجىگەندەك قىلغان بىلەن بۇ تويغا چىن كۆڭلىدىن نارازى ئەمەس. بەلكىم خۇشاللىقتىن باتناۋاتسا كېرەك. جاھاندىكى ھەممە ئانىلار قىزلىرىنى خانزادىگە ياتلىق قىلىشنى ئارزۇ قىلىدۇ. ئۆمەر شەيخ مىرزىدەك خانزادىنىڭ بىزگە كۈيۈ ئوغۇل بولغىنى تەلىيىمىز، قىزىمىزنىڭ بەختى. ئۇنىڭ بىلەن تاشكەنتتە تۇنجى ئۇچراشقاندا كۈيۈ ئوغۇل قىلىۋېلىشنى ئارزۇ قىلغانىدىم. شول چاغدا خانزادە قانداق ئويلىدى بىلمەيمەن، ئەمما ئاقسۇغا قايتىپ كەلگىنىمدىن بېرى نەدە بولاي، گاھىدا مەكتۇپ، گاھىدا سۆۋغا ـ سالام يوللاپ تۇردى. تۇرپاندا قىشلىغىنىمدىن خەۋەر تېپىپ يانداۋرقى يىلى تاشكەنتكە كېلىشىمنى، قىش چىقىپ كەتكۈچە تاشكەنتتە تۇرۇشۇمنى ئىلتىماس قىلدى، شۇنىڭ بىلەن ئارىمىزدىكى مېھىر ـ مۇھەببەت تېخىمۇ كۈچەيدى. بۇنداق كۈيۈ ئوغۇلنى كۇندۇزى چىراغ يېقىپمۇ تاپقىلى بولمايتتى. ياراتقان ئىگەم ئۇلارنىڭ رىزقىنى بىر قىلىپ نىكاھىنى چاتقانىكەن. نىكاھ غايىب، دېگەن شۇ بولسا كېرەك. مەنمۇ شىرازدىن سۇلتان ئەبۇسەئىد مىرزا ئالىيلىرىنىڭ دەرگاھىغا كەلگەندە تەنھا بىر ساياق ئىدىم. ‹خانزادە› دېگەنلا ئاتىقىم بار، ئەمما ھېچنېمەم يوق ئىدى. دوپپام چۈشسە خەقنىڭ زېمىنغا چۈشەتتى. شۇنداقتىمۇ ئاۋۇال كۆنچى ئەمىرىنىڭ قىزىغا، كېيىن بەدەخشان سۇلتانىنىڭ مەلىكىسىگە ئۆيلەندىم. قېيىنئاتا ـ قېيىنئانىلىرىمنى پات ـ پات يوقلاپ كۈيۈ ئو-

غۇللۇق بۇرچۇمنى ئادا قىلالمىدىم. بۇنى ئاز دەپ ئىككى خانىش نەگە بارسام شۇ يەرگە بېرىپ كۆپ جاپايىمنى تارتتى، ئاتا ـ ئانا-سىنى يوقلىيالمىدى، ھەتتا ئۆلۈم پەتىسىگىمۇ بارالمىدى. ئۇلارغا سېلىشتۇرغاندا قىزلىرىم كۆپ بەختلىك. ياراتقان ئىگەم ئۇلارنىڭ بەختىنى بېرەر...»

شاھ چېدىرى تەرەپتىن ياڭىرغان ناغرا ـ سۇناي ئاۋازى يۇ-نۇسخانىنىڭ خىيالىنى بۆلۈۋەتتى.

«كۇيۇ ئوغۇلنىڭ قىز يۆتكىگىلى كېلىدىغان ۋاقتى بولۇپ قاپتۇ...»

سۇلتان يۇنۇسخان شاھ چېدىرى تەرەپكە قاراپ ئىلدام مې-ڭىپ كەتتى. ئۇنىڭ خىيالىنى بۆلۈۋەتمەسلىك ئۈچۈن ئون بەش ـ يىگىرمە قەدەم ئارىلىق تاشلاپ قاراپ تۇرغان ئىككى نۆكەر قا-تالدىن پەسكە چۈشۈۋاتقان يۇنۇسخاننى مۇدۇرۇپ كەتمىسۇن دەپ، يۆلىۋالماقچى بولدى.

ـــ ئۆزۈم چۈشەلەيمەن، ـــ دېدى ئۇ قولىنى تارتىۋېلىپ، ـــ بىرىڭلار بېرىپ خەۋەر بېرىۋېتىڭلار، ئەمىرلەر مېنى ئىزدەپ پا-تىپاراق بولۇشۇپ كەتمىسۇن.

بىر نۆكەر ئۇچقاندەك يۈگۈرگىنىچە پەسكە چۈشۈپ كەتتى.

ھەئە، قىز كۆچۈرگۈچىلەر كېلىشكەنىدى. پۈتكۈل ئەزايىدا تىرناقچىلىك قارىسى يوق، قاشتېشىدەك يالىلداپ تۇرغان ئاپئاق پەرغانە ئارغىمىقىغا مىنگەن، ئوتتۇرا بوي كەلگەن ئۆمەر شەيخ مىرزا توپىنىڭ ئارىسىدا ئالاھىدە كۆزگە چېلىقاتتى، ئاق شايى كۆڭلىكىنىڭ ئۈستىدىن كىيىۋالغان كالتە يەڭلىك شاھانە تونى بىلەن بېشىدىكى مەخمەل بۆكى ئۈستىدىن ئورىۋالغان چاققانغىنا يىپەك سەللىسى باشقىچە ياراشقانىدى. سەللىسىگە تاقىۋالغان ھۆكۈمدارلىق مەرتىۋىسىدىن نىشانە بېرىپ تۇرىدىغان ئالماس كۆز قويۇلغان ئالتۇن ئوتۇغاتى بىلەن بېلىدىكى قىممەت باھالىق تاشلاردىن كۆز قويۇلغان ئالتۇن كەمىرى قۇياش نۇرىدا يالىلداپ كۆزنى قاماشتۇراتتى. ئوخشاش كىيىنگەن، بوي ـ تۇرقى، چىرا-

يى، ياش ـ قۇرامى پەرقلەنمەيدىغان ئىككى يىگىت ئۇنىڭ ئېتىـ
نىڭ تىزگىنىنى تۇتۇپ ئاستا يېتىلەپ كېلىۋاتاتتى. ئۇلارنىڭ
ئالدىدا بىر توپ يىگىتلەر داپ، راۋاب، ناغرا ـ سۇنايلارنى چېـ
لىشقىنىچە يارىيار ئېيتىپ، توي قوشىقى توۋلىشاتتى. سازەندىـ
لەرنىڭ ئالدىدا ئون نەچچە نەپەر يىگىت شوخ ھەربىكەتلەر بىلەن
ئۇسسۇل ئويناپ كېلەتتى. ئاق ئات ئۈستىدە مەغرۇر ئولتۇرغان
ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ چىرايىدا تەسۋىرلىگۈسىز بىر خۇشاللىق
جىلۋە قىلاتتى، ئەتراپىغا تەمكىن نەزەر تاشلايتتى.

شاھ چېدىرىنىڭ ئالدىدىن يۇز مېتىر ئارىلىقتا زىلچىدىن پايانداز سېلىنغانىدى. ئەمىر ئابدۇلقۇددۇس بەگ قاتارلىق قىز تەـ رەپنىڭ ساھىبخانىلىرى پايانداز نىڭ چېتىگە كېلىپ ئۆمەر شەيخ مىرزىغا سالام بەردى:

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، خانزادە ئالىيلىرىغا ئېھتىرام بولـ غاي. توي مۇبارەك!

ھاپىزمۇھەممەد بەگ دولداي قاتارلىق پەرغانە ئەمىرلىرى ئۆمەر شەيخ مىرزىنى ئاتتىن چۈشۈردى.

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ـــ دېدى ئۆمەر شەيخ مىرزا سالامـ نى ئېلىك ئېلىپ، ـــ قەدەم يەتتى بالا يېتمىگەي. پەرزەنتلىك سالامىمىزنى ئېلىپ كەلدۇق، قوبۇل قىلىشقايلا.

ئۆمەر شەيخ مىرزا پايانداز غا دەسسەپ شاھ چېدىرىغا قاراپ ماڭدى.

سۇلتان يۇنۇسخان شاھ چېدىرىنىڭ ئالدىغا چىقىپ ساقلاپ تۇرغانىدى. ئۆمەر شەيخ مىرزا تۆت قەدەم ئارىلىق قالغاندا توختاپ قولىنى كۆكرىكىگە ئېلىپ تەۋازۇ بىلەن سالام بەردى:

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ئاتا، كەمىنە پەرزەنتلىرىنىڭ ئېھـ تىرامىنى قوبۇل قىلغايلا.

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام ئوغلۇم، قۇتلۇق قەدەملىرىگە مەر ـ ھابا.

سۇلتان يۇنۇسخان غۇلاچلىرىنى كەڭرى يېيىپ، ئۆمەر شەيخ

مىرزىنى باغرىغا باستى. ئۇلار قۇچاقلىشىپ كۆرۈشۈپ بولغاندىن كېيىن قايتىدىن ئېسەنلىك سوراشتى.

توي بېشىلىقىنى ئۇستىگە ئالغان ئەمىر ئابدۇلقۇددۇس بەگ ئۆمەر شەيخ مىرزىنى يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمىرلىرى بىلەن شاھ چېدىرىغا، قالغانلارنى سىرتقا راسلانغان سورۇنغا باشلىدى. ئۇلار ـ نىڭ ئارقىسىدىن كەلگەن ئەمىر ـ بەگلەرنىڭ ئاغچىلىرىنى خا ـ نىشلارنىڭ ھەرەم چېدىرىغا باشلاشتى.

شاھ چېدىرىغا كىرگەندىن كېيىن سۇلتان يۇنۇسخان تۆردە ـ كى توققۇز پايلىك سۇپىنىڭ ئۈستىدىكى يولۋاس تېرىسى سې ـ لىنغان كۆچمە تەختتە، ئۆمەر شەيخ مىرزا ئۇنىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى يولۋاس تېرىسى سېلىپ ئالاھىدە راسلانغان ئورۇندا ئولتۇردى. باشقىلارمۇ مەنسەپ ـ مەرتىۋىسى بويىچە ئولتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن «ئامىن» دېيىشكىنىچە قوللىرىنى دۇئاغا كۆتۈرۈپ پاتىھە قىلىشتى ۋە قايتىدىن ئېسەنلىك سوراشتى. ئاندىن خاس مەھرەم ئالتۇن چىلاپچا بىلەن ئالتۇن ئاپتۇۋۇندا ئاۋۋال سۇلتان يۇنۇسخا ـ نىڭ، ئاندىن ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ قولىغا سۇ بەردى. باشقا خىزمەتكارلارمۇ شاھ چېدىرىنىڭ ئىككى تەرىپىدە ئۇچ رەت بولۇپ ئولتۇرغان ئەمىر ـ سەركەردىلەرنىڭ قولىغا سۇ بېرىشكە باشلى ـ دى. شاھ چېدىرىنىڭ ئوڭ تەرىپىدە يىگىت تەرەپنىڭ مېھمانلى ـ رى، سول تەرىپىدە قىز تەرەپنىڭ مېھمانلىرى ئورۇن ئېلىشقانى ـ دى. قول چايقىتىپ بولۇنغاندىن كېيىن داستىخان سېلىنىپ، تا ـ ئاملار تارتىلدى. بۇ ئارىلىقتا يىگىت تەرەپنىڭ توي بېشى ھاپىز ـ مۇھەممەد بەگ دولداي رەسىم ـ يوسۇن بويىچە ئېلىپ كەلگەن تويلۇقنى مەلۇم قىلدى. ئۆمەر شەيخ مىرزا تويلۇق ئۈچۈن توققۇز پەتنۇس ئالتۇن ـ كۈموش، ئېسىل جاۋاھىرات، توققۇز تۆگىلىك يىپەك ـ شايى، كىمخاب ـ تەتىلا، دۇخاۋا ـ بەقەسەم، قىرىق پەتنۇس قەنت ـ ناۋات، ئۇچ مىڭ پەرغانە ئېتى، ئۇچ مىڭ تۇياق كالا، توققۇز مىڭ تۇياق قوي، توققۇز يۈز پارچە گىلەم، توققۇز يۈز پارچە كىگىز ـ شىرداق ئېلىپ كەلگەنىدى.

تاماقتىن كېيىن ھەممەيلەن شاھ چېدىرىدىن چىقىپ، مەخسۇس راسلانغان سوروڭغا كېلىپ ئورۇن ئېلىشتى. ئەمدى تويىنىڭ شەرىپىگە تەييارلانغان تەبرىكلەش پائالىيەتلىرى رەسمىي باشلاندى.

ئەمىر ئابدۇلقۇددۇس بەگنىڭ رىياسەتچىلىكىدە چېلىشىش، جانبازلىق، كامانداز‌لىق قاتارلىق ماھارەتلەر كۆرسىتىلدى. ئوتۇپ چىققانلارغا بىردىن ئېگەر ـ جابدۇقلۇق ئات، بىر ياقىلىقتىن تون ـ سەرپاي ئىنئام قىلىندى. كامانداز‌لىق ماھارىتى ھەممىدىن بەك قىزىدى. قىمىزنى كۆپرەك ئىچىۋالغان سۇلتان يۇنۇسخان ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي كامانداز‌لىقتىن ماھارەت كۆرسەتتى. ئۇ زاماننىسىنىڭ ساناقلىق مەرگەنلىرىدىن ھېسابلىناتتى، ئاتقان ئوقى پەقەت زايا كەتمەيتتى. قېينىئاتىسىنىڭ مەرگەنلىكىگە ئۆمەر شەيخ مىرزىمۇ ئاپىرىن ئېيتماي تۇرالمىدى. ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ قىلىچۋازلىقتا تەڭدىشى يوق ئىدى، تويى بولۇۋاتقانلىقى ئۈچۈن ماھارەت كۆرسىتىشكە ئامالسىز قالدى. ئاخىرىدا بەيگە، ئوغلاق تارتىشىش ماھارىتى كۆرسىتىلدى. يۈزلىگەن چەۋەندازلار ماھارىتىنى تولۇق ئىشقا سېلىپ، يايلاقنى چاڭ كەلتۈرۈۋەتتى.

توي تاماشاسى بىلەن بولۇپ مېھمانلار كەچ بولغانلىقىنى تۇيمايلا قالغانىدى.

ـــ ئەمدى نىكاھ پەتىسىنى ئوقۇۋېتەيلى، ـــ دېدى قۇياشنىڭ تاغ چوققىسىغا قونغانلىقىنى كۆرگەن ھاپىزمۇھەممەد بەگ دولداي ئەمىر ئابدۇلقۇددۇس بەككە قاراپ.

ـــ شۇنداق قىلايلى، ـــ دېدى ئەمىر ئابدۇلقۇددۇس بەگ، ـــ شەيخۇلئىسلام ھەزرەتلىرى نىكاھ پەتىسى ئوقۇشقا ئالدىراچ تەييارلىنىپ بولغان. ئەمىر جانابلىرى نىكاھ گۇۋاھچىسى چىقىرىپ بەرگەن بولسىلا.

ھاپىزمۇھەممەد بەگ دولداي ئەندىجاندىن كەلگەن مېھمانلار ئارىسىدىن تۆت ئەمىرنى گۇۋاھچىلىققا بەلگىلىدى. ئۇلار ئاۋۋال خانىش ئىسان دۆلەت خېنىمنىڭ چېدىرىنىڭ ئىشىك تۈۋىگە كې‌

لىپ مەلىكە قۇتلۇقنىگار خېنىمنىڭ نىكاھ رازىلىقىنى ئالدى، قايتىپ كېلىپ مەلىكىنىڭ رازىلىقىغا گۇۋاھلىق بەردى. ئاندىن ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ نىكاھ رازىلىقىنى ئالدى. ئەمىر ئابدۇلقۇدۇس بەگ شەيخۇلئىسلامنىڭ قولىدىن تۇزغا چىلانغان بىر بۇردا نانىنى ئېلىپ ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ ئاغزىغا سېلىپ قويدى. تۇزغا چىلانغان يەنە بىر بۇردا نانىنى پىيالىگە سېلىپ مەھرەمگە ئۇزاتتى:

ــ يەتكۇزۇپ بەرسۇنلار، مەلىكىنىڭ ئاغزىغا سېلىپ قويغاي.

ــ ئامىن، ــ دېدى شەيخۇلئىسلام نىكاھ رەسمىيەتلىرىنى ئادا قىلىپ بولغاندىن كېيىن دۇئاغا قول كۆتۈرۈپ.

ھەممەيلەن تويى بولغان يىگىت بىلەن قىزغا بەخت تىلەپ دۇئا قىلىشتى.

سۇلتان يۇنۇسخان شەيخۇلئىسلامنىڭ ئالدىغا نىكاھ ھەققى ئۈچۈن بىر چوكا ئالتۇن، نىكاھ گۇۋاھچىلىرىنىڭ ئالدىغا بىر ياقىلىقتىن شاھانە تون قويغۇزدى.

ــ دۆلەتپاناھ خان ئالىيلىرىدىن كېلىننى يۆتكەشكە ئىجازەت سورايمىز، ــ دېدى ھاپىزمۇھەممەد بەگ دولداي ئورنىدىن تۇرۇپ.

ــ ئىجازەت، ــ دېدى يۇنۇسخان.

ــ خانىش ئايىملارغا خەۋەر بېرىڭلار، كېلىنچەكنى چىقارىڭلار، ــ دېدى ئەمىر ئابدۇلقۇددۇس بەگ.

يۇزى چۈمپەردە بىلەن ئورالغان مەلىكە قۇتلۇقنىگار خېنىمنى كېنىزەكلەر ئىككى يېنىدىن يۆلەپ ئېلىپ چىقىشتى. ئۇنىڭغىچە قولداشلار ئۆمەر شەيخ مىرزىنى مەلىكىنىڭ يېنىغا ئېلىپ كېلىشتى. شۇ ھامان مەھرەملەر پەتنۇسلاردا ئالدىن تەييارلاپ قويغان تىللا، لەئىل، ياقۇت، مەرۋايىت... قاتارلىق جاۋاھىراتلارنى يىگىت بىلەن قىزنىڭ بېشىغا چاچقا قىلىپ چاچتى.

مەلىكە قۇتلۇقنىگار خېنىم ئاتا ـ ئانىسىدىن ئايرىلىشقا كۆزى قىيمىغان ھالدا بۇقۇلداپ يىغلايتتى. ئۆمەر شەيخ مىرزا بولسا قەددىنى تىك تۇتقىنىچە مەغرۇر كۈلۈمسىرەيتتى.

ئىككى مەھرەم بىر پەتنۇستا قاشتېشى كەمەر، بىر پەتنۇستا غىلىپىغا ياقۇت كۆز قويۇلغان ئالتۇن ساپلىق خەنجەر ئېلىپ كەلدى.

ــ بۇ تەسەررۇپمىزنىڭ خوتەن دىيارىدىن چىقىدىغان ئېسىل قاشتېشىدا ياسالغان كەمەر، ــ دېدى سۇلتان يۇنۇسخان ئۆزىمەر شەيخ مىرزىنىڭ بېلىگە يالىلداپ تۇرغان قاشتېشى كەمەرنى باغلاپ تۇرۇپ، ــ بۇ كەمەر ئارقىلىق تەخت ـ سەلتەنەت، ئەل ـ يۇرتنىڭ ئىشىغا ھەرقاچان بەللىرى باغلاقلىق تۇرۇشنى تىلەيمەن. مانا بۇ تەسەررۇپمىزدىكى يېڭىسار دىياردىكى داڭلىق ھۇنەرۋەنلەرنىڭ قولىدا تۇجۇپلەپ سوقۇلغان خەنجەر، ــ دېدى يۇنۇسخان خەنجەرنى قاشتېشى كەمەرگە ئېسىپ تۇرۇپ، ــ بۇ خەنجەر بىلەن ھەرقاچان ئەدلى ـ ئادالەتكە ھامىي بولغايلا. قەھر ـ غەزەپلىرى دۇشمەنلىرىنىڭ يۈرىكىگە مۇشۇ خەنجەر كەبى سانجىلغاي.

ــ رەھمەت خان ئاتا. كالامىرىنى ئېسىمدە مەھكەم ساقلايمەن، ــ دېدى ئۆمەر شەيخ مىرزا قولىنى كۆكرىكىگە ئېلىپ تۇرۇپ.

جامائەت ئۇلارغا يەنە بىر قېتىم دۇئا بەردى.

ــ ئاللاھقا ئامانەت. بېشىڭلار باش، ئايىغىڭلار تاش بولغاي.

قېيىنئاتىسى قاتارلىق جامائەت بىلەن قايتا ـ قايتا خوشلاشقان ئۆمەر شەيخ مىرزا، تېخىچە ئۆكسۈپ تۇرغان مەلىكە قۇتلۇقنىگار خېنىمنى دەس كۆتۈرۈپ ئاق ئاتقا مىندۈردى، ئاندىن ئۇزەڭگىگە دەسسەپ لىككىدە ئاتقا مىنىپ، مەلىكىنىڭ بېلىدىن مەھكەم قۇچاقلىدى. شۇ ھامان ئەتراپىنى ئالقىش سادالىرى قاپلىدى. بۇنىڭغا ئۇلىشىپلا توي يۆتكەشكە كەلگەن سازەندىلەرنىڭ شوخ ناخشىلىرى ياڭرىدى:

ئاپئاق ـ ئاپئاق توشقانلار،
سايدا ئوينايدۇ.

ئۆيلەنمىگەن يىگىتلەر،
تويدا ئويناپدۇ.
يىغلىماڭ قىز، يىغلىماڭ،
تويىڭىز بولدى.
ئالتۇن بويلۇق بىر يىگىت،
جۆرىڭىز بولدى.

79

قەشقەر.

ئەتىگەندىلا دىۋانغا چىقىقان مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ سارايدا ئاران بىرنەچچە ئەمىرنىڭ ساقلاپ ئولتۇرغىنىنى كۆرۈپ بىردىنلا جۇدۇنى ئۆرلىدى. ئۇلارنىڭ بەرگەن سالامىنى كەيپسىز-لىك بىلەن ئىلىك ئالدى.

ــ خوش، ــ دېدى ئۇ قول باغلاپ تۇرغان ئىشىكئاغىسى ئابدۇساتتار بەككە زەردە بىلەن قاراپ، ــ سارايى چۆلدەرەپ قاپتىغۇ؟ جانابى ئەمىرلەرنىڭ بىزگە سالام بەجا كەلتۈرۈشكە ۋاقتى يەتمەۋېتىپتىمۇ ياكى بىز سارايغا سەھەر كېلىۋالدۇقمۇ؟

ــ ئەمىرۇل ئۆمەرا جانابلىرىغا مەلۇم بولغايى، ــ دېدى مىرزا ئابدۇساتتار بەگ، ــ قوبۇلىنىڭ ۋاقتى ئاللىقاچان ئۆتۈپ كەتتى. يېقىندىن بېرى بىر قىسىم ئەمىرلەر يوقلىمىخانىغا كىرىپ چىكىپ كېلىۋاتىدۇ، سەۋەبىنى بىزمۇ بىلەلمىدۇق.

ــ سىلى ئىشىكئاغىسى تۇرۇقلۇق بىلمىسىلە مەن قانداق بىلىمەن؟ ــ دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا تەئەددى بىلەن.

مىرزا ئابدۇساتتار بەگ لام ـ جىم دېمەي بېشىنى تۆۋەن سالدى. مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ بىردىنلا جەھلى قاتقانىدى.

ـــ نۆكەر بېگىنى ساقلىماي، بەگ نۆكىرىنى ساقلايدىغان قانداق يوسۇنكەن بۇ؟ پەرمانىمنى يەتكۈزسۇنلار، بارلىق ئەمىرلەر دەرھال سارايغا جەمئىي بولغاي. قوپالمىغۇدەك يېتىپ قالغان ئاغرىقلارنىمۇ ئېلىپ كېلىشكەي.

ـــ خوش، ـــ ئابدۇساتتار بەگ سارايدىن چىقىپ كەتتى.

ئالاھازەل بىر ئاش پىشىمدىن كېيىن بارلىق ئەمىرلەر سارايغا تەق بولدى. ئۇلار ئادەتتە چىرايىدىن تەبەسسۇم يېغىپ تۇ-رىدىغان، سىلىق ـ سىپايە، خۇش مۇئامىلىلىك مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ چىرايىدىكى غەزەپنى كۆرۈپ تەشۋىشكە چۈشۈشكەن، شۇمشىيىپ قېلىشقاندى.

ـــ مەلۇم بولغاي، ھەممە ئەمىرلەر تەق بولدى! ـــ دېدى مىرزا ئابدۇساتتار بەگ.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا قول باغلاشقىنىچە ئۆرە تۇرغان ئە-مىرلەرگە تەكشى بىر قارىۋەتكەندىن كېيىن، قاپقىنى تۇرگىنىچە سۆز باشلىدى:

ـــ ھۆكۈمەت ئىشىغا سۇسلۇق قىلىپ بۇرچىنى ئۇنتۇش، سەلتەنەت يوسۇنلىرىغا ئېتىبارسىز قاراش لاياقەتلىك ئەمىرلەر-نىڭ پەزىلىتى ئەمەس. شول تاپتا ھەر بىرىڭلاردىن سالامغا كې-چىككىنىڭلارنى سۈرۈشتۇرسەم چوقۇم بىر تاغاردىن سەۋەب كۆر-سىتىپ بېرىشسىلەر، بوپتۇ، بۇنى سۈرۈشتۇرمەي. ئۇنداق بولسا ئۆزۈڭلارنىڭ يېقىنقى خىزمەتىڭلاردىن مەلۇمات بېرىڭلار.

سارايىنىڭ ئىچىنى قايتىدىن جەمجىتلىق باستى. ئەمىرلەر بىر ـ بىرىگە يەرنىڭ تېگىدىن قاراپ پۇشۇلداپ ئولتۇرۇشاتتى.

ـــ مىرزا ئەمىن قۇلبەگ، ـــ دېدى سەۋر ـ تاقەتى توشقان مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا جەمجىتلىقنى بۇزۇپ.

شاراب تەسىرىدىن قاپاقلىرى ئىشىپ كەتكەن، قىزارغان كۆزلىرىدە ئۇيقۇ قاينىپ تۇرغان ئوتتۇز ـ ئوتتۇز بەش ياشلار چا-مىسىدىكى ئەرز دېۋانىنىڭ ئەمىرى مىرزا ئەمىن قۇلبەگ چۆچۈپ بېشىنى كۆتۈردى.

ـــ لەببەي!

ـــ ئۆتكەن بىر ھەپتە ئىچىدە كەلگەن ئەرز ـ شىكايەتلەرنىڭ سانىدىن، ئول ئەرز ـ شىكايەتلەرنىڭ بىر تەرەپ قىلىنىش ئەھۋالىدىن، چىقىرىلغان ھۆكۈملەرنىڭ ئىجراسىدىن مەلۇمات بەرسۇنلار!

ـــ ئەمرۇل ئۆمەرا جانابلىرىغا مەلۇم بولغاي. ئەرز دېۋانىنىڭ بىر ھەپتىلىك ئىشلىرىنىڭ بېجىرىلىش ئەھۋالىنى ئېيتىلاپ كۆرۈشكە تېخى ئۇلگۈرمىگەنىدىم.

ـــ قايسى ئالدىراش ئىشلارغا مەشغۇل بولۇپ بۇ ئىشلارغا ئۇلگۈرەلمىدىلە جانابى ئەمىر؟

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا مىرزا ئەمىن قۇلبەگكە مىختەك قادالدى.

ـــ بۇ... بۇ...

مىرزا ئەمىن قۇلبەگ ياردەم سوراپ ئەتراپىغا ئالاڭلاپ قارىدى.

ـــ ھەقىچان باشقا ئەمىرلەرمۇ ئۆز دېۋان ـ مەھكىمىلىرىنىڭ ئىشلىرىنى ئېيتىلاشقا ئۇلگۈرەلمىدىغۇ دەيمەن؟

ھودۇقۇپ كەتكەن ئەمىرلەر بېشىنى تېخىمۇ تۆۋەن سېلىشتى.

ـــ قانداق ئىشلار بىلەن ئالدىراش يۈرۈۋاتقىنىڭلار ماڭا ئايان، ـــ دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئەپسۇسلانغان ھالدا، ـــ كۈنلىرىڭلار بەزمە ـ باراۋەت بىلەن ئۆتۈۋاتىدۇ.

كۈندىلىك مۇئامىلە، رەئىيەتنىڭ ئەھۋالى، ھەرقايسى يۇرتلاردىن يىغۇۋېلىنغان باج ـ سېلىق، ئولپان، ئاشلىق ـ چارۋا، ئۇلارنىڭ تەقسىملىنىشى، كېلىپ ـ كېتىۋاتقان تۇججار[1] لارنىڭ مال ـ مۈلكىدىن ئېلىنىدىغان زاكات، باج، خەزىنىگە كىرىدىغان دارامەت، ھەرقايسى يۇرت ئاقساقاللىرى يوللىغان مەلۇمات، سۈيۇرغاللىق زېمىن، ۋەخپىلەرنىڭ زاكىتى، شەرئەت ئىش

① تۇججار ـــ سودىگەر.

لىرىنىڭ بېجىرىلىشى، ئەرز ـ شىكايەت، كۈندىلىك خىراجەت، كىرىم ـ چىقىم... قاتارلىق مۇھىم ھۆكۈمەت ئىشلىرى زېنھار خىيالىڭلاردا يوق. ھەتتا بۇگۈنكىدەك قوبۇل ـ سالام ۋاقتىمۇ ئېسىڭلاردىن كۆتۈرۈلۈپ كەتكەن. ئېيتىڭلارچۇ، بۇ ئىشلارنىڭ تەپسىلاتىنى سىلەر بىلمىسەڭلار، مەلۇم قىلمىساڭلار مەن قانداق خەۋەر تاپىمەن؟ جانابى دۆلەتپاناھ خان ئالىيلىرىغا قانداق مەلۇمات يوللىيالايمەن؟ خان ئالىيلىرى بىزگە چەكسىز ئىشىنىپ، قىلغان خىزمەتلىرىمىزگە يۈقىرى مائاش ـ تەمىنات بەلگىلەپ ماڭلايسۇ-يەنى تاپشۇرغان ئەمەسمىدى؟!

ـــ سۇسلۇق قىلغان گۇناھ بىزدىن ئۆتۈپتۇ، ـــ دېدى جازا دىۋانىنىڭ ئەمىرى مىرزا قاسىم دوغلات ئېھتىياتچانلىق بىلەن سۆز ئېلىپ، ـــ ئەمرۇل ئۆمەرا جانابلىرىنىڭ كەڭچىلىك قىلىشىنى سورايمىز.

ـــ سۇسلۇق قىلىش دەمدىلا تېخى؟ ـــ مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا دەس ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى، ـــ قىلمىشىڭلارنى پەردازلاشقا ئەجەب ئۇستا ـ ھە سىلەر. بۇنى سۇسلۇق قىلىش ئەمەس، ئىشنىڭ ھۆددىسىدىن چىقماسلىق دەيمىز. مەن سىلەرگە كەڭچىلىك قىلسام، ماڭا كىم كەڭچىلىك قىلىدۇ؟ خان ئالىيلىرى يىراقتا، بۇنى بىلمەيدۇ دەيسىلەر ھەقچان. ئويلاپ باقتىڭلارمۇ، جانابى قىبلىگاھىمىزنىڭ بىزگە قىلغان چەكسىز ئىشەنچىگە يۈز كېلەلمىدىڭلارمۇ؟ـــ ئۇ بىر پەس تۇرۇۋېلىپ سۆزىنى داۋام قىلىدى، ـــ بوپتۇ، گۇناھىڭلارنى بوينۇڭلارغا ئېلىشنى خالىمىساڭلار، مەن بوينۇمغا ئالاي. ماڭلايسۆيەنىڭ باش ئەمىرى بولۇپ تۇرۇقلۇق قول ئاستىمدىكىلەرنى ياخشى باشقۇرالمىغانلىقىم ئۈچۈن ئاۋۋال ئۆزۈم جازالىناي، مىرغەزەپ بەگ!

ـــ لەببەي! ـــ دېدى مىرغەزەپ بەگ ئالدىغا بىر قەدەم چىقىپ.

ـــ ماڭا ئەللىك دەررە ئۇرۇش جازاسى ئىجرا قىلسۇنلار!

ئەمىرلەر چۆچۈپ بېشىنى كۆتۈرۈشتى، بىر ـ بىرىگە ھو-

دۇقۇپ قاراشتى. ھەئە، ئۇلار مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئۆزبىنى جازالىتىپ بولغاندىن كېيىن، ئاندىن ئۆزلىرىنى جازالاش نىيىتىگە كەلگەنلىكىنى ھېس قىلىشقانىدى.

بۇ... بۇ...

مىرغەزەپ بەگ نېمە قىلىشنى بىلەلمەي تەئەججۇپ ئىلكىدە تۇرۇپ قالدى.

باياتىن بېرى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا بىلەن ئەمىرلەرنىڭ چىراي ئىپادىسىنى يوشۇرۇن كۆزىتىپ تۇرغان مىرزا ئابابەكرى، تۆردىكى ئەمىرلىك كۇرسىدىن چۈشۈپ دەررە يېيىشنى كۇتۇپ تۇرغان مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ ئالدىغا كېلىپ قول باغلىدى.

ـــ ئەمىرۇل ئۆمەرا جانابلىرىدىن گۇناھىمنى تىلەيمەن. بىزلەرگىم ئىستېداتسىز مۇلازىملارنىڭ مەسئۇلىيەتسىزلىكى سەۋەبىدىن جانابلىرى ئەللىك دەررە بىلەن جازالىنىشنى ئىختىيار قىلغان بولسىلا، ئول چاغدا بىزگە ئۆلۈمدىن باشقا يول يوقتۇر. ھېلىمۇ نومۇس خەنجەرلىرى يۈرىكىمىزگە مىڭ مەرتەم سانجىلىپ بولدى. ھەزرەتلىرىنىڭ مېھىر ـ شەپقىتى چەكسىزدۇر. ۋۇجۇدلىرىدىكى ئەپۇ دەرۋازىسىنى كەڭرى ئېچىپ، ھىممەت ـ شەپقەتلىرىنى ئايىمغايلا.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ غەزىپى بىردىنلا پەسلەپ قالدى. ئەگەر باشقا ئەمىرلەر سالا قىلغان بولسا قىلچىلىك يۇز ـ خاتىر قىلمىغان بولاتتى، ئەمما مەرھۇم ئاكىسى سانىز مىرزىنىڭ بۇ ئوغلىنى بەكمۇ ياخشى كۆرەتتى. يەڭگىسى ئايجامال ئاغىچىنى نىكاھىغا ئالغاندىن كېيىن ئۆزىگە ئوخشاي ئوغۇل بولۇپ قالغان مىرزا ئابابەكرىنىڭ ھەرقانداق تەلىپىنى يىرماي، رايىغا بېقىپ كەلگەنىدى.

ھەئە، ماڭلايسۆيە لەشكىرىي دىۋانىنىڭ ئورۇنباسار ئەمىرى بولۇپ تۇرغان مىرزا ئابابەكرى ھۆكۈمەت ئىشلىرىغا پەقەتلا سۈسلۇق قىلمايتتى. مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنى ھەم ئاتا، ھەم ھۆكۈمدار تەرىقىسىدە ھۆرمەت قىلاتتى. بۇگۈنمۇ سالامغا ئەتىگەن

ده كېلىپ بولغاندى. ماڭلايسۇيە ئەمىر مەھكىمىسىدە ئوتتۇرا دەرىجىلىك مەنسەپدار سانىلىدىغان مىرزا ئاباباكرنىڭ ئارىغا چۈشۈپ مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنى تەڭلىكتە قويۇشنىڭ ھاجىتى يوق ئىدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ ئىلتىماسىنى ئىلىك ئالمىسا بۇ ئۆگەي ئوغلىغا يۈز ـ خاتىر قىلمىغان بولۇپ قالاتتى. ئەمما بۇگۈن مۇ - شۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ بىر قىسىم باشباشتاق ئەمىرلەرنى قاتتىق چۆچۈتۈپ قويۇشنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى. چۈنكى، بۇ ئە - مىرلەرنىڭ بەزىلىرى مەرھۇم دادىسى سەييىدئەلى ئالىپنىڭ قول ئاستىدا خىزمەت قىلغان كىشىلەر بولۇپ، ئۆزلىرىنى مەرھۇم ئە - مىركەبىرنىڭ ئەتىۋارلىشىغا ئېرىشكەن ئىمتىيازلىق مۆتىۋەرلەر - دىن ھېسابلىشاتتى ۋە ئەينى ۋاقىتتىكى تۆھپىلىرىنى پەش قىلىپ مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىدىن ھۆرمەت تەمە قىلىشاتتى. مىرزا ئە - مىن قۇلىبەگدەك يەنە بىر قىسىم ياش ئەمىرلەر بولسا ئاشۇنداق پىشقەدەم ئەمىرلەرنىڭ پەرزەنتلىرى ئىدى. ئۇلار دادىلىرىنىڭ سەلتەنەتكە كۆرسەتكەن تۆھپىلىرىنى پەش قىلىپ مۇھەممەد ھەيـ - دەر مىرزىدىن ئىززەت تەمە قىلىشاتتى. ئۆزلىرىنى مۇشۇنداق باشباشتاقلىق قىلىشقا، راھەت ـ پاراغەت بىلەن ياشاشقا ھەقلىق دەپ قارىشاتتى. كىچىكىدىن تارتىپ قائىدە ـ يوسۇنلۇق، ئەخلاق ـ پەزىلەتلىك چوڭ بولغان، دوستلۇقنى، ساداقەتنى، مېھىر ـ ۋاپانى قەدىرلەيدىغان مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا تا بۇگۈنگىچە ئۇلارغا يول قويۇپ كەلگەنىدى. بىراق، يېقىندىن بېرى ئاشۇ ئەمىرلەر ئۈس - تىدىن كەلگەن ئەرز ـ شىكايەتلەر ئۇنى بىردىنلا سەگەكلەشتۇر - دى. ئۇ ئايغاقچىلىرىنى خۇپىيانە تەكشۈرۈشكە بۇيرۇدى. ئايغاقچە - لىرى ئۇنىڭغا بۇ ئەمىرلەرنىڭ ھۆكۈمەت ئىشىدا قىلچىلىك ئا - دىللىقىنىڭ يوقلۇقىنى، ھەرقانداق ئىشنى بېجىرىشتە پارا ئالـ - مىغانلىقىنى، خىيانەت قىلمىغانلىقىنى، يېقىنلىرىنى، سوۋۇغا تەقدىم قىلغانلارنى ئۆز مەھكىمىلىرىگە خىزمەتكە ئالغانلىقىنى، ئاۋامنىڭ بۇ ھەقتىكى نارازىلىقلىرىغا چىداپ تۇرغىلى بولمايدە - غانلىقىنى، ئەڭ قورقۇنچلۇقى ئۆگەي ئوغلى مىرزا ئاباباكرنىڭ

ئۇلار بىلەن سىرلىق مۇناسىۋەتتى، يېقىنچىلىقى بارلىقىنى يەت-كۈزدى. بۇ مەلۇماتلار ئۇنى قاتتىق چۆچۈتۈۋەتتى. شۇنىڭ بىلەن گۈمانى مەركەزلەشكەن ئەمىرلەرنى ئاستىرتىن كۆزەتتى. بىراق، مىرزا ئابابەكرىنىڭ گەپ ـ سۆز، يۈرۈش ـ تۇرۇش، ئىش ـ ھەرىكەتلىرىدىن گۇمانغا تۇشلۇق بىر نەرسە تاپالمىدى. مىرزا ئابا-بەكرى ئۆز خىزمىتىنى ئەستايىدىللىق بىلەن بەجاىدىل ئو-رۇنلايتتى، چوڭ ـ كىچىك ئەمىرلەرنىڭ ھەممىسىگە ئوخشاش مۇئامىلە قىلاتتى، كۆيۈنەتتى، كىبىردىن خالىي ئىدى. ئەمما باشـ-قا ئەمىرلەرنىڭ ئۆز خىزمەتلىرىگە سۇسلۇق قىلىشى، سەلتەنەت قائىدە ـ يوسۇنلىرىغا ئېتىبارسىز قارىشى، بەزمە ـ باراۋەتلەرگە بېرىلىپ كېتىشى ئۇنى بەكلا غەزەپلەندۈردى. ھەئە، پارا ئېلىش، خىيانەت قىلىش، يېقىنلىرىغا يان بېسىش ئۇلار ئۇچۇن ئادەتتىكى ئىشقا ئايلىنىپ قالغانىدى.

ھالقىلىق پەيتتە مىرزا ئابابەكرىنىڭ ئارىغا چۈشۈپ ئۇ ئە-مىرلەرگە چاپان يېپىشىنى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا خىيالىغىمۇ كەلتۈرمىگەنىدى. ئۇ ئۆزى جازالىنىپ بولغاندىن كېيىن ئاشۇ ئە-مىرلەرنى راسا بىر دەررىگە بېسىپ، بىرقانچىسىنىڭ ۋەزىپىسىنى قالدۇرۇپ، ھېسابات-تىنى ئېنىقلاپ، يىراق ـ يېقىنداىكى ئەمىر ـ بەگلەرنى قاتتىق چۆچۈتۈشنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى.

ئەسلىدىن باغرى يۇمشاق مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئالدىدا قول باغلاپ تۇرغان مىرزا ئابابەكرىگە بىرنەچچە دەقىقە قاراپ تۇرغاندىن كېيىن بىردىنلا نىيىتىدىن ياندى.

«ئۇنىڭ يۈزىنى قىلمىسام باشقا ئەمىرلەرنىڭ ئالدىدا ئابـ-رۇي ـ ئېتىبارى بولمايدۇ. شول تاپتا ماڭا ئۇنىڭدىنمۇ يېقىن، ئۇنىڭدىنمۇ زىيادە كۆيۈنىدىغان كىم بار؟ بەلكىم مېنىڭ دەررە ئازابىغا بەرداشلىق بېرەلمەسلىكىمدىن ئەنسىرىگەندۇ. ئۆز پۈش-تۈم بولمىسىمۇ، ئاغامنىڭ ئوغلى، قېرىندىشىم ئەمەسمۇ؟...»

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ خىيال سۈرۈپ تۇرۇپ قالغىنـ-نى كۆرۈپ، ئۇنىڭ ئۆگەي ئوغلىنىڭ ئالدىدا تەڭلىكتە قالغانلـ-

قىنى ھېس قىلغان قوتلۇق پالۋان بىردىنلا ئويلىنىپ قالدى.

«شول تاپتا ئەمىرۇل ئۆمەرا جانابلىرى راستىنلا ئىككى تا-يىن بولۇپ قالدى. ئۆگەي ئوغلى بولمىش مىرزا ئابابەكرىنىڭ يو-زىنى ئاياۋاتامدىغاندۇ ياكى مۇنۇ دىتسىز مىرزا ئەمىن قۇلبەگنى جازالىسا، مەرھۇم سەركەردە ئالچىنبەگنىڭ روھىنى قورۇندۇرۇپ قويۇشتىن ئەنسىرەۋاتامدىغاندۇ؟ دېمىسىمۇ مەرھۇم ئالچىنبەگ جەننەتماكان سەييىدئەلى ئالپ ھەزرەتلىرىنىڭلا ئەمەس، ئۇلۇس-بېگى خۇدايداد ھەزرەتلىرىنىڭمۇ ئىشەنچىگە ئېرىشكەن، سەلتە-نەتكە ساداقەتمەنلىك بىلەن خىزمەت قىلغان تۆھپىكار ئەمىرلەر-دىن ئىدى، لېكىن، مۇنۇ مىرزا ئەمىن قۇلبەگ ئول جەننەتماكان ئاتىسىنى پەقەتلا دورىمىدى. ئەمىرۇل ئۆمەرا جانابلىرى مىرزا ئا-بابەكرى بىلەن مىرزا ئەمىن قۇلبەگنىڭ يېقىن بۇرادەرلەردىن ئىكەنلىكىنى، بىر ــ بىرىگە مەنپەئەت يەتكۈزىدىغانلىقىنى، مىرزا ئەمىن قۇلبەگنىڭ مىرزا ئابابەكرىنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە ئىش قىلىدىغانلىقىنى بىلمىسە كېرەك. تۇرقىدىن قارىغاندا پەرماندىن يېنىۋالغۇسى بارەك قىلىدۇ، لېكىن يۈزى چىدىمايۋاتىدۇ، باش-قىلارنىڭ، پەرمانىنىڭ تۈتامى يوق، دەپ مەسخىرە قىلىشىدىن ئەنسىرەۋاتىدۇ. بوپتۇ، ئۇنى بۇ تەڭلىكتىن مەن قۇتۇلدۇراي. مەن ئارىغا چۈشۈپ سالا قىلسام، باشقىلارمۇ ئۇنى ئۆگەي ئوغلىنىڭ رايىغا باقتى دەپ پىتنە قىلالمايدۇ...»

ــ ئەمىرۇل ئۆمەرا جانابلىرى مەرھەمەتلىكتۇر، ــ دېدى قۇتلۇق پالۋان ئالدىغا بىر قەدەم چىقىپ، ــ شەپقەت قىلغايلا. جازادىن نەسىھەتنى ئەلا بىلگەيلا!

قۇتلۇق پالۋان ماڭلايسۆيە لەشكىرىي دىۋاننىڭ باش ئەمىرى ئىدى. مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا مەرھۇم ئاكىسى سانىز مىرزىنىڭ بۇ ساداقەتمەن مەھرىمىنى بەكمۇ ھۆرمەتلەيتتى، شۇڭا ۋۇجۇدىدە-كى غەزەپ تولۇق تارقاپ لاسسىدە بوشاپ كەتتى.

ــ ناۋادا ھەزرەتلىرى پەيلىلىرىدىن يانمىسلا، ئۆزلىرىگە بۇيرۇغان جازا دەررىسى كەمىنە نۆكەرلىرىگە ھېساب بولسۇن، ــ

دېدى مىرزا ئاباباەكرى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ بوشاپ قالغىنىنى ھېس قىلىپ، ــ ھەزرەتلىرىنىڭ ئورنىدا ئەللىك ئەمەس، بەش يۈز دەررە يېيىشكە رازىمەن.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ يۈرىكى شۇرراپە ئېرىپ كەتتى. بېرىپلا مىرزا ئاباباەكرىنى قۇچاقلىۋېلىشتىن ئۆزىنى ئاران تۇتۇالدى.

ــ بۇنداق قىلساق قانداق بولىدۇ ئوغلۇم، ــ دېدى قاتتىق ھاياجانلانغان مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئۇنى مېھرى بىلەن «ئوغلۇم» دەپ ئاتاپ، ــ سىلىنىڭ جازالانغۇدەك گۇناھلىرى يوق.

گېپىنىڭ تەسىر قىلغانلىقىنى ھېس قىلغان مىرزا ئاباباەكرى يالغاندىن جاھىللىق قىلدى:

ــ سىلىنىڭمۇ گۇناھلىرى يوقتۇر. ھەزرەتلىرىنىڭ دەررىگە بېسىلغىنىنى كۆرۈپ تۇرۇش بىز ئۈچۈن ئەڭ دەھشەتلىك جازادۇر. مېھىر ــ شەپقەت قىلىپ پەيللىرىدىن يانغايلا.

ــ بوپتۇ، مىرزا قۇتلۇق پالۋان بىلەن ئاباباەكرى مىرزىنىڭ سالاسىنى قوبۇل قىلاي.

ــ ئەمرۇل ئۆمەرا جانابلىرىنىڭ ھەممىتىگە تەسەننا! ــ دېيىشتى ئەمرلەر دەرھال بېشىنى ئېگىشىپ.

تۆردىكى ئەمرلىك كۇرسىغا بېرىپ ئولتۇرغان مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ۋەزمىن ئاھاڭدا سۆز باشلىدى:

ــ ھەددىدىن زىيادە غەزەپلىنىشىنىڭ ۋەھىمە تۇغدۇرىدىغانلىقىنى بىزگە ئايان. ۋەھىمىدىن خالىي بولۇش ئۈچۈن ئەلۋەتتە غەزەپكە ئورۇن بەرمەسلىك كېرەك. مەنمۇ غەزەپلىنىشكە خۇشتار ئەمەس، ئەسلىدە ماڭلايسۆيە ئەمىر مەھكىمىسىدىمۇ ئاچچىق دەرىنىڭ بارلىقىنى بىلدۇرۇپ قويماي دېگەنىدىم. لەشكىرىي دىۋانىنىڭ ئول ئىككى ئەمىرنىڭ يۈزى چوڭ كەلدى. ئەمما بۇ ئىشنى بۇنىڭلىق بىلەن بولدى قىلسام بولماس، ــ مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا قەددىنى رۇسلىدى، ــ ئەرز دىۋانىنىڭ ئەمىرى مىرزا ئەمىن قۇلبەگ، جازا دىۋانىنىڭ ئەمىرى مىرزا قاسىم دوغلات، باج ــ

سېلىق دۇاننىڭ ئەمرى مىرزا ھۈسەيىنبەگ!

ئىسمى ئاتالغان ئۇچ ئەمىر «لەببەي» دېگىنىچە بىر قەدەم ئالدىغا چىقىپ قول باغلىدى.

ــ ئۇچۇڭلار ئۈستىدە ئاۋامنىڭ ئەرز ـ شىكايەتلىرى بىر قەدەر كۆپ. بول ئەرز ـ شىكايەتلەرنى تەھقىقلەپ بولغۇچە مەنسەپلىرىڭلاردىن پارىڭ بولۇپ، ئۆزۈڭلارنى چەتكە ئېلىڭلار.

ــ ھەزرىتىمگە مەلۇم بولغاي. بىزگە بىراۋلار تۆھمەت قىلغان ئوخشايدۇ. ئۆزلىرى ئىگە بولغايلا، ــ دېيىشتى ئۇچ ئەمىر تەڭلا.

ــ مەنمۇ تۆھمەت بولۇشىنى ئارزۇ قىلمەن، ــ دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا تەمكىنلىك بىلەن، ــ قورساق ئاغرىقىڭ بولمىسا تاۋۇز يېيىشتىن قورقما دەپتىكەن. ئىشەنچىڭلار بولسا خاتىرجەم بولۇپ تەھقىقلەشكە ماسلىشىڭلار. سەمىڭلاردا بولسۇن، بىرمۇ ئادەمنىڭ ئۇۋالچىلىق تارتىپ قېلىشىغا يول قويمايمەن، بۇيۇڭ سەلتەنەتىمىزنىڭ قانۇنى ھەر كىمنى قىلمىشىغا يارىشا ياساقتا تارتىدۇ.

ئەمىرلەر لام ـ جىم دېيەلمىدى. ھەئە، مىرزا ئابابەكرىمۇ ئەمدى يەنە سالا قىلىشقا پېتىنالمىدى.

ــ ئىش ـ كۆش بولسا دەڭلار، بولمىسا قايتىڭلار، قوبۇل تامام! ــ دېدى ساراي بېگى.

ــ ئەمرۇل ئۆمەرا جانابلىرى ئامان بولغايلا!

ئەمىرلەر سالام بېرىۋېتىپ سارايدىن چىقىپ كېتىشتى.

※ ※ ※

بۇگۈن مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ كۆزىگە ئۆگەي ئوغلى مىرزا ئابابەكرى باشقىچە ئىسسىق كۆرۈندى. گەرچە بۇگۈن ئەمىرلەرنى جازالاپ، چۆچۈتۈش مەقسىتىگە تولۇق يېتەلمىگەن بولسىمۇ، ئەمما كۆڭلى خېلىلا ئازادىلىشىپ قالغانىدى.

ـــ ئەمىر لەشكەر مىرزا قوتلۇق پالۋان كەلدى.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا قول باغلاپ تۇرغان ساراي بېگىگە قاراپ:

ـــ ئىجازەت!

ئەمىرنىڭ چاقىرتقىنىنى ئاڭلاپ دەككە ـ دۈككە ئىلكىدە سارايغا قايتىپ كىرگەن قوتلۇق پالۋان ئېگىلىپ قول باغلىدى:

ـــ ئەمرۇل ئۆمەرا جانابلىرىنىڭ قانداق پەرمانى بارمكىن؟

ـــ بايا سوراشنى ئونتۇپ قاپتىمەن. ھەرقايسى ۋىلايەت ـ تۈمەنلەر يېگىدىن ئالغان لەشكەرلەرنىڭ رويخېتىنى ئەۋەتتىمۇ؟

ـــ خوتەندىن باشقا ۋىلايەتلەرنىڭ رويخېتى كەلدى. پەمىچە، يېگى لەشكەرلەرنىڭ سانى ئىككى تۈمەندىن ئاشىدىغان ئوخشايدۇ.

ـــ سىلى ئەتىلا يولغا چىقسىلا. يېگى ئىلىنغان لەشكەرلەرنى كۆزدىن كەچۈرۈپ چەبدەس، ماھارەتلىك، ياراملىق لەشكەرلەرنى تاللاپ قەشقەرگە يولغا سالسىلا. خان ئالىيلىرى يارلىق ئەۋەتىپ بۇ ئىشنىڭ سۈرۈشتىسىنى قىلىۋاتىدۇ. قەشقەردە يېگىدىن بىر تۈمەن خان لەشكىرى جەمئىي قىلىشمىز كېرەك. لەشكىرىي دىۋانىنىڭ ئىشلىرىغا سىلى قايتىپ كەلگۈچە ئاتابەكرى مىرزا قارانچۇق بولۇپ تۇرغاي.

ـــ پەرمانبەردارمەن! ـــ دېدى قوتلۇق پالۋان.

ـــ ئىجازەت، يانسۇنلار.

قوتلۇق پالۋان سارايدىن ئاستا چىقىپ كەتتى.

شۇ دەقىقىدە مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ بايىقى ھاياجىنى بېسىلمىغاندەك قىلاتتى.

«ئاتابەكرى مىرزا بايا ئارىغا چۈشۈپ توغرا قىلدى. ئۆزۈمنى جازالىغانىنى ئاز دەپ، باشقىلارنىمۇ جازالاتقان، دەررىگە باسقان بولاتتىم. دىل ئازارى خۇدا بىزارى دەپتىكەن، دەررە ھېچكىمگە ياقمايدۇ. ئەمىر لەشكەر قوتلۇق پالۋانمۇ دەل ۋاقتىدا ئاتابەكرى مىرزىنى قوللىدى. دەرگاھىمدا مۇشۇنداق ساداقەتمەن ئەمىرلەر كۆپرەك بولغان بولسىدى، خان ئالىيلىرىنىڭ ھەرقانداق يارلىق ـ

لىرىنى بەجا كەلتۈرۈشتىن غەم يېمىگەن بولاتتىم، ـ دەپ ئويلىدى سارايدا يالغۇز قالغان مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا، ـ شۇنداق، ئۇلار ئارىغا چۈشمىگەن بولسا، مىرغەزەپنى جازانى ئىجرا قىلىشقا مەجبۇرلىغان بولاتتىم. ئۇ ماڭا يۇز ـ خاتىر قىلىپ دەرىنى ئاۋايلاپ ئۇرغۇزسا، ئول ئەمىرلەرنىڭ ئالدىدا ئۆزۈمنى جازالاتقۇزغىنىمنىڭ ئەھمىيىتى بولمايتتى، قاتتىق ئۇرغۇزسا، ئېنىقكى، ئەللىك دەررىنى كۆتۈرەلمەيتتىم. نەچچە ۋاقىتتىن بېرى ئايجامال ئاغىچا ئاببابەكرى مىرزىنى يارىكەنتىنىڭ ئەمىرلىكىگە تەۋسىيە قىلىپ بېشىمنى ئاغرىتسا ئانچە ئېتىبار قىلمىغانىكەنمەن. ئەسلىدىمۇ ئۇنىڭ خېلى بۇرۇنلا يارىكەنتكە ئەمىر بولغۇسى بار ئىدى. ئەينى چاغدا مەرھۇم سۇلتان دوستمۇھەممەدخان ئالىيلىرى يارلىق چۈشۈرۈپ بەرمىدى. كېيىن سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرىغا بۇ ئىشنى دېيىشنى بىئەپ كۆردۇم. پەرزەنتلىرىنى مەنسەپكە تەيىنلەشكە ئالدىراپ قالدى دەپ قالمىسۇن دېدىم. ئۇنىڭدىن كېيىن خان ئالىيلىرىمۇ ئوردىدا تۇرالمىدى. مەن ماڭلايسۆيەگە باش ئەمىر بولغان بۇ بىرنەچچە يىلدا ئۇنى ئۆز ئالدىمغا يارىكەنتىنىڭ ئەمىرلىكىگە تەيىنلەي دېسەم مەرتىۋىسى ماس كەلمەيتتى. سەلتەنەت يوسۇنى بويىچە ھەر كىم قىلغان خىزمىتى، كۆرسەتكەن تۆھپىسىگە ئاساسەن پەيدىنپەي يۇقىرى مەنسەپكە كۆتۈرۈلۈشى كېرەك، بىراقلا مەنسىپىنى كۆتۈرۈش پەقەت خان ئالىيلىرىنىڭلا قولىدىن كېلىدۇ. مانا ئەمدى ئاببابەكرى مىرزا ھازىرقى مەرتىۋىسى بىلەن يارىكەنتىنىڭ ئەمىرلىكىگە تەيىنلەنسە تامامەن بولىدۇ. شۇنداق، خان ئالىيلىرى مېڭىش ئالدىدا ماڭلايسۆيە تەۋسىدىكى بارلىق ئەمىر ـ سەركەردىلەرنىڭ مەنسىپىنى ئۆستۈرۈش، تۆۋەنلىتىش ئىمتىيازىنى ماڭا بېرىۋەتكەن. ئاببابەكرى مىرزىنى ئۆز ئالدىمغا ئۆستۈرسەم تامامەن بولىدۇ. لېكىن ھازىر ئۇ ئۆگەي بولسىمۇ مېنىڭ ئوغلۇم. ئۇنى يارىكەنتىنىڭ ئەمىرلىكىگە تەيىنلىسەم، ھەممىلىقى بىر قىسىم ئەمىرلەر: «بىزنى يېقىنلىرىنى مەنسەپكە تەۋسىيە قىلدى، مۇھىم ئىشلارغا قويدى دەپ ئەيىبلىگىنى بىلەن، ئۆ-

گەي ئوغلىغا يارکەنتىنىڭ ئەمرلىكىنى بەردى، دەپ قايىل بولماسلىقى، پىتنە قىلىشى مۇمكىن. ئەڭ ياخشىسى بۇ ئىشنى يەنىلا خان ئالىيلىرىغا تەۋسىيە قىلاي. ئۇ بۇ مەنسەپكە خان يارلىقى بەلەن تەينىلەنسە تېخىمۇ ياخشى بولىدۇ. ئول چاغدا باشقىلارمۇ پىتنە قىلالمايدۇ...»

بىر قارارغا كەلگەن مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا سۇلتان يۇنۇس خانغا مەكتۇپ يېزىشقا كىرىشتى.

※ ※ ※

تۇن كېچە.

غۇۋا شام يورۇقىدا يالغۇز ئولتۇرغان مىرزا ئاباباكرى تەگسىز خىياللارغا ئەسىر بولغانىدى.

«... دەسلىپىدە تاغام ئىدى، كېيىن ۋالىدەمنى نىكاھىغا ئېلىپ ئۆگەي ئاتام بولدى، شۇنداق تۇرۇقلۇق يا تاغىلىق، يا ئاتىلىق شەپقىتىنى كۆرسەتمىدى. ئەينى يىلى ئاقسۇدىن قېچىپ كەلگىنىمدە يارکەنتكە بېرىش مۇددىئايىمنى بىلدۈرسەم، سۇلتان دوستمۇھەممەدخان ئالىيلىرىغا مەلۇمات يوللىدىم، يارلىق چۈشەمەيۋاتىدۇ، دېدى. كېيىن سۇلتان دوستمۇھەممەدخان ۋاپات بولدى. سۇلتان يۇنۇسخاننى تەكلىپ قىلىپ ئەكېلىپ تەختتە ئولتۇرغۇزدى. دېمەك، سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرىنىڭ ئالدىدا ئۇنىكدەك ئابرۇيلۇق ئادەم يوق. خان ئالىيلىرى ئۇنىڭ ھەرقانداق تەلىپىنى يىرمايدۇ. خان ئالىيلىرى مەرھۇم ئاتام بىلەنمۇ يېقىن ئۆتۈپتىكەن. مېنىڭ يارکەنتكە بېرىش ئارزۇيۇمنى ئېيتقان بولسا ھەرگىز ياق دېمەيتتى، لېكىن دېمىدى. قارىماققا مەندىن ئاتىلىق، قېرىنداشلىق مېھرىنى ئايىغاندەك قىلمايدۇ ـ يۇ، لېكىن ئارزۇيۇمنى قاندۇرۇشقا كۆڭۈلشمەيدۇ. ئانامغا خان ئالىيلىرى سەلتەنەتنى قولىغا ئالغاندىن بېرى ئوردىدا تۇزۇك تۇرالمىدى، شۇڭا دېيىشكە پۇرسەت بولمىدى، دەپ سەۋەب كۆرسەتكەنمۇ بولۇ-

سۇن، لېكىن ھازىر ماڭلايسۇيەنىڭ باش ئەمىرىغۇ، ماڭلايسۇيە تەـ
ۋەسىدىكى ھەرقانداق ۋىلايەت، ئايماقنىڭ ئەمىرلىرىنى مەنسىپـ
دىن قالدۇرۇش، يېڭىدىن مەنسەپكە تەيىنلەش ئىمتىيازى بارغۇ؟
خان ئالىيلىرى ئۇنىڭغا بۇ كاتتا ئىمتىياز ـ ھوقۇقنى بەرگەن
ئىدىغۇ؟ مانا، لەشكىرىي دۇئانىڭ ئورۇنباسار ئەمىرى بولۇپ
تۇرغىنىمغىمۇ ئۇچ يىلدىن ئاشتى. ئەمىر لەشكەر قۇتلۇق پالۋان
ئىززىتىمنى قىلغىنى بىلەن، مۇھىم ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى ئۆزى
بىر قوللۇق بېجىرىدۇ. ماڭا قالغىنى ناھايىتى شۇ يېڭىدىن لەشـ
كەر ئېلىش، مەشقىلەندۇرۇش، قولۇمدا تۆۋەن دەرىجىلىك ئەمىرـ
لەرچىلىكمۇ ھوقۇق يوق. مىرزا ئەمىن قۇلىبەگلەر مېنى كۆنلەرـ
نىڭ بىرىدە ئۆگەي ئاتىسىنىڭ مەرتىۋىسىگە ۋارىسلىق قىلىدۇ،
دەپ خۇشامەت قىلىشىدۇ، بۇيرۇقۇمغا بويسۇنىدۇ، گېپىمنى يىرـ
مايدۇ. ئۇنىڭ ماڭا يارىكەنتىنىڭ ئەمىرلىك مەرتىۋىسىنى بەرگۈسى
يوقمۇ ـ يا؟ ۋالىدەممۇ بۇ ئارزۇيۇمنى ئۇنىڭغا بىلدۈرگىلى خېلى
ۋاقىت بولدى. لېكىن نېمىشقا جىم تۇرۇۋالىدۇ، مەن يارىكەنتكە
ئەمىر بولسام ئۇنىڭ مەرتىۋىسىگە تەسىر يەتمەيتتىغۇ؟ ئەسلىدىمۇ
يارىكەنت مېنىڭ ئاتا مىراس زېمىنىم، يالغۇز يارىكەنتلا ئەمەس،
پۈتكۈل ماڭلايسۇيە بىزنىڭ ئاتا مىراس زېمىنىمىزدۇر. بول تەـ
سەررۇپقا ئوڭچە پاسىبانلىق قىلسامۇ ھېچكىم پالان ـ پوكۇن
دېيەلمەيدۇ...»

مىرزا ئاباباكرى كاللىسىدا تۇيۇقسىز پەيدا بولغان بۇ خەـ
يالدىن خۇدۇكسىرەپ ئەترايقا قارىدى. ھەشەمەتلىك بېزەلگەن بۇ
كاتتا سارايدا ئۆزىنىڭ يالغۇز ئولتۇرغىنىنى ھېس قىلىپ بىرئاز
خاتىرجەم بولدى.

«نېمانچە چۆچۈيمەن ـ ھە؟! ھېچكىم ئانىسىدىن تۇغۇلۇپلا
خان ـ سۇلتان بولغان ئەمەسقۇ؟ خان ـ سۇلتانلارنىڭ ئەۋلادىلا
ھۆكۈمدار ـ پاسىبان بولسۇن دەيدىغان تۈزۈك يوققۇ؟ بۇيۇك جاـ
ھانگىر ئەمىر تۆمۈر ساھىبقىرانى ھەزرەتلىرىمۇ كىچىككىنە بىر
يۇرت ئاقساقىلىنىڭ ئوغلى ئىكەنمىشقۇ، كېيىن ماۋەرائۇننەھىر،

خۇراسان، پەرغانە ۋادىسىدەك كەڭرى زېمىنلىرىڭ ھۆكۈمدارى بو ـ لۇپتۇ. ئاخىرقى ھېسابتا ھېچكىم ئۇنىڭغا غىڭ قىلالمايۋ، سەلتە ـ نەتىنى ئېتىراپ قىلىشقا مەجبۇر بولۇپتۇ. ھەتتا ئۇنىڭ نەۋرىسى بولمىش مىرزا ئۇلۇغبەگ ئالىيلىرى قەشقەرنى بىر مەزگىل تە ـ سەررۇپىغا ئېلىۋالغانىكەن تېخى. بەلكىم خان ـ سۇلتان بولۇش مېنىڭمۇ پىشانەمگە پۈتۈلگەندۇر. نېمىشقا ئول كاتتا مەرتىۋىگە يېتىش ئۈچۈن تىرىشچانلىق كۆرسەتمىگەندىمەن؟ ئەمدى ئۆگەي ئاتامنىڭ ئاغزىغا قاراپ ئولتۇرۇۋەرمەي. سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيـ لىرى يىراقتا، ماڭلايسۇيە دۋانىدىكى ئەمىر ـ سەركەردىلەرنىڭ كۆپىنچىسى ئۆگەي ئاتامنى ئەمەس، مېنى ھىمايە قىلىدۇ. بۇگۈنـ كى ئىشلاردىن قارىغاندا، ھېلىقى ئەمىرلەر بىلەن بولغان مۇناسـ ۋىتىمنى سېزىۋالغان ئوخشايدۇ. ئاشۇ ئۈچ ئەمىرنى مەنسەپتىن قالدۇردى دېگەنلىك ـــ ئۇلارنىڭ قانات ـ قۇيرۇقىنى قىرقىۋەتتى دېگەنلىك. ھېلىمۇ ياخشى، بۇگۈن ئۇنىڭمۇ، ھېلىقى ئەمىرلەر ـ نىڭمۇ ئىشەنچىگە قايتا ئېرىشىۋالدىم. ئۇمۇ، باشقا ئەمىرلەرمۇ دەرىدىن قۇتۇلۇپ قالغانلىقى ئۈچۈن مەندىن مىننەتدار. ئەمىر لەشكەر قۇتلۇق باھادىرنى ھەرقايسى ۋىلايەتلەر ئالغان يېڭى لەشـ كەرلەرنى كۆزدىن كەچۈرۈشكە بۇيرۇپتۇ. بۇ مەن ئۈچۈن تېپىلـ غۇسىز ياخشى پۇرسەت. ئاۋۋال ياركەنتنى قولۇمغا كىرگۈزۈشكە ھەرىكەت قىلاي، قالدى ئىشلارنى ئاندىن بىر تەرەپ قىلارمەن. ئە ـ جەب بۇ ئەمىرلەر كېچىكىپ كەتتىغۇ ياكى ئەتىگەن سارايدا ئول ئۆگەي ئاتامنىڭ قىلغان گەپلىرىدىن چۆچۈپ قالدىمۇ ـ يا؟ ئۇنداق بولسا خۇپيانە كۆرۈشۈش تەكلىپىمگە ماقۇللۇق بىلدۈر ـ مەس بولغىيتتى. ھە، بەلكىم ئېھتىيات قىلغاندۇر، مەنمۇ بۇندىن كېيىن تېخىمۇ ئېھتىيات قىلاي. ئۇنى بوش چاغلىمىسام بولغۇ ـ دەك. مىرزا ئەمىن قۇلبەگلەرنىڭ ئىشىنى بىلمىگەن بولسا مەذ ـ سىپىدىن قالدۇرۇپ يۇرمەستى...»

مىرزا ئاباباكرى خىياللىرىنى يىغىشتۇرۇپ تاقەتسىزلىك بىلەن ئىشىككە قارىدى.

ھەئە، ئۇ دەسلەپتە لەشكىرىي دۈانىڭ ئورۇنباسارلىق مەرتىۋىسىگە قانائەت قىلغانىدى، كېيىن چوڭراق بىر ئىش تەۋرىتىش ئۈچۈن چوقۇم مۇقىم بىر ۋىلايەتنى تۇتۇپ تۇرمىسا بولمايدىغانلىقىنى ھېس قىلدى. ئەلۋەتتە، قەشقەردە ئىش تەۋرىتەلمەيدىغانلىقى ئۇنىڭغا ئايان ئىدى. مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ قەشقەردە قوللىغۇچىلىرى كۆپ ئىدى. مىرزا ئابابەكرى ئاخىرى ياركەنتنى تاللىدى، چۈنكى، ياركەنتتە دادىسى سانىز مىرزا تەرىبىيەلىگەن، ئۆستۇرگەن ئەمىر ـ سەركەردىلەر، يۇرت بەگلىرى بار ئىدى. ئۇلار ھېلىھەم ئۇنىڭغا ساداقەت بىلدۈرۈپ تۇرۇشاتتى.

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم.

مىرزا ئابابەكرى ۋۇجۇدىنى چىرمىۋالغان شېرىن خىيالىنى يېغىشتۇرۇپ، ئىشىكتىن كىرىپ كەلگەن مىرزا ئەمىن قۇلبەگ، مىرزا قاسىم دوغلات، مىرزا ھۈسەينبەگ، مىرزا سەدىردىن قۇشچى قاتارلىق ئەمىرلەرنى خۇش چىراي كۈتۈۋالدى.

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، قېنى تۆرگە ئۆتۈشسىلە ئەزىزلەر.

ـــ ئەمىرزادەمنى ساقلىتىپ قويدۇق، ـــ دېيىشتى ئەمىرلەر پاتمە قىلىپ بولغاندىن كېيىن.

ـــ بۈگۈن سارايدىكى ۋەقە بىزنى ئېھتىياتچان قىلىپ قويدى، ـــ دېدى مىرزا ئەمىن قۇلبەگ.

ـــ جانابى ئۆگەي ئاتام خېلى سەگەكلىشىپ قالغاندەك قىلىدۇ، ـــ دېدى مىرزا ئابابەكرى مەسخىرىلىك تەلەپپۇزدا، ـــ بۇندىن كېيىن قاتتىق ئېھتىيات قىلايلى.

ـــ مەنسەپتىنمۇ ئايرىلدۇق، تارتىشقۇدەك يېرىمىز قالمىدى، ـــ دېدى مىرزا قاسىم دوغلات ئاچچىق كۈلۈپ، ـــ ئەمىرزا دەم پەرمان بەرسە بىز تەييار.

ـــ مەنسەپلىرىگە تېخىچە تارتىشۋاتامدىلا جانابى ئەمىر؟ ـــ دېدى مىرزا سەدىردىن قۇشچى مىرزا قاسىم دوغلاتنىڭ يېغىرىغا تېگىپ.

ـــ ئول ئېتىبارسىز مەنسەپنىڭ تارتىشقۇدەك يېرى قالمىغان، ـــ دېدى مىرزا ھۈسەينبەگ، ـــ مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا جانابلىرىغا خان

ئالىيلىرى بىلەن ئاۋام ـ رەئىيەت بولسىلا بولدى، ئالدىدا بىزدەك ئەرزىمەس ئەمىرلەرنىڭ قىلچىلىك ئىززىتى يوقتۇر.

ـــ بولدى، بۇنداق ئاغرىنىشلارنى قويسۇنلار، ـــ دېدى مىرزا ئابابەكرى ھەمراھلىرىنى جىملەپ، ـــ سىلەرنىڭ مەنسەپ ـ مەرتىۋەمدىن قالغىنىم بىلەن ئوخشاش. سىلەرسىز ئول دەرگاھتا نېمە بار ماڭا؟! خوش، ئەمدى قانداق قىلماق كېرەك؟

ئەمىرلەر بىرپەس جىمىپ قېلىشتى.

ـــ ئۆتكەندە ياركەنتنى پەم بىلەن قولغا ئالغىلى بولىدىغان ئەپلىك بىر تەدبىر ئويلاپ قويدۇم دېگەنىدىلە، ـــ دېدى مىرزا ئەمىن قۇلبەگ، ـــ شول تەدبىرنى ئاڭلاپ باقايلى.

مىرزا ئابابەكرى جاۋاب بېرىشكە ئالدىرىماي، قەستەن كالتە يۆتىلىپ قويدى. ئادەتتە ئۇ ئىچ سىرىنى بىركىمگە ئالدىراپ بىلدۈرمەيتتى. شۇ تاپتا ئالدىدىكى بۇ ھەمشېرىكلىرىگە تامامەن ئىشەنسىمۇ، نېمىشقىدۇر نەچچە ۋاقىتتىن بېرى كۆڭلىگە پۈكۈپ كەلگەن بۇ تەدبىرنى ئالدىراپ ئاغزىدىن چىقارغۇسى كەلمەي مۇجمەللا جاۋاب بەردى:

ـــ ئۇنى تەدبىر دەپ كەتكىلىمۇ بولمايدۇ، يەنىلا جانابى ماڭلايسۆيە ئەمىرىنىڭ پەرمانىغا تايىنىپ ياركەنتنى قولىمىزغا ئالىمىز.

مىرزا ئابابەكرىنىڭ ئاغزىدىن پۈختا بىر تەدبىرنى ئاڭلاشقا تەقەززا بولۇپ تۇرغان ئەمىرلەر لاسسىدە بولۇپ قالدى، كۆڭلىدىكى ئۈمىدسىزلىك تۈيغۇلىرى چىرايىغا تېپىپ چىقتى.

ـــ ئەمرۇل ئۆمەرا جانابلىرى ئۇنداق پەرماننى بەرمەسمەكىن.

ـــ ئول پەرمانغا ئۈمىد باغلىمىغان تۈزۈك، شۇنچە يىلدىن بېرى چۈشمىگەن پەرمان ئۇ.

ـــ بۇ خۇددى سۆگەتتىن ئامۇت تەلەپ قىلغاندەك ئىش بولماسمۇ ئەمىرزادەم؟!

مىرزا ئابابەكرى ھىيلىگەرلىك بىلەن خىرىلداپ كۈلدى:

ــ ۋاقتى كەلگەندە بىلىپ قالىسىلەر. سىلەرنى ئالدىراش چاقىرتىشىمدىكى مەقسەت شولكى، ھەرقايسىمىز ئۆزىمىزنىڭ ھازىرلىقلىرىنى پۈختىلايلى. جانابى ئۇچ ئەمىر مەنسەپلىرىدىن قالغانلىرى بىلەن ئىلكىلىرىدە نەچچە يۈزدىن خاس نۆكەر بار. ئۇلارنىڭ ئارىسىدىن ياراملىق، ئىشەنچلىكلىرىنى دىلخاھلاپ تەق بولۇپ تۇرۇشقايلا. مىرزا سەدىردىن قۇشچى لەشكەرگاھتىن سەل خىل ئۇچ مىڭ لەشكەر دىلخاھلىسۇن.

ــ ئاران ئۇچ مىڭ لەشكەر دىلخاھلايمىزمۇ؟ ــ سورىدى سەدىردىن قۇشچى، ــ ئەمىر لەشكەر قۇتلۇق پالۋان ئەتە سەپەرگە جۆنىسە، لەشكىرىي دىۋاندا سىلىنىڭ پەرمانلىرىنى يىرغۇدەك ئا-دەم قالمايدۇ. شۇڭا كۆپرەك....

ــ ئېغىز غېرىچلىمىسۇنلار، ــ دېدى مىرزا ئاباباكرى قا-پىقىنى تۇرۇپ، ــ لەشكەرگاھتا ئۇچ مىڭ يېڭى لەشكەر بار، بىز شەھەردىن ئاشۇ ساندا لەشكەر ئېلىپ چىقالايمىز. بۇنىڭ ئۈچۈن تېخى جانابى ماڭلايسۆيە ئەمىردىن يېڭى لەشكەرلەرنى مەشقلەن-دۈرۈش ئىجازەتنامىسى ئېلىشىمىز كېرەك. تادانلىق قىلدۇق دەپ چاندۇرۇپ قويساق چوڭ ئىشقا دەخلى يېتىدۇ. مۇددىئايىم ئېنىق بولغاندۇ؟

ــ ئېنىق بولدى، ــ دېدى مىرزا سەدىردىن قۇشچى.

ــ ۋاقتى كەلگەندە ئالدىراقسانلىق قىلىپ ئول ياڭماس يې-كى لەشكەرلەرنى ئېلىپ چىقمىسىلا يەنە. ئۇچ مىڭ لەشكەرنى خان لەشكەرلىرى ئارىسىدىن دىلخاھلىسىلا. ئىشلارنى چاندۇرماي پۇخ-تا قىلغايلا.

تېكىرقاپ تۇرغان ئەمىرلەرنىڭ چىرايىغا پاللىدە كۈلكە يۈ-گۈردى. ئۇلار مىرزا ئاباباكرىنىڭ مەقسىتىنى چۈشەنگەندى.

ــ ھە، ئاتىنى ئايلىخانغا، يولنى ساڭخانغا قىلدىكەنمىز ــ دە، ــ دېدى مىرزا ئەمىن قۇلبەگ.

ــ ئۇچ مىڭ لەشكەر بىلەن ياركەنت شەھىرىنى ئالماق تەسكە توختارمىكىن؟ ــ دېدى مىرزا قاسىم دوغلات.

ـــ شۇڭا سىلىنى ھەر دائىم كاللا ئىشلەتسىلە دەيمەن ئە-
مەسمۇ جانابى ئەمىر، ـــ دېدى مىرزا ئابابەكرى تەكەببۇرلۇق بـ-
لەن سۆزلەپ، ـــ كىم سىلىگە يارىكەنت شەھىرىگە لەشكەر تارتـ-
مىز دەپتۇ. مەيلى نەدە بولايلى، قولىمىزدا ئاز ـ تولا لەشكەر بول-
مىسا بولمايدۇ. ھەممىلىرى ئاغزىلىرىغا ھېزى بولۇشسىلا. بۇ
ئىشنى ئاغچىلىرىدىنمۇ سىر تۇتۇشقايلا. ناۋادا ئاغزىلىرىدىن
بالاغا قېلىشسىلا، مەن ھەرگىز ئىگە بولالمايمەن. بۇگۈن سارايدا
ئارىغا چۈشكىنىم بىلەن ئەتە چۈشەلمەسلىكىم، ھەتتا ھەر بىرلە-
رىدىن تېنىپ، ئول جانابى ئۆگەي ئاتامنىڭ ھەرقانداق ھۆكۈمىنى
ئۆز قولۇم بىلەن ئىجرا قىلىشىم مۇمكىن.

ـــ خاتىرجەم بولسىلا، پەرمانلىرىنى جان ـ دىلىمىز بىلەن
ئورۇنلايمىز، ـــ دېدى مىرزا سەدىردىن قۇشچى.

ـــ ئەمىسە شۇنداق بولسۇن، ـــ دېدى مىرزا ئابابەكرى
سۆھبەت تامام، دېگەننى قىلىپ، ـــ يولدا ئېھتىيات قىلىپ يې-
نىشقايلا، كوچا ـ كويلاردا ئەمىرۇل ئۆمەرانىڭ پايلاقچى ـ خۇپە-
يەلىرى بار.

ئەمىرلەر مىرزا ئابابەكرى بىلەن خوشلىشىپ بىر ـ بىرلەپ
چىقىپ كېتىشتى.

يالغۇز قالغان مىرزا ئابابەكرى يارىكەنتنى پەم بىلەن ئېلىش
ھەققىدىكى تەدبىرى ئۈستىدە قايتا باش قاتۇرۇشقا كىرىشتى.

80

ـــ ئاق قەغەزگە بەگ ئاتىلىرىنىڭ مۆھۈرىنى باستۇرۇش نې-
مىگە شۇنچە زۆرۈر بولۇپ قالدى ئەمىرزادەم؟ ـــ ئەجەبلەنگەن
ھالدا سورىدى ئايجامال ئاغىچا.

ـــ سەۋەبىنى سورىمىسلا، ـــ دېدى مىرزا ئابابەكرى ئانـ-
سىنىڭ كۆزىگە مىختەك تىكىلىپ، ـــ مۆھۈرنى باستۇرۇپ بـ-
ىرىشنى بىلسىلە بولدى.

ئايجامال ئاغىچا مەخسۇس يارلىق، پەرمان، ئالاقە يېزىشتا ئىشلىتىلىدىغان، چۆرىسىگە چىرايلىق نەقىش چىقىرىلغان سوت رەڭ قەغەزنى قولىغا ئېلىپ يەنە سۈرۈپ قويدى. ئالدىدا ئۆرە تۇرغان ئوغلىنىڭ چىرايىدىن يېلىنىش ئەمەس، قەتئىيلىك چىقىپ تۇراتتى.

ھەئە، كىچىك ئوغلى ئۆمەر مىرزىنىڭ ئەكسىچە، چوڭ ئوغلى مىرزا ئابابەكرى ئۇنىڭ قەسىرىگە كەلگەندىكەم كېلەتتى. ئۇنى سېغىنىپ، بىرەر ۋاق تاماقنى بىللە يېيىشنى كۆڭلى تارتىپ قالغاندا زور ئۈمىد بىلەن چاپارمەن ئەۋەتەتتى. ئەمما مىرزا ئابابەكرى كۆپىنچە ۋاقىتلاردا يوقلاڭ باھانىلەرنى كۆرسىتىپ كەلگىلى ئۇنىمايتتى، كەلگەن تەقدىردىمۇ ئۇزۇن ئولتۇرمايتتى. ئانىسىدىن رەسمىيەت يۈزىسىدىن ئەھۋال سوراپ قويۇپ كېتىشكە ئالدىرايتى. ئۇ ئوغلىنىڭ بۇ ئادىتىگە كۆنۈپ كەتكەنىدى.

ئۇ ئوغلىنىڭ ئالدىدا ئۆزىنى گۇناھكار ھېسابلايتتى.

«ئۆز ۋاقتىدا ئالدىراقسانلىق قىلىپ سۈلتان دوستمۇھەمـ-
مەدخان ئالىيلىرىغا تەگمىسەم بوپتىكەن. ئۇنىڭغا تېگىپ نېمە خوۋلۇق كۆردۈم؟ ھېچبولمىغاندا خانىشلىق مەرتىۋىسىگە ئېرىشەلىگەن بولسام كاشكى. مەرھۇم مۇرەببىم سانىز مىرزىدىن مىراس قالغان نۇرغۇن خەزىنىدىن ئايرىلغىنىمنى ئاز دەپ، يارىكەنت شەھىرىدىنمۇ ئايرىلدىم. ئاشۇ ۋاقىتتا كۆڭۈلنىڭ كەينىگە كىرمىگەن بولسام چوڭ ئوغلۇم مىرزا ئابابەكرى ئاللىقاچان يارىكەنتنىڭ ئەمىرى بولۇپ قالاتتىكەن. ئۇ شۇنىڭغا باتنايدۇ، دادامدىن قالغان زېمىننى قولدىن بېرىپ قويدۇڭ دەپ رەنجىيدۇ...» دەپ ئۆزىنى ـ ئۆزى ئەيىبلەيتتى ئايجامال ئاغىچا.

ئۇ مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ نىكاھىغا ئۆتكەندىن كېيىن مىرزا ئابابەكرىگە يارىكەنتنىڭ ئەمىرلىك مەنسىپىنى ئېلىپ بەـ-

رىش ئۇچۇن ئىزچىل تىرىشچانلىق كۆرسىتىپ كەلدى؛ ئارقىمۇ-ئارقا ئىككى ئوغۇل تۇغۇپ بەرگەنلىكى ئۈچۈن مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ ئەتىۋارلىشىغا ئېرىشكەن، ھەرقانداق تەلەپلىرىنى ئو-رۇنلاتقۇزۇپ كەلگەن بولسىمۇ، لېكىن مۇشۇ ئىشقا كەلگەندە نېمە ئۈچۈندۇر مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا «ماقۇل» دەپ قويۇپ جاۋابىنى بەرمىگەنىدى. ئۇ مىرزا ئاتابەكرىنى خۇش قىلىش ئۈچۈن ھەر-قانداق ئىشنى قىلىشتىن يانمايتتى.

بۇگۈن ئوغلىنىڭ تۇيۇقسىز ئىزدەپ كېلىشى ئۇنى تەسۈر-لىگۈسىز خۇشال قىلىۋەتكەنىدى. ناھايىتىمۇ ئەپسۇسكى، ئوغلى-نىڭ كۆرۈشە ـ كۆرۈشمەيلا ئاق قەغەزگە ئۆگەي ئاتىسىنىڭ مۇ-ھۇرىنى باستۇرۇپ بېرىشنى تەلەپ قىلىشى بىردەملىك خۇشالل-ىقىنى توزغاقتەك توزۇتۇۋەتتى.

«ئۇ مېنى سېغىنىپ، كۆرگۈسى كېلىپ يوقلاپ كەلمەپتۇ. ئۇنىڭغا كېرىكى ھەزرىتىمنىڭ مۇھۇرى ئىكەن. ماڭلايسۇيە ئەمە-رىنىڭ مۇھۇرى كىچىك بالىنىڭ ئويۇنچۇقى ئەمەس، ھوقۇقنىڭ، كۈچ ـ قۇدرەتنىڭ نىشانىسى. ئويلاشمايلا مۇھۇرنى باستۇرۇپ بەرگىنىم بىلەن ئالمادىس بىرەر ئىش تېرىپ قويسا ھۆددىسىدىن چىقماق تەس. ياخشى ئىش بولسا نېمىشقا ئۆزى بېرىپ دېمەيدۇ؟ ھەزرىتىمۇ ئۇنى ئوغلىدەك كۆرىدۇ، ئەتىۋارلايدىغۇ؟ تېخى قايسى كۈنى تەرىپىنى قىلىپ ھالى قالمىدى...»

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىدىن بولغان ئىككىنچى ئوغلىنى تۇغقاندىن كېيىن سەمرىشكە باشلىغان ئايجامال ئاغىچا ئالدىدا جاۋاب كۈتۈپ تۇرغان ئوغلىغا نېمە دېيىشنى بىلەلمەي قوش ـ قوش ئالتۇن ئۈزۈك سېلىنغان سېمىز بارماقلىرىنى توختىماي ئىشقىلايتتى.

ـــ قايسى كۈنى ئاتىلىرى سىلىدىن بەكلا رازى بولۇپتۇ. خان ئالىيلىرىغا مەلۇمات يوللاپتۇ. ئەمىرزادەمنى يارىكەتتىنىڭ ئەمىر-لىكىگە مېنىڭ تەينىلىگىنىمدىن، بۇئاستە خان يارلىقى بىلەن تەينىلەنگىنى ياخشى، ئول چاغدا باشقا ئەمىرلەر كەينىمدىن غەيـ-

ۋەت قىلالمايدۇ، دەيدۇ.

مىرزا ئاباباەكرى بۇنداق سۆزلەرنى ئانىسىدىن كۆپ ئاڭلىغا-نىدى. شۇڭا ھازىر بۇ ۋەدىلەرنىڭ ئۆزى بىلەن قىلچىلىك ئالاقە-سى يوقتەك ئىرەن قىلىپ كەتمىدى.

ـــ بىلىشىمچە، ئەينى ۋاقىتتا مەرھۇم سۇلتان دوستۇھەم-مەدخان ئالىيلىرىمۇ سىلىگە مۇشۇنداق ۋەدە بەرگەنغۇ دەيمەن؟

ئايجامال ئاغچىنىڭ يۈزى ۋىللىدە قىزاردى. ئۇ ھەرقانداق ئادەمنىڭ يۈزىدىن ـ يۈزىگە سۇلتان دوستۇھەممەدخانىنىڭ ئىس-مىنى تىلغا ئېلىشىنى پەقەتلا ياقتۇرمايتتى. ئوغلى بىلىپ تۇرۇپ يۈرىكىدىكى جاراھەتنى رەھىمسىزلىك بىلەن تاتىلاۋاتاتتى. تېخى بۇ سۆزلىرىدە كۆچلۈك تەنە، مەسخىرە بار ئىدى. تىكەننىڭ ئۇس-تىگە ئولتۇرغاندەك تۇيغۇغا كېلىپ قالغان ئايجامال ئاغچا ھەس-رىتىنى ئىچىگە يۇتۇپ لام ـ جىم دېمىدى.

ـــ جانابى ماڭلايسۆيە ئەمرىنىڭ مۆھۈرىنى باستۇرۇپ بې-رىش سىلى ئۈچۈن تەس ئەمەس، ـــ دېدى مىرزا ئاباباەكرى ئان-سىنىڭ چىرايىغا پەرۋاسىز قاراپ، ـــ بۇ ئىش قوللىرىدىن تاما-مەن كېلىدۇ.

ئايجامال ئاغچا ئوغلىغا لاپپىدە بىر قارىۋېتىپ يەنە بېشىنى تۆۋەن سالدى.

ـــ ئۇغۇ شۇنداق، لېكىن سوراپ قالسا نېمە دەيمەن؟ ئۇ-شەنچىلىك بىر سەۋەب كۆرسىتىش كېرەكتۇ ھەقىچان.

ـــ سەۋەب كۆرسىتىمەن دەپ قىينىلىپ كېتىشلىرىنىڭ ھاجىتى يوق، مۆھۈرنى تۇيدۇرماي بېسىۋالسىلا بولدى.

ـــ خۇپيانە ئىش قىل دېمەكچىمۇ؟

ـــ بىلىپ تۇرۇپ يەنە نېمىگە سورايدىلا. خۇپيانە ئىش قى-لىش لازىم بولمىسا ئۆزۈم ئالدىغا باراتتىم، لېكىن بۇ خۇپيانە ئىشنى پەقەت سىلى ۋۇجۇدقا چىقىرالايدىلا.

ئايجامال ئاغچىنىڭ كۆز ئالدىغا مۇھەممەد ھەيدەر مىرزە-نىڭ قاشتېشى مۆھۈرى سېلىنغان، نەقىشلىك چىرايلىق كۆنقاپ

كەلدى. مىرزا بۇ قاپنى پەقەتلا يېنىدىن ئايرىمايتتى، ئايجامال ئا ـ غىچىنىڭ ھەرىمىگە قونۇپ قالغىلى كەلگەن ۋاقىتلىرىدا ھەر دائىم ياستۇقىنىڭ تېگىگە باستۇرۇپ قويۇشنى ئېسىدىن چىقار ـ مايتتى.

ـــ شۇنچە يىل بويتۇ، سىلىنى قىلچىلىك تەڭلىكتە قويۇپ باقمىدىم، ـــ دېدى مىرزا ئاباباكرى تەلەپپۇزىنى بىرئاز يۇمشـ ـتىپ، ـــ مەرھۇم جەننەتماكان ئاتامدىن ئايرىلىپ قالغاندىن بويان ھەرقاچان جاپايىمنى تارتىپ، غېمىمنى يېگەنلىرى راست. سىلىگە كۆپ تەلەپلەرنى قويدۇق، تەلەپلىرىمىز جاۋابسىز قالسا كۆڭلـ ـمىزگە ئالمىدۇق. ئەمدى بۇ قېتىم يارەملىرىنى ئايىمىسىلا، بـۇ ئوغۇللىرىنىڭ كېيىنكى ئىستىقبالىغا مۇناسىۋەتلىك چوڭ ئىش. كېيىن بىلىپ قالمىدىلا. خاتىرجەم بولسىلا، بۇ ئىش سەۋەبلىك سىلىنى قىلچىلىك ئاۋارىچىلىققا يولۇقتۇرمايمەن. ھەقمچان سـ ـلىمۇ كەمىنە ئوغۇللىرىنىڭ ئۆز ئىستىقبالىنى تېپىشىنى، كاتتا مەرتىۋە ئىگىسى بولۇشنى ئارزۇ قىلمىغۇ دەيمەن.

ئايجامال ئاغىچىنىڭ ئانلىق مېھرى قوزغالدى.

ئايجامال ئاغىچىنىڭ يۈرىكى شۇرراپە ئېرىپ كەتتى.

ئايجامال ئاغىچىنىڭ كۆزىگە مۆلىدە ياش كەلدى.

ھەئە، ئۇ قەتئىي نىيەتكە كەلگەندى، ئوغلى ئۈچۈن ھەر ـ قانداق خەتەرگە تەۋەككۈل قىلىشقا بەل باغلىغانىدى.

ـــ ئەگەر ئاشۇنداق نىيەتلىرى بولسا ئۇرۇنۇپ كۆرەي.

مىرزا ئاباباكرىنىڭ چىرايىغا پاللىدە كۈلكە يۈگۈردى.

ـــ رەھمەت سىلىگە، بۇ ئىشنىڭ ھۆددىسىدىن چوقۇم چـ ـقالايلا. خۇش خەۋەرلىرىنى كۈتىمەن. ئىمكان بار تېزرەك پۈتكۈز ـ گەيلا.

ئانا مېڭىشقا تەمشەلگەن ئوغلىنى توختىتىۋالدى:

ـــ كېتىشكە ئالدىرىمىسىلا. ئانا ـ بالا بىر داستىخاندا ئول ـ تۇرۇپ غىزالانمىغىلى ئۇزۇن بويتۇ، بىللە تاماق يەيلى.

ـــ ئالدىلىرىدا خىجىلمەن، شول تاپتا بەجا كەلتۈرىدىغان

زۆرۈر ئىشلىرىم تۇرۇپتۇ، كېيىنچە ئازادە ئولتۇرۇپ بىللە غىزا لىنارمىز. خوش، ئامان بولسىلا.

مىرزا ئاباباكرى شۇنداق دېگىنىچە گۇس ـ گۇس دەسسەپ چىقىپ كەتتى.

ئايجامال ئاغىچا بېشى تورۇسقا تاقاشقۇدەك بويلۇق ئوغلىنىڭ سۇۋادان تېرەكتەك گەۋدىسىگە كۆزى قىيمىغان ھالدا قاراپ قالدى.

«بوي ـ بەستىدىن تارتىپ مېڭىشلىرىغىچە مەرھۇم دادىسىغا ئەجەب ئوخشاپ قاپتۇ. خوي ـ پەيلىمۇ ئوخشاپ قالغان بولسىچۇ كاشكى، خۇدايىم ئۆمرىنى ئوخشاتمىسۇن...»

※ ※ ※

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ ئاغىچىسى مەلىكە دۆلەت نەگارخېنىم نەچچە يىلدىن بېرى ئېغىر كېسەل سەۋەبىدىن ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالغانىدى. ئارقىمۇئارقا ئىككى ئوغۇل تۇغۇپ بېرىپ مىرزىنىڭ بىراقلا ئەتىۋارلىشىغا ئېرىشكەن ئايجامال ئاغىچا نامدا كىچىك خوتۇن بولغان بىلەن ئاللىقاچان ھەرەمنى باشقۇرۇش ھوقۇقىنى قولىغا ئېلىپ ئۆلگۈرگەنىدى. مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىمۇ ئۇنىڭغا چوڭ ئاغىچا قاتارىدا مۇئامىلە قىلاتتى. ئۆز ۋاقتىدا سۇلتان دوستمۇھەممەدخاننى ئۆزبېگە قارىتىش ئۈچۈن نۇرغۇن ناز ـ كەرەشمىلەرنى ئۆگەنگەن ئايجامال ئاغىچىنىڭ ھېيلە ـ مىكىرى تولا ئىدى. شۇڭا ئۇ مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ يېشى ئۆزىدىن كىچىك ھەم چىرايلىق توقاللىرىدىن ئانچە ۋايىم يېپ كەتمەيتتى، بىر ئامالالارنى قىلىپ ئۇنى ئۆزىنىڭ قەسىرىدىن چىقارمايتتى. ناۋادا مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ياش توقاللىرىنىڭ قېشىدا بىر ـ ئىككى كۈن ئارتۇقراق تۇرۇپ قالسا، ئۇنىڭ يۈرەك پارىسى بولغان ئىككى ئوغلىنى ئىشقا سالاتتى. «ئول غۇنچىچەلەرنىڭ

چىرايى بولغان بىلەن، مېنىڭ قولۇمدا ئىككى ئەڭگۈشتەر بار» دەيتتى ئايجامال ئاغىچا پەخىرلەنگەن ھالدا ۋە ئىككى ئوغلىنى ھېچ يەرگە بارغۇزماي ئىككى كۈن يېنىدا تۇتۇپ تۇرۇۋالسا، مۇ-ھەممەد ھەيدەر مىرزا شۇ ھامان يۇگۇرۇپ كېلەتتى.

بىر ھەپتىدىن بېرى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئۇنىڭ ھەرد-مىگە دەسسەپ قويمىغانىدى. كېنىزەكلىرىدىن ئۇنىڭ توقاللىرد-نىڭ ھەرىمىدە تۇنەۋاتقانلىقىدىن خەۋەر تېپىپ يۈرىكى رەشك ئو-تىدا كۆيۈۋاتاتتى.

«ئەجەب مۇشۇ كۈنلەردە ئول غۇنچىچەلەرنىڭ ھەرىمىدىن چىقالمايدىغان بولۇپ كەتتى دېسە، ياكى ئۇلار ھەزرىتىمگە ئىس-ستىقۇ ـ سوۋۇتقۇ قىلىپ ئوقۇتۇۋالدىمىكىن، ئاباباكرى مىرزىغا ۋەدە بەرگەن ئىشنى بېجىرىش ئۈچۈنمۇ بولسا بۇگۈن ئاخشام ھەزرىتىمنى قەسىرىمگە كەلتۈرەي...»

ئۇ بىرپەس خىيال سۈرۈۋالغاندىن كېيىن خىزمەتكار ئايالنى چاقىرتتى.

ـــ ئىككى ئەمىرزادىنى دەرھال چاقىرتىپ كەلسىلە.

ـــ چوڭ ئەمىرزادەمنىڭ قەسىرىگە خەۋەر يەتكۈزۈشتىن ھېيىقىدىكەنمىز، ئۆمەر مىرزا ھېلىغچە كېلىپ قالۇرمىكىن...

ـــ ئۇلارنى دېمىدىم، ـــ دېدى ئايجامال ئاغىچا قاپىقىنى تۈ-رۈپ، ـــ مۇھەممەد ھۈسەين مىرزا بىلەن سەييىد مۇھەممەد مىرزىنى دەۋاتتىمەن.

خىزمەتكار ئايال خىجىللىق بىلەن بېشىنى ئەگدى:

ـــ ماقۇل، ھازىرلا باراي.

ـــ ئېنىق يەتكۈزسىلە. ئەتكەلىرىگە ئازادلىق بېرىپ، ئىككى كۈن يېنىمدا تۇرغاي.

ـــ خوش.

خىزمەتكار ئايال چىقىپ كەتكەندىن كېيىن ئايجامال ئاغىچا يوغان تىكلىمە تاش ئەينەكنىڭ ئالدىغا كېلىپ چىرايىغا قارىغە-نىچە ئۇلۇغ ـ كىچىك تىندى.

«ئەمىرزادىلەرمۇ چوڭ بولۇپ قالغىنى تۇرىدى. ئۇلاردىن نى ۋاقىتقىچە پايدىلىنالارمەنكىن تاڭ... ناۋادا ئول غۇنچىلەرنىڭ بىرەرى ئوغۇل تۇغۇپ قالسا، ھەزرىتىم بول قەسىرگە ئايلاپ دەسسەپ قويماسلىقىمۇ مۇمكىن... ئاتابەكرى مىرزا مۇھۇر بېسىلغان قەغەزنى نېمىگە ئىشلىتىدىغاندۇ؟ بىرەر يامان ئاقىۋەتكە قالمىسا بولاتتىغۇ؟ مەيلىلا، مەندىن رازى بولمىغان ئىش بولسا، دېگىنىنى قىلىپ بېرەي. ئەقلى ـ ھوشى جايىدا ئادەم بولدى. قىلغان ئىشىنىڭ باش ـ ئاخىرىنى كېڭەشكۈچىلىكى بار، يامان ئىش قىلماس. ياراتقان ئىگەم ئۆزى پاناھىدا ساقلار...»

※ ※ ※

ئانىسى ئارقىلىق ئۆگەي ئاتىسىنىڭ مۆھۈرى بېسىلغان ئاق قەغەزنى كۆچمەيلا قولغا چۈشۈرگەن مىرزا ئاتابەكرى ماڭلايسۆيە-نىڭ باش ئەمىرى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ نامىدا تۈجۈپىلەپ پەرمان يازدى. بۇ ئىشلارنى پۈتكۈزۈشكە پەقەت ئۈچ كۈنلا ۋاقىت كەتتى.

ـــ ئەمىرۇل ئۆمەرا ھەزرەتلىرى ئىجازەت بەرسە شىكارغا چىقىپ كەلسەم، ـــ دېدى ئۇ قول باغلاپ تۇرۇپ.

ـــ ئەمىرزادەمنىڭ تومۇز ئىسسىقتا ئىچى پۈشۈپ قاپتۇ-دە، ـــ دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا، ـــ شەھەرنىڭ تىنچىق ھاۋاسىدا قىينىلىپ ئولتۇرغاندىن كۆرە، سەھرادا ئەركىن ـ ئازادە ئات چاپتۇرۇپ يۈرگەنمۇ راھەت. بۇ ئەقىل ئەجەب مېنىڭ يادىمغا كەلمەپتۇ. شىكارغا بىللە چىقايلى، باغدا سايداپ يېتىپ مەنمۇ زېرىكتىم.

مىرزا ئاتابەكرى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ بۇنداق جاۋاب بېرىشىنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمىگەندى. شۇڭا، دەمىللىقا نېمە دېيىشىنى بىلەلمەي ھودۇقتى، ئەمما تېزلا ئېسىنى يىغىۋالدى.

ـــ ھەزرىتىمگە مەلۇم بولغاي. كەمىنىلىرى بۇ مەرتەم بارا-

ۋەت شىكارى[1] غا ئەمەس، رىيازەت شىكارى[2] غا چىقماقچى. شۇڭا جاپادا قالۇرلىمىكى.

مىرزا ئابابەكرىنىڭ ئالدىراپ كۆرسەتكەن باھانىسى دەرھال ئۇنۇمىنى كۆرسەتتى.

ـــ رىيازەت شىكارىغا چىقماقچى دېسىلە، ـــ دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا لاسسىدە بولۇپ، ـــ تومۇزدا مەشغۇلىدۇرسىلە، لەشكەرلەرگە ئىسسىق ئۆتۈپ قالماسمۇ؟

مىرزا ئابابەكرى ئالدىراپ چۈشەندۈرۈشكە كىرىشتى:

ـــ ھەزرىتىمنىڭ ئېسىدە بولسا كېرەك، لەشكىرىي دىۋان يېڭىدىن قوبۇل قىلغان ئوچ مىڭ لەشكەرگە نەچچە ئايدىن بېرى يەككە ماھارەت ئۆگىتىپ كەلدى. سەپ تۈزۈش، چەۋەندازلىق، دالا يۈرۈشىگە ماسلىشىش... قاتارلىق ئوپچە ماھارەتكە تېخى خام. ئالەمدىس بىرەر يۈرۈشكە چىقىپ قالساق، جەڭگە ماسلىشالمايمىز قوشۇننىڭ جاسارىتىگە تەسىر يەتكۈزىدۇ. شۇڭلاشقا، مۇشۇنداق تومۇزدا ئۇلارنى راسا بىر چېنىقتۇرايمىكىن دەيمەن. ئەمىر لەشكەر قۇتلۇق پالۋانمۇ بۇنى ئالاھىدە تاپىلىغانىدى.

مىرزا ئابابەكرىنىڭ كۆرسەتكەن سەۋەبلىرى يوللۇق ئىدى. ئادەتتىمۇ لەشكىرىي دىۋان تىنچ شارائىتتا لەشكەرلەرنى پات ـ پات شىكارغا ئاچىقىپ جەڭ ماھارىتىنى مەشىق قىلدۇراتتى. بۇ لەشكىرىي دىۋانىنىڭ نورمال خىزمەت تەرتىپى ئىدى. بىرنەچچە يىلدىن بېرى بىرەر قېتىممۇ لەشكەر باشلاپ جەڭگە چىقىپ باقمىغان مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا لەشكىرىي دىۋانىنىڭ ئىشلىرىنى ـــ لەشكىرىي مەشىق، يېڭىدىن لەشكەر قوبۇل قىلىش، قورال ـ ياراغ، لەشكىرىي ئوزۇق ـ تۈلۈك غەملەش... دېگەندەك ئىشلارنى لەشكىرىي دىۋانىنىڭ ئەمىرلىرىنىڭ ئىختىيارىغا تاپشۇرۇپ بەرگەنىدى.

① باراۋەت شىكارى ـــ كۆكۈل ئېچىش ئۈچۈن قىلىنىدىغان شىكار.

② رىيازەت شىكارى ـــ لەشكەرلەرنى جەڭ ماھارىتى بىلەن تەربىيەلەيدىغان شىكار. ھازىرقى ھەربىي مانېۋىرغا ئوخشاش.

ـــ ئۇنداق بولسا ئوزۇق ـ تۇلۇكلەرنى كۆپرەك ئېلىۋالسىلا، لەشكەرلەر ئاۋام ـ رەئىيەتنىڭ مال ـ مۈلكىگە زەرەر يەتكۈزمەسلىكى، ئۇلارنى ۋەسۋەسىگە سالمىغان ئىشلار بولۇپ قالمىسۇن. ئىمكان بار مەھەللە ـ قىشلاقلاردىن يىراقراق جاڭگالالاردا مەشىق لەندۇرسۇنلار.

ـــ پەرمانبەردارمەن!

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئۇنىڭدىن قانچىلىك لەشكەر ئالىدىغانلىقىنى، قانچە كۈن مەشىق قىلماقچى بولغانلىقىنى سوراپمۇ قويمىدى. ئاساسلا ئىجازەت ئېلىۋالغان مىرزا ئاتابەكنى سەركەردە مىرزا سەدىردىن قۇشچى تاللاپ، تەق قىلىپ تۇرغان ئۇچ مىڭ ئاتلىق لەشكەر بىلەن مىرزا ئەمىن قۇلبەگ قاتارلىق ئۇچ ئەمىرنى ئېلىپ قەشقەر شەھىرىدىن پەم بىلەن چىقىۋالدى ـ دە، ئۇدۇل ياركەنتكە قاراپ چاقماق تېزلىكىدە يۈرۈپ كەتتى.

ئۆزىنى قەپەستىن قۇتۇلغان قۇشتەك ئەركىن ـ ئازادە ھېس قىلغان مىرزا ئاتابەكنى يول بويى پەقەتلا توختىمىدى. يېڭىسار ئەمىرىنىڭ گۇمانىنى قوزغاپ قويماسلىق ئۈچۈن يېڭىسار قەلئەسىدىن كېچىدە ئايلىنىپ ئۆتۈپ كەتتى. ياركەنتكە ئالدىن چاپار مەن ماڭغۇزۇۋەتتى. بۇنداق قىلغاندا ياركەنت ئەمىرىگە ئۆزىنىڭ ھۆكۈمەت ئىشى بىلەن كەلگەنلىكىنى بىلدۈرۈپ قويغىلى ھەمدە ئۇنىڭ دەرگۇماندا بولۇپ قېلىشىدىن ساقلانغىلى بولاتتى. ساختا پەرمان ئېلىپ ماڭغان مىرزا ئاتابەكنى دۇچ كېلىش ئېھتىمالى بولغان ھەر بىر يوچۇقنى پەم بىلەن ئېتىۋاتاتتى.

※ ※ ※

ياركەنت ئەمىرى مىرزا يانتاقبەگ مەرھۇم سانىز مىرزىنىڭ ئۆز ۋاقتىدىكى يېقىن مەھرەملىرىدىن بولۇپ، يېشى ئاتمىشتىن ئاشقىنى بىلەن خېلىلا تىمەن تۇرغان كىشى ئىدى. ئۇ مىرزا ئاتابەكرىنىڭ كېلىۋاتقانلىق خەۋىرىنى ئاڭلاپ، قول ئاستىدىكى ئە-

مىر ـ سەركەردىلەرنى ئۇنىڭ ئىستىقبالىغا چىقىپ، كاتتا ھەشەم بىلەن كۆتۈۋىلىشقا بۇيرۇدى. ئەمىر يانتاقبەگنىڭ سانىز مىرزە-غىلا ئەمەس، ئۇنىڭ دادىسى ئەمىر سەييىدئەلى ئالىپقىمۇ چەكسىز ھۆرمەت ـ ئىخلاسى بار ئىدى. مىرزا ئاباباكرنى كىچىك ۋاقتىدىن باشلاپ ئوبدان بىلەتتى.

مىرزا ئاباباكرى ئىستىقبالغا چىققان ئەمىر ـ بەگلەر بىلەن سەلتەنەت يوسۇنى بويىچە كۆرۈشتى. ئۇلارغا قىلىچلىنىڭ كىبىر كۆرسەتمەي، ھەممىسىدىن بىر ـ بىرلەپ ئەھۋال سورىدى.

ئۇلار مىرزا ئاباباكردىن ھاردۇق سوراش ئۈچۈن ئالاھىدە سورۇن راسلاپ، تۈرلۈك نازۇنېمەتلەر بىلەن داستىخان سېلىپ ساقلاپ تۇرغانىدى. شەھەرگە كىرىشكە ئالدىراپ تۇرغان مىرزا ئاباباكرى داستىخاندىكى نازۇنېمەتلەرگە چالا ـ بۇلا ئېغىز تەگدى.

«ئۇچ مىڭ كىشىلىك لەشكەر بىلەن بىراقلا شەھەرگە كىرىسەم ئەمىر يانتاقبەگ چۆچۈپ كەتمەسۇن يەنە. ئۇلار مۇنۇ تەييار نازۇ نېمەتلەرنى يەپ ئارام ئالغاچ تۇرسۇن. شەھەرگە نۆكەرلىرىم بىلەنلا كىرەي. قولۇمدا پەرمان بولغاندىكىن ھېچقانداق چاتاق چىقمايدۇ. يارىكەنت ھۆكۈمىتىنى قولۇمغا ئېلىپ بولغاندىن كېيىن ئاندىن ئۇلارغا خەۋەر بېرەي...»

ئۇ ئويلىغانلىرىنى مىرزا ئەمىن قۇلبەگ قاتارلىق ئۈچ ئەمىرگە پىچىرلاپ ئېيتتى. ئۇلارنى ھەر ئېھتىمالغا قارشى ھوشيار تۇرۇشقا ئاگاھلاندۇردى، ئاندىن مىرزا سەدىردىن قۇشچى بىلەن يۈز نۆكىرىنى ئەگەشتۈرۈپ شەھەرگە قاراپ ماڭدى.

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، ھارمىغايلا ئەمىرزادەم، ـــ دېدى مەھكىمىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىدا ساقلاپ تۇرغان مىرزا يانتاقبەگ ئېھتىرام بىلدۈرۈپ.

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، سالامەت تۇردىلىمۇ ئەمىر جانابلىرى، ـــ دېدى مىرزا ئاباباكرى مىرزا يانتاقبەگنىڭ قوللىرىنى مەھكەم سىقىپ تۇرۇپ.

مىرزا يانتاقبەگ مىرزا ئاباباكرىنىڭ زىيادە ئېگىز بوي ـ

بەستىگە ھەۋەس بىلەن نەزەر تاشلىدى.

ـــ كۆز تەگمىسۇن، كۇسسالامەت[1] مەرھۇم جەننەتماكان پە-دەرلىرىنىڭ بوي ـ بەستىنى دوراپلا. شول تاپتا مەرھۇم سانسىز مىرزا جانابلىرى قايتىدىن تىرىلىپ كەلگەندەك بولدۇم.

ـــ ئەمىر جانابلىرىمۇ ئويلىغىنىمدىن كۆپ ئوبدان تۇرۇپلا، ـــ دېدى مىرزا ئاباباكرى تەكەللۇپ بىلەن، ـــ ياراتقان ئىگەم ئۆمۈر-لىرىنى زىيادە قىلغاي.

ـــ نېمىسىنى دەيدىلا ئەمىرزادەم، قېرىپ قالدىم، ماغدۇرۇم قالمىدى، ئارمانغا تۇشلۇق دەرمان يوق، خۇدا ساقلىسۇن قېرى-لىقتىن، قېرىلىق يامانكەن.

ـــ زىنھار ئۇنداق دېمىسىلە، كۆيۈرلۈق ئۆتۈپ كەتمىسۇن. تۇرقلىرىدىن ئاتمىش ياشتىن ئاشقاندەك قىلمايدىلا.

مىرزا ئاباباكرىنىڭ تۇيۇقسىز يارىكەنتكە كېلىشىنىڭ سەۋە-بىنى بىلەلمىگەن مىرزا يانتاقبەگنىڭ ئاغزىدا خۇشامەت قىلغىنى بىلەن كۆڭلىدە تۇرلۇك خىياللار ئەگىيتتى. ئۇ مىرزا ئاباباكىر-نىڭ يارىكەنتكە ئەمىر بولۇش خىيالىدىن ئىلى بۇرۇنلا خەۋەر تاپ-قانىدى. مەيلى سۇلتان دوستمۇھەممەدخان دەۋرىدە بولسۇن، مەيلى سۇلتان يۇنۇسخان سەلتەنەتنى قولىغا ئالغاندىن كېيىنكى ۋاقىتلاردا بولسۇن، ئوردىدىكى يېقىن ـ يورۇقلىرى ئۇنىڭغا بۇ ھەقتە مەلۇمات يەتكۈزۈشكەنىدى.

«لەشكىرىي دىۋاننىڭ بۇ ئورۇنباسار ئەمىرىنىڭ يارىكەنتتە قانداق زۆرۈر ئىشى بار بولغىيتتى، ئەجەب تۇيۇقسىزلا پەيدا بولۇپ قالدىغۇ، ياكى ھېلىقى مىش ـ مىش گەپلەر راستقا چىقتىمۇ ـ يا؟ ئەجەب قەشقەردىكى بۇرادەرلىرىم بۇ ھەقتە خەۋەر بەرمىگەن-دىغۇ؟ ئەمرۇل ئۆمەرا مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا جانابلىرىنىڭ بىرقانچە ئەمىرنى جازالاپ مەنسىپىدىن قالدۇرغانلىقىدىن تېخى تۇنۇگۈن خەۋەر تاپقانىدىم. ئەمىرزادىنىڭ يارىكەنتكە ماڭغىنىدىن ئۇلار خەۋەر تاپمىغانمىدۇر؟ مۇمكىن ئەمەس. چوڭ ـ كىچىك ئە-

① كۇسسالامەت ـــ بەئەينى.

مىرلەرنىڭ ھەممىسى كۈندە بىر ۋاق سارايغا سالامغا كېلىدىغان تۇرسا. لەشكىرىي دىۋانىنىڭ بويى ئاسمانغا تۇۋرۇك بولغىدەك بۇ ئەمىرنىڭ يوقلۇقى ئاباياملا چېنىپ قالىدۇ. سالامغا كەلمىگەنلەرنىڭ ئەلۋەتتە سوربقى بولىدۇ. سارايدا يۈز بەرگەن ئوسۇرۇقتەك ئىشنىمۇ قالدۇرماي خەۋەر بېرىپ تۇرىدىغان ئول ئەمىرلەر بۇنداق چوڭ ئىشتا ھەرگىزمۇ بىخۇدلۇق قىلمايتتى. مەن ئۇلارغا مۇشۇنداق خەۋەرلەرنى يەتكۈزۈپ تۇرىدۇ، دەپ پات ـ پات سوۋغا ـ سالاملارنى ئەۋەتىپ تۇرىمەن ئەمەسمۇ. ئىشقىلىپ بۇنىڭدا چوقۇم بىر گەپ بار. ھەرھالدا ئېھتىياتچان بولاي...»

مىرزا يانتاقبەگنىڭ بىردىنلا خىيال سۈرۈپ تۇرۇپ قېلىشى مىرزا ئاباباەكرىنىڭ ئۆتكۈر كۆزلىرىدىن قېچىپ قۇتۇلالمىدى. ئالدىغا كۈتۈۋېلىشقا چىققان ئەمىرلەرنىڭ ئۆزىنىڭ نۇرغۇن لەشكەر بىلەن كەلگەنلىكىنى مىرزا يانتاقبەگكە ئېيتىپ قويۇشىدىن ئەنسىرىگەن مىرزا ئاباباەكرى قاتتىق ئېھتىيات قىلىۋاتاتتى.

ـــ يارکەنتتىن ئايرىلغىلى شۇنچە يىللار بولۇپتۇ. كىچىكىدە چوڭ بولغان يۇرت دېگەن باشقىچە بولىدىكەن، كۆزۈمگە يەنىلا يارکەنت ئىسسىق كۆرۈنۈۋاتىدۇ، ـــ دېدى ئۇ مىرزا يانتاقبەگنىڭ خىيالىنى چالغىتىش ئۈچۈن.

ـــ شۇنداق، شۇنداق، ـــ دېدى مىرزا يانتاقبەگ دەرھال خىيالىنى يىغىشتۇرۇپ، ـــ ئەمىرزادەمنى دەرۋازا ئالدىدا ساقلىتىپ قويۇپتىمەن ئەمەسمۇ. خوش، ئىچكىرىگە كىرەيلى. نېمىلا دېگەنبىلەن بۇ ئۆزلىرىنىڭ چوڭ بولغان يەرلىرى ئەمەسمۇ، لېكىن يارکەنتنى ئاقسۇ، قەشقەرگە سېلىشتۇرغىلى بولمايدۇ.

ـــ يېڭىلىشتىلا ئەمىر، ـــ دېدى مىرزا ئاباباەكرى كەسكىنلىك بىلەن، ـــ ماڭلايسۆيە ۋادىسىدىلا ئەمەس، پۈتكۈل موغۇلىستان تەسەررۇپىدا يارکەنتكە يېتىدىغان شەھەر يوق. تۆت ئەتراپى پۈتۈنلەي باغۇ بوستانلىق، شەھەردىن چىقىپ مەيلى قايسى تەرەپكە ماڭمايلى، ئاتلىق بىرەر كۈن ماڭمىغۇچە جاڭگال تاپقىلى بولمايدۇ؛ ئېكىنلىرى مۇنبەت، سۈيى ئەلۋەك، دەريا سىدا قىش ـ ياز

سۇ ئۆزۈلمەي ئېقىپ تۇرغان، ھاۋاسى ئاندىن ئېسىل.

ـــ ئارى، ئەمىرزادەمنىڭ يارىكەنتكە بولغان مېھرى ھەقىقەتەن چوڭقۇر ئىكەن.

ئۇلار سۆزلەشكەچ ئەمىر مەھكىمىسىنىڭ ئىچىدىكى كاتتا سارايىنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختىدى. ئۆز ۋاقتىدا دادىسى سانىز مىرزا سالدۇرغان بۇ ھەشەمەتلىك ساراي مىرزا ئاباباكىرگە بەكلا تونۇش ئىدى. ئۇ سارايىنىڭ قۇياش نۇرىدا يالىلداپ تۇرغان يېشىل كاھىشلىق گۈمبەزلىرىگە، نەقىشلىك ئىشىك ـ دېرىزىلىرىگە ھەۋەس بىلەن قارىدى، تۇيۇقسىز سارايىنىڭ ئەتراپىدا تۇرغان نۆكەرلەرنى كۆرۈپ بىرئاز خۇدۇكسىرىدى؛ سارايىنىڭ ئەتراپىدىنمۇ باشقا يەرلەردە خېلى كۆپ نۆكەر بارلىقىنى پەملىدى.

«بۇ مىرزا يانتاقبەگنىڭ نېمە قىلغىنىدۇر؟ مەندىن ئېھتىيات قىلىپ قالدىمۇ ياكى مەقسىتىمنى ئۆگەي ئاتام بىلىپ قالغان بولسا ئۇنىڭغا خەۋەر بېرىۋەتتىمۇ؟ مۇمكىن ئەمەس. ھەرقانچە بولسىمۇ مۇددىئايىمنى بۇنچە تېز بىلىۋالالماس. يول بويى ئارام ئالماي ئېھتىيات بىلەن يۈرگەن تۇرساق، ئۇنىڭ چاپارمەنلىرىنىڭ قانىتى بولسىمۇ بىزدىن بۇرۇن يېتىپ كېلەلمەيدۇ. بەلكىم مىرزا يانتاقبەگ ئۇچ مىڭ لەشكەرنى بىللە ئېلىپ كەلگىنىمدىن خەۋەر تاپقان بولسا ماڭا سۇر كۆرسىتىۋاتقاندۇر...»

ـــ خوش، ئەمىرزادەم سارايغا مەرھەمەت قىلسىلا، ـــ دېدى مىرزا يانتاقبەگ.

ـــ قېنى خوش، ئۆزلىرىدىن كەلسۇن، ـــ دېدى مىرزا ئاباباكىرى خىيالىنى يېغىشتۇرۇپ.

ـــ ئۇنداق قىلسام قانداق بولىدۇ، سىلى دېگەن مېھمان، ـــ دېدى مىرزا يانتاقبەگ تەكەللۇپ قىلىپ.

ـــ بىز مېھمان بولساقمۇ ئورۇنباسارلىق مەرتىۋىمىز بار-دۇر. جانابلىرى بولسا ئەمىر، ئۇنىڭ ئۇستىگە ياشتىمۇ بىزدىن چوڭ، شۇڭا ئاۋۋال ئۆزلىرى مەرھەمەت قىلسىلا.

مىرزا ئاباباكرىنىڭ كىچىك پېئىللىقى مىرزا يانتاقبەگنى

تەسىرلەندۇرگەنىدى.

ــ ئەمىرزادەمنىڭ مەرتىۋىسى ئورۇنباسار بولسىمۇ، ماڭلايسۆيە ئوردىسىدىن كەلدىلە. بۇنداق قاتتىق تۇرۇۋالسىلا، كەمىنىلىرىنى خىجالەت قىلىپ قويىدىلا.

سارايغا تېزرەك كىرىپ پەرماننى جاكارلاشقا ئالدىراپ تۇرغان مىرزا ئاباباكرىنىڭ يەنە يالغاندىن ھۆسلە قىلىپ تۇرۇشقا رەغبى قالمىغانىدى.

ــ بوپتۇ ئۇنداق بولسا، ئەدەپتىن ئەمىر ئۇلۇغ دەپتىكەن. جانابلىرىنىڭ ئەمرىگە ئىتائەت قىلدىم ئەمىسە.

مىرزا ئاباباكرى «بىسمىللا» دېگىنىچە بوسۇغىدىن ئاتلىدى. سوڭدىشىپلا سارايغا كىرگەن مىرزا يانتاقبەگ تۆردىكى ئەمىرلىك كۇرسىنىڭ يېنىدىكى ئورۇنغا مىرزا ئاباباكرىنى تەكلىپ قىلدى.

ــ قېنى، ئەمىرزادەم بۇياقتىن جاي ئالغايلا.

مىرزا يانتاقبەگنىڭ سارايغا كىرىشتە ئۆزىگە يول قويغىنى بىلەن تۆردىكى ئورۇندىن قىزغىنسۇئالقانلىقىنى ھېس قىلغان مىرزا ئاباباكرى مىيىقىدا كۈلۈپ قويدى.

«بۇ ئەمىرنى ھەرگىز سەل چاغلىمىسام بولغۇدەك. ئەھۋالدىن قارىغاندا ئۇ ماڭا يارەكتىنى ئاسانلىقچە بەرمەيدىغاندەك قىلىدۇ. ئاۋۋال پەرماننى كۆرسىتەي، ئاندىن پەيلىگە قاراپ ئىش تۇتارمەن...»

ئۇ مىرزا يانتاقبەگ كۆرسەتكەن ئورۇنغا كېلىپ دۇئاغا قول كۆتۈرۈپ پاتىھە قىلدى، ئاندىن تېخىچىلا ئۆرە تۇرغان مىرزا سەردىن قۇشچىغا ئاستا كۆز ئىشارىسى قىلىپ قويۇپ سۆز باشلىدى.

ــ ھە راست. ئەمىر جانابلىرىغا تونۇشتۇرۇپ قويايي، بۇ كىشى ماڭلايسۆيە ئەمىر مەھكىمىسىنىڭ ئورۇنباسار پەرمانچى بېگى مىرزا سەدىردىن قۇشچى بولىدۇ، ئەسلىدە لەشكىرىي دىۋانىنىڭ باھادىر ئۇنۋانلىق سەركەردىلىرىدىن ئىدى، يېقىندا ئەمىرۇل ئۆمەرا مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ھەزرەتلىرى ئورۇنباسار پەرمانچى

بەگلىككە تەينىلىدى.

ــ ئەستاغپۇرۇللا، ئەدەپسىزلىك بولۇپتۇ ئەمەسمۇ، ــ مىرزا يانتاقبەگ دەس ئورنىدىن تۇرۇپ مىرزا سەددىدىن قۇشچىغا ئېھتىرام بىلدۈردى، ــ پەرمانچى بېگىمنى تونۇماي قاپتىمىز. سەۋەنلىكىمىزنى كەچۈرگەيلا، قېنى، يۈقىرى ئۆتسىلە.

ــ ھېچقىسى يوق، ــ دېدى سەددىدىن قۇشچى قىستاپ كەلگەن كۈلكىسىنى بېسىپ تۇرۇپ، ــ بىلمىگەندە ئەيىب يوق دەپتىكەن. بىزنىڭ بول مەنسەپكە ئولتۇرغىنىمىزغا تېخى بىر-نەچچە كۈن بولدى، ئەمىر جانابلىرىنىڭ بىلمەسلىكى تەبىئىي.

كۈتمىگەندە پەرمانچى بەگنىڭ پەيدا بولۇپ قېلىشى مىرزا يانتاقبەگنى تەشۋىشكە سېلىپ قويغانىدى. كۆڭلىدىكى ئەمدىلا بېسىلىشقا باشلىغان ئەندىشە ـ گۇمانلار قايتىدىن غەلىيان كۆ-تۈردى.

«بۇ قانداق گەپ بولۇپ كەتتى ئەمدى. ئەجەب مىرزا ئاباباكرى بىلەن پەرمانچى بەگ بىللە كەپتۇ ـ يا؟ لەشكىرىي دۇئانىڭ ئە-مىرى بىلەن ئوردا پەرمانچىسىنىڭ بىللە سەپەرگە چىقىشى ئەزەل-دىن بولۇپ باقمىغان ئىش ئىدى. ماڭلايسۆيە ئەمىر مەھكىمىسىدە چوقۇم بىر ئىش بولغان ئوخشايدۇ. مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا پەرما-نىنى مەھكىمىدىكى مەھرەملەردىن سىر تۇتقان گەپ. لېكىن مەن بىلەن خەۋەرلىشىپ تۇرۇۋاتقان مەھرەملەرنىڭ مەرتىۋىسى ئانچە تۆۋەن ئەمەس ئىدىغۇ، ياكى ئۇلارمۇ مىرزا ئەمىن قۇلبەگ قاتارلىق ئۇچ ئەمىرگە ئوخشاش مەنسىپىدىن قالدۇرۇلغانمىدۇ؟...»

گۇمان ئىمانىنى قاچۇرۇپتۇ، دېگەندەك، مىرزا يانتاقبەگنى خىيال سۇرگەنسېرى سۇر بېسىشقا باشلىدى.

«... مەسۇمباي ئوغلىنىڭ خۇن دەۋاسىنى قىلىپ قەشقەرگە بارغانمىدۇ ـ يا؟ ئۇنى ئوغلىنى يەرلىكتە قويغان كۈنى يىقىلغانچە ئورنىدىن قوپالماي ياتىدۇ دەپ ئاڭلىۋېدىم، ئۇ ھالدا قەشقەرگە بارالماس، ياكى بەشكەنتنىڭ بېگى زاكىرخان دەۋا قىلغانمىدۇ؟ چوقۇم ئىككىسىدىن بىرى جىم ياتمىدى. ئۇلارنىڭ ياۋاشلاپ قال-

غىنىنى كۆرۈپ ئانچە ئېرەن قىلمىغانىكەنمەن. ئۇلارنى بىراقلا زۇۋان سۈرەلمەس قىلۈېتىدىغان گەپكەن. ئىلگىرىمۇ ئۇستۇمدىن دەۋا قىلغانلار چىققان، لېكىن دەۋاسىنى ئاقتۇرالماي توختاپ قېلىشقانىدى. شۇلارغا قىياسەن بېقىپتىمەن. ئېھتىيات قىلسام بوپتىكەن. سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرى تەختكە چىققاندىن بېرى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنى تېخىمۇ بەك رەئىيەتپەرۋەر بولۇپ كەتتى دەپ ئاڭلىۋېدىم. كۇچا ئەمىرىنىمۇ ئاشۇنداق خۇن دەۋاسىغا چېتىلىپ قېلىپ، تەھقىقلەشكە مۇيەتتىش ئۈۋەتىپ، مەنسىپىدىن قالدۇرغانىكەن سىرتىدا، پۈتكۈل مال ـ مۇلكىنى مۇسادىرە قىلىپ خانۇەيران قىلىۋەتكەن ئەمەسمىدى...»

ـــ يارکەنت ئەمىرى پەرمان تاپشۇرۇۋالغاي!

مىرزا سەدىردىن قۇشچىنىڭ جاراڭلىق ئاۋازى مىرزا يانتاق ـ بەگنىڭ خىيالىنى ئۈزۈپ قويدى. ئۇ چۆچۈپ بېشىنى كۆتۈردى. سەدىردىن قۇشچىنىڭ قولىدىكى يارلىق، پەرمان سېلىنىدىغان نەقىشلىك كۆنقاپنى كۆرۈپ يۈرىكى قاتتىق ئاغدى، ئۆپكىسى ئاغزىغا كەپلەشتى.

مىرزا يانتاقبەگنىڭ ھاڭۇېقىپ تۇرغىنىنى كۆرۈپ سەدىردىن قۇشچى يەنە توۋلىدى :

ـــ يارکەنت ئەمىرى پەرمان تاپشۇرۇۋالغاي!

مىرزا يانتاقبەگ قول باغلىغىنىچە بېشىنى ئەگدى.

«پەرمانچى بەگ» كۆنقاپتىن پەرماننى ئېلىپ ئالدىرىماي ئوقۇشقا باشلىدى:

«بىسمىللاھىر رەھمانىر رەھىم

بۇيۇك سەلتەنەت پاسىبانى، موغۇلىستان تەسەررۇپىدىكى ئامۇخاسىنىڭ قىبلىگاھى، قۇدرەتلىك تاج ئىگىسى، ئادالەتپاناھ سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرىنىڭ نۆكىرى بولىمىش ماڭلايسۈيە ئەمىرى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىدىن يارکەنت ئەمىرى مىرزا يانتاقبەگكە يارلىق.

ئۇشبۇ يارلىق يېتىپ بارغان كۈندىن ئېتىبارەن ئۆز قولى بىلەن ئالتە خانزادىنى بۇيۇك سەلتەنەت تەختگاھىغا ئولتۇرغۇزۇپ تاج كىيدۈرۈش شەرىپىگە مۇشەررەپ بولغان، جەننەتماكان ئۇلۇسبېگى خۇدايداد ھەزرەتلىرىنىڭ چەۋرىسى، يارکەنتنىڭ سابىق ئەمرى مەرھۇم سانىز مىرزا جانابلىرىنىڭ ئەمرزادىسى، سەلتەنەتنىڭ كۆرەگانلىق مەرتىۋىسىگە مۇشەررەپ بولغۇچى، ماڭلايسۆيە لەشكىرىي دىۋانىنىڭ ئورۇنباسار ئەمرى مىرزا ئاباباكرىنى يارکەنت ۋىلايىتىگە ئەمىر قىلىپ تەينىلىدۇق. ئۇشبۇ يارلىق يېتىپ بارغان ھامان ئەمىر مىرزا يانتاقبەگ يارکەنت ھۆكۈمىتىنى مىرزا ئاباباكرىگە دەرھال تەخىرسىز ئۆتكۈزۈپ بەرگەيى، ھەمدە قايتا مەنسەپكە تەينىلەش يارلىقىمىز يېتىپ بارغۇچە شەھىرى يارکەنتتىن ئايرىلماي، ھۆكۈمەت ئىشلىرىغا خالىس ھەمدەمدە بولغاي.

يارلىق تامام ۋەسسالام

ماڭلايسۆيەنىڭ بۇيۇك ئەمرى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا.»

ـــ پەرمانبەردارمەن. ئەمرۇل ئۆمەرا جانابلىرىنىڭ ھىممەتىگە تەسەننا!

چىرايى تامدەك تاتىرىپ كەتكەن مىرزا يانتاقبەگ پۇشۇلدىغىنىچە «يارلىق»نى قولىغا ئېلىپ پېشانىسىگە تەگكۈزۈپ بولغاندىن كېيىن قوينىغا سېلىشقا تەمشىلىپ توختاپ قالدى. ھەئە، بېشىدىن نۇرغۇن ئىسسىق ـ سوغۇقلارنى ئۆتكۈزگەن بۇ قاقباش ئەمىر دەقىقە ئىچىدە ئۆزىنى تۇتۇۋېلىشقا ئۇلگۈرگەندى. ئۇ تەكىنلىك بىلەن پەرمانغا قايتىدىن نەزەر تاشلىدى.

مىرزا ئاباباكرىنىڭ يۈرىكى پوك ـ پوك ئىدى.

مىرزا ئاباباكرىنىڭ يۈرىكىگە تەشۋىش چاڭگال سالدى.

مىرزا يانتاقبەگ يارلىقتا نەزەر سېلىۋاتقان ھەر بىر دەقىقە

ئۇنىڭغا بىر كۈندەك ئۇزاق تۇيۇلدى.

مىرزا ئاباباكرىنىڭ تۇيغۇسىدا ۋاقىت توختاپ قالغاندى.

«نېمانچە سىنچىلاپ قارايدۇ، بىر نەرسىنى سېزىپ قالدىمۇ ـ يا؟ مۇمكىن ئەمەس، ھەرگىز سېزەلمەيدۇ. خەت يالغان بولغىنى بىلەن، بېسىلغان مۆھۈر راست. ھەي ئىسىت، لەشكەرلەرنى شە ـ ھەرنىڭ سىرتىدا قالدۇرۇپ قويۇپ خاتا قىلدىممۇ نېمە؟ ئۇلارنى باشلاپ كېلىپ شەھەر دەرۋازىسىنىڭ تۈۋىدە تۇرغۇزۇپ قويغان بولسام بۇ قېرى ئەمىرگە ئاز ـ تولا قىر كۆرسەتكىلى بولار ئىدى ـ كەندۇق. شول تاپتا سىرتتا ئۇچ مىڭ ئاتلىق لەشكىرىمىنىڭ تەق بولۇپ تۇرغىنىنى بىلمەيدۇ ئەمەسمۇ، مېنى ئاران يۇز نۆكەر بىلەن كەلگەن چېغى دەپ قالدى ھەقىچان. ناۋادا ئۇنىڭ نىيىتى بۇزۇلۇپ قالسا قانداق قىلغۇلۇق؟ سارايىنىڭ ئەتراپىغا ئورۇنلاشتۇرغان نۆ ـ كەرلىرىمۇ ئاز ئەمەستەك قىلىدۇ. مەھكىمە ئىچىدە يەنە قانچىلىك نۆكىرى باردۇ؟ ئىمكان بار ئۇنىڭ چىشىغا تەگمەي، سىلىق ـ سىپايىلىق بىلەن تەسەللى بېرىپ كۆڭلىنى خاتىرجەم قىلاي. تو ـ قۇنۇشۇپ قالساق زىيان تارتىپ قالغۇدەكمەن. ناۋادا مېنى تۇتۇپ زىندانغا تاشلاپ، قولىدىكى يارلىقنى قەشقەرگە ئەۋەتىدىغان بولسا يالغانچىلىقىم پاش بولۇپ قالىدۇ، كاللامدىن ئايرىلىپ قالمىغان تەقدىردىمۇ، مەڭگۈ باش كۆتۈرەلمەيمەن. ئى تەڭرىم، پاختىنىڭ ئىچىدە ئوت ساقلايدىغان قۇدرىتىڭ باردۇر. ھەرقانداق توقۇناق بالادىن پاناھىڭدا ساقلىغايسەن...»

ئۇ ئەندىشىسىنى يوشۇرۇپ تۇرۇپ مىرزا يانتاقبەگكە يۈز ـ لەندى.

ـــ بىز پەقەت يارلىق بويىچە كەلدۇق. ئەمىر جانابلىرىنىڭ كۆڭلىنىڭ قانچىلىك يېرىم بولۇۋاتقانلىقى بىزگە ئايان. ئەينى يىلى بىزمۇ سۇلتان دوستمۇھەممەدخان ئالىيلىرىغا ئەگىشىپ ئاقسۇغا ماڭغاندا ئاشۇنداق تۇيغۇدا بولغانمىز، يارکەنت ھەقىقەتەن تۇزى ئېغىر يۇرت، ئايرىلماق تەس. جانابلىرىغا يېڭى يارلىق چۈ ـ شۈپ بولغۇچە يەنە بىر مەزگىل بىللە تۇرىمىز ئەمەسمۇ.

مىرزا يانتاقبەگ چىرايىغا سوغۇق كۈلكە يۈگۈرتتى:

ــ يوقسۇ ئەمىرزادەم، ھە راست، ئەمدى «ئەمىر جانابلىرى» دېيىشىم كېرەك. كەمىنلىرىنى زىنھار خاتا چۈشەنمىسىلە. ھەممىز ئالەمپاناھ خان ئالىيلىرىنىڭ ئاتقان ئوقلىرىمىز. ئەمىرۇل ئۆمەرا مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا جانابلىرىغا ئەلۋەتتە پەرمانبەردار لىق قىلمىز. ئۇنىڭ پەرمانىغا سەركەشلىك قىلىشقا ھەددىمىز ئەمەس. مەنسەپ ــ مەرتىۋە دېگەن بەجايىكى سەتەڭنىڭ كۈلكىسىگە ئوخشايدۇ. ئۇ گاھىدا ئۇنىڭغا نازلىنىپ باقسا، گاھىدا بۇنىڭغا ئەركىلەيدۇ. بول جاھان ھېچكىمگە باقمۇدە بولمىغىنىغا ئوخشاش، سەتەڭنىڭ كۈلكىسى مىسالى مەنسەپ ــ مەرتىۋىمۇ باقمۇدە ئەمەستۇر. شول تاپتا كەمىنلىرىنى ئەجەبلەندۇرگىنى ئۈشبۇ يارلىقتىكى بىر ئىبغىز ئىبارە.

مىرزا ئاباباكرىنىڭ يۈرىكى جىغىدە قىلىپ كەتتى.

ــ قايسى ئىبارىنى دەيدىلا ئەمىر جانابلىرى؟

ــ ئۆزلىرى كۆرۈپ باقسىلا، ــ دېدى مىرزا يانتاقبەگ يارلىقنى مىرزا ئاباباكرىگە ئۈزىتىپ تۇرۇپ، ــ بىرقانچە يەردە يارلىق ئىبارىسىنى ئىشلىتىپتۇ، ئول يارلىق ئىبارىسى ئادالەتپاناھ قىبلىگاھىمىز سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرىغىلا خاستۇر. خان ئالىيلىرىدىن باشقا ھەرقانداق مەنسەپ ئىگىسىنىڭ بول ئىبارىنى ئىشلىتىش ھەققى يوقتۇر. ئەمىرۇل ئۆمەرا مىرزا ھەيدەر جانابلىرى پەقەت پەرمان چۈشۈرەلەيدۇ خالاس. بىلىشىمچە سەلتەنەت يوسۇنلىرىغا بەكلا ئېتىبار بىلەن قارايدىغان سەر ئەمىر جانابلىرى بۇنداق ئىنچىكە ئىشلارغا بەكلا دىققەت قىلىدۇ.

ساختا يارلىقنى يېزىشقا ئالدىراپ چاندۇرۇپ قويغانلىقىنى ھېس قىلغان مىرزا ئاباباكرى بوشاڭلىق قىلسا چاندۇرۇپ قويغانلىقىنى ئاز دەپ بالاغا قالدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ بىردىنلا تەرىنى تۇردى.

ــ سىلى ئول پەرماندىن گۇمانلىنىۋاتامدىلا ياكى جانابى ئەمىرۇل ئۆمەرانىڭ ئىستېداتىدىن گۇمانلىنىۋاتامدىلا؟

«قانداقلىقى ئۆزلەنگەك كۆڭۈللىرىگە ئايان ئەمىرزادەم. بۇ پەرماننى ھەر كىم كۆرسە گۇمانلىنىدۇ، لېكىن ھازىر تەھقىقلەشكە ئامالىم يوقتۇر. ئىككى ـ ئۈچ كۈن ئىچىدە قەشقەرگە بارسام غەزى غاز، ئۆردىكى ئۆردەك بولىدۇ...»

مىرزا يانتاقبەگ ئىچكى تۈيغۇلىرىنى يوشۇرۇپ چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرتتى:

ــ يوقسۇ، گۇمانلىنىشقا ھەددىم ئەمەس، كۆڭلۈمدىن كەچكىنىنى مۇنداقلا دەپ قويدۇم.

«بۇ قېرى قاقباشتىن ھېچنېمىنى يوشۇرۇپ قالغىلى بولمىغۇدەك. ۋاقتىدا ئېغىز ئاچالماس قىلىۋەتمىسەم ئېشىمغا توپا چاچىدىغان ئوخشايدۇ...»

ــ مىرزا دىۋاندىكى مۇنشى[1]لار پەرماننى يېزىشتا سەۋەنلىك قىلغان ئوخشايدۇ، ــ دېدى سەدىردىن قۇشچى دەرھال سۆز قىستۇرۇپ، ــ ئادەتتىمۇ ئەمرۇل ئۆمەرا جانابلىرى پەرمان، مەكتۇپ، مەلۇمات، ئالاقىلەرنىڭ ئىملاسىغا بەكلا ئەھمىيەت بېرەتتى. بىر ئېغىز سۆز ئەمەس، بىر دانە پەش، چېكىت خاتا قويۇلۇپ قالسىمۇ قايتا يېزىشنى بۇيرۇيتتى. بۇ نۆۋەت ئورۇنباسار ئەمىر لەشكەرنى يارىكەنتكە ماڭدۇرۇشقا ئالدىراپ ئانچە دىققەت قىلمىغان چېغى. قەشقەرگە قايتىپ بارغاندىن كېيىن بۇ سەۋەنلىكنى ئەمرۇل ئۆمەرا جانابلىرىغا چوقۇم مەلۇم قىلىمەن.

«مۇنۇ پەرمانچى بەگنىڭ گېپىدىنمۇ پىت ئۆمىلەۋاتىدىغۇ ئەمدى. ئەمىرزادىنى يارىكەنتكە ماڭدۇرۇشقا ئالدىراش نېمىگە زۆرۇر بولۇپ قالغان بولغىيتتى؟ ياق، بۇ ئىشتا چوقۇم بىر ئويۇن بار، قانداق قىلسام بولۇر؟ قايتا پەرمان چۈشۈرۈشنى تەلەپ قىلسام تامامەن بولىدۇ، لېكىن مۇنۇ ئاباباكرى مىرزا ئول ماڭلايسۆيە ئەمىرىنىڭ ھەم جىيەنى، ھەم ئۆگەي ئوغلى. ھەرگىزمۇ مېنى دەپ ئۇنى ئوتقا ئىتتىرىدىغان ئىشنى قىلمايدۇ. گۆش بىلەن ياغ بىر تۇغقان، پىيازنىڭ كۆيگىنى كۆيگەن، دېگەن گەپ بار ئەمەسمۇ؟

① مۇنشى ــ خەتتات، كاتىپ.

ناۋادا بۇ پەرمان راست بولۇپ چىقسا، قاق بالاغا قالىمەن تېخى. ئۇستۇمدىن قەشقەرگە قانچىلىك ئەرز ـ شىكايەتلەر بارىدى، بۇنىسى قاراڭغۇ. ھېلىقى خۇن دەۋاسىغا ئارىلىشىپ قالمايدىغان ئىش. كەنتۇق. بوپتۇ، بۇ يەردە تىكلىشىپ تۇرماي، قەشقەرگە بېرىپ ئايدىڭلاشتۇراي...»

مىرزا يانتاقبەگنىڭ ئويلىنىپ قالغىنىنى كۆرۈپ مىرزا ئابابەكرنىڭ پۈت ـ قولىغا قايتىدىن جان كىردى.

ـــ شۇنداق قىلسىلا پەرمانچى بېگىم، ـــ دېدى ئۇ چىرايىغا خاتىرجەم تۇس بېرىپ، ـــ مۇشۇنداق چوڭ پەرمانغا ئېتىبارسىز قارىغان مۇنشىنى قاتتىق جازالاپ باشقىلارغا ئىبرەت قىلىش كېرەك، ـــ ئۇ نەزەرىنى مىرزا يانتاقبەگكە ئاغدۇرۇپ كۈلۈمسىرىدى، ـــ قېنى، ئەمىر جانابلىرى جايلىرىغا كېلىپ ئولتۇرسىلا.

مىرزا يانتاقبەگ تۆردىكى نەقىشلىك كۆرسىغا مېھرىنى ئۆزەلمىگەن ھالدا قاراپ قويۇپ ئېغىز ئاچتى:

ـــ يوقسۇ، بۇ ئورۇن ئۇشبۇ سائەتتىن باشلاپ ئۆزلىرىگە تەئەللۇق بولدى. ئەمدى بىز ئولتۇرۇۋالساق ئەدەپسىزلىك بولىدۇ، قېنى، ئۆزلىرى مەرھەمەت قىلسۇنلار.

ـــ بۇنداق دەپ تۇرۇۋالسىلا ماڭمۇ ئامال يوق، ئولتۇرمىسام پەرمانغا سەركەشلىك قىلغان بولۇپ قالماي يەنە.

مىرزا ئابابەكرى دەس ئورنىدىن تۇرۇپ، تۆردىكى ئەمىرلىك كۆرسىغا بېرىپ ئولتۇردى.

ـــ ئەمىر جانابلىرىغا مۇبارەك بولغاي!

مىرزا سەدىردىن قۇشچىنىڭ باشلاپ بېرىشى بىلەن سارايدىكى چوڭ ـ كىچىك بەگلەرنىڭ ھەممىسى مىرزا ئابابەكرنىنى بىر ئېغىزدىن مۇبارەكلىدى.

دەقىقە ئىچىدە مەنسىپىدىن ئايرىلىپ قالغان مىرزا يانتاق بەگكە بۇ ھالەتنى كۆرۈپ تۇرۇۋېرىش ئېغىر كەلگەنىدى.

ـــ ئەمىر جانابلىرىغا مۇبارەك بولغاي، ـــ دېدى ئۇ قىينالغان ھالدا ئېغىز ئېچىپ. شۇ تاپتا ئۇنىڭ قېلىن لەۋلىرى تىترەپ

كەتكەنىدى، ــ ئىجازەت بەرسىلە، مەن ئەمدى قەسىرگە ياناي.

ــ نېمىگە ئالدىرايدىلا جانابى ئەمىر؟ ــ دېدى يارىكەنتىنىڭ قەلەمدار، ئەلەمدار بەگلىرىنىڭ سالىمىدىن كۆڭلى تامامەن جايىغا چۈشكەن مىرزا ئاباباكرى گىدەيگەن ھالدا.

ــ ئەمىر جانابلىرىغا تەختنى بوشتىپ بەرگىنىم بىلەن تېخى قەسىرنى بوشتىپ بەرمىدىم. تايىنلىق قەسىرنىمۇ بوشتىپ بېرەي دەيمەن، ــ ئۇ مىرزا ئاباباكرىنىڭ زۇۋان سۈرمەي تۇرغىنىنى كۆرۈپ يەنە قوشۇپ قويدى، ــ گەرچە پەرماندا قايتا پەرمان كۈتۈپ تۇرۇشۇم ئالاھىدە ئەسكەرتىلگەن بولسىمۇ، سىلەدەك ئىستېداتلىق، كۈچ ـ قۇۋۋىتى ئۇرغۇپ تۇرغان باھادىر ئەمىر تۇرغان يەردە، مېنىڭ سۆزلىپ يۈرۈشۈم ھاجەتسىز. شۇڭا، كۈدە ـ كۆرپىلىرىمنى يىغىشتۇرۇپ، ئەتىلا قەشقەرگە باراي دەيمەن. ناۋادا بۇ باشباشتاقلىقىمنى جانابى ئەمرۇل ئۆمەرا گۇناھقا بۇيرۇسا، ئۇنى كۆرەرمەن؛ ئەپۇ قىلىۋەتسە، بېرىشىمغا پەرمان چۈشكەن، رىزقىم چېچىلغان يۇرت ـ ئايماققا جۆنەرمەن.

مىرزا يانتاقبەگنىڭ ئەتىلا قەشقەرگە ماڭماقچى بولغىنىنى ئاڭلاپ مىرزا ئاباباكرى يەنە ئولتۇرالماي قالدى.

«نېمە دەيدۇ ماۋۇ ئالجىغان قەھرى. قەشقەرگە باردىغان بولسا ساختا پەرماننىڭ ئىشى پاش بولۇپ قالمامدۇ؟ ئۇنى بىر مەزگىل يېنىمدا تۇتۇپ تۇرۇپ قانات ـ قۇيرۇقىمنى ئوڭشۇۋلىش ئۈچۈن پەرمانغا ئەتەي: «يېڭى پەرمان چۈشكىچە يارىكەنتتىن ئايرىلمىغاي» دەپ يازغان ئەمەسمىدىم. ھە توغرا، ئەمدى بىلدىم. بايا ئۇ سەدىر دىن قۇشچىنىڭ گېپىگە ئىشەنگەندەك قىياپەتكە كىرىۋالغان بىلەن گۇمانلىنىپ قاپتىكەن ـ دە. شۇڭا قەشقەرگە بېرىشنى باھانە قىلىپ پەرماننىڭ راست ـ يالغانلىقىنى ئېنىقلىماقچى. ھەقىقەتەن يامان قەھرىكەن بۇ. خام خىيال ئەيلىمە، سېنى قەشقەرگە ھەرگىز بارغۇزمايمەن. بەلكىم مەڭگۈ ھېچ يەرگە بارالمايدىغان، زۇۋان سۇ رەلمەيدىغان قىلىۋېتىمەن. شۇنچىۋالا چوڭ ئىشنى تەۋرىتەلىگەن مىرزا ئاباباكرىنىڭ قولىدىن بۇنچىلىك ئىش ئەلۋەتتە كېلىدۇ.

سەن شول تاپتا مېنىڭ ئالدىمدا بىر تال چۈشۈن خالاس. مەن ئۇنـ
چە ئەخمەق، دۆت ئەمەس، شۇنچە يىلدىن بېرى يارىكەنتنى بېسىپ
يېتىپ جۇغلىغان ھېسابسىز مال ـ دۇنيالىرىڭنى كۆز ئالدىمدىلا
ئېلىپ ماڭساڭ كۆزىنى پارقىرىتىپ قاراپ تۇرىدىغان. پەمپچە،
ماڭا قۇرۇق خەزىنىنى قالدۇرۇشنى ئويلاۋاتسەن ھەقىچان. ئۆز
ۋاباڭنى ئۆز گەردىنىڭگە، كىممۇ سېنى يارىكەنتنىڭ ئەمىرى بولۇپ
قالسۇن دەپتۇ. شول تاپتا ئالتۇن ـ كۈمۈش ماڭا بەكمۇ زۆرۈر.
ئاشۇنداق ئېرىغ ماللار لىق تولغان خەزىنە بولسىلا كېيىنكى
ئىشلىرىمنى تېخىمۇ جايىدا، توسالغۇسىز يۈرۈشتۇرەلەيمەن. قۇد
رەتلىك تەكرىم بۇگۈن يارىكەنتنىڭ ئەمىرلىك كۈرسىدا ئولتۇ
رۇشقا نېسىپ قىلدى. پات يېقىندا بىر ئەلنىڭ سەلتەنەت تەختىدە
ئولتۇرۇشقا نېسىپ قىلسا ئەجەب ئەمەس...»

مىرزا ئابابەكرى شېرىن خىياللىرىنى يىغىشتۇرۇپ چىرايـ
غا كۈلكە يۈگۈرتتى.

ـــ نېمە دېگەنلىرى بۇ جانابى ئەمىر، ئۆزلىرىنىڭ يەنىلا
ساھىبخانا ئىكەنلىكلىرىنى ئۇنتۇپ قالمىسىلا. سارايغا كىرگـ
نىمدىن بېرى بىر پىيالە چاي ئوتلىغىنىم يوق. مېھمانىنى مۇـ
شۇنداق كۈتۈش سىلىنىڭ پەزىلەتلىرى ئەمەسقۇ دەيمەن؟ بۇگۈن
مېھماندارچىلىق قىلىپ مېنى كۈتۈۋالسىلا، ئەتە سىلىگە ئۆز قو
لۇم بىلەن ئۆزىتىش چېيى تۈتاي. قەشقەرگە بېرىشقا ھەقىقەتەن
ئالدىرىسىلا، ئۆگۈنلۈككە يولغا چىقارلا. مۇشۇنداقلا كېتىدىغان
بولسىلا، كىشىلەر سىلىنى مەنسىپىدىن ئايرىلىپ قالغانغا رەنـ
جىپ، مىرزا ئابابەكرىدىن يامانلاپ كېتىپ قاپتۇ دەپ قالسىغۇ
مەيلىتى، لېكىن مېنى مۆتىۋەر ئەمىرنى بىر پىيالە ئۆزىتىش
چېيىغا داخىل قىلمايلا يولغا سېلىپ قويۇپتۇ دەپ قالسا، بۇنداق
ئاھانەتنى كۆتۈرەلمەيمەن. ئەڭ ياخشىسى، مېنى بۇنداق لەنەتكە
قويمىسىلا.

مىرزا ئابابەكرى گەپكە ھەقىقەتەن ئۇستا ئىدى. مىرزا يانـ
تاقبەگ ئىلاجسىز سارايدا قېلىشقا مەجبۇر بولدى ۋە بىكاۋۇل بەگ

بىلەن مۇراسىم بېگىنى بۇيرۇپ مىرزا ئابابەكرىنىڭ شەرىپىگە داستىخان راسلاتقۇزدى. مېھماندارچىلىق تەڭ كېچىگىچە داۋاملاشتى. مىرزا ئابابەكرى ھەرخىل ياغلىما گەپلەر بىلەن ئار-قىمۇئارقا قەدەھ تۇتۇپ مىرزا يانتاقبەگنى خۇددىنى بىلمىگۈدەك دەرىجىدە غەرق مەست قىلىۋەتكەنىدى. ئەتىسى تېخى ئېسىگە كەل-گەندىن مىرزا يانتاقبەگنى چاپارمەن ئەۋەتىپ چاقىرتىپ ئۇزۇن-تىش زىياپىتى بەرگەن بولدى.

ـــ ئەمىر جانابلىرىغا ئىككى ئېغىز ياخشى تىلەكلىرىڭلار يوقمۇ؟ ـــ دېدى مىرزا ئابابەكرى سارايدىكى چوڭ ـ كىچىك ئە-مىرلەرنى شاراب تۇتۇشقا بۇيرۇپ.

مىرزا يانتاقبەگ ئۇزۇن مەزگىل بىللە ئىشلىگەن ئەمىر ـ بەگلەرنىڭ قولىنى قايتۇرۇشقا ئامالسىز قالدى، ئاخىر مەستچە-لىكتە خۇددىنى بىلمەي ئۇخلاپ قالدى.

ـــ جانابى مىرزا يانتاقبەگنى ئاچىقىپ قويۇڭلار، بىردەم ئارام ئېلىۋالسۇن.

مىرزا ئابابەكرى نۆكەرلىرىگە مەخپىي بۇيرۇق بەرگەندى. ئۇلار مىرزا يانتاقبەگنى سارايىنىڭ ئارقىسىدىكى ئارامخانىغا كۆ-تۇرۇپ ئەكىردى ـ دە، بوينىغا گاچپەدە خەنجەر ئۇرۇپ بېشىنى كېسىۋەتتى. غەرق مەست ياتقان شور پېشانە مىرزا يانتاقبەگ تىغ-نىڭ ئاچچىق زەربىسىنى، ئۆلۈمنىڭ قاتتىق دەھشىتىنى بىلمەيلا ئۇخلىغان پېتى ئۇ ئالەمگە سەپەر قىلدى.

مىرزا ئابابەكرى بەخىرامان ھالدا بارلىق ئەمىر ـ بەگلەرنى ئىچىشكە زورلايتتى، كەيپچىلىكتە ھەممىنى ئۇنتۇشقان بۇ ئەمىر ـ بەگلەر يېڭى ئەمىرگە ياخشىچاق بولۇش ئۈچۈن توختىماي خۇشامەت قىلىشاتتى، بەس ـ بەستە ماختىشاتتى ۋە ئالدىغا كەلگەن شارابنى قالدۇرماي ئىچىشەتتى. ھەئە، مىرزا ئابابەكرى ئۇلارنى ئەتىسى بىر كۈن خۇددىنى بىلمەي ياتقۇدەك غەرق مەست قىلىۋەتتى.

ئەتىسى نۆكەرلەر مەھكىمىنىڭ ئارقا ھويلىسىغا جايلاشقان مىرزا يانتاقبەگنىڭ قەسىرىگە كىرىپ، قەسىردىكى قېرى ـ

ياش، ئەر ـ ئايال، ھەتتا ئەمچەكتىكى بوۋاقچە قالدۇرماي قىرد-ۇەتتى. بۇ پاجىئەدىن قەسىردىكى خىزمەتكارلاردىن تارتىپ قارا-ۋۇللارغىچە قېچىپ قۇتۇلالمىدى.

شۇنداق قىلىپ يارکەنتنى ئاسانلا قولغا ئېلىۋالغان مىرزا ئاباباەكرى زىخمۇ كۆيمەيدىغان، كاۋاپمۇ كۆيمەيدىغان چارە تېپىپ، ئۆگەي ئاتىسى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ كۆزىنى بويىاش ئۇچۇن باش قاتۇرۇشقا كىرىشتى.

81

قەشقەر.

ماڭلايسۆيە ئەمىر مەھكىمىسى چۈشىن ئۇچسا ئاڭلانغۇدەك تىمتاسلىققا چۆمگەنىدى. سارايىنىڭ تۆرىدىكى يولۋاس تېرىسى سېلىنغان ھەشەمەتلىك كۇرسىدا ئولتۇرغان مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ كۆزلىرى ھازىرلا بىرىنى ئۆلۈمگە بۇيرۇيدىغان ئەلـ-پازدا چەكچىيىپ قارايتتى. ۋۇجۇدىنى ۋەھىمە باسقان ئەمىرلەر قول باغلاشقىنىچە باشلىرىنى ساڭگىلىتىپ تۇرۇشاتتى.

ـــ ئىجازەت، جاي ئالسۇنلار! ـــ دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا سارايىنىڭ مۇدھىش تىمتاسلىقىنى بۇزۇپ.

ـــ ئەمىرۇل ئۆمەرا جانابلىرىغا ھەشقاللا!

ئەمىرلەر مەنسەپ ـ مەرتىۋىسى بويىچە جاي ئېلىشتى.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئەمىرلەرنى كۆز ئۆڭىدىن بىر قۇر ئۆتكۈزگەندىن كېيىن ئۇلۇغ ـ كىچىك تىندى ـ دە، نەزەرىنى سارايىنىڭ نەقىشلىك گۈلدار تورۇسىغا ئاغدۇردى. شۇ تاپتا ئۇ ئاچچىقىنى كىمدىن ئېلىشنى بىلەلمەي بوغۇلۇپ قالغانىدى.

«ئاباباەكرى مىرزىنىڭ نېمە قىلغىنىدۇ بۇ؟ يېڭى لەشكەرلەر-

نى مەشقلەندۇرۇش ئۈچۈن ئىجازەت سورىغان ئەمەسمىدى؟ ئۇلار - نى مەشقلەندۇرىدىغانغا قەشقەرنىڭ ئەتراپىدىن جاي تېپىلمىغاچ- قا يارىكەنتكە بارغىنى نېمىسى؟ تېخى قولىدا يارىكەنتنىڭ ئە- مىرلىكىگە تەيىنلەنگەن پەرمان بار ئىمىش. مېنىڭ خەۋىرىم يوق قانداق پەرمانكەن ئۇ؟ بۇ بىراۋلارنىڭ چاقچىقىمىدۇ ياكى پىتنە- سىمىدۇ؟ يولۋاسنىڭ يۇرىكىنى يەۋالغان تەقدىردىمۇ بۇنداق باش- تۆكلۈق قىلماس. يالغاندىن يارلىق، پەرمان ياساش كاللا كېتىدە- غان ئېغىر گۇناھ، ئۇ بۇنى ئەلۋەتتە بىلىدۇ. ھاماقەتلىكتە چېكە- گە يەتكەن ئادەمىمۇ بۇنداق قارامىلىقنى قىلمايدۇ. لېكىن ئۇ نې- مىشقا ھازىرغىچە قايتىپ كەلمەيدۇ؟ شىكارغا كەتكىنىگىمۇ بىر ئايدىن ئېشىپتۇ. قائىدە بويىچە ھەپتىدە بىر قېتىم بولسىمۇ ئەھۋالدىن مەلۇمات يوللاپ تۇرۇشى كېرەك ئىدى. بۇ خەۋەرنى يال- غانمىكىن دەي دېسەم، مىرزا يانتاقبەگدىن مەلۇمات كەلمىگىلىمۇ بىر ئاي بولۇپ قالدى. ماقۇل، ئاباباەكرى مىرزىنى يارىكەنتكە بار- دىمۇ دەيلى، ئۇنداقتا مىرزا يانتاقبەگ بۇ ئىشتىن نېمىشقا بىزنى خەۋەرلەندۇرمەيدۇ؟ يالغان پەرماننىڭ ئىشى قانداق گەپتۇ؟ ئە- مىرزادە راستىنلا باشتۇكلۇق قىلغانمىدۇ ـ يە؟ ئۇنچىۋالا قە- لىپ، ئالدىراپ كەتمىسمۇ يارىكەنت ھامان ئۇنىڭكى ئىدىغۇ؟ ھې- لىغۇ يارىكەنتنىڭ ئەمىرلىكىكەن، ۋاقتى كەلگەندە پۈتكۈل ماڭلاي- سۆيەنىڭ سەر ئەمىرلىكىنى بېرىپ ئۆزۈم سۇلتان يۇنۇسخان ئا- لىيلىرىنىڭ دەرگاھىغا كەتسەم تامامەن بولاتتىغۇ؟ تەۋسىيە قىل- سام خان ئالىيلىرى ھەرگىز ياق دېمەيتتى. ئۇ راستىنلا مۇ- شۇنداق قارامىلىقنى قىلغان بولسا، بۇ ۋەقەنى خان ئالىيلىرىغا قانداق چۈشەندۈرەرمەن؟ ساختا پەرماننىڭ ئىشى راست بولۇپ قالسا، خان ئالىيلىرى ئۇنى ھەرگىز كەچۈرمەيدۇ. كاللىسىنى ئالمىغان تەقدىردىمۇ ئۆمۈرلۈك زىندانغا سېلىشى ياكى ياقا يۇرتلارغا سۈرگۈن قىلىشى مۇمكىن...»

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا خىيالىنىڭ ئاخىرىنى داۋاملاشتۇ- رۇشقا جۈرئەت قىلالمىدى، بېشىنى تۆۋەن سالغىنىچە پۈشۈلداپ

ئولتۇرغان ئەمىرلەرگە كۆزىنىڭ قىرىدا قاراپ قويىدى.

«ئۇلار شول تاپتا نېمىنى خىيال قىلىۋاتقاندۇ؟ ئاتابەكنى مىرزا جىيەنىملا بولۇپ قالماستىن، بەلكى ئۆگەي ئوغلۇم. شۇڭلاشقا ئۇلار ئېھتىيات قىلىشىپ ئېغىز ئېچىشقا پېتىنالمايۋاتىدۇ، كۆڭلىدىكىنى يوشۇرۇۋاتىدۇ...»

ــ كوچا ـ كويلاردا يەنە قانداق خەۋەرلەر بار؟

ئەمىرلەر چۆچۈپ بېشىنى كۆتۈرۈشتى، بىر ـ بىرىگە تەشـ ۋىش بىلەن قاراپ قويۇپ زۇۋان سۇرۇشمىدى.

ھەئە، ئىككى كۈندىن بېرى قەشقەر شەھىرىدە مىرزا ئاباـ بەكنى ھەققىدە مىش ـ مىش پاراڭلار ئاۋۇپ قالغانىدى. بۇنداق پاراڭلارنى شەھەرمۇشەھەر يۈرۈپ تىجارەت قىلىدىغان سودىگەرـ لەرنىڭ تارقاتقانلىقى ياكى مۇشۇ ئەمىر ـ بەگلەرنىڭ خاس ئايـ غاقچىلىرىنىڭ كۆتۈرۈپ كەلگەنلىكىنى ئېنىقلىغىلى بولمايتتى. گەپ كۆپىيىپ كەتكەن، ئەمما ئىگىسى يوق ئىدى. ئەمىرلەر ئەتەـ گەنكى قوبۇلدا بۇ مىش ـ مىش پاراڭنى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىغا يەتكۈزگەنىدى. لېكىن گەپنىڭ ېشى چىقىپ بولغۇچە مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا قاتتىق ئاچچىقلاپ كەتتى. شۇڭا، ئۇلار ئاڭلىغانلىـ رىنى تولۇق يەتكۈزۈشكە جۈرئەت قىلالمايۋاتاتتى.

ــ بۇنداق خەۋەر رەئىيەت ئارىسىغا سەۋەبسىز تارقالمايدۇ، ــ دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا تەلەپپۇزىنى بىرئاز يۇمشىتىپ، ــ بەلكىم راست بولۇشىمۇ مۇمكىن. ئەگەر راست بولۇپ قالسا دەر ـ ھال تەدبىر قوللانماق كېرەك.

ــ ئەمىر جانابلىرىغا مەلۇم بولغاي، ــ دېدى ياتىش بېگى[1] مىرزا سامساق دوغلات ئورنىدىن تۇرۇپ، ــ پايلاقچىلىرىمىز ئاغزىدىن يەنە شۇنداق خەۋەرلەرنى ئاڭلىدۇقكى، ئورۇنباسار ئەـ مىرلەشكەر ئاتابەكنى مىرزا ياركەنتكە بارغاندىن كېيىن، ياركەنت ئەمىرى مىرزا يانتاقبەگ غايىب بولۇپ كېتىپتىمىش. نەگە كەتـ كىنىنى ھېچكىم بىلمەيدىكەن، ھەتتا خاتۇن ـ بالىلىرىدىنمۇ

① ياتىش بېگى ــ ساقچى مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى.

خەۋەر يوقمىش.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا كۆزىنى يېرىم يۇمۇپ زۇۋان سۇر-مىدى. تەشۋىشتىن بىرئاز قۇتۇلغان ئەمىرلەر ئاڭلىغانلىرىنى مە-لۇم قىلىشقا كىرىشتى:

ــ يېقىندىلا مەنسىپىدىن قالدۇرۇلۇپ، تەكشۈرۈشكە بۇيۇ-رۇلغان مىرزا ئەمىن قۇلبەگ، مىرزا قاسىم دوغلات، مىرزا ھۇ-سەينبەگلەرمۇ يارىكەنتتىمىش.

ــ ئول ئۈچ ئەمىر ئاتابەكرى مىرزا شىكارغا ماڭغان كۈنى قەشقەردىن غايىب بولغانىكەن.

ــ يېڭى چېرىكلەرنىڭ بىرىمۇ بۇ قېتىمقى رىيازەت شىكا-رىغا چىقماپتۇ. ئەمىرزادەم ئېلىپ ماڭغانلارنىڭ ھەممىسى جەڭ ماھارىتىگە پىشقان، خىللانغان خان لەشكەرلىرى ئىكەن.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئەمدى ئاچچىقلانمىدى ھەم ئىپادىمۇ بىلدۈرمىدى. ئەمىرلەر ئاڭلىغان خەۋەرلىرىنى تولۇق يەتكۈزۈش-كەنىدى. سارايىنىڭ ئىچىنى يەنە تىمتاسلىق باستى. شۇ دەقىقىدە مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا نېمە دېيىشىنى، نېمە قىلىشىنى بىلەلمەي قالغانىدى. ئۇنىڭ كاللىسىدا تۇرلۇك چىگىش خىياللار ئەلەڭ-گىيىتتى. بىر چۆگۈن چاي قاينىمىچىلىك ۋاقىت ئەنە ئاشۇ تەرزدە ئۆتۈپ كەتتى.

ــ پەرمان! ــ دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا خىيالدىن باش كۆتۈرۈپ، ــ يارىكەنتكە دەرھال چاپارمەن ماڭدۇرۇلسۇن. مىرزا ئاتابەكرى پەرماننى تاپشۇرۇۋالغان ھامان قەشقەرگە قايتىپ كەل-گەي. ئۇندىن باشقا جازا دېۋانى تۇتۇش بۇيرۇقى چىقىرىپ، ھېلە-قى ئۈچ ئەمىرنى تۇتۇپ كېلىشكە تۇتقاۋۇللارنى ماڭدۇرغاي، ياتىش مەھكىمىسى شەھەرگە ياتىشلارنى چىقىرىپ، ھېلىقىدەك پىتنە ــ پاساتلارنى بېسىقتۇرغاي، ئاساسسىز گەپ تارقاتقۇچىلار ھەپسىگە ئېلىنغاي!

ئەمىرلەر دەس ئورنىدىن تۇرۇپ قۇللۇق بىلدۈرۈشتى:

ــ پەرمانبەردارمىز!

ـــ باشقا مەلۇماتلار بولمىسا يانسۇنلار.

ـــ مەلۇم بولغاي، يارکەنتتىن ئاغلاقچى① کەلدى. ئەمىر جا-نابلىرىغا تاپشۇرىدىغان مەکتۇپ بار ئىکەن.

ساراي بېگىنىڭ تۇيۇقسىز يەتکۈزگەن بۇ مەلۇماتى قايتىشقا تەرەددۇتلەنگەن بارلىق ئەمىرلەرنى توختىتىپ قويدى.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئىككى قوللاپ سۇنۇلغان مەکتۇپقا شۇنداقلا قاراپ چىرايىغا سۇس کۈلکە يۈگۈرتتى.

مەکتۇپ مىرزا ئاباباەکرىدىن کەلگەنىدى.

«ھەنىم بولسا مەلۇمات يوللاشنى ئۇنتۇپ قالماپتۇ. ئەمدى ھېلىقى مىش ـ مىش پاراڭلارنىڭ راست ـ يالغانلىقى مەلۇم بو-لىدىغان بولدى. ئاباباەکرى مىرزا بۇ مەکتۇپنى ئەجەب يارکەنتتىن ئەۋەتىپتۇ ـ يا، ئۇنىڭ يارکەنتکە بارغىنى راست ئىکەن ـ دە...»

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا خىيالىنى يىغىشتۇرۇپ خەتنى ئو-قۇشقا ئالدىرىدى.

«بىسمىللاھىر رەھمانىر رەھىم

ئون سەككىز مىڭ ئالەمنىڭ ياراتقۇچىسى بولمىش ئەزەل سۇلتانىنىڭ بارگاھىغا يېقىن تۇرغۇچى، سەلتەنەتە-مىزنىڭ بۇيۇك پاسبانى، قۇدرەتلىك تاج ئىگىسى بولمىش سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرى دەرگاھىنىڭ ئالىي مەرتىۋە-لىك ھۆکۈمدارى، ماڭلايسۆيەنىڭ سەر ئەمىرى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا جانابلىرىغا يېتىپ مەلۇم بولغايكى، کەمىنە نۆکەرلىرى مىرزا ئاباباەکرى پەرمانىي ئىجازەتلىرى بىلەن رىيازەت شىكارىنى ئادا قىلىش مۇددىئاسىدا سەرکەردە ـ لەشکەرلىرىم بىلەن ياپچان② تەۋەسىگە چۈشکۈن قىلغان ئەردىم، يول ئۈستىدە يارکەنتتىن ئالدىراش کېلىۋاتقان ئايغاقچى بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالدىم. ئەسلىدە ئۇ جانابلىرى-

① ئاغلاقچى ـــ خەت ـ ئالاقە توشۇغۇچى.

② ياپچان ـــ ھازىرقى يېڭىشەھەر ناھىيە تەۋەسىدىکى بازار.

غا تولىمۇ جىددىي بىر مەلۇماتنى ئېلىپ ماڭغانىكەن. كە ـ مىنىلىرى جانابى سەر ئەمىرگە ھەم جىيەن، ھەم پەرزەنت، ئەڭ مۇھىمى لەشكىرىي دىۋانىنىڭ ئورۇنباسارى بولغانلىقىم ئۈچۈن ئول مەلۇماتنىن خەۋەر تېپىشقا جۈرئەت قىلدىم. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئول ئايغاقچىنىڭ كەمنە پەرزەنتلىرى بد ـ لەن يېقىن بۇرادەرچىلىكى بار ئىدى. شۇڭا مېنى سەر ئە ـ مىرنىڭ يېقىنى بىلىپ، ئېلىپ ماڭغان مەلۇماتىدىن خە ـ ۋەرلەندۇردى. مەلۇم بولدىكى، ياركەنت ئەمىرى مىرزا ياز ـ تاقبەگ خوتەن ۋىلايىتىنىڭ ئاغا ـ ئىنى ئەمىرلىرى بول ـ مىش خانىنەزەر مىرزا، قۇلنەزەر مىرزىلار بىلەن يوشۇرۇن تىل بىرىكتۈرۈپ، ئىسيان قىلىشقا ئەھدى قىلىشىپ، جىددىي ھازىرلىق كۆرۈشۈۋاتىتۇ. مۇناپىق ئەمىرلەرنىڭ بۇ رىياكارلىقىنى ئاڭلاپ قاتتىق چۆچۈدۈم، ئول ئايغاقچىنى دەرگاھلىرىغا ماڭغۇزاي دېسەم، ئۇشبۇ مەلۇماتنىڭ ئاشكا ـ رىلىنىپ قېلىشىدىن ۋايىم يېدىم. چۈنكى، ياركەنت، خوتەن ئەمىرلىرى بىلەن ماڭلايسۆيە ئەمىر مەھكىمىسىدىكى بىر قىسىم ئەمىرلەرنىڭ يېقىن بۇرادەرچىلىكى بارلىقى جانابـ ـ لىرىغمۇ ئايان. ناۋادا ئول ئەمىرلەر بول ئىسياندىن جانابـ ـ لىرىنىڭ خەۋەر تاپقانلىقىنى ئول مۇناپىقلارغا يەتكۈزۈپ قويسا ئۇلار سەگەكلىشىپ، ئالدىن ھازىرلىق كۆرۈۋېلىشى مۇمكىن. لەشكەرلەرنى ئېلىپ دەرھال ئارقامغا ياناي، جانابـ ـ لىرىغا ئەرزىمەس مەسلىھەتلىرىمنى بېرىپ، ئاگاھلاندۇراي دېسەم، شىكارغا چىقا ـ چىقمايلا بىسەۋەب قايتىپ كەلگە ـ نىمدىن مەھكىمىدىكى ئول ئەمىرلەرنىڭ بەتگۇماندا بولۇپ قېلىشىدىن ۋايىم يېدىم. ئاخىرى يېنىش ـ يېنىش ئويلە ـ نىپ شۇنداق قارارغا كەلدىمكى: جانابى سەر ئەمىر يار ـ كەنت، خوتەن ئەمىرلىرىنىڭ بول كۈپىرانە مۇددىئاسىدىن خەۋەر تاپسا، بالا ـ قازانىڭ ئالدىنى ئېلىش، ئاپەتنى يىل ـ تىزىدىن يوقىتىش ئۈچۈن چوقۇم لەشكەر تارتىشنى ئىخ ـ

تىيار قىلىدۇ. مۇناپىقلارنى جازالاپ، ئەل ـ يۇرتنى ياغدىن دەپئى قىلىش بەربىر لەشكىرىي دىۋانىنىڭ ۋەزىپىسىدۇر. كەمىنە پەرزەنتلىرى لەشكىرىي دىۋانىنىڭ ئورۇنباسار ئەمدىرى بولغانلىقىم ئۈچۈن، جازا يۈرۈشى قىلىش يەنىلا مېنىڭ زىممەمگە يۈكلىنىدۇ. شۇنداق بولغانكەن، ھېلى ئالدىمغا، ھېلى ئارقامغا يېنىپ يۈرگىچە مىرزا يانتاقبەگنىڭ بىتۈ. يۈق تۇرغان ۋاقتىدىن پايدىلىنىپ، يارکەنتكە بېرىپ ئول مۇناپىق ئەمىرنى قولغا ئالاي دېگەن قارارغا كەلدىم ۋە قاپ يۈرەكلىك بىلەن جانابلىرىنىڭ نامىدا ساختا پەرمان تەيىارلاپ، چاقماق تېزلىكىدە يارکەنتكە يۈرۈش قىلدىم. ساختا پەرمان ياساشتىكى مۇددىئا ــ يارکەنت شەھىرىنى ياغماسىز ئېلىش ئىدى. چۈنكى، ياغى، بىرنەچىدىن، ئۇرۇنسىز قان تۆكۈلۈشكە سەۋەب بولىدۇ؛ ئىككىنەچىدىن، ئاۋام ـ رەئىيەت ۋەسۋەسىگە چۈشۈپ قالىدۇ؛ ئۈچىنەچىدىن، مۇقىمسىزلىق كېلىپ چىقىدۇ. ئەڭ مۇھىمى، ياغى بولۇپ قالسا، ئىسيان تۇغىنى تىكلەشكە ئۇرۇنۇپ، رىياكارلىق قىلىچىنى بىلەۋاتقان خوتەن ئەمىرلىرى سەگەكلىشىپ قالىدۇ. خۇداغا مىڭ قەتلە شۈكرىكى، ئاۋۋال ئاللاھنىڭ ھىممىتى بىلەن، ئاندىن قالسا جانابلىرىنىڭ ھۆكۈم سۈرى بىلەن ساختا پەرمان ھېيلىسىنى ئىشلىتىپ، يارکەنت شەھىرىگە ياغىسىز كىرىشكە مۇۋەپپەق بولدۇم. لېكىن مىرزا يانتاقبەگ پەرماننىڭ ساختىلىقىنى ئاسانلا بىلىۋالدى ۋە ھېيلىگەرلىك قىلىپ قاچماقچى بولدى. ئەلۋەتتە قاچسا ئۇدۇل خوتەن ئەمىرلىرىنىڭ دەرگاھىغا باراتتى ۋە ئۇلار بىلەن بىرلىكتە سەلتەنەتىمىز بىلەن قارشىلىشاتتى. شۇڭا ئۇنى دەرھال تۇتۇپ سوراق قىلىشلىرى ئۈچۈن قەشقەرگە ئەۋەتىمەكچى بولدۇم. لېكىن ئۇ نىيىتىمنى بىلىپ قېلىپ نۆكەرلىرى بىلەن قارشىلىق كۆرسەتتى. ئەنە ئاشۇ توقۇنۇشتا ئادالەت قىلىچىمىزنىڭ زەربىسىدە كاللىسىدىن ئايرىلدى.

ئەمرۇل ئۆمەرا جانابلىرىنى بۇ ئىشتىن ۋاقىپلاندۇ. رۇشقا ئالدىرىغان بولساممۇ، يارىكەنتتىكى قالايمىقانچىلىق. نى تۈزەشكە خېلى ۋاقتىم كەتتى. ئەمدى قىلچىلىك ۋايىم يېمىگەيلا. يارىكەنت ھازىر ئىنتايىن تىنچ، ئاۋام ـ رەئىيەت. مۇ خاتىرجەم تىرىكچىلىك قىلىۋاتىدۇ.

خوتەندىكى ئول ئاغا ـ ئىنى مىرزىلارنىڭ ئۆزلىرى. نىڭ مەرتىۋىسىنى جانابى سەر ئەمىر بىلەن تەڭ ئورۇندا قويۇپ تەكەببۇرلۇق، چوڭچىلىق قىلغىنىدىن، ماڭلايسۆيە ئەمىر مەھكىمىسىنى ئېتىراپ قىلماي جانابلىرىغا ئىتائەت قىلىشتىن باش تارتىپ، بىۋاستە سۇلتان يۇنۇسخان ئا. لىيلىرىغا ئەرز ـ مەلۇمات يوللاپ پەرمانبەردارلىق قىلغى. نىدىن خەۋىرىمىز بار. ئۇلارنىڭ بول سەركەشلىكىدىن كۆپ رەنجىگەن ئىدىلە. مانا ئەمدى ئۇلار بۇنى ئاز دەپ، تېخىمۇ ھەددىدىن ئېشىپ، سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرىدىنمۇ يۈز ئۆرۈپ، بۇيۇك سەلتەنەتنى پارچىلاپ، ئۆز ئالدىغا مۇستەقىل ھاكىمىيەت تىكلەش غەرىزىدە بولۇپتۇ. كەمىنە نۆكەرلىرى خوتەندە باش كۆتۈرۈشكە باشلىغان ئول ئايەتنىمۇ يىلتىزى. دىن قومۇرۇپ تاشلاشقا تەييارلىنىۋاتىمەن.

جانابى سەر ئەمىرنىڭ باغرىنىڭ يۇمشاقلىقى، تولىمۇ مېھرىبانلىقى كەمىنلىرىگە بەش قولدەك ئايان. تا ھازىر. غىچە تۇغقاندارچىلىق مېھرىدىن كېچەلمەي، ئول ئاغا ـ ئىنىلەرگە يول قويۇپ كەلدىلە. خانىزەر مىرزا بىلەن قۇل. نەزەر مىرزىلارنىڭ ئىتائەتكارلىقى ئۇلارنىڭ ئەجداددىن بۇيانقى قائىدە ئىدى. ھازىر ئۇلار ئەدەپنىڭ تاشقىرىسىغا چىقىپ كەتتى. ئەمدى يەنە سۈكۈت قىلىشنىڭ، يول قو. يۇشنىڭ ئورنى قالمىدى. ئەگەر ئىجازەت بەرسىلە، لەشكەر تارتىپ بېرىپ ئۇلارنى جانابلىرىغا ئىتائەت قىلدۇرغايمەن.

پەرمانلىرىنى كۈتىمەن.

ئىجازەتلىرىنى ئالماي قىلغان باشباشتاقلىقىمغا يې.

نىش ـ يېنىشلاپ كەچۈرۈم سورايمەن. ئاۋادا بۇ ئىشىم گۇ-ناھقا بۇيرۇلسا، بېرىلگەن ھەرقانداق جازاغا رازىمەن. ساداقەتمەن نۆكەرلىرى ھەم پەرزەنتلىرى مىرزا ئابا-بەكرىدىن دەپ بىلۈرلا.»

مەكتۇپنى ئوقۇپ مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ كۆڭلى ئاللىدە يوروپ كەتتى، ئۇجۇدىنى قاپلىۋالغان گۇمانلار، ئەندىشە-لەر بىردىنلا تارقاپ كەتتى. شۇ دەقىقىدە ئۇ مىرزا ئاباب-كرىنىڭ يازغانلىرىغا قىلچىلىك گۇمانلانمىغاندى.

ـــ ئورۇنباسار ئەمىر لەشكەر ئاباب-كرى مىرزا سەلتەنەت-مىز ئۇچۇن چوڭ بىر ئاپەتنى يوقىتىپتۇ، ـــ ئۇ ھاياجانلانغان ھالدا قولىدىكى مەكتۇپنى پۈلاڭلىتىپ تۇروپ پەرمانچى بەگكە سۇندى، ـــ ئۇشبۇ مەكتۇپنى ئوقۇپ بەرسۇنلار، مەزمۇنىدىن جانا-بى ئەمىرلەرمۇ ۋاقىپلانغاي.

پەرمانچى بەگ مىرزا ئاباب-كرىنىڭ مەكتۇپىنى ئۇنلۇك ئو-قۇشقا باشلىدى. شۇ دەقىقىدە ئۇنىڭ ئاۋازى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ قۇلىقىغا كىرمەيتتى. مىرزا ئاباب-كرىنىڭ باشباشتاق-لىقىغا ئاچچىقى كەلگەن بولسىمۇ، قىلغان ئىشىغا قايىل بولۇپ قالغانىدى. يەنە بىر تەرەپتىن، خوتەن ئەمىرلىرىگە بولغان قەلبى-دىكى ئاداۋەت ئوتلىرى ئۇلغىيىشقا باشلىغانىدى.

ھەئە، خوتەندىكى خانىنەزەر، قۇلىنەزەر مىرزىلار مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا بىلەن تۇغقان كېلەتتى. ئۇز ۋاقتىدا بۇزرۇكۋار بو-ۋىسى ـــ ئۇلۇسبېگى خۇدايداد ئوردىدىكى يۇقىرى ئىمتىيازىغا تا-يىنىپ دوغلات ئۇرۇقىدىن بولغان بارلىق تۇغقانلىرىغا ماڭلايسۇ-يەدىكى شەھەر ـ ۋىلايەتلەرنىڭ ئەمىرلىك مەرتىۋىسىنى ئېلىپ بەرگەن بولۇپ، كىچىك ئوغلى سەييىد ئەھمەد مىرزىغا قەشقەر بىلەن ياركەنتنى، ھاممىسىنىڭ ئىككى ئوغلى ئىلياسشاھ بىلەن خىزىرشاھقا ئاقسۇ بىلەن خوتەننى بېرىپ، بۇ ئىككى جىيەنىنى كىچىك ئوغلى سەييىد ئەھمەد مىرزىنىڭ باشقورۇشىغا تەۋە قە-

لىپ بەرگەنىدى. ھاسىل كالام، ماڭلايسۇيەنىڭ باش ئەمىرلىكى ئۇلۇسبېگى خۇدايدادنىڭ ئوغۇللىرىنىڭ قولىدا ئىدى. ئەمىر سەييىدئەلى ئالپ سۇلتان ئىسان بۇغاخاننى ئاقسۇغا ئېلىپ كېـ لىپ، ئاقسۇنى پايتەخت قىلغاندىن كېيىن ئىلياسشاھنىڭ ئاقـ سۇغا ئەمىر بولۇپ تۇرغان نەۋرىسىنى ئوردىدا يۇقىرى مەنسەپكە تەينىلىگەنىدى. ئەمما خوتەننىڭ ئەمىرلىك مەنسىپى يەنىلا خـ ـزىرشاھ ئەۋلادىنىڭ قولىدا داۋاملىشىپ كېلىۋاتاتتى. خانىـزەر مىرزا بىلەن قۇلنەزەر مىرزىلار دەل ئاشۇ خىزىرشاھنىڭ نەۋرىـ لىرى ئىدى. كۇچتۇڭگۇرلۇكى ۋە جەڭبازلىق ماھارىتىنىڭ يۇقـ ـرىلىقى بىلەن يالغۇز خوتەندىلا ئەمەس، پۈتكۈل ئۇيغۇر ئېلىگە داڭقى پۇر كەتكەن بۇ ئاكا ـ ئۇكا مىرزىلار ئۆزلىرىنى بۇيۇك ئەـ مىر سەييىدئەلى ئالپقا تەققاسلاشنى ياخشى كۆرەتتى ۋە شۇ سەـ ۋەبتىن ھېچكىمنى كۆزگە ئىلمايتتى. ئۆزلىرى باشقۇرۇۋاتقان خوتەننىڭ ئۇيغۇر ئېلىدىكى باشقا ۋىلايەتلەر بىلەن تەڭ دەرىجىدەـ كى ۋىلايەت تۇرۇقلۇق بىۋاستە ئوردىغا قارىماي، قانداقتۇر ئۇـ لۇسبېگى خۇدايداد ئەۋلادلىرىنىڭ ھوقۇق ـ ئىمتىيازىنىڭ سىمـ ۋولى بولۇپ قالغان ئاتالمىش ماڭلايسۇيە ئەمىر مەھكىمىسىگە قاراشلىق بولۇپ قالغانلىقىدىن تەڭسىزلىك ھېس قىلىشاتتى. شۇڭلاشقا ماڭلايسۇيە تەۋەسىدىكى ۋىلايەت، شەھەر، تۇمەن[1] ئەمىرـ لىرى ئوردا بەلگىلىگەن قائىدە بويىچە يىلدا بىر قېتىم قەشقەرگە كېلىپ ماڭلايسۇيە ئەمىرىگە سالام بېرىپ، بىر يىللىق خىزمىتەـ دىن مەلۇمات بېرىپ يانسا، ئۇلار قەشقەرگە بارماي ئۇدۇل سۇلتان يۇنۇسخانىنىڭ ئوردىسىغا سالامغا باراتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن مۇھەمـ مەد ھەيدەر مىرزا بۇ ئاكا ـ ئۇكا مىرزىلارنىڭ ئۆزىنى ئېتىراپ قىلمىغىنىدىن تولىمۇ خاپا ئىدى. ھەئە، مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا نامىدا يېزىلغان ماڭلايسۇيە ئەمىر مەھكىمىسىنىڭ ھەرقانداق پەرمانلىرىنى ئاكا ـ ئۇكا مىرزىلار ئېتىراپ قىلمايتتى. مىرزا ئاباباكرى ئۆگەي دادىسىنىڭ قەلبىدىكى بۇ غۇم ـ ئاداۋەتتىن پاي ـ

① تۇمەن ـــ ناھىيە.

دىلىنىپ، ئۆزىنىڭ قارا نىيىتىنى يوشۇرۇش مۇددىئاسىغا تولۇق يەتكەنىدى.

خەتنىڭ مەزمۇنىدىن تولۇق خەۋەر تاپقان ئەمىرلەر بىرـ بىرى بىلەن يوشۇرۇن كۆز ئۇرۇشتۇرۇۋالدى. ئۇلار مىرزا ئاباباكىرنىڭ كۆرسەتكەن سەۋەبلىرىگە ئانچە ئىشەنمىگەنىدەك قىلاتتى. لېكىن مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ بىردىنلا روھلىنىپ كەتكەنىنى كۆرۈپ گۇمانلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇشقا پېتىنالمىدى.

ـــ خوش، ـــ دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا قەددىنى رۇسلاپ، ـــ ئاباباكىرى مىرزىنىڭ باشتۇكلىقى گۇناھ ھېسابلانسىمۇ، لېكىن بۇيۇك سەلتەنەتكە پۇت ئاتماقچى بولغان رىياكار ئەمىر مىرزا يانتاقبەگنى يوقىتىپ ئەل ـ يۇرتنى ئاپەتتىن خالاس قىلغانلىقى ئىنئامغا لايىق تۇھپىدۇر. خوتەندىكى ئاغا ـ ئىنى مىرزىلارنىڭ نەچچە يىلدىن بېرى ماكلايسۇيە ئەمىر مەھكىمىسىنى كۆزگە ئىلمايى بىز بىلەن ئۇزەكتىگە سوقۇشتۇرۇپ كېلىشىدە باشـ قىچە مۇددىئا يوشۇرۇنغانىكەن. مانا بۇ يامان نىيەتلەرمۇ ئايان بولدى. ئورۇنباسار ئەمىر لەشكەرنىڭ مەقسىتىدىن خەۋەردار بوـ لۇشتىلا، قانداق قىلىش ھەققىدە مەسلىھەت بېرىشكەيلا.

ـــ سەر ئەمىر جانابلىرىغا مەلۇم بولغاي، گەرچە ئاباباكىرى مىرزا ئاشۇنداق جاسارەت بىلەن سەلتەنەت دۇشمەنلىرىنى يوقاتقان بولسىمۇ، ئىجازەتسىز لەشكەر تارتقانلىقى ھەمدە ساختا پەرمان ئويدۇرۇپ چىقارغانلىقىنىڭ ئۆزىلا ئېغىر گۇناھتۇر، ـــ دېدى قارا دىۋان ئەمىرى مەسۇم باھادىر، ـــ شۇڭا ئاۋۋال ئۇنى چاقىرـ تىپ كېلىپ گۇناھىنى تەپتىش قىلماق لازىم. خوتەنگە لەشكەر تارتىشقا باشقا سەركەردە تەيىن قىلايلى...

ـــ ئۇنداقتا خوتەن ئەمىرلىرىگە يوشۇرۇن خەۋەر يەتكۈزۈشـ كە پۇرسەت يارىتىلىپ قالماسمۇ، ـــ دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ياقتۇرمىغان قىياپەتتە، ـــ مەكتۇپنىڭ مەزمۇنىدىن تولۇق خەۋەر تاپقانلا. ساريىمىزدا ئول رىياكار، مۇناپىقلار بىلەن تىل بىرىكتۇرۇۋالغانلارنى يوق دېگىلى بولمايدۇ. ئەگەر ئۇنداقلارنى يوق دېگەندىمۇ، گەپ دېگەن بىر يەردە تۇرمايدۇ. مۇددىئايىمىزدىن ئول

ئاغا ـ ئىنى مىرزىلار خەۋەر تېپىپ قالسا ھازىرلىق كۆرۈۋالىدۇ ـ دە، ئۇلارنى بويسۇندۇرماق تەسكە چۈشىدۇ.

مەسۇم باھادىر يەنە گەپ قىلىشقا ئاغزىنى ئۆمەللەپ بولۇپ توختىۋالدى. بۇنى سەزگەن مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا چىرايىغا سۇس كۈلكە يۈگۈرتتى:

ــ دەيدىغان گەپلىرى بولسا دەۋەرسىلە، مەنمۇ كۆڭلۈمدىكىنى دەۋاتىمەن. ئېيتقانلىرى بەرھەق، ئاتابەكرى مىرزىنىڭ ئول ئىككى قىلمىشى ئېغىر گۇناھ، ئەلۋەتتە تەپتىش قىلىپ، جازاغا تارتماق لازىم.

ــ بوپتۇ ئەمىسە. گۇناھقا بۇيرۇسلىمۇ دەۋېرەي، ــ دېدى مەسۇم باھادىر بىر قارارغا كېلىپ، ــ ئەمەلىيەتتە، ئاتابەكرى مىرزىنىڭ ئۇنىڭدىن باشقىمۇ يەنە بىر گۇناھى بار.

ــ خوش، ــ دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا دىققىتىنى يىغىپ.

ــ ئاتابەكرى مىرزا جانابى سەر ئەمىردىن ئەسلىدە چېرىكلەرنى مەشقلەندۈرۈش ئۈچۈن ئىجازەت سورىغانىكەن. ئەمما ئۇقۇشمىزچە، رىيازەت شىكارىغا ئېلىپ ماڭغىنى چېرىك بولماستىن، تامامى دېگۈدەك مۇنتىزىم تەلىم كۆرگەن، پۇختا مەشقلەنگەن، يۇقىرى ماھارەت ئىگىلىگەن سەر خىل لەشكەر ئىكەن. بۇنىڭ ئۇنىڭ باشقا غەرىزى بارمۇ ـ يوق، بۇ تەرىپى بەكمۇ گۇماناملىقتۇر. مەكتۇپىدا بۇ ھەقتە پەقەتلا چۈشەنچە بەرمەپتۇ.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا بىردىنلا ئويلىنىپ قالدى.

«راست، بۇ تەرىپىگە ئەجەب دىققەت قىلماپتىمەنغۇ، ئۇ نەمىشقا چېرىك مەشقلەندۈرىمەن دەپ قويۇپ، ئەمەلىيەتتە سەرخىل لەشكەر ئېلىپ ماڭىدۇ؟ نېمىشقا بۇ ھەقتە چۈشەنچە بەرمەيدۇ، يا-كى ئېسىدىن چىقىرىپ قويدىمۇ ـ يا...»

ــ ئىجازەت بېرىدىغانلىقلىرىغا ئىشىنىپ، كەرەملىك سەر ئەمىر جانابلىرىنىڭ سەمىگە مۇناسىق بىر ئەرزىمەس ئويۇمنى سالغۇم كەلدى، ــ دېدى ئىشىكئاغىسى ئابدۇساتتار بەگ سۆز ئېلىپ، ــ سەر ئەمىر جانابلىرى مەنسىپىدىن قالدۇرۇپ تەپتىشلىككە بۇيرۇغان مىرزا ئەمىن قۇلبەگ قاتارلىق ئۇچ ئەمىرمۇ ھا-

زىر مىرزا ئاباباەكرىنىڭ يېنىدا ئىكەن. ئورۇنباسار ئەمىرلەشكەر نېمە سەۋەبتىن ئۇلارنى ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىپ ماڭغانىدۇ؟ بۇ تەرىپىنىمۇ ئويلىنىپ كۆرگەيلا.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا بىردىنلا چۆچۈپ كەتتى. ئەمىرلەرنىڭ ئوتتۇرىغا قويغىنى ئاغدۇرۇۋەتكۈسىز پاكىت ئىدى. بۇلارنى نەزەردىن ساقىت قىلىۋېتىشكە پەقەتلا بولمايتتى.

«ئاباباەكرى مىرزىنىڭ زادى نېمە مۇددىئاسى باردۇ؟ نېمىشقا مەندىن بۇ ئىشلارنى يوشۇرىدۇ؟ نېمىشقا ھېلىقى ئۇچ ئەمىرنى ئۆزىگە ھەمراھ قىلىۋالىدۇ؟ بۇلارنىڭ گۇمانىنىڭ ئاساسى بار. ئۇنىڭ مەكتۇپتا كۆرسەتكەن سەۋەبلىرىگە ئالدىراپ ئىشىنىپ كەتمەسەم بولغۇدەك. توختا... ئالدىراقسانلىق قىلماي زادى...»

ــ يارىكەنت ئەمىرى مىرزا يانتاقبەگ تا بۈگۈنگىچە سەلتەنەت ئۇچۇن ساداقەتمەنلىك بىلەن خىزمەت قىلىپ كەلگەن، ــ دېدى مۇپەتتىش دىۋانىنىڭ ئەمىرى ئوبۇلھادى دادخاھ مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ خىيالىنى بۆلۈپ، ــ ئەلۋەتتە ئۇنىڭ ئۇستىدىن مەھكىمىزگە ئانچە ـ مۇنچە ئەرز ـ شىكايەتلەرنىڭ كەلگىنىمۇ راست. دىۋان مەھكىمىز مىرزا يانتاقبەگكە چېتىشلىق مۇھىم بىر خۇن دەۋاسىنى تەكشۈرۈۋاتقانىدۇق. رەئىيەتنىڭ ئەمەلدارلار ئۇستىدىن شىكايەت قىلىشى تەبىئىي ئەھۋال، راست ـ يالغىنى ھامان ئايرىلىدۇ. خوتەندىكى ئاغا ـ ئىنى مىرزىلارنىڭ ماڭلايسۆيە ئەمىر مەھكىمىسىگە سەركەشلىك قىلغىنى راست. ئەمما يارىكەنت ئەمىرىنىڭ سەلتەنەتكە رىياكارلىق قىلىشىغا گۇمانىم باردۇر. شۇڭا، سەر ئەمىر جانابلىرى ئالدىراپ پەرمان چۈشۈرۈشتىن ساقلىنىپ، بۇ ۋەقەنى ئوبدانراق تەھقىقلەپ كۆرگەيلا.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئەمدى ئۆزىنى توختىتىۋالغانىدى. مىرزا ئاباباەكرى بىلەن ئوتتۇرىسىدا ھەم تۇغقاندارچىلىق، ھەم ئاتا ـ بالىلىق مۇناسىۋىتى بولغاچقا، بۇ ئىشتا تېخىمۇ ئېھتىيات قىلمىسا بولمايدىغانلىقىنى بىردىنلا ھېس قىلدى.

«كىمگە ئىشەنسەم بولۇر زادى؟ ئاباباەكرى مىرزىنىڭ يازغانلىرىنى راست دەي دېسەم، ئەمىرلەر بىرمۇنچە يوچۇقلارنى، گۇ-

مانلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇشتى. مۇشۇ بىرنەچچە گۇماندىن پاكىتنى دەپلا ئۇنى ئەيىبلىسەم، ناۋادا مىرزا يانتاقبەگنىڭ ھەقىقەتەن ئىسيانغا تەييارلانغىنى راست بولسا، ئۇنىڭغا ئۇۋال قىلغان بولىمەن. ئول چاغدا ئوتتۇرىمىزدا ئاداۋەت تۇغۇلىدۇ. ۋالىدەسى ئايجامال ئاغىچىمۇ مەندىن رەنجيدۇ. مەرھۇم جەننەتماكان ئاغامنىڭ روھىمۇ قورۇنىدۇ. ھە راست، ئوبۇلھادى دادخاھنىڭ تەۋسىيىسى ئورۇنلۇقتەك قىلىدۇ. شۇنداق قىلاي، ئالدىراپ ھۆكۈم چىقارماي. ئاۋۋال ئىشەنچلىك ئەمىردىن بىرىنى يارکەنتكە ئەۋەتىپ، مىرزا ئاباباكرىنىڭ نىيىتىنى بىلىپ باقاي، مىرزا يانتاقبەگ ۋەقەسىنىڭ تېگى ـ تەكتىنى ئېنىقلاپ چىقاي، ئاندىن مۇناسىپ تەدبىر قوللانسامۇ كېچىكمەيمەن. خوش، يارکەنتكە كىمنى ئەۋەتسەم بولۇر؟ ئەڭ ياخشىسى ماڭا ساداقەتمەن، ئاباباكرى مىرزىنىڭ ئەشەنچىنى قولغا كەلتۈرەلەيدىغان بىر ئادەم بولسا بولاتتى...»

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا سارايدىكى ئەمىرلەرگە بىرمۇبىر نەزەر تاشلىدى. ئەمىرلەرنىڭ ئەڭ كەينىدە بېشىنى تۆۋەن سېلىپ ئولتۇرغان يىگىتكە قاراپ ئويلىنىپ قالدى.

«ئۇ بۇ ئىشنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالارمۇ؟ ئۇنىڭ ساداقىتىدىن گۇمانلانمايمەن، تاپشۇرغان ئىشنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالماسلىقىدىن ئەنسىرەيمەن...»

دېلىغۇللۇق ئىلكىدە دەمىاللىقا بىر قارارغا كېلەلمىگەن مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئېگىز بويلۇق يىگىتكە يېنىش ـ يېنىشلاپ قاراپ قويدى.

ھەئە، بۇ يىگىت باشقا بىرى ئەمەس، دەل مىرزا ئاباباكرىنىڭ ئىنىسى ئۆمەر مىرزا ئىدى. ماڭلايسۆيە ئەمىر مەھكىمىسىدە ئۇ تۆۋەن دەرىجىلىك ئەمىرلەردىن ھېسابلىناتتى. مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئۇنىڭ مەنسىپىنى ئۆستۈرۈپ قويماقچى بولغاندا، ئۇ تۆھپە كۆرسەتمەي تۇرۇپ مەنسىپىنى ئۆستۈرۈشنى خالىمايدىغانلىقىنى ئېيتىپ سىلىقلا رەت قىلغانىدى.

«بۇ ئىشقا ئۆمەر مىرزىدىن مۇۋاپىق ئادەم يوقتەك قىلىدۇ. ھەر ھالدا ئۇنىڭ بىلەن سۆزلىشىپ خىيالىنى بىلىپ باقاي. ئاباباكرى

مىرزا ئالدىراپ بىرىگە سىر بەرمەيدۇ. باشقىلارنى ئەۋەتسەم ئېھتىيات قىلىشى، گۇمانلىنىشى مۇمكىن. بۇلار ئاغا ـ ئىنى بولغاندىكىن كۆڭلىدىكىنى يوشۇرۇپ كەتمەس، مۇھىمى گۇمانلانماس...»

ـــ جانابى ئەمىرلەرگە ئىجازەت. قالدى ئىشلارنى ئەتىگىچە مەشۇرەت[1] قىلارمىز.

ئەمىرلەر گۇررىدە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ، سالام بېرىپ ئامانلىق تىلەشكەندىن كېيىن چىقىپ كېتىشتى.

ئۇ چۇشلۇك تاماقنى بىللە يېيىش باھانىسى بىلەن ئۆمەر مىرزىنى يېنىغا چاقىرتتى.

ـــ ئەمىرزادەم ئەتىگەن سارايدا بولۇنغان گەپ ـ سۆزلەرگە قانداق قارايدىكىن؟ ـــ دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئالدىدا ئەدەپ بىلەن ئولتۇرغان يىگىتكە قاراپ.

ـــ ئول ئەمىرلەرنىڭ گۇمانىنىڭ ئاساسى بار، ـــ دېدى ئۆ ـ مەر مىرزا ئويچانلىق بىلەن، ـــ گەرچە ئاغامنىڭ جانابى سەر ئە ـ مىردىن ئىجازەتسىز لەشكەر تارتقىنىنى ھەمدە ساختا پەرمان يا ـ ساپ يارىكەنتنى ياغسىز قولغا ئالغىنىنى تۇغرا چۇشىنىشكە بولسىمۇ، لېكىن رىيازەت شىكارى ئۈچۈن چېرىكنىڭ ئورنىغا سەر خىل لەشكەر ئېلىپ ماڭغىنى، ھېلىقى خىيانەتكار ئۈچ ئە ـ مىرگە يېقىنچىلىق قىلىپ كەتكىنى بەكمۇ غەلىتىدۇر. مىرزا يانتاقبەگنىڭ ئىشىغا كەلسەك، بۇنى يەنمۇ چوڭقۇرلاپ تەكشۈرۈپ تەھقىقلەش زۆرۈردەك تۇرىدۇ.

ـــ مېنىڭ ئويۇمۇ ھەم شۇ، ـــ دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئۆمەر مىرزىنىڭ مۇلاھىزىسىگە قايىل بولۇپ، ـــ چوڭ ئە ـ مىرزادىنىڭ مەكتۇپىغا ئاساسلىنىپ ھۆكۈم چىقارساق، مەھكە ـ مىدىكى ئەمىرلەر ئوچۇق ـ ئاشكارا بىر نېمە دېيىشكە پېتىنالـ مىغىنى بىلەن، كۆڭلىدە قايىل بولمايدۇ. پەرزەنتىگە يان باستى، سەلتەنەت قانۇن ـ يوسۇنلىرىنى كۆزگە ئىلمىغىنىنى بىلىپ تۇ ـ رۇپ كارى بولمىدى، دەپ پىتنە قىلىشىدۇ. مىرزا يانتاقبەگنىڭ

① مەشۇرەت ـــ مەسلىھەت، كېڭەش.

ھەقىقەتەن ئاشۇنداق جىنايىتى بار دېگەن تەقدىردىمۇ، ئۇنى جازالاپ ياساقتا يەتكۈزۈش[1] ھېلىغۇ ئورۇنباسار ئەمىرلەشكەر ـ كەن، مېنىڭمۇ قولۇمدىن كەلمەيدۇ. قائىدە بويىچە ئۇنىڭ جىنايى قىلمىشلىرىنى تەھقىقلەپ، دەلىل ـ پاكىتلار بىلەن قوشۇپ خان ئالىيلىرىنىڭ دەرگاھىغا ئەۋەتىش كېرەك ئىدى. يۇقىرى دەرىجە ـ لىك ئەمىرلەرنىڭ قىلمىشىغا ھۆكۈم چىقىرىش، كاللىسىنى ئېلىشقا بۇيرۇش پەقەت جانابى قىبلىگاھىمىزنىڭلا ئىمتىيازىدۇر. ئاتابەكرى مىرزا بۇ ئىشتا زىيادە ئالدىراقسانلىق قىلىپتۇ. جەنەتماكان ئاغام سانىز مىرزا ۋاپات بولغاندىن كېيىن ئىككى ئەمىرزادەمگە تاغلىق مېھرىمنى يەتكۈزەلمىگىنىم راست. كېيىن سۇلتان دوستمۇھەممەدخان ئالىيلىرى شەپقەت كۆرسىتىپ، ئاباـ بەكرى مىرزىغا سىڭلىسى مەلىكە ھۆسنىنىگار خېنىمنى نىكاھلاپ بېرىپ، ئۇنى كۆرەگانلىق مەرتىۋىسىگە يەتكۈزدى. شۇنىڭ بىلەن تاغا ـ جىيەن ئىككىمىز باجا بولۇپ، خان جەمەتىگە تەۋە بولدۇق. سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرى مېھىر ـ شەپقەت كۆرسىتىپ، ۋالىدەلىرىنى ماڭا نىكاھلاپ بەردى. مەرھەمەتلىك تەكرىنىڭ ھىممىتى بىلەن بىر ئائىلە كىشىلىرى بولۇپ قالدۇق. ھەرقاچان سىلەرگە ئاتىلىق مېھرىمنى بېرىشكە تىرىشىپ كەلدىم. سىلىمۇ مېنى ئۆز ئاتىلىرى ئورنىدا كۆرۈپ كەلدىلە. بۇنىڭدىن ئۆزۈمنى بەختىيار ھېس قىلىمەن. ئاغىلىرى ئاتابەكرى مىرزىنىڭ يار ـ كەنتكە ئەمىر بولۇش ئارزۇسىنىڭ بارلىقى كۆڭلىمىزگە خېلى بۇرۇنلا ئايان ئىدى. ئەمما ئۇنى ياركەنتكە ئەۋەتىشكە ئالدىرىماس ـ لىقىمىزدا باشقا ئەمىرلەرنىڭ قايىل بولماي پىتىنە قىلىشىدىن ۋايىم يېگەنىدۇق. چۈنكى، چوڭ ئەمىرزادە مېنىڭ پەرمانىم بىلەن ئەمەس، خان ئالىيلىرىنىڭ يارلىقى بىلەن ياركەنتكە ئەمىر بولسا باشقىلارنىڭمۇ ئاغزى تۇتۇاقلىناتتى. ئۇنى ياركەنتكە بېرىشقا ئالـ ـدىراپ قېلىپ ئاشۇنداق ئىشلارنى قىلدىمىكىن دەپ گۇمانلىنىـ ـمەن. لېكىن بۇنى رەسمىي تەھقىقلىمەي تۇرۇپ ھۆكۈم قىلماق

① ياساقتا يەتكۈزۈش ــ كاللىسىنى ئېلىش.

مۇشكۈلدۇر.

ـــ بۇ گۈمانلىرىنىمۇ خاتا دېگىلى بولمايدۇ، ـــ دېدى ئۆمەر مىرزا، ـــ ئەڭ ياخشىسى يارکەنتكە ۋاقتىدا مۇپەتتىش ئەۋەتەيلى، ئىش ئايدىڭلاشسا سىلىمۇ گۈماندىن ساقىت بولىدىلا. باشقا ئەمىرلەرنىڭمۇ پىتنىسىدىن ساقلىنالايدىلا. ئەڭ مۇھىمى، خان ئالىلىرىنىڭ ئالدىدا خجالەت تارتىپ يۈرمەيدىلا.

ئۇ ئۆمەر مىرزىدىن دەل مۇشۇ جاۋابنى كۈتكەنىدى.

ـــ يارکەنتكە مۇپەتتىش ئەۋەتسەم، چوڭ ئەمىرزادىنىڭ گۇمانلىنىپ قېلىشىدىن ۋايىم يەيمەن. سىلىمۇ بىلىدىلا، بۇ بەكمۇ نازۇك ئىش. يارکەنتكە بارغان خان مۇپەتتىشى ئاتابەكىرى مىرزىنىمۇ گۈمانلاندۇرۇپ قويماسلىقى ھەم بىز گۈمان قىلغان ئىشلارنىمۇ ئاستىرتىن ئېنىقلىشى كېرەك. شۇڭا، مۇڭاپىق كەلگۈدەك بىر ئادەمنى دەتلىيالمايۋاتىمەن.

ئۆمەر مىرزا ئويچانلىق بىلەن بېشىنى تۆۋەن سالدى.

ـــ بايا سارايدا دەماللىققا بىر نەرسە دېيىلمەي تۇرۇپ قېلىشىمنىڭ سەۋەبىمۇ شۇ، ـــ دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا، ـــ بۇ ئىش بېشىمنى بەكلا قاتۇرۇۋەتتى.

ـــ ئەگەر كەمىنە پەرزەنتلىرىگە ئىشەنچ قىلالمىسىلا، ئاشۇ باش قېتىنچىلىقلىرىنى يەڭگىللىتىشكە تەييارمەن، ـــ دېدى ئۆمەر مىرزا.

ـــ بۇ ئىشقا ئەمىرزادەم بىلىنى باغلىسا كۆپ خۇرسەن بولاتتىم، ـــ دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا، ـــ ھەم سەلتەنەت ئۈچۈن چوڭ خىزمەت كۆرسەتكەن بولاتتىلە.

ـــ ئويلاپ باقسام، يارکەنتكە بېرىشقا مەندىنمۇ مۇڭاپىق ئادەم يوقتەك قىلىدۇ، ـــ ئۆمەر مىرزا بىرنەچچە دەقىقە تۇرۇڭۇبلىپ داۋام قىلدى، ـــ ئەمما يارکەنتكە مۇپەتتىشلىك سالاھىيەت بىلەن ئەمەس، ئىنىلىق، قېرىنداشلىق سالاھىيەت بىلەن بارايى. شۇنداق قىلسام ھەم ئاغام شەكلەنمەيدۇ، ھەم بۇ ئىشلارنى ئېنىقلىماق ئاسان بولىدۇ.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا قىيىن بىر مەسلىنى ھەل قىلغاندەك

دەك يەڭگىل تىن ئالدى.

ـــ مەيلى، دېگەنلىرىدەك بولسۇن، ئەمما كۆپ ئېھتىياتقىلسىلا. ئىمكان بار تېز بېرىپ، تېز قايتىپ كەلگەيلا.

ـــ پەرمانبەردارمەن! ـــ دېدى ئۆمەر مىرزا بېشىنى تەۋازۇبىلەن ئېگىپ، ـــ جانابلىرىنىڭ غېمىنى ئاز ـ تولا يەڭگىللىتەلىسەم تولىمۇ شەرەپ ھېس قىلىمەن، ئەمما ئۆتۈنىدىغان كىچىككىنە بىر ئىلتىماسىم بار.

ـــ قېنى خوش.

ـــ كەمىنىلىرىنىڭ يارىكەنتكە بېرىش مۇددىئاسى ھەرقانداق ئادەمدىن سىر تۇتۇلغان بولسا.

ـــ مۇددىئالىرى ئايان بولدى. سىلى يارىكەنتكە پەقەت ئاغىلىرىنى يوقلاپ كېلىش ئۈچۈنلا بارىدىلا. ئاغا ـ ئىنىلىرىنىڭ بىر ـ بىرىنى يوقلاپ تۇرۇشى ئەزەلدىن بار ئىش. بۇنىڭدىن ھېچكىم شەكلەنمەس، راست گەپنى قىلسام، دەسلىپىدە سىلىنى بۇ ئىشنىڭھۆددىسىدىن چىقالماي قالۇرمىكىن دەپ ئەندىشە قىلغانىدىم. ئەمدى كۆڭلۈمدە تولۇق ئىشەنچ پەيدا بولدى. قاچان يولغا چىقاي دەيدىلا؟

ـــ سەلتەنەت ئىشلىرىنى كېچىكتۇرۇپ بولماس. ۋالىدەم بىلەن خوشلىشۇۋېلىپ بۇگۈن كەچتىلا يولغا چىقايمىكىن دەيمەن.

ـــ شۇنداق قىلسىلا، ۋالىدەلىرىگە كىچىك ئەمىرزادەم ئاغىنىسىنى سېغىنغان ئوخشايدۇ، يوقلاپ كېلىشكە ئىجازەت بەردىم، دەپ قويماي. سوۋغات تەييارلاپ قويسۇن، ماڭار ۋاقتىدا ماڭا بىر يولۇقسىلا. ئاباباكرى مىرزىغا بىر پارچە مەكتۇپ تەييارلاپ قويماي، ئالغاچ كەتسۇنلار.

ـــ غىزا تەييار بولدى، ـــ دېدى بىكاۋۇل بەگ، ـــ داستخانىنى باغقا سالامدۇق ياكى پېشايۋان ئاستىغىمۇ؟

ـــ مەشەگىلا داستخان سېلىڭلار. باشقىلار ھەمراھ بولمىسىمۇ بولىدۇ، ـــ دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئۆمەر مىرزا بىلەن غىزالانغاچ تېخىمۇ ئىنچىكىرەك مەسلىھەتلىشۇۋېلىشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ.

ئۇيغۇر كىتاب توربېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى
www.uyghurkitap.com

يارکەنت شەھىرىنىڭ كۈنگەي تەرىپىگە جايلاشقان جاھانباغ ئىسمى ـ جىسمىغا لايىق ھەشەمەتلىك باغ ئىدى. جاھانباغ كۆلەمىنىڭ چوڭلۇقى بىلەنلا ئەمەس، ئەھىيا قىلىنغان مېۋىلىك دەرەخلىرىنىڭ كۆپلۈكى ۋە تۈرىنىڭ خىللىقى بىلەنمۇ پۈتكۈل ماڭلايسۆيەدە يېگانە ھېسابلىناتتى. قۇرۇلمىسى بىر ـ بىرىگە تۇپتىن ئوخشىمايدىغان ئۈچ كۆشك[1]، ئالتە راۋاق بۇ باغقا بەئەينى خان ـ سۇلتانلارنىڭ خاس چاھار بېغىدەك سۆلەت بېغىشلىغاندى. باغنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى كىچىكرەك سۇ ئامبىرىدىن قېلىشمىغۇدەك كۆلنىڭ سۈيى ياز بويى ئۆكسۈمەيتتى. شۇڭا، تومۇز ئىسسىقتىمۇ جاھانباغنىڭ ھاۋاسى شەھەرگە سېلىشتۇرغاندا خېلىلا سالقىن ئىدى. كۆل بىلەن كۆشك، راۋاقلارنى ئىككى قەدەم كەتكىلىكتە ئېلىنغان يول تۈتاشتۇرۇپ تۇراتتى. يولغا كۆپكۆك دەرىيا قۇمى يېيىتىلغان بولۇپ، ئادەم يالاڭئاياغ مېڭىپ سەيلە قىلسا ئۆزىنى تولىمۇ راھەت ھېس قىلاتتى. يولنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى تاش ئېرىقلاردا سۈپسۈزۈك سۇ شىلدىرلاپ ئېقىپ تۇراتتى. كاندۇك ـ كاندۇك ئېتىزلاردا ئۆستۈرۈلگەن رەڭگارەڭ گۈللەر ئۇچۇپ يۈرگەن كېپىنەكلەر بىلەن ھۆسن تالىشاتتى. بېقىپ كۆندۈرۈلگەن بۇغا ـ مارال، كىيىك ـ جەرەنلەر كۆزگە چېلىقاتتى.

مىرزا ئابابەكرى قەشقەردىن ئالايىتەن يوقلاپ كەلگەن ئىنىسى ئۆمەر مىرزىنى جاھانباغدا كۈتۈۋالدى.

ـــ ۋالىدەمىزنىڭ ئەھۋالى ياخشىدۇ؟ ـــ سورىدى مىرزا ئابابەكرى سالام ـ سەھەت رەسمىيەتلىرىنى بەجا كەلتۈرۈپ بولغان

① كۆشك ـــ باغچا ئىچىگە سېلىنغان ھەشەمەتلىك ئۆي؛ قەسىر، داچا.

ئىنسسنى يېنىدا ئولتۇرغۇزۇپ.

ـــ خۇداغا شۈكرى. تىنچ ـ ئامانلىق، ئۆزلىرىگە كۆپتىن ـ كۆپ دۇئايى سالام يوللىدى، ـــ دېدى ئۆمەر مىرزا تەۋازۇ بىلەن باش ئېگىپ تۇرۇپ، ـــ سىلىنى سالامەتلىكىنى ئاسرىسۇن، بېشى سەجدىم تاپقاندا قەشقەرگە كېلىپ كەتسۇن، سېغىنىپ قالىدىكەن ـ مەن، دەيدۇ.

ـــ ئاللاھ خالىسا چوقۇم شۇنداق قىلىمەن، ـــ دېدى مىرزا ئابابەكرى، ـــ مەنمۇ كۆپ سېغىندىم. بىراق، پات يېقىندا قەشقەرگە بېرىشقا ئامالسىزمەن. ئىسيانكار خوتەن ئەمىرلىرىنىڭ ئىشىنى بىر تەرەپ قىلىپ بولغاندىن كېيىن ياركەنتكە ئەكەلدۇ ـ رەرمەن بولمىسا. نېمىلا دېگەنبىلەن ۋالىدەمىزنىڭ ياركەنتكە باشقىچە مېھرى بار. جەننەتماكان ئاتىمىزنىڭ قەدەم ئىزى تەگكەن، ئەجرى سىڭگەن يۇرت ئەمەسمۇ بۇ. سىلى تازا ئەسلىيەلمەيدىلا ھەقىچان، ئەنە ئاۋۇ تىللا رەڭ كۆشكىنى مەرھۇم ئاتىمىز سەمەرقەنتتىن ممار ئەكەلدۇرۇپ ياساتقان. باشقا كۆشكىلەرگە قارىغاندا كىچىكرەك بولغىنى بىلەن شەكلى، نۇسخىسى ئۆزگىچە.

ئېلىپ كەلگەن سوۋغا ـ سالاملىرىنى تاپشۇرۇشقا ئالدىراپ تۇرغان ئۆمەر مىرزا ئاكىسىنىڭ سۆزلىرىنىڭ تۈگىشىنى كۈتۈپ جىم ئولتۇردى. مىرزا ئابابەكرىنىڭ كەيپى تولمۇ چاغ ئىدى، ئىنىسىغا گەپ قىلىشقا پۇرسەت بەرمەي سۆزلەيتتى. قەشقەردىكى ۋاقىتلىرىدا كەم سۆز، خىيالچان يۈرىدىغان ئاكىسىنىڭ باشقىچە سۆزمەن، خۇش چاقچاق بولۇپ قالغانلىقى ئۆمەر مىرزىنىڭ دىققىتىنى تارتتى.

ـــ بۇ سەر ئەمىر مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا جانابلىرىنىڭ ئۆزلىرىگە يوللىغان مەكتۇپى، ـــ دېدى ئۆمەر مىرزا قوينىدىن بىر پارچە خەتنى چىقىرىپ، ـــ يەنە تېخى ئانامنىڭ سىلىگە ئەۋەتكەن ئازراق پىشكەشلىرىمۇ بار.

مىرزا ئابابەكرى سوۋغاتلارغا ئانچە ئېرەن قىلىپ كەتمىدى، خەتنى قولىغا ئېلىپ ئالدىراپ ئوقۇشقا باشلىدى:

«بسمىللاھىر رەھمانىر رەھىم
ئالەم ئىمارەتىنى بىنا قىلغۇچى قۇدرەتلىك، يېگانە تەڭرىدىن پەرزەنتىم، شىر سۈپەتلىك ئەمىرزادەم ئاباباكرى مىرزىغا ئامانلىق تىلەيمەن.

ئەۋەتكەن مەكتۇپلىرىنى تاپشۇرۇۋېلىپ مەزمۇنىدىن ۋاقىپ بولدۇم. سەلتەنەت ئەغيارلىرىنىڭ رىيالىرىدىن ۋاقتىدا خەۋەر تېپىپ، چاقماق تېزلىكىدە لەشكەر تارتقاز. لىرى ھەمدە ساختا پەرمان تەدبىرى بىلەن يارکەنتتىكى رە. ئىيەتنى ياغى بالاسىدىن ساقلاپ قالغانلىرى ناھايىتى ياخشى بولۇپتۇ. كۆڭۈللىرىنى توق تۇتسىلا. ئىجازەتسىز لەشكەر تارتتى دەپ زىنھار ئاغرىنمايمىز. سەركەردە سىرتتا تۇرغان ۋاقىتتا پەرمان ساقلاپ تۇرمىسىمۇ بولۇۋېرىدۇ. يارکەنت ئەمىرى مىرزا يانتاقبەگ قىلمىشىغا تۇشلۇق جاجىسىنى يەپتۇ. ئۆز ۋابالى ئۆزىگە. بۇيۇك سەلتەنەتكە پۈت ئاتقانلار. نىڭ جاجىسىنى ئاشۇنداق بېرىش كېرەك. خوتەندىكى ئاغا ـ ئىنى مىرزىلار ئۇزۇندىن بېرى بىزگە ئىتائەت گەردىنىنى سۇنۇشتىن باش تارتىپ، پەرمانىمىزغا سەركەشلىك قىلىپ كەلگەن بولسىمۇ، قېرىنداشلىقنى ئەلا بىلىپ ھەمدە سەل. تەنەتنىڭ مۇقىملىقىغا دەخلى يېتىپ قالمىسۇن دەپ سۇ. كۈت قىلغاندۇق. ئەمدىلىكتە ئۇلار خان ئالىيلىرىغا قارشى چىقىشقا پېتىنىپ، رىياغا نىيەت قىلىپتۇ. ئول رىياكارلار. نى جازالماق ئۈچۈن بەللىرىگە ساداقەت ۋە جاسارەت كە. مەرلىرىنى باغلىغانلىقلىرىدىن بەكلا سۆيۈندۇم. ئەسلىدە سىلىگە كۆمەكلىشىش ئۈچۈن سەركەردە ـ لەشكەر ماڭ. دۇرسام ياخشى بولاتتى. بىراق ئۇلار تېخى رەسمىي يوسۇندا ئىسيان تۇغنىنى كۆتۈرۈپ چىقمىغانلىقى ئۈچۈن، ئاۋۋال لەشكەر تارتساق ئەسلىي مۇددىئاسىنى يوشۇرۇپ، خان ئا. لىيلىرىغا ئەرز قىلىشى مۇمكىن. ئول چاغدا ئوردا بىلەن ئوتتۇرىمىزدا چۈشەنمەسلىك پەيدا بولۇپ قالىدۇ. شۇڭا يە.

نىلا ئېھتىياتنى ئەۋزەل كۆردۈم. سىلىمۇ ئالدىراقسانلىق ـ تىن ساقلىنىپ، ھازىرلىق كۆرگەچ پەرمان كۈتكەيلا. پۇر ـ سەت پىشىپ يېتىلگەندە كۆمەكلىشىشكە سەركەردە ـ لەشـ كەر ماڭدۇرۇپ بېرىمەن. شول چاغدا لەشكەر تارتىپ بېرىپ ئۇلارنى بىراقلا قولغا ئالغايلا.

خەير، قايتا دىدار ـ مۇلاقاتتا بولغۇچە ئامان بولغايلا.

پەدەرلىرى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا، ۋالىدەلىرى ئاي ـ جامال ئاغىچىدىن دەپ بىلۇرلا.»

خەتنى ئوقۇپ تۈگەتكەن مىرزا ئابابەكرى بىرپەس خىيال سۈرۈپ ئولتۇرۇپ قالدى، چىرايىدىن مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىدىن كۈتكەن جاۋابقا ئېرىشەلمىگەنلىكىگە ئەپسۇسلانغانلىقى چىقىپ تۇراتتى.

ھەئە، مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئۇستىلىق ئىشلىتىپ مىرزا ئابابەكرىگە ھۆكۈمەت نامىدا ئەمەس، شەخسىي نامدا مەكتۇپ يازغانىدى. مىرزا ئابابەكرى ئۇنىڭ ھۆكۈمەت نامىدا مەكتۇپ يېزىشىنى، بەلكىم خوتەنگە دەررۇ لەشكەر تارتىشقا پەرمان بېرىپ، قەشقەردىن بىرەر تۈمەن لەشكەر ئەۋەتىپ بېرىشىنى تەمە قىلغانىدى؛ خوتەندىكى ئاكا ـ ئۇكا مىرزىلارغا كۆڭلىدە غوم ساقلاۋاتقان مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ ئالدى ـ كەينىنى ئويلاشمايلا قەشـ قەردىكى لەشكەرلەرنى ئەۋەتىپ بېرىشىگە شەكسىز ئىشەنگەن ۋە ئاشۇ لەشكەرلەرنىمۇ قولىغا ئېلىۋالغاندىن كېيىن قىلماقچى بولـ غان ئىشلىرى ھەققىدە شېرىن خىياللارنى سۈرگەنىدى.

«شۇنچە باش قاتۇرۇپ يازغان خېتىم ئۇنى ئىشەندۈرەلمىگەن ئوخشايدۇ، بولمىسا شەخسىي نامدا مەكتۇپ يېزىپ، يوقىلاڭ باھانە ـ سەۋەب كۆرسىتىپ ئولتۇرماس ئىدى ياكى يارکەنتتىكى ئىشلـ ـرىمدىن خەۋەر تاپقانمىدۇ؟ ياكى يارکەنتكە لەشكەر تارتقىنىمدىن بەتگۈمان بولغانمىدۇ؟ ئەجەب يارکەنت ھۆكۈمىتى ھەققىدە ھېچنېمە

دېمەپتا؟ ھېچبولمىغاندا «يارىكەنتنى باشقۇرۇپ تۇرغايلا» دېيىشى كېرەك ئىدىغۇ. ئۇنىڭ مۇددىئاسى زادى نېمىدۇ؟...»

ئۇ يېنىدا بەخرامان كاۋاپ يەپ ئولتۇرغان ئىنسىنغا يەر تېگىدىن قاراپ قويدى.

«ئۆمەر مىرزىدىن ئاسماقچىلاپ سوراپ باقايمۇ ـ يا؟ لېكىن مەھكىمىدە ئۇنىڭ مەرتىۋىسى تۆۋەن. سەر ئەمىر مۇھىم كىشىلەرگە ئۇنى قاتناشتۇرغان ئەمەس. ھەر ھالدا ئۇنىڭ ئاغزىنى كۆچىلاپ باقاي...»

ـــ سەر ئەمىر يارىكەنتكە لەشكەر تارتقىنىم خۇسۇسىدا بىرەر گەپ قىلمىدىمۇ؟

ـــ مەكتۇپتا بۇ ھەقتە بىر نەرسە يازماپتىما؟ ـــ قەستەن گالۋاڭلىق بىلەن سورىدى ئۆمەر مىرزا.

ـــ بۇ ھەقتە ئېنىق بىر نەرسە دېمەپتۇ. خوتەنگە لەشكەر تارتىشىمغىمۇ ئىجازەت بېرمەپتۇ. ئول ئاغا ـ ئىنى مىرزىلار مۇنا-پىق مىرزا يانتاقبەگنىڭ ئىشىدىن خەۋەر تاپسا ئېھتىيات تەدبىر-لىرىنى كۆرۈۋالىدۇ. بۇ مۇددىئايىمنى مەكتۇپىمدا سەر ئەمىرگە ئېنىق بىلدۈرگەن. ئۇلارغا پۈرسەت بەرمەي، تۈيدۈرماي لەشكەر تارتىش كېرەك ئىدى.

ـــ بەلكىم ئېيتقانلىرى توغرىدۇ.

كۆپرەك جاۋابقا ئېرىشىش تەمەسىدە تەقەززا بولۇپ تۇرغان مىرزا ئاتابەكرىگە ئىنسىنىڭ بىر ئېغىزلا جاۋاب بېرىپ ئولتۇ-رۇشى پەقەتلا ياقمىدى.

ـــ يوللىغان مەكتۇپىم يېتىپ بارغان كۈنى سىلى سارايدا يوقمىدىلە؟

ـــ سارايدا ئىدىم. مەكتۇپنى ئاۋۋال سەر ئەمىر ئۆزى ئوقۇ-دى، ئاندىن پەرمانچى بەگنى ئوقۇپ بېرىشكە بۇيرۇدى.

ـــ ئەمىرلەر بىر نېمە دېيىشمىدىمۇ؟

ـــ دېيىشتى، ـــ دېدى ئۆمەر مىرزا ئاكىسىنىڭ مۇددىئاسى-نى پەملەپ، ـــ يارىكەنتكە ئىجازەتسىز لەشكەر تارتقانلىقلىرىدىن

ھەمدە ساختا پەرمان ياسىغانلىقلىرىدىن نارازى بولۇشقانىدى، سەر ئەمىر ئۇلارنى ئەيىبلەپ جىمىقتۇردى. سىلىنى سەلتەنەت ئۇچۇن يوشۇرۇن ئاپەتنى يوقاتتى، دەپ ماختىدى.

ـــ ھە، شۇڭا سەر ئەمىر مېنى خاتىرجەم قىلىش ئۇچۇن سىلىنى ئالايىتەن ئەۋەتىپتۇ ـ دە!

ـــ يوقسۇ، ـــ دېدى ئۆمەر مىرزا، ـــ سەر ئەمىرگە يار-كەنتكە بېرىش مۇددىئايىمنى ئېيتىۋىدىم، ئاغىلىرىنى سېغىنغان بولسىلا بېرىپ كەلسىلە، دەپ ئىجازەت بەردى، ماڭار ۋاقتىمدا ئالغاچ كەتسىلە، دەپ ئۇشبۇ مەكتۇپنى يېزىپ بەردى.

ـــ قەشقەردە، خۇسۇسەن ئەمىرلەر ئارىسىدا مەن توغرۇلۇق باشقا گەپ ئاڭلىمىغاندىلا؟

ـــ ھەممىنىڭ ئاغزىدا سىلىنىڭ يارکەنتكە لەشكەر تارتىپ بېرىپ مىرزا يانتاقبەگنىڭ كاللىسىنى ئالغانلىقلىرىنىڭ گېپى. ئۇنىڭدىن باشقا گەپ يوق.

مىرزا ئابابەكرى بىرئاز قانائەت تاپقاندەك بولدى.

«بەلكىم ئۆمەر مىرزىنىڭ دېگەنلىرى راستتۇر. سەر ئەمىر دەماللىققا گۇمانلانسىمۇ قولىدا دەلىل ـ ئىسپات يوق. ھەي ئەپسۇس، خوتەنگە لەشكەر تارتىش ھەققىدە پەرمان چۈشۈرۈپ لەشكەر ماڭدۇرغان بولسا ئانچە غەم قىلىپ كەتمەيتتىم. بىرەر تۇمەن لەشكەر بىلەن خېلى چوڭ ئىش تەۋرەتكىلى بولاتتى. يارکەنتتىن چېرىك يىغسام، ئۇلارنى مەشقىلەندۈرۈپ، ماھارەت ئۆگىتىپ جەڭگە يارىغۇدەك قىلىپ بولغۇچە ھەلەم ۋاقىت كېتىدۇ. مەيلى، بىرئاز تەخىر قىلاي. گېپىنى ئاڭلىغان بولۇۋېلىپ، ئىشەنچىنى قولغا كەلتۈرەي. يەنە مەكتۇپ يوللاپ خوتەنگە لەشكەر تارتىشقا دەۋەت قىلاي. ئىشەنچىم كامىلكى، ئۇ خوتەندىكى ئاغا ـ ئىنى مىرزىلارنىڭ ئىشىغا كەلگەندە سەۋر ـ تاقەت قىلىپ تۇرۇۋەرمەيدۇ. ئۇنىڭ ئۇلارغا بولغان ئاداۋىتىدىن ياخشى پايدىلىناي...»

ـــ شارائىقا مەيلىلىرى بارمىكىن؟ ـــ سورىدى خېلىلا خاتىرجەم بولۇپ قالغان مىرزا ئابابەكرى.

ـــ ئىلتىپاتلىرى، لېكىن زىيادە كۆپ ئىچىلمەيمەن.

مىرزا ئابابەكرى بىر چەتتە قول باغلاپ تۇرغان بىكاۋۇل بەگنى شاراب ئەكېلىشكە بۇيرۇدى.

ـــ ئەمدى قەشقەرگە كېتىمەن دېمىسىلە، ـــ دېدى شاراب ئىچىپ خېلىلا تەڭشىلىپ قالغان مىرزا ئابابەكرى، ـــ ياركەنتتە قېلىپ ماڭا ھەمدەمدە بولسىلا.

ـــ لازىمىم بولسا ئەلۋەتتە يانلىرىدىن كەتمەيمەن. ياركەنتتە ئانچە ئۇزاق تۇرماسلا ھەقىچان؟

ـــ رىزقىمىز مۇشۇ يۇرتقا چېچىلغاندەك قىلىدۇ. قەشقەردە نېمە بار؟ ماڭلايسۆيە ئەمىر مەھكىمىسىدە ھەرقانچە يۇقىرى مەنسەپ تۇتساقمۇ، بىر ۋىلايەتنىڭ ئەمرلىكىگە بەربىر يەتمەيدۇ. بۇ يەردە قىلىمەن دېگەننى قىلالايمىز. پات يېقىندا ئاغا ـ ئىنى مىرزىلاردىن خوتەننى ئالساق، ئىككى ۋىلايەتكە ئاغا ـ ئىنى ئىككىمىز تەڭ ئىگىدارچىلىق قىلىمىز.

ـــ ئېيتقانلىرى كەلسۇن، ـــ دېدى ئۆمەر مىرزا چاندۇرماي، ـــ قېنى شاراب ئىچەيلى، قەدەھلىرىنى تۇتسىلا ئاغا، ئۆز قولۇم بىلەن شاراب قۇيۇپ بېرەي.

ـــ ھە، ماۋۇ گەپلىرى جايىدا بولدى. قاچانغىچە خەققە نۆكەر بولۇپ ياشايمىز؟ بىزنىڭمۇ بىرەر تەسەررۇپقا پاسىبان بولغۇچىلىكىمىز بار.

مەستتەك كۆرۈنگەن ئۆمەر مىرزا ئاكسىنىڭ ھەر بىر ئېغىز سۆزلىرىگە زېھىن قويۇپ قۇلاق سالاتتى، ئۇنى چاندۇرماي گەپكە سالاتتى. مىرزا ئابابەكرى ئىنىسىدىن ئانچە ئېھتىيات قىلىپ كەتمىدى. ئۇلار شۇ كۈنى جاھانباغدا قونۇپ قالدى.

※ ※ ※

تاڭ سەھەر.

بامدات نامىزىنى ئوقۇۋېلىپلا باغنىڭ مەنزىرىسىدىن ھۇزۇر-

لىنىۋاتقان ئۆمەر مىرزىنىڭ خىيالىنى خىزمەتكار بۆلۈۋەتتى.

ـــ ئەمىرزادەمنى ئالىلىرى ناشتىغا ساقلاپ قالدى.

ئۇ خىيالىنى يېغىشتۇرۇپ خىزمەتكارغا قارىدى. ئۇنىڭغا خىزمەتكارنىڭ ئاكىسىنىڭ ئەمرلىك مەرتىۋىسىنى ئاتىماي «ئالىلىرى» دېگەن ھۆرمەت ئاتالغۇسىنى ئىشلەتكەنلىكى غەلىتە تۇيۇلغانىدى.

ـــ بايا نېمىدېدىڭ؟

ئۆزىدىن نېمە سەۋەنلىك ئۆتكەنلىكىنى بىلمىگەن خىزمەتكار ھودۇقۇپ كېتىپ، دېگەن گېپىنى قايتا تەكرارلىدى:

ـــ ئەمىرزادەمنى ئالىلىرى ناشتىغا ساقلاپ قالدى.

ـــ ئالىلىرى دېگىن، ـــ ئۆمەر مىرزا خىرىلداپ كۈلدى ۋە ماڭغاچ خىزمەتكارنى گەپكە سالدى، ـــ سەن مۇشۇ باغنىڭ خىزمەتكارىمۇ؟

ـــ يوقسۇ ئەمىرزادەم. كەمىنىلىرى ئوردا بىكاۋۇل خانىسىنىڭ غىزا توشۇغۇچىسىمەن.

ـــ ھە، مەھكىمە خىزمەتكارىكەنسەن ـ دە. خىزمەتكە كىرگىنىڭگە قانچىلىك بولدى؟

ـــ بەش يىل بولدىغۇ دەيمەن.

ـــ شۇنچە يىل مەھكىمىدە خىزمەت قىلىپ تۇرۇقلۇق، ئىززەت ـ ھۆرمەت ئاتالمىلىرىنى جايىدا ئىشلىتىشنىمۇ بىلمەيدىكەنسەن. سەلتەنەت پاسىبانى ـــ يەنى خان ـ سۇلتانلارنى ئالىلىرى، ئانھەزرىتىم، قىبلىگاھىمىز، دۆلەتپاناھ دېگەن ئىبارىلەر بىلەن ئاتايمىز، ئەمىر بەگلەرنى بولسا ھەزرىتىم، جانابلىرى دەيمىز. مۇشۇنچىلىك يوسۇننىمۇ بىلمەمسەن؟

ـــ بىلمەن، لېكىن...

خىزمەتكار لېۋىنى چىشلەپ، گېپىنىڭ ئايىغىنى يۇتۇۋەتتى.

ـــ بىلىپ تۇرۇپ مۇشۇنداق خاتا سۆزلىسەڭ بولامدۇ؟ ـــ چوڭ ـ كىچىك، يۇقىرى ـ تۆۋەننى ئالماشتۇرۇۋەتسەڭ گۇناھقا بۇيرۇلىسەن.

ــ ئەمىرزادەم يارىكەنتكە تېخى تۇنۇگۈن كەلدىلە، شۇڭا بىز-نىڭ بۇنداق ئاتىشىمىز غەلىتە تۇيۇلۇۋاتىدۇ. بۇنداق ئاتاش بىزنىڭ ئىختىيارىمىز ئەمەس.

ئۆمەر مىرزا خىزمەتكارنىڭ گېپىنىڭ تېگىدە گەپ بارلىقىنى ھېس قىلدى.

ــ بىراۋلار ئاشۇنداق ئاتاشنى بۇيرۇغان ئوخشىمامدۇ؟

ــ شۇنداق ئەمىرزادەم.

ــ كىم؟

ــ بىكاۋۇل بەگ.

ــ بىكاۋۇل بەگنىڭ سارايغا بوپتۇ.

ئۆمەر مىرزىنى خاتا چۈشىنىپ قالدى دەپ ئويلىغان خىزمەتكار چۈشەندۈرۈشكە باشلىدى:

ــ ئۇقۇشماسلىق بولمىسۇن ئەمىرزادەم. بۇ بىكاۋۇل بەگمىنىڭ بۇيرۇقى ئەمەس، مىرزا ئاباباكرى ئالىيلىرى ئاشۇنداق ئاتاشقا پەرمان بەرگەنىكەن. دەسلىپىدە بىزمۇ كۆنەلمىگەن. سىلى بىلمەيلا، پەرماننى يادىدا تۇتماي ئادەتلەنگىنى بويىچە «جانابلىرى» دەپ ئاتىغان بىرقانچەيلەننىڭ تىلى كېسىلدى تېخى.

ئۆمەر مىرزا چۆچۈپ كەتتى.

ــ چاقچاق قىلىۋاتامسەن ياكى...

ــ يوقسۇ، چاقچاق قىلىشقا ھەددىم ئەمەس.

خىزمەتكارنىڭ چىرايىدىكى تەشۋىشنى كۆرۈپ ئۆمەر مىرزا قايتا گەپ سورىمىدى.

ناشتىلىق تىللا رەڭ كۆشكىتە راسلانغانىدى.

ــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، تەنلىرى سالامەت، ئۇستىخانلىرى يەڭگىل قوپۇپلىمۇ ئاغا؟

ــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ــ دېدى چاي ئىچىپ ئولتۇرغان مىرزا ئاباباكرى ئىنىسىنىڭ سالامىنى ئىلىك ئېلىپ، ــ ھار-دۇقلىرى چىقىپ قاپتىمۇ ئىنىم؟

ــ خۇداغا شۈكرى، ھاردۇقۇم ئوبدانلا چىقىپ قاپتۇ.

ناشتىلىققا تەزىلغان نازۇ نېمەتلەرنىڭ مولىلىقىدىن داستـ
خانىنىڭ يۇزى كۆرۈنمەيلا قالغانىدى. ئۆمەر مىرزا بۇنى ئاكىسىنىڭ
ئۆزى ئۈچۈن ئالاھىدە جۇۋۇغىنى دەپ چۈشەندى. لېكىن مىرزا ئا ـ
بابەكرىنىڭ ئالدىغا قويۇلغان ئالتۇن، قاشتېشى قاچا ـ پىيالە ـ
لەرنى كۆرۈپ بىرئاز تەئەججۈپلەندى. ئادەتتە ئالتۇندىن ئىشلەنگەن
بۇ بۇيۇملار پەقەت خان ـ سۇلتانلارغىلا خاس ئىدى، ئەمـر ـ
بەگلەرنىڭ ئىشلىتىشى چەكلەنگەنىدى.

ئۆمەر مىرزا ئىشتىھاسىزلا ناشتا قىلدى. شۇ تاپتا ئاكىسـ
نىڭ ناشتا قىلىشلىرىمۇ كۆزىگە سىغمايۋاتاتتى. ھەئە، بىر مەھـ
رەم ئاكىسىنىڭ ئوڭ يېنىدا تۇرۇپ خاس ئۇنىڭ پىيالىسىگىلا چاي
قۇيۇپ بېرەتتى، بىر مەھرەم داستىخانىدىكى تۇرلۇك نازۇ نېمەتـ
لەردىن بىر لوقما ياكى بىر بۇرىدىدىن ئېلىپ، ئۇنىڭ ئالدىدىكى
ئالتۇن تەخسىگە سېلىپ بېرىۋاتاتتى.

«بۇ قانداق قىلىق ئەمدى؟ ئاغامنىڭ ھەشەمىتى سۇلتان يـۇـ
نۇسخان ئالىيلىرىنىڭ ھەشەمەتلىدىنمۇ ئېشىپ كېتىپتىغۇ.
مەھرەملەر ئۇنىڭ ئاغزىغا سېلىپ قويمىغىنىلا قاپتۇ. بىلىشىـ
چە، سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرى تولىمۇ ئاددىي غىزالىناتتى،
ھەرگىز ئىسراپخورلۇق قىلمايتتى، داستىخانغا ئېشىپ كەتسە
ئۇچ خىلدىن ئارتۇق تائام تارتقۇزمايتتى، غىزانى داستىخاندىن
ئۆزى ئېلىپ يەيتتى، پەقەت ئوردا زىياپەتلىرىدىلا خاس شارابچى
ئىشلىتەتتى. ئاغامنىڭ خاس چايچى، غىزاچىسى بار ئىكەن. بۇ گۇـ
ناھ، ئېغىر گۇناھ...»

ـــ ئوردىغا قايتايلى، ـــ دېدى مىرزا ئابابەكرى دۇئادىن كېـ
يىن دەس ئورنىدىن تۇرۇپ.

باغنىڭ سىرتىدا ساقلاپ تۇرغان بەش يۈز نەپەر خاس نۆكەر
ئۆمەر مىرزىنى يەنە بىر قېتىم ھەيران قالدۇردى. ئۇلار مىرزا ئا ـ
بابەكرىنى كۆرۈپ قەددىنى رۇسلاپ سالام بەردى:

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، قىبلىگاھىمىزغا ئېھتىرام بولغاي.

«بايام ھېلىقى خىزمەتكارنىڭ دېگەن گەپلىرى راست ئىكەن ـ دە...»

خاس ئاختىچى تۇم قارا ئاتنى يېتىلەپ كەلدى. چاپچاپ تۇرغان شوخ ئايغىر ھەقىقەتەن ئېسىل نەسىلىك ئاتلاردىن ئىدى. ئاتنىڭ نۇختا، يۇگەن، چۇلۇڭۇر، ئېگەر، ئۇزەڭگىلىرى ئالتۇن ـ كۈمۈش ۋە ئاللىقانداق ئېسىل تاشلار بىلەن زىننەتلەنگەنىدى.

ئۇلار ئاتقا مىنىپ شەھەرگە قاراپ مېڭىشتى. بەش يۈز نەپەر خاس نۆكەر ئۇلارغا ئەگەشتى. ئاتلارنىڭ بويىنىغا، جابدۇقلىرىغا ئېسىلغان قوڭغۇراقلار بىلەن تۇياقلىرىدىن چىققان ئاۋاز خېلى بىر يەرگىچە ئاڭلىناتتى. تۇياق ئاستىدىن كۆتۈرۈلگەن توپا ـ چاڭ بوغۇناق ھاسىل قىلىپ، خۇددى تۇيۇقسىز قۇيۇن كۆتۈرۈلگەندەك تۇيغۇ بېرەتتى. كىشىلەر ئاتلارنىڭ تۇياق ئاۋازى ۋە قوڭغۇراقلارنىڭ جىرىڭلىشىنى ئاڭلاپ يول چېتىگە ئۆتۈپ قول باغلاشقىنىچە ئېھتىرام بىلدۈرۈشەتتى. بۇنچە كاتتا سۈر ـ ھەيۋەنى كۆرۈپ باقمىغان ئۆمەر مىرزا قول باغلاشقىنىچە ئاتلارنىڭ تۇيىقىدىن كۆتۈرۈلگەن بوغۇناقلارغا كۆمۈلۈپ كەتكەن كىشىلەرگە ھېسداشلىق، خىجىللىق بىلەن قاراپ قويدى. بۇ سۈر ـ ھەيۋە ئەمىر مەھكىمىسىنىڭ دەرۋازىسىغا كەلگىچە بىر خىل رىتىمدا داۋاملاشتى.

ـــ خان ئالىيلىرى كەلدى!ـــ دەپ ۋارقىرىدى ساراي بېگى.

ئەتىگەندىلا سارايغا كېلىپ ساقلاپ تۇرغان ئەمىرلەر مىرزا ئابابەكرىنى كۆرۈپ گۈرۈلدەپ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشقىنىچە قول باغلىدى.

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۈم، خان ئالىيلىرىنىڭ ئالتۇن بويىغا ئېسىلىڭ تىلەيمىز!

مىرزا ئابابەكرى ئەمىرلەرنىڭ سالامىنى ئېلىڭ ئالماستىن ئالدىرىماي مېڭىپ، سارايىنىڭ تۆردىكى توققۇز پايپلىك شاھسۇپىنىڭ ئۈستىگە جايلاشتۇرۇلغان، ئۈستىگە يولۋاس تېرىسى سېلىنغان ئالتۇن تەختكە كېلىپ ئولتۇردى، ئاندىن ئۆمەر مىرزىنى تەختتىن ئۈچ قەدەم تۆۋەن تەرەپكە قويۇلغان كۈرسىغا ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى.

ـــ بۇ ياققا كېلىپ جاي ئالسۇنلا قەدىرلىك ئىنىم.
ئۆمەر مىرزا قورۇنغان ھالدا كېلىپ ئولتۇردى.
ـــ ئىجازەت، جاي ئالسۇنلار، ـــ دېدى مىرزا ئابابەكرى تەخچە ئۆرە تۇرۇشقان ئەمىرلەرنى ئولتۇرۇشقا بۇيرۇپ.
ـــ قىبلىگاھىمىز مەرھەمەتلىكتۇر.
ئەمىرلەر مىننەتدارلىق بىلدۇرۇشكەندىن كېيىن ئەمەل ـ مەرتىۋىسى بويىچە جاي ئېلىشتى.
ـــ مەلۇماتلار بولسا يەتكۈزگەيسىلەر، ـــ دېدى بىر چەتتە ئۆرە تۇرغان ساراي بېگى.
ئۆمەر مىرزا كۆز ئالدىدا يۈز بېرىۋاتقان بۇ كۆرۈنۈشلەرگە ھەيران بولغان ھالدا تۆۋەندە ئولتۇرغان ئەمىرلەرگە سەپسالدى.
ئۇنىڭ نەزىرى مىرزا ئەمىن قۇلبەگ، مىرزا قاسىم دوغلات، مىرزا ھۈسەينبەگ قاتارلىق ئۇچ ئەمىرگە چۈشكەندە بىرنەچچە دەقىقە توختاپ قالدى. ئۇلار ئۆمەر مىرزىغا قاراپ خۇشامەتگۈيلۈق بىلەن كۈلۈمسىرەشكە ئۇلگۇرگەندى. ماڭلايسۆيەنىڭ سەر ئەمىرى مۇ ـ ھەممەد ھەيدەر مىرزا تەرىپىدىن مەنسىپىدىن قالدۇرۇلغان بۇ ئۇچ ئەمىر بارلىق ئەمىرلەرنىڭ يۈقىرىسىدا ئولتۇراتتى.
«قەشقەردە پەيدا بولغان مىش ـ مىش گەپلەر راست ئىكەن. تېخى مەن ئۇلارنى جىنايىتىدىن قورقۇپ قېچىپ كەتكەن چېغى دەپ ئويلاپتىكەنمەن. سەر ئەمىر جازا دىۋانىنىڭ بىخۇدلۇق قىلىپ ئۇلارنى نەزەربەند قىلمىغىنىغا بەكلا كايىپ كەتكەندى. ئەسلىدە ئۇلار يارکەنتكە كېلىۋالغانكەن ئەمەسمۇ؟ بۇ دېگەن ئوچۇق ـ ئاشكارا سەلتەنەتكە پۇت ئاتقانلىق. ئاغام ئۇلارنى نېمىشقا قانات ئاستىغا ئالغاندۇ؟ تېخى ئەتىۋارلاپ كېتىپتۇ دېسە. ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئاغامنى ‹ئالىيلىرى›، ‹قىبلىگاھىمىز› دەپ ئاتاۋاتىدۇ. بۇ دېگەن رىيا، ئاسىيلىق. سەلتەنەت قانۇنىدا خاندىن باشقىلارنى بۇنداق ئاتاش چەكلەنگەن. بۇ دېگەن كاللا كېتىدىغان گۇناھ. ئەجەبا، ئاغام بۇنى بىلمەمدىكىنا؟...»
ئۆمەر مىرزا خىيالىنى يىغىشتۇرۇپ، نەزەرىنى ئاكىسىغا

ئاغدۇردى.

مىرزا ئابابەكرى گويا خان ـ سۇلتانلاردەك سۇر ـ ھەيۋە كۆرسىتىپ ئەمىرلەردىن مەلۇمات ئېلىش بىلەن مەشغۇل ئىدى. ئەمىرلەر ئۇنىڭ ئالدىدا تەرلەپ، تىترەپ تۇرۇشاتتى.

ـــ خوش، جانابى ئەمىرلەرگە ئەزىز بىر مېھمانىنى تونۇشتۇ- رۇپ قويايلى، ـــ دېدى مىرزا ئابابەكرى ئىنىسىغا لاپپىدە بىر قاراپ قويۇپ، ـــ ئىنىم ئۆمەر مىرزىنى كۆپىنچىگىلار تونۇيسىلەر، قەشـ قەردىن بىزنى ئالايىتەن يوقلاپ كەپتۇ، سەلتەنەت ئىشلىرىمىزغا ھەمدەمدە بولماقچى، ھازىرچە قارا دۇۋانغا ئورۇنباسار بولۇپ، ئوردىنىڭ كۇندىلىك مۇئامىلىلىرىگە مۇئەككەل بولغاي.

ـــ ئەمىرزادەمگە ئېھتىرام بولغاي! ـــ دېيىشتى ئەمىرلەر گۇررىدە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ.

ئۆمەر مىرزا دەس ئورنىدىن تۇرۇپ سالامنى ئىلىك ئالدى:

ـــ ھەر بىرلىرىگىمۇ ئېھتىرام بولغاي!

ـــ جانابى ئەمىرلەرگە ئىجازەت! ـــ دېدى مىرزا ئابابەكرى.

ـــ قىبلىگاھىمىزغا ئامانلىق تىلەيمىز!

ئەمىرلەر مىرزا ئابابەكرىگە يەنە بىر قېتىم سالام بەرگەندىن كېيىن سارايدىن ئاستا چىقىپ كېتىشتى.

ـــ نەدە تۇرغىلىرى بارىكىن، ئوردا تەكىيخانىسى[1]دىن جاي راسلىتىپ بېرەيمۇ ياكى سىرتتىن بىرەر قەسىرنى جابدۇپ بېرەيمۇ؟

سىرتتا تۇرسا ئەركىن ـ ئازادە ھەرىكەت قىلىشقا قۇلايلىق بولىدىغانلىقىنى پەملىگەن ئۆمەر مىرزا ئالدىراپ جاۋاب بەردى:

ـــ مۇمكىن بولسا سىرتتا تۇرايمىكىن.

ـــ مەيلى، شۇنداق بولسۇن ئەمىسە. بۇگۈن كەچكىچە قەسىرلىرى تەييار بولىدۇ. سىلىگە ھەمراھ بولالمايدىغان بولدۇم. خالىسىلا بىرنەچچە نۆكەر ئېلىۋېلىپ شەھەرنى تاماشا قىلسىلا.

ـــ ئىلتىپاتلىرىغا تەسەننا، ـــ دېدى ئۆمەر مىرزا يالغۇز ھەرىكەت قىلىش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشكىنىدىن خۇش بولۇپ.

① ئوردا تەكىيخانىسى ـــ «ئوردا مېھمانخانىسى» دېگەن مەنىدە.

ئۇلار سارايدىلا خوشلاشتى.

※ ※ ※

ئۆمەر مىرزا ئىشىكئاغىلىق مەنسەپىگە تەينىلەنگەن مىرزا ئەمەن قۇلبەگنىڭ كۆپرەك نۆكەر ئېلىۋېلىش تەكلىپىنى رەت قىلىپ، پەقەت بىرلا نۆكەرنى ھەمراھ قىلىپ سىرتقا چىقتى.

شەھەر ئاھالىسى ئۆز تىرىكچىلىكى بىلەن ئالدىراش ئىدى. ھۇنەرۋەن ــ كاسىپلار شاگىرتلىرىغا ئىش بۇيرۇغاچ باش كۆتۈر-مەي ئۆز ئىشى بىلەن بەنت ئىدى. ئاشپەز، ھالۋىچى، دوغچى، سامسىپەز، كاۋاپچى، باققال، ئۇششاق ئېلىپ ــ ساتارلار توختىماي خېرىدار چاقىراتتى. ئۆمەر مىرزا زەرگەرخانا، گەزلىمە دۇكانلىرى، سەررايخانىلارنىڭ قەشقەر شەھىرىدىكىدەك ئانچە ئاۋات ئەمەسلىكىنى ھېس قىلدى. مىرشاپلار بىر توپ پاشىشاپلارنى ئەگەشتۇرۇپ، قوللىرىدىكى دەررىلەرنى پۇلاڭلىتىپ، ئاتلىرىنى بولۇشىغا چاپتۇرغىنىچە كىشىلەرنى ۋاھىمىگە سېلىپ، توختىماي ئۇياقتىن ــ بۇياققا چېپىشاتتى. قەدەمدە بىر دېگۈدەك بەللىرىگە قىلىچ ئېسىۋالغان، كالتەك كۆتۈرۈشۈۋالغان ياتىش[1]لارنى ئۇچرىتىپ قىلى بولاتتى. ئۇلارنىڭ تەلەتى بەكمۇ سۆرۈن ئىدى، ھازىرلا بىر كىمنى كالتەكلەيدىغان ئەلپازدا ئەتراپقا سۈرلۈك قارايتتى. كىشىلەر ئۇلارغا يول بېرىپ، ئايلىنىپ ئۆتۈشەتتى. كىشىلەرنىڭ چىرايىدا بىر خىل سولغۇنلۇق، ھودۇقۇش، غەم ــ تەشۋىش تۇيغۇلىرى ئەلەڭگىيەتتى. ئەركىن ــ ئازادە كۆلۈپ پاراڭلىشىۋاتقان، چاقچاقلىشىۋاتقان ئادەملەرنى ئۇچرىتىپ بولمايتتى.

ــ تايازام[2]نى تۇنۇگۈن تەكشۈرگەندە بەكلا تەڭپۇڭكەن دېگەنتىلە غوجام، قالاپ باقسىلا، بۇ ئاشۇ تايازا شۇ ئەينا.

ساقاللىرى ئاقارغان بوۋاينىڭ يېلىنغان ئاۋازى ئۆمەر مىرزىنىڭ دىققىتىنى تارتتى. بوۋاينىڭ ئالدىدا تۆت تاغار سەۋزە بار

① ياتىش ــ پاششاپ، ساقچى.

② تايازا ــ تارازا.

ئىدى. ئۇ ئالدىدا ھاكاۋۇرلارچە گىدىيىپ تۇرغان مۇھتەسىپ بەگ[1] كە قولىدىكى تارازىسىنى كۆرسىتىپ خۇددى كىچىك بالىدەك يې-لىناتتى، ئۇۋالچىلىققا چىداشلىق بېرەلمىگەن چاناقلىرىدا ياش لىغىرلاپ قالغانىدى.

ــ جاۋابلىشىۋاتامسەن تېخى ئەبگا قېرى؟! تايازاڭنى تۇنۇگۈن تەڭپۇڭكەن دېگەن بولسام نېمە بوپتۇ؟ بۈگۈن تەڭپۇڭ ئەمەسكەن دې-سەم نېمە قىلالايتتىڭ؟ ــ ئوتتۇز بەش ـ قىرىق ياشلار چامىسىدىكى سۆھبەتلىك كىشىنىۋالغان، چەكتۇرۇپ ياستىۋالغان قاپقارا نۇقتا سا-قال ـ بۇرۇتى بۇغداي ئۆڭ چىرايىغا خويمۇ ياراشقان، كىلىشكەن مۇھتەسىپ بەگ قوللىرىنى بوۋاينىڭ كۆزلىرىگە جۇنۇپ سۆزلەيتتى.

ئۇنىڭ بىلەن تەڭ تۇرالمايدىغانلىقىنى بىلگەن بوۋاي شۇڭ-شىيىپ قالدى.

ــ جېيمانە[2] تۆلە قېرى. تامنىڭ تۆشۈكىدەك تۇمايى ئاقچا چىقا.

ــ يېنىمدا ئاقچا يوق غوجام، با ئاقچىنى باجغا بەدىم، يەھىم[3] قىلسىلا.

ــ ياستىنلا[4] ئاقچاڭ يوقما؟ ئۇنداق بولسا جېيمانىگە زەدە-كىڭ[5] ھېساب، ئۆزۈڭ يوقال.

بوۋاي مۇھتەسىپ بەگنىڭ پېشىگە ئېسىلىپ يېلىنىدى:

ــ ئۇنداق قىلمىسىلا غوجام، زەدىكىمنى تاتۇالسىلا دەسما-يەم پۇتۇنلەي تۈگەيدۇ، ئاغىچام بىلەن ئاچ قالىمىز.

ــ ئاچ قالساڭ پوق يە.

مۇھتەسىپ بەگ بوۋاينى زەرب بىلەن ئىتتىرىۋەتتى.

بوۋاي سەنتۈرۈلۈپ يىقىلدى.

ــ بىسكىلار[6] بېرىپ ئاشپۇزۇلىنىڭ غوجىسىنى توۋلاڭلار.

---

① مۇھتەسىپ بەگ ــ بازار تەرتىپىنى ساقلىغۇچى، تارازىلارنىڭ توغرا ـ خاتالىقىنى تەكشۈرگۈچى، سودىنى نازارەت قىلغۇچى بەگ.

② جېيمانە ــ جەرىمانە.

③ يەھىم ــ رەھىم.

④ ياستىنلا ــ راستىنلا.

⑤ زەدىكىڭ ــ سەۋزەڭ.

⑥ بىسكىلار ــ بىرسكىلار.

ئۇنىڭ يېنىدا تۇرغان ھەمراھلىرىدىن بىرى پايپاسلاپ بېرىپ ئاشپۇزۇلنىڭ خوجايىنىنى باشلاپ كەلدى. زىيادە قورساق سالغان ئاشپۇزۇل خوجايىنى تۇرقىغا ماس كەلمىگەن چاققانلىق بىلەن شىپىلداپ كېلىپ مۇھتەسىپ بەگكە خۇشامەتگۇيلۇق بىلەن سالام بەردى.

ــ چاۋا باي، مۇنۇ تۆت تاغا زەدەكنى سېتىۋال، ــ دېدى مۇھتەسىپ بەگ ئاشپۇزۇل خوجايىنىنىڭ خۇشامىتىگە پەرۋا قىلماي.

ــ تېخى ئەتىگەندىلا ئىككى تاغا زەدەك ئالغانتىم بېگىم. بۇنى سېتىۋالسام خېيداغا زەدەك توغياپ بەگلى بومايدۇ ئەينا، ــ دېدى ئاشپۇزۇل خوجايىنى ھودۇققان ھالدا.

ــ خېيداغا توغياپ بىيەمسە[1]، يا ئۆزەڭ يەمسە كايىم[2] يوق. مەن سېنى سېتىۋال دەۋاتىمەن.

سۇر ــ ھەيۋىدىن قورقۇپ قالغان ئاشپۇزۇل خوجايىنى ياۋاشلىق بىلەن بېشىنى ئەگدى.

ــ خوش بېگىم.

ــ بىر تاغىيى[3] ئون تەڭگە، جەمئىي قېيىق[4] تەڭگە چىقا.

ــ قېيىق تەڭگىگە ئون تاغا زەدەك ئالىمەن بېگىم. تېخى ئەتىياز مەزگىلدە. ھازىي[5] دېگەن...

مۇھتەسىپ بەگ ئاشپۇزۇل خوجايىنىنىڭ كۆزىگە قادىلىپ تۇرۇپ سەت ھومايدى:

ــ ئۇنلۇكياق[6] گەپ قىلە ئاڭلىيالمىدىم. ئاشپۇزۇلۇڭنى تاقىۋېتەي دېگەن ئوخشىمامسەن چاۋا باي؟

ئاشپۇزۇل خوجايىنى قوينىدىن مايلىشىپ پارقىراپ كەتكەن

① خېيداغا توغياپ بىيەمسە ــ خېرىدارغا توغراپ بېرەمسەن.
② كايىم ــ كارىم.
③ بىر تاغىيى ــ بىر تاغرى.
④ قېيىق ــ قېرىق.
⑤ ھازىي ــ ھازىر.
⑥ ئۇنلۇكياق ــ ئۇنلۇكرەك.

تېرە ھەمياننى ئېلىپ، پۇللىرىنى ئالىقىنىغا تۆكتى.

ــ يېنىمدا مۇشۇ ئوتتۇز تۆت تەڭگە باكەن بېگىم.

مۇھتەسىپ بەگ تەڭگىگە ئاچكۆزلۈك بىلەن قاراپ قويۇپ تەرىنى تۇردى:

ــ كېمىنى غەللىدىن ئاچىقىپ بە.

ــ غەللىنى كەچتە ساناپ ئادەتلەنگەنمىز بېگىم، ماقۇل دە- سىلە. يەنە تەڭشۈۋالىمىز. دۇكانغا چىسىلە چاي دەملەي.

ــ ياماق ئوغلى[1] جۇما سەن چاۋا باي. بولاپتۇ، چېيىڭنى ئە- تىگىچە كېلىپ ئىچەمەن، ــ مۇھتەسىپ بەگ چالا ھىجايغىنىچە چاۋا باينىڭ قولىدىكى تەڭگىنى ئېلىپ ھەمراھلىرىغا بۇيرۇق قىلدى، ــ ھە، قالاپ تۇماي زەدەكلىنى چاۋا باينىڭ دۇكىنىغا تۆكەپ بېيىڭلا[2].

ھەمراھلىرى بىردىن تاغارنى سۆرىگىنىچە ئاشپۇزۇلغا قاراپ ماڭدى.

ئۆمەر مىرزا ئەمدى ئۆزىنى پەقەتلا تۇتۇۋالالمىدى، چاچراپ بېرىپ مۇھتەسىپ بەگنىڭ ئالدىغا كەلدى:

ــ تەڭگىنى چىقار.

مۇھتەسىپ بەگ ئالدىدا يەردىن ئۇنگەندەكلا پەيدا بولۇپ قا- لغان ئېگىز بويلۇق، پۇزۇر كىيىنگەن يىگىتكە ھودۇقۇپ قارىدى، لېكىن تېزلا ئۆزىنى ئوڭشۇۋالدى.

ــ قاسى تەڭگىنى دەيلا بەگزادە؟ سىلىدىن ئاقچا ئالغىنىم خەتمىدە[3] يوقيا؟

ــ تولا گەپدانلىق قىلما. ئاۋۇ زەدەك ساتقان تەڭگىنى دەۋا- تمەن.

مۇھتەسىپ بەگ ئېھتىياتچانلىق بىلەن سورىدى:

ــ ئۆزلىيى كىم بولىلىكەن؟

---

① ئوغلى ــ ئوغرى.

② بېيىڭلا ــ بېرىڭلار.

③ خەتمىدە ــ يادىمدا.

ــ كىملىكىم بىلەن كارىڭ بولمىسۇن.

ھەمراھلىرىنىڭ ئاشپۇزۇلدىن چىقىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن مۇھتەسىپ بەگنىڭ پۇت ـ قولىغا قايتىدىن جان كىردى.

ــ ئۆزلىرىنىڭ كىملىكىنى بىلمىسەممۇ چايلىقچە[1] دەپ قويايلى، مەن ھازىر ھۆكۈمەت ئىشىنى بەجا قىلىۋاتىمەن، ئايتۇق ئىشقا ئايلاشماي يوللىرىغا[2] ماڭسىلا، بولمىسا كۆپكۈندۈزدە بۇلاڭچىلىق قىلدى دەپ ھەپسىگە ئالغۇزۇۋەتمەي يەنە.

مۇھتەسىپ بەگ گېپىنى تۈگىتىپ ئارقىسىغا بۇرۇلدى. ئۆمەر مىرزا بىر سەكرەپلا ئۇنىڭ ئالدىنى توستى.

ــ يەنە بىر قېتىم ئاگاھلاندۇرۇپ قويايلى، تەڭگىنى چىقار!

مۇھتەسىپ بەگنىڭ ئەمدى رەسمىي غەزىپى كەلگەنىدى. ئۇ ھەمراھلىرىنىڭ يېنىغا كېلىپ بولغىنىنى كۆرۈپ، ھەيۋىسىنى كۆرسىتىشكە ئالدىرىدى، يەنە جىم تۇرسا ئەتراپقا تاماشا كۆرۈشكە جۈغلاشقان كىشىلەرنىڭ ئالدىدا ئابرۇيىنىڭ تۆكۈلىدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ، ئۆمەر مىرزىنىڭ يۈزىنى نىشانلاپ مۇشت ئاتتى.

ــ مانا ساڭا ئاقچا!

ئۆمەر مىرزا شىددەت بىلەن كەلگەن قولىنى چاققانلىق بىلەن تۇتۇۋالدى ـ دە، زەرب بىلەن قايرىدى. شۇ ھامان مۇھتەسىپ بەگنىڭ بىلىكى قارسىلداپ سۇنۇپ كەتتى. ئاغرىقتا چىدىمىغان بەگ ۋارقىرىۋەتتى. ئۇنىڭ ھەمراھلىرى ئۆمەر مىرزىنىڭ تۇرقىغا قاراپ يېقىن كېلىشكە پېتىنالمىدى.

ــ تەڭگىنى چىقىرامسەن يوق؟!

ــ مانا ھازىر بىيەي[3] غوجام.

مۇھتەسىپ بەگ ئىڭىرغىنىچە يەنە بىر قولى بىلەن قوينىدىن ئېغىر بىر ھەميانىنى ئېلىپ ئۆمەر مىرزىغا تەڭلىدى.

ئۆمەر مىرزا ھەميانىدىن ئوتتۇز تۆت تەڭگىنى ئالدىرىماي

① چايلىقچە ــ چىرايلىقچە.

② ئايتۇق ئىشقا ئايلاشماي يوللىرىغا ــ ئارتۇق ئىشقا ئارىلاشماي يوللىرىغا.

③ بىيەي ــ بېرەي.

ساناپ ئېلىپ، قالغىنىنى بەگنىڭ ئالدىغا تاشلىدى.

ـــ تۇتە ئاشقان پۇلۇڭنى، بۇنىڭدىن كېيىن يەنە ئاجىزلارنى بوزەك قىلىدىغان بولساڭ قولۇڭنى ئەمەس، پۈتۈڭنى سۇندۇرۇۋېتىمەن.

ـــ نېمە ئىش بولدى، نېمانداق دۆۋىلىشىۋالدىڭلار؟

كوچا چارلاۋاتقان مىرشاپ بەگ بىر توپ كىشىلەرنىڭ جۇغلىشىۋالغانلىقىنى كۆرۈپ يېتىپ كەلگەندى. مىرشاپ بەگنى كۆرگەن مۇھتەسىپ بەگ جېنىنىڭ بارىچە ۋارقىرىدى:

ـــ مېيشاپبەگىم چاپسان بولسىلا، بۇلاڭچىنى تۇتسىلا!

ئۆمەر مىرزا خاتىرجەملىك بىلەن مىرشاپ بەگكە قارىدى. توپلىشىپ تۇرغان كىشىلەر گۇرىرىدە ئىككى تەرەپكە بۆلۈنۈپ، مىرشاپ بەگكە يول بەردى.

ـــ ۋاي بۇ ئابدۇقادىر مۇھتەسىپ بەگمىكەنغۇ، ـــ دېدى مىرشاپ بەگ ئاتتىن چۈشمەي تۇرۇپ، ـــ نېمە بولدى سىلىگە؟

ـــ مۇنۇ قاياقچى[1] تەپ تارتماي مېنى بۇلىدى. تېخى قولامنى سۇندىيۇەتتى[2].

مىرشاپ بەگ ئەمدى نەزەرىنى ئۆمەر مىرزىغا ئاغدۇردى. شۇ تاپتا ئۆمەر مىرزا ئۇنىڭغا بىرەر بايىنىڭ بايۇەچچىسىدەك كۆرۈنۈپ كەتكەنىدى.

«خۇدايىم بەردى دېگەن شۇ. ئاۋۋال ئۇنى ھەپسىگە ئالاي، ئاندىن دادىسى كېلىپ پۇل تۆلەپ ئېلىپ كەتسۇن، شۇنداق قىلسام مۇھتەسىپ بەگمۇ مەندىن مىننەتدار بولىدۇ. چۆنتىكىمگە پۇل ئۇندۇرۇۋالمەن تېخى...»

ـــ سۇلتان مىرزا ئابابەكرى ئالىيلىرىنىڭ ئادالەت سايىسى چۈشكەن بۇ زېمىندا تەپ تارتماي بۇلاڭچىلىق قىلىشقا پېتىنغان قانداق قاپ يۈرەككەن ئۇ؟ ـــ دېدى مىرشاپ بەگ ئەتراپىدىكىلەرگە ئۆھمە سېلىش ئۈچۈن، ـــ كېلىڭلار! ـــ دېدى ئۇ كالتەك ـ

① قاياقچى ـــ قاراقچى.

② سۇندىيۇەتتى ـــ سۇندۇرۇۋەتتى.

توقماق كۆتۈرۈۋالغان پاششاپلىرىغا قاراپ، ـــ ئاۋۋال مۇنۇ گەدەنكەشـ
نى تۇتۇپ ھەپسىگە ئاپىرىڭلار، قالدى گەپنى شۇ يەردە سورايمىز.
ئۇيغۇر مىرزىغا ئېتىلىپ كەلگەن پاششاپلارنى ئۇنىڭغا
ھەمراھ بولۇپ چىققان نۆكەر توسۇۋالدى:
ـــ ھەددىڭلاردىن ئاشماڭلار!
ئوردا نۆكىرىنى تونۇغان مىرشاپ بەگ سەل بوشىدى:
ـــ سىلى ئارتۇق ئىشقا ئارىلاشمىسىلا. نۆكەر دېگەن لەشكەـ
رىي ئىشلار بىلەن بولغىنى تۈزۈك. ھۆكۈمەت ئىشى بىلەن كارـ
لىرى بولمىسۇن.
ـــ ئارتۇق ئىشقا ئارىلاشمىدىم مىرشاپ بېگىم، مەسئۇلىيەـ
تىمنى ئادا قىلىۋاتىمەن. مىرزا ئابابەكرى خان ئالىيلىرى بۇ
كىشىنىڭ ئامانلىقىنى ماڭا تاپشۇرغان.
مىرزا ئابابەكرىنىڭ ئىسمىنى ئاڭلاپ مىرشاپ بەگ قاتتىق
چۆچۈدى، ئۇيغۇر مىرزىغا گۇمان بىلەن قارىدى.
ـــ ئالىيلىرىنىڭ نامىنى سېتىپ بىزنى قورقىتىمەن دېمەـ
سىلە، يالغان گەپ قىلسىلا ئۇستىلىرىدىن ئوردىغا ئەرز بېرىمەن.
بۇ ئىشنىڭ قانداق نەتىجە بىلەن ئاخىرلىشىدىغىنىغا قىزـ
قىپ قالغان ئۇيغۇر مىرزا لام ـ جىم دېمەي قاراپ تۇراتتى.
ـــ كىم كىمنىڭ ئۇستىدىن ئەرز بېرەركىن؟ ـــ دېدى نۆـ
كەر تەمكىنلىك بىلەن، ـــ كۆزلىرى كۆركەن سىلىنىڭ. ئوردا
ياساۋۇلىغىمۇ مۇشۇنداق گەپ قىلامدىلا؟ بىلىپ قويسىلا، بۇ كىشى
مىرزا ئابابەكرى خان ئالىيلىرىنىڭ ئىنىسى ئۇيغۇر مىرزا بولىدۇ.
تېخى تۇنۇگۈن قاشقا[1]دىن كەلگەن.
تەشۋىشلەنگەن مىرشاپ بەگ ئاتتىن سەكرەپ دېگۈدەك چۈشـ
تى ـ دە، ئۇيغۇر مىرزىنىڭ ئالدىغا كېلىپ سالام بەردى. ئۇلۇم
ۋەھىمىسىگە چۈشكەن مۇھتەسىپ بەگنىڭ بولسا چىرايى تاتىرىپ
كەتكەن بولۇپ، پۈت ـ قوللىرى لاغىلداپ تىترەيتتى.
ـــ خان ئالىيلىرىنىڭ قاشقادىن ئىنىسى كەپتۇ دەپ ئاڭلـ

① قاشقا ـــ قەشقەر.

غانىدۇق. تونۇمىغاچقا ئەدەپسىزلىك قىپتىمىز. گۇناھىمىزدىن ئۆتكەيلا. بوي ـ تۇرقىلىرى ئالىيلىرىغا قۇيۇپ قويغاندەك ئوخشايدىكەن بولمىسا، كۆزىمىز كور بولمىسا تونۇماي قالاتتوقمۇ؟

مىرشاپ بەگنىڭ خۇشامىتى ئۆزىگە مىرزىنىڭ غەزىپىنى كەلتۈرۈۋەتكەنىدى.

ـــ بولدى، كوتۇلدماي يوللىرىغا ماڭسىلا، رەستىلەردە ئاتلىرىنى ئاستىراق چاپتۇرالا، رەئىيەت دەسسىلىپ كەتمىسۇن.

ـــ خوش، تولا ئوبدان، چوقۇم شۇنداق قىلىمەن. ئەمىرزادەمنىڭ پەرمانىنى يادىمدا تۇتىمەن.

مىرشاپ بەگ ئۆزىگە مىرزىدىن ئاسانلا قۇتۇلغىنىغا شۈكۈر قىلىپ ئارقىچىلاپ ماڭغىنىچە ئۆزىنى دەرھال دالدىغا ئالدى.

ـــ مەن... مەن... قايدا قىلىمەن ئەمىزادەم؟ بىز قوشۇق قەنىمدىن كەچكەيلا.

تىلى كالۋالاشقان مۇھتەسىپ بەگنىڭ تۇرقى بەكمۇ ئېچىنىشلىق ئىدى، پۈت ـ قوللىرى تېخىچە تىترەيتتى، چىرايى سارغىيىپ كەتكەنىدى.

ـــ سەنمۇ كۆزۈمدىن يوقال. بۇنىڭدىن كېيىن ھوشۇڭنى يىغىپ يۈرا!

ـــ ئەمىزادەمنىڭ ھىممىتىگە ھەشقاللا.

مۇشۇنداق ئاسان قۇتۇلۇپ كەتكىنىگە ئىشەنگۈسى كەلمىگەن مۇھتەسىپ بەگ دەرھال ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ جېنىنىڭ بارچە يۈگۈردى.

ئۆمەر مىرزا قولىدىكى تەڭگىدىن ئون ئالتە تەڭگىنى ئايرىپ تېخىچە ھاڭۇۋېقىپ تۇرغان بوۋايغا تەڭلىدى:

ـــ بۇ زەدەكلىرىنىڭ پۇلى بوۋا، ئالسىلا.

بوۋاي تىترىگەن قوللىرىنى يەكتەكىنىڭ پېشىگە سۈرتكەنىچە بىرىدە ئۆمەر مىرزىغا، بىرىدە ئۇنىڭ قولىدىكى پارقىراپ تۇرغان تەڭگىگە قارايتتى.

ئۆمەر مىرزا بوۋاينىڭ قولىغا تەڭگىنى تۇتقۇزۇپ قويدى.

ئاندىن بىر چەتتە تاماشا كۆرۈپ تۇرغان ئاشپۇزۇل خوجايىنىغا ئاشقان تەڭگىنى تەڭلىدى:

ـــ بايام بازار باھاسىدا بىر تاغار زەدەكنى تۆت تەڭگە بولىدۇ دېگەن ئىدىلە. شۇ بويىچە ھېسابلىدىم. مانا بۇ ئاشقان پۇللىرى.

ئاشپۇزۇل خوجايىنى ئاشقان تەڭگىلىرىنى ئالغاچ غۇدۇرىدى:

ـــ ئۇ دېگەن ئەتىياز پەسلىدىكى زەدەكنىڭ باھاسى ئىدى.

ـــ شۇكىنى[1] قىلسىلا، ـــ دېدى نۆكەر قاپىقىنى تۇرۇپ، ـــ ئەمىيزادەمگە يەھمەت[2] ئېيتماقتا يوق، دېگەن گېپىنى.

ھوشىنى يىغقان ئاشپۇزۇل خوجايىنى دەرھال چىرايىغا خۇشامەت كۇلكىسى يۈگۈرتتى:

ـــ ئېزىپتىمەن، ئەپۇ قىلسىلا ئەمىيزادەم. دۇكانغا چىسىلە، بىر پىيالە چاي دەملەي.

ـــ رەھمەت، ـــ دېدى ئۆمەر مىرزا. ئاندىن نۆكەرگە قارىدى، ـــ سەن بۇ ۋايىنى ئۆيىگە ئاپىرىپ قوي، ئۆزۈم يالغۇز بىردەم كوچا ئايلىناي.

83

بۇگۈن يارکەنت شەھىرىنىڭ ھاۋاسىمۇ، مىرزا ئابابەكرىنىڭ چىرايىمۇ ئوخشاشلا تۇتۇلۇپ كەتكەنىدى. ساراي تېمتاسلىقىغا چۆمگەن، ئەمىرلەرنىڭ باشلىرى گۇناھكارلاردەك ساڭگىلىغانىدى. ئۇلار ھازىرلا بىر كىمنى ئۆلۈمگە بۇيرۇيدىغانىدەك ئەلپازدا ئولتۇرغان مىرزا ئابابەكرىنىڭ نەزەرىگە چۈشۈپ قالماسلىققا تىرىشىپ

① شۇكىنى ـــ شۇكۇر.

② يەھمەت ـــ رەھمەت.

شىپ ۋەھىمە، تەشۋىش ئىلكىدە كىرپىدەك تۇگۈلۈۋىلىشقانىدى. شۇ تاپتا خەزىنىگە تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك باج ـ سېلىقلارنىڭ تولۇق يىغىلمىغىنىدىن مىرزا ئاباباەكرىنىڭ قانتىق غەزىپى كەلگەنىدى.

ـــ يارلىقىمىزنى تۆۋەنگە ماڭدۇرۇپ قويۇش بىلەن ئىش پۈتمەيدۇ، ـــ دېدى مىرزا ئاباباەكرى ئەمىرلەرنى كۆز ئۆڭدىن بىر قۇر ئۆتكۈزگەندىن كېيىن سەل پەسكويغا چۈشۈپ، ـــ سۇ رۇشتىسىنى قىلىش كېرەك. يەنە كىمكى قۇرۇق مەلۇمات يوللاپ قاراپ ئولتۇرىدىكەن، كاللىسىغا ھېزى بولسۇن.

ـــ ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي، ـــ دېدى سېلىقچى بەگ تەمتىرىگىنىچە قول باغلاپ، ـــ ھەرقايسى يۇرت بەگلىرى كۆپ سانىدىكى رەئىيەتنىڭ قولىدا ئېشىنچىسى يوق، كېلەر يىللىق باج ـ سېلىقنى ئالدىن تاپشۇرۇشقا قىستىساق يەيدىغىنىمۇ قالمايدۇ، دەپ ئەرز قىلىشۋاتىدۇ.

ـــ سىلى نېمە دېمەكچى؟

سېلىقچى بەگ قورقۇنىدىن تۇگۈلۈپ كەتتى، چېكىسىدىن پۇررىدە تەر قۇيۇلدى، دۇدۇقلاپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى:

ـــ رەئىيەت كېلەر يىللىق باج ـ سېلىقنى ئالدىن تاپشۇرۇشقا نارازى...

ـــ رەئىيەت دېگەن ئەزەلدىن باج ـ سېلىقنى خۇشاللىق بىلەن تاپشۇرغان ئەمەس، ـــ دېدى مىرزا ئاباباەكرى سېلىقچى بەگنىڭ سۆزىنى بۆلۈپ، ـــ ئۇلار باج ـ سېلىقنى ئالدىن تاپشۇرسا ئۆلۈپ قالمايدۇ.

ـــ ئەينى مۇددىئا، ـــ دېدى مىرزا سەدىردىن قۇشچى خۇشامەتگۈيلۈق بىلەن ھىجايغىنىچە سۆز ئېلىپ، ـــ ئالىيلىرىنىڭ يارلىقىغا بىنائەن يېڭىدىن ئالغان چېرىكلەرنىڭ سانى ھازىر ئۇچ مىڭغا يەتتى. ئىككى ھەپتە ئىچىدە يەنە شۇنچىلىك چېرىك يىغىشىمىز مۇمكىن. پۇل ـ پۇچەك، كىيىم ـ كېچەك، ئاش ـ ئوزۇق، قورال ـ ياراغ، ئات ـ ئۇلاغ بولمىسا ئۇلارنى نېمە بىلەن

بېقىپ، مەشقلەندۇرىمىز؟ پات يېقىندا خوتەنگە لەشكەر تارتىشقا تەييارلىنىۋاتىمىز. لەشكىرىي يۇرۇشكىمۇ بىرمۇنچە چىقىم كېتىدۇ تېخى.

ــ مېنىڭچە، ــ دېدى مىرزا ئەمىن قۇلبەگ قول باغلاپ، ــ يۇرت بەگلىرىنىڭ باج ـ سېلىقلارنى يىغىپ ئەكېلىپ بېرىشىنى ساقلاپ تۇرماي، باجگىر ـ سېلىقچىلارغا لەشكەر قوشۇپ ماڭدۇرايلى. ئۇلار نارازىلىق بىلدۈرگۈچىلەرنى تۇتۇپ ھەپسىگە ئالسۇن. مال ـ مۈلۈكلىرىنى مۇسادىرە قىلسۇن.

ئىككى ئەمىرنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ ئۆمەر مىرزا تۇرالمايلا قالدى. نېمە دەيدىكىن، دېگەننى قىلىپ مىرزا ئابابەكرىگە لاپپىدە قارىدى.

ــ بولىدىغان تەدبىركەن، ــ دېدى مىرزا ئابابەكرى مەمنۇنلۇقىنى بىلدۈرۈپ، ــ گەدەنكەشلىك قىلغانلاردىن بىر ـ ئىككىسىنىڭ ئەدىپىنى بەرسەك باشقىلىرى ياۋاشلايدۇ، بويۇن تولغاشقا پېتىنالمايدۇ.

ــ ئارى، ئەينى مۇددىئا، ــ دېيىشتى ئەمىرلەر.

ئۆمەر مىرزا ئەمدى سۆكۈت قىلىپ تۇرالمىدى:

ــ ئۇنداق قىلساق بولماسمىكىن ئەمىر جانابلىرى، ــ دېدى ئۇ مىرزا ئاباببەكرىگە قاراپ، ــ باج ـ سېلىق، غەللە ـ پاراق تاپشۇرۇش ئەلۋەتتە رەئىيەتنىڭ ئادا قىلىشقا تېگىشلىك مەجبۇرىيىتى. ئەمما كېلەر يىللىق باج ـ سېلىقنىمۇ ئالدىن تاپشۇرغىن دېسەك ئادالەتسىزلىك بولۇپ قالماسمۇ؟

ــ ئا... بۇنداق گەپنى قويسىلا، ــ دېدى مىرزا ئاببابەكرى قاپىقىنى تۇرۇپ. شۇ تاپتا ئۇنىڭغا ئىنسىنىڭ پۇقرالارنىڭ غېمىنى يەپ قىلغان گېپىدىن كۆرە، ئۆزىنى باشقا ئەمىرلەرگە ئوخشاش «ئالىيلىرى» دېمەي، «جانابلىرى» دەپ ئاتىشى ئاچچىقىنى كەلتۈرۈپ قويغانىدى، ــ بۇ قانداقسىگە ئادالەتسىزلىك بولغۇدەك، رەئىيەت باج ـ سېلىق، غەللە ـ پاراق تاپشۇرمىسا، مەن شۇنچىۋالا لەشكەرنى نېمە بىلەن باقىمەن، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئاۋام

بىر يىللىق باج ـ سېلىقنى ئالدىن تاپشۇرالمىغۇدەك دەرىجىدە نامراتلاشقان ئەمەس، سەلتەنەت سايىمىزدا باي ـ باياشات، پاراۋان يا ـ شاۋاتتىدۇ.

ـــ ئارى، قىبلىگاھىمىز نەق گەپنى قىلدى، ـــ دېدى مىرزا ھۇسەينبەگ، ـــ ئەزەلدىن مەملىكەت پادىشاھقا تەئەللۇقتۇر. رەئىيەت بولسا ئاشۇ پادىشاھ مۇلكىدىن پايدىلانغۇچىدۇر، پادىشاھلارنىڭ ئول ئاۋامنى پۇقرادارچىلىق مەجبۇرىيەتلىرىنى ئادا قىلىشقا بۇيرۇش ھەققى ھەم باردۇر. سەلتەنەت پاسىبانى دۆ ـ لەتنى رەئىيەتكە تايىنىپ ئەمەس، سەركەردە ـ لەشكەرلەرگە تايىنىپ قورۇقدايدۇ.

ـــ ئۇنداقتا پادىشاھ بولغۇچى رەئىيەتنىڭ ئۆلەر ـ تىرىلىشى بىلەن كارى بولمىسمۇ بولىدىكەن ـ دە، ـــ دېدى ئۆمەر مىرزا نەشتەردەك تىكىلىپ، ـــ ئول سەركەردە ـ لەشكەرلەر پادىشاھ سەلتەنەتىنىڭ تەقدىرىگە قىزىقسا كاشكى. شۇنى بىلسىلەكى، رەئىيەت دېگەن پادىشاھنىڭ ئادالىتى بىلەن كۆكلەيدۇ. ئەمما يارىكەنتتىكى ئەمىر ـ بەگلەرنىڭ رەئىيەت بىلەن پەقەتلا كارى يوق. زۇلۇم سېلىش، قاماش، قاقتى ـ سوقتى قىلىش، رىشۋەت ئېلىش ئارقىلىق ھەميانلىرىنى چىڭداشنىڭلا كويىدا. باج ـ سېلىق يىغىش باجگىر ـ سېلىقچىلارنىڭ ۋەزىپىسى. ئەلۋەتتە ئۇلار بۇ مەجبۇرىيەتلىرىنى سەلتەنەت قانۇنى بويىچە ئادىللىق بىلەن ئادا قىلىشى كېرەك. لەشكەرلەرنىڭ بۇ ئىشلارغا ئارىلىشىش ھوقۇقى ھېچقاچان بولغان ئەمەس. بارچە باجگىر، يۇرت ئاقساقاللىرىنىڭ بېشى ئەمىرلەردۇر. ئەمىر بولغۇچى نائىنسابلىق قىلسا، باجگىر ـ سېلىقچىلارمۇ شۇنداق قىلىدۇ، بەلكى ئۇنىڭدىنمۇ ئاشۇرۇۋېتىدۇ، رەئىيەتكە زۇلۇم سالىدۇ.

مىرزا ئابابەكرى ئىنىسىغا قاراپ سەت بىرنى گۆلەيگەندىن كېيىن تەتۇر قارىۋالدى. ئۇنىڭ چىرايىغا قاراپ گەپ قىلىشقا ئاز دەتلەنگەن ئەمىرلەر ئۆمەر مىرزىغا ھۇجۇم قىلىشقا باشلىدى:

ـــ ئەمىرزادەم ھەر نە گەپنى قىلسا دەلىل ـ ئاساس بىلەن

قىلغاي، ـــ دېدى مىرزا قاسىم دوغلات.

ـــ ئارى، مىرزا ئاباباەكرى خان ئالىيلىرىنىڭ ئادالەت نۇرى بارچە ئامۇ خاسىنىڭ بېشىغا خۇددى قۇياش مىسالى باراۋەر چۈشكەندۇر، ـــ دېدى مىرزا ھۈسەينبەگ.

ـــ ئەگەر ئەمىرزادەم دېگەندەك زۇلۇم ـ ستەملەر بولغان بولسا، دىۋان ـ مەھكىمىلىرىمىز ئەرز ـ شىكايەتلەر بىلەن تولۇپ كەتكەن بولاتتى، ـــ دېدى مىرزا ئەمىن قۇلبەگ.

ـــ بۇنىڭ قانداقلىقى ھەر بىرلىرىگە ئايان، ـــ دېدى ئاچچىقتىن بوغۇلۇپ كەتكەن ئۆمەر مىرزا بەقەمدەك قىزىرىپ، ـــ شول تاپتا، بىچارە رەئىيەتنىڭ ئەرز ـ شىكايەت قىلغۇدەكمۇ جۇر ـ ئىتى يوق تۇرسا، مەھكىمە ـ دىۋانلىرىغا كىلىشكە قانداقمۇ پېتىنالىسۇن؟

ـــ ئەمىرزادەم شۇنداق دەپ تۇرۇۋالغانكەن، ئۇنداقتا پاكىت كۆرسىتىپ بىزنى قايىل قىلغايلا، ـــ دېدى مىرزا سەدىردىن قۇشچى.

ـــ ئالدىرىمىسلا، پاكىتنى چوقۇم كۆرسىتىمەن.

ـــ بىلىپ قالسلا، پاكىتسىز سۆزلەش مىرزا ئاباباەكرى خان ئالىيلىرىغا قىلىنغان ھۆرمەتسىزلىكتۇر. بۇ دېگەن ئادالەت دەرگاھى.

ـــ خوش، ئۇنداق بولسا جانابى ئەمىرلەردىن سوراپ باقاي، ـــ دېدى ئۆمەر مىرزا ئۆزىگە ئىتتەك يېپىشىۋالغان تۆت ئەمىرگە قاراپ، ـــ ھەر بىرلىرىنىڭ قەشقەردىن يارکەنتكە كەلگىنىگە ئازچە ئۇزۇن بولمىدى، ئەمما ئىلكىلىرىدە يارکەنت شەھرىدە ئۇچ ـ تۆتتىن قەسىر ـ ساراي، دۇكان ـ راباتلىرى، ئەتراپىتىكى يېزا ـ قىشلاقلاردا نەچچە يۈز تاناپ[1] مۇنبەت يەرلىرى، نەچچە مىڭ تۇياقلاپ مال ـ چارۋىلىرى بار ئىكەن. بىلىشمچە، ماڭلايسۆيەنىڭ سەر ئەمىرى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ھەزرەتلىرى ھەر بىرلىرىنى مەنسەپتىن قالدۇرغاندا، مال ـ مۇلۇكلىرىنىمۇ پۈتۈنلەي مۇسادىرە

① تاناپ ـــ ئۆلچەم بىرلىكى. بىر تاناپ 400 كۋادرات مېتىرغا تەڭ.

ىرە قىلىشقا بۇيرۇغانغۇ دەيمەن. شۇنداق تۇرۇقلۇق، شۇنچىۋالا مال ـ مۈلۈكنى قايسى پۇلغا ئېلىشتىلىكىن؟

تۆت ئەمىرنىڭ بىردىنلا تىلى تۇتۇلدى. ئۆمەر مىرزىنىڭ بۇ گەپلىرىنى ئاڭلاپ، ئۆزلىرىگە گۇمانسىراپ قارىغان مىرزا ئابا-بەكرىنىڭ كۆزىگە ئەيمىنىپ قاراشتى. مىرزا ئابابەكرى خوتەنگە لەشكەر تارتىش باھانىسى بىلەن پۇقرالارغا ھەسسىلەپ ئالۋان ـ سېلىق سالغىنى بىلەن، قول ئاستىدىكى ئەمىر ـ بەگلەرنىڭ ھو-قۇقىدىن پايدىلىنىپ خىيانەت قىلىشىغا، ھارام مال جۇغلىشىغا قەتئىي يول قويمايتتى. بۇنداق قىلغانلارنى سېزىپ قالسا قاتتىق جازالايتتى. يارىكەنتكە كەلگىنىگە تېخى ئىككى ھەپتە بولمىغان ئۆمەر مىرزىنىڭ بۇنچىۋالا ئىشلارنى بىلىپ كەتكىنىدىن قورقۇپ قاتتىق سۇر باسقان ئەمىرلەرنىڭ شۇ تاپتا ۋەھىمىدىن تىللىرى تۇتۇلغانىدى. ئىنىسىنىڭ سۆزلىرىگە ئانچە ئىشەنمىگەن مىرزا ئا-بابەكرى تۆت ئەمىرنىڭ بىردىنلا ياۋاشلاپ قالغىنىنى كۆرۈپ قا-پىقىنى تۇردى:

ـــ مۇنداقمۇ ئىش بار دەيلى تېخى. ھە، جاۋاب بېرىشمە-دىلا؟

مىرزا ئابابەكرىنىڭ دەھشەت يېغىپ تۇرغان كۆزلىرىگە شۇنداقلا قاراپ بالاغا قالغانلىقىنى ھېس قىلىشقان تۆت ئەمىر دەرھال ئۆزلىرىنى ئاقلاشقا كىرىشتى:

ـــ ئەمىرزادەم بەكلا مۇبالىغە قىلىۋەتتى ئالىيلىرى.

مىرزا ئابابەكرى چىرايىنى ئۆزگەرتمەي سورىدى:

ـــ ئەمىرزادەم مۇبالىغە قىلىۋەتكەن بولسا، ھەر بىرلىرىدىن راستىنى ئاڭلاپ باقاي.

ـــ راستى... راستى... ـــ دېدى مىرزا سەددىدىن قۇشچى تىلىنى چاينىاپ، ـــ ئەمىرزادەم دېگەندەك ئۇنچە كۆپ ئەمەس.

مىرزا ئابابەكرى ئىپادە بىلدۇرمەي تۇرۇۋالدى. ئۇنىڭ تىكە-لىپ قاراشلىرىغا بەرداشلىق بېرەلمىگەن ئەمىرلەر راستىنى ئېيتماي قۇتۇلالمايدىغانلىقىنى ھېس قىلىشتى.

ـــ بىز ئېزىپتىمىز، گۈناھىمىزدىن كەچكەيلا ئالىيلىرى.

ئۇلارنىڭ مۇشۇ گېپىلا كۆڭۈلىنى قىلاتتى، مىرزا ئابابەكرى كۆڭلىدە ئىنىسىغا قايىل بولدى.

«... ئۆمەر مىرزىنىڭ ياماناتلىقىنى كۆرمەمدىغان، ئۇ نەدە تۇ - رۇپ بۇنچە ئىشلارنى بىلىۋالغاندۇ؟ مەن بولسام بىخەۋەر يۈرۈپتە - مەن. خەزىنىنى تولدۇرالماي يۈرسەم، بۇلار راستىنلا ئۆزلىرىنىڭ يېنىنى تولاپتۇ. ماڭلايسۆيە مەھكىمىسىدىمۇ مۇشۇ سەۋەبتىن مەنسىپىدىن قالدۇرۇلغان ئەمەسمىدى بۇلار. بىلىپ تۇرۇپ مۇھىم خىزمەتكە قويغاندىكىن ئۆزۈمگىمۇ ئاز. لېكىن شۇنداق قىلماي نېمە ئامال، ئۇلارغا تايانمىسام كىمگە تايىنىمەن؟ يارىكەنت ئەمىر ـ بەگلىرىگە تېخىمۇ ئىشەنگىلى بولمايدۇ. ئۇلار پۈرسەت تاپسا ماڭا ئاسىيلىق قىلىشتىن، مەرھۇم مىرزا يانتاقبەگنىڭ خۇن دەۋاسى - نى قىلىشتىن، سەر ئەمىر مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىغا، ھەتتا سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرىغا ئەرز قىلىشتىن يانمايدۇ. توختا، بۇ ئىشتا ھەرگىز ئالدىراقسانلىق قىلماي. يارىكەنتنى قولۇمغا ئالغىنىم بىلەن ئاساسىم پۇختا ئەمەس، ئۇنىڭ ئۈستىگە خوتەنگە لەشكەر تارتىش ئالدىدا تۇرۇۋاتىمەن. بۇ ئىشلارنىمۇ مۇشۇ تۆت ئەمىرگە تاپىنىپ ۋۇجۇدقا چىقارمىسام بولمايدۇ. مىرزا سەدىردىن قۇشچىنىڭ لەشكەرلەر ئارىسىدا ئىناۋىتى چوڭ. ئاۋۇ قالغان ئۇ - چىنىكىمۇ ھۆكۈمەت ئىشلىرىنى بېجىرىشتە ئىقتىدارى بار. بۇ ئىشنى دەپ ئۇلارنى جازالىسام ئۆزۈم يالغۇز قالمامدىمەن؟ بۇ قاراپ تۇرۇپ ئۆزۈمنىڭ قانىتىنى ئۆزۈم يۇلدىغانلىق ئەمەسمۇ؟ ئۇنىڭ ئۈستىگە شول تاپتا ئۇلارنى جازالايدىغان بولسام، باشقا ئەمىرلەر قەشقەردىن بىللە كەلگەن ھەمراھلىرىغا ۋاپا قىلمىغان يەردە، بىزگە ئەسلا ۋاپا قىلمايدۇ، دەپ مەندىن تېخىمۇ قاچىدۇ. بوپتۇ، ھازىرچە بۇ ئىشلارغا سالاۋات قىلۇبتەي. شۇنداق قىلسام، ئۇلار ماڭا تېخىمۇ ساداقەتمەن بولىدۇ، ئېشەكتەك خىزمەت قىلىدۇ. ئۇلار بۇ مال ـ مۈلۈكلىرىنى نەگىمۇ ئېلىپ كېتەلەيتتى، ھامان بىر كۈنى تارتىۋالىمەن دېسەم، بىر باھانە ـ سەۋەب بىلەن تار -

تۇالالايمەنغۇ. ھەئە، ھازىرچە ئۇلار ئىگە بولغاچ تۇرسۇن...»

مىرزا ئاتابەكنى بىردىنلا مۇلايىملىشىپ، چىرايىغا يالغان كۈلكە يۈگۈرتتى:

ــ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشسىلا، ھە تۇرۇشسىلا دەيمەن. ھېچ قايسىلىرىنىڭ تىلىگىدەك گۇناھلىرى يوق.

تۆت ئەمىر قۇلاقلىرىغا ئىشەنمىگەن ھالدا ئاستا ئورۇنلىرىدىن تۇردى، لېكىن يۈرىكىدىكى تەشۋىش، ۋەھىمە تېخى تارقىماغانىدى.

ــ ئالىيلىرى مەرھەمەتلىكتۇر، ــ دېيىشتى ئۇلار ئىشەنچسىزلىك بىلەن.

ــ دەرگاھىمدا پەرمانبەردارچىلىق قىلىۋاتقان ساداقەتمەن ئەمىرلىرىمنىڭ بۇنچىلىك مال ـ مۈلكى بولسا نېمە بوپتۇ، ــ دېدى مىرزا ئاتابەكنى ئۆزىنى كەڭ قورساق، مەرد كۆرسىتىشكە تىرىشىپ، ــ ئەغيارلىرىمىز: «قاراڭلار، مىرزا ئاتابەكرىنىڭ ئوردىسىدىكى مەھرەملەرنىڭ تۇزۇككىنە قەسىر ـ سارايلىرى يوقكەن» دېسە يۈزىمىزگە سەت ئەمەسمۇ؟ بولدى، بۇ ئىشلارنى تىلغا ئالمايلى. ھازىرقى مۇھىم ئىش ــ يىغىشقا تېگىشلىك باج ـ سېلىقلارنى تېزرەك يىغىش. مىرزا ئەمىن قۇلىبەگنىڭ تەكلىپى بەرھەق. لەشكىرىي دىۋان باج ـ سېلىقلارغا لەشكەر سەپلەپ بەرگەي. ئۇلار بۇگۈنلا يولغا چىقىپ، باج ـ سېلىق يىغىشقا ماڭغاي. يارلىق! ــ دېدى ئۇ چىرايىغا سۈرلۈك تۈس بېرىپ، ــ ھەرقايسى يۇرتلارنىڭ بەگلىرى بىر ھەپتە ئىچىدە تەۋەلىكىدىكى رەئىيەتتىن يىغىشقا تېگىشلىك باج ـ سېلىقلارنى تولۇق يىغىپ بولسۇن. يىغالمىسا ئۆزىنىڭ شەخسىي خەزىنىسىدىن تاپشۇرۇپ تۇرۇپ رەئىيەتتىن ئالدىرماي يىغىۋالسۇن. كىمكى سۈسلۇق يا كى سەركەشلىك قىلىدىكەن، ئۆزىنى ھەپسىگە ئېلىپ، مال ـ مۈلكىنى مۇسادىرە قىلىڭلار!

ــ پەرمانبەردارمىز! ــ دېيىشتى ئەمىرلەر.

كۆز ئالدىدا يۇز بەرگەن بۇ ئىشتىن ئۆمەر مىرزا يا يىغلا-

شىنى، يا كۈلۈشىنى بىلمەيلا قالغاندى. ئۇ ئەجەبلەنگەن ھالدا ئاكىسىغا قارىدى. ئەمما مىرزا ئاببابەكرى گويا يېنىدا ئۆمەر مىرزا يوقتەك، تۆت ئەمىرنى پاش قىلىپ ئېيتقان سۆزلىرىنى ئاڭلىمىغاندەك ئولتۇراتتى. ئۇ بۇ ئىشنى قايتا تىلغا ئېلىشنىڭ ئەھمىيىتى يوقلۇقىنى ھېس قىلدى.

«ئاغام نېمىشقا ئۇلارغا يول قويىدىغاندۇ، بۇنداق قىلسا ئۇلارنىڭ يۈرىكى تېخىمۇ يوغىناپ، رەئىيەتكە ھەسسىلەپ زۇلۇم سالمامدۇ؟ مۇشۇمۇ ئادالەت دەرگاھى بولدىمۇ ئەمدى؟! رەئىيەتمۇ ئادەمغۇ، ئۇلارنىڭ قار ـ يامغۇردىن دالدىلانغۇدەك تۇزۇك ئالچۇق[1] ىنىڭ، قورسىقىنى تۇيغۇزغىدەك ئاش ـ نېنىنىڭ تاينى يوق. بۇلارنىڭ بولسا بىرنەچچە قەسىرى، نەچچە يۈز تاناپلاپ يېرى بار، كۈنلىرى بەزمە ـ باراۋەتسىز ئۆتمەيدۇ. بۇ دېگەن تۇزكورلۇق، ئاسىلىق. ئەھۋالدىن قارىغاندا خوتەنگە راستتىنلا لەشكەر تارتىدىغان ئوخشايدۇ. ماڭلايسۆيە ئەمىرى تېخى رەسمىي پەرمان چۈشۈرمىگەن تۇرسا، ئۆز ئالدىغا لەشكەر تارتسا قانداق بولىدۇ...»

ـــ سەئىد شىرازى ھەزرەتلىرى: «زۇلۇم بىلەن ئالتۇن ـ كۈمۈش يىغقاندىن خەزىنىسىز ئەھۋالىڭ ياخشىراقتۇر» دېگەندەكەن، ـــ دېدى ئۆمەر مىرزا سالماقلىق بىلەن، ـــ خەزىنىنى زاپاس بىلەن تولدۇرۇش ئەلۋەتتە مۇھىم، لېكىن چەكتىن ئاشۇرۇپ باج ـ سېلىق سېلىش رەئىيەتكە ۋابالچىلىق ئېلىپ كېلىدۇ. ئەمىرلەرنىڭ بۇرچى تاج ئىگىسى بولمىش خان ئالىيلىرىنىڭ ئادالىتىنى جارى قىلدۇرۇشتۇر، يەنى ئاۋامغا ئادالەت بىلەن مۇئامىلە قىلىپ، ئۇلارنىڭ مال ـ مۈلكىنى قوغداپ، كۆڭلىنى خاتىرجەم قىلىشتىن ئىبارەتتۇر. ئەدلى ـ ئادالەتنىڭ ھامىيسى بولمىسا، مەنسەپ ئىگىلىرى ئاجىزلارنىڭ ھالاكىتىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ، نەتىجىدە مەملىكەت ۋەيرانچىلىققا يۈزلىنىدۇ. چۈنكى، كۈچلۈكلەر بىلەن زەئىپلەرنىڭ مەئىشەتلىرى ھەمىشە بىر ـ بىرىگە باغلىنىشلىق بولىدۇ...

① ئالچۇق ـــ كەپە.

مىرزا ئاباباەكرى ئىنىسىنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ تۇرۇۋېرىشكە ئارتۇقچە تاقەت قىلالمىدى:

ـــ قوبۇل تامام، جانابى ئەمىرلەرگە ئىجازەت، ـــ دېدى ئۇ ئۆمەر مىرزىنىڭ سۆزىنى بۆلۈپ، دەس ئورنىدىن تۇرۇپ.

گەدىنىگىچە قىزارغان ئۆمەر مىرزا گېپىنىڭ ئاخىرىنى يۇتۇۋېتىشكە مەجبۇر بولدى. ئۇ كۆزىنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە بولغان ئارىلىقتا سارايدا يالغۇز قالغاندى. ئۇ ئولتۇرغان جايىدا بىرپەس خىيال سۈرۈپ تۇرغاندىن كېيىن ئاستا ئورنىدىن قوزغالدى.

※ ※ ※

جاھانباغدىكى قۇچاق يەتكۈسىز چىنارلار سايە تاشلاپ تۇرغان راۋاقتا يانپاشلاپ ياتقان مىرزا ئاباباەكرى كۆزىنى يېرىم يۇمغىنىچە ئاللىقانداق خىياللارغا غەرق بولغاندى. بىرى ئاياغ تەرىپىدە، بىرى باش تەرىپىدە ئولتۇرغان ئىككى خىزمەتكار ئۇنى توختىماي يەلپۈيتتى. يەنە ئىككى خىزمەتكار داستىخاندىكى يەل ـ يېمىش، نازۇ نېمەتلەرنىڭ چۈنىنى قورۇيتتى. تۆۋەن تەرەپتە داستىخاننى چۆرىدەپ ئولتۇرغان مىرزا سەدىردىن قۇشچى، مىرزا ئەمىن قۇلبەگ، مىرزا قاسىم دوغلات، مىرزا ھۈسەينبەگلەر مىرزا ئاباباەكرىنىڭ كۆڭلىنى ئۇتۇش ئۈچۈن غىلجىڭ خوتۇنلاردەك ھەجىيىشىپ، بەس ـ بەستە خۇشامەت قىلىشاتتى.

ـــ خۇمارلىق ئىككى شورىۋالسىلا ئالىيلىرى، ـــ دېدى مىرزا قاسىم دوغلات تۇجۇپلەپ نەشە بېسىلغان نەقىشلىك چىلىمنى چىلىمچىنىڭ قولىدىن تارتىۋېلىپ مىرزا ئاباباەكرىگە تەڭلەپ.

خۇمارى تۇتۇپ تۇرغان مىرزا ئاباباەكرى قولىنى چىلىمغا ئۇزاتتى. ئۇنىڭغىچە مىرزا ھۈسەينبەگ دەرھال چوغداندىن بىر تال ئۆرۈك ئوتۇنىنىڭ چوغىنى لاخشىگىر بىلەن قىسىپ ئېلىپ چىلىمنىڭ سەيخانىسىغا ئاۋايلاپ سالدى. مىرزا ئاباباەكرى بىگىز

قولى بىلەن چىلمىنىڭ تۆشۈكىنى بەسۈپلەپ كۈچەپ شوراشقا باشلىدى. چىلمىدىن ئاۋۋال خورۇلدىغان ئاۋاز چىقتى، ئاندىن دە-قىقە ئۆتمەيلا چىلمىنىڭ سەيخانىسىدىن لاپپىدە يالقۇن كۆتۈرۈلدى. شۇ ھامان مىرزا ئاباباكرىنىڭ مەدەكتەك يوغان قاڭشىرىنىڭ تۆشۈكىدىن كۆكۈچ ئىس تۇرۇلۇپ ـ تۇرۇلۇپ چىقىشقا باشلىدى. قاراپ تۇرغان تۆت ئەمىر تامغاقلىرىغا جۇغلاشقان شۆلگەيلىرىنى غۇرت ـ غۇرت قىلىپ يۇتتى. گاللىرى قىچىشىپ، كۆزلىرىگە ياش كەلدى. ھەئە، ئۇلارنىڭمۇ قاتتىق خۇمارى تۇتۇپ كەتكەنىدى.

«ئۇھ» دېدى چىلمىنى شوراپ خۇمارى بەسلىغان مىرزا ئابا-بەكرى ھۇزۇرلانغان ھالدا.

ـــ قېنى خوش، ھەقاسلىرىمۇ خۇمارلىرىنى بەسۈپلىش-سىلا، ـــ دېدى ئۇ چىلمىنى مىرزا ئەمىن قۇلىبەگكە تەڭلەپ.

تۆت ئەمىر چىلمىنى نۆۋەت بىلەن شوراشقا باشلىدى. بۇ ئا-رىلىقتا چىلمچى چىلمغا يەنە بىر قېتىم نەشە باستى.

نەشە مىرزا ئاباباكرىنى خىلىلا خۇش كەيىپ قىلىپ قويغا-نىدى.

ـــ ئۆمەر مىرزا تېخى كىچىك، بايا قىلغان گەپلىرىنى كۆ-ڭۈللىرىگە ئېلىپ كەتمىسىلە ئالىيلىرى، ـــ دېدى مىرزا سەدىر-دىن قۇشچى ئېھتىياتچانلىق بىلەن مىرزا ئاباباكرىنىڭ كۆڭلىدە-كىنى بىلىپ بېقىش ئۈچۈن.

مىرزا ئاباباكرى سارايدىن يېنىپ چىققاندىن كېيىن تاكى جاھانباغقا كەلگىچە بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلمىغانىدى. ھەرقاچان ئۇنىڭ چىراي ئىپادىسىگە قاراپ گەپ قىلىشقا ئادەتلەنگەن بۇ تۆت ئەمىر ئۇنىڭغا تەسەللى بېرىشنى نىيەت قىلىشقان بولسىمۇ، لې-كىن ئۆمەر مىرزا بىلەن ئىككىسىنىڭ بىر تۇغقان قېرىنداش ئە-كەنلىكىنى نەزەرگە ئېلىپ، ئېھتىيات قىلىپ ئاغزىنى يۇمۇشقا-نىدى. مانا ئەمدى مىرزا ئاباباكرىنىڭ چىرايىدىكى خۇش خۇيلۇق-نى كۆرۈپ، ئاغزىنى تاتىلاشقا جۈرئەت قىلىشتى.

ـــ ئۇنى كىچىك دېگىلى بولمايدۇ، ـــ دېدى مىرزا ئاباباەك-

رى، ـــ ئەسلىدە ئۇنى كۆڭلۈمگە پۈككەن ئىشلارنى رويابقا چىقىرىشقا كۆمەكلىشەر دەپ ئويلىغانىكەنمەن، تولىمۇ ئەپسۇس.

مىرزا ئاباباكرىنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلىۋالغان تۆت ئەمىرنىڭ قۇشقاچ تىللىرى چىقىپ كەتتى:

ـــ ئۆز قېرىنداشلىرىنىڭ مۇخالىپەتچىلىك پىكرىلەرنى قىلىشنى كىممۇ ئويلىغان دەيلا ئالىيلىرى، ـــ دېدى سەدىردىن قۇشچى، ـــ ئەسلىدە بۇنداق گەپلەرنى ئاغا ـ ئىنى ئايرىم ئولتۇرغاندا دېسە بولاتتى. سارايدا، يەنە كېلىپ شۇنچە كۆپ ئەمىرلەرنىڭ ئالدىدا دېگىنى نېمىسى؟

ـــ ئەلھەق. بۇ ئوچۇق ـ ئاشكارا قۇتراتقۇلۇقتۇر، ـــ دېدى مىرزا ئەمىن قۇلبەگ، ـــ ئەمدى ئۇنىڭدىن ئېھتىيات قىلىسلا بولغۇدەك.

ـــ بىر ئىش بار ئىدى، ئىككى كۈندىن بېرى ئالىيلىرىغا دەيمۇ ـ دېمەيمۇ، دەپ ئىنتەك[1]دە قالغانىدىم.

مىرزا ئاباباكرى مىرزا قاسىم دوغلاتقا لاپپىدە قارىدى:

ـــ دېيىشكە تېگىشلىك گەپ بولسا تىللىرىنى چاينىمىسلا.

ـــ بۇ ئۆمەر مىرزىغا مۇناسىۋەتلىك ئىش، ـــ دېدى مىرزا قاسىم دوغلات غەيرەتكە كېلىپ، ـــ ھېس قىلىشمچە، ئەمىرزا دەم يارىكەنتكە مەقسەتلىك كەلگەندەك قىلىدۇ. پايلاقچىلىرىمىز ئۇنىڭ خۇپىيانە ھالدا مىرزا يانتاقبەگنىڭ ئىشلىرىنى سۈرۈشتە قىلىۋاتقانلىقىنى سېزىپ قاپتۇ.

مىرزا ئاباباكرى پەر ياستۇققا يۆلىگەن يوغان بەستىنى دەرھال تىكلىدى. مىرزا قاسىم دوغلاتنىڭ سۆزلىرى ئۇنىڭغا تەسىر قىلغانىدى.

ـــ ئېيتقانلىرى راستمۇ؟ ـــ سورىدى مىرزا قاسىم دوغلاتنىڭ كۆزىگە تىكىلىپ تۇرۇپ.

ـــ قىلچىلىك يالغىنى يوق ئالىيلىرى، ـــ دېدى مىرزا ھۈسەينبەگ مىرزا قاسىم دوغلاتنىڭ ئورنىدا جاۋاب بېرىپ، ـــ

① ئىنتەك ـــ تەڭقىسلىقتا قالماق.

كەمىنلىرىمۇ ئاشۇنداق ئاخبارغا ئېرىشتىم. ئۇندىن باشقا باج-گىر، مۇھتەسىپلەرنى رەئىيەتكە ئارتۇق سېلىق سالدىڭ، دەپ ئە-دەپلەپتۇ.

ــ ئابدۇقادىر مۇھتەسىپ بەگنىڭ قولىنى سۇندۇرۇۋېتىپ-تۇ.

ــ رەئىيەتنى باج ـ سېلىق تاپشۇرماسلىققا، قەشقەرگە بېرىپ ماڭلايسۇيە ئەمىر مەھكىمىسىگە ئەرز بېرىشكە كۇشكۇرتۇپ-تۇ.

ــ مىرزا يانتاقبەگنىڭ يارکەنتته ھۆكۈمەت تۇتقان مەزگىل-ىدە خوتەن مىرزىلىرى بىلەن خۇپيانە بېرىش ـ كېلىش، خەت ـ ئالاقە قىلىشقان ـ قىلىشمىغانلىقىنى ئوردىدىكى كونا ئەمىرلەر-دىن سۇرۇشتۇرۇپتۇ.

ــ يەنە تېخى ئالىيلىرى يارکەنتكە لەشكەر تارتىپ كەلگەندە مىرزا يانتاقبەگنىڭ قارشىلىق كۆرسەتكەن ـ كۆرسەتمىگەنلىكى-نى ئوردا مەھرەملىرىدىن سوراپتۇ.

ئۇلار ئۆمەر مىرزا ئۇستىدىن بەس ـ بەستە شىكايەت قىلاتى. مىرزا ئاباباكرنىڭ چىرايى تۆمۇردەك قارىداپ كەتكەنىدى.

ــ شاراب!

شۇنچە ئىشەنگەن ئىنىسىنىڭ ئاستىرتىن قىلىپ يۇرگەن ئىشلىرىنى ئاڭلاپ مىرزا ئاباباكرى غەزەپتىن بوغۇلۇپ قالاي دەپ قالغانىدى. ئۇنىڭ ئاچچىقى كەلسە ئۇسساپ كېتىدىغان ئادىتى بارلىقىنى بىلىدىغان ئەمىرلەر دەرھال جىم بولۇشتى. شارابچى ئالدىراپ ـ تېنەپ كوزىدىن قاشتېشى جامغا شاراب قۇيۇپ، ئالتۇن پەتنۇس بىلەن مىرزا ئاباباكرىگە تۇتتى.

ــ يەنە قۇي! ــ دېدى ئۇ قۇرۇقدالغان جامنى پەتنۇسقا تاقىغىدە قويۇپ.

مىرزا ئاباباكرنى ئىنىمنىڭ يامان گېپىنى قىلىشتىڭ دەپ غەزەپلەنگەن ئوخشايدۇ، دەپ خۇدۇكسىرىگەن تۆت ئەمىر لاغ ـ لاغ تىترىگىنىچە يەر ئۆپۈشتى.

ـــ بىزنى غەيۋەت قىلىۋاتىدۇ دەپ چۈشەنگەن بولسىلا تەھ-
قىقلەپ كۆرگەيلا ئالىيلىرى، ناۋادا سۆزىمىز يالغان بولۇپ قالسا،
مىڭ قېتىم ئۆلۈشكە رازىمىز.

ـــ جانابى ئەمىرلەر زىنھار بىسەرەمجان بولمىسۇنلار، ـــ
دېدى مىرزا ئاباباەكرى ئۇلارنىڭ تەشۋىش چىقىپ تۇرغان كۆزلە-
رىگە قاراپ، ـــ ھەرقانداق كىشى بىرەر مەملىكەتنى تەسەررۇپىغا
ئېلىپ ئاۋامنى ئىتائەت قىلدۇرماقچى بولىدىكەن، سەلتەنەت
ئىشلىرىدا قابىلىيىتى بار خادىملارغا موھتاج بولىدۇ. سىلەر مەن
ئۈچۈن دەل ئاشۇنداق خادىملاردىندۇرسىلەر. بەرھەق، ئۆمەر مىرزا
ئۆز قېرىندىشىمدۇر. ئەمما ئۇ ئىشلىرىمغا توسقۇنلۇق قىلماقچى
بولىدىكەن، ئاستىرتىن قىلمىش ـ ئەتمىشلىرىمگە ئىسپات
توپلاپ، سەر ئەمىرگە، ھەتتا سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرىغا مەلۇ-
مات يوللىماقچى بولىدىكەن، ھەرگىزمۇ قېرىنداشلىق يۈز ـ خا-
تىرىسىنى قىلمايمەن.

ئەمىرلەر قايتىدىن يەڭگىل نەپەس ئېلىشتى.

ـــ ئەسلىدە بول ئىشلاردىن ئالىيلىرىنى ۋاقتىدا خەۋەردار
قىلىشنى ئويلىغان بولساقمۇ، لېكىن ئانھەزرىتىمنىڭ قېرىنداش-
لىق مېھرىنى ئەلا بىلىپ سۆزلىرىمىزگە پىسەنت قىلماسلىقى-
دىن، ھەتتا بىزنى ئەيىبكە بۇيرۇشىدىن ۋايىم يەپ ئېغىز ئېچىشقا
پېتىنالمىغانىدۇق، ـــ دېدى مىرزا سەدىردىن قۇشچى.

ـــ ئەينى مۇددىئا، ـــ دېدى باشقىلارمۇ.

مىرزا ئاباباەكرى بۇ تۆت ئەمىرنىڭ يالغان سۆزلىمىگەنلىكى-
گە ئىشەندى، لېكىن ئىنىسىنىڭ ئۆزىنى مەخپىي تەكشۈرۈۋاتقا-
لىقىنى ئەقلىگە سىغدۇرالمايۋاتاتتى. ئۇنىڭ نەزەردە ئۆمەر مىرزا
تولىمۇ ياۋاش، سەلتەنەت ئىشلىرىغا ئانچە قىزىقمايدىغان ساددا،
تالىپ مىجەز بىر يىگىت ئىدى.

«بۇلارنىڭ مەلۇماتلىرىنىڭ راستلىقىنى بايا ئۆمەر مىرزىنىڭ
سارايدا ئېيتقان سۆزلىرى ئىسپاتلاپ تۇرۇپتۇ. مەن تېخى ئۇنى
سەلتەنەتكە بولغان ساداقىتى تۈپەيلىدىن ئاشۇنداق سۆزلەرنى

قىلغان ئوخشايدۇ دەپ ئويلىغانىكەنمەن. ئەسلىدە ئش مۇنداق ئىكەن ــ دە، مەندەك بىر قېرىندا ياتقان ئاغىسىغا بولۇشماقتا يوق، ئاستىرتىن پىيىمغا چۈشكىنىنى قارىمامدىغان بۇ كىسپۇ - رۇچنىك. ئەسلىدە ئۇنىڭ يارىكەنتكە كېلىشمۇ مەقسەتلىك ئىكەن ــ دە...»

ــ ئۆمەر مىرزىنى يارىكەنتكە سەر ئەمىر مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا مەقسەتلىك ئەۋەتكەندەك قىلىدۇ ئالىيلىرى، ــ دېدى مىرزا ئەمىن قۇلبەگ.

ــ ھازىر ئويلاپ باقسام ئول سەر ئەمىرنىڭ ئالىيلىرىغا يازغان مەكتۇپىمۇ مۇجمەللا. مىرزا يانتاقبەگدىن يارىكەنتنى سو - يۇپ ئالغانلىقلىرىنى ماختىغاندەك قىلغان بىلەن، خوتەنگە يۈرۈش قىلىشلىرىغا ئوچۇق بىر نېمە دېمەپتۇ. بۇ تەرىپى تولىمۇ گۇماڭ - لىق.

ــ كۆمەكلىشىكە لەشكەر ئەۋەتمىگىنىنىڭ ئۆزىلا گۇ - مانلانغانلىقىنى، ئىشەنمىگەنلىكىنى بىلدۈرىدۇ.

ــ قەشقەردىكى بۇرادەرلىرىمىزنىڭ يەتكۈزگەن دۇئايى سالاملىرىدىن قارىغاندا، سەر ئەمىر مەكتۇپلىرىنى تاپشۇرۇۋالغان كۈنلا ئۆمەر مىرزا قەشقەردىن غايىب بولغانىكەن. ئۇنىڭ يار - كەنتكە كەتكەنلىكىنى ئۇلار بىرنەچچە كۈندىن كېيىن ئاندىن خە - ۋەر تېپىشىپتۇ. سەر ئەمىر بۇ خۇسۇستا ھېچكىمگە بىر نەرسە دېمەپتۇ. پەمىچە، بۇنىڭ تېگىدە چوقۇم بىر گەپ بار. ئۆمەر مىرزىنىڭ ئەھۋالىمىزنى خۇپىيانە تىڭ ــ تېكلىغلى كەلگىنى ئېنىق.

ــ ھەر ھالدا ئاگاھ بولغايلا.

كىچىككىنە گۇمانلىق ئىشلارغىمۇ سەل قارىمايدىغان مىرزا ئاباباكرىگە ئەمىرلەرنىڭ بۇ سۆزلىرى باشقىچە تەسىر قىلدى. ئىنىسىگە زىيادە ئىشىنىپ كەتكىنىدىن، مۇھەممەد ھەيدەر مىر - زىنى بىر پارچە خەت بىلەنلا ئالداپ كېتەلەيمەن دەپ ئويلىغىنى - دىن چۆچۈدى.

ـــ ھەر بىرلىرىنىڭ ئاگاھلاندۇرغىنىدىن كۆپ مىننەتدار ـ مەن، ـــ دېدى مىرزا ئابابەكرى، ـــ راست، ئىلۇھىتنە ئىھتىياجلىماق زۆرۈر. پايلاقچىلار ئۆمەر مىرزىنىڭ ھەر بىر قەدىمىنى قالدۇرماي پايلىغاي. ئۇنىڭ ھەرقانداق ئىش ـ ئەھۋالىدىن تولۇق خەۋەردار بولغايمىز. لەشكىرىي ھازىرلىقلارنىمۇ پۈختە كۆرۈشكەيلا. ئاللاھ خالىسا پات يېقىندا خوتەنگە يۈرۈش قىلىمىز.

ـــ سەر ئەمىرنىڭ ئىجازىتىسىز خوتەنگە لەشكەر تارتىساق تېخىمۇ گۇمانغا سېلىپ قويارمىزمىكىن؟ـــ دېدى سەددىدىن قۇشچى.

ـــ بۇ ئىشلارغا ئامالىم بار. سەر ئەمىردىن چوقۇم پەرمان ئالىمىز، ـــ دېدى مىرزا ئابابەكرى ئىشەنچ بىلەن، ـــ قېنى، كۆڭلى تارتقانلار ئىچكەرى ئولتۇرسۇنلار.

مىرزا ئابابەكرىنىڭ چىرايىدىكى خۇش خۇيلۇقنى كۆرۈپ، ئەمىرلەرنىڭ پۈت ـ قولىغا قايتىدىن جان كىردى.

84

قەشقەر.

ماڭلايسۆيە سارىيىنى تىمتاسلىق باسقانىدى. يالغۇز ئولتۇر ـ غان مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنى ئېغىر غەم بېسىۋالغاندەك قىلاتتى. ئىككى ئاش پىشىم ۋاقىتتىن بېرى قولىدىكى ئىككى پارچە خەتنى قانچە قېتىم ئوقۇپ چىققىنىنى ئۆزىمۇ بىلمەيتتى. ھەئە، ياركەنتتىكى ئۆمەر مىرزا بىلەن خوتەندىكى ئايغاقچىسى مەخپىي يوللىغان بۇ خەتلەرنىڭ مەزمۇنى ئۇنىڭ كاللىسىنى چىرمىۋالغانىدى.

«... ئاغام ئاباباكرى مىرزىنىڭ ياركەنتتىكى ئىشلىرى ھەقتىقەتەن گۇمانلىق. مىرزا يانتاقبەگ قەستلەپ ئۆلتۈرۈلـگەندەك قىلىدۇ، لېكىن بۇ ھەقتىكى دەلىل ـ ئىسپاتقا تو-لۇق ئېرىشەلمىدىم. ئەمما شۇنىسى ئېنىقكى، ئاغامنىڭ كاللىسىنى رىياكارلىق، ئاسىيلىق مۇددىئالىرى چىرمىۋاپ-تۇ. يارکەنت ئەمىر مەھكىمىسىدىكى قائىدە ـ يوسۇنلارنى كۆرمىدىغان بولسىلا ھەيران قالمىدىلا. ئاغامنى ئەمىرلەردىن تارتىپ خىزمەتكارلارغىچە «ئالىيلىرى»، «ئانەزرىتىم»، «قىبلىگاھىمىز» دەپ ئاتايدىكەن. «جانابلىرى» دەپ ئاتـ-ىغانلارنىڭ تىلى كېسىلسىتۇ. گەرچە ئاغام ئۆزىنى رەسمىي يوسۇندا خان ـ سۇلتان دەپ جاكارلىمىغان بولسىمۇ، مەر-تىۋىسىنى خان ـ سۇلتانلارغا تەڭلەشتۈرۈۋاپتۇ. يارکەنـ-تىكى ئاددىي ئاۋامنىڭ كۆنى قاق ئىكەن، ھەسسىلەپ سې-لىنغان باج ـ سېلىقلار دەستىدىن ئۇلارنىڭ ئاھۇ زارى پە-لەككە يېتىپتۇ. بۇنى ئاز دەپ ھازىر باجگىر، سېلىقچىلار لەشكەرلەرنىڭ ھامىيلىقىدا كېلەر يىللىق باج ـ سېلىقلار-نى تاپشۇرۇشقا مەجبۇرلاۋاتىدۇ، ھە دەپ چېرىك يىغىپ مە-شىقلەندۈرۈۋاتىدۇ. نامدا خوتەنگە لەشكەر تارتىشقا ھازىرلـ-نىۋاتقاندەك قىلغان بىلەن، كۆڭلىگە خەتەرلىك بىر ئىشنى پۈككەندەك قىلىدۇ. بىر ۋىلايەت ئەمىرىنىڭ جانابى سەر ئە-مىردىن، ئالەمپاناھ سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرىدىن يوشۇ-رۇنچە ھە دەپ لەشكەر توپلىشى، ئاشلىق، پۇل ـ پېچەك، قورال ـ ياراغ ھازىرلىشى ئادەمنى تەڭجۈپكە سالىدۇ. ئىككى گەپنىڭ بىرىدە خوتەنگە لەشكەر تارتىشنىڭ داۋرد-ئىنى قىلىدۇ. سەر ئەمىر جانابلىرى ئاغامغا يازغان مەك-تۇپلىرىدا ئۇنىڭ خوتەنگە لەشكەر تارتىشىنى تەرغىب قىل-غاندەك ئىبارىلەرنى يازغان ئىكەنلا. ئۇ مۇشۇ ئىبارىلەرنى دەستەك قىلىپ، قولىمىزدا سەر ئەمىرنىڭ پەرمانى بار،

دەۋاتىدۇ. مېنىڭچە خوتەنگە ئالدىراپ لەشكەر تارتمىغان تۈزۈك. بولمىسا ماڭلايسۆيە خەتەرلىك قالايمىقانچىلىقتا قالىدۇ. جانابلىرى رىشۋەتخور[1] لۇقتا، خىيانەتكارلىقتا ئەيبلەپ مەنسەپتىن قالدۇرغان مىرزا ئەمىن قۇلبەگ، مىرزا قاسىم دوغلات، مىرزا ھۈسەينبەگلەر ھازىر يارکەنت ئەمىر مەھكىمىسىدە يۇقىرى مەنسەپلەردە ئولتۇرۇپ، ئەتىۋارلىنىۋېتىپتۇ ۋە يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان رىياكارلارنىڭ ئاكتىپ ئىشتىراكچىسىغا ئايلىنىپتۇ. سەلتەنەت يوسۇنى بويىچە ھەرقايسى ۋىلايەت، تۈمەنلەرنىڭ چوڭ ـ كىچىك ئەمىر ـ بەگلىرى ئوردىنىڭ تەستىقى، جانابى خان ئالىيلىرىنىڭ پەرمانى بىلەن مەنسەپكە تەينىلىنەتتى. لېكىن ئاغام ھەر قانداق ئادەمنى ئۆز ئالدىغا مەنسەپكە تەينىلەيدىكەن. مېنىمۇ بېرىشىمغىلا قارا دۇئانىڭ ئورۇنباسارلىقىغا تەينىلىدى. ئويلاپ باقسىلا، قارا دۇئان خان ئوردىسىدىلا بولاتتى. ۋىلايەت مەھكىمىسىدە بۇنداق مەھكىمە تەسىس قىلىش لازىم ئەمەستىغۇ؟! خۇلاسە كالام، يارکەنت ئەمىر مەھكىمىسىدە، ئوردىدا بار مەھكىمىلەرنىڭ ھەممىسى تەسىس قىلىنمىپتۇ. پات يېقىندا دەلىل ـ ئىسپاتلارغا تولۇق ئىگە بولىمەن. شۇل چاغدا قەشقەرگە قايتىپ تەپسىلىي مەلۇمات بېرىمەن....»

بۇ ئۆمەر مىرزىنىڭ يوللىغان خېتى ئىدى.

«... خوتەن ئەمىرلىرى بولمىش خانىزەر مىرزا بىلەن قۇلنەزەر مىرزىلارنىڭ بۇيرۇق سەلتەنەتكە ئاسىيلىق قىلىش ئۈچۈن ئىسيانغا ھازىرلىق كۆرۈۋاتقانلىقى ھەققىدە ھېچ قانداق ئىسپات يوق. ھەتتا ئۇلارنىڭ يارکەنت ئەمىرى مىرزا يانتاقبەگ بىلەن ھېچقانداق خۇپىيانە بېرىش ـ كېلىشلىرى، خەت ـ ئالاقىلىرى، مۇددىئا ـ مەقسەتلىرى يوق

[1] رىشۋەتخور ـــ پاراخور.

ئىكەن. خوتەن ئەمىر مەھكىمىسىدىكى ئىشەنچلىك كىشى. لىرىمىزدىن ئۇقۇشمىمىزچە، ئول ئاغ ـ ئىنى مىرزىلار ئۇزاقى يىلى بىر نۆۋەت مەكتۇپ ئەۋەتىپ مىرزا يانتاقبەگ. نى ماڭلايسۇيە ئەمىر مەھكىمىسىگە ئىتائەت قىلماي، بىۋا. سىتە ئوردىغا، سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرىغا پۇقرادارچى. لىق قىلىشقا ئۇندىگەنلىكى مەلۇم. لېكىن مىرزا يانتاقبەگ ئۇلارنىڭ بۇ تەكلىپىگە قوشۇلمىغان ھەمدە ئۇلارنى قۇتراتقۇلۇق قىلماسلىققا ئۇندەپ جاۋاب مەكتۇپ يازغانىكەن. كە. مىنە نۆكەرلىرى يەنە شۇنى ئېنىقلاپ بىلدىمكى، ئول ئاغا ـ ئىنى مىرزىلار ماڭلايسۇيە ئەمىر مەھكىمىسىگە ئىتائەت قىلىشقا قاتتىق نارازى ئىكەن. شول سەۋەبتىن جانابى سەر ئەمىرنىڭ ھەرقانداق پەرمانىغا ئىتائەت گەردىنىنى سۇنۇشى. نى ھار ئالمىدىكەن...»

بۇ خوتەندىكى ئايغاقچىنىڭ يوللىغان مەلۇماتى ئىدى.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ ئوي ـ خىياللىرى چىگىشلىشىپ كەتكەنىدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭغا مىرزا ئاباباكرىنىڭ ئۆزىنى خان ـ سۇلتانلارغا تەققاسلاپ، ئاۋامغا زىيادە سېلىپ قىلغان ئاسىيلىقىدىن كۆرە، خوتەندىكى ئاكا ـ ئۇكا مىرزىلارنىڭ ئۆزىگە ئىتائەت قىلىشتىن باش تارتىشى بەكرەك غەزىپىنى كەلتۈرگەنىدى.

«ئاباباكرى مىرزا ئۆگەي بولسىمۇ ئۆز پەرزەنتىمگە ئوخشاش. بەلكىم مەندەك تاغسىغا، ئۆگەي ئاتىسىغا ئىشىنىپ ئاشۇنداق باشتۇڭلۇق قىلىشقا پېتىنغان بولۇشى مۇمكىن. بۇنى دېمىگەندىمۇ ئۇنىڭ يەنە مەرھۇم سۇلتان دوستمۇھەممەدخان ئالىيلىرى ئىنئام قىلغان كۆرەگانلىق مەرتىۋىسى بار. بەلكىم يار. كەنتتىكى ئەمرلەرنى ئىتائەت قىلدۇرۇش ئۈچۈن بىر قىسىم يوسۇنلارنى چەكتىن ئاشۇرۇۋەتكەن ئوخشايدۇ. ئۇنىڭ بۇرۇندىنلا يارىكەنتكە ئەمىر بولغۇسى بار ئىدى. ئوردىدىن يارلىق كەلسىلا نەسىھەت قىلىپ، ئۇنى مەھرەم ـ خىزمەتكارلىرىنىڭ ئالىيلە.

رى، دەپ ئاتىشىدىن توسۇشقا ئۇندىسەم، ئۇ ئەلۋەتتە ئەسلەتمەنى يىرمايدۇ. لېكىن ھېلىقى ئۇچ ئەمىرنى نېمىشقا ئۇنچىۋالا ئەتىۋارلاپ كەتتىكىنە؟ ئېنىقكى، ئۇلار ئاباباكىرى مىرزىنى ھېيلە ئىشلىتىپ ئالدىغان. ھازىرچە بۇ ئىشلارنى بىلمىگەن بولۇپ تۇراي. ۋاقتى كەلگەندە ئۇلارنى تۈتۈپ قەشقەرگە ئەۋەتىپ بېرىشكە پەرمان بەرسەم تامامەن بولىدۇ. مىرزا يانتاقبەگنىڭ ئۆلۈم ۋەقەسىگە كەلسەك، ئۆمەر مىرزا تەپسىلىي ئېنىقلاپ، دەلىل ـ ئىسپاتلارنى قولغا چۈشۈرگەندىن كېيىن سۈرۈشتىسىنى قىلارمەن. ئول چاغدا ئاباباكىرى مىرزىمۇ تېنىۋالالمايدۇ. ھازىر ئۇ يىراقتا، قولىدا لەشكەر، ۋىلايەت بار. يەنە تېخى چېرىك يىغىۋېتىپتۇ. بۇنداق ۋاقىتتا ئۇنى ئەيىبكە بۇيرۇسام مەن بىلەن قارشىلىشىشى مۇمكىن. ئول چاغدا خوتەندىكى ئاغا ـ ئىنى مىرزىلارنى ئىتائەتمىگە بويسۇندۇرالمىغانلىقى ئاز دەپ، يەنە بىر گەردەنكەشنى كۆپەيتىۋالمەمەن. بۇ سەلتەنەت ئۈچۈنمۇ باش ئاغرىقى بولىدۇ. ھەراست، ئاباباكىرى مىرزىنىڭ خوتەنگە لەشكەر تارتىپ ئول ئاغا ـ ئىنى مىرزىلارنى جازالىغۇسى بار ئىدىغۇ، ئۇنىڭغا پەرمان بېرەي. ناۋادا يېڭىلىپ قالسا، چىرايلىق تەسەللى بېرىپ، كۆڭلىنى يېسارمەن. ئول چاغدا ھۆكمىمگە سەركەشلىك قىلىشقا پېتىنالمايدۇ. ناۋادا خوتەن مىرزىلىرىنى يېڭىۋالسا، ئۇنىڭ قولى ئارقىلىق ئول گەردەنكەشلەردىن قۇتۇلغان بولىمەن. ئاباباكىرى مىرزىنىڭ بۇ تۆھپىسىنى خان ئالىيلىرىغا مەلۇم قىلىپ ئىنئام ئېلىپ بېرىمەن. ئاشۇنداق قىلسام ئۇ مەندىن خۇش بولىدۇ، سەركەشلىك قىلىشقا، باشقا خىياللاردا بولۇشقا پېتىنالمايدۇ. مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ئۇنى خوتەنگە، ئۆمەر مىرزىنى يارکەنتكە ئەمىر قىلىپ تەينىلىسەم ماڭلايسۆيەدىكى ئاساسىم تېخىمۇ پۇختىلىنىدۇ، ھۆكمىمگە نارازى بولغان بىر قىسىم ئەمىرلەرمۇ يامان نىيەتتىدىن يانىدۇ...»

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا كاللىسىغا كەلگەن بۇ ئەقىلدىن باشقىچە روھلىنىپ كەتتى.

ـــ سەر ئەمىر جانابلىرى چۈشلۈك غىزانى نەدە يەيدىكىن؟ ـــ سوردى سارايغا ئاستا كىرىپ كەلگەن بىكاۋۇل بەگ.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ كەيپى تولىمۇ چاغ ئىدى. ئاباـ بەكرى مىرزا بىلەن ئۆممەر مىرزىدىن ئىبارەت ئىككى ئۆگەي ئوغـ لى ھەققىدە خىيال سۈرۈپ ئولتۇرۇپ، بىردىنلا ئۆزىنىڭ ئىككى ئوغلىنى سېغىنىپ قالغانىدى. شۇ كۈنلەردە ئايجامال ئاغىچا بۇ ئىككى ئەمىرزادىنى قەسىردىن چىقارمايدىغان بولۇۋالغانىدى.

ـــ چۈشلۈك غىزاغا ئايجامال ئاغىچىنىڭ قەسىرىگە بارـ مەن. خەۋەرلەندۈرۈپ قويسۇنلا، ـــ دېدى ئۇ ئايجامال ئاغىچىنىڭ قەسىرىگە بارمىغىنىغا بىرەر ھەپتە بولۇپ قالغانلىقىنى ئېسىگە ئېلىپ.

ـــ خوش، ـــ بىكاۋۇل بەگ ئاستا چىقىپ كەتتى.

※ ※ ※

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا كىرىپ كەلگەندە ئايجامال ئاغىچا قەسىرنىڭ ئالدىدىكى تال باراڭلىق پېشايۋانىنىڭ ئاستىدا داستـ خان راسلاپ، ئۆزىنى بولۇشىغا پەردازلاپ، چىرايلىق ياسىنىپ كۈـ تۈپ ئولتۇرغانىدى.

ـــ ھارمىغايلا، مۇبارەك قەدەملىرىگە كۆز تەگمىسۇن، ـــ دېدى ئايجامال ئاغىچا تەۋازۇ بىلەن ئېگىلىپ.

ئايجامال ئاغىچا گەرچە يېشىنىڭ چوڭىيىشىغا ئەگىشىپ خىلىلا سەمرىپ قالغان بولسىمۇ، لېكىن ئوتتۇرا ياش جۈۋانلارغا خاس نازاكىتىنى يوقاتمىغان شەرەندىز ئايال ئىدى، ھەرقاچان شېرىن ـ شېكەر سۆزلىرى، تاتلىق خۇلقى بىلەن مۇھەممەد ھەيـ دەر مىرزىنى ئۆزىگە قارىتىشنى، كۆڭلىنى ئوتۇۋېلىشنى ئېسىدىن چىقارمايتتى؛ باشقا توقال ـ ئاغىچىلارغا ئوخشاش: «مېنى ئۇنتۇپ كەتتىلەيسىز»، «ئالدىلىرىدا پالانى ئاغىچىچىلىك بولالمايمەنـەي»، «پالانى ئاغىچىنىڭ قەسىردىن نېرى بولالمايدىلايسىز»... دېگەندەك تاپا ـ تەنىلەرنى قىلمايتتى، باتنمايتتى، بەلكى كېنىزەكلەرنى يېقىن كەلتۈرمەي ئۆز قولى بىلەن چاي تۇتۇپ ھاردۇق سورايتتى؛ بىردەم يېتىۋالسىلا، دەپ پۇت ـ قوللىرىنى تۇتۇپ قويايتتى. شۇ

سەۋەبتىنمۇ مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئايجامال ئاغىچىنىڭ قەسـ-
رىگە كەلسە ئۆزىنى باشقىچە ئازادە ھېس قىلاتتى. روھى باشقىچە
كۆتۈرۈلۈپ قالاتتى. ئون سەككىز ـ يىگىرمە ياشلىق توقاللىرى-
دىن ئالالمىغان لەززەتنى مۇشۇ ئاغىچىسىدىن ئالاتتى.

ـــ ئەمىرزادىلەر كۆرۈنمەيدۇغۇ؟ ـــ سوربىدى تۆردىكى
قوشلاپ سېلىنغان كۆرپىگە جايلىشىپ ئولتۇرۇۋالغان مۇھەممەد
ھەيدەر مىرزا ئەتراپقا قاراپ قويۇپ.

ـــ ئەمىرزادىلەرنى سېغىنىپ كەتكەن ئوخشىمامدىلا؟ ـــ
دېدى ئايجامال ئاغىچا پىسكىكىدە كۈلۈپ ۋە چاقچاقلىق بىلەن
ئىككى پەر ياستۇقنى ئېلىپ مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ بېقىنـ-
غا يۆلىدى، ـــ بىر دەم يانپاشلىۋالسىلا، ئەمىرزادىلەر ھازىرلا
كېلىدۇ.

ـــ ئەمىرزادىلەرنىڭ ئانىسىنىمۇ سېغىندىم، ـــ دېدى ئۇ
پەگادا قول باغلاپ تۇرغان كېنىزەكلەرگە كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا
قاراپ قويۇپ.

ـــ كۆڭۈل سانىغانلىرىغا رەھمەت ھەزرىتىم، ھەرقاچان كۆ-
ڭۈل تۆرلىرىدە بولالىغىنىمدىن تولىمۇ بەختىيارمەن. ئىشتىھا-
لىرى سۈيۈقمۇ تارتامدىكىن ـ قويۇققمىكىن؟

ـــ مەن دېگەن مېھمان، ئۇنى ـ بۇنى دەپ غىزا تاللىسام ئە-
دەپسىزلىك بولۇر. بەرگەنلىرىنى يەيمەن.

ـــ ئايلىناي. مېھمان دېگەن سىلىدەك بولسا كۇتمەك نېمـ-
دېگەن ئاسان، ـــ دېدى ئايجامال ئاغىچا نازلىنىپ، ـــ ئاچقان
يەرلىرىگە بېرىش ئۇچۇن نېمە دېسىلە شۇنى تەييار قىلىمەن.

ئايجامال ئاغىچىنىڭ نازلىق قاراشلىرى، تاتلىق سۆزلىرى
مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنى ھاياجانغا سېلىپ قويغانىدى.

ـــ ئاغىچا ئايىم بەرگەن نەرسىنىڭ ھەرقاندىقى ئاچقان يە-
رىمگە باربدۇ، ـــ دېدى ئۇ ئايجامال ئاغىچا تۇتقان پىيالىدىكى
چاينى قولىغا ئېلىپ تۇرۇپ، ـــ كەلسىلە، يېنىمدا ئولتۇرسىلا.

ـــ ئاۋۋال بىر پىيالىدىن ئۇگرە ئاچىقىڭلار، ـــ دېدى ئايجا-

مال ئاغىچا كېنىزەكلەرگە قاراپ.

ــ ئەسلىدە ئاخشام كېلەي دېگەن، ــ دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا زەپەر، لاچىنداىە، نۇۋات ۋە ئاللىقانداق خۇش پۇراق دورا ـ دەرمەكلەر بىلەن دەملەنگەن چاينى ئوتلاپ تۇرۇپ، ــ لېكىن سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرىغا يوللايدىغان مەلۇماتلارنى ئۆزۈم كۆرۈۋېتەي دەپ بىر ۋاق بولۇپ كەتتى.

ــ ئاخشام كەلگەن بولسىلىمۇ مېنى تاپالمايتتىلە، ــ دېدى ئايجامال ئاغىچا.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا تەئەججۇپ بىلەن ئاغىچىنىڭ چىرايىغا قارىدى.

ــ بىر يەرگە بارمىغانلا؟

ــ ھەزرىتىمنىڭ ئىجازىتىسىز نەگە بارالايتتىم، ــ دېدى ئايجامال ئاغىچا سۇرمە سۇرگەن چىرايلىق كۆزلىرىنى ئوينىتىپ، ــ تۇنۇگۈن چوڭ ئاغىچا مەلىكە دۆلەتنىگار خېنىمنى يوقلاپ بارغانىدىم. مۇڭدىشىپ ئولتۇرۇپ كەچ بولۇپ قالغىنىنى تۇيمايلا قاپتىمىز. شۇنىڭ بىلەن يېنىدا ھەمراھ بولۇپ تۇنەپ قالدىم.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئايجامال ئاغىچىغا قايىللىق بىلەن نەزەر تاشلىدى. ئۇزۇندىن بېرى كېسەل بولۇپ ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالغان چوڭ ئاغىچىسى مەلىكە دۆلەتنىگار خېنىمنى ھەپتىدىن بېرى يوقلاپ قويمىغانلىقىنى ئېسىگە ئېلىپ خجىل بولدى.

ــ چوڭ ئاغىچىغا ھەمراھ بولۇپ ياخشى قىپتىلا. ئۇنىڭ ئورنىدا تەشەككۇر بىلدۇرىمەن.

ــ تەشەككۇرلىرى ھاجەتسىز، گەرچە بىز كۇندەش بولساقمۇ يەنىلا ئىگىچە ـ سىكىلىمىز. ئۇنىڭسىزمۇ چوڭ ئاغىچىنىڭ خىزمىتىنى قىلىش بۇرچىمىز باردۇر.

ئايجامال ئاغىچا مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ بۇ تۇنجى ئايالىنى بەكلا ياخشى كۆرىدىغانلىقىنى، ئۇنى پات ـ پات يوقلاپ، كۆڭلىنى ئىزدەپ تۇرسا مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ مىننەتدار

بولىدىغانلىقىنى، ئۆزىگە تېخىمۇ يېقىنچىلىق قىلىدىغانلىقىنى ئوبدان بىلەتتى. ئەمما تۇنۇگۈن چوڭ ئاغىچىنى ئالاھىدە يوقلاپ بېرىپ، ئۇنىڭ قېشىدا تۇنەپ قېلىشىدا باشقىچە مۇددىئاسىمۇ بار ئىدى. چۈنكى، ئالدىنقى كۈنى ئۇنىڭغا چوڭ ئوغلى مىرزا ئابابەك بىردىن خەت كەلگەنىدى. خېتىدە ئانىسىدىن خوتەنگە لەشكەر تارتىپ تىش ئۈچۈن ئۆگەي دادىسىدىن پەرمان ئېلىپ بېرىشنى ئۆتۈنگەنىدى. ئوغلىنىڭ بۇ تەلىپىنى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىغا ئۇدۇلا دېيىشنى بىئەپ كۆرگەن ئايجامال ئاغىچا مەلىكە دۆلەتىنگار خېنىمنى يوقلاش چارىسىنى ئويلاپ تاپقانىدى. ھەئە، مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا چوڭ ئاغىچىنىڭ قەسرىگە بارسىلا ئايجامال ئاغىچىنىڭ بۇ يەردە بىر كېچە تۇنگەنلىكىدىن خەۋەر تاپاتتى. ئۇ چاغدا تەبئىي ھالدا مىننەتدارلىقىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن ئايجامال ئاغىچىنىڭ قەسرىگە كېلەتتى. شۇڭا ھازىر ئايجامال ئاغىچا پۈرسەتنى چىڭ تۇتۇپ، چوڭ ئاغىچىنىڭ قەسرىدە قونۇپ قالغانلىقىنى چاندۇرماي دەۋالدى.

ــ ئاڭلىشىمچە خوتەننىڭ تېۋىپلىرىنى ھەرقانداق كېسەلگە شىپا تاپالايدۇ دېيىشىدىكەن. خوتەندىن تېۋىپ ئەكەلدۈرۈپ چوڭ ئاغىچىنى ئەملىتىپ باقساق بولۇرمىكىن.

ئايجامال ئاغىچا كۆرۈنۈشتە چوڭ ئاغىچىنىڭ كېسىلىگە كۆڭۈل بۆلگەندەك قىلغان بىلەن، ئەمەلىيەتتە مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ دىققىتىنى قەستەن خوتەنگە بۇراۋاتاتتى.

ــ ھازىر خوتەندىن تېۋىپ ئەكەلدۈرۈش مۇشكۈلدۇر، ــ دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ.

ــ نېمىشقا؟ ــ سورىدى ئايجامال ئاغىچا ھېچنېمىنى بىلمىگەن قىياپەتكە كىرىۋېلىپ، ــ خوتەن ئەمىرىگە چاپارمەن ماڭدۇرسىلا، بىرەر تېۋىپنى قەشقەرگە يولغا سېلىپ قويۇشى تەس ئەمەسقۇ. ئۇنىڭ ئۇستىگە خوتەن ئەمىرلىرىمۇ ماڭلايسۆيە ئەمەس مەھكىمىسىنىڭ ھۆكۈمىگە ئىتائەت قىلىدىغان تۇرسا، سىلىدەك سەر ئەمىرنىڭ كېچىككىنە تەلىپىنى پەرمان دەپ بىلۈر تاينىلىق.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ قەلبىدىكى خوتەن ئەمىرلىرىگە بولغان ئاداۋەتنى قايتىدىن كۆچەيدى.

ـــ ئول خوتەن ئەمىرلىرى ھازىر بىزنىڭ ھۆكۈمىمىزگە ئىتائەت قىلمايدۇ.

ـــ شۇنداق ئىشمۇ بارمۇ تېخى، بۇ ئوچۇق ـ ئاشكارا سەر ئەمىر بىلەن قارشىلاشقانلىقتۇ؟

ـــ قارشىلىشىشلا ئەمەس، بىتەھقىق سەركەشلىكتۇر، ـــ دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئاچچىق بىلەن.

ـــ ئۇنداق قىلسا قانداق بولىدۇ، ـــ دېدى ئايجامال ئاغىچا ئوت ئۇستىگە ياغ چېچىپ، ـــ بۇ دېگەن قۇدرەتلىك ئادالەتپاناھ سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرى ئۆزلىرىگە بەرگەن كاتتا ئىمتىياز ـ دۇر. ھۆكۈملىرىگە ئىتائەت گەردىنىنى سۇنمىغانلارنى قاتتىق جازالىسىلا تامامەن ھەقلىقتۇرلا.

ـــ مېنىڭ خىيالىمۇ شۇ، ـــ دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا، ـــ بەلكىم پات يېقىندا ئول گەردەنكەش ئاغا ـ ئىنى مىر ـ زىلارنىڭ ئىشىنى بىر تەرەپ قىلۇرمەن.

ـــ شەخسەن ئۆزلىرى لەشكەر تارتىپ باراي دەۋاتمايدىغانلا ھەزرىتىم؟

ـــ ياق، يارىكەنتتىكى چوڭ ئەمىرزادەمنى ئەۋەتەيمىكىن دەيـ مەن.

بۇ ئايجامال ئاغىچىنىڭ كۆڭلىدىكىدەك جاۋاب ئىدى. مۇ ـ ھەممەد ھەيدەر مىرزا ئۇنى تەڭقىسلىقتا قويمايلا بۇ قېيىن مەسـ لىنى ئۆزى تىلغا ئالغاندى.

ـــ تولا ئوبدان ئويلاپتىلا، ـــ دېدى ئايجامال ئاغىچا ھاياجىـ نىنى يوشۇرماي، ـــ چوڭ ئەمىرزادەم ئۇزۇندىن بېرى چوڭراق بىر ئىش قىلىپ سەلتەنەتكە خىزمەت كۆرسىتىشنى، ھەم ئۆزلـ ـرىنىڭ يۇزلىرىنى يورۇق قىلىشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ كەلگەنىدى.

ـــ لېكىن بۇ ئىشتا ئەندىشەمۇ يوق ئەمەس.

ئايجامال ئاغىچا مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ كۆزىگە قارـ

دى:

ـــ قانداق دەيدىلا؟

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا بىرنەچچە دەقىقە ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن جاۋاب بەردى:

ـــ سىلى تېخى تازا خەۋەرسىز. ئاتابەكرى مىرزىنىڭ بىر قىسىم ئىشلىرى تولىمۇ گۇمانلىق. ئۇ دەسلىپىدە مەندىن رىيازەت شىكارى قىلىش ئۈچۈن ئىجازەت سورىغانىدى، كېيىن تۇيۇقسىز ساختا پەرمان ياساپ يارىكەنتكە لەشكەر تارتىپ بېرىپتۇ ۋە يارىكەنت ئەمىرى مىرزا يانتاقبەگنى ئۆلتۈرۈپتۇ. بۇلاردىن بىز كېيىنرەك خەۋەر تاپتۇق. ئەمەلىيەتتە بۇلارنىڭ ھەممىسى ئېغىز گۇناھقا بۇيرۇلىدىغان قىلمىشلاردۇر. مەن ئۇنى يەنە باشتۇكلۇق، قارامالىق قىلىپ قويارمىكىن دەپ ئەنسىرەيمەن.

ئايجامال ئاغىچا ئوغلىنىڭ باشقا مەقسەت ـ مۇددىئاسىنىڭ بار ـ يوقلۇقىنى بىلمەسمۇ، لېكىن بۇ ئىشلاردىن خەۋەردار ئىدى.

ـــ يارىكەنتتە يۈز بەرگەن ئول ئىشلارنى تەھقىقلەپ كۆرمىدىلمۇ؟ بەلكىم مىرزا يانتاقبەگنىڭ ئۆلۈمگە لايىق گۇناھى بار-دۇر.

ـــ بۇ ئىشلارنى ئىككىنچى ئەمىرزادەم ئۆمەر مىرزا تەھقىقلەۋاتىدۇ، ئاللاھ خالىسا پات يېقىندا تېگى ـ تەكتىدىن خەۋەردار بولۇرمىز.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا گەپنى دەپ بولۇپ قاتتىق چۆچۈپ كەتتى. ئۆمەر مىرزا بىلەن ئۆزبىلا بىلمىدىغان بۇ سىرنى ئېھتىياتسىزلىق قىلىپ دەۋەتكەندى.

ـــ ئەسلىدە ئۆمەر مىرزا يارىكەنتكە مۇشۇ ئىشلارنى تەھقىقلىگىلى بېرىپتىكەن ـ دە، ـــ ئايجامال ئاغىچا مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ چىرايىنىڭ تاتىرىپ كەتكىنىگە دىققەت قىلماي سۆزلەيتتى، ـــ بۇ مۇھىم ئىشنى ئىككىنچى ئەمىرزادەمگە تاپشۇرۇپ ياخشى قىپتىلا. ياتلارنى ئەۋەتكەن بولسىلا راست ـ يالغانىنى ئا-

رىلاشتۇرۇپ، ئاتا ـ بالا ئىككىلىرىنىڭ ئوتتۇرىسىدا چۈشەنمەس-لىك پەيدە قىلىپ قويۇشى مۇمكىن ئىدى. ئۆمەر مىرزا تولىمۇ پۇختا، ھەرقانداق ئىشنى ئەستايىدىل، ئىنچىكە قىلىدۇ. خاتىر-جەم بولسىلا، ئۇ بۇ ئىشنى كۆڭۈللىرىدىكىدەك ئادا قىلىدۇ.

ئايجامال ئاغىچا چوڭ ئوغلى مىرزا ئابابەكرىگە بەكلا ئىشە-نەتتى. ئۇنىڭ ھازىرچە بىرەر ۋىلايەتكە ئەمىر بولۇشىنى، كېيىن-چە ئاتا ـ بوۋىلىرىغا ئوخشاش ئوردىدا يۇقىرى مەنسەپ تۇتۇپ، خانىنىڭ ئەتىۋارلىق، يېقىن مەھرەملىرىدىن بولۇپ چىقىشىنى ئارزۇ قىلاتتى. مانا ئەمدى ئىككىنچى ئوغلى ئۆمەر مىرزىنىڭمۇ مۇھىم ۋەزىپىنى ئۈستىگە ئالغانلىقىنى ئاڭلاپ بۆلەكچە خۇش بو-لۇپ كەتتى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ بۇ ئىشلارنى تېخىمۇ چوڭقۇرلاپ ئويـ-لىغىدەك ھەپسىلىسى يوق ئىدى. ئۇنىڭ ئەس ـ يادى مىرزا ئابا-بەكرىنىڭ خوتەنگە يۈرۈش قىلىشى ئۈچۈن مۇھىممەد ھەيدەر مىرزىدىن پەرمان ئېلىپ بېرىشتە قالغانىدى.

«ئابابەكرى مىرزا بىلەن ئۆمەر مىرزىنىڭ ھەر ئىككىلىسى ئايجامال ئاغىچىنىڭ يۈرەك پارىسى. ئۇ ھەرگىزمۇ بىر ئوغلىنى دەپ يەنە بىر ئوغلىنى ئوتقا تاشلايدىغان ئىشنى قىلمايدۇ. ئۇنىڭ ئۆمەر مىرزىنىڭ ئىشىنى ئابابەكرى مىرزىغا دېمەسلىكىنى تا-يىلاپ، ئاگاھلاندۇرۇپ قويايمۇ ـ يا؟ ياق، ئەڭ ياخشىسى ئەمدى يە-نە ئېغىز ئاچماي. بولمىسا ئەندىشىگە چۈشۈپ قېلىپ، ئابابەكرى مىرزىغا خەۋەر بېرىپ قۇيۇشى مۇمكىن، ئول چاغدا ئۆمەر مىرزا پاش بولۇپ قالىدۇ. ناۋادا ئابابەكرى مىرزا ئىنىسىنىڭ يارىكەنتكە كېلىشىدىكى مۇددىئاسىنى بىلىپ قالسا، ھەممە تىرىشچانلىقـ-مىز سۇغا چىلىشىدۇ، ھەتتا ئاغا ـ ئىنى ئوتتۇرىسىدا كۆڭۈل-سىزلىك يۈز بېرىپ قېلىشى مۇمكىن. بەلكىم ئۆمەر مىرزا دە-لىل ـ ئىسپاتلارنى قولغا چۈشۈرۈپ بولغاندۇ، ئەتە ـ ئۆگۈنگىچە قەشقەرگە قاراپ يولغا چىقىپمۇ قالار. ئول چاغدا ئابابەكرى مىر-زىنى دەلىل ـ ئىسپاتلار بىلەن قايىل قىلىپ گۇناھىغا توۋا قىلـ-غۇزارمەن. ئەھۋالنى سۆلتان يۈنۈسخان ئالىيلىرىغا مەلۇم قىلىپ

يەڭگىلرەك ھۆكۈم چىقىرىشنى تەلەپ قىلارمەن. بەلكىم ئەھۋال بىزنىڭ گۇمانلانغىنىمىزدەكمۇ ئەمەستۇ. ئاباباەكرى مىرزىمۇ كىچىك بالا ئەمەس، سەلتەنەت قانۇنلىرىنى ئوبدان بىلىدۇ...»

ـــ ئاباباەكرى مىرزىدىن زىيادە ئەندىشە قىلمىسلا. ئۇنىڭغا خوتەن مىرزىلىرىنى جازالاشقا پەرمان بەرسىلە، ئىشلارنى چوقۇم كۆڭدىكىدەك بىر ياقلىق قىلىدۇ. ئۇ سەلتەنەت ئۈچۈن خىزمەت كۆرسەتسە، مەرھۇم جەننەتماكان ئاغىلىرىنىڭ روھىمۇ خۇش بولىدۇ.

ئاكىسى سانىز مىرزىنىڭ ئىسمىنى ئاڭلاپ مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ خىيالى بىردىنلا بۆلۈندى، ۋۇجۇدىنى ۋاقىتسىز ئۆلۈپ كەتكەن ئاكىسىغا بولغان سېغىنىش تۇيغۇلىرى چىرمىۋالدى.

«شۇنداق، ئوغلى يارىملىق ئادەم بولسا، مەرھۇم ئاغامنىڭ روھى چوقۇم خۇش بولىدۇ. ئايجامال ئاغىچا ئۆمەر مىرزا تەھقىقلىمەكچى بولغان ئىشنىڭ ئاقىۋىتىنى ئويلاپ يېتەلمىگەن ئوخشايدۇ. ئەڭ ياخشىسى، بۇ ئىشلارنىڭ تەكتىگە يەتمىگىنى تۈزۈك. بولدىلا، زىيادە ئەندىشىلەرنى قويۇپ تۇراي. ئاباباەكرى مىرزا خوتەنگە لەشكەر تارتسا تارتىۋەرسۇن. ئول ئاغا ـ ئىنى گەردەنكەش مىرزىلارنىڭ ئەدىپىنى بېرىدىغان ۋاقىتمۇ بولۇپ قالغان زادى. قالدى ئىشلارنى كېيىن ئويلىشارمەن. ۋاقتى كەلگەندە كۆرسەتكەن تۆھپىسىگە تۈشلۈق ئىنئام، قىلغان گۇناھىغا تۈشلۈق جازا بەرسەم بولمىدىمۇ. ئازمايدىغان كىم بار؟! ھەممە ئىشنى توغرا قىلىپ كەتكىلى بولمايدۇ....»

ـــ مەيلى، ئاباباەكرى مىرزىغا خوتەنگە لەشكەر تارتىشقا پەرمان بېرەي. بۇ ئۇنىڭ ئەجىر ـ تۆھپە كۆرسىتىشى ئۈچۈن چوڭ پۇرسەت، ـــ دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا، ـــ ۋاقتى كەلگەندە سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرىغا مەلۇمات يوللاپ، ئىككى ئەمىرزادىنىڭ بىرىنى خوتەنگە، يەنە بىرىنى ياركەنتكە ئەمىرلىككە تەينەلەشكە يارلىق ئالارمەن.

ـــ شۇنداق قىلسىلا كەمىنە مەزلۇملىرىمۇ ئۇ دۇنيا ـ بۇ دۇنيا رازى بولغان بولاتتىم، ـــ دېدى ھاياجانلانغان ئايجامال ئا-

غىچا كۆزىگە لىققىدە ياش ئېلىپ.

ـــ ئەمىرزادىلەر كەلدى.

خىزمەتكار ئايالىنىڭ يەتكۈزگەن بۇ خەۋىرى ئەر ـ خوتۇنلار-نىڭ دىققىتىنى چالغىتتى. دەققە ئۆتمەي قەسىر دەرۋازىسىدىن پېشايۋانغا تۇتىشىدىغان، چاسا قىش ياتقۇزۇلغان تار يولدا ئىككى ئەمىرزادە كۆرۈندى.

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، پەدەرۇ بۇزرۇك بىلەن ۋالىدەئى مېھرىبانغا ئېھتىرام بولغاي.

ئىككى ئەمىرزادە پېشايۋان ئاستىدىكى سۇپىنىڭ ئالدىغا كېلىپ ئاتا ـ ئانىسىغا سالام بەردى.

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا سالامنى ئىلىك ئالغاچ ئىككى ئوغلىغا مېھرى بىلەن قارىدى. چوڭ ئوغلى مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزىنىڭ قولىدا بىر پارچە كىتاب بار ئىدى. تۇرقىدىن ئۇنىڭ ئۇستازىنىڭ ئالدىدىن ساۋاق ئېلىۋاتقان پېتىچە كەلگەنلىكى چىقىپ تۇراتتى. كىچىك ئوغلى سەييىد مۇھەممەد مىرزا كىچىكرەك بىر ئوقيانى كۆتۈرۈۋالغان بولۇپ، بوينىغا ئېسىۋالغان لىق ئوق قاچىلانغان نەقىشلىك ئوقدان سۆڭگىچىدە ساڭگىلاپ تۇراتتى. يۈگۈرۈپ كەلگەن بولسا كېرەك، ئانارەك قىزىرىپ كەتكەن مەڭزىنى بويلاپ تەر ئېقىۋاتاتتى.

ئوغۇللىرىنى كۆرۈپ كۆڭۈل غەشلىكىنى ئۇنتۇغان مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا سۇپىدىن چۈشتى ـ دە، ئاۋۋال چوڭ ئوغلىنىڭ پېشانىسىدىن سۆيدى، ئاندىن كىچىك ئوغلىنى باغرىغا باستى.

※ ※ ※

يارىكەنت.

ئانىسى ئايجامال ئاغىچىنىڭ خېتىنى ئوقۇشقا باشلىغان مىرزا ئابابەكرىنىڭ چىرايىدىكى خۇشاللىق ئاستا ـ ئاستا يوقاپ،

ئورنىغا غەزەپ ئالماشتى.

ـــ مۇنۇ بەدرەكنىڭ قىلىپ يۈرگەن ئىشىنى كۆرمەمدىغان.

ئۇ چىشلىرىنى غۇچۇرلاتقىنىچە قولىدىكى خەتنى غەزەپ بىلەن يىرگە ئاتتى. يېنىدا ئۇلپەتچىلىك قىلىپ ئولتۇرغان مىرزا سەدىردىن قۇشچى، مىرزا قاسىم دوغلات، مىرزا ھۈسەينبەگ، مىرزا ئەمىن قۇلبەگ قاتارلىق تۆت ئەمىر خەتكە نەمىلەر يېزىلغانلىقىنى بىلىشكە قىزىقىپ، ھودۇققان كۆزلىرىنى شىرە ئۈستىدىكى خەتكە تىكتى، ئەمما ھېچقايسىسى خەتنى ئېلىپ ئوقۇپ بېقىشقا جۈرئەت قىلالمىدى. تېخى ھازىرلا مىرزا ئاباباكرى خەتنىڭ باش قىسمىنى ئوقۇپلا گۇلقەقەلىرى ئېچىلىپ كەتكەن ۋە ئۇلپەتلىرىگە قاراپ: «خۇش خەۋەر. ماڭلايسۆيە سەر ئەمىرى خوتەنگە لەشكەر تارتىشىمىزغا قوشۇلۇپتۇ، ئەتىگىچە پەرمانى يېتىپ كەلگۈدەك» دېگەنىدى، ئەمما خەتنىڭ ئاخىرىنى ئوقۇۋېتىپ بىردىنلا تۇتۇلۇپ كەتتى. ئۇلار خەتنىڭ تۈگەللىمىسىگە مىرزا ئاباكىرىنىڭ كۆڭلىگە ياقمايدىغان بىرەر ئىشنىڭ يېزىلغانلىقىنى پەملەشتى، ئەمما سوراشقا پېتىنالمىدى.

ئالدانغاندەك، غۇرۇرى دەپسەندە قىلىنغاندەك تۇيغۇغا كېلىپ قالغان مىرزا ئاباباكرى ئاچچىق يۇتۇپ پۇش ـ پۇش تىنىاتتى. خەتتىكى: «... ئاتىلىرىغا بىرمۇنچە چىرايلىق سۆزلەرنى قىلىپ خوتەنگە لەشكەر تارتىش تەلەپلىرىگە ماقۇل كەلتۈردۈم... سەر ئەمىرگە سەركەشلىك قىلىشقا پېتىنغان ئول ئاغا ـ ئىنى مىرزىلارنى ئىتائەتكە كەلتۈرسىلە. كاتتا تۆھپە كۆرسەتكەن بولىدىلا، مەرھۇم ئاتىلىرىنىڭمۇ يۈزى يورۇق بولىدۇ. سەر ئەمىرنىڭ دېيىشچە، ئىنىلىرى ئۆمەر مىرزىمۇ ياركەنت ئەمىرى مىرزا يانتاق بەگنىڭ ئۆلۈم ۋەقەسىنى خۇپيانە تەھقىقلەپ، دەلىل ـ ئىسپات توپلاۋېتىپتۇ، ئىنىلىرىنىڭ مۇشۇنداق مۇھىم ئىشلارنى زىممىسىگە ئالغىنىدىن تولىمۇ سۆيۈندۈم. ئاغا ـ ئىنى ئىككىلىرىنىڭ سەلتەنەت ئۈچۈن قىلغان بۇ خىزمەتلىرى ھەرگىز مۇكاپاتسىز قالمايدۇ. سەر ئەمىر سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرىغا مەلۇمات

يوللاپ، خوتەن بىلەن يارکەنتتىكى ئەمرلىك مەرتىۋىسىنى ئاغا ـ ئىنى ئىككىلىرىگە ئېلىپ بېرىمەن، دەيدۇ. سىلەر ئىككى ۋىلايەت ـ كە ئەمىر بولساڭلار، مەرھۇم ئاتاڭلارنىڭ رۇھىمۇ خۇش بولـ ـدۇ...» دېگەن سۆزلەر ئۇنىڭ كاللىسىغا كىرىۋالغانىدى. ھەئە، چوڭ ئوغلى مىرزا ئاببابەكرىگە خۇش خەۋەر يەتكۈزۈشكە ئالدىراپ قالغان ئايجامال ئاغىچا ئارتۇقچە سۆزلەپ، كىچىك ئوغلىنىڭ مەخپىي سالاھىيىتىنى ئاشكارىلاپ قويغانىدى.

«ئەسلىدە ئۆمەر مىرزىنىڭ يارکەنتكە ئالدىراپ ـ تېنەپ كە ـ لىشىدە مۇنداق مۇددىئاسى بار ئىكەن ـ دە. مەن تېخى ئۇنى ئـ ـنىم، قېرىندىشىم دەپ قىلچىلىك گۇمانلانماپتىمەن، ئىشىنىپ ـ تىمەن، مېھرىبانلىق كۆرسىتىپتىمەن. ئەمما ئۇ بولسا پېيىمنى قىرىقماقچى بولۇپتۇ. بۇ ئىشتىن ماڭا ئازراقمۇ شەپە بېرىپ قويـ ـماپتۇ. ئۇنىڭ نەزەرىدە ئاغىلىق، قېرىنداشلىق مېھرىدىن سەلتە ـ نەت ئىشلىرى ئۇستۇن ئىكەن. مەن نېمىدېگەن ئەخمەق، ئاق كۆ ـ ڭۈل ـ ھە. تېخى ئۆگەي ئاتام بولمىش ئول سەر ئەمىرنى يـاۋاش، ساددا ئادەم، ئاسانلا ئالداپ كېتەلەيمەن دەپ خام خىيال قىلىپتە ـ مەن. بايا ئۇ ئاللىقاچان مەندىن گۇمانلىنىپ بوپتىكەن ئەمەسمۇ. بىراق، نېمىشقا دەرھال مېنى چەكلەش ئۈچۈن ھەربىكەت قىلمـاي، خوتەنگە لەشكەر تارتىشمىغا ماقۇل بولمىدۇ؟ توختا، بۇنىڭ تېگىـدە چوقۇم بىر گەپ بار. ھە، ئۇ مېنى شاھمات تاختىسىدىكى بىر تال پىيادە قىلىپ، رەقىبلىرى خوتەن مىرزىلىرى بىلەن ياغىغا سال ـ ماقچى. بۇ ياغىدا مەيلى يېڭەي، مەيلى يېڭىلەي، ئۇ ئوخشاشلا پايدا ئالمىدۇ. چۈنكى، قايسىمىز يېڭىلەيلى، ئۇ ھېچقانچە كۆچمەيلا رە ـ قىبىدىن بىرىنى كۆزىدىن يوقىتىدۇ ئەمەسمۇ. پاھ، سەر ئەمىرمۇ ھىيلە ـ مىكىر ئىشلىتىشىنى بىلىدىكەن دېسە؟! مېنىڭ قولۇم ئارقىلىق خوتەندىكى ئاغا ـ ئىنى مىرزىلارنى يوقىتىپ، ئاندىن ئۆمەر مىرزا توپلىغان دەلىل ـ ئىسپاتلار ئارقىلىق ماڭا تاقابىل تۇرماقچى. يۇزمىڭ قەتلە شۇكرى. ئۇنىڭ بۇ مۇددىئاسىدىن ۋاقتىدا خەۋەر تاپقىنىم ياخشى بولدى. مەنمۇ ھېچ ئىشنى بىلمە ـ

گەن بولۇپ ئاۋۋال خوتەن مىرزىلىرىنىڭ ئىشىنى بىر تەرەپ قىلاي. لېكىن ئۆز قېرىندىشىنىڭ قەستىدە بولغان ئاۋۇ بەدبەكنى ھەرگىز بوش قويۇۋەتمەيمەن. خەلقئالەم مىرزا ئابابەكرنىڭ سۈيقەست قىلماقچى بولغانلارنىڭ ئاقىۋىتىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى بىلىپ قالسۇن...»

مىرزا ئابابەكرى خىيالىنى يىغىشتۇرۇپ، تەشۋىش بىلەن ئولتۇرغان تۆت ئەمىرگە قارىدى:

ـــ خوش، بۇ خەتنى ھەر بىرلىرىمۇ كۆرۈپ بېقىشسىلا.

تۆت ئەمىر ئالمان ـ تالمان خەتنى ئېلىپ ئوقۇشقا باشلىدى.

ـــ يا پاناھ، كەمىنىلىرىنىڭ گۇمانى ئىسپاتلىنىپتۇ مانا، ـــ دېدى مىرزا ئەمىن قۇلبەگ، ـــ ئۆمەر مىرزىنىڭ يارىكەنتكە كېلىشىدە چوقۇم بىر گەپ بار دېمىگەنمىدىم ئالىيلىرى.

ـــ ئارى، ـــ دېدى مىرزا قاسىم دوغلات، ـــ ئەسلىدە ئۆمەر مىرزىنى سەر ئەمىر مەقسەتلىك ئەۋەتىپتىكەن ـ دە.

ـــ ئۇنى مىرزا يانتاقبەگنىڭ ئۆلۈم ۋەقەسىنى سۈرۈشتۈرۈۋېتىپتۇ دەپ چىتتىڭ ـ پىتتىڭ ئاڭلاپ قالغانىدىم. مۇنداقلا سوراپ قويغانمىكىن دېسەم، دەلىل ـ ئىسپات ئىزدەۋاتىپتىكەن ـ دە.

ـــ ئەجەبا سەر ئەمىرنىڭ ئالىيلىرىغا ئەۋەتكەن مەكتۇپىدىغۇ گۇمانلانغۇدەك ئىبارىلەر يوق ئىدى بولمىسا.

ـــ شۇنى دېسىلە، ـــ دېدى مىرزا سەدىردىن قۇشچى، ـــ تېخى چاندۇرماي خوتەنگە لەشكەر تارتىشقا ئىجازەت بەرگىنى بىلەن، ئۆمەر مىرزىنى خۇپيانە مۇپەتتىش قىلىشقا ئەۋەتىپتۇ ئەمەسمۇ. ئەمدى خوتەنگە لەشكەر تارتىش ئىشىنى كېچىكتۈرمەي مۇ ياكى...

ـــ خوتەنگە لەشكەر تارتىۋېرىمىز، ـــ دېدى مىرزا ئابابەكرى تاقەت قىلالماي، ـــ ۋاقىتنى كەينىگە سۈرۈۋەرسەك ئىشىمىزدىن چاتاق چىقىدىغاندەك قىلىدۇ. پەمىچە، سەر ئەمىر مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا يارىكەنتتىكى ئىشلىرىمىزدىن تېخى تولۇق خەۋەردار

ئەمەستەك قىلىدۇ. مۇشۇ پۇرسەتنى غەنىمەت بىلىپ، خوتەنگە تېزدىن يۈرۈش قىلايلى.

ـــ بىراق، ئۆمەر مىرزىنى ئىشلىتىمىزدىن خەۋەرسىز دېگىلى بولماس، ـــ دېدى مىرزا قاسىم دوغلات شاپ بۇرۇتىنىڭ ئۇچىنى قايرىپ قويۇپ، ـــ ناۋادا خوتەنگە يۈرۈش قىلغان ۋاقتىمىزدىن پايدىلىنىپ، بىلگەن ئەھۋالىلارنى سەر ئەمىرگە مەلۇم قىلسا...

ـــ قەشقەرگە ھېلىغىچە مەلۇمات يوللىيالمىغان بولسا، ئەدى ھەرگىز يوللىيالمايدۇ، ـــ دېدى مىرزا ئىبابەكرى كەسكىنلا قول سىلكىپ، ـــ قايسىك بار؟

ئون قەدەم نېرىدا بۇتتەك قېتىپ تۇرغان ئىككى نۆكەر دەرھال قول باغلاپ تەزىم قىلدى.

ـــ لەببەي ئالىلىرى!

ـــ ئۆمەر مىرزىنى نەدىن بولمىسۇن تېپىپ دەرھال ئالدىمغا ئېلىپ كېلىڭلار!

غەزەپتىنمۇ ئەيتاۋۇر، مىرزا ئىبابەكرىنىڭ چىرايى قارىداپ كەتكەنىدى. ئۇنىڭ ئۆز قېرىنداشىنى جازالىماي بولدى قىلمايدىغانلىقىنى پەملىگەن تۆت ئەمىر بىر ـ بىرىگە يەر تېگىدىن قارىشۇالدى.

※ ※ ※

بىر ئاش پىشىم ۋاقىت ئۆتەر ـ ئۆتمەيلا نۆكەرلەر ئۆمەر مىرزىنى باشلاپ كەلدى. نۆكەرلەر ئۇنىڭغا ئاكسىنىڭ جىددىي چاقىرتىش سەۋەبىنى ئېيتمىغانىدى. ئاكسىنىڭ سارايدا ئەمەس، ئوردا بېغىدىكى سورۇنخانىدا شاراب ئىچىپ ئولتۇرغىنىنى كۆرۈپ بايىاتىن يولدا كەلگىچە كۆڭلىدىن تۇرلۈك گۇمانلار كەچكەن ئۆمەر مىرزا خېلىلا خاتىرجەم بولۇپ قالدى.

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، ـــ دېدى ئۇ سالام بېرىپ.

مىرزا ئاباباەكرى ئىنىسىنىڭ كۆزىگە تىكىلىپ بىر قارىۋەتكەندىن كېيىن سالامنى سوغۇقلا ئىلىك ئالدى:

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام.

مىرزا ئاباباەكرىنىڭ مۇئامىلىسىگە قاراپ داستىخاندا ھەمراھ بولۇپ ئولتۇرغان تۆت ئەمىر قىمىرلاپمۇ قويمىدى. باشقا ۋاقىتلاردا كۆرۈشۈپ بولغۇچە ئولتۇرغان بولسا ئورنىدىن تۇرۇپ، تۇرغان بولسا ئالدىغا يۈگۈرۈپ كېلىپ، ئاغزى ـ ئاغزىغا تەگمەي ئەھۋال سوراپ كېتىدىغان بۇ تۆت ئەمىرنىڭ ساختا كىبىر كۆزىستىپ ئولتۇرۇشلىرى ئۆمەر مىرزىغا غەلىتە تۇيۇلدى. ھەئە، مىرزا ئاباباەكرى ئۇنى ئولتۇرۇشقىمۇ تەكلىپ قىلمىغانىدى.

«بۇلارنىڭ قاراشلىرى ئەجەب يوچۇنلىغۇ، مېنى نېمىگە قىچقارتقان بولغىيدى؟ ئەلپازىدىن بىللە ئولتۇرۇپ شاراب ئىچىشكە چاقىرتقاندەك قىلمايدۇ...»

ـــ خوش، يېقىندىن بېرى ئۆزلىرىنى ئۇچراتقىلى بولمايدىغۇ؟

ئۆمەر مىرزا ئاكىسىنىڭ مەسخىرە، تەئەددى يېغىپ تۇرغان چىرايىغا شۇبھى بىلەن قارىدى.

ـــ زۆرۈر ئىشلىرىم بولمىسا كوچا ـ رەستىلەرنى ئايلاندىم.

ـــ كۇندە رەستە ئايلىنىپ زېرىكمىدىلىمۇ؟

«ئۇ نېمە دەيدىغاندۇ زادى؟ يا ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلمايدۇ، يا مۇددىئاسىنى ئۇدۇللا دېمەيدۇ. ئىشلىرىمدىن خەۋەر تېپىپ قالدىمۇ ـ يا؟ مۇمكىن ئەمەس. يارىكەنتكە كېلىش مۇددىئايىمنى سەر ئەمىردىن باشقا ھېچكىم بىلمەيدۇ. مەنمۇ خىلىلا ئىھتىيات قىلىۋاتىمەن، ياكى مۇنۇ تۆت ئەمىر ئۇستۇمدىن شىكايەت قىلغان بولسا غەزەپ قىلىۋاتامدىكىن...»

ـــ ئاۋام ـ رەئىيەت بىلەن مۇڭدىشىپ زېرىكىشلىك ھېس قىلمىدىم.

ـــ ئاۋام ـ رەئىيەت بىلەن مۇڭداشتىم دېسىلە، ـــ مىرزا

ئاباباەكرى چىرايىغا ساختا كۈلكە يۈگۈرتتى، ـــ ھەقىچان ئۇلارنى چۆچەك سۆزلەتمىگەنلا. ئېسىمدە قېلىشچە، كىچىك ۋاقىتلىرىدا چۆچەك ئاڭلاشقا بەكلا خۇشتار ئىدىلە.

مىرزا ئاباباەكرىنىڭ سۆزىدىن تۆت ئەمىر خۇشامەتگۈيلۈق بىلەن خىرىلداپ كۈلۈشتى.

ئۆمەر مىرزا تەمكىنلىك بىلەن جاۋاب بەردى:

ـــ يوقسۇ، چۆچەك ئاڭلىمىدىم.

ـــ ئەمىسە نېمىنى ئاڭلىدىلا؟

ئۇ ئاكىسىنىڭ ئۆزىنى مەقسەتلىك چاقىرتقانلىقىنى ھېس قىلدى، گەپ ئەگىتمەي ئۇدۇللا جاۋاب بەردى:

ـــ رەئىيەتنىڭ ئاھۇزارىنى.

ـــ رەئىيەتنىڭ قانداق ئاھۇزارى بار ئىكەن؟

ـــ باجگىر، سېلىقچى، مىرشاپ، مۇھتەسىپ، لەشكەر بېشى ۋە ئاللىقانداق بەگلەر ئۇستىدىن شىكايەت قىلىدىكەن، ئۆزلىرىدىن ئادالەت تەلەپ قىلىدىكەن. يارىكەنتكە مىرزا ئاباباەكرى ئەمىر بولۇپ كەلگەندىن بېرى كۈنلىرىمىز يامانلىشىپ كەتتى، قاتمۇقات ئالۋان ـ سېلىقلار ئىلكىمىزنى قۇرۇتۇۋەتتى دېيىشۋاتىدۇ.

ـــ ئاڭلىغانلىرى يالغۇز بۇلا ئەمەستۇ؟ شور پېشانە مىرزا يانتاقبەگ ھەققىدىمۇ ئاڭلىغانلا تايىنلىق.

ئۆمەر مىرزا ئەمدى يوشۇرۇشنىڭ ئورنى قالمىغانلىقىنى ھېس قىلغاندى. ئۇ ئاكىسىنىڭ كۆزىگە دادىل قاراپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى:

ـــ مىرزا يانتاقبەگ ھەققىدە بەزەن ئىشلارنى سۇرۇشتۇر-دۇم.

ـــ نېمە ۋەجدىن سۇرۇشتۇرىدىلىكىن، ياكى بىراۋلار ئۆزلىرىنى بۇ ئىشنى تەھقىقلەشكە ئەۋەتكەنمىدى ـ يا؟

«ئۇ بۇ مۇددىئانى قانداق بىلىۋالغاندۇ، كەينىمگە پايلاقچى سېلىپ قويغانلىقىنىغۇ بىلەتتىم، لېكىن ئۇلارغا ھېچ ئىشنى

بىلدۇرمىگەندەك قىلغان ئىدىمغۇ. بىرەر باھانە ـ سەۋەب كۆر-سەتسەم ئىشىنىدىغاندەك ئەمەس...»

ـــ ئەجەب يوچۇنلا گەپ سورايلىغۇ ئاغا؟

مىرزا ئاتابەكرى قاپىقىنى تۇردى.

ـــ گەپ ئەگىتمىسلە.

«بولدىلا، يوشۇرۇپ ئاۋارە بولماي...»

ـــ سىلى گەپ ئەگىتكەنلىكلىرى ئۈچۈن مەنمۇ گەپ ئە-گىتتىم. ئۇنتۇپ قالمىسلا، گەرچە مەرتىۋەم سىلىنىڭكىدىن تۆ-ۋەن بولسىمۇ، يەنىلا بۇيۇك سەلتەنەتنىڭ ئەمىرلىرىدىن ھېسابلە-نىمەن. ئاۋامنىڭ ئاھۇ زارىغا قۇلاق سېلىش، دەرد ـ ئەھۋالىنى ئاڭلاش، ناھەقچىلىقلارنى سۈرۈشتە قىلىش مەجبۇرىيىتىم بار-دۇر.

ـــ ئاشۇ مەجبۇرىيەتلىرىنى ئادا قىلىۋېتىپلا ـ دە؟

ـــ ئەلۋەتتە.

ـــ ئۇنداقتا ئېيتسىلا قېنى، مىرزا يانتاقبەگ ۋەقەسىنىڭ تېگى ـ تەكتىنى قانچىلىك تەھقىقلىيەلىدىلە؟

ـــ مىرزا يانتاقبەگ سۈيىقەست بىلەن ناھەق ئۆلتۈرۈلگەن.

ـــ شۇنداقمۇ؟ ـــ مىرزا ئاتابەكرى مەسخىرىلىك كۈلدى.

ـــ شۇنداق ـ شۇنداق ئەمەسلىكى ئۆزلىرىگە ئايان. سىلى ئىز قالدۇرماسلىق ئۈچۈن ئۇنىڭ خاتۇن ـ بالىلىرىنىلا ئەمەس، خىزمەتكارلىرىنىمۇ تۇتقۇل قەتلى قىلدۇرۇپتىلا. بۇ دېگەن ئەشەد-دىي قاتىللىق.

غەزەپلەنگەن مىرزا ئاتابەكرىنىڭ چىرايى ئالا ـ پاساق بولۇپ كەتتى.

ـــ دەلىل ـ ئىسپاتلىرى بارمۇ؟

ـــ مەن دەلىل ـ ئىسپاتسىز گەپ قىلمايمەن.

ـــ خوش، ئول دەلىل ـ ئىسپاتلارنى چىقارسىلا كۆرۈپ با-قاي.

ـــ سىلىگە ئەمەس، كۆرسىتىدىغان يەرگە كۆرسىتىمەن.
ـــ شۇ دەرىجىدە ئىشەنچلىرى بارمۇ؟
ـــ ئەلۋەتتە بار.
ـــ تولىمۇ ئەپسۇس، ماڭا كۆرسەتمىگەن ئول دەللىل ـ ئىسپاتنى باشقىلارغىمۇ ھەرگىز كۆرسىتەلمەيدىلا.
ئۆمەر مىرزا ئاكىسىنىڭ دەھشەت يېغىپ تۇرغان كۆزلىرىدىن چاقنىغان سوغۇق بىر نۇرنى كۆرۈپ شۇركىنىپ كەتتى.
ـــ مەن سىلىنىڭ نېمىلىرى؟ ـــ سوردى مىرزا ئاتابەكرى بىردىنلا يۇمشاپ.
ـــ بىر قورساق قېرىندىشىم، ئاغام بولىدىلا، ـــ دېدى ئۆمەر مىرزا سالماقلىق بىلەن.
ـــ ئاغا ـ ئىنى دېگەن مىسالى بىر تۆگىنىڭ ئىككى لوكىسىدۇر. كونىلارنىڭ: ئاغرىسا تۆگىنىڭ بىر لوكىسى، دەردىنى تارتىدۇ يەنە بىر لوكىسى، دەيدىغان تەمسىلى بار، بۇنى بىلىدىغانلا؟
ـــ ئەلۋەتتە بىلىمەن.
ـــ شۇنداق تۇرۇپ خۇپيانە ھالدا مېنىڭ ئۇلۇمنى كولاشقا يۈرەكلىرى قانداق چىدىغاندۇ؟
ـــ توغرا ئېيتتىلا ئاغا، بىز قان ـ قېرىنداش، شۇڭا سىلىنى ھۆرمەتلەيمەن، قەدىرلەيمەن. ئەمما ھەر ئىككىلىمىز بۇيۇك سەلتەنەتنىڭ مەنسەپدارلىرىدىنمىز، بۇ سەلتەنەتكە ئاتا ـ ئەجداد ـ لىرىمىزدىن تارتىپ ساداقەت كۆرسىتىپ، خىزمەت قىلىپ كەلگەن. بىز ئاتا ـ بابىلىرىمىزنىڭ يۈزىگە قارا سۈرتىدىغان ئىشنى قىلساق بولمايدۇ. ئۇلارنىڭ روھى قوروندۇ. سەلتەنەت قانۇنىغا مۇخالىپەتچىلىك قىلىشقا ھەددىمىز ئەمەس. شول تاپتا يارىكەنت ۋىلايىتىدىكى ئاۋامنىڭ كۆزىدىن ياش ئەمەس، قان ئېقىۋاتىدۇ. ماقۇل، مىرزا يانتاقبەگنىڭ ئۆلۈمىگە لايىق گۇناھىمۇ بار دەپ تۇرايلى، لېكىن ئۇنى جازالاشقا سىلىنىڭ سالاھىيەتلىرى ھەرگىز

توشمايدۇ. ئەمرلەرنىڭ گۈناھىغا غەزەپ ياكى سىلە ـ رەھىم قىلىش پەقەت خان ئالىيلىرىنىڭلا ئىمتىيازىدۇر. سىلى بولسىلا ئۇنىڭ كاللىسىنى ئالدۇرغانىنى ئاز دەپ، بىگۇناھ خاتۇن ـ بالىلىرىنى، ھەتتا خىزمەتكارلىرىنى ئۆلتۈرگۈزۈۋەتتىلە. بۇنى بىلىپ تۇرۇپ كۆز يۇمۇۋالسام ئەقەللىيسى مۇسۇلماندارچىلىققا لايىق ئىش قىلمىغان بولىمەن. مېھرىبان، شەپقەتلىك بولۇش مۇسۇلمانداردارچىلىقنىڭ بەلگىسى.

مىرزا ئاباباكرى زەھەرخەندىلىك بىلەن خىرىلداپ كۈلدى.

ـــ گەپلىرىنى ئاڭلاپ شۇنى ھېس قىلدىمكى، گۇناھ سىلىدە ئەمەس، ئاشۇ جاھاننىڭ ئىشلىرىنى كۆرۈپ تۇرغان بىر جۈپ كۆزلىرىدە ئىكەن. بۇنىڭ چارىسى ئاسان، ئاشۇ كۆزلىرىنى كۆرمەس قىلىپ قويسامىلا بولىدىكەنغۇ؟

ئۆمەر مىرزىنىڭ ۋۇجۇدىنى دەھشەتلىك بىر قورقۇنچ باستى.

ـــ گەپ قىلمايلىغۇ؟ ـــ سوردى ئىنىسىنىڭ جىمىن تۇرغىنىنى قورقۇنچلۇق دەپ چۈشەنگەن مىرزا ئاباباكرى.

ـــ مەن دەيدىغانىنى دەپ بولدۇم، يەنە دېسەم سىلىنى ئادالەتكە ئۈندەيمەن، ئەمما ئۇ نەرسە سىلىدە يوق.

ـــ شول تاپتا باشلىرىغا قانداق دەھشەتلىك كۈلپەتنىڭ يېقىنلىشىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلدىلىغۇ دەيمەن؟!

ـــ ئەلۋەتتە ھېس قىلدىم.

ـــ ئەمىسە نېمىشقا مېھىر ـ شەپقەت تىلىمەيدىلا؟

ـــ شەپقەتسىزدىن مېھىر، نامەردتىن ۋاپا تىلەش خۇددى سۆگەتتىن ئامۇت تىلىگەندەكلا بىر ئىش، يەنە كېلىپ بۇ ئۆزىنىڭ چىشىنى ئۆزى يۇلۇۋەتكەندىنمۇ بەتتەر ئازابلىقتۇر.

ـــ ئۇنداقتا مەنمۇ ئۆزۈمنى ئاقلاپ ئولتۇرماي، ـــ دېدى مىرزا ئاباباكرى كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ، ـــ كېلىڭلار، مۇنۇ ئۆزىنى بىلمىگەن بەدرەكنى زىندانغا تاشلاڭلار. مىرغەزەپ ئۇنىڭ جاھانىنى كۆرۈپ تۇرغان كۆزلىرىگە مىل تارتىپ كور قىلغاي!

بۇيرۇقنى ئاڭلاپ يوپۇرۇلۇپ كەلگەن نۆكەرلەر ئۆمەر مىرزىدىنىڭ قوللىرىنى قايرىپ ئېلىپ ماڭدى.

ھېلىقى تۆت ئەمىر بولسا مىرزا ئاباباكرىنىڭ بۇ ئىشىنى ياماختاشنى، يا ئەيىبلەشنى بىلەلمەي گۆشىيىپ قاراپ تۇرۇشتى.

ـــ ئەمدى قاراپ ئولتۇرۇۋەرسەك بولمايدۇ، ـــ دېدى مىرزا ئاباباكرى بىردىنلا بېشىنى كۆتۈرۈپ، ـــ پەمىمچە، سەر ئەمىر مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا خوتەنگە لەشكەر تارتىشمىزغا پەقەتلا پەرمان بېرىدۇ، ھەرگىز لەشكەر ئەۋەتمەيدۇ. شۇڭا، ئۇنىڭ ئەۋەتىدىغان بىر پارچە قۇرۇق قەغىزنى ساقلاپ ئولتۇرماي دەرھال خوتەنگە يۇرۇش قىلايلى.

ـــ پەرمانبەردارمىز! ـــ دېدى ئەمىرلەر دەس ئورنىدىن تۇرۇپ.

85

خوتەن.

قاراقاش دەرياسىغا كەلگەن كەلكۇن گويا مىرزا ئاباباكرىنىڭ تۇمەن كىشىلىك لەشكىرىنى ھازىرلا يالماپ يۇتىدىغاندەك ئەلپازدا قىرغاقلارغا پاتماي چايقىلىپ ئاقاتتى. ئايغاقچىلىرى ئارقىلىق ياغىنىڭ باستۇرۇپ كېلىۋاتقانلىقىدىن ئاللىقاچان خەۋەر تاپقان خانىزەر مىرزا بىلەن قۇلىزەر مىرزا قاراقاش دەرياسىنى مۇستەھكەم مۇداپىئە توسىقى قىلىپ شەرقىي قىرغاقتا قارارگاھ تىككەندى. ياركەنتتىن چاقماق تېزلىكىدە يۇرۇش قىلىپ خوتەنى كۆزنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە ئىشغال قىلىشنى خام خىيال قىلغان مىرزا ئاباباكرى قاراقاش دەرياسىنىڭ بويىغا كەلگەندە نېمە قىلارىنى بىلەلمەي تۇرۇپ قالدى. دەريادىن ئۆتىدىغان بىردىنبىر

كۆڭۈلىنى ئاكا ـ ئۇكا خوتەن مىرزىلىرى نەچچە مىڭ لەشكەر بىلەن قاتتىق قوغداۋاتاتتى. كۆڭۈلۈك ئانچە كەڭ ئەمەس ئىدى، ئۇ- نىڭدىن ئارانلا ئىككى ئاتلىق ياكى تۆت پىيادە لەشكەر يانداشىپ ماڭالايتتى. دەريا بويىغا كېلىپ ئەھۋالىنى كۆزەتكەن مىرزا ئابا- بەكرىنى غەم باستى.

«بۇ كۆڭۈلۈكتىن لەشكەرلەرنى ئۆتكۈشكە بۇيرۇسام ھەرگىز بولمىغۇدەك. لەشكەرلىرىم كۆڭۈلۈكنىڭ ئۇ بېشىغا بېرىپ بولغۇ- چە خوتەن لەشكەرلىرى ئۇدۇللۇق كاللىسىنى ئېلىپ ئولگۇرىدۇ ياكى يا ئوقى بىلەن ئېتىپ دەريانى غەرق قىلىدۇ. بۇنداق ئولۇغ ئېقىنغا كېچىك سېلىشمۇ ھەرگىز مۇمكىن ئەمەس. ئەتراپتىكى كىمىلەرنى تولۇق يىغىۋالغىنىغا قارىغاندا ئولارنىڭ تەييارلىقى خېلى پۈختا ئوخشايدۇ. بىر تۈمەن لەشكەرنى دەريادىن تۆگەل ئۆتكۈزۈش ئۇچۇن ئاز دېگەندە ئىككى ـ ئۈچ يۈز كىمە بولمىسا بولمايدۇ. ئات ـ ئولاغلارمۇ بار تېخى. بۇنچىلىك كۆپ كىمىنى نە- دىن تاپارمەن؟ كىمە ياساش مۇمكىن ئەمەس. ئەستاغپۇرۇللا، دەر- يانىڭ بويىدا مۇشۇنداق توسۇلۇپ تۇرۇۋېرىمەنمۇ؟...»

مىرزا ئابابەكرى دەريا بويىدىن ئۇمىدسىزلەنگەن ھالدا قايـ- تىپ كەلدى. ئۇنىڭ لەشكەرلەرنى چېكىنىدۇرۇشكە كۆڭلى ئۇنـ- مايتتى، شۇنچە ئۇزاق يولنى بېسىپ جىمجىتلا قايتىپ كەتسە، سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنىڭ ئالدىدا ئابرۇيى تۆكۈلەتتى، ماڭلايـ- سۆيە ئەمىر مەھكىمىسىدىكى رەقىبلىرى ئۇنى زاڭلىق قىلاتتى.

ـــ ئىچىلىرىنى پۈشۈرمىسلا ئالىيلىرى، ـــ دېدى مىرزا سەدىردىن قۇشچى تەسەللى بېرىپ، ـــ پەمىچە، دەريادىكى كەل- كۇننىڭ ئازلىماسلىقى مۇمكىن ئەمەس. بىرەر ـ ئىككى ھەپتە سەبرى قىلساق كەلكۇن مەزگىلى ئۆتۈپ كېتىشى مۇمكىن، ئول چاغدا لەشكەرلىرىمىزگە كۆڭۈلۈكنىڭ كېرىكى قالمايدۇ.

ـــ كەلكۇننىڭ پەسىيىشىنى ساقلاپ تۇرساق ماڭلايسۆيە ئە- مىرى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا يارىكەنتكە لەشكەر ئەۋەتىپ قېلىشى مۇمكىن. ناۋادا ئاشۇنداق بولۇپ قالسا، مىرزا قاسىم دوغلات بـ-

ھەر مەڭ قېرى ـ چۈرى لەشكەر بىلەن شەھەرنى مۇھاپىزەت قىلالمايدۇ. ئول چاغدا يا خوتەنگە كىرەلمەي، يا ياركەنتكە يانالماي لاماكان بولىمىز، ـــ دېدى مىرزا ئابابەكرى تېرىككەن ھالدا، ـــ تېخى كەلكۈن بىر ھەپتىدە پەسىيەمدۇ ياكى بىرەر ئاي دەۋاملىشامدۇ، بۈنىڭغا بىر نېمە دېمەك تەس. بۇ يەردە ساقلاپ يېتىۋەر ـ سەك ئوزۇق ـ تۇلۇكمىز تۈگەيدۇ. لەشكەر تارتىپ كەلگەنكەنمىز، ھەر ئامالنى ئىشلىتىپ خوتەننى تېزرەك قولىمىزغا ئېلىشىمىز كېرەك. بۈنىڭدىن باشقا يول يوق.

ـــ ئالىيلىرى دانادۇر، ـــ دېدى مىرزا سەدىردىن قۇشچى بېشىنى ئېگىپ.

ـــ ئەلچى ئەۋەتىشنى باھانە قىلىپ ئول ئاغا ـ ئىنى مىرزلارنىڭ ئەھۋالىنى ئۇقۇشۇپ باقايلى، ـــ دېدى مىرزا ئابابەكرى بىرپەس ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن، ـــ سەرمۇنشى ماڭلايسۆيە ئەمىر مەھكىمىسى نامىدىن بىر پارچە پەرمان تەييارلىغاي، مەزمۇنى ئول ئاغا ـ ئىنى مىرزلارنى ئىتائەت قىلىشقا ئۈندەش بولسۇن، پەرماننىڭ ئىبارىلىرى قوپال بولسۇن.

سەرمۇنشى پەرمان يېزىشقا كىرىشتى.

«ئاغا ـ ئىنى مىرزلار پەرماننى كۆرسە تېخىمۇ جاھىللىشىدۇ. ناۋادا جەڭ قىلىش ئۈچۈن دەريانىڭ بۇ تەرىپىگە ئۆتۈپ قالسا مېنىڭ تەلىيىم. ناۋادا بۇ تەرەپكە ئۆتكىلى ئۇنمىماي، قارارگاھنى مەھكەم ساقلاپ ياتسا يەنە باشقىچە چارە تاپارمەن...»

مىرزا ئابابەكرى پەرماننى يەتكۈزۈشكە مىرزا ئەمىن قۇلبەگ بىلەن ھۈسەينبەگنى ئەلچى قىلىپ تەينىلىدى.

ـــ ئىككىلىرىنى سەر ئەمىر مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ ماڭلايسۆيە ئەمىر مەھكىمىسىدىن قوغلاپ چىقارغانلىقىنى ئول ئاغا ـ ئىنى مىرزلار ئوبدان بىلىدۇ. شۇڭا ئۇلارنىڭ كۆڭلىگە يا ـ قىدىغان گەپلەرنى كۆپرەك قىلىپ، بىئىلاجلىقتىن لەشكەر تارتىپ كەلگەنلىكىمىزدىن بېشارەت بەرگەيلا.

ـــ ئالىيلىرىنىڭ مۇددىئاسى ئايان بولدى. چوقۇم شۇنداق

قىلمىز، ـــ دېدى ئىككى ئەمىر.

※ ※ ※

ئىككى كۈندىن بېرى توختىماي ناغرا ـ سۇناي چېلىپ، چۇقان ـ سۇرەنلىرى بىلەن جەڭگە ئۇندەۋاتقان ياۋ لەشكەرلىرىنىڭ بۇگۈن بىردىنلا جىمىپ قېلىپ، ئەلچى ئەۋەتكەنلىكىدىن خەۋەر تاپقان خانىنازەر مىرزا بىلەن قۇلىنازەر مىرزا ئەلچى بىلەن كۆرۈشۈش ـ كۆرۈشمەسلىك ئىشىدا قىسقىلا مەسلىھەت قىلىشتى.

ـــ ئەلچىلەر بارگاھ سىرتىدا ساقلاپ تۇرسۇن. ئۇلارنى بىر ئاش پىشىم ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن باشلاپ كىرسىلە، ـــ دېدى خانىنازەر مىرزا قارارگاھ ئەمىرىگە قاراپ.

ـــ ئۇلار ئەلچىنى كەلگەن كۈنى ئەۋەتمەي، ئەمدى ئەۋەتكىنى نېمىسى؟ بۇنىڭدا بىرەر ئويۇن بارمۇ نېمە؟ ـــ دېدى قۇلىنازەر مىرزا گۈمانلىنىپ.

ـــ ھازىرچە بىر نېمە دېمەك تەس، ـــ دېدى خانىنازەر مىرزا، ـــ ئەمما شۇنىسى ئېنىقكى، ئۇلار دەريادىن ئۆتۈشكە ئامال قىلالماي چارە ئىزدەۋاتىدۇ. ئىككى كۈندىن بېرى بىزنى توختىماي جەڭگە ئۇندىگەن بولسىمۇ، بىز جەڭگە چىقمىدۇق ئەمەسمۇ. قېنى، ئول ئەلچىلەر نېمە دەيدىكىن، ئاڭلاپ باقايلى.

ـــ بىزنى ياۋاشلىق بىلەن بويۇن ئېگىشكىلار دەپ كەلگەندۇ تاينىلىق.

خانىنازەر مىرزا خاتىرجەملىك بىلەن خىرىلداپ كۈلدى:

ـــ ئۇلار قارارگاھىمىزغا كىرسىلا بىزنى ئاسانلىقچە باش ئەگدۈرەلمەيدىغانلىقىنى بىلىپ قالىدۇ. ئەمەلىيەتتىمۇ ئول ماڭلايسۆيە ئەمىرىنىڭ لەشكەر ئەۋەتىشكە ھېچقانداق ھەققى يوق ئىدى، چۈنكى، بىز سەلتەنەت بىلەن قارشىلاشمىدۇق، پەقەت ئۇنى ئېتىراپ قىلمىغان يېرىمىز بار.

ـــ لەشكەر تارتىپ بىزگە قۇرۇق ھەيۋە كۆرسىتىپتۇ ـ دەپ
ـــ شۇنداق. سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرى خەۋەر تاپسا سەر ئەمىرنى چوقۇم ئەيىبلەيدۇ.

ئەلچىلەرگە خاس سۆلەت بىلەن كىيىنگەن مىرزا ئەمىن قۇلبەگ بىلەن مىرزا ھۈسەينبەگ يال ـ يال ئاپتاپتا تەرلەپ كەتىشكەنىدى، يوغان سەللىلىرىنىڭ ئاستىدىن قۇيۇلغان تەر تامچىلىرى بەقەسەم تونلىرىنىڭ ياقىسىغا قۇيۇلاتتى. بارگاھنىڭ ئالدىدا سايىدىغۇدەك بىرەر تۇپ تېرەكمۇ يوق ئىدى. ئۇلار دەسلەپتە كاتتا ئەمىرلەرگە خاس سۆلىتىنى ساقلاپ بارگاھقا تەكلىپ قىلىنىشنى كۈتۈپ قەددىلىرىنى رۇسلاپ تۇرۇشتى، لېكىن ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشىگە ئەگىشىپ دىمىق ئىسسىقتا پەقەتلا چىدىيالمىدى. قېرىشقاندەك ئاسماندا ئالىقانچىلىك بۇلۇت يوق ئىدى. قۇياش ئوت پۈركۈيتتى، ئاپتاپ كۆيدۈرەتتى. ئىككى ئەمىر ئۈسساپ تاڭلايلىرى قۇرۇپ كەتكەن بولۇپ، كۆزلىرىگە بىر چىنىدىن مۇز دەك دوغ كۆرۈنۈپ كەتكەنىدى. ھەئە، قارارگاھتا ئەلچىلەرگە خاس ھۆرمەتنىمۇ بىلەن كۈتۈلمىمىز دەپ ئويلىغان بۇ ئىككى ئەمىر بىرەر چاناش سۇ ئىلىۋېلىشنىمۇ ئۇنتۇغانىدى. ئۇلارنىڭ كەلگەنلىكىنى مەلۇم قىلىش ئۈچۈن كىرىپ كەتكەن بارگاھ بېگىدىن تېخىچىلا شەپە يوق ئىدى. شۇ تاپتا ئۇلار قايتىپ كېتىشكىمۇ جۈرئەت قىلالمايتتى. مۇشۇنداقلا قايتىپ كېتىدىغان بولسا، مىرزا ئاببەكرى ئۇلارنى مۇشۇنچىلىك ئىشنىمۇ قامالاشتۇرالماپ سىلەر دەپ ئەيىبلىشى، ھەتتا جازالىشى مۇمكىن ئىدى. ئۇرە تۇرۇۋېرىپ بەل ـ پۇتلىرى تېلىپ كەتكەن ئىككى ئەمىر ئەمدى بايمقى كىيىرىنى قايرىپ قويۇپ، مىنىپ كەلگەن ئاتلىرىنىڭ سايىسى چۈشكەن داق يەردىلا ئولتۇرۇشتى. باشلىرىدىن سەللىلىرىنى ئېلىپ، كەمەرلىرىنى بوشىتىپ سەگدەشتى. كۈن تىكلەشكەنسېرى ئاتلارنىڭ سايىسى تېگىگە چۈشكەنىدى، ئۇلار سايە قوغلاپ ئاتنىڭ ئاستىغا كىرىۋېلىشقا مەجبۇر بولدى.

نىھايەت بىر ئاش پىشىم ۋاقىت ئۆتكەندە بارگاھنىڭ ياغاچ

دەرۋازىسى غىچىرلاپ ئېچىلىپ، بارگاھ بېگى چىقىپ كەلدى.

ـــ ئىككىلىرىنى ساقلىتىپ قويدۇق، ـــ دېدى ئۆزرە قىلىپ، ـــ بايا ئەمىر جانابلىرى ئۇخلاۋاتقانىكەن، ئويغىتىشقا پېتىنالمىدىم، قېنى مەرھەمەت قىلىشقايلا.

بارگاھ بېگىنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ ئىككى ئەمىر بىر ـ بىرىگە مەنىلىك قارىشۇالدى. شۇ تاپتا ھەر ئىككىلىسىنىڭ كالىلىسىدىن «قورقۇنچلۇق ياۋ بۇرىنىڭ تۆۋىدە ھەملە قىلىپ تۇرسا، قانداقمۇ ئۇيقۇسى كەلگەندۇ» دېگەن خىيال لىپ قىلىپ ئۆتتى. ئۇلارنىڭ چىرايىغا يوشۇرۇن سەپسالغان بارگاھ بېگى قىلغان گەپلىرىنىڭ تەسىر قىلغانلىقىنى سېزىپ مىيىقىدا كۇلۇپ قويدى.

بارگاھنىڭ ئېچىدىكى سەينادا خانىزەر مىرزا گۇرزە ئوينىتىۋاتاتتى. نېرىراقتىكى سايىۋەننىڭ ئاستىدا ئىنىسى قۇلىزەر مىرزا بىلەن بىرقانچە سەركەردە ـ نۆكەرلەر خانىزەر مىرزىنىڭ ماھارىتىنى تاماشا قىلىۋاتاتتى. ئىككى ئەمىر چىراي ـ تۇرقى بىر ـ بىرىگە قۇيۇپ قويغاندەك ئوخشايدىغان ئوتتۇرا ياشلار چامىسىدىكى بەستلىك كەلگەن ئاكا ـ ئۇكا مىرزىلارنى بىر قاراپلا تونۇۋالدى.

ـــ ئەمىر جانابلىرىنىڭ ھەرقانداق ۋاقىتتا ئۇخلاپ ئويغىنىسىلا ماھارەت مەشىق قىلىدىغان ئادىتى بار، ـــ دېدى بارگاھ بېگى ئىككى ئەمىرگە قاراپ، ـــ يەنە بىردەم ساقلاپ قالىدىغان بولۇشتىلا ئەمدى.

ـــ ھېچقىسى يوق. بۇ كاتتا ماھارەتنى كۆرۈپ كۆزىمىز ئېچىلىپ قالىدىغان بولدى، ـــ دېدى مىرزا ھۈسەينبەگ چىرايىغا زورلاپ كۈلكە يۈگۈرتۈپ.

بارگاھ بېگى ئىككى ئەمىرنى يالغۇز قالدۇرۇپ، سايىۋەننىڭ ئاستىدا ئاكىسىنىڭ ماھارىتىنى تاماشا قىلىپ تۇرغان قۇلىزەر مىرزىنىڭ قېشىغا كېلىپ قۇلىقىغا بىر نېمىلەرنى پىچىرلىدى. قۇلىزەر مىرزا بارگاھ بېگىنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ بولغاندىن كېيىن

يىن ئىككى ئەمىرگە شۇنداقلا قاراپ قويۇپ نەزەرىنى يەنە ئاكـ-
سىنىڭ گۈرزە ئوينىتىش ماھارىتىگە ئاغدۇردى. قۇلنەزەر مىرزد-
نىڭ ئۆزلىرىنى سايىۋەن ئاستىغا تەكلىپ قىلمىغانلىقىنى ھېس
قىلغان ئىككى ئەمىر ئىلاجسىز ئوچۇقچىلىقتا تەرلەپ ـ پىشىپ
تۇرۇشقا مەجبۇر بولدى.

ـــ خانىنەزەر مىرزىنىڭ گۈرزىسى نېمانچە يوغان، ئىچى
كاۋاكمىدۇ ـ ياۋ ـــ دېدى مىرزا ئەمىن قۇلبەگ ھەدەپ تەرىنى
سۇرتۇۋاتقان مىرزا ھۈسەينبەگكە قاراپ، ـــ خۇددى بىر تال يە-
كەنىنى ئوينىتقاندەك پىرقىرىتىۋاتىدۇ. قارىغاندا ئىچى كاۋاك
ئوخشايدۇ. ئىچى پۈتەي بولسا شۇنچە يوغان تۆمۈرنى پىرقىرىتىش
ئەمەس، كۆتۈرۈشمۇ بىر گەپ ـ تە.

ـــ يېڭىلىشتىلا، ئىچى پۈتەي گۈرزە ئۇ، ـــ دېدى مىرزا
ھۈسەينبەگ، ـــ بىرنەچچە يىل ئاۋۋال خانىنەزەر مىرزىنىڭ گۈر-
زىسى ھەققىدە ئاز ـ تولا پاراڭ ئاڭلىغانمەن. ئۇنىڭ گۈرزىسىنى
بىر نۆكەر يەردىن ئاران يۇلۇپ ئالارمىش.

ـــ بەلكىم بۇ مۇبالىغىدۇ، ـــ دېدى مىرزا ئەمىن قۇلبەگ
ئىشەنمىگەن ھالدا، ـــ خەق يەردىن يۇلۇپ ئالالىسۇنۇ، ئەمما ئۇ
خۇددى بىر تال يىكەننى ئوينىتقاندەك بىمالال پىرقىراتسۇن. خەق
دېگەن ئاشۇنداق ئاشۇرۇپ سۆزلەشكە ئامراق كېلىدۇ. قارىسىلا،
بارگاھقا كىرسەك ئوينىتىۋاتقانكەن، تېخىچە توختاي دېمەيدۇ.
شۇنچە ئېغىر نەرسىنى ئاشۇنداق ھېرىپ قالماي ئوينىتقىلى
بولامدۇ؟

ـــ بىر نېمە دەپ بولمايدۇ. يەنە ئاڭلىشىمچە، خانىنەزەر
مىرزا ئاشۇ گۈرزىسى بىلەن ئات ياكى كالا دېگەندەك چوڭ
ھايۋانلارنى بىر ئۇرۇپلا يىقىتىۋېتەلەرمىش.

پىژغىرىم ئاپتاپتا تەرلەپ، ئۇسساپ تۇرغان مىرزا ئەمىن
قۇلبەگنىڭ يەنە دەتالاش قىلىشقا ھەپسىلىسى قالمىغاندى، شۇڭا
كۆڭلىدە قايىل بولمىسىمۇ ئارتۇقچە تالاشقۇسى كەلمىدى.

ـــ قاچانغىچە تۇرارمىز بۇ ئاپتاپتا. سايىۋەننىڭ ئاستىغا

تەكلىپ قىلايمۇ دېمەيدۇ ـ يا؟ ـــ دېدى مىرزا ئەمىن قۇلبەگ غۇ-
دۇراپ، ـــ بىزنى كۆزگە ئىلمايۋاتىدۇ جۇمۇسىلا.
ـــ شۇنى دېسىلە. بىزنىڭ شول تاپتىكى سالاھىيىتىمىز ھەر
ئەلچىسى بىلەن ئوخشاش.
ـــ ئادەمنى مۇشۇنداقمۇ كۆزگە ئىلمىغان بارمۇ؟
ـــ تەكلىپ قىلمىسا نېمە كارىمىز، جۇسىلە سايۇەن ئاستا-
تىغا بېرىۋېرەيلى، كۆيۈك ئاپتاپتا تۇرۇۋېرىپ قاق بولۇپ كەتمەي-
لى يەنە.
ـــ شۇنداق قىلىلى. بۇنداق ياۋاش تۇرساق تېخىمۇ كۆزگە
ئىلمايدۇ.
ئىككى ئەمىر ئاتلىرىنى سەينادىلا تاشلاپ قويۇپ بىر بېسىپ ـ
ئىككى بېسىپ سايۇەن تەرەپكە قاراپ ماڭدى.
گۈرزە ئۇيناتقاچ ئۇلارنى كۆزىتىۋاتقان خانىزەر مىرزا،
ئىككى ئەمىرنىڭ سايۇەن تەرەپكە ماڭغىنىنى كۆرۈپ، قولىدىكى
گۈرزىنى يەر بېغىرلىتىپ پىرقىراتقىنىچە چوڭ ـ چوڭ سەكرەپ
ئىككى ئەمىرنىڭ ئېتىغا يېقىنلاشتى ـ دە، «يا پىرىمدىن مەدەت!»
دەپ ۋاراقىرىغىنىچە گۈرزىنى بېشىنىڭ ئۈستىدىن ئايلاندۇرۇپ،
مىرزا ئەمىن قۇلبەگ مىنىپ كەلگەن ئالا پاچاق ئايغىرنىڭ دولـ-
سىغا زەرب بىلەن ئۇردى. شۇ ھامان دەھشەتلىك گۈرزە زەربىسـ-
گە بەرداشلىق بېرەلمىگەن ئات خوددى تام ئۆرۈلۈپ چۈشكەندەكلا
گۈپپىدە يېقىلدى، خارت ـ خارت تىنغىنىچە تۇمشۇقىدا يەر قاساپ
ئورنىدىن تۇرالمىدى. تۇيۇقسىز يۇز بەرگەن بۇ ۋەقەدىن قاتتىق
چۆچۈپ كەتكەن ئىككى ئەمىر تۇرغان جايىدا قاقىقان قوزۇقتەك
تۇرۇپ قالدى، چىرايلىرى تاتىرىپ، ئەزايىدىن پۇرۇلداپ تەر تۆ-
كۈلدى. سايۇەن ئاستىدىكى قۇلنەزەر مىرزا قاتارلىق سەركەردە-
لەر: «باركاللا!»، «كارامەت!» دېگىنىچە ئالقىش ياڭىرىتىشتى.
خانىزەر مىرزا قاقاھلاپ كۈلۈۋەتكەندىن كېيىن قولىدىكى
گۈرزىنى يەرگە تاشلىدى. شۇ ھامان ئىككى نۆكەر يۈگۈرۈپ كە-
لىپ گۈرزىنى ئىككى تەرەپتىن كۆتۈرۈپ ئېلىپ ماڭدى. ئۇنىڭ-

غىچە يەنە ئىككى نۆكەر يېتىپ كېلىپ خانىمزەر مىرزىنىڭ تەر-دىن چىلىق - چىلىق ھۆل بولۇپ كەتكەن يىپەك يەكتەكنى سالدۇرۇپ بەدىنىنى سۈرتكەندىن كېيىن قۇرۇق يەكتەك ئالماش-تۇرۇپ قويدى.

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، ئەمىر جانابلىرىنىڭ كامالەتكە يەت-كەن ماھارىتىنى ئۆز كۆزىمىز بىلەن كۆرگىنىمىزدىن تولىمۇ خۇرسەنمىز، ـــ دېدى خانىمزەر مىرزىنىڭ ئالدىغا پايپاسلاپ يېـ-تىپ كەلگەن ئىككى ئەمىر سالام بېرىپ.

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ـــ دېدى خانىمزەر مىرزا خۇش خۇيلۇق بىلەن سالامنى ئىلىك ئېلىپ.

ـــ ئەمىر جانابلىرىغا مەلۇم بولغاي، ـــ دېدى بارگاھ بېگى قول باغلاپ تۇرۇپ، ـــ بۇلار ماڭلايسۆيە سەر ئەمىرى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا جانابلىرىنىڭ ئەلچىلىرى بولىدۇ.

ـــ ئەستاغپۇرۇللا كاتتىلارنى تونۇماي قاپتىمەن ئەمەسمۇ، ـــ دېدى خانىمزەر مىرزا يالغاندىن تەكەللۇپ قىلىپ، ـــ ئەسلىدە دەرگاھىمىزغا مىرزا ھۈسەينبەگ جانابلىرى بىلەن مىرزا ئەمىن قۇلبەگ جانابلىرىنىڭ پايە قەدەملىرى يېتىپتىكەن ئەمەسمۇ، كۆ-رۈشمىگىلى ئۇزاق بولغاچقا كۆزۈمدىن چىقىپ قاپتىلا، بايا سەت بولدى. ئەس - يادىم گۇرزە ماھارىتى بىلەن بولۇپ كېتىپ ئىك-كىلىرىگە دىققەت قىلماپتىمەن. ئاۋۇ يىقىلىپ ياتقىنى جانابى ئەلچىلەرنىڭ ئېتى ئىكەن - دە. بىلىكمىنىڭ كۈچىنى سىنايمەن دەپ، مىنىپ كەلگەن ئاتلىرىغا زەرەر يەتكۈزۈپ قويۇپتىمەن - دە.

ـــ ھېچقىسى يوق، ھېچقىسى يوق، ـــ دېيىشتى ئىككى ئە-مىر خۇشامەتگويلۇق بىلەن ھەجىيىپ، ـــ ئەمىر جانابلىرىنىڭ ئاشۇنداق كارامىتى بارلىقىنى ئاڭلىغانىدۇق، مانا ھازىر ئۆز كۆ-زىمىز بىلەن كۆردۇق. تاماشا قىلىش كەمدىن - كەم نېسىپ بو-لىدىغان بۇنداق كاتتا ماھارەت ئالدىدا بىرەر ئاتنىڭ كارايىتى چاغلىق.

ـــ سەگنى ئۇرساڭمۇ ئىگىسىگە باق، دەيدىغان گەپ بار ئە-

مەسمۇ، ئۇيات ئىش بوپتۇ، ـــ خانىمزەر مىرزا بارگاھ بېگىمگە قا-
رىدى، ـــ ئاختىخانامدىن ئىككى ئات دىلىخاھلاپ جانابى ئەلچى
بەگلەرگە جابدۇپ بەرسۇنلار. قېنى خوش، چېدىرغا مەرھەمەت قى-
لىشسىلا.

ئاپتاپتا تۇرۇۋېرىپ پىشىپ قالاي دېگەن ئىككى ئەمىرگە بۇ-
تەكلىپ ياغدەك ياقتى.

تۆت تەرىپىگە پەنجىرە قويۇلغان چېدىر تولىمۇ سالقىن ئى-
دى. خانىمزەر مىرزا تۆردە، قۇلىمزەر مىرزا ئۇنىڭ يېنىدا ئولتۇر-
دى. باشقا ئەمىر ـ سەركەردىلەرمۇ مەرتىۋىسى بويىچە ئورۇن ئې-
لىشتى. چېدىرنىڭ ئوتتۇرىسىدا تۇرۇپ قالغان مىرزا ئەمىن قۇل-
بەگ بىلەن مىرزا ھۈسەينبەگ شۇ تاپتا تولىمۇ بىئەپ ھالەتكە
چۈشۈپ قالغانىدى. قائىدە بويىچە ئۇلار ئەلچىلىك سالاھىيىتى
بىلەن خوتەن ئەمىرىنى ماڭلايسۇيە ئەمىر مەھكىمىسىنىڭ پەرما-
نىنى تاپشۇرۇۋېلىشقا بۇيرۇشى كېرەك ئىدى. ئەمما خانىمزەر
مىرزىنىڭ بايامقى گۈرزە ماھارىتى ۋە ئۆزىنى تولىمۇ چوڭ تۇتۇ-
شى ئۇلارنى چۆچۈتۈپ قويغانىدى. يەنە بىر تەرەپتىن قوللىرىدىكى
ساختا پەرمان بولغاچقا، يەنە كېلىپ ئۆزلىرىنىڭ ئەلچىلىك سالا-
ھىيىتىمۇ ساختا بولغاچقا، چاندۇرۇپ قويۇپ، ئىشنى بۇزۇپ قو-
يۇشتىن ئەنسىرەۋاتاتتى. شۇ تاپتا ئۇلارنىڭ «خوتەن ئەمىرى پەر-
مان تاپشۇرۇۋالغاي» دەپ توۋلىغۇسى كەلسىمۇ، لېكىن بۇنداق
قىلىشقا پەقەتلا جۈرئەت قىلالمىدى.

ـــ ئالدى بىلەن خانىمزەر مىرزا، قۇلىمزەر مىرزا جانابلىرى-
غا ئېھتىرام بىلدۈرىمىز، ـــ دېدى ئەمىر ھۈسەينبەگ زۇۋانغا
كېلىپ، ـــ ئەلچىلىك سالاھىيىتىمىز بىلەن شۇنى مەلۇم قىلى-
مىزكى، ماڭلايسۇيەنىڭ سەر ئەمىرى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا جا-
نابلىرىنىڭ پەرمانىنى، شۇنداقلا ماڭلايسۇيەنىڭ ئۇرۇنباسار ئە-
مىرلەشكىرى، يارکەنت ئەمىرى مىرزا ئاباباكرى جانابلىرىنىڭ
سالامىنى ئېلىپ كەلدۇق، قوبۇل قىلغايلا.

مىرزا ئەمىن قۇلبەگ قويىنىدىن پەرمانىنى ئېلىپ ئىككى

قوللاپ تۇتتى.

قائىدە بويىچە خانىزەر مىرزا ئورنىدىن تۇرۇپ پەرمانىنى ئىككى قوللاپ تاپشۇرۇۋېلىشى كېرەك ئىدى، لېكىن ئۇ قىمىرلاپمۇ قويمىدى. پەرماننى بارگاھ بېگى ئېلىپ خانىزەر مىرزاغا ئۇزاتتى.

ـــ ئۆزلىرى ئوقۇسىلا، ـــ دېدى خانىزەر مىرزا قاپىقىنى تۇرۇپ.

بارگاھ بېگى پەرماننى ئوقۇشقا باشلىدى:

«پەرمان!

بىسمىللاھىر رەھمانىر رەھىم، بىزلەركىم ماڭلايسۆيە ئەمىر مەھكىمىسىنىڭ سەر ئەمىرى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا شول خۇسۇستا پەرمان بېرىمەنكى، خوتەن ئەمىرلىرى خانىزەر مىرزا، قۇلىنىزەر مىرزىلار ئۇزۇندىن بېرى سەلتە ـ نەت قانۇنىنى كۆزگە ئىلماي، ھۆكمىمىزگە سەركەشلىك قىلىپ كەلدى. ئوردا بېكىتكەن يوسۇنلارنى كۆزگە ئىلماي، دەرگاھىمىزغا سالامغا كېلىشتىن باش تارتتى. ئاغزىدا ئور ـ دىغا بۇاستە پەرمانبەردارلىق قىلىشنى داۋراڭ قىلىپ، ئەمەلىيەتتە رىياغا يول تۇتتى، بۇيۇك سەلتەنەتنىڭ بىرلىكىنى پارچىلاشقا ئورۇندى. ئۇشبۇ پەرمانىمىز يېتىپ بارغان ھامان دەرھال گۇناھىنى تونۇپ، توۋا قىلغاي، كەچىلىك بىلەن بىر تەرەپ قىلىشىمىزنى تىلىگەي. شۇنداقلا خوتەن ـ نىڭ ھۆكۈمەت ئىشلىرىنى ئورۇنباسار ئەمىر لەشكەر مىرزا ئاتابەكىرى جانابلىرىغا تاپشۇرغاي...»

ـــ بولدى بەس!

خانىزەر مىرزىنىڭ غەزەپلىك ئاۋازى سەر چېدىر ئىچىدە قورقۇنچلۇق ۋەھىمە پەيدا قىلدى. چۆچۈپ كەتكەن ئىككى ئەمىر ـ نىڭ پۈت ـ قولىدا جان قالمىدى.

ـــ ئاغامنىڭ مەنسىپىنى ئېلىپ تاشلاشقا پەرمان بەرگۈدەك ئۆزىنى كىم چاغلايدىكەن ئول ماڭلايسۇيە ئەمىرى، ـــ دېدى قوۋل-نەزەر مىرزا كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ، ـــ سۇلتان يۇنۇسخان ئالىلىرىنىڭ ئەتىۋارلىشىغا ئىرىشۈپلىپ، ئۆزىنى پادىشاھ چاغلاپ قالغان ئوخشىمامدۇ؟

ـــ بىز دېگەن ئەلچى، پەقەت پەرماننى يەتكۈزدۇق، ـــ دېدى مىرزا ئەمىن قۇلبەگ غۇدۇراپ.

ـــ خەۋەر تېپىشىمىزچە ئىككىلىرى ماڭلايسۇيە ئەمىر مەھكىمىسىدىن قوغلانغان ئىكەنلا، ئەمدىلىكتە قانداقسىگە سەر ئەمىرنىڭ ئەلچىسى بولۇپ قېلىشتىلىكىن؟ ـــ سوردى خانىزەر مىرزا غەزەپىنى بېسۈپلىپ.

ـــ ئەمىر جانابلىرىغا مەلۇم بولغاي، ـــ دېدى مىرزا ھۈسەينىبەگ تەمكىنلىك بىلەن، ـــ ئاڭلىغانلىرىنىڭ قىلچىلىك خاتاسى يوقتۇر. گەرچە بىز ماڭلايسۇيە ئەمىرىنىڭ پەرمانىنى دەرگاھلىرىغا ئېلىپ كەلگەن بولساقمۇ، لېكىن ئەلچىلىك مەرتىۋىمىزنى مىرزا ئاباباكرى جانابلىرى بەرگەندۇر. ئاردىدا ئۇقۇشماسلىق بولۇپ قالمىغاي.

ـــ مىرزا ئاباباكرى جانابلىرىنىڭ ماڭلايسۇيە مەھكىمىسىدىن قوغلانغان ئەمىرلەرگە قايتا مەرتىۋە ئىنئام قىلىشى سەلتەنەت قانۇنىغا خىلاپ تۇرسا، ئۇنىڭغا بۇنداق كاتتا ئىمتىيازنى كىم بەرگەندۇ؟ بىز بولساق ئەدناسى كىچىككىنە بىر تۇتۇن بېگىنىمۇ ئوردىغا مەلۇم قىلىپ ئاندىن مەنسەپكە تەينىلەيمىز. بۇنىڭغا سېلىشتۇرغاندا ئەلچىلىك ھەرگىزمۇ كىچىك مەرتىۋە ئەمەس.

ـــ ئەمىر سەييىدئەلى ئالپىنىڭ ئەۋلادى ئەزەلدىن ئەنە ئاشۇنداق باشتۇڭ، ـــ دېدى قۇلنەزەر مىرزا قاپىقىنى تۇرۇپ، ـــ ئۆز ۋاقتىدا سەييىدئەلى ئالپمۇ سەلتەنەت يوسۇنلىرىنى كۆزگە ئىلماي چوڭ خانزادە يۇنۇسخاننى قايرىپ قويۇپ، كىچىك خانزادە ئىسان بۇغاخاننى تەختتە ئولتۇرغۇزغان ئىكەنغۇ. ئەمدىلىكتە ئۇنىڭ نەۋرە ـ چەۋرىلىرىمۇ ئۆزلىرىنى ئاشۇنداق ئىمتىيازلىق دەپ

قارىسا كېرەك. بۇ دېگەن ھوقۇقىدىن قالايمىقان پايدىلانغانلىق. نومۇس قىلماي چۈشۈرگەن پەرمانىنى قارىمامدىغان. خوتەنلىك ئەمرلىكىنى ئۆزگەي ئوغلىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىمىشىمىز تېخى.

مىرزا ئاباباكرىنىڭ پەرمانىنى ئاشۇنداق يازدۇرۇشتىكى مەقسىتىمۇ ئاغا ــ ئىنى مىرزىلارنىڭ غەزىپىنى قوزغاش ئىدى. شۇ تاپتا ئۇ مەقسىتىگە تولۇق يەتكەنىدى. پۈرسەتنىڭ پىشىپ يېتىلگەنلىكىنى ھېس قىلغان مىرزا ھۈسەينبەگ تۆمۈرنى قىزىقىدا سوقۇشقا كىرىشتى.

ــ ئەمىر جانابلىرى بىزگە بىر يۈتۈم ئۈسسۈلۇق ئىلتىپات قىلغان بولسىلا، ــ دېدى ئۇ تۆۋەنچىلىك بىلەن.

خانىزەر مىرزا ئۇلارنىڭ تېخىچە ئۆرە تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ چىرايىغا سۇس كۈلكە يۈگۈرتتى. ھەئە، مىرزا ھۈسەينبەگنىڭ يېلىنىشى ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدىكى تەكەببۇرلۇق تۇيغۇلىرىنى خىلىلا ياۋاشلاتقانىدى.

ــ ئاۋۋال يۇقىرىغا ئۆتۈپ جاي ئىلىشسىلا، ــ دېدى ئۇ ئىككى ئەمىرگە ئورۇن كۆرسىتىپ، ئاندىن بىكاۋۇل بەگكە قارىدى، ــ ئىككى ئەمىرگە ئۈسسۈلۇق تۇتسۇنلار.

ئىككى ئەمىر بىر چىنىدىن قادا[1]نى گۈپۈلدىتىپ ئىچىپ باشقىچە راھەتلەندى.

ــ راست گەپنى قىلسام، ــ دېدى مىرزا ھۈسەينبەگ خانىزەر مىرزىنىڭ چىرايىغا يەر تېگىدىن قارىۋېلىپ، ــ سەر ئەمىر مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ھازىر ھېچكىمنى كۆزگە ئىلمايدۇ. ئۇنىڭ نەزەردە تەخت ئىگىسى ئالەمپاناھ سۇلتان يۇنۇسخان ئالىلىرى بارمۇ ــ يوق، بۇنىڭغا بىرنېمە دېمەكمۇ تەس. سۇلتان يۇنۇسخان ئالىلىرى كۆپ قىسىم جامائىتىنى، سەركەردە ــ لەشكەرلىرىنى ئېلىپ ئاقسۇدىن كەتكەندىن كېيىن ماڭلايسۆيە ۋادىسى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىغا ئوڭچە قالدى. ئۇ ھەرقانداق مەنزىلدە ئۇنىڭ بىلەن بىللە بولۇپ، ئۇنىڭ ئىشەنچىسىگە ئېرىشى

سەپ ـ مەرتىۋىگە خالىغان ئادەمنى خان ئالىملىرىدىن بىسوراق تەيىنلەۋېرىدۇ؛ كۆزىگە سەت كۆرۈنۈپ قالغانلارنى، پات ـ پات سوۋغا تەقدىم قىلىپ تۇرمىغانلارنى بىر باھانە ـ سەۋەب بىلەن مەنسەپتىن قالدۇرۇۋېتىدۇ؛ ئاغزىدىن ئەدلى ـ ئادالەتنى چۈشۈرمەيدۇ ـ يۇ، ئەمەلىيەتتە ئۆزى سەلتەنەت يوسۇنلىرىغا رىئايە قىلمايدۇ. مانا بىزمۇ يوقىلاڭ بىر سەۋەبلەر بىلەن مەنسەپتىن قالدۇرۇلدۇق. گۇناھىمىز سەر ئەمىرگە پات ـ پات سوۋغا تەقدىم قىلىپ تۇرمىغانلىقىمىزدا. ئۇ ئاتا ـ بوۋىلىرىڭ تۆھپىسىنى پەش قىلىشقا ئامراق. بىراق بىزنىڭ ئاتا ـ بوۋىلىرىمىزمۇ سەلتەنەت ئۈچۈن كۆپ ئەجىر سىڭدۈرگەن تۆھپىكار ئەمىرلەر ئىدى. ئاخىرقى ھېسابتا بىز ماڭلايسۆيە مەھكىمىسىگە پاتمىدۇق.

ـــ باشقىسىنى قويۇپ تۇرايلى، ـــ دەپ سۆز ئارىلىدى پۈت ـ قولىغا خىلىلا جان كىرگەن مىرزا ئەمىن قۇلبەگ، ـــ مىرزا ئاباكەرى جانابلىرىمۇ سەر ئەمىرنىڭ جىيەنى ئىدى، كېيىن ئۇنىڭغا ئۆگەي پەرزەنت بولدى. ئەمەلىيەتتە ھەر ئىككىلىسى سۇلتان ئەسان بۇغاخان ئالىيلىرىنىڭ مەلىكىلىرىگە ئۆيلىنىپ كۆرەگانلىق مەرتىۋىسىگە ئېرىشكەنىدى. ئەمما مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا جىيەنى ھەم ئۆگەي پەرزەنتى بولمىش مىرزا ئاباباكەرى جانابلىرىنىمۇ ھەر ئاماللار بىلەن باش كۆتۈرگۈزمىدى، لەشكىرىي دىۋانغا ئورۇنباسار قىلىپ قويغان بىلەن ئەمەلىي ھوقۇق بەرمىدى. ئۇنىڭ كىچىكرەك بولسىمۇ بىرەر ۋىلايەتكە ئەمىر بولۇش تەلىپىنى رەت قىلىدى. قۇرۇق ئۆستەڭگە مىراب بولۇپ تۇرۇۋېرىشنى ھار ئالغان مىرزا ئاباكەرى باشتۇڭلۇق بىلەن ياركەنت ھۆكۈمىتىنى قولىغا ئېلىۋالىدى.

ـــ ئەجەبا ئەمىسە يەنىلا سەر ئەمىرنىڭ پەرمانىغا ئىتائەت قىلىپ لەشكەر تارتىپ كەپتىغۇ؟ ـــ سوردى خانىمزەر مىرزا ئەشنىمگەن ھالدا.

ـــ مىرزا ئاباباكەرى جانابلىرىنىڭ پەرمانىغا باش ئېگىپ لەشكەر تارتىپ كەلگىنى راست، ـــ دېدى مىرزا ھۈسەينبەگ

جاۋاب بېرىپ، ـــ ئەمما مۇددىئاسى ھەرگىزمۇ ئەمىر جانابلىرى بىلەن ياغى قىلىش ئەمەس.

ـــ خوش، ئۇنداقتا مۇددىئاسىنى بىلىپ باقساق بولۇرمۇ؟ ـــ ئالدىراپ سورىدى قۇلنەزەر مىرزا.

ـــ ئەلۋەتتە. مىرزا ئاباباەكرى جانابلىرىمۇ خۇددى ھەر بىر-لىرىگە ئوخشاش ماڭلايسۈيە ئەمىر مەھكىمىسىگە ئەمەس، بەۋاسىتە ئوردىغا، سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرىغا پەرمانبەردارلىق قىلىشنى ئارزۇ قىلىدۇ. ئەسلىدە بۇ ھەقتە ھەر بىرلىرى بىلەن خەت ـ ئالاقە قىلىپ مۇددىئاسىنى بىلدۇرمەكچى ئىدى. بۇ نۆۋەت خوتەنگە لەشكەر تارتىش پەرمانى چۈشكەندىن كېيىن دەرھال بۇ تەرەپكە جۆنىدى. مەقسىتى: كۆرۈنۈشتە لەشكەر تارتقان بولۇپ، ئاستىرتىن ھەر بىرلىرى بىلەن كېڭىشىش. ئوردىغا بىرلىكتە ئىمزالىق ئەرز يوللاپ، سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرىنىڭ يارلىقىنى قولغا كەلتۈرۈش.

مىرزا ھۈسەينبەگ ئاكا ـ ئۇكا مىرزىلارنىڭ كۆڭلىدىكىنى تېپىپ سۆزلەۋاتاتتى.

ـــ بۇ سۆزلىرى راستمۇ؟ ـــ سورىدى قۇلنەزەر مىرزا ھايا-جىنىنى باسالماي.

ـــ يالغان سۆزلىگەن بولساق قىلىچلىرى ئاستىدا جان بەر-مىشكە رازىمىز، ـــ دېدى مىرزا ھۈسەينبەگ.

ـــ بىز مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ ھامان بىر كۈنى لەشكەر تارتىپ كېلىدىغانلىقىنى پەملەپ پۈختا تەييارلىق كۆرۈپ قويغانمىز، ـــ دېدى خانىنەزەر مىرزا ئىچكى تۈيغۇلىرىنى يوشۇرۇپ سوغۇققانلىق بىلەن سۆزلەپ، ـــ مىرزا ئاباباەكرى جانابلىرىغا يەتكۈزۈپ قويسىلا، ئۇ دەرياغا كەلكۈن كەلگەنلىكى ئۈچۈن توسۇلۇپ قالدۇق دەپ ئويلاپ قالمىسۇن. بىزنىڭ ھەرقانداق قۇدرەتلىك قوشۇنىنىڭ ئالدىنى توسۇپ توختىتىپ قويغۇدەك كۈچ ـ قۇدرىتىمىز ھەم ئىشەنچىمىز بار. ئىككى كۈندىن بېرى شۇنچە جەڭگە ئۇندىسەڭلارمۇ مىدىرلىماي تۇرۇشىمىزدىكى سەۋەب، سەركەردە ـ

لەشكەرلىرىڭلارنى ئۇزۇن يول بېسىپ ھېرىپ كەتتى، بىرئاز ئارام ئېلىۋالسۇن دېدۇق. ھېرىپ كەلگەن ياۋغا ئارام بەرمەي جەڭ قىلىشنى ئەلۋەتتە بىلەتتۇق، لېكىن بۇنداق نامەردلىكنى راۋا كۆرمىدۇق. بۇ مەغلۇبىيەتكە ئول مىرزا ئاببابەكرى جانابلىرىمۇ قان يىل بولماسلىقى مۇمكىن. يەنە بىر تەرەپتىن، ھەر ئىككى تەرەپتىكى سەركەردە ـ لەشكەرلەر يات ئەمەس، بۇيۇك سەلتەنەتنىڭ سەركەردە ـ لەشكەرلىرىدۇر. ئۆزئارا قىرغىنچىلىق قىلىشساق زىيىنى يەنە سەلتەنەتكە بولىدۇ. سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرى خەۋەر تاپسىمۇ قاتتىق رەنجىيدۇ. مۇشۇ تەرەپلەرنى نەزەرگە ئېلىپ ئۆزىمىزنى بېسىۋېلىشقا مەجبۇر بولدۇق. ھەرقانداق قىسقا مۆھلەتمۇ ئۇچ كۈندىن كەم بولمايدۇ. ناۋادا بۇگۈن ئىككىلىرى دەرگاھىمىزغا كەلمىگەن بولسىلا، ئەتە جەڭگە سىلەر ئەمەس، بىز ئۇندىگەن بولاتتۇق. خەيرىيەت، بۇ گەپلەرنى دېيىشمەيلى. ھازىر مىرزا ئاببابەكرى جانابلىرىنىڭ مۇددىئاسىدىن ئاز ـ تولا خەۋەر تاپتۇق. ئەگەر ئۇنىڭ ھەقىقەتەن ئاشۇنداق مۇددىئاسى بولسا، ئەتە ـ ئۆگۈنگىچە كېڭىشىپ ئەھدە ـ ئىشەنچ ھاسىل قىلىشارمىز. ناۋادا ياغىغا تايىن تېپىپ قالسىمۇ بىز ھەرقاچان تەييار. ئۇشبۇ مۇددىئايىمىزنى يەتكۈزۈپ قويسۇنلار.

ـــ تولا ئوبدان، ـــ دېيىشتى ئىككى ئەمىر ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ.

خانىمزەر مىرزا ئۇلارنى چۇشلۇك غىزاغا تۇتۇپ قالدى، ئاندىن بىردىن يارام ئالتا مىندۇرۇپ ئۇزىتىپ قويدى.

※ ※ ※

قايتىپ كەلگەن ئىككى ئەمىردىن خانىمزەر مىرزىنىڭ گۇرزە ماھارىتىنى، بولۇپمۇ مىرزا ئەمىن قۇلبەگنىڭ ئېتىنى بىر گۇرزە بىلەن ئۇرۇپ يېقىتقانلىقىنى ئاڭلىغان مىرزا ئاببابەكرىنىڭ چىرايى تاتىرىپ كەتتى. ئىككى ئەمىر بولسا بۇنىڭغا دىققەت قىلـ

ماي بىر ـ بىرىدىن تۆھپە تالىشىپ توختىماي سۆزلەيتتى.

ـــ ئەسلىدە خانىمزەر مىرزىنىڭ گۈرزىسىنىڭ يوغانلىقىغا ھەمدە ئاشۇنداق يوغان گۈرزىنى خۇددى بىر تال يىگەننى پىر-قىراتقاندەك كۆچمەيلا ئويناتقىنىغا قاراپ ئىچى كاۋاكمىكىن دەپتىكەنمەن. قاراپ تۇرسام ئىككى نۆكىرى ئاران تەستە كۆتۈرۈپ مېڭىشتى. ھەزرىتى ئەلى شاھى مەردانىنىڭ كۈچى ھەرقانچە بولسا شۇنچىلىك بولغىيتتى.

ـــ مىرزا ئەمىن قۇلبەگ جانابلىرىنىڭ ئېتىنى ئۈرۈپ يىقىتىشلىرىنى دېمەملا تېخى. شۇنچە زور ئات بىر گۈرزىگە پايلىماي خۇددى ئەسكى تامدەك گۈپپىدە يىقىلىپ چۈشتى.

ـــ ئول ئاغا ـ ئىنى مىرزىلار سەر ئەمىرگە ئىتائەت قىلمىدىغاندەك ئەمەس.

ـــ ئۇنىڭغا ئالىيلىرىنىڭمۇ ماڭلايسۆيە مەھكىمىسىگە ئەمەس، بىۋاستە ئوردىغا پەرمانبەردارلىق قىلىش نىيىتى بار ئىدى دېسەم، بەكلا سۆيۈنۈپ كەتتى.

ئۇلار خانىمزەر مىرزا بىلەن قۇلنىمزەر مىرزىنىڭ ھەر بىر ئىش ـ ھەرىكەتلىرىدىن تارتىپ ھەر بىر ئېغىز سۆزلىرىگىچە ئېقىتماي ـ تېمىتماي يەتكۈزۈشتى.

ـــ كۆپ جاپا تارتىشتىلا، چىقىپ ئارام ئالسۇنلار، ـــ دېدى ۋۇجۇدىنى ئۇمىدسىزلىك چىرمىۋالغان مىرزا ئابابەكرى. ئىككى ئەمىر مىرزا ئابابەكرىنىڭ كەيپىياتىنىڭ ياخشى ئەمەسلىكىنى ھېس قىلىپ پەم بىلەن چىقىپ كېتىشتى.

مىرزا ئابابەكرىنى قايتىدىن غەم بېسىۋالغانىدى.

«ئول ئاغا ـ ئىنى مىرزىلارنى ھەقىقەتەن بوش چاغلاپ قاپتىمەن. شۇنچىلىك قالتىس ماھارىتى بار سەركەردىنىڭ لەشكەر-لىرىمۇ ئەلۋەتتە ماھارەتلىك بولىدۇ. ئىككى ئەمىرنىڭ گېپىدىن قارىغاندا، خېلىدىن بېرى پۇختا تەييارلىق كۆرۈپ قويغانكەن. شۇڭلاشقا، شۇنچىۋالا ياۋ لەشكىرى بۇرنىنىڭ تېگىدە نەرە تارتىپ تۇرسا كۆپكۆندۈزدىلا ئاشۇنداق غېمىدە يوق ئۇخلىيالىغان گەپ.

ئىشەنچى بولمىسا ھەرگىز ئۇنداق قىلالمايتتى. ئۇلار بىلەن بىر لىشىشىم ھەرگىز مۇمكىن ئەمەس. ئۇلار بىلەن بىرلەشسەم يەنىلا سۇلتان يۇنۇسخانغا ئىتائەت قىلسام بولىدۇ. سۇلتان يۇنۇسخانغا ئىتائەت قىلغىنىم ئاخىرقى ھېسابتا ماڭلايسۆيە ئەمىرنىگە ئىتائەت قىلغىنىم ئەمەسمۇ، شۇنچىۋالا قىلغان ئەجرىم بىكار بولىمىدۇ. يەنە كېلىپ مىرزا يانتاقبەگنىڭ ئۆلۈمىنى سۈرۈشتە قىلىسا كاللامدىن ئايرىلىپ قالمىسامۇ مەنسەپ ـ مەرتىۋەمدىن ئايرىلىپ قالىمەن. ئۇنداق ئەخمەقلىقنى ھەرگىز قىلمايمەن. سۇلتان يۇنۇسخانغا بېقىنماي ئۆز ئالدىمغا سەلتەنەت سۈرىمەن. ئول ئاغا ـ ئىنى مىرزىلار بول مۇددىئايمىنى ئەملگە ئاشۇرۇشتا ئېلىپ تاشلاشقا تېگىشلىك بىرىنچى توسالغۇ. ئۇلارنى كۆزدىن يوقاتماي، خوتەننى ئىلكىمگە ئالماي تۇرۇپ بۇ ئارزۇغا ھەرگىز يېتەلمەيمەن. ئۇلارنى ھازىر مەن يوقاتمىسام، كېيىنچە ئۇلار مېنى يوقاتقۇدەك. چۈنكى، ئۇلار سەر ئەمىر مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىغا سەركەشلىك قىلغان بىلەن سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرىغا ساداقەتمەن. سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرى مەقسىتىمىنى بىلىپ قالسا، ئۇلارغا مېنى جازالاش ھەققىدە يارلىق چۈشۈرىدۇ. ئول چاغدا مەن رىياكار، ئۇلار تۆھپىكار بولۇپ قالىدۇ. مەيدان جېڭى قىلىپ ئۇلارنى يېڭىشىم مۇمكىن ئەمەستەك قىلىدۇ. ئەما پۈت تىرەپ تۇرىمەن دەيدىكەنمەن، ئۇلار ھايات ياشىماسلىقى كېرەك. بولمىسا ھامان بېشىمغا بالا بولىدۇ، ئۇلارنى زادى قانداق يوقاتسام بولار؟... شۇنداق قىلايمۇ ـ يا؟...»

كاللىسىغا لىپپىدە كەلگەن بىر خىيالدىن مىرزا ئابابەكرى قاتتىق ھاياجانلىنىپ كەتتى.

«توغرا، ئاشۇنداق قىلاي. ئالەم ـ جاھان مېنى نامەرد دەپ لەنەتلىسە لەنەتلىمەمدۇ. مەيلى قانداق ئاھانەتكە قالاي، رەقىبلىرىمنى كۆزۈمدىن يوقىتىشىم كېرەك. ماڭا كېرىكى ياخشى نام ـ ئاتاق ئەمەس، تاجۇ تەخت...»

خوتەننىڭ ئاكا ـ ئۇكا ئەمىرلىرىنى جەڭ بىلەن ئەمەس،

ھېيلە ـ مىكىر بىلەن يوقىتىش قارارىغا كەلگەن مىرزا ئابابەكرى يەلكىسىنى بېسىپ تۇرغان تاغ غۇلاپ چۈشكەندەك بىردىنلا يەڭگىللەپ قالدى.

دەريا بويىدىكى ئوچۇقچىلىققا تىكىلگەن چېدىرنىڭ پەنجىرىلىرىدىن شامال ئۆتۈشۈپ تۇرسىمۇ، چېدىر ئىچى يەنىلا تىنچىق ئىدى. يىپەك يەكتەك بىلەن ئولتۇرغان مىرزا ئابابەكرى تەرلەپ، ئۇسساپ كەتكەنىدى. ئىككى مۇلازىمنىڭ يەلپۈشلىرى كار قىلماي ۋاقتاندەك قىلاتتى.

ـــ شاراب!

پەگادا قول باغلىغىنىچە مۆگدەپ تۇرغان مۇلازىم يىگىت چۆچۈپ ئېسىنى يىغدى ـ دە، دەرھال سىرتقا ماڭدى. مۇز پارچىلىرى سېلىنغان شەربەت مىرزا ئابابەكرىنىڭ ئۇسسۇزلۇقىنى قاندۇرغانىدى. ئۇ بىرپەس ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن قەغەز ـ قەلەم ئەكەلدۈردى.

«خەتنى شۇنداق قاملاشتۇرۇپ يازايكى، ئول ئاغا ـ ئىنى ئەمىرزادىلەر ئىشەنمەسلىككە سەۋەب تاپالمىسۇن...»

مىرزا ئابابەكرى قومۇش قەلەمنى سىياھدانغا سىلەپ خەت يېزىشقا كىرىشتى.

«بىسمىللاھىر رەھمانىر رەھىم

باھادىرلىقتا ئەلى شاھى مەردان، مەردلىكتە رۇستەمى داستانغا تەڭدىش شەھىدانە خوتەننىڭ ئاغا ـ ئىنى ئەمىرلىرى بولمىش خانىزەر مىرزا بىلەن قۇلنەزەر مىرزا جانابلىرىغا يېتىپ مەلۇم بولغايكى، كەمىنە مىرزا ئابابەكرى ئارزۇ ـ خاھىشىمغا يات ھالدا ماڭلايسۆيە سەر ئەمىرىگە پەرمانبەردارچىلىق قىلىپ، لەشكەر تارتىپ بوسۇغىلىرىغا كېلىشكە مەجبۇر بولدۇم. ئاللاھقا مىڭ قەتلە شۈكرىكى، ئەقلىمنى ئىشقا بۇيرۇپ دەرگاھلىرىغا ئەلچى ئەۋەتىپ خويمۇ ياخشى قىلغانكەنمەن. ئەلچىلەردىن مەقسەت ـ مۇد-

دىئالىرىنى بىلىپ تولىمۇ خۇرسەن بولدۇم. ئىككى كۈندىن بېرى ئۆزىمىزنى چاغلىماي ھەر بىرلىرىنى جەڭگە ئۇندەپ كۆپ ئەدەپسىزلىك قىلغان بولساقمۇ، ئەمما سەركەردە ـ لەشكەرلىرىمىزنىڭ ئۇزاق يول بېسىپ، ھېرىپ قالغانلىقىنى نەزەرگە ئېلىپ سەۋرچان بولۇشۇپلا، بەلكىم مەردلىكىنى، باھادىرلىقنى ھەق ـ دادىغا يەتكۈزۈشۈپلا. ھەقراست، بىز رەقىبلەردىن ئەمەسمىز، ھەممىمىز بۇيۇك سەلتەنەتنىڭ تاج ئىگىسى سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرىنىڭ ساداقەتمەن نۆكەرلىرىمىز. ئۆزئارا ياغى قىلىشمىزنىڭ ھاجىتى يوق. تۇر. كەمتىلىرى كالتە پەم ئادەم بولغاچقا، ماڭلايسۆيە سەر ئەمرىنىڭ پەرمانىنى بەجا كەلتۈرۈشىنلا ئويلاپ، باشقا ئاقىۋەتنى ئويلىماپتىمەن. راست گەپنى قىلسام، كەمتىلىرىنىڭمۇ ھەر بىرلىرىگە ئوخشاش ماڭلايسۆيە ئەمرىگە ئەمەس، بۇاستە ئوردىغا ــ سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرىغا پەرمانبەردارچىلىق قىلىش مۇددىئايىم باردۇر. بەلكىم شول تاپتا بۇ قۇرلارنى ئوقۇۋاتقىنىڭ ئۆشبۇ مۇددىئايىمدىن گۇمانلىنىپ قېلىشلىرى مۇمكىن. چۈنكى، سەر ئەمىر مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا كەمتىلىرىگە ھەم تاغا، ھەم ئۆگەي ئاتىدۇر. لېكىن شۇنى بىلىپ قېلىشسىلا، كەمتىلىرى تا بۇكەمگىچە ئۇنىڭدىن يا تاغلىق، يا ئاتىلىق مېھرىگە ئېرىشكەن ئەمەسمەن. ماڭلايسۆيە مەھكەمسىدە گەرچە ئۇرۇنباسار ئەمىر لەشكەرلىك مەرتىۋەم بولسىمۇ، لېكىن مەرتىۋەم ئىچكىلەر[1] بىلەن ئوخشاش بولۇپ كەلدى. ئەسلى ئول ئۆگەي ئاتامغا مەرھۇم ئاتامنىڭ سۈيۇرغاللىق زېمىنى بولمىش ياركەنت ۋىلايىتىنىڭ ئەمىرلىكىنى بىرقانچە نۆۋەت ئىلتىماس قىلىپمۇ ماقۇل كەلتۈرەلمىدىم. گەرچە ھازىر ياركەنت ۋىلايىتى قولۇمدا بولسىمۇ، لېكىن تېخىچە ئەمىرلىك مەنسىپىمگە پەرمان چۈشۈرۈپ بەرمىدى.

① ئىچكى ــ تۆۋەن دەرىجىلىك ئەمەلدار.

ئەمدى ماڭلايسۇيە مەھكىمىسىگە قايتىشىم يوق. ناۋادا كاللامنى كېسىپ ئاپارسا، ئۇ باشقا گەپ. ئاغا ـ ئىنى ئىك ـ كىلىرى بۇيۇك سەلتەنەتنىڭ تۆھپىكار ئەمىرلىرىدىن ھېـ ـسابلىنىدىلا، سۇلتان يۈنۈسخان ئالىيلىرىغا بولغان سادا ـ قەتلىرىگە قىل سىغمايدۇ. سەر ئەمىر مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا بولسا ئاغزىدىن خانغا بولغان ساداقەت، ۋاپا ئىبارە ـ لىرىنى چۈشۈرمىگىنى بىلەن ئەمەلىيەتتە ئۆزىنى سانى سۇلتان① ھېسابلاپ رىياغا يۈز تۇتۇۋاتىدۇ. ئىككىلىرىنىڭ ئەمىرلىك مەرتىۋىلىرىگە رىئايە قىلماي، ھە دېسە ئۆزىگە پەرمانبەردارلىق قىلىشقا مەجبۇرلىشىمۇ ھەم شۇنىڭدىـ ـدۇر. كەمتىلىرىگە ئوردىدىن بېرىلگەن رەسمىي ئەمىرلىك مەرتىۋەم بولمىغاچقا سەر ئەمىر بىلەن ئوچۇق ـ ئاشكارا قارشىلىشىشقا ئامالىم يوق. ناۋادا جانابى ئاغا ـ ئىنى مىر ـ زىلار بىر نىيەتكە كەلسە، ماڭلايسۇيە مەھكىمىسىگە ئەمەس، ئوردىغا پەرمانبەردارچىلىق قىلىش مۇددىئاسىنى بىلدۈرۈپ بىر پارچە ئەرز يازغاي. كەمتىلىرىمۇ ھەر بىرلىرىگە كۆـ مەك بولۇپ، مۇبارەك مۆھۈرلىرىنىڭ ئاستىغا ئەرزىمەس مۆھۈرۈمنى باسقايمەن. ئىشەنچىم كامىلكى، سۇلتان يۇـ نۇسخان ئالىيلىرى بۇ ئەرزنى تاپشۇرۇپ ئالسا مۇددىئايىـ ـمىزغا مۇۋاپىق يارلىق چۈشۈرىدۇ. ئول چاغدا خوتەن ئۇلا ـ يىتلا ئەمەس، ياركەنت ئۇلايىتىمۇ ماڭلايسۇيە مەھكىمىسـ ـىنىڭ بويۇنتۇرۇقىدىن قۇتۇلىدۇ. جانابى ئاغا ـ ئىنى مىرزىلار ئۇشبۇ مەكتۇپىمنى تاپشۇرۇۋالغاندا مېنىڭ سەر ـ كەردە ـ لەشكەرلىرىم ئاللىقاچان قىرىق چاقىرىم كەينىگە چېكىنگەن بولىدۇ. بول چېكىنىشىمنىڭ سەۋەبى شولكى، بىرنەچىدىن، ئۆزۈمنى چاغلىماي لەشكەر تارتىپ كېلىپ شىلتىڭ ئاتقانلىقىمدىن ئەپۇ سوراش؛ ئىككىنەچىدىن، ھۆرمەت ـ ساداقىتىمنى بىلدۈرۈش؛ ئۈچىنەچىدىن، ئۆزۈم

① سانى سۇلتان ـــ ئىككىنچى سۇلتان.

تەلەپ قىلغان كىشىمنىڭ دەريانىڭ ئۇ تەرىپىدە ئەمەس، بۇ تەرىپىدە تۇرۇلۇشىگە كاپالەتلىك قىلىش. ناۋادا كەمىنە لەرنىڭ ئۇشبۇ ئىلتىماسىنى لايىق كۆرۈشسىلە ئۆزۈمنى تولىمۇ بەختىيار ھېسابلايمەن، لايىق كۆرۈشمىسىلىمۇ قىلچىلىك ئاغرىنمايمەن، ھەم دەرھاللا سەركەردە ـ لەشكەرلەرمنى ئېلىپ يارکەنتكە قايتىمەن. بۇنىڭ ئۈچۈن سەر ئەمەر مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىدىن ھەر نە جازا كۆر-سەم ئۆزۈمنىڭ شورى دەيمەن. يەنە شۇنىمۇ سەمىلىرىگە سېلىپ قويايكى، كىشىمنى دەريانىڭ ئۇ تەرىپىدە ئەمەس، بۇ تەرىپىدە تۇرۇشنى تەكلىپ قىلىشمدىكى سەۋەب، جانابـ لەرنىڭ سەركەردە ـ لەشكەرلىرى ھەم خوتەندىكى ئاۋام-نىڭ نەزەردە بىز جازا يۈرۈشى قىلغۇچى ھېسابلىنىمىز. دەريانىڭ ئۇ قىرغىقىغا ئۆتۈپ كىلىشىم تۇرسەك، ئۇلار ئا-غا ـ ئىنى ئەمرلەر سۈلھىگە كىلىشكە مەجبۇر بولۇپ قال-غان ئوخشايدۇ، دېگەن خىيالغا كىلىپ قىلىشى مۇمكىن. شۇڭا بىز ئارقىمىزغا چېكىنگەندىن كېيىن دەريانىڭ بۇ قىرغىقىدا كىلىشىم تۇرسەك، ھەر بىرلىرىنىڭ جاسارىتـ-گە لەشكەرمۇ، ئاۋاممۇ تەھسىن ئېيتىدۇ. ناۋادا دەريانىڭ بۇ تەرىپىگە ئۆتۈشكە ئىشەنچ قىلالمىسىلا، كەمىنىلىرى دەريا-نىڭ ئۇ تەرىپىگە ئۆتسەممۇ بولىدۇ. پەرمانلىرىنى كۈتىمەن.

كامالى ئېھتىرام بىلەن ئاباباكرى مىرزىدىن دەپ بـ-لۇرلا.»

مىرزا ئاباباكرى مەكتۇپنى بىر قۇر ئوقۇپ چىقماندىن كې-يىن مىرزا ئەمىن قۇلبەگ بىلەن مىرزا ھۈسەينبەگنى چاقىرتـ-تى.

ـــ كۆرۈپ بېقىشسىلا، ـــ دېدى ئۇ مەكتۇپنى ئىككى ئەمىر-نىڭ ئالدىغا سۇرۇپ.

بايام قاپىقى تۇرۇلۇپ قالغان مىرزا ئاباباكرىنىڭ بىردەمدىلا

ئېچىلىپ قالغىنىنى كۆرگەن ئىككى ئەمىر نېرى ـ بېرىسىنى ئويلاشقا ئۇلگۇرمەيلا خەتكە ئالدىراش كۆز يۈگۈرتتى.

ـــ يېزىلغان بىر قىسىم ئىبارىلەر ئول ئاغا ـ ئىنى مىر ـ زىلارنىڭ خورىكىنى ئۆستۈرۈپ قويماسمۇ ئالىيلىرى؟ـــ تەئەجـ جۈپلەنگەن ھالدا سورىدى مىرزا ھۈسەينبەگ.

ـــ شۇنچە ھەشەم تارتىپ كېلىپ جەڭ قىلمايلا چېكىنسەك، سەركەردە ـ لەشكەرلەرنىڭ جاسارىتىگە نۇقسان يېتەرمىكىن، ـــ دېدى مىرزا ئەمىن قۇلبەگ.

ئىككى ئەمىرنىڭ گۇمانىنى ئاڭلاپ مىرزا ئابابەكرىنىڭ ئىـ شەنچى تېخىمۇ ئاشتى. ئۇ ئاكا ـ ئۇكا خوتەن مىرزىلىرىنىڭمۇ مۇشۇ ئىككى ئەمىردەك تۇيغۇغا كېلىشىنى تولىمۇ ئارزۇ قىلاتتى. ئادەتتە ھەرقانداق يېقىن ئادەمنىڭمۇ ئالدىراپ ئىشەنمەيدىغان، ئوي ـ خىيالىنى ئاشكارىلىمايدىغان مىرزا ئابابەكرى مىيىقىدا كۈلۈپ قويدى.

ـــ ئىككىلىرى بۇ تەرىپىگە باش قاتۇرماي، ئەلچىلىكىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقىپ بېرىشىسلە بولدى. ئول ئاغا ـ ئىنى مىر ـ زىلار راست ئېيتىدۇ، ھەممىمىز بۇيۇك سەلتەنەتنىڭ نۆكەرلىرىـ مىز. ئۇلار ياغىنى خالىمىغانىكەن، ئەلۋەتتە بىزمۇ يول قويۇشـ مىز كېرەك. ھەممە گەپنى مەكتۇپقا پۈتۈپ قويدۇم. بىز ئۇچۇن ئول ئاغا ـ ئىنىلەرنىڭ ئىشەنچىگە ئېرىشىش ھەممىدىن مۇھىم. بۇنى ئىككىلىرىگە ئۆگەتمىسەممۇ بولۇر، دەرھال يولغا چىقىشـ سىلا.

ھە دېسىلا ئۆز ئالدىغا مۇستەقىل سەلتەنەت تىكلەشنىڭ داۋرىنى قىلىدىغان مىرزا ئابابەكرىنىڭ تۇيۇقسىزلا سۇلتان يۇـ نۇسخان سەلتەنەتىگە ساداقەتمەن بولۇپ قېلىشى ئىككى ئەمىرنى گاڭگىرىتىپ قويغانىدى، لېكىن يەنە ئۇنى ـ بۇنى سوراشقا پېتـ نالمىدى.

ئۇلار مەكتۇپنى ئېلىپ چىقىپ كېتىشتى.

مىرزا ئابابەكرى مىرزا سەدىردىن قۇشچىنى چاقىرتىپ

قارارگاھنى ھازىرنىڭ ئۆزىدىلا قىرىق چاقىرىم چېكىنىدۇرۇشكە پەرمان بەردى.

※ ※ ※

ـــ ئۇلار راستىنلا قارارگاھلىرىنى چۈۋۈۋاتامدۇ؟ ـــ تەئەججۇپلىنىپ سورىدى خانىمزەر مىرزا.

ـــ شۇنداق جانابلىرى. ئەھۋالدىن قارىغاندا چېكىنىدىغان ئوخشايدۇ.

ـــ بىرەر ھىيلە ئىشلىتىۋاتامدۇ ـ يا، ـــ دېدى قۇلىمزەر مىرزا گۇمانسىراپ، ـــ ئېھتىيات بىلەن كۆزىتىڭلار.

ـــ مەلۇم بولغاي، ـــ ئالدىراش كىرىپ كەلگەن بارگاھ بېگى قول باغلىدى، ـــ مىرزا ھۇسەينبەگ بىلەن مىرزا ئەمىن قۇلبەگ يەنە ئەلچىلىككە كەپتۇ.

خانىمزەر مىرزا بىلەن قۇلىمزەر مىرزا بىر ـ بىرىگە قارىشىۋالدى.

ـــ باشلاپ كىرسۇنلار، ـــ دېدى تەڭلا پەرمان بېرىپ.

سەر چېدىرغا كىرىپ كەلگەن ئىككى ئەمىر قىسقىلا سالام ـ سەھەتتىن كېيىن مىرزا ئابابەكرىنىڭ خېتىنى تاپشۇردى.

ـــ ئىككىلىرى ئارام ئېلىشىپ تۇرۇشسىلا، ھېلىغىچە جاۋابىنى بېرىمىز، ـــ دېدى خەتكە بىر قۇر كۆز يۈگۈرتۈپ چىققان خانىمزەر مىرزا.

ئىككى ئەمىرنى بارگاھ بېگى باشلاپ چىقىپ كەتتى.

مىرزا ئابابەكرىنىڭ خېتى ۋە لەشكەرلىرىنى دەرھال چېكىندۈرۈشى خانىمزەر مىرزىنى ئوبدانلا قانائەتلەندۈرۈپ قويغانىدى.

ـــ مىرزا ئابابەكرى ئىشنىڭ يولىنى بىلىدىغان ئادەم ئىكەن، ـــ دېدى ئۇ ئىنىسى ۋە باشقا سەركەردىلىرىگە قاراپ، ـــ مەن ئەمىر سەييىدئەلى ئالپىنىڭ ئەۋلادىنى بۇۋىسىغا ئوخشاش ھا-

كاۋۇر، يولسىز ئادەملەرمىكىن دەپتىكەنمەن، مۇنۇ نەۋرىسى خېلى كىچىك پېئىل ئادەمدەك قىلىدۇ.

ــ زىنھار ئالدىراپ باھا بەرمىگەيلا ئاغا، ــ دېدى ئاكىسىنىڭ قولىدىن خەتنى ئېلىپ تېزلا ئوقۇپ چىققان قۇلنەزەر مىرزا، ــ ئۆز تاغىسىغا ۋاپا قىلمىغان ئادەمنىڭ بىزگە ۋاپا قىلىشى ناتايىن.

ــ قەدىرلىك ئىنىم، سۆزلىرى بەرھەق، ــ دېدى خاننەزەر مىرزا، ــ لېكىن ئۇشبۇ خەتنى سىلىمۇ كۆردىلە، مىرزا ئابابەكنىڭ ھەقىقەتەن تاغىسىغا قورساق كۆپۈكى بار. ئۇ ئەينى يىلى مەرھۇم سۇلتان دوستمۇھەممەدخان ئوردىسىدىن قېچىپ تاغىسى بولمىش ئول مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ قېشىغا پاناھ تارتىپ كەلگەندىن بېرى ماڭلايسۆيە مەھكىمىسىدە ئەمەلىي ھوقۇققا ئېرىشەلمەي قۇرۇق ئۆستەڭگە مىراب بولۇپ يۈردى. ئانسى ئايجامال ئاغىچىنىڭ ئۇنى يارىكەنتىنىڭ ئەمىرلىكىگە تەيىنلىتىش ئۈچۈن ئاۋۇال سۇلتان دوستمۇھەممەدخانغا، كېيىن سۇلتان يۇنۇسخانغا، ھازىر كۆيۈسى بولمىش مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىغا ئېغىز ئاچقاندىلىقى ھەققىدە مىش ـ مىش گەپلەرنى ئاڭلىغانىدىم. مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئۇنى يارىكەنتىنىڭ ئەمىرلىكىگە تەيىنلىسە تامامەن بولاتتى، خان ئالىيلىرىمۇ ئۇنىڭغا شۇنداق ئىمتىيازنى بەرگەندى. بىراق ئۇ ئۇنداق قىلمىدى. ئول بەختسىز ئۆگەي ئوغلىنى يېنىدىن نېرى قىلمىدى. ئۇنىڭ بۇ قېتىم خوتەنگە لەشكەر تارتىپ كېلىشىمۇ بىئىلاجلىقتىن بولغان. بىز ھېچبولمىغاندا بۇ تەرىپىگە ئىشەنسەك بولىدۇ.

ــ ئۇنداقتا ئۇنىڭ بىلەن كېلىشىم تۈزىدىكەنمىز ـ دە.

ــ ئەلۋەتتە، ــ دېدى خاننەزەر مىرزا قەتئىيلىك بىلەن، ــ بىرنەچچە يىلدىن بېرى بۇ دەۋانى ئۆز ئالدىمىزغا قىلىپ ئاقتۇرالمىغاندۇق، مانا ئەمدى مىرزا ئابابەكرى ئۆز ئىختىيارلىقى بىلەن خان ئالىيلىرىغا بىرلىكتە ئەرز سۇنايلى دەۋاتسا، رەت

قىلساق بولماس. ئۇ نېمىلا دېگەنبىلەن مەرھۇم ساناز مىرزىنىڭ ئوغلى. ساناز مىرزا بىلەن سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرىنىڭ ئوتتۇرىسىدا چوڭقۇر دوستلۇق بار ئىدى. ئۇنىڭ بىلەن بىرلىشىپ ئەرز سۇنساق خان ئالىيلىرى ئەرزىمىزگە چوقۇم ئېتىبار بىلەن قارايدۇ. شۇ باھانىدا ماڭلايسۆيە مەھكىمىسىنىڭ بويۇنتۇرۇقىدىن قۇتۇلىمىز.

ـــ ئۇنداق بولسا بىز دەريانىڭ ئۇ تەرىپىگە ئۆتۈپ يۈرمەيلى، ئالدىمىزغا كەلسۇن، ـــ دېدى قۇلنەزەر مىرزا.

ـــ ئۇنداق قىلساق ھەيۋىمىزنى سۇندۇرغان بولۇپ قالۇر-مىزمىكىن. مەكتۇپنىڭ ئاخىرقى قۇرلىرىغا ئوبدانراق قاراپ باقسىلا، ئىشەنچ قىلالمىسلا مەن ئۆتسەممۇ بولىدۇ، دەپتۇ. بىز نېمىشقا ئىشەنچ قىلالمىغۇدەكمىز؟ دەريانىڭ ئۇ تەرىپىمۇ ئوخشاشلا بىزنىڭ تەسەررۇپىمىز. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئىلكىمىزدە شۇنچىۋالا باھادىر سەركەردە ـ لەشكەرلىرىمىز بار. مىرزا ئاتابەكرى دەريانىڭ بۇ تەرىپىگە ئۆتسە لەشكەر بىلەن ئاۋام بىزنى جازا يۈرۈشى قىلغۇچى قوشۇنغا تاقابىل كېلەلمەي سۇلھى تەلەپ قىلغان ئوخشايدۇ دەپ قېلىشى ئېنىق. ئەڭ ياخشىسى بىز ئۆتەيلى.

مىرزا ئاتابەكرىنىڭ ھېيلىسى تەسىرىنى كۆرسەتكەنىدى. قۇلنەزەر مىرزا ئاكىسى بىلەن يەنە تىكلىشىپ تۇرۇشنى خالىماي بېشىنى ئەگدى.

ـــ دېگەنلىرىدەك بولسۇن ئاغا.

ـــ ئەلچىلەرنى باشلاپ كىرسۇنلار، ـــ دېدى خانىنەزەر مىرزا.

بارگاھ بېگى ئىككى ئەمىرنى باشلاپ كىردى.

ـــ بىز مىرزا ئاتابەكرىنىڭ سۇلھى تەلىپىنى قوبۇل قىلىدۇق، ـــ دېدى خانىنەزەر مىرزا، ـــ كېلىشىمنى ئەتە دەريانىڭ ئۇ تەرىپىگە ئۆتۈپ ئىمزالىغايمىز.

ـــ ئەمىر جانابلىرى مەرھەمەتلىكتۇر، ـــ دېدى مىرزا ئەمىن

قۇلبەگ، ــ سۇلھى تەلىپىمىزنى قوبۇل قىلغانلىقلىرىدىن مىرزا ئابابەكرى جانابلىرى چوقۇم خۇش بولىدۇ.

ــ مۇمكىن بولسا ئەمىر جانابلىرى سۇلھى شەرتلىرى بىلەن خان ئالىيلىرىغا سۇنىدىغان ئەرزنى پۈتۈپ بەرگەن بولسىلا ئالغاچ كەتكەن بولساق، ــ دېدى مىرزا ھۇسەينبەگ.

ــ ئىككىلىرى كېتىۋېرىشسىلە. شەرتنامە بىلەن ئەرزنامىنى تەييارلاپ ئارقىلىرىدىن ئەۋەتىپ بېرىمەن.

ــ خوش. ئۇنداق بولسا ئەتە كۆرۈشەيلى.

※ ※ ※

كېچىدىن چىققان بوران تاڭغا يېقىن توختىغان، لېكىن ھاۋا يەنىلا تۇتۇلۇپ قالغان بولۇپ، ھۆل ـ يېغىن ئاز بولىدىغان خوتەن ئاسمىنىدا سىم ـ سىم يامغۇر چۈشۈشكە باشلىغانىدى. چېكىنگەن قىياپەتكە كىرىۋالغان مىرزا ئابابەكرى كېچىدىن چىققان بوراندىن پايدىلىنىپ لەشكەرلىرىنى دەريا بويىدىكى يارلىق، دۆڭلۈكلەرنىڭ كەينىگە يوشۇرۇشقا ئۇلگۈرگەنىدى.

خوتەن ئەمىرلىرىنى سۇلھى تۈزۈشكە ئالدىراۋاتقان ئوخشايدۇ دېگەن تۇيغۇغا كەلتۈرۈشنى كۆڭلىگە پۈككەن مىرزا ئابابەكرى ئەتىگەندىلا ئەللىك نۆكەرنى ھەمراھ قىلىپ دەريا قىرغىقىغا ئون چاقىرىم كېلىدىغان جايدا ساقلاشقا باشلىدى.

ــ مىرزا ئابابەكرىنىڭ راستىنلا ئەللىك نۆكىرى بارمىكەن؟ ــ سورىدى خانىنەزەر مىرزا.

ــ شۇنداق جانابلىرى، ــ دېدى يەزەك سەركەردىسى، ــ ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇلار دۇبۇلغا ـ ساۋۇتمۇ كىيمەپتۇ.

خانىنەزەر مىرزا دەرگۇماندا بولغان ھالدا يېڭىلا ياساتقان قىزغۇچ ساقىلىنى سىلاپ قويدى.

ــ ئەمىرزادە بىزگە شۇنچىۋالا ئىشەنگەن يەردە، بىزمۇ ئۇنچە كۆپ لەشكەر ئالمىساقمۇ بولامدۇ نېمە؟...

بەش مىڭ سەركەردە ـ لەشكەر بىلەن دەريادىن ئۆتۈشنى پىلانلىغان خانىزەر مىرزا بىردىنلا ئويلىنىپ قالدى.

«خەق ئاران ئەللىك نۆكەر بىلەن سۇلھىگە كەلگەن تۇرسا، مەن بەش مىڭ لەشكەر بىلەن بارسام قانداق بولۇر؟ كىشىلەر بۇنى ئاڭلىسا مېنى قورققان ئوخشايدۇ دەپ قالار ھەقىچان. ھېچبولمىغاندا مىرزا ئاباباكرى كۆڭلىدە زاغۇ تۇتماي[1] قالمايدۇ...»

ـــ بەش مىڭ لەشكەرنى دەريادىن ئۆتكۈزۈۋېرەيلى ئاغا، ـــ دېدى قۇلىنەزەر مىرزا ئاكسىنىڭ يالتىيىپ قالغىنىنى كۆرۈپ، ـــ ئەمما سىلى ئەللىك نۆكەر بىلەن بېرىپ مىرزا ئاباباكرى بىلەن كۆرۈشسىلە.

ـــ بۇنداق قىلساق نامەردلىك بولۇپ قالارمىكىن؟

ـــ ھەرگىز ئۇنداق بولمايدۇ. مىرزا ئاباباكرىنىڭ لەشكەرلىرى تۇمەندىن ئاشىدۇ. گەرچە تۇنۇگۈن قارارگاھنى قىرىق چاقىرىم چېكىندۇرىمەن دېگەن بولسىمۇ، راست ـ يالغانلىقىغا بىر نېمە دەپ بولمايدۇ. كېلىشىم ئىمزالاپ بولغۇچە ھەرھالدا ئېھتىيات قىلغىنىمىز ئەۋزەل.

خانىزەر مىرزا ئىنىسىنىڭ سۆزلىرىنى ئورۇنلۇق ھېسابلىدى.

ـــ مەيلى، شۇنداق قىلايلى، ئەمما لەشكەرلىرىمىز دەريانىڭ بويىدىن مىدىرلىمىسۇن.

خانىزەر مىرزا بەش مىڭ لەشكەر بىلەن ئىنىسىنى دەريا بويىدا قالدۇرۇپ قويۇپ ئەللىك نۆكىرىنى ئېلىپ مىرزا ئاباباكرىنىڭ ئالدىغا قاراپ ماڭدى ـ دە، يۇز ـ يۇز ئەللىك قەدەم ئارىلىق قالغاندا توختىدى. ئۇ بىر قاراپلا قارشى تەرەپتىكى ئاتلىقلارنىڭ ئالدىدا، ئاتنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرسىمۇ خۇددى ئۆرە تۇرغاندەك كۆرۈنىدىغان مىرزا ئاباباكرىنى بىر قاراپلا تونۇدى.

«ئىككىلىمىز بىر جەمەتتىن بولساقمۇ، لېكىن خۇدايىم سەييىدئەلى ئالپ ئەۋلادىغا بوي ـ بەستنى ئايماي بەرگەنكەن.

① زاغۇ تۇتۇش ـــ زاڭلىق قىلىش، مەسخىرە قىلىش.

ئەينى يىلى سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرىغا سالام بەرگىلى بارغـ ـىمدا ئۇنىڭ بىلەن نېمىشقا كۆرۈشۈپ قالمىغان بولغىيتتىم. ھە راست، ئول چاغدا ئاباباەكرى مىرزا قەشقەردە ئىدى. ئۇنىڭ ئۇسـ ـتىگە ئەمىرلىك مەرتىۋىسىمۇ يوق ئىدى. ئۇ ھەقىقەتەن تەرىپىنى ئاڭلىغىنىمدىنمۇ بويلۇق ئادەمكەن. ئاستىدىكى ئاۋۇ ئاتمۇ ئەرەب ئاتلىرىنىڭ نەسلىدىن ئوخشايدۇ، ئىگىسىگە ئوخشاشلا زور ئات ئىكەن...»

شۇ تاپتا مىرزا ئاباباەكرىمۇ خانىزەر مىرزىنى كۆزىتىۋاتـ ـاتى.

«قولىدىكى ئاۋۇ گۈرزىسى تۇنۇگۈن مىرزا ئەمىن قۇلىبەگنىڭ ئېتىنى بىر ئۇرۇپلا يىقىتىۋەتكەن گۈرزە شۇ ئوخشىمامدۇ؟ بۇنداق ئېغىر قورالنى ئېلىپ يۈرۈش ئۇچۇن ئىككى بىلىكىدە بۇقىنىڭ كۈچىدەك كۈچ بولمىسا بولمايدۇ. نۆكەرلىرىم بۈيرۇغان ئىشنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالارمۇ؟ ھەرقانچە بولسىمۇ بىرى بىر قولىغا تەڭ كېلەلەر ...»

مىرزا ئاباباەكرى خىيالىنى يىغىشتۇرۇپ سەكىرەپ ئاتتىن چۈشتى ـ دە، ئوڭ قولىنى كۆكرىكىگە ئېلىپ، ئېگىلىپ تۇرۇپ سالام بەردى:

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ئەمىر جانابلىرى. ئېھتىرامىمنى قوبۇل قىلغايلا!

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ـــ دېدى خانىزەر مىرزىمۇ ئاتتىن چۈشۈپ، ـــ ئەمىرزادەم بىلەن خوتەن زېمىنىدا دىدارلاشتۇق مانا.

ـــ كەمىنە ماڭلايسۈيە ئەمىرىنىڭ قول ئاستىدىكى ئورۇنبا ـ سار سىپاھلاردىن بولغاچقا، پەرمانغا سەركەشلىك قىلىشقا پېتـ ـىنالماي، لەشكەر تارتىپ كېلىپ خويمۇ ئەدەپسىزلىك قىلدىم. بۇ گۇناھىم ئۈچۈن يېنىشلاپ ئەپۇ سورايمەن. ئەسلىدە ئالدىلىرىغا يۈگۈرۈپ بېرىپ، تونلىرىنىڭ پېشىگە قونغان مۇبارەك چاڭلارنى كۆزۈمگە سۈرتسەم ياخشى بولاتتى، لېكىن سۇلھى يوسۇنى بۇنىڭغا يول قويمىدى. شۇڭا، كېلىشىمنامىنى تېزرەك ئىمزالاپ، جانابلـ ـار

رىنىڭ مۇبارەك قوللىرىنى سىقسام دېگەن ئارزۇدىمەن.

ــ كەمىنىلىرىنىڭ ئارزۇسىمۇ ھەم شۇ ــ دېدى خانىزەر مىرزا ئارتۇقچە تەۋازۇ قىلىپ كەتمەي، ــ ئۇنداق بولسا ئەلچى چىقارتقايلا، شەرتنامىنى تاپشۇرۇۋالغاي. كۆڭۈللىرىگە خوپ كېلىمىگەن جايلىرى بولسا ئىزھار قىلغايلا، بامەسلىھەت ئۆزگەرتەرمىز. ئادالەتپاناھ سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرىغا ئەۋەتمەكچان ئەرزنى بىر داستىخاندا ئولتۇرۇپ تۇز يېيىشكەچ تەييارلارمىز.

خانىزەر مىرزىنىڭ سېپىدىن ئىككى سەركەردە شەرتنامىنى ئېلىپ بېشىدىن ئېگىز كۆتۈرۈپ مىرزا ئابابەكرىنىڭ سېپىگە قاراپ ماڭدى. شۇ ھامان مىرزا ئابابەكرىنىڭ سېپىدىنمۇ ئىككى سەركەردە چىقىپ شەرتنامىنى تاپشۇرۇۋېلىشقا ماڭدى. ئۇلار مەيداننىڭ ئوتتۇرىسىدا ئۇچراشتى ۋە شەرتنامىنى ئېلىپ باشلىرىدىن ئېگىز كۆتۈرگىنىچە كەينىگە ياندى. شەرتنامىنى بېشىدىن ئېگىز كۆتۈرۈپ مېڭىشىدىكى مەقسەت تىنچلىق، ئاسايىشلىقتىن دېرەك بېرىدىغان بۇ كېلىشىمنامىگە بولغان ھۆرمەتنى بىلدۈرەتتى. چۈنكى، كېلىشىم ئىمزالانغان ھامان ئۇرۇش، قان تۆكۈلۈشلەرگە خاتىمە بېرىلەتتى. شۇڭلاشقا، كېلىشىم ــ شەرتنامىلەرنى ئاشۇنداق باشتىن ئېگىز كۆتۈرۈپ ماڭىدىغان قائىدە بار ئىدى.

مىرزا ئابابەكرى شەرتنامىنى قولىغا ئېلىپ مۇنداقلا كۆز يۈگۈرتۈپ قويدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ ئۈچۈن بۇ شەرتنامىنىڭ مەزمۇنى مۇھىم ئەمەس ئىدى. چۈنكى، ئۇنى بىردەمدىن كېيىن يىرتىپ تاشلايدىغانلىقى ئۆزىگە ئايان ئىدى. ئۇ مېيقىدا كۈلۈپ قويۇپ خانىزەر مىرزىغا قاراپ توۋلىدى:

ــ ئەمىر جانابلىرى، كەمىنىلىرى سىلى قويغان شەرتلەرنىڭ ھەممىسىگە قوشۇلدۇم، قىلچىلىك تەڭسىزلىك يوقكەن، لىللا بولۇپتۇ.

مىرزا ئابابەكرى مۇھۇرداردىن شەرتنامىگە مۇھۇر بېسىشقا بۇيرۇدى.

ــ مېنىڭ مۇھۇرۇم خانىزەر مىرزىنىڭ مۇھۇرىنىڭ ئاس-

تىغا بېسىلسۇن، ـــ دېدى ئۇ مۆھۈردارغا قاراپ.

مۆھۈردار مۆھۈر بېسىلغان كېلىشىمنامىنى مىرزا ئابابەكـ رىگە ئۇزاتتى.

ـــ ئەمىر جانابلىرى، مۆھۈرۈمنى باستىم، ـــ توۋلىدى ئۇ خانىزەر مىرزىغا قاراپ، ـــ تۈزۈشكەن كېلىشىمىمىزنىڭ تېخـ مۇ مۇستەھكەم بولۇشى ئۈچۈن كالامۇللا تۈتۈپ قەسەم قىلىشنى تەلەپ قىلىمەن. مانا مەن ئاۋۋال تۈتۈپ قەسەم قىلىمەن، ـــ مىرزا ئابابەكرى يېنىدىكى نۆكەر تەڭلىگەن قۇرئانىنى ئېلىپ ئاۋۋال پېشانىسىگە تەگكۈزۈپ تاۋاپ قىلدى، ئاندىن سۆيدى، ـــ ئون سەككىز مىڭ ئالەمنىڭ يارانقۇچىسى بولغان قۇدرەتلىك يەـ گانە ئاللاھ گۇۋاھكى، ئارىمىزدا ئىمزالانغان پۈتۈم ـ شەرتلەرگە خىلاپلىق قىلسام، مېنى مۇشۇ كالامۇللا ئۇرغاي.

مىرزا ئابابەكرى قۇرئاننى نۆكەرگە تەڭلەپ تۇرۇپ پىچىرلـ دى:

ـــ قېنى بېرىڭلار، ھەربىرىڭلار چاقچان ھەم قەتئىي بولـ سۇن. ھەممە ئىشنى ئۆگەتكىنىم بويىچە قىلىڭلار. ئېسىڭلاردا بولسۇنكى، ناۋادا ئىشنى ئەپلەشتۈرەلمەي چاندۇرۇپ قويساڭلار يەتمىش پۇشتۇڭلارغىچە بىرىنى قويماي قىرىپ تاشلايمەن.

ـــ خاتىرجەم بولسىلا ئالىيلىرى، پەرمانلىرىنى بېشىمىز بىلەن ئورۇنلايمىز.

مىرزا ئابابەكرىنىڭ كېلىشىمنى قۇرئان تۈتۈپ مۇستەھكەمـ لەش تەلىپىگە خانىزەر مىرزا دەرھال قوشۇلدى. چۈنكى، قۇرئان تۈتۈپ قەسەم بېرىش ئەزەلدىن داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان ئەنئەنە ئىدى.

خانىزەر مىرزا مۆھۈر بېسىلغان كېلىشىمنامىنى قولىغا ئالدى. مىرزا ئابابەكرىنىڭ مۆھۈرنى ئۆزىنىڭ مۆھۈرىنىڭ يېنىغا ئەمەس، ئاستىغا باسقىنىنى كۆرۈپ كەمتەرلىكىگە قايىل بولدى.

«ئابابەكرى مىرزا ھەقىقەتەن مەرد ئادەمكەن. ئۆزىنى مەندىن تۆۋەن تۇتۇپ، مۆھۈرىنى مۆھۈرۈمنىڭ ئاستىغا بېسىپتۇ. ئۇنىڭغا

ئىشەنسەم بولغۇدەك...»

ـــ ئەمىر جانابلىرى كالامۇللاغا قول تەگكۈزۈپ بەرگەي، ـــ دېدى نۆكەر قۇرئاننى ئىككى قوللاپ تەڭلەپ تۇرۇپ.

خانىمزەر مىرزا خىيالىنى يىغىشتۇرۇپ، قۇرئاننى ئېلىش ئۈچۈن قولىنى ئۇزاتتى. دەل شۇ چاغدا نۆكەر چاقماق تېزلىكىدە خانىمزەر مىرزىنىڭ ئىككى قولىغا مەھكەم ئېسىلىۋالدى. مەرۇپ بۇقا ئىسىملىك بۇ نۆكەر مىرزا ئاباباكرىنىڭ خاس نۆكەرلىرى ئارىسىدا كۈچتۈڭگۈرلەردىن سانىلاتتى، بىر بۇقىنى كۆچىمەيلا يىقىتالايتتى، قول قايرىشتا يارىكەنتتە ئۇنىڭ تەڭدىشى يوق ئىدى. بەخىرامان تۇرغان خانىمزەر مىرزا كۈتۈلمىگەن بۇ ھۇجۇمدىن بىرنەچچە دەقىقە ئېسىنى يوقىتىپ قويدى. ئۇنىڭغىچە مەرۇپ بۇقىنىڭ يېنىدا تۇرغان يەنە بىر نۆكەر قوينىدىن خەنجىرىنى چىقىرىپ ئۇلگۈردى. خانىمزەر مىرزا غەزەپ بىلەن يۇلقۇنۇپ ئوڭ قولىنى مەرۇپ بۇقىنىڭ قولىدىن ئاجرىتىشقا ئۇلگۈرگەن بولسىمۇ، لېكىن پاتىڭغا ئۇرۇلغان خەنجەر زەربىسىدىن سول قولىنى بوشىتىشقا ماجالى يەتمىدى. خەنجەر ئىككىنچى قېتىم ئۇنىڭ دۇمبىسى تەرىپىدىن نەق يۈرىكىگە سانجىلدى. بىرىنچى خەنجەر دىلا خانىمزەر مىرزىنىڭ بويۇن تومۇرى ئۈزۈلۈپ كەتكەنىدى. سەركەردىسىنىڭ قەستىكە ئۇچرىغىنىنى كۆرۈپ ئەللىك نەپەر نۆكەر چۆچۈپ كەتتى ۋە مەرۇپ بۇقا بىلەن ھەمراھىغا قاراپ ئېتىلدى. بۇ چاغدا نېرىدىن ئەھۋالنى كۆزىتىپ تۇرغان مىرزا ئابا-بەكرى نۆكەرلىرىگە ھۇجۇم قىلىش بۇيرۇقى بەردى. سەپنىڭ ئار-قىسىدا يوشۇرۇنۇپ تۇرغان ناغرىچى ناغرا چېلىپ بۆكتۈرمىدە تۇرغان لەشكەرلەرگە ھۇجۇمغا ئۆتۈش بەلگىسى بەردى. شۇ ھامان مىڭلىغان لەشكەرلەر خۇددى يەردىن ئۇنۇپ چىققاندەكلا پەيدا بول-دى. مەرۇپ بۇقا بىلەن ھەمراھىنى قىلىچلاپ پارە ـ پارە قىلە-ۋەتكەن خانىمزەر مىرزىنىڭ نۆكەرلىرى ھەرقانچە قارشىلىق كۆرسىتىپمۇ ئۆزلىرىدىن نەچچە ھەسسە كۆپ ياۋغا تەڭ كېلەلمە-دى.

دەريا بويىدا بەش مىڭ لەشكەر بىلەن ئاكسىنىڭ خەۋىرىنى كۈتۈپ تۇرغان قۇلنەزەر مىرزا تۇيۇقسىز ياڭىرىغان ناغرا ئاۋازىنى ئاڭلاپ يۈرىكى ئاغقاندەك بولدى.

«نېمە ئىش بۇ، ئەجەب ناغرا چېلىنىپ كەتتى ـ يا؟ كېلىشىمنى ئىمزالاپ بولغان بولسا تەبرىكلەۋاتامدۇ ـ يا؟ لېكىن بۇ تەبرىكلەش ناغرىسى ئەمەس، جەڭ ناغرىسىغۇ...»

ئۇنىڭ خىيالىنى داۋاملاشتۇرۇشقا رايى بارمىدى.

ـــ ئاتلىنىڭلار، ـــ دېدى سەركەردىلىرىگە قاراپ، ـــ دەرھال ئاغامنىڭ قېشىغا بارايلى.

ئۇلار ئىككى ئۈچ ـ چاقىرىم ماڭدى ـ ماڭمايلا سەلدەك باسىتۇرۇپ كەلگەن مىرزا ئاتابەكرى لەشكەرلىرىگە دۇچ كەلدى.

ـــ ئەمىر جانابلىرى، دەرھال چېكىنەيلى، خانىنەزەر مىرزا جانابلىرى قەستكە ئۇچرىدى. كالامۇللانى تۇتقۇزۇپ قويۇپ ئۆلتۈرۈۋەتتى نامەردلەر.

ئەڭ ئالدىدا قېچىپ كەلگەن نۆكەر قۇلنەزەر مىرزىنىڭ ئالدىنى توسۇپ خەۋەر يەتكۈزدى.

ئاكسىنىڭ ئۆلۈم خەۋىرىنى ئاڭلاپ قۇلنەزەر مىرزىنىڭ تاپىنىدىن كىرگەن بىر پارچە ئوت مېڭىسىدىن چىقىپ كەتتى. شۇ تاپتا قىساس ئېلىشتىن باشقا ھېچقانداق خىيال ئۇنىڭ كاللىسىغا كىرمەيتتى، ئىچ ـ ئىچىدىن قاپساپ چىققان ئاچچىقتىنمۇ ئەيتاۋۇر، لەۋلىرى تىترەيتتى. ئۇ سەركەردىلىرىگە قاراپ ھۇجۇم قىلىش مەنىسىدە قىلىچىنى شىلتىدى ـ دە، ياۋ سېپىگە قاراپ ئات سالدى. خانىنەزەر مىرزىنىڭ ئۆلۈم خەۋىرى ۋە سەلدەك باستۇرۇپ كەلگەن ياۋ لەشكەرلىرىنىڭ قىقاس ـ سۈرەنلىرى بىر قىسىم سەركەردە ـ لەشكەرلەرنىڭ جاسارىتىنى سۇندۇرۇپ قويغانىدى. شۇڭا ئۇلارنىڭ جەڭ قىلىشقا رايى بارماي، جان قايغۇسىدا قېچىشقا باشلىدى.

مەغلۇبىيەت خوتەن لەشكەرلىرىگە يۇز ئاچقانىدى. قۇلنەزەر

مىرزا ئاجايىپ قىلىچۇازلىق ماھارىتى بىلەن جەڭ قىلغان بولۇپ، سىمۇ، تەقدىرى يەنىلا ئۆلۈم بىلەن ئاخىرلاشتى. كاللىسىنى كېسىۋېلىپ ئىنئام ئېلىش كويىغا چۈشكەن مىرزا ئاباباەكرىنىڭ سەركەردىلىرى ئۇنىڭ تېنىنى پارە ـ پارە قىلىۋەتكەنىدى. ئارقىسىغا قاچقان خوتەن لەشكەرلىرى دەريانىڭ تار كۆۋرۈكىگە كېلىپ قېلىپ دەريادا غەرق بولدى. ئېشىپ قالغانلىرىنى ياركەنت لەشكەرلىرى چېپىپ تاشلىدى. قاراقاش دەرياسى بىر دەمدىلا قىپ ـ قىزىل قانغا بويالدى.

مىرزا ئاباباەكرى ئەنە ئاشۇنداق ھىيلە بىلەن خوتەن شەھىرىنى ئاسانلا قولغا كىرگۈزدى.

قەشقەر، كەچ كۈز.

سەر ئەمىر قەسرىنىڭ بېغىدىكى چىنارىدىن باشقا دەل ـ دەرەخلەرنىڭ غازاڭلىرى تۆكۈلۈپ پۈتۈنلەي يالىڭاچلىنىپ قالغانىدى. گەرچە ھاۋا ئوچۇق بولسىمۇ، ئەتىگەندىن بېرى ئەسكەن كۈز شامىلىنىڭ تەسىرىدىنمۇ ئەيتاۋۇر، قۇياشنىڭ ئانچە تەپتى يوق ئىدى. يا باغنىڭ پەيزى، ياكى قۇياشنىڭ تەپتى بولمىسىمۇ، مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ باغدا توختىماي ئايلىنىۋاتقىنىغا ئىككى ئاش پىشىم ۋاقىت بولاي دەپ قالغانىدى. ھەئە، ئۇ ئېسىنى يوقىتىپ قويغاندەك قىلاتتى، باغدا توختىماي مېڭىۋاتقىنىنى ئۆزىمۇ بىلمەيتتى، قۇرۇغان غازاڭ ـ شاخلارنىڭ ئايىغى ئاستىدا دەسسىلىپ پاراسلاشلىرى خىيالىنى چالغىتالمايتتى؛ يۈرىكىنى مىڭلىغان پۇشايمان، ئۆكۈنۈش قۇرتلىرى غاجىلايتتى؛ ۋۇجۇدى

غەزەپتىن ئۆرتىنەتتى؛ تۇرۇپ مۇشتۇملىرىنى تۈگۈپ، چىشلىرى-نى غۇچۇرلاتسا، تۇرۇپ ھەسرەتلىك پۈشقۇناتتى.

«ئۆمەر مىرزىنى يارکەنتکە ئەۋەتمەيدىغان ئىشکەنتۇق. ئى-سىت، ئىسىت... ئۆز قېرىندىشىنىڭ كۆزىنى كور قىلىشقا قانداقمۇ قولى بارغاندۇ؟! بۇ ئاقىۋەتكە مەن سەۋەبچى. ئۆمەر مىر-زىنى ئەۋەتكىچە ئۆزۈم لەشكەر تارتىپ بېرىپ ئاباباكرى مىرزىنى قەشقەرگە مەجبۇرىي قايتۇرۇپ كەلگەن بولسام، مىرزا يانتاقبەگ-لىك ۋەقەسىنى ئاندىن تەھقىقلىگەن بولسام بولماسمىدى. ئۆمەر مىرزا تېخى ياش ئىدىغۇ، ساداقەتمەن، ئېسىل يىگىت ئىدى. قول ـ قانىتىم بولىدۇ دەپ ئۈمىد باغلىغانىدىم...»

ھەئە، خوتەننى ئېلىپ تېرىسىگە سىغماي قالغان مىرزا ئابا-بەكرىنىڭ يارکەنتکە قايتىپ كېلىپلا قىلغان بىرىنچى ئىشى، زىنداندىكى ئىنىسى ئۆمەر مىرزىنى ئالدىغا چاقىرتىش بولدى.

ــ مېنى تەبرىكلىسىلە قەدىرلىك ئىنىم. خوتەن ۋىلايىتى تەسەررۇپۇمغا ئۆتتى، ــ دېدى ئۇ مەسخىرىلىك كۈلۈپ، ــ ئول خانىمزەر مىرزىنىڭ ئىككى ئادەم تەستە كۆتۈرەلىگۈدەك گۈرزى-سىنىڭ قۇدرىتىمۇ چاغلىقكەن. قارىسىلا ئەنە، قىممەتلىك ئولجا ھېسابىدا ئەكېلىپ تەختىمنىڭ تۈۋىگە تاشلاپ قويدۇم. ھە راست، ئېسىم قۇرۇسۇن، سىلىنىڭ كۆزلىرى كۆرمەيتتى ئەمەسمۇ. ئى-سىت، ئۆزلىرىگە ئۆزلىرى قىلدىلا.

ــ يېڭىلىشتىلا قەدىرلىك ئاغا، ــ دېدى ئۆمەر مىرزا تەم-كىنلىك بىلەن، ــ بۇ قىسمەتنى ئۆزۈمنىڭ شۇرىدىن ئەمەس، سىلىنىڭ زۇلۇملىرىدىن دەپ بىلىمەن. چۈنكى، زالىمنىڭ دەرگا-ھىدا ھەقىقەتنى كۆرگەن كۆزلەر ئويۇلىدۇ، ھەقىقەتنى سۆزلىگەن تىللار كېسىلىدۇ. خوتەن ئەمىرى خانىمزەر مىرزىنىڭ گۈرزىسىنى تەختىلىرى ئاستىغا تاشلىيالىغانلىقىلىرىدىن ئۇنچە كۆرەڭلەپ كەتمىسىلە. ناۋادا ئول پەھلىۋان ئەمىر بىلەن جەڭ مەيداندا يەك-مۇيەك ئېلىشىپ، يېنىنى يەرگە تەگكۈزۈپ تۇرۇپ گۈرزىسىنى

ئىلىۋالالىغان بولسىلا ئۇ باشقا گەپ، ئەمما سىلىنىڭ ئۇنچىلىك باھادىرلىقلىرىغا ئىشەنمەيمەن. ئەسلىدە سىلىنىڭ بىراۋنىڭ گۈرزىسىنى ئەمەس، ھەق ـ ئادالەتنى تەختلىرى ئالدىغا جەمئىي قىلىشلىرىنى كۆرۈشنى بەكمۇ ئارزۇ قىلاتتىم. چۈنكى، ھەق ـ ئادالەتنى كورلارمۇ كۆرەلەيدۇ. يەنە شۇنىمۇ سەمىلىرىگە سىلىپ قويايكى، مەن بىر ئادەمنىڭ كۆزىنى كور قىلالىغانلىرى بىلەن، مىڭلىغان ـ تۈمەنلىگەن ئاۋامنىڭ كۆزىنى كور قىلالمايدىلا. ئەجدادلارنىڭ ئەلنىڭ كۆزى ئەللىك، دەيدىغان ھېكمىتى بار. ئادا ـ لەتسىزلىك، زالىملىقلىرىنى ھازىرچە يوشۇرالىغانلىرى بىلەن ھامان بىر كۈنى ئاشكارا بولىدۇ. ئېھتىمالكى، شول تاپتا باپكار سىلىنىڭمۇ كېپەنلىرىنى توقۇۋاتقاندۇر...

ئىنىسىنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاۋېرىشكە تاقىتى قالمىغان مىرزا ئابابەكرى جالاقلاپ تىترىگىنىچە ۋارقىرىدى:

ــ شۇم تىلىڭنى يىغ، بەدرەك!

ئۆمەر مىرزا مەغرۇر جاۋاب بەردى:

ــ يىغمىسامچۇ؟ بەلكىم تىلمىنمۇ كېسىلىغۇ دەيمەن. شول تاپتا بېشىمنىڭ كېسىلىشىدىنمۇ قورقمايمەن، ئەمما سىلى قور ـ قۇلا. بايا كېپەننىڭ گېپىنى ئاڭلاپ تىترەپ كەتتىلە. مۇشۇنداق قورقۇنچاقلىق بىلەن قانچىلىك دەۋران سۈرەلا؟ ھېلىھەم بولسىمۇ ئاللاھنىڭ دەرگاھىغا قانداق قوبۇل بولۇشنى ئويلىسىلا.

ئىنىسى بىلەن زاكونلىشىۋەرسە سارايدىكى شۇنچە كۆپ ئە ـ مىرلەرنىڭ ئالدىدا يۈز ـ ئابرۇيىنىڭ تېخىمۇ تۆكۈلىدىغانلىقىنى ھېس قىلغان مىرزا ئابابەكرى ئۇنى سارايدىن تېزرەك چىقىرىۋې ـ تىشنى كۆڭلىگە پۈكتى.

ــ بولدى بەس! بۇ قۇرۇق ۋەزلىرىڭنى بېرىپ قەشقەردىكى سەر ئەمىرگە سۆزلەپ بەر. ئەسلىدە ئۇنىڭ دەرگاھىغا بېشىڭنى ئەۋەتىپ بېرىپ، مىرزا ئابابەكرىنى خۇپىيانە بابلىماقچى، ئۇنىڭ تەختىنىڭ ئۇلىنى كولىماقچى بولغانلارنىڭ قانداق ئاقىۋەتكە قا ـ

لىدىغانلىقىنى بىلدۇرۇپ قويماي دېگەنىدىم. ئەڭ ياخشىسى، مۇشۇ ھالىتىڭدە بېرىپ، ئۆز ئاغزىڭ بىلەن سۆزلەپ بەرسەڭ ياخشى بو- لىدىغان ئوخشايدۇ. ئول سەر ئەمىر مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىغا مەندىن سالام ئېيتىڭ. بۇندىن كېيىن يارىكەنت، خوتەننىڭ ئىشلە- رىغا باش قاتۇرمىسىمۇ بولار.

ئۇ كۇتۇۋالدى بەگ[1]كە قارىدى:

ـــ ئۆمەر مىرزىنى دەرھال قەشقەرگە يولغا سېلىپ قويۇ- سۇنلار.

※ ※ ※

بۇگۈن ئاش ۋاقتى بىلەن قەشقەرگە يېتىپ كەلگەن ئۆمەر مىرزىنىڭ تۇرقىنى كۆرگەن مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا چۆچۈپ كەتتى. چاچراپ بېرىپ باغرىغا باستى، ئەھۋال سورىدى.

ـــ بۇ نېمە ئىش ئەمىرزادەم، خېلىدىن بېرى خەت ـ خەۋەر- لىرىنى ئالالماي تولىمۇ ئەنسىرىگەنىدىم، گەپ قىلسىلا، كۆزلە- رىگە نېمە بولدى؟

سارايىنىڭ ئىچى تىمتاسلىقا چۆمگەنىدى. سارايدىن تېخى قايتمىغان ئەمىرلەر ئاللىقانداق بىر خىياللار بىلەن ئۆمەر مىر- زىغا تىكىلىپ قالغانىدى. ھەئە، مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئۆمەر مىرزىنى يارىكەنتكە مەخپىي مۇپەتتىش قىلىپ ئەۋەتكىنىنى ئۇلاردىن سىر تۇتقان بولغاچقا، ئۇلار ئۆمەر مىرزىنىڭ كۆزىنىڭ كور بولۇپ قالغانلىقىنىڭ سەۋەبىنى بىلىشكە ئالدىراۋاتاتتى.

ئۆمەر مىرزا بىرنەچچە دەقىقە سۈكۈتتىن كېيىن ئاستا ئې- غىز ئاچتى:

ـــ قىلچىلىك ئەجەبلەنمىگەيلا جانابى ئەمىرلەر. كۆزۈمنى قەدىرلىك ئاغام مىرزا ئابابەكرى مىل تارتقۇزۇپ كور قىلدى. ھەر

① كۇتۇۋالدى بەگ ـــ ئوردا مېھمانخانىسىنىڭ مېھمانلىرىنى كۇتۇۋې- لىش، ئۇزىتىش ئىشلىرىغا مەسئۇل بەگ.

بىرلىرىگە سىر قالمىغايكى، ئاغام مىرزا ئاباباەكرى سەر ئەمىر جانابلىرىنى ئالداپ رىيازەت شكارىغا چىقىش باھانىسى بىلەن ئىجازەت ئېلىپ ئۇدۇل يارکەنتكە بارغان ھەمدە يالغان پەرمان ھېيلىسى بىلەن يارکەنت ھاكىمىيىتىنى قولغا ئېلىۋېلىپ، ئەمىر مىرزا يانتاقبەگنى جەددى ـ جەمەتى بىلەن قىرىپ تاشلىغانىكەن. كەمىنلىرى جانابى سەر ئەمىرنىڭ پەرمانى بىلەن بۇ ئىشلارنى تەھقىقلەش ئۈچۈن يارکەنتكە بارغانىدىم. ئاغامنىڭ جەنايى ـ قىلمىشلىرىغا ئائىت دەلىل ـ ئىسپاتلارنى قولغا چۈشۈرۈپ بولغان ۋاقتىمدا خۇپيانە سالاھىيىتىم ئاشكارىلىنىپ قالدى. كۆرۈپ تۇرۇپسىلەر، ئول ئاغام ھەقنى كۆرگەن، تەھقىقلىگەن كۆزلىرىمگە مىل تارتقۇزۇپ كور قىلىپ تاشلىدى. جانابى سەر ئەمىر ئاگاھ ۋە دانا بولسىلاكى، ئاغام مىرزا ئاباباەكرىنىڭ نىيىتى بەكمۇ يامان. ئۇ ئاۋۋال يارکەنتنى، ئاندىن خوتەننى قولغا ئالدى. لېكىن ئۇ قولىدىكى ئول ئىككى ۋىلايەتكە شۈكرى قىلىدىغانىدەك ئەمەس.

مىرزا ئاباباەكرىنىڭ ئاكا ـ ئۇكا مىرزىلارنى ئۆلتۈرۈپ خوتەننى ئالغانلىق ھەققىدىكى خەۋەردىن ماڭلايسۆيە مەھكىمىسىدىكى ئەمىرلەر تۇنۇگۈندىن باشلاپ خەۋەر تاپقان بولسىمۇ، لېكىن مۇھىمەد ھەيدەر مىرزىنىڭ ھېچ ئىش بولمىغاندەك تۇرغىنىنى كۆرۈپ ئېغىز ئېچىشقا پېتىنالمىغانىدى. چۈنكى، ئۇلار سەر ئەمىر بىلەن خوتەن ئەمىرلىرىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئاداۋەت بارلىقىنى ئوبدان بىلىشەتتى. مانا ئەمدى ئۆمەر مىرزىنىڭ تۇرقىنى كۆرۈپ، نارازىلىقلىرىنى ئاشكارىلاشتى.

ـــ بۇ دېگەن ئاپئاشكارا ئاسىيلىققۇ.

ـــ ئېغىر جىنايەت.

ـــ سەلتەنەت قانۇنلىرىنى كۆزگە ئىلمىغانلىق.

ـــ شۇنى دېسىلە. بىر ۋىلايەتنىڭ ئەمىرىنى ئۆلۈمگە بۇيرۇش پەقەت خان ئالىيلىرىنىڭلا قولىدىن كېلىدۇ.

ـــ ئاباباەكرى مىرزا بىراقلا ئىككى ۋىلايەتنىڭ ئەمىرىنى

ئۆلتۈرۈپتۇ مانا.

ـ ئۇلارنىڭ ئۆلۈمگە لايىق گۇناھلىرى بولغان تەقدىردىمۇ ئاۋۋال تۈتۈپ، جىنايى پاكىتلىرى بىلەن ئوردىغا ئەۋەتىشى، خان ئالىيلىرىنىڭ بىر تەرەپ قىلىشىغا تاپشۇرۇشى كېرەك ئىدى.

ـ مۇشۇنداق باشتۇڭلۇق قىلغۇدەك ئاتابەكنى مىرزا قانچىلىك مەنسەپدار ئىدى؟

ـ قولىدا خانىنىڭ مەخپىي يارلىقى بارمىكەن ـ يا؟

ـ خوتەندىكى ئاغا ـ ئىنى مىرزىلارنىڭ ماڭلايسۆيە مەھكىمىسىگە سەركەشلىك قىلغىنى راست، لېكىن ئوردىغا، خان ئالىيلىرىغا ساداقەتمەن ئىدى.

ـ بۇنى ئۆلۈمگە لايىق گۇناھ دەپ كەتكىلىمۇ بولمايتتى.

ـ ئۇ يالغان يارلىق ياساپ يارىكەنتكە بارغان ۋاقتىدىلا، تەدبىر قوللىنىپ ئۇنى چەكلەپ قويۇش زۆرۈر ئىدى.

ـ مىرزا يانتاقبەگنىڭ ۋاپاتى ناھەق بولۇپتۇ.

ـ مىرزا ئاتابەكرىنىڭ بۇ قىلمىشلىرى سەلتەنەتكە قىلىنغان مۇخالىپەتچىلىكتۇر.

ـ ئارى، بۇ دېگەن ئىسيان.

ـ رىياكارلىق.

ـ بۇنداقمۇ قاپ يۈرەكلىك قىلغان بارمۇ؟

ـ قارا كۆڭۈللۈك دېسىلە.

ـ ماڭلايسۆيە ئەمىر مەھكىمىسىنى ئالدىغانلىقى ئاز دەپ، سەلتەنەت قانۇنىنى دەپسەندە قىلىپتۇ.

ـ ئاڭلىشىمچە، يارىكەنتتىكى ئاۋامغا سالغان ئالۋان ل سېلىقلىرى ھەددى ـ ھېسابسىز ئىمىش.

ـ رەئىيەتتىن كېلەر يىللىق باج ل سېلىقلارنىمۇ ئالدىن يىغىپتىمىش.

ـ ئۆزىنى «ئالىيلىرى»، «ئانھەزرىتىم»، «قىبلىگاھىم» دەپ ئاتىمىغان ھەرقانداق ئادەمنىڭ تىلىنى كېسىپتىمىش.

ـ مەرتىۋىسىنى خان ئالىيلىرى بىلەن تەڭلەشتۇرۇۋاپتۇ.

ـــ مانا ئەمدى قەرىندىشىنىڭ كۆزىنىمۇ كور قىلىپتۇ.
ـــ ئۆمەر مىرزا سەر ئەمىر تەينىلىگەن مۇپەتتىش تۇرسا؟!
ـــ ئوردا مۇپەتتىشىنىمۇ كۆزگە ئىلماپتۇ.
ـــ ئاڭلىشىمچە، خوتەندىكى ئاغا ـ ئىنى مىرزىلارنىمۇ ھىيلە ئىشلىتىپ يېڭىۋالغانمىش.
ـــ يېڭىۋالغان بولسىغۇ مەيلىتى، لېكىن ئۆلتۈرۈۋەتكىنى يامان بولۇپتۇ.
ـــ نېمىدېگەن ۋەھشىيلىك بۇ.
ـــ بۇنداق ئادەمدىن قانداقمۇ ۋاپا ـ ساداقەت كۈتكىلى بولـ-سۇن.
ـــ ئەمدى ئۇ كۆزىنى قەشقەرگە تىكمەي قالمايدۇ.
ـــ ئېھتىمال.
ـــ ئېھتىيات قىلماقلىق كېرەك.
ـــ ئۇنىڭ نىيىتى يالغۇز بۇلا ئەمەستەك قىلىدۇ.
ـــ ئۆزى خان بولۇۋالماقچى.
ـــ دەرھال ئوردىغا مەلۇمات يوللاش كېرەك.
ـــ سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرى خان لەشكەرلىرىنى ئەۋەتـ-سە بىرلىكتە جازا يۈرۈشى قىلىش كېرەك.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىمىغاندەك جىملا تۇرۇۋالدى. ئۇ، بۇ سۆزلەرنىڭ پىتنە ـ ئىغۋا ئەمەسلىكىگە ئىشـ-نەتتى. ئۆمەر مىرزىنىڭ تۇرقى، سۆزلىرىمۇ بۇنى ئىسپاتلاپ تۇراتتى، ئەمما تاغلىق مېھرى بۇ پاكىتلارنى رەت قىلاتتى.

«ئۇلۇسبېگى خۇدايىدادنىڭ، ئەمىر سەييىدئەلى ئالپىنىڭ ئەۋلادىدىن رىياكار، تۇزكور، مۇناپىق چىقسا قانداق بولىدۇ؟ ئول تۆھپىكار بابائى بۇزرۇكۋارلارنىڭ سەلتەنەتكە كۆرسەتكەن ساداقـ-تىنى پۈتكۈل ئەل ـ يۇرت بىلىدىغۇ؟ ئەجەبا مىرزا ئابابەكرى بۇزرۇكۋارلارنىڭ يۇزىنى سۆرۈن قىلىدىغان ئىشلارنى قىلسا بۇ نى ئات، نى نوموس؟ بۇ ئىشنى خان ئالىيلىرىغا قايسى يۈزۈم بىلەن مەلۇم قىلىمەن؟ ئۇنى دەسلىپىدىلا توسۇمغان، رايىغا باققان گۇـ-

ناھ ئۆزۈمدە. ھېچبولمىغاندا ئۇنى خوتەنگە لەشكەر تارتىشتىن توسۇپ قويسام بوپتىكەن. ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق؟ مىرزا يانتاق ـ بەگمۇ، ئول ئاغا ـ ئىنى مىرزىلارمۇ ئۆلۈپ بولدى. ئەمدى تىرىك ـ دۇرۇڭالغىلى بولمايدۇ. بۇ ئىشلارنى دەپ ئاتابەكرى مىرزىنى نابۇت قىلسام، مەرھۇم ئاغامنىڭ روھىنى قورۇندۇرۇپ قويىمەن. خان ئالىيلىرى بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپسا ئاتابەكرى مىرزىنى چوقۇم ئۆ ـ لۈمگە بۇيرۇيدۇ. بەلكىم شەخسەن ئۆزى لەشكەر تارتىپ كېلىشى ـ مۇ مۇمكىن. ئول چاغدا ئۇلۇسىبىگى خۇدايداد جەمەتىنىڭ يۇزى تۆكۈلمەمدۇ؟ ئۆز ۋاقتىدا ئاتابەكرى مىرزىنى يارىكەنتىنىڭ ئەمىر ـ لىكىگە تەينىلىگەن بولسام، بۇ ئىشلارمۇ يۈز بەرمەس بولغىيتتى. ئەمدى قانداق قىلسام بولۇر؟...»

ئەمىرلەر مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ گەپ قىلماي جىم تۇ ـ رۇۋالغىنىنى كۆرۈپ جىمىپ قېلىشتى ۋە ئۇنى خىجالەت، تەڭ ـ لىكتە قويماسلىق ئۈچۈن سارايدىن ئاستا چىقىپ كېتىشتى. ئۆ ـ مەر مىرزىنىمۇ كىملەردۇر ئېلىپ چىقىپ كەتكەنىدى. ئۇ سارايدا ئۆزى يالغۇز ئۇزاق خىيال سۈرۈپ ئولتۇردى، چۈشلۈك تاماقنا چىللاپ كەلگەن بىكاۋۇل بەگنىمۇ چىقىرىۋەتتى. سارايىنىڭ تۆت تەمى ئۇنى قىستايتتى، ئولتۇرغان كۆرسىنىڭ ئاستىدىن يۈزلە ـ گەن مىخلار پەيدا بولۇپ كاسىسىغا پاتاتتى. سارايدا ھېلى لەپىلدەپ قار ياغاتتى، ھېلى ھۇشقىتىپ بوران چىقاتتى. ئەتراپىنى مىڭلىغان كۆزلەر قورشۇۋالغاندى. بۇ كۆزلەردە مەسخىرىمۇ، غەزەپ ـ نەپ ـ رەتمۇ، تاپا ـ تەنمۇ، ئېچىنىشمۇ بار ئىدى، لېكىن ھېسداشلىق يوق ئىدى. بۇ ئازابلىق تۈيغۇلارغا بەرداشلىق بېرەلمىگەن مۇھەم ـ مەد ھەيدەر مىرزا ئاخىر سارايىنى تاشلاپ يېنىپ چىقتى. ھەئە، ئىككى ئاش پىشىم ۋاقىتتىن بېرى قەسىرنىڭ بېغىدا خۇددى ئەقلىدىن ئازغان ئادەمدەك ئۆزى يالغۇز ئايلىنىۋاتاتتى. كۆز ئال ـ دىدا بىرده ئۆمەر مىرزىنىڭ ئېچىنىشلىق تۇرقى، بىرده مىرزا ئا ـ بابەكرىنىڭ تەكەببۇر قىياپىتى زاھىر بولاتتى. سۇلتان يۇنۇسخاڭ ـ نىڭ بىرده مېھىر ـ شەپقەت، بىرده غەزەپ يېغىپ تۇرغان تۇرقى ـ

مۇ غىل ـ پال پەيدا بولاتتى. شۇ تاپتا قولىدىن كەلسە مىرزا ئابا-
بەكرىنى ئالدىغا چاقىرتىپ كېلىپ ھارغىچە تىللىۋالسا، ھەتتا
دۇمبالاتسىمۇ دەردى چىقمايتتى. ئەمما مىرزا ئاباباكىرى يىراقتا
ئىدى، پەرمان ئەۋەتسىمۇ ئالدىغا كېلىشى، گۇناھىنى تونۇشى ناما-
يىن ئىدى. ئۆمەر مىرزىنىڭ: «جانابى سەر ئەمىر ئاگاھ ۋە دانا
بولسىلاكى، ئاغام مىرزا ئاباباكرىنىڭ نىيىتى بەكمۇ يامان. ئۇ
ئاۋۋال يارىكەنتنى، ئاندىن خوتەننى ئالدى. لېكىن ئۇ قولىدىكى
ئول ئىككى ۋىلايەتكە شۇكرى قىلمىدىغانىدەك ئەمەس...» دېگەن
سۆزلىرى قۇلاق تۈۋىدە توختىماي جاراڭلايتتى.

ئۇ باغدا مېڭىۋېرىپ ھېرىپ كەتكەندى، بەللىرى سىرقىراپ
ئاغرىيتتى؛ ئەتىگەنلىك ناشتىدىن بېرى ئاغزىغا قاق چاغلىق
نەرسە سالمىغاچقا، ئاچلىق ئازابىمۇ قىيناۋاتاتتى؛ مىرزا ئاباباك-
رىنىڭ ئىشلىرىنى بىر تەرەپ قىلغۇدەك مۇۋاپىق چارە تاپالمە-
غاچقا، ئىسسىق خابگاھىغا كىرىپ كېتىشكە رايى بارمايتتى. نا-
مازشام پەردىسىنىڭ يېيىلىشىغا ئەگىشىپ باغقا توپىلاشقان مىڭ-
لىغان ئاق قۇشقاچلار بەس ـ بەستە سايراشقا باشلىدى. ئۇنىڭغا
قۇشلارنىڭ بۇ جاۋۇلداشلىرىمۇ ئۆزىنى ئەيىبلەۋاتقاندەك تۇيۇلۇپ
كەتتى. ئۇ قۇشقاچلارغا ئاداۋەت بىلەن قاراپ قويدى، ئەمما ئۇركۇ-
تۇپ ئۇچۇرۇۋېتىشنى ئويلىمىدى.

«... قانداق قىلسام بولۇر زادى؟ ئاباباكرى مىرزىنى چا-
قىرتسام قەشقەرگە كېلەرمۇ؟ نەسىھەتمىنى ئاڭلارمۇ؟ گۇناھىنى
بوينىغا ئېلىپ ئەپۇ سورارمۇ؟ ئەگەر ئاشۇنداق قىلىشقا ماقۇل
بولسا، خان ئالىيلىرىدىن ئۇنى كەچۈرۈم قىلىشنى تىلەيتتىم.
مەرھۇم ئاغامنىڭ بىر ئوغلى كور بولدى، ئەمدى يەنە بىر ئوغلى
ئاسىي بولسا، ھاياتىنى ساقلاپ قالغىلى بولمايدۇ. ماڭلايسۆيەنىڭ
سەر ئەمىرى بولۇپ تۇرۇقلۇق قېرىنداشلىرىمغا مېھىر ـ شەپقەت
يەتكۈزەلمىسەم سەت ئەمەسمۇ؟ مىرزا ئاباباكرى مېنىڭ گېپىمنى
ئاڭلىمىغان بىلەن ئانىسىنىڭ گېپىنى ئاڭلار. توققۇز ئاي، توق-
قۇز كۈن قورساق كۆتۈرۈپ تۇغقان، ئاق سۈتىنى بەرگەن ئانىسى

ئەمەسمۇ؟ توغرا، ئايجامال ئاغىچا نەسىھەت قىلىپ باقسۇن...»

بۇ خىيالىدىن خىلىلا روھلانغان مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئۇدۇل ئايجامال ئاغىچىنىڭ قەسىرىگە قاراپ ماڭدى.

※ ※ ※

ئايجامال ئاغىچىنىڭ كۆزلىرى يىغىدىن ئىششىپ كەتكەندى. ئۇ خەۋەر بەرمەيلا كىرگەن مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنى ئىلگىرىكىدەك مىڭبىر خۇلق بىلەن قارشى ئالمىدى. ئۇنىڭغا رەسمىيەت يۈزىسىدىن ئېرىنىپقىنا ئورنىدىن تۇرۇپ سالام بەردى، ئەمما لام ـ جىم دېمىدى.

ـــ ئۆمەر مىرزا بىلەن كۆرۈشتىلىمۇ؟

ئايجامال ئاغىچا دەل مۇشۇ سوئالنى كۈتۈپ تۇرغاندەك، باشتا مىشىلداپ، كېيىن ھۇقۇيتۇپ يىغلاشقا باشلىدى.

ـــ بۇ ماڭا نېمە تارتقۇلۇق ئەمدى؟ ئاغىسى ئىنىسىنىڭ كۆزىنى كور قىلغان نەدە بار؟ ھەرقانچە گۇناھ قىلغان بولسىمۇ، ئۆزقېرىندىشى بولغاندىكىن ئەپۇ قىلىۋەتسە بولماسمىدى، ئەمدى كۈننىڭ سېرىقىنى كۆرەلمەي ئۆتۈپ كېتەرمۇ؟

ـــ سەۋر قىلسىلا، ـــ دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا تەسەللى بېرىپ، ـــ قانداق قىلىمىز ئەمدى، بولغۇلۇق بولۇپ بوپتۇ. قاقشىساقمۇ ئورنىغا كەلمەيدۇ. بۇنداق زارلاۋەرسىلە چوڭ ئەمىرزادىگە قارغىشى بولۇپ قالىدۇ.

ـــ قارغىشى بولسا بولسۇن، ـــ دېدى ئايجامال ئاغىچا ئۆپكىدىگىنىچە، ـــ جايىنامازدا ئولتۇرۇپ قارغايمەن تېخى. ئىنىسىنى كور قىلغىنى مېنىڭ بىر كۆزۈمنى كور قىلغىنى ئەمەسمۇ؟

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئايجامال ئاغىچىنى ئىچىنى بوشىتىۋالسۇن دەپ ئىختىيارىغا قويۇپ بەردى.

«ئۆمەر مىرزىنىڭ يارىكەنتكە بېرىشىدىكى مۇددىئاسىنى مەندىن باشقا ھېچكىم بىلمەيتتى. ئاباباكرى مىرزا قانداقسىگە بىلىپ

قالغاندۇ... توغرا، ئۆتكەندە بۇ ئىشنى ئېھتىياتسىزلىق قىلىپ ئايجامال ئاغىچىنىڭ ئالدىدا دەپ سالغانىدىم، ئاباباكرى مىرزىغا خەۋەر بېرىۋەتكەن بولغىيمىدى؟ ھەرقانچە بولسىمۇ ئۇنداق قىلماس. ئەمىسە بۇ ئىشنى ئۇنىڭدىن باشقا يەنە كىم بىلەتتى؟...»

ئۇ ئۆپكىدەۋاتقان ئايجامال ئاغىچىغا گۇمانسىراپ قارىدى:

ــ يېقىندىن بېرى ئاباباكرى مىرزىغا خەت يازغانمىدىلە؟

ئايجامال ئاغىچا قىزىرىپ كەتكەن كۆزلىرىنى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىغا تىكتى:

ــ قانداق دەيدىلا ھەزرىتىم؟

ــ ئۆمەر مىرزىنى يانتاقبەگنىڭ ئۆلۈم ۋەقەسىنى خۇپيانە تەھقىقلەشكە ئەۋەتكىنىمنى سىلىدىن باشقا ھېچكىمگە دېمىگەنىدىم. ئاباباكرى مىرزىغا خەت يازغان بولسىلا، بۇ ئىشنى ئېھتىياتسىزلىق قىلىپ دەپ سالدىمىكىن دەيمىنا؟

ئايجامال ئاغىچا ئوغلى ئاباباكرى مىرزىنىڭ تەلىپى بويىچە ئاق پەرمان قەغىزىگە سەر ئەمىرنىڭ مۆھۈرىنى بېسىپ، ئۇنىڭغا بىر پارچە خەت قوشۇپ ئەۋەتكىنىنى، خەتكە ئۆمەر مىرزىنىڭ مىرزا يانتاقبەگنىڭ ئۆلۈم ۋەقەسىنى خۇپيانە تەكشۈرۈۋاتقانلىقىنى يازغانلىقىنى ئېسىگە ئېلىپ تاتىرىپ كەتتى.

ــ شۇنداق. ئاباباكرى مىرزىغا ئەۋەتكەن خېتىمدە شۇنداقراق بىر ئىشنى يازغانلىقىم ئېسىمدە، ــ دېدى ئايجامال ئاغىچا گاڭگىرىغان ھالدا، ــ سىلى شول چاغدا: «مەھكىمىدىكى ئەمىرلەر مىرزا يانتاقبەگنىڭ ئۆلۈمىنى ئاباباكرى مىرزىدىن گۇمانلىنىۋاتىدۇ، بۇ ئىشنىڭ تېگى ـ تەكتى نا ئېنىق. شۇڭا، تەھقىقلەشكە ئۆمەر مىرزىنى خۇپيانە ئەۋەتتىم» دېگەنىدىلە. شۇڭا، ئاباباكرى مىرزىنى ئىنسىغا ھەمدەمدە بولۇپ، گۇناھسىزلىقىنى تېزرەك ئىسپاتلىسۇن، دېگەن ئويدا خەتكە پۈتۈپ قويغانىدىم.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ يۈرىكى پىچاق تىققاندەك ئاغرىپ كەتتى، ئېچ ـ ئىچىدىن ئۆرلەپ چىققان بىر غەزەپ ۋۇجۇدىنى

لەرزىگە سالدى.

ـــ ئاقساقاللىق قىلىپ يۈرگىچە ئىشلىرىنى قىلسىلا بولماسمىدى!

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ چىرايىدىكى قەھرى ـ غەزەپنى كۆرۈپ ئايجامال ئاغىچا ھودۇقۇپ كەتتى.

ـــ بۇ نېمىدېگەنلىرى؟ مەن پەقەت ئاببابەكرى مىرزىنى ئىنسىغا ھەمدەمدە بولۇپ، بۇ تۆھمەتتىن تېزرەك قۇتۇلسۇن دەپ ئويلىغانىدىم.

ـــ تۆھمەت دەمدىلا تېخى؟ ـــ دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ، ـــ مىرزا يانتاقبەگنى ئۆلتۈرگەنلىكىنى ئۇ بىزگە يازغان خېتىدە ئېنىق تىلغا ئالغان. لېكىن ياتاقبەگنى رىياكارلىق قىلىپ ئىسيانغا تەييارلىق قىلغانلىقى ئۈچۈن ئۆلتۈرۈۋەتتىم، دەپ سەۋەب كۆرسەتكەن. مەھكىمىدىكى ئەمرلەر بولسا بۇ سەۋەبكە پەقەتلا ئىشەنمىدى. شۇڭا ئۆمەر مىرزىنى بۇ ئۆلۈم ۋەقەسىنىڭ ھەقىقىي سىرىنى بىلىپ، دەلىل ـ ئىسپات ئېلىپ كېلىشكە ئەۋەتكەنىدىم. سىلى ئارتۇقچە ئىشقا ئارلىشىپ، ئۆمەر مىرزىنىڭ سالاھىيىتىنى ئاشكارىلاپ قويۇپتىلا، شۇڭا ئاببابەكرى مىرزا گۈناھىنى يوشۇرۇپ، ئۆچ ئېلىش ئۈچۈن ئىنىسىنىڭ كۆزلىرىنى كور قىلىپتۇ. ئەمدى چۈشىنىشلىك بولماندۇ؟ خاتۇن كىشىگە ھۆكۈمەت ئىشلىرىنى دەپ يۈرگەندىكىن مەنمۇ ئەخمەق! ـــ ئايجامال ئاغىچىغا قاتتىقراق تەنبىھ بېرىشكە رايى بارماي غۇدۇرىدى، ـــ ئاياللارغا زىيادە ئىشىنىپ كېتىپ سىرىنى ئېيتقان ئەركەكلەرنىڭ پۇشايمان، ھەسرەتتە قالغانلىقى ھەققىدە نۇرغۇن مىساللارنى ئاڭلاپ تۇرۇپ نېمىشقىمۇ سىلىگە بۇ سىرنى ئاشكارىلىغان بولغىيتتىم. ئادەم ئاتىمىزنىڭ ھاۋا ئانىمىزنىڭ گېپىگە كىرىپ بۇغدايىنى يەپ قويۇپ جەننەتتىن ھەيدەلگەنلىكىنى ئېسىمدە تۇتۇشۇم كېرەك ئىدىغۇ؟

ئايجامال ئاغىچا گۈناھكارلاردەك بېشىنى ئەگدى.

ـــ ئۆز ۋاقتىدا بۇ ئىشنى سىر تۇتۇش ھەققىدە تاپىلاپ قوي-

غان بولسىلا، مەنمۇ خەتكە يېزىپ يۈرمەستىم. ئاھ خۇدا، بالا تۇغ-
قان ئەجەب گۇناھلىق ئىش بولۇپ قالدى دېسە ئەمدى.

ــ بولدى. بۇ ھەقتە تەگىشمەيلى، ــ دېدى مۇھەممەد ھەيد-
ەر مىرزا قولىنى سىلكىپ، ــ بولغۇلۇق بولۇپ بولدى، پۈشايمان
قىلساقمۇ بىكار. مېنىڭ ھازىرقى ئەندىشەم ئاباباكرى مىرزىدا،
ئۇنىڭدىن چوڭ چاتاق چىقمىغاندەك تۇرىدۇ.

ئايجامال ئاغىچىنىڭ يۈرىكى يەنە بىر قېتىم جىغىلدىدى. ئۇ
بايا تىنىبېرى ئاباباكرى مىرزىنى قارىغاندەك قىلغان بىلەن، ئە-
مەلىيەتتە ئۇنىڭدىن ئەنسىرەۋاتاتتى، غەم قىلىۋاتاتتى.

ــ ئۇنىڭغا بىرەر ئىش بولغاندەكمۇ؟

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا بايام سارايدا بولۇنغان گەپ ـ سۆز-
لەرنى بىرمۇبىر يەتكۈزدى.

ــ مېنىڭ ئەنسىرەۋاتقىنىم، ــ دېدى ئۇ ئايجامال ئاغىچە-
نىڭ ئەنسىزلىك بىلەن مۆلدۈرلەپ تۇرغان چىرايلىق كۆزلىرىگە
قاراپ، ــ ئاباباكرى مىرزىنىڭ سەلتەنەتكە ئاسىيلىق قىلماقچى
بولغىنى. ئەگەر ئۇ ئاشۇ قارا نىيىتىنى ئاشكارىلايدىغان بولسا،
ئۇنىڭ گۇناھىغا ھېچكىم ئارا تۇرالمايدۇ. مەنمۇ بۇ ئىشلارنى
سۈلتان يۈنۈسخان ئالىيلىرىغا دەرھال مەلۇم قىلمىسام بولمايدۇ.
سەلتەنەتكە ئاسىيلىق قىلغانلارنىڭ كاللىسى ئامان قالغان ئە-
مەس.

ئايجامال ئاغىچىنىڭ ۋۇجۇدىنى ۋەھىمە چىرمىۋالدى. شۇ
تاپتا ئاباباكرى مىرزىغا بولغان ئاغرىنىشلىرىنى پۈتۈنلەي ئۇنتۇ-
غانىدى. ھاڭىنىڭ لېۋىگە بېرىپ قالغان ئوغلىنى ھالاكەتتىن قۇ-
تۇلدۇرۇۋېلىش ئۈچۈن باش قاتۇرۇۋاتاتتى.

ــ بەلكىم ئول ئەمىرلەرنىڭ مەلۇماتلىرى راستتۇر، ــ دې-
دى ئايجامال ئاغىچا خىيالچانلىق بىلەن، ــ مەن چوڭ ئەمىرزادە-
نى گۇناھسىز دېيەلمەيمەن. ئۆمەر مىرزىنىڭ كور بولغان كۆزلە-
رى مىرزا يانتاقبەگنىڭ ئۆلۈمىدە بىر سىر بارلىقىنى دەلىللەپ
تۇرۇپتۇ. ئەمما، خوتەندىكى ئول ئاغا ـ ئىنى مىرزىلارنىڭ ھەزرە-

تىمگە سەركەشلىك قىلغىنىمۇ پاكىت. شۇڭا ئۇنىڭ خوتەن ھۆ-
كۈمىتىنى قولىغا ئالغانلىقىنى گۇناھقا جورۇسىلا بولماس. چوڭ
ئەمىرزادە ھەرگىزمۇ سەلتەنەتكە ئاسىيلىق قىلىپ، بابائى بۇز-
رۇكلىرىنىڭ يۈزىگە قارا سۈركىمەيدۇ. بەلكىم ئۆمەر مىرزا كۆز-
لىرىنىڭ كور قىلىنغىنىغا ئاداۋەت تۇتۇپ، جان ئاچچىقىدا ئاغە-
سىنى سەلتەنەتكە ئاسىيلىق قىلماقچى دېگەن بولۇشىمۇ مۇمكىن.
تەھقىلەپ كۆرمەي تۇرۇپ ئالدىراقسانلىق بىلەن ھۆكۈم چىقارمە-
غايلا، ـــ ئايجامال ئاغىچا كۆزىگە لىق ياش ئالغان ھالدا يە-
لىندى، ـــ ئاباباكرى مىرزا ئۆگەي بولسىمۇ پەرزەنتلىرىدۇر.
ئەسلىدىمۇ يارکەنتكە ئۇلۇسبەگى خۇدايداد جەمەتىدىن بىرەرسى
ئەمىر بولۇشى كېرەك ئىدى. ئۆزلىرىگىمۇ ئايان، يارکەنت مە-
ھۇم جەننەتماكان ئاغىلىرىنىڭ سۈيۇرغاللىق زېمىنى ئىدى. ئۆز
ۋاقتىدا مەرھۇم سۇلتان ئىسان بۇغاخان ئالىيلىرى يارکەنتنى
سىلىگە، قەشقەرنى ئاغىلىرىغا بۇيرۇپ بەرمەكچى بولغىنىدا، ئا-
غىلىرى سىلىنىڭ كۆرەگانلىق مەرتىۋىلىرىگە ھۆرمەت قىلىپ،
قەشقەرنى سىلىگە قالدۇرۇپ، ئۆزى يارکەنتنى ئىختىيار قىلغانە-
دى. شول سەۋەبتىن يارکەنتكە ئەمىر بولۇشقا باشقىلارغا قارىغاندا
ئاباباكرى مىرزا بەكمۇ ھەقلىق ئىدى. ئۆزىمۇ شۇنى ئارزۇ قىلاتـ
تى. ئەمما بۇ ئارزۇسى تۇرلۇك سەۋەبلەر بىلەن رويابقا چىقمىدى.
سىلىگە بۇ ئىشنى بىرقانچە قېتىم تەۋسىيە قىلغان بولساممۇ
ئانچە ئېرەڭشمىدىلە. لېكىن ئاباباكرى مىرزا سىلىنى ھەم تاغا،
ھەم ئاتا ئورنىدا كۆرگەچكە كەڭچىلىكلىرىگە، مېھىر ـ شەپقەتـ
لىرىگە ئىشەنچ قىلىپ باشتۇڭلۇق بىلەن يارکەنتنى قولىغا ئېلىپ
ئاندىن ئۆزىرە ئېيتتى. تېگى ـ تەكتىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، بۇنىڭ
ھېچقانداق يامىنى يوق، پەقەت مەنسەپكە تەيىنلەش پەرمانىنى كۇ-
تۇپ ئولتۇرمىغانلا يېرى بار. خوتەندىكى ئاغا ـ ئىنى مىرزىلار
بولسا ئەزەلدىن ھۆكۈملىرىگە سەركەشلىك قىلىپ كەلگەن. بۇ
ھەقتە رەنجىشلىرىنى كۆپ قېتىم بايان قىلغانىدىلە. ئاباباكرى
مىرزا پەرمانلىرىغا بىنائەن ئول ئەغيارلىرىنى يوقتىپتۇ. بىر

ھېسابتا بۇنىمۇ ئۇنىڭ تۆھپىسى دېيىش كېرەك. ئويلاپ باقسىلا، سىلىگە سەركەشلىك قىلىشقا پېتىنغان خوتەن مىرزىلىرىنى ئابا-بەكرى مىرزا چىرايلىقچە باش ئەگدۈرەلىشى مۇمكىنمۇ؟ ياكى بولغاندىكىن ئۆلۈم ـ يېتىم بولىدۇ. ناۋادا چوڭ ئەمىرزادەم ئۇلار-نىڭ كاللىسىنى كەسمىگەن بولسا، ئۇلار ئۇنىڭ كاللىسىنى كېسەتتى. ئەمما مەھكىمىلىرىدىكى بىر قىسىم ئەمىرلەر بولسا بۇل ئىشنى سەلتەنەت قانۇنىغا تەتبىقلاپ، يوقىلاڭ باھانە ـ سەۋەبلەر-نى كۆرسىتىپتۇ. ئول ئەمىرلەرنىڭ كۆپىنچىسى ئۆز ۋاقتىدا جەننەتماكان قەيىنئاتام سەييىدئەلى ئالىپ ھەزرەتلىرىنىڭ قول ئاستىدا مەنسەپ تۇتقان ۋە شۇ جەريانداا تەنبىھ ـ دەشنام ئاڭلىغان كىشىلەردۇر. ئەمدىلىكتە ئۇلار تاغا ـ جىيەن ئوتتۇرىسىغا ئاداۋەت ئۇرۇقى تېرىپ، ئۆچەكەشتۇرۇش ئارقىلىق ئىنتىقامىنى ئالماقچى. سىلى ھە دېسىلا ئاشۇ ئەمىرلەرگە يان باسقاچقا، چوڭ ئەمىرزادەم سىلىگە مۇخالىپەتچىلىك قىلغان بولۇشىمۇ مۇمكىن. بۇنى قانداقمۇ بۇيۇك سەلتەنەتكە قىلغان رىياكارلىق، خان ئالىيلىرىغا قىلغان ئاسىيلىق دېگىلى بولسۇن؟ مەن ئىككىلىرىنىڭ ھەقىقىي چۈشەنچە ھاسىل قىلىشلىرىنى تولىمۇ ئارزۇ قىلىمەن. بايا ئېيتتىلا، خاتۇن كىشى دېگەن كالىتە پەم كېلىدىكەنمىز. بۇ سۆزلىرىم توغرىمۇ ـ خاتامۇ بىلمەيمەن. ئەمما ئوبدانراق ئويلىنىپ بېقىشلىرىنى، ئالدىراقسانلىق قىلماسلىقلىرىنى تەۋسىيە قىلىمەن.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا بىردىنلا ئويلىنىپ قالدى. ئۇنىڭغا ئايجامال ئاغىچىنىڭ سۆزلىرى ئورۇنلۇقتەك بىلىنگەندى. ئۇ ئايجامال ئاغىچىنىڭ بۇ مۇلاھىزىلىرىنىڭ ھەقىقەت بولۇپ چىقىشىنى، مىرزا ئاببەكرى ھەققىدە تارقالغان سۆزلەرنىڭ تۆھمەت بولۇشىنى تولىمۇ ئارزۇ قىلاتتى.

ـــ مەنمۇ بۇ ئىشلارنىڭ شۇنداق بولۇشىنى خالايمەن. ئابا-بەكرى مىرزا ھەم جىيەنىم، ھەم ئۆز پەرزەنتىمگە ئوخشاش. لې-كىن ئۇ باشتىلا مېنى ئالدىمىغان بولسا ياخشى بولاتتى، بەلكىم

بۇنچىلىك پىتنە ـ پاساتلارمۇ، ئۇقۇشماسلىقلارمۇ بولمايتتى. ئول چاغدا ئۆمەر مىرزىنىمۇ يارکەنتكە ئەۋەتمەس بولغىيتتىم. شۇنىسى ئېنىقكى، ئاباباەكرى مىرزا باشتۇڭلۇقنى بەكلا چەكتىن ئاشۇرۇ ـ ۋەتتى. بۇنداق كېتىۋېرىدىغان بولسا، ئۇنى چەكلىمەسلىككە ئامالىم يوق. مەن قۇلاق يوپۇرۇۋالغىنىم بىلەن، مەھكىمىدىكى باشقا ئەمىرلەر ئوردىغا مەلۇمات يوللىشى، يارکەنت، خوتەندە بولغان ۋەقەردىن خان ئالىيلىرىنى ۋاقىپلاندۇرۇپ قويۇشى مۇمكىن. ئول چاغدا بۇ ئىشنى يېغىشتۇرماق تەسكە توختايدۇ. شۇڭا، سىلى ئاباكەرى مىرزىغا بىر پارچە مەكتۇپ يېزىپ نەسىھەت قىلسىلا. مەن پەرمان چۈشۈرۈشتىن بۇرۇن دەرھال قەشقەرگە كېلىپ، بولۇنغان ئەھۋاللارنى ئۆز ئاغزى بىلەن چۈشەندۈرسۇن. مۇشۇنداق قىلغاندىلا ئاندىن ھېلىقى بىر قىسىم ئەمىرلەرنىڭ ئاغزىنى ئەتكىلى بولىدۇ، ئەمىرزادەمگە بولغان گۇمانى بېسىقىدۇ. مۇھىمى، پىتنە ـ پاساتلارنىڭ يامراپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئالغىلى بولىدۇ.

ــ ماقۇل، ئۇنداق بولسا ھازىرلا خەت يازاي، ــ دېدى ئايجامال ئاغىچا بىرئاز خاتىرجەم بولۇپ.

ــ شۇنداق قىلسىلا. مەن بېرىپ ئۆمەر مىرزا بىلەن ئەھۋالىشاي. بەلكىم ئۇ شول تاپتا تەسەللىگە موھتاجدۇر. ئۇنى يار ـ كەنتكە ئەۋەتكىنىمگە تولىمۇ پۇشايمان يەۋاتىمەن، ــ دېدى مۇ ـ ھەممەد ھەيدەر مىرزا ئورنىدىن تۇرۇپ، ــ ئەتىگەن سارايدا تۇزۇك ئەھۋاللىشالمىغانىدىم. بۇگۈن ئاخشام ئۇنىڭ يېنىدا قونۇپ قې ـ لىشىم مۇمكىن.

※ ※ ※

خوتەندىكى غەلىبىسىدىن تېخىمۇ كېرىلىپ كەتكەن مىرزا ئاباباەكرى ئىنىسى ئۆمەر مىرزىنى قەشقەرگە يولغا سېلىۋەتكەندىن كېيىن تاغىسى سەر ئەمىر مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ ئىنكاسىنى كۈتكەچ، كۈنلىرىنى قەشقەرنى قانداق ئۇسۇل بىلەن ئېلىش

ھەققىدە تەدبىر تۇزۇش بىلەن ئۆتكۈزۈۋاتاتتى. كۈتمىگەندە تاغـ-سىنىڭ ئەمەس، ئانىسىنىڭ خېتىنى تاپشۇرۇۋېلىپ بىرئاز تەئەجـ-جۈپلەندى. ئۇ ئىنىسىنىڭ ئەھۋالىنى كۆرگەن ئانىسىنىڭ ئاتاسىن يارىكەنتكە كېلىپ غوۋغا كۆتۈرۈشىدىن ئەنسىرىگەنىدى. ئەمما ئاـ-نىسى كەلمەي خېتى كەلگەنلىكىدىن خېلىلا خاتىرجەم بولدى.

«بۇ خەتنى كۆرسەم ـ كۆرمىسەم بەربىر، ـــ دەپ ئويلىدى ئۇ خەتكە ئېرەنسىزلىك بىلەن قاراپ، ـــ ھەقىچان ئىنىمنىڭ كۆزىنى كور قىلىپ قويغىنىم ئۈچۈن مېنى ئەيىبلىگەندۇر، مەنـ-دىن قاقشىغاندۇر. شۇنداق قىلماي نېمە ئىلاج؟ ئۇ ئىنىم، ئۆز قېرىندىشىم بولغاندىكىن ئەلۋەتتە مەن تەرەپتە تۇرۇشى كېرەك ئىدى...»

مىرزا ئاباباكرى خەتنى شۇ پېتىچىلا تاشلاپ قويماي دەپ بـو-لۇپ يەنە ئويلىنىپ قالدى.

«ئوقۇسام ئوقۇپ باقمامدىم، ھېچ بولمىسا سەر ئەمىرنىڭ نىيىتى ـ مۇددىئاسىدىن ئاز ـ تولا خەۋەر تېپىپ قالسام ئەجەب ئەمەس...»

مىرزا ئاباباكرى خەتنى ئالدىرىماي ئېچىپ كۆز يۈگۈرتتى:

«بىسمىللاھىر رەھمانىر رەھىم

ئاسمانۇ زېمىننىڭ ياراتقۇچىسى، بەندىلىرىگە رىزىق ئاتا قىلغۇچى ۋە كۆيۈنگۈچى شەپقەتلىك ئاللاھتىن جانجـ-گەر پەرزەنتىم ئاباباكرى مىرزىغا ئىنساب، تەۋپىق تىلەيـ-مەن.

ئى يۈرەكپارەم، سالامەتمۇ سىلى؟ مەنكىم ۋالىدەئى مېھرىبانلىرى بول دەرگاھتا ئوغلىقىنى قاشقىر[1]غا تالىتىپ قويغان ئاتا كېيىككە ئوخشاش يۈرەك ـ باغرىم پارە ـ پارە بولغان ھالدا قاقشاپ ئولتۇرۇپتىمەن. ئەمما بۇ قاقشاشلـ-

① قاشقىر ـــ بۆرە.

رىم بائىسىدىن ئاللاھ ئىگەم سىلىگە قارغىش ياغدۇرمىسە. كەن دەپ ئەنسىرەيمەن. مەن يىغلىماي كىم يىغلىسۇن؟ سىلى بىلەن ئۆمەر مىرزا ئوڭ ۋە سول كۆزۈم ئىدىڭلار. بەلكىم كۆزلىرىمنىڭ ئاقۇ ھەم قارىسى ئىدىڭلار. مەرھۇم جەننەتماكان پەدەرىڭلاردىن كىچىك يېتىم قالغان بولا. ساڭلارمۇ، تۇمشۇقلۇققا چوقۇتماي، تىرناقلىققا تاتىلاتماي چوڭ قىلغىنىمدىن سۆيۈنەردىم، ھەم ئۆزۈمنى بەختىيار ئانىلاردىن ھېسابلايتتىم. ناھايىتى ئەپسۇسكى، ئەرزىمەس سەۋەبلەر بىلەن ئىنىلىرىنىڭ كۆزىگە مىل تارتقۇزۇپ، مەنى بىر كۆزۈمدىن ئايرىپتىلا. بۇنچە قەبىھلىككە قوللىرى قانداقمۇ بارغاندۇ؟ جېنىم ئوغلۇم، يىلان ـ چاياننىڭ بالىسىمۇ بىر ـ بىرىنى چاقمايتتى ئەمەسمۇ؟! ئىنىلىرىدىن ھەرقانچە گۇناھ سادىر بولسىمۇ كەچۈرۈۋېتىشلىرى كېرەك ئىدىغۇ. نېمىشقا كەڭ قورساق، ئەپۇچان بولالمىدىلا؟ بىلىپ قويسىلا، سىلى دېگەن باھادىرلىقى، پەھلىۋانلىقى، مەردۇ مەردانىلىقى پۈتكۈل ئالەمگە داستان بولغان بۇيۇك ئەمىر سەييىدئەلى ئالپىنىڭ نەۋرىسى، سانىز مىرزىنىڭ پۇشتى بولىدىلا. ئاشۇنداق تۇرۇپ نېمىشقا ئاتا ـ بابىلىرىنىڭ پە ـ زىلىتىگە ۋارىسلىق قىلمايدىلا؟ مەن شول تاپتا دوزاخ ئازا ـ بىدا پۇچۇلىنىۋاتىمەن. شۇنداق تۇرۇپ يەنىلا غەملىرىنى يەۋاتىمەن. سەر ئەمىر سىلىگە خۇددى ئۆز پەرزەنتىدەك كۆ ـ يۈنەتتى. ھېچبولمىغاندا ئۇنى ئالدىماسلىقلىرى كېرەك ئىدى. مۇشۇ كۈنلەردە رايىلىرىغا بېرىپ، ئول ئاق كۆڭۈل كىشىنى ئالدىغىنىمدىن تولىمۇ خىجىل بولۇۋاتىمەن. يالغان پەرمان ياساپ يارىكەتتىنى ئالغانلىقلىرىدىن، مىرزا يانتاق ـ بەگنى جەددى ـ جەمەتى بىلەن قىرىپ تاشلىغانلىقلىرىدىن، يارىكەتتىكى رەئىيەتكە قاتمۇقات ئالۋان ـ سېلىق سالغانلىقلىرىدىن، ھەتتا مەھكىملىرىدىكى چوڭ ـ كىچىك بەگ ـ خىزمەتكارلارغا ئۆزلىرىنى «ئالىيلىرى»، «قىبلىگاھىم»، «ئانەھزرىتىم» دەپ ئاتاشقا بۇيرۇپ، مەرتىۋىلىرى

نى خان ئالىيلىرىنىڭ مەرتىۋىسىگە تەڭلەشتۇرۇپ كەچۈر-
گۈسىز گۇناھ سادىر قىلغانلىقلىرىدىن بارلىق ماڭلايىۋىيە
ئەمىرلىرى تولۇق خەۋەردار بولۇشۇپتۇ ۋە سىلىنى جازالاش
توغرۇلۇق خان ئالىيلىرىغا مەلۇمات يوللاشنى تەۋسىيە قە-
لىشىپتۇ. پەقەت سەر ئەمىرلا سۈكۈت قىلىپ تۇرۇۋاتىدۇ.
بۇ قىلمىشلىرىنىڭ ھەممىسى سەلتەنەتكە، سۇلتان يۇنۇس-
خان ئالىيلىرىغا قىلغان مۇخالىپەتچىلىكتۇر. مەن سەر ئە-
مىرگە، مەھكىمىلىرىدىكى ئەمىرلەرنىڭ كۆپىنچىسى ئۆز
ۋاقتىدا ئاتىلىرى سەييىدئەلى ئالىپ ھەزرەتلىرىنىڭ قول
ئاستىدا خىزمەت قىلغان كىشىلەردۇر، ئۇلار ئۆز ۋاقتىدا
خىزمەتلىرىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمىغانلىقى سەۋەبىدىن
ئاتىلىرىدىن تەنبىھ ئىشىتكەن، شۇل سەۋەبتىن قورسىقىدا
غۇم ساقلىغان بولۇشى مۇمكىن؛ ھازىر ئاشۇ غۇمنى چىقە-
رىش ئۈچۈن ئەمىرزادەمگە تۆھمەت قىلىپ، ئىككىلارنىڭ
ئوتتۇرىسىدا ئارازلىق پەيدا قىلماقچى؛ شۇڭا ئالدىراقسانلىق
قىلماي، بۇ ئىشلارنى تەھقىقلەپ كۆرگەيلا، ئەمىرزادەنىڭ
ھەقىقەتەن گۇناھى بولسا، ئۇنىڭغا نەسىھەت قىلساق چوقۇم
كەچۈرۈم سورايدۇ؛ بۇ ئىشلارنى ۋاقتىنچە سۇلتان يۇنۇسخان
ئالىيلىرىغا مەلۇم قىلماي تۇرسىلا، دەپ ئۆزرە ئېيتتىم.
سەر ئەمىرمۇ ھەر ھالدا ماقۇل بولدى. ئەمدى باشلىرىنى
ئىچىلىرىگە تىقىپ يۇرۇۋۈرمەي دەرھال قەشقەرگە كېلىپ،
سەر ئەمىرگە ئۆزىرىخاھلىق بىلدۈرسىلە، ھەم ئۇستىلىرى-
دىكى پىتنە ـ پاساتلارنى ئاغدۇرۇپ تاشلىسىلا. بۇ مېنىڭ
ئەمەس، سەر ئەمىرنىڭ سۆزى. ئاشۇنداق قىلسىلا، مەھكە-
مىدىكى سىلىگە قارشى چىققان ئەمىرلەرنىڭ زۇۋانى بېسە-
قىدۇ. ۋاقتى كەلگەندە خان ئالىيلىرىغا مەلۇمات يوللاپ،
مىرزا يانتاقبەگنى ئۆلتۈرگەن گۇناھلىرىنى تىلىۋېلىش
ئاسانغا چۈشىدۇ.

قەدىرلىك ئوغلۇم، مەن ئەمدى سىلىنىڭ ئەمەس،
ئالدىمدىكى ئىككى ئوغلۇمنىڭ ـــ سۆيۈملۈك ئىنىلىرىنىڭ

غېمىنى يېمىسەم بولمايدۇ. شۇڭا مېنى بۇنداق بىسەرەمجان قىلىپ ئەندىشىگە سالماي، ۋاقتىدا خاتىرجەم قىلسىلا. ئۇشبۇ خېتىمنى تاپشۇرۇۋالغان ھامان قىلچىلىك ئىككە-لەنمەي دەرھال قەشقەرگە كېلىپ، سەر ئەمىرگە سالام بەجا كەلتۈرۈپ، يارىكەنت، خوتەنده يۈز بەرگەن ئىشلاردىن چۈ-شەنچە بەرگەيلا.

سىلى بىلەن تېنزرەك دىدارلىشىشنى تۆت كۆز بىلەن كۈتۈپ تۇرغۇچى ۋالىدەلىرى ئايجامال ئاغىچىدىن دەپ بە-لۇرلا.

نامە تامام ۋەسسالام.»

خەتنىڭ باش قىسمى مىرزا ئابابەكرىگە قىلچە تەسىر قىل-مىدى، يۈزى ئازراقمۇ قىزارمىدى. بەلكىم سوغۇق كۈلۈپ قويدى، ئەمما ئاخىرقى بۆلەكلىرىنى قايتا ئوقۇپ، خۇددى ئالتۇن تې-پىۋالغاندەك ھاياجانلىنىپ كەتتى.

«سىلىگە كۆپ رەھمەت ئانا، مۇشۇ خەتلىرى ئارقىلىق كەمىنە ئوغۇللىرىغا يەنە بىر قېتىم ياردەم قىلدىلا. گەرچە سەر ئەمىردىن ئانچە ۋايىم يېمىسەممۇ، ماڭلايسۆيە مەھكىمىسىدىكى ئول ئەمىرلەر-دىن بەكمۇ ئەنسىرىگەنىدىم. ئۇلارنى كۆزدىن قانداق يوقىتىشنى بە-لەلمەي بېشىم بەكمۇ قاتقانىدى. ئۇلارنى قانداق يوقىتىش توغرۇلۇق مۇشۇ خەتلىرى ئارقىلىق بېشارەت بېرىپتىلا. كۆرسەتكەن ئەقىللە-رىگە يەنە بىر قېتىم رەھمەت. ئاللاھ خالىسا ئول ئەمىرلەرنى بىر پارچە خەت بىلەنلا كۆزدىن يوق قىلغايمەن...»

مىرزا ئابابەكرى بىرپەس خىيال سۈرۈۋالغاندىن كېيىن ھا-ياجان بىلەن قولىغا قەغەز ـ قەلەم ئالدى.

«بىسمىللاھىر رەھمانىر رەھىم

ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم. ئى قۇياشتەك مېھىرلىك يۈرە-كىگە ساداقەت ۋە ۋاپانى جا قىلغان، ئالىي مەرتىۋىلىك خا-

قان سۇلتان يۇنۇسخان ئالىملىرىدىن باھادىرلىق مەرتىۋە-سىنى ئېلىشقا مۇشەررەپ بولغان تاغام ھەم يەرلىرى-ماڭلايسۆيەنلىك بۇيۇك سەر ئەمىرى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا جانابلىرىغا قۇدرەتلىك يېگانە ئالالاھتىن كېچە ـ كۈندۈز سالامەتلىك تىلەيمەن. شۇنداقلا پەرزەنتلىك بۇرچۇمدىن بە-نا قىلغان ئەقىدە گۈلزارلىقىمدىن ساداقەت، ۋاپا گۈلدەس-تىلىرىنى تىزىپ يوللايمەن.

ئى قەدىرلىك ئاتا، كەمىنە ئوغۇللىرى ئەقىل بابىدا دانىشمەنلەردىن سانالمىساممۇ، كەم ئەقىللەردىنمۇ ھەم ھېسابلانمايمەن. چۈنكى، نېمىلا بولمىسۇن ئۆزلىرىدەك دانىشمەنلىك تەربىيەسىدە چوڭ بولغانمەن. شۇڭلاشقا، ئاق-نى قارىدىن، ياخشىنى ياماندىن ئايرىغۇچىلىكىم بار. ھەر-كىمنىڭ دەرد ـ ھەسرىتى ئۆزىگە ئايدىك، ئۆزگىگە قاراڭ-غۇدۇر. تۇتۇنىڭ ئاچچىقىنى مورا بىلمىدۇ ئەمەسمۇ؟! بەل-كىم سىلى كەمىنە پەرزەنتلىرىنى ماڭلايسۆيە مەھكىمىسىدە ياغىنىڭ ئارىسىدىكى بۆرەكتەك تولىمۇ بەختىيار ياشاۋاتىدۇ دەپ ھېس قىلىشلىرى تەبئىي. مەنمۇ ھەم شۇنداق بولۇش-نى تولىمۇ ئارزۇ قىلاتتىم. ئەينى يىلى سۇلتان دوستىمۇ-ھەممەدخان ئوردىسىدىن جانابلىرىنىڭ دەرگاھىغا پاناھ تار-تىپ كەلگىنىم خويىمۇ ياخشى بولغانكەن. شۇندىن بېرى دەسلەپ تاغلىق مېھرىلىرىگە، كېيىن ئاتلىق مېھرىلە-رىگە ئائىل بولدۇم. سۇلتان يۇنۇسخان ئالىملىرى تاجۇ تەختىنى قولىغا ئالغاندىن كېيىن بىزلەرگىم نا قابىل پەر-زەنتلىرىگە زور ئىشەنچ باغلاپ، ئىچكىلەر قاتارىدىكى مەر-تىۋەمنى ئورۇنباسارلىققا كۆتۈردىلە ۋە ماڭلايسۆيە لەشكە-رىي دىۋاندىن ئورۇن بەردىلە. گەرچە كۆڭلۈم ھەرقاچان ئاتا مىراس زېمىنىم يارکەنت ۋىلايىتىنى تارتىپ تۇرسىمۇ، يە-نىلا بۇ مېھىر ـ شەپقەتلىرىدىن سۆيۈندۈم. ئەمما خان ئا-لىيلىرى پايتەختىنى يايلاققا كۆچۈرۈپ كەتكەندىن كېيىن

ماڭلايسۇيە مەھكىمىسىدىكى لەشكىرىي دىۋانىنىڭ ئەمىرى قۇتلۇق پالۋان، قارا دىۋان ئەمىرى مەسۇم باھادىر، ئىشىك-ئاغىسى مىرزا ئابدۇساتتار بەگ، مۇپەتتىش دىۋانىنىڭ ئەمدىرى ئوبۇلھادى دادخاھ قاتارلىق بىر قىسىم قىتىغۇر، پىتىنىچى ئەمىرلەر جانابلىرىنىڭ سەر ئەمىرلىك مەرتىۋىسىگە كۆز قىزارتىپ، نارازى بولۇشتى. ھەر يەردە ئورۇن، سورۇن، ۋاقىت تاللىماي: «ماڭلايسۇيە ۋادىسى ئۇلۇسبەگى خۇدايداد جەمەتىگە بەخشەندە قىلىنىپ كەتتى، شۇنچە كۆپ خان ـ سۇلتانلار ئالماشتى، ئاستانە نەچچە قېتىم يۆتكەلدى، ئەمما ماڭلايسۇيەنىڭ ئەمىرلىكى ئالماشمىدى. ئۇلۇسبەگى خۇدايداد جەمەتىنىڭ ماڭلايسۇيەگە ئەۋلادمۇئەۋلاد سەر ئەمىر بولۇشىغا نېمە ھەققى بار ئىكەن؟ شۇنىڭغا تۇشلۇق ئىستىبداتى، ئىقتىدارى بولسىدى كاشكى، ئۇلار بىزنى ئەزىلدىن ئەمىر ئەمەس، خىزمەتكار، مۇلازىم قاتاردا كۆرۈپ كەلدى. تالاي قېتىملاپ دىلمىزغا ئازار بەردى. ئەمدى يەنە چىداپ تۇرۇۋەرسەك بولمايدۇ...» دەپ ئاغزىغا كەلگىنىچە بىلجىرلاشتى. ئەمما سىلى بۇ پىتىنىلەردىن بىخەۋەر يۈرۈۋەردىلە. ھەتتا ئول پىتىنچىلەرگە مېھىر ـ شەپقەت كۆرسەتتىلە، ئۇلارنى ئەتىۋارلىدىلا، مۇھىم مەنسەپ، مەرتىۋىلەرنى شۇلارغا بەردىلە. دانىشمەنلەر: «بىراۋ ئەيىبىڭنى ئېيتسا خاپا بولما، تۆھمەت قىلسا، پىتنە قىلسا پەندىيات ئەيلە» دەپتىكەن. مەن بۇ پىتىنىلەرگە چىدىمىدىم. چۈنكى، ئۇلار مېنىڭ ئاشۇ ئورۇنباسار ئەمىر لەشكەرلىك مەرتىۋەمگۇ نارازى بولۇشقان، كوتۇلداشقانىدى. ئول دىلى قېيىقلارنىڭ شۇم نىيەتلىرىنى ئاشكارىلىسام ئىشەنمەسلىكىلىرىدىن ۋايىم يېدىم. شۇنىڭ بىلەن دەردىمنى ئىچىمگە يۇتۇپ، ھېچنېمىنى بىلمىگەن بولۇپ قۇلاق يوپۇرۇپ يۈرۈۋەردىم. ئەمما ئاستىرتىن ئۇلارنىڭ پەيلىنى، مۇددىئاسىنى كۆزەتتىم. يۇز مىڭ قەتلە شۈكرىكى، ئاخىر ئۇلارنىڭ يار-

كەنت ئەمرى مىرزا يانتاقبەگ، خوتەن ئەمىرى خانىزەر مىرزا، قولىنەزەر مىرزىلار بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ، سىلىگە بىرلىكتە تاقابىل تۇرۇپ، خان ئالىيلىرىغا ئەرز قىلىپ، جانابلىرىنىڭ سەر ئەمىرلىك مەرتىۋىسىنى بىكار قىلىش، ماڭلايسۆيەدىن ئۇلۇسبېگى خۇدايداد جەمەتىنىڭ تەسىرىنى تازىلاش ۋە ئۇلارنى قوغلاپ چىقىرىشقا ئۇرۇنۇشۇ. تەك قارا نىيىتى ئاشكارا بولدى. ئەسلىدە بۇنى سىلىگە مەلۇم قىلايمۇ دېگەنىدىم، ئەمما ئويلاپ باقسام، ماڭلايسۆيەنىڭ يارىكەنت، خوتەندىن ئىبارەت ئىككى كاتتا ۋىلايىتى ھەمدە ماڭلايسۆيە مەھكىمىسىدىكى مەنسەپلەرنىڭ مۇھىمى ئۇلارنىڭ قولىدا ئىكەن. بۇنداق شارائىتتا سىلىنىڭ يالغۇز كېلىپ قېلىشلىرىدىن، ئۇلارغا تاقابىل تۇرالماسلىقلىرىدىن، ھەتتا ئۆزۈمنىڭ تۆھمەت قىلغان ئاتاقفا قېلىپ، لەت بولۇپ قېلىشىمدىن ئەنسىرىدىم. چۈنكى، ئۇلار تولىمۇ ھىيلىگەر ھەم تەدبىرلىك ئىدى. بىردىنبىر چارە ھېچنېمىنى بىلمەگەن قىياپەتكە كىرىۋېلىپ، ئۇلارنى بىخۇدلاشتۇرۇپ ئاستىرتىن بىر ـ بىرلەپ يوقىتىش ئىدى. يارىكەنت بىلەن خوتەننى قولىمىزغا ئېلىۋالساقلا، مەھكىمىدىكى ئول ئەمرلەر كۆچلۈك يۆلەنچۈكىدىن ئايرىلىپ ئاشكارا قارشىلىق كۆرسىتىشكە پېتىنالمايتتى. شۇنىڭ بىلەن يارىكەنت بىلەن خوتەننى ئېلىشتىن ئىبارەت چوڭ خەتەرگە ئۆزۈم يالغۇز تەۋەككۈل قىلدىم ـ دە، سىلىدىن مۇددىئايىمنى يوشۇرۇپ، چېرىكلەرنى رىيازەت شىكارى قىلدۇرۇش باھانىسى بىلەن ئىجازەت سورىدىم. سىلىمۇ ئاتىلىق مېھرىلىرى بىلەن بۇ تەلىپىمنى رەت قىلمىدىلا. يارىكەنتنى جەڭ بىلەن ئالسام ئول پىتنىچىلەرنى چۆچۈتۈپ قويىاتتىم. شۇڭا ساختا پەرمان ھىيلىسى بىلەن يارىكەنتنى ئاسانلا قولۇمغا ئالدىم. يالغان ھامان يالغان بولىدىكەن. مىرزا يانتاقبەگ پەرماننىڭ ساختىلىقىنى ئاسانلا بايقىۋالدى ھەمدە شەھرىكلىرىگە خەۋەر

بەرمەكچى بولدى. شۇنداق بىلەن ئۇلتۇرۇۋېتىشكە مەجبۇر بولدۇم. خوتەندىكى ئاغا ـ ئىنى مىرزىلارنىڭ سەلىگە ئوچۇق ـ ئاشكارا سەركەشلىك قىلمۇاتقىنىغا خېلى يىللار بولغاندى. بۇ ئىش تۇيۇقسىز تالاي قېتىم ھەسرەت يۇتقانلىقلىرىنى بىلەتتىم. شۇڭا، ياركەنتنى ئالغاندىن كېيىن خەزىنىنى تولۇقلاپ، لەشكەر كۆپەيتىپ خوتەنگە يۈرۈش قىلىشقا تەييارلاندىم. چۈنكى، بۇ ئىشنى كېچىكتۈرۈشكە بولمايتتى. بولمىسا ئول ئاغا ـ ئىنى مىرزىلار ھازىرلىق كۆرۈۋاتاتتى. بەلكىم خان ئالىيلىرىغا ئەرز قىلىپ يولىمىزنى توسۇپ قويۇشىمۇ مۇمكىن ئىدى. بۇ نىيىتىمنى چۈشىنىپ خوتەنگە لەشكەر تارتىشىمغا سۈكۈت قىلدىلا ۋە بەلكىم يوشۇرۇنچە مەدەت بەردىلە. ئاخىرى ئالالاھنىڭ ئىنايىتى، ئاتا ـ بابىلىرىمىزنىڭ پاك روھىنالىرىنىڭ مەدىتى بىلەن خوتەنىنىمۇ قولۇمغا ئالدىم. قەدىرلىك ئىنىم ئۆمەر مىرزىنىڭ ئىشىغا كەلسەك، بىر دەملىك غەزىپىمگە ھاي بېرەلمىگىنىمدىن كۆپ پۇشايمان قىلمەن. نە چارە، خىش قېلىپتىن چىقىپ بولدى. شول چاغدا ئۇنىڭغا مەقسەت ـ مۇددىئايىمنى سەۋرچانلىق بىلەن چۈشەندۈرسەممۇ پەقەتلا تىڭشىمىدى، بەلكىم مىرزا يانتاقبەگنىڭ ئۆلۈمگە گۇۋاھ لىك بىلەن ھۆكۈم چىقىرىپ، يەڭگىلتەكلىك بىلەن يۈرۈقلاڭ پىتنىلەرنى دەلىل ـ ئىسپات قىلماقچى بولدى. ئۇنىڭغا ئاغا ـ ئىنى بىرلىشىپ ئاۋۋال خوتەننى قولىمىزغا ئېلىۋالايلى، ئاندىن سەر ئەمىر جانابلىرىنىڭ ھۇزۇرىغا بىللە بارايلى. دەلىل ـ ئىسپاتلىرىنى شول چاغدا كۆرسەتسىلە، دەپ شۇنچە يېلىنسامۇ پەقەتلا قۇلاق سالمىدى. بەلكى مېنى ۋەھشىيلىكتە، زالىملىقتا ئەيىبلەپ قاتتىق ھاقارەتلىدى. ئويلاپ باقسىلا، ئىنى بولغۇچى ئاغا بولغۇچىنى ھۆرمەتلەش ئەقەللىي پەزىلەت ئەمەسمۇ؟ ناۋادا ئۇ ئاشۇ يۈرۈقلاڭ دەلىل ـ ئىسپاتلىرىنى ئېلىپ دەرگاھلىرىغا بارسا،

مەھكىمىدىكى ھېلىقى پىتىنچى ئەمرلەرگە دەستەك بولۇپ بېرەتتى ـ دە، ھەممە تىرىشچانلىقىم يوققا چىقاتتى. بۇنى ئاز دەپ كەمىنە ئوغۇللىرىلا ئەمەس، سىلىمۇ خەۋەردە قالاتتىلا. ئەنە ئاشۇ زۆرۈرىيەت ۋە غەزەپنىڭ تۈرتكىسىدە ئۇنى ئەدەپلەپ قويۇش ھەمدە چۆچۈتۈپ قويۇش ئۈچۈن ئۆزۈمنى ئويۇڭالمەن، دەپ داۋراڭ سالغانىدىم. ئەپسۇسكى، قول ئاستىمدىكى ئەقىلسىز، كالتە پەم مەھرەملەر بۇ داۋراڭنى راست دەپ چۈشىنىپ ئىنىمنىڭ كۆزىگە مىل تارتىپتۇ. بۇ ئىشتىن كېيىن خەۋەر تېپىپ قاتتىق چۆچۈدۈم ھەم ئەپسۇسلاندىم، يۈرەك ـ باغرىم قان بولدى. ھېلىقى گالۋاڭ مەھرەمنىڭ كاللىسىنى ئالدىم.

خۇلاسە كالام. ئەسلىدە خوتەننى ئىلكىمگە ئالغاندىن كېيىن دەرھال ھۈزۈرلىرىغا بېرىپ بارلىق ئەھۋاللارنى چۈشەندۈرمەكچى، ھېلىقى پىتىنچى ئەمرلەرنىڭ قارا نىيەتلىرىنى ئاشكارلىماقچى بولغانىدىم. ئەمما ئىشەنچلىك كىشىلىرىمدىن خەۋەر تېپىشمىچە ئۇلار يارىكەنت، خوتەن ئەمرلىرىدىك كۆچلۈك شېرىكلىرىدىن ئايرىلىپ قالغىنىغا چىدىمايلا ئاۋام ئارىسىغا: «مىرزا ئابابەكرى سەلتەنەتكە قارشى چىقماقچى، ئىسيانغا تەييارلىق قىلىۋاتىدۇ» دەپ پىتنە تارقىتىپتۇ ھەمدە سىلىنمۇ ئىشەندۈرۈپتۇ. بۇنداق ئەھۋالدا قانداقمۇ دەرگاھلىرىغا بارالايمەن؟ چۈنكى، ئۇلار ماڭا دۈشمەندۇر. قولۇمدا ئۆلگەن ئاشۇ شېرىكلىرىنىڭ خۇن ـ قىساسىنى مەندىن ئالماقچى. شۇڭا ئۇلار ھەمىشە مېنىڭ ئەھۋالىمنى سىلىگە قەبىھلەشتۈرۈپ مەلۇم قىلىدۇ. ئەگەر ئاشۇ ئەمرلەرنى مەھكىمىدىن ھەيدەپ چىقارسىلا، ئەتراپلىرىنى پىتنىچىلەردىن تازىلىسىلا، ئول چاغدا مەنمۇ خاتىرجەم بولاتتىم. مەن يەنىلا سىلىنىڭ پەرزەنتلىرىمەن. بەلكىم قۇللىرى بولۇپ ئاياغلىرىدا ئات ـ ئېشەكتەك خىزمەت قىلىمەن، ئاتقان ئوقلىرى بولۇپ ئەغيارلىرىنىڭ يۈ-

رىكىگە سانجىلىمەن.
ياراتقان ئاللاھ ئىگەمدىن ئەزىز تەنلىرىگە كىچىە ـ كۈندۈز سالامەتلىك تىلەپ، ئاتىلىق ھەققىلىرىگە دۇئا قىلىپ تۇرغۇچى نا قابىل پەرزەنتلىرى ئاباباكىرى مىرزىدىن دەپ بىلۇرلا.»

※ ※ ※

مىرزا ئاباباكرىنىڭ خېتىنى تاپشۇرۇۋالغان مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا قاتتىق چۆچۈپ كەتتى.

«يا پاناھ، ئەسلىدە ئىش مۇنداق ئىكەن ـ دە، ئەڭ ئىشەنگەن ئەمىرلىرىمنىڭ ئەڭ ئەشەددىي مۇخالىپەتلىرىم ئىكەنلىكىنى بىلمەيلا يۈرۈپتىمەن. ئۇلار ھەدىسلا ئاباباكرى مىرزىنى يامانلاپ بەرسە، يوقىلاڭ دەلىل ـ ئىسپاتلارنى كۆرسەتسە سۆزلىرىگە ئىشىنىپتىمەن تېخى. ئۇلارنى مەرھۇم جەننەتماكان ئاتامنىڭ خىزمەتىدە بولغان، سەلتەنەت ئۇچۇن نۇرغۇن تۆھپە كۆرسەتكەن، مۇھىمى، ئاتا كۆرگەن تەدبىرلىك كىشىلەر دەپ بىلىپ ھۆرمەتلەپتىمەن، ئەتىۋارلاپتىمەن، ھەر دائىم بىر داستىخاندا تۇز يەپتىمەن. ئەمما ئۇلار بولسا ئاستىرتىن پىيىمنى قىرقىپ، ئارقامدىن خەنجەر ئۇرماقچى بولۇشۇپتۇ. بۇ نېمىدىگەن قورقۇنچلۇق. ھېلىمۇ ياخشى ئاباباكرى مىرزا ياركەنت، خوتەندىكى ئەشەددىي رەقىبلىرىمنى يوقىتىپتۇ. ئەمدى سۇكۇت قىلىپ ئولتۇرماي ئول مۇناپىق، تۇزكورلارنىڭ جاجىسىنى بېرەي...»

ئوغلىنىڭ خېتىنى كۆرگەن ئايجامال ئاغىچىمۇ ھە دەپ مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنى قۇتراتتى.

ـــ ھەر نېمە بولسا تەگرىنىڭ كۆزى بار ئىكەن. ئاۋۋال ئادالەتلىك ئاللاھ ئىگەم، ئاندىن قالسا ۋاپادار پەرزەنتىمىز بىزنى بۇ بالا ـ قازادىن ساقلاپ قاپتۇ. نەسىھەتىمنى ئاڭلاپ زىيان تارتمىدى

غانلا مانا. يەڭگىلىتەكلىك قىلغان بولسىلا، ئول رىياكار ئەمىرلەر-
نىڭ دېپىغا ئۇسسۇل ئويناپ، ئاتا ـ بالا قىلىچ تەڭلىشىپ يۈرەر
ئىكەنلا. ئىشەنچىم بار ئىدى. ئابابەكرى مىرزا سىلىگە ھەرگىز
ۋاپاسىزلىق قىلمايتتى. ئەمدى قاراپ ئولتۇرمىسىلا، يالانغا ئېچ
ئاغرىتىپ قوينۇڭغا سالساڭ،ھامان يىلان تەبىئىتىنى ئاشكارىلايـ-
دۇ، ساڭا نەشتەر ئۇرىدۇ، دەيدىغان گەپ بار. ئول يىلان مەسەللىك
ئەمىرلەرنىڭ ئىشىنى كېچىكتۈرمەي بىر تەرەپ قىلسىلا.

ئەجدادلىرىنىڭ تۆھپە، شان ـ شەرەپلىرىنى، خان ـ سۇلـ-
تانلارغا ساداقەتمەنلىك بىلەن قىلغان خىزمەتلىرىنى تولىمۇ قە-
دىرلەيدىغان مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئۆگەي ئوغلى مىرزا ئابابەك-
نىڭ يارىكەنت، خوتەن ئەمىرلىرىنى ئۆلتۈرۈپ ئىككى ۋىلايەتنى
قولىغا ئالغانلىقىنى سەلتەنەتكە كۆرسەتكەن كاتتا تۆھپە، ساداـ-
قەتمەنلىك دەپ ھېسابلىدى ھەمدە ئەجدادلىرىنىڭ يۈزىگە قارا
سۈرتۈلمىگەنلىكىدىن بەكلا خۇش بولدى. ئۇ مىرزا ئابابەكرى خە-
تىدە تىلغا ئالغان لەشكىرىي دۇاننىڭ ئەمىرى قۇتلۇق پالۋان،
قارا دۇان ئەمىرى مەسۇم باھادىر، ئىشىكئاغىسى مىرزا ئابدۇ-
ساتتار بەگ، مۇپەتتىش دۇاننىڭ ئەمىرى ئوبۇلھادى دادخاھ قاتار-
لىق ئەمىرلەرگە ئۇلار بىلەن يېقىن ئۆتىدىغان ئالتە ئورۇنباسار
ئەمىر ـ سەركەردىلەرنى قوشۇپ، سۇلتان يۇنۇسخان بەرگەن ئىمـ-
تىياز بويىچە ھەممىسىنى مەنسىپىدىن ئېلىپ تاشلىدى، ئاندىن
بارلىق مال ـ مۇلۇكلىرىنى مۇسادىرە قىلىپ، قەشقەردىن قوغلاپ
چىقاردى. شۇ تاپتا ئۇ مىرزا ئابابەكرىنىڭ دامىغا چۇشۇپ، ئۆ-
زىگە كۈچلۈك يۆلەنچۈك بولغان ئىقتىدارلىق، ساداقەتمەن ئە-
مىرلىرىدىن ئايرىلىپ قالغانلىقىنى خىيالىغمۇ كەلتۈرمەيـ-
تتى. ئۇلار لەشكىرىي ئىشلارغا پىشقان، بىر قوشۇنغا بىمالال
باشچىلىق قىلىپ جەڭ قىلالايدىغان تەجرىبىلىك، مۆتىۋەر ئە-
مىرلەردىن ئىدى.

※ ※ ※

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ماڭلايسۇيە مەھكىمىسىنى «دۇشمەن-لىرى»دىن پۇتۇنلەي تازىلاپ، مىرزا ئابابەكرىنىڭ ئالدىغا سالامغا كېلىشىنى كۇتۇپ ئولتۇرغان ۋاقىتتا، بىر پارچە خەت بىلەن ماڭلايسۇيە دۇانىدىكى قابىلىيەتلىك ئەمىر ـ سەركەردىلەرنى يوقىتىشقا مۇۋەپپەق بولغان مىرزا ئابابەكرىنىڭ ئەسلىي قىياپىتىنى ئاشكارىلاپ، قەشقەرنى مۇداپىئە قىلىشتىكى مۇھىم ئۆتكەل يېڭىسار قەلئەسىگە لەشكەر تارتىپ كەلگەنلىك خەۋىرىنى ئاڭلىدى.

ـــ نېمىدېدىڭ؟ مىرزا ئابابەكرى يېڭىسار قەلئەسىگە ھۇجۇم قىلدى؟

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا بۇ كۇتۇلمىگەن خەۋەردىن قاتتىق چۆچۈپ كەتتى، كۆزلىرى غەزەپتىن چەكچەيدى. قورقۇپ، تۇگۇلۇپ كەتكەن يېڭىسار بېگىنىڭ خەۋەرچىسى دۇدۇقلاپ جاۋاب بەردى:

ـــ شۇنداق. سەر ئەمىر جانابلىرى، يېڭىسار قەلئەسى ھازىر قورشاۋدا، مىرزا ئابدۇلباست بەگ ئۆزلىرىدىن ياردەم سورايدۇ، ھەممىچى لەشكەرلەر تېزرەك بارمىسا يېڭىسار قەلئەسى قولدىن كېتىشى مۇمكىن، ـــ خەۋەرچى قولىدىن ئالتۇن ئوتۇغاتنى ئېلىپ كۆرسەتتى، ـــ مانا بۇ مىرزا ئابدۇلباست بەگنىڭ مەنسەپ ئوتۇغاتى. مەلۇمات يېزىشقا ئۇلگۈرمەي مۇشۇ ئوتۇغاتنى بەرگەنىدى. سەر ئەمىر جانابلىرى ئوتۇغاتنى كۆرسە دەرھال تەدبىر قوللىنىدۇ، دېگەنىدى.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا لاسسىدە بوشاپ كەتتى، بېشى پىرىدە قېيىپ، كۆز ئالدى دەقىقە قاراڭغۇلاشتى.

«بۇ نېمە ئىش؟ ھەرقانچە بولسىمۇ يېڭىسار بېگى مىرزا ئابدۇلباست بەگمۇ سەلتەنەتكە قارشى چىقمىغاندۇ؟ ئەگەر شۇنداق بولغان تەقدىردىمۇ ئاباباكرى مىرزىنىڭ لەشكەر تارتىپ كېلىشىنىڭ ھاجىتى يوق ئىدىغۇ. «ئالدىلىرىغا سالامغا بارىمەن، خىزمەتلىرىدە بولىمەن» دەپ خەت ئەۋەتىپ قويۇپ يېڭىسارغا لەشكەر

تارتقىنى نېمىسى؟ ئابدۇلباست بەگ رىياكارلىق قىلماقچى بولغان تەقدىردىمۇ ئۇنى ئەدەپلەشكە قۇربىم يېتەتتىغۇ؟ ئۇنداقتا ئابدۇل-باست بەگ نېمىشقا مەندىن ياردەم سورايدۇ؟ ياق، ئۇ ھەرگىز رىيا-كارلىق قىلمايدۇ. بەلكىم ئاباباكرى مىرزىنىڭ نىيىتى باشقا-دۇ. مەن ئۇنىڭغا زىيادە ئىشىنىپ كەتتىممۇ نېمە؟ مەيلى، ئاۋۋال يېڭىسارغا لەشكەر ماڭدۇراي. قايسىسىنىڭ كۆڭلى ئالا بولمىسۇن ھامان ئاشكارا بولىدۇ... ئەڭ ياخشىسى ئۆزۈم لەشكەر تارتقىنىم تۈزۈكتەك قىلىدۇ. يېڭىسارغا بارسام ئاباباكرى مىرزا بىلەنمۇ، ئول يېڭىسار بېگى بىلەنمۇ كۆرۈشەلەيمەن. بۇ قېتىم ئارىغا باشقا بىرىنى قىستۇرماي...»

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا شۇ كۈنىلا يېڭىسارغا لەشكەر تارتى-تى. ئۇ يېڭىسارغا يېتىپ كەلگىنىدە، تاغىسى بىلەن جەڭ قىلىپ يېڭىۋېلىشقا ئىشەنچ قىلالمىغان مىرزا ئاباباكرى ئاللىقاچان يار-كەنتكە قاراپ چېكىنگەنىدى.

ــ بۇ قانداق گەپ جانابى بەگ، ــ دېدى مىرزا ئابابەكرىدىن يۈزمۈيۈز تۇرۇپ يېڭىسارغا لەشكەر تارتىشنىڭ سەۋەبىنى سورىيال-مىغىنىغا جىلە بولغان مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا، مىرزا ئابدۇلباست بەگكە دوق قىلىپ، ــ ئەسلىدە ئاباباكرى مىرزا دەرگاھىمىزغا سالامغا كەلمەكچى ئىدى. سىلى ئاۋام ئارىسىدا پەيدا بولغان پىتنە-لەرگە ئىشىنىپ، ئۇنىڭ ئۆتەر يولىنى توسۇۋاللىمۇ ــ يا؟

ــ سەر ئەمىر جانابلىرىغا مەلۇم بولغاي، ئۇنداق قىلىشقا ھەددىمىز ئەمەس، ــ دېدى مىرزا ئابدۇلباست بەگ سۇر باسقان ھالدا چۈشەنچە بېرىپ، ــ يارکەنتتىن بىھىساب لەشكەر كېلىۋاتقانلىقىدىن چامادۇڭ[1]نىڭ بېگى مەلۇمات بەرگەنىدى. ئەھۋالنى بىلىپ كېلىشكە چاپارمەن ماڭدۇردۇم، ھەمدە مىرزا ئاباباكرى جا-نابلىرىنىڭ لەشكەر باشلاپ كېلىۋاتقانلىقىدىن خەۋەر تاپتىم. شۇ-نىڭ بىلەن ئىستىقبالىغا چىقىپ ھاردۇق چىيى بېرىشكە تەييار-لىنىپ تۇرغانىدىم، ئويلىمىغان يەردىن مىرزا ئاباباكرى جانابلىرى

① چامادۇڭ ــ ھازىرقى يېڭىسار ناھىيەسىگە تەۋە قىزىل يېزىسى.

بەرگەن سالامىمزنى ئىلىك ئالمايلا، يېڭىسار قەلئەسىنى دەر-ھال تاپشۇرۇپ بېرىشىمىزنى تەلەپ قىلدى. ئۆزلىرىگىمۇ مە-لۇملۇق، يېڭىسار قەلئەسى قەشقەرنى مۇداپىئە قىلىشتىكى مۇ-ھىم ئۆتكەل. بۇ مۇھىم ژەنپىنى ئوبدان بىلگەچكە، سەر ئە-مىرنىڭ پەرمانى بولمىسا قەلئەنى تاپشۇرمايدىغانلىقىمنى بىل-دۇردۇم. شۇنىڭ بىلەن مىرزا ئاباباكرى جانابلىرى بىزگە قاراپ ئات سالدى. ئىشنىڭ چاتاقلىقىنى پەملەپ قەلئەگە چېكىنىپ كىرىۋالدۇق. قوۋۇقلارنى تاقاپ قارشىلىق كۆرسەتتۇق. ئاندىن مەلۇمات يەتكۈزۈش ئۈچۈن دەرگاھلىرىغا چاپارمەن ماڭغۇزدۇق. قەلئەنىڭ سىپىللىرى مۇستەھكەم بولغاچقا، ئۇلار بىر كېچە ھۇجۇم قىلمىمۇ قەلئەنى ئالالمىدى. بۇگۈن ھەزرەتلىرىنىڭ لەشكەر تارتىپ كېلىۋاتقانلىقىدىن خەۋەر تاپقان چېغى، قامالنى بوشىتىپ چېكىنىپ كەتتى.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا نېمە دېيىشىنى بىلەلمەي تۇرۇپ قالدى. ئىچىدىن ئۆرلەۋاتقان بىر غەزەپ ئۇنىڭ پۈتكۈل ۋۇجۇدىنى ئۆرتەۋاتاتتى.

ـــ ھە راست، ـــ دېدى مىرزا ئابدۇلباست بەگ قوينىدىن بىر پارچە خەتنى ئېلىپ، ـــ مانا بۇ خەتنى مىرزا ئاباباكرى جا-نابلىرى لەشكەر چېكىنىدۇرگەن ۋاقتىدا يا ئوقىغا باغلاپ ئېتىپ بىزگە يەتكۈزۈپ بەردى. قارىسام خەت سىلىگە يېزىلغانكەن، ئې-چىپ ئوقۇشقا پېتىنالمىدىم.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئالدىراپ خەتنى قولىغا ئالدى.

«بىسمىللاھىر رەھمانىر رەھىم

ماڭلايسۈيە ئەمىرى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىغا يېتىپ مەلۇم بولغايكى، مەنكىم مىرزا ئاباباكرىنىڭ ئەمدى ھېچ كىشىگە ھاجىتىم قالمىدى. ئۆزۈمگە ئۆزۈم خانىمەن. مېنى ھەرقانداق بىر كىشى ئۆزىگە نۆكەر ھېسابلىسا، پەرماز-بەردارچىلىق قىلىشقا مەجبۇرلايمەن دېسە، خاتالاشقان بو-

لىدۇ. يارىكەنتنى ئۆزۈمگە ئاستانە قىلىپ مۇستەقىل سەلتەنەت تىكلىدىم. بۇ ئىشىمنى رىياكارلىققا، ساداقەتسىزلىككە جورۇسىلا ئۆزلىرىنىڭ ئىشى. نى ۋاقتىچە تۇغۇق تۆمۈرنىڭ ئەۋلادىغا پەرمانبەردارچىلىق قىلىپ ياشىغۇدەك ئەمىز. بىزمۇ خان ـ سۇلتان بولۇپ، شاھانە خىلئەتلەرنى كىيىپ، ئالتۇن تاجلارنى تاقاپ، سەلتەنەت تەختىدە ئولتۇرساق بولۇۋېرىدۇ.

ئى جانابى تاغائى بۇزرۇك، كاللىلىرىنى سىلكىۋەتسىلە. ئەسلىدە بول نىيەتكە سىلى خېلى بۇرۇنلا كېلىشىلىرى، ئىقتىدارسىز، بەتقىلىق سۇلتان دوستمۇھەممەد خانغا ساداقەت كۆرسەتمەي، ئۇنىڭ ئورنىغا ئۆزلىرى تاج كىيىپ، تەختتە ئولتۇرۇشلىرى كېرەك ئىدى. بۇنداق ئىمكانىيەتلەر ئىلگىرى ئۇلۇغ بابام ـــ ئۇلۇسبېگى خۇدايداد ھەزرەتلىرىگە، بابام ئەمىر سەييىدئەلى ئالىپ ھەزرەتلىرىگىمۇ نېسىپ بولغانىكەن. لېكىن ئۇلار قۇرۇق ساداقەت كۆرسىتىپ بۇنداق كاتتا ئىشقا نىيەت باغلىيالمىدى. مەن بۇنى پەزىلەت، ساداقەت ھېسابلىمايمەن. سەلى بولسىلا ئەخمەقلىقنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ، سۇلتان دوستمۇھەممەدخان ئۆلگەندىن كېيىن نەلەردە لاماكان بولۇپ يۈرگەن خانزادە يۇنۇسخاننى تەكلىپ قىلىپ كېلىپ بېشىغا تاج كىيدۈرۈپ، تەختتە ئولتۇرغۇزدىلا. بۇنى ئويلىسام ھېلىمۇ ئىچىم ئاچچىققا تولىدۇ.

خۇداغا شۈكرىكىم، مەن پۈت دەسسەپ تۇرغۇدەك زېمىنغا ئېرىشىپ، ئۆزۈندىن بېرىقى ئارزۇيۇمنى ئەملىگە ئاشۇردۇم. ھازىر ئىلكىمدە زېمىن، بۇيرۇقۇمدا لەشكەر بار. مەھكىمىدىكى رەقىبلىرىمنى ئۆز قوللىرى بىلەن ھەيدەپ چىقىرىپ مېنى خاتىرجەم قىلىپ قويدىلا. ھازىر ئىلكىلىرىدە نۇرغۇن لەشكەر بولسىمۇ، ئۇلارنى باشلاپ ماڭغۇدەك سەركەردىلىرى يوق، خۇددى پېيى يوقالغان بۇركۈتكە ئوخشاپ قالدىلا. بۇ نۆۋەت ئانامنىڭ نىكاھىدىرىدا ئىكەنلىكىنى، شۇنداقلا ئىلگىرىكى تاغلىق مېھىر ـ

شەپقەتلىرىنى نەزەردە تۇتۇپ سىلىنى ئايلاپ قويدۇم. يەنە بىر نۆۋەت ھەرگىز ئۇنداق بولمايدۇ. ئەگەر يالخشسى، سۇلتان يۇنۇسخان سەلتەنەتىگە بولغان ساداقەتلىرىدىن ۋاز كېچىپ قەشقەرنى ماڭا بېرىۋەتسىلە ھەمدە پەدىرۇ بۇزرۇك بولۇپ كەمنە ئوغۇللىرىنىڭ خانلىق سەلتەنەتىگە رەھنەما بولسىلا. ماڭلايسۆيەدىكى بارچە بەگ ـ ئاۋامنى تاجۇ تەختىم ئاستىغا جەمئىي قىلىشقا كۈچ چىقارسىلا. بۇنىڭ بەدىلىگە ئۆزلىرىگە ھەم ئىككى ئەمرزادىلىرىگە ئامانلىق بېرىمەن. بەلكىم ئول ئەمرزادىلەر چوڭ بولغاندا ئۇلارغا خالىغان ۋىلايەتنىڭ ئەمرلىكىنى بېرەرمەن. تەكلىپىمنى ئاقىلانىلىك بىلەن ئويلىشىپ كۆرگەيلا. سىلى بىلەن بىر مەزگىل تاغا ـ جىيەن، ئاتا ـ بالا بولۇپ ئۆتكەن كۈنلەرنى ھېلىمەم قەدىرلەيمەن.

بۇيۇك سۇلتان مىرزا ئاباباكرى ئالىيلىرىدىن دەپ بىلۇرلا.»

ـــ تۆزكور بەدرەڭ!

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ مەكتۇپ تۇتقان قوللىرى تىترەپ، چىشلىرى غۇچۇرلاپ كەتتى.

«ۋادەرىخا، ئاشۇ ساداقەتمەن ئەمرلىرىمنىڭ گېپىگە كىرمەي، ئول ھىيلىگەر بەدرەكنىڭ دامىغا چۈشۈپتىمەن ئەمەسمۇ؟ تېخى ئول ئەمرلەرنى نابۇت قىلغىنىمنى كۆرمەمدىغان؟! ئۇلارنى قايدىن ئىزدەپ تاپقىلى بولۇر ئەمدى؟ ئەھۋالنى سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرىغا دەرھال مەلۇم قىلاي. جەمەتىمىزنىڭ يۇز ـ ئابرۇيىنى دەپ بۇ ئىشنى يوشۇرۇۋەرسەم ئاقىۋىتىنى يېغىشتۇرمىقىم تەسكە توختايدىغان ئوخشايدۇ...»

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا مىڭ لەشكەر بىلەن ئىككى سەركەردىنى يېڭىسار قەلئەسىدە قالدۇرۇپ، مىرزا ئابدۇلباسىت بەگكە قەلئەنى قاتتىق ساقلاشنى تاپىلاپ، ئۆزى قالغان سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنى ئېلىپ قەشقەرگە قاراپ يۈرۈپ كەتتى. ئۇ يول بويى توختىماي ئۇھ تارتاتتى.

ئۇيغۇر كتاب توربېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ توربېكىتى ئادرېسى
www.uyghurkitap.com

87

بۇ يىل قىشنى ئەندىجانغا بېرىپ كۆيۈ ئوغلى ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ ئوردىسىدا ئۆتكۈزۈشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ سەپەر تەييار- لىقى قىلىۋاتقان سۇلتان يۇنۇسخان مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئە- ۋەتكەن جىددىي مەلۇماتنى كۆرۈپ قاتتىق چۆچۈپ كەتتى. ئەندە- جانغا بېرىۋېرىش ياكى دەرھال ماڭلايسۇيەگە قايتىش ئىشىدا بىر قارارغا كېلەلمەي ئويلىنىپ قالدى.

«ماڭلايسۇيەگە يالغۇز بارغىنىمنىڭ پايدىسى يوق. لەشكەر تارتىپ ماڭساق تېز يۈرگىلى بولمايدۇ. ئىلى ۋادىسىدىن ئاقسۇغا بېرىپ بولغۇچە قاتتىق سوغۇق چۈشۈپ كېتىشى مۇمكىن. لەش- كەرلەرنى قارا قىشتا جەڭگە سالغاندىن سالمىغان تۈزۈك. بەلكىم مىرزا ئابابەكرى تاغىسىغا باتىناپ، ئۆزىنى چاغلىيالماي ئاشۇنداق ئىشلارنى قىلىپ قالغاندۇ. ھەرقانچە بولسىمۇ سەلتەنەتكە ئاسىي- لىق قىلماس. نە سەۋەبكى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئول جىيەننى بەكلا يامانلاپ كېتىپتۇ، گويا ھازىرلا ئۇ مېنىڭ تەخت ـ سەلتەنە- تىمنى تارتىۋالىدىغاندەك ئىزتىراپقا چۈشۈپتۇ. ماقۇل، ئابابەكرى مىرزىنىڭ ھەقىقەتەن ئاشۇنداق نىيىتى بارمۇ دەيلى، لېكىن يار- كەنت بىلەن خوتەنگە تايىنىپ قانچىلىك ئىش تەۋرىتەلەيتتى؟ بۇ- نىڭ ئۈچۈن لەشكەر، خەزىنە، ئوزۇق ـ تۈلۈك، قورال ـ ياراغ بو- لۇشى كېرەك. تېخى ئول ئىككى ۋىلايەتتىكى بەگ ـ تۆرىلەرنىڭ، ئاۋام ـ رەئىيەتنىڭ قوللىشىغا ئېرىشىش كېرەك. ئۇنىڭغا ھە دې- گەندە ئاۋامنىڭ ئەگىشىشى مۇمكىن ئەمەس. ياركەنت، خوتەننى ھېيلە بىلەن ئالغىنى ئۇنىڭ تەلىيى. ئەمدى بۇنداق ھېيلىسى ئە- مەلگە ئاشمايدۇ. ئوچۇق ـ ئاشكارا جەڭ قىلىپ كىچىككىنە يې- ڭىسار قەلئەسىنىمۇ ئالالماپتىغۇ ئەينا. بەلكىم مۇھەممەد ھەيدەر

مىرزا ئاببابەكرى مىرزىنىڭ دامىغا چۇشۇپ بىر قىسىم ئەمىرلەر-نى مەھكىمىدىن قوغلاپ چىقارغانلىقى ئۈچۈن، ئاشۇنداق ۋەھىمە-گە چۈشۈپ قالغان بولۇشى مۇمكىن. بولمىسا ماڭلايسۆيە لەشكە-رىي دۋانىدىمۇ بىر تۈمەندىن ئارتۇق سەركەردە بار. بۇنى ئاز كۆرسە ئاقسۇ، كۇچا، ئۈچتىكى سەركەردە ـ لەشكەرلەرنى قەشقەرگە يۆتكىسە بولىدۇ. بەلكىم ئۇ ئۆگەي ئوغلىنىڭ سەلتە-نەتكە قىلغان رىياسىدىن خىجىل بولۇپ، بىر قىسىم ئىشلارنى زىيادە كۆپتۇرۇۋەتكەن بولۇشىمۇ مۇمكىن. شۇڭلاشقا كۇتۇلمىگەن يامان ئاقىۋەتنىڭ يۈز بېرىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ مېنىڭ لەش-كەر تارتىپ كېلىشىمنى ئارزۇ قىلغانىدۇ. بىپايان ماڭلايسۆيە ۋادى-سىنى ئۇنىڭغا ئىشىنىپ تاپشۇرغانكەنمەن، ساداقەتسىدىن قىلچە-لىك گۇمانلانمايمەن. مىرزا ئاببابەكرىنىڭ قىلغان رىياكارلىقى ئۆزىگە، ھېلىغۇ ئۆگەي ئوغلى، جىيەنى ئىكەن، ئۆز پۇشتىدىن تامغان پەرزەنتى بولغان تەقدىردىمۇ سەر ئەمىرنى ئەيىبلىسەم بولمايدۇ. بەلكىم ئايجامال ئاغىچىمۇ قاراپ تۇرماس. ئۆز ئوغلى بولغاندىكىن نەسىھەت قىلار. قايسىبىر پەرزەنت ئانىسىنىڭ نە-سىھەتىنى ئاڭلىمايدۇ؟ مىرزا ئاببابەكرى ئانىسىنى دەپمۇ بولسا پەيلىدىن يېنىشى مۇمكىن...»

ھەئە، سۇلتان يۇنۇسخان مىرزا ئاببابەكرىگە سەل قارىدى. سوغۇقتا لەشكەر تارتىشقا قىزىقمىدى. كۇيۇ ئوغلى ئۆمەر شەيخ مىرزىغا بۇ يىل قىشنى ئەندىجاندا ئۆتكۈزۈشكە ۋەدە بېرىپ قويغا-نىدى. شۇ تاپتا كۇيۇ ئوغلى بىلەن سۆيۇملۇك قىزى قۇتلۇقنىگار خېنىم ئۇنىڭ يولىغا قاراۋاتاتتى. قىزىنى ياتلىق قىلغان تۆت ـ بەش يىلدىن بېرى سۇلتان يۇنۇسخان بىلەن ئۆمەر شەيخ مىرزا-نىڭ مۇناسىۋىتى بەكمۇ قويۇقلىشىپ كەتكەنىدى.

«قانداق قىلسام بولۇر؟ لەشكەر ئەۋەتمىسەم مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ روھى چۈشۈپ كېتىشى، ئۇمىدسىزلىنىشى مۇمكىن. ھازىر ئۇنىڭ يېنىدا لەشكىرىي ئىشلاردا ئەقىلدارلىق قىلغۇدەك، تەدبىر كۆرسەتكۇدەك ئەمىر ـ سەركەردىنىڭ تايىنى قالماپتۇ.

مۇشۇنداق ۋاقىتتا مىرزا ئابابەكرى يەنە لەشكەر تارتىپ كېلىپ قالسا تاقابىل تۇرالماسلىقى، يالغۇزلۇق تارتىپ قېلىشى، ھەتتا كۈتۈلمىگەن ئەھۋال يۈز بېرىپ قاتتىق پۇشايمان قىلىدىغان ئىش چىقىپ قېلىشىمۇ مۇمكىن. ئەمما، بۇ قارا قىشتا لەشكەر ماڭدۇرسا جاپا تارتقۇزغانغا تۇشلۇق ئىش بولمايدۇ. سوغۇقتا ھېرىپ ـ چارچىغان لەشكەرلەرنىڭ جەڭگە يارىشىمۇ ناتايىن، ياكى بولمىسا قابىل سەركەردىدىن بىرەرسىنى ئەۋەتسەممىكىن، ـــ سۇلتان يۇ ـ نۇسخان بۇ خىيالىدىن باشقىچە جانلىنىپ كەتتى، ـــ شۇنداق قىلاي. لەشكەر ئەمەس، سەركەردە ئەۋەتەي. لەشكەر دېگەن ماڭلايـ سۆيەدە بار. قابىل سەركەردە تۇمەن كىشىلىك لەشكەردىن بەكرەك سەر ئەمىرگە مەدەت بولىدۇ، كۆڭلىنى تىندۇرىدۇ. سەر ئەمىرمۇ مەن بىلەن كارى بولمىدى دەپ رەنجىمەيدۇ. ئەمىر ـ سەركەردـ لەردىن كىمنى ئەۋەتسەم مۇۋاپىق بولارکىن؟ ئەڭ ياخشىسى قابىل سەركەردىدىن بىرنى تاللاي...»

ئۇ ئەمىر ـ سەركەردىلەرنى بىرمۇبىر كۆز ئالدىغا كەلتۈر ـ دى.

«ئەمىر ئابدۇلقۇددۇس بەگنى ئەۋەتسەم قانداق بولۇر؟...»

سۇلتان يۇنۇسخان بۇ خىيالىدىن تېزلا يالتايدى.

«ياق، ئۇنى ئەۋەتسەم بولمايدۇ. ئۇ ئۆزىگە تېخىمۇ كىبىر پەيدا قىلىۋالىدۇ...»

ئەسلىدە قەشقەرگە ئەۋەتىشكە ئەمىر ئابدۇلقۇددۇس بەگ مۇۋاپىق كېلەتتى. سۇلتان يۇنۇسخان ھەرقانچە باش قاتۇرۇپمۇ ئۇ ـ نىڭدىنمۇ مۇۋاپىق كېلىدىغان ئادەمنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرەلمـ ـدى. لېكىن، مىرزا ئابابەكرىدەك سەلتەنەت ئاسىيسىغا جازا يۇ ـ رۇشى قىلىدىغان قوشۇنغا ئۇنى ئەمىر قىلىشقا كۆڭلى تارتمايۋا ـ تاتتى.

ھەئە، تاشكەنت ئەمىرى شەيخ جامالىدىن خەرنى ئۆلتۈرۈپ، ئۆزىنى تۇنقۇنلۇقتىن قۇتۇلدۇرغان ئەمىر ئابدۇلقۇددۇس بەگكە سۇلتان يۇنۇسخان كۆپ ئىلتىپاتلارنى كۆرسىتىپ، ئوردىنىڭ

لەشكىرىي ھوقۇقىنى تاپشۇرغان، كۆڭلىنى يېقىن تۇتقانىدى، ھەرقانداق چوڭ ـ كىچىك ئىشلارنى ئۇنىڭ مەسلىھەتىگە سالاتتى. بىراق، ئەمىر ئابدۇلقۇددۇس بەگ يۇقىرى مەرتىۋىگە ئېرىشىپ ئە ـ تىۋارلانغاندىن كېيىن، بەكمۇ مەغرۇرلىنىپ كەتتى. باشقا ئەمىر ـ لەرگە كىبىر كۆرسىتىدىغان، ھېچكىمنى كۆزگە ئىلمايدىغان، ئىشلارنى يۇنۇسخاندىن بىسوراق قىلىدىغان، ھەددىدىن ئېشىپ سۇلتان يۇنۇسخانىنىڭ ئالدىغا ئاتتىن چۈشمەي كېلىدىغان، قې ـ شىغا ئىجازەت سورىمای كىرىدىغان بولۇۋالدى. ئۇنىڭدىن نارازى بولغان ئەمىرلەر سۇلتان يۇنۇسخانغا بىرنەچچە قېتىم ئەرز ـ شكايەت قىلىشتى. ئۇنىڭ بۇ ھاكاۋۇرلۇقىنى، ئوردا يوسۇنلىرىنى كۆزگە ئىلمايۋاتقانلىقىنى سۇلتان يۇنۇسخان سەزگەن ۋە ئۇنىڭدىن رەنجىگەن بولسىمۇ، ئەمما ئەمىرلەرنىڭ شىكايىتىگە سۇكۇت قىلغانىدى. لېكىن بۇنىڭدىن ئىككى ھەپتە ئاۋۋال ئەمىر ئابدۇل ـ قۇددۇس بەگ شاھ چېدىرىغا قورال ـ ياراغلىرى بىلەنلا كىرىپ كەلدى. سۇلتان يۇنۇسخان ھېچكىمگە بۇنداق ئىمتىياز بەرمىگە ـ نىدى. خانىنىڭ قېشىغا قورال ئېسىپ كىرىش كاللا كېتىدىغان ئېغىر گۇناھ ئىدى. ئۇنىڭ شۇنچە ئەمىرلەرنىڭ ئالدىدا قىلغان بۇ قىلىقىدىن سۇلتان يۇنۇسخان قاتتىق غەزەپلەندى. قىلچىلىك يۇز ـ خاتىر قىلمايلا نۆكەرلىرىگە بۇيرۇپ ئەمىر ئابدۇلقۇددۇس بەگنىڭ يېنىغا ئېسىۋالغان قىلىچ ـ خەنجەرلىرىنى ئالغۇزۇۋەتـ ـتى. ئاندىن ئۇنىڭ نەچچە ۋاقىتتىن بېرى قىلغان ئەدەپسىزلىكـ ـىنى بىرمۇبىر يۇزىگە سالغاندىن كېيىن شاھ چېدىرىدىن قوغلاپ چىقىرىۋەتتى. قاتتىق چۆچۈپ كەتكەن ئەمىر ئابدۇلقۇددۇس ۋە ـ ھەمە ئىلكىدە شاھ چېدىرىغا كىرەلمەي يۇرەتتى.

مۇشۇلارنى خىيالىدىن ئۆتكۈزگەن سۇلتان يۇنۇسخان ئۇلۇغ ـ كىچىك تىندى.

«ئىنسان دېگەن خام سۈت ئەمگەن بەندە، ئازماس ئاللاھ دەپـ ـتىكەن. ئۇنى زىيادە ئەتىۋارلاپ كەتكەنلىكىم ئۈچۈن ۋۇجۇدىدا ئا ـ شۇنداق كىبىر پەيدا بولغان بولغىيتتى. بۇ تەرىپىنى ھېسابقا

ئالمىغاندا تەدبىرلىك ئادەم ئىكەن. ئاشۇ كۈنى شۇنچە ئەمىرلەر-نىڭ ئالدىدا تەنبىھ بەرمەي ئايرىم ئولتۇرۇپ قىلمىش - ئەتمىش-لىرىنى يۈزىگە سالسام، چىرايلىقچە نەسىھەت قىلسام بويتىكەن. مانا شۇ ئۈركۈپ كەتكەنچە ئۆزىنى قاچۇرۇپ، دالدىغا ئېلىپ يۈرى-دۇ. چاندۇرماي ئىلگىرىكىدەك دەرگاھىمغا كىرىپ - چىقىپ يۈرگەن بولسا بۇ مۇشكۈل ۋەزىپىنى ئۇنىڭغا تاپشۇرار ىدىم. راست، دەرگاھىمغا سالامغا كىرمىسمۇ سۈرۈشتىسىنى قىلماپ-تىمەن. ئەدەپلىگىنىم بىلەن مەرتىۋىسىنى ئېلىۋەتمىگەنىدىمغۇ. شۇڭا دەرگاھىمغا كىرىشتىن نومۇس قىلىپتۇ. ئەدىلىكتە يې-نىمغا چاقىرتىپ بۇ ۋەزىپىنى يۈكلىسەم: «خان ئالىيلىرى چوڭ سۆزلىگەن بىلەن ېشىغا كۈن چۈشكەندە يەنە مېنى يادىغا ئاپتۇ» دەپ تېخىمۇ كېرىلىپ كەتمەسمۇ؟ لېكىن بۇنداق يۈرۈۋەرسىمۇ ياخشى ئەمەس. ئۇ مەندىن تەشۋىشلىنىپ، ۋەھىمە يەپ، مەن ئۇ-نىڭدىن باتناپ يۈرسەم، ئۇمىدسىزلىنىپ دەرگاھىمدىن كېتىپ قېلىشىمۇ مۇمكىن. مەن دېگەن بىر ئەلنىڭ خاقانى، قول ئاس-تىمدىكىلەرنى تۆھپە كۆرسەتسە مۇكاپاتلاش، گۇناھ ئۆتكۈزسە جازالاش، ئەدەپلەش ئىمتىيازىم بار. لېكىن ئۇلار مەندىن خالىغا-چە يىراقلىشالىغىنى بىلەن، خالىغانچە يېقىنلىشالمايدۇ. بولۇپمۇ ئۇنىڭدەك قاتتىق تەنبىھ يېگەنلەر. بويتۇلا، ئۇنىڭغا پۈرسەت بې-رەي. كۈندە سىرتقا چىقماي شاراب ئىچەرمىش، باشقىلارغا: «خان ئالىيلىرىغا قارىغۇدەك يۈزۈم قالمىدى» دەپ زارلىنارمىش. مۇشۇ باھانىدا ماڭلايسۆيەگە بېرىپ مىرزا ئاببەكرىنى جازالاپ، يار-كەنت، خوتەننى تارتىۋېلىپ تۆھپە كۆرسەتسە، كۆڭلىدىكى ۋەھە-مە، تەشۋىشلەر تارقاپ، روھىي ھالىتى تۈزۈلۈپ قالار؛ مەغرۇر-لۇق، كىبىرلىكتىن ساقلىنار. شۇنداق قىلاي، بۇنىڭ بىلەن بىر چالمىدا ئىككى پاختەكنى سوققۇدەكمەن...»

سۇلتان يۇنۇسخان ئەمىر ئابدۇلقۇددۇس بەگنى يېنىغا چا-قىرتتى.

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، ئادالەتپاناھىمغا ئېھتىرام بولغاي، ـــ

دېدى تۇرلۇك ۋەھىمە، تەشۋىش بىلەن كىرگەن ئەمىر ئابدۇلقۇد-دۇس بەگ بېشىنى ئەگكىنىچە سالام بېرىپ.

سۇلتان يۇنۇسخان سالامنى خۇش خۇيلۇق بىلەن ئىلىك ئالدى، ئۇنىڭغا ئىلتىپات كۆرسىتىپ يېنىدا ئولتۇرۇشقا بۇيرۇدى.

ــ ئەھۋال مانا مۇشۇنداق، ــ دېدى سۇلتان يۇنۇسخان ئۇنىڭغا ماڭلايسۆيەدە يۇز بەرگەن ئىشلارنى قىسقىلا سۆزلەپ بەرگەندىن كېيىن، ــ سىلىنى مىرزا ئابابەكرىگە جازا يۇرۇشى قىلغۇچى قوشۇننىڭ ئەمىر لەشكەرلىكىگە تەيىن قىلدىم. سەر ئەمىر مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىغا ھەمدەم بولۇپ ئول ئاسىينى جازالاپ، ئەل ــ يۇرتنى ئەمىن تاپتۇرغايلا.

ــ قىبلىگاھىمنىڭ كەمىنە مۇلازىمىغا ئىشەنگىنىگە مىڭ مەرتەم تەسەننا، چوقۇم ئۇمىدلىرىنى ئاقلايمەن. ناۋادا بول ۋەزىپىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمىسام، ئالدىلىرىغا ھەرگىز كەلمەيمەن.

ــ بارسىلا، سىلىگە قۇدرەتلىك ئىگەمدىن نۇسرەت تىلەيمەن، ــ دېدى سۇلتان يۇنۇسخان.

※ ※ ※

يېڭسار.

ئاپئاق قاردىن لىباس كىيگەن دەل ــ دەرەخلەر ئاق يەكتەكلىك مويسىپىتلاردەك سۆلەتلىك كۆرۈنەتتى. كەڭرى دالىنى ياپقان قار بولسا ئۇستىگە نازۇ نېمەتلەرنىڭ تىزىلىشىنى كۈتۈپ تۇرغان ئاق داستىخانغا ئوخشاپ قالغانىدى. ۋىل ــ ۋىل كۈلۈپ تۇرغان قىش قۇياشى تەپتى يوق نۇرىنى ئايىماي تۆكۈپ، بۇ ئاقچىلىقنى تېخىمۇ جەزبدار تۇسكە كىرگۈزگەنىدى. ئەمما، كەڭرى دالىغا سېلىنغان بۇ ئاق داستىخاننىڭ ئۇستىگە ئېسىل نازۇنېمەتلەر ئەمەس، بىر ــ بىرىنىڭ بېشىنى كېسىپ، قېنىنى تۆكۈشكە تەييار تۇرغان تۇمەنلىگەن لەشكەرلەر ئىككى سەپ بولۇپ تىزىلغانىدى.

ئۇلار بىر ـ بىرىگە ھەيۋە كۆرسىتىپ نەرە تارتىشاتتى، سۆرەن سېلىشاتتى، ئاتلار كىشنەيتتى. يالىڭاچلانغان قىلىچلارنىڭ بەـ سى، نەيزىلەرنىڭ ئۇچى مۇدھىش بىر پاجىئەدىن شەپە بېرىپ سوغۇق ۋالىلدايتتى.

سۇلتان يۇنۇسخاننىڭ يارلىقىنى ئېلىپ قەشقەرگە تېز سۈرـ ئەتتە يېتىپ كەلگەن ئەمىر ئابدۇلقۇددۇس بەگ سەر ئەمىر مۇـ ھەممەد ھەيدەر مىرزا بىلەن قىسقىلا مەسلىھەت قىلىشقاندىن كېـ يىن، قەشقەر ـ يېڭىسارداىكى لەشكەرلەرنى بىرلەشتۇرۇپ، جازا يۈرۈشى قىلغۇچى قوشۇننى تەشكىللەپ بولغۇچە، قىشتا يېڭىسار قەلئەسىنى ئىشغال قىلىپ، يازدا قەشقەرنى ئېلىشنى خام خىيال قىلغان مىرزا ئابابەكرىمۇ خىللانغان بەش مىڭ ئاتلىق لەشكىرى بىلەن يېتىپ كەلگەنىدى.

مىرزا ئابابەكرىنىڭ لەشكەرلىرىنىڭ سانىنىڭ ئازلىقىنى كۆرگەن ئەمىر ئابدۇلقۇددۇس بەگ، دالىغا پاتماي سەپ تۈزگەن بىر تۈمەندىن ئارتۇق لەشكەرلىرىگە قاراپ مەغرۇر كۈلۈمسىرىدى.

«مىرزا ئابابەكرى مېنى يول ئازابى تارتىپ قالمىسۇن دېگەن ئوخشايدۇ. بىرلا ھۇجۇم بىلەن ئالا تۇۋىسىنى چىقىرىۋەتمىسەم ھېساب ئەمەس. شەپقەتلىك ئاللاھ ئىگەم ماڭا يەنە ئوڭ كۆزى بەـ لەن قارىغان ئوخشايدۇ. قولدىن بېرىپ قويغان يۈز ـ ئابرۇيۇمنى، شان ـ شەرىپىمنى يەنە تىكلىۋالىدىغان بولدۇم...»

ـــ قارىسىلا ھەزرىتىم، مىرزا ئابابەكرى ئاشۇ بەش مىڭ لەشكىرى بىلەن مۇقابىلىمىزغا چىقىمەن دەپ ئويلاۋاتقانمىدۇ يا ـ كى يەنە ھەمدەمچى لەشكەرلىرى بارمىدۇ؟ ـــ دېدى ئۇ يېنىدىكى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىغا قاراپ.

ـــ ئايغاقچىلار، ياۋنىڭ ھەمدەمچىلىرى يوقكەن، دەپ مەلۇمات بېرىشتى، ـــ دېدى يېڭىسار ئەمىرى مىرزا ئابدۇلباست بەگ.

ـــ لېكىن ئول بەش مىڭ لەشكەرنىمۇ سەل چاغلىغىلى بولـ مايدۇ. ئابابەكرى مىرزىنىڭ ھىيلىسى تولا، ئېھتىيات قىلماق كېرەك، ـــ دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا.

«سەر ئەمىر بۇ ئۆگەي ئوغلىدىن قاتتىق چۆچۈپ كەتكەن ئوخشايدۇ، دېمىسىمۇ ئۇنىڭ دامىغا ئاز چۈشمىدى ــ دە، لېكىن ئۇنىڭ ھېيلىسى يارىكەنت، خوتەن ئەمىرلىرىگە ھەمدە مۇنۇ ئۆگەي ئاتىسىغا ئىشلىگىنى بىلەن ماڭا ئىشلىمەيدۇ. كېچىكمىدىن باشلاپ نۇرغۇن جەڭ تەدبىرلىرىنى ئۆگەنگەن، جەڭنامىلەرنى ئو-قۇغان، ھەر ــ ھەر جەڭلەرنى كۆرگەن، پىشقان سەركەردىلەر بىلەن ئېلىشىپ كۆرگەنمەن. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇچ باراۋەر لەشكىرىم بار...»

ئەمىر ئابدۇلقۇددۇس بەگ خىيالىنى يىغىشتۇرۇپ مىيىقىدا كۈلۈمسىرىدى.

ــ توغرا ئېيتتىلا سەر ئەمىر، ئېھتىيات قىلماي بولمايدۇ. ئەگەر كۆڭۈللىرىگە خوپ كەلسە، سىلى ئارقا سەپنى ھىمات قىلا-سىلا. سەركەردە ئالتۇن ساقال مىرزا جەۋەنغار[1] قوشۇنغا باش بولسۇن. مىرزا ئابدۇلباست بەگ بەرەنغار[2] قوشۇنغا باش بول-سۇن. كەمىنلىرى تۇرشاۋۇل[3]لۇق قىلاي.

ــ تۇرشاۋۇللۇقنى پېقىرغا تاپشۇرسىلا، ــ دېدى ئالتۇن ساقال مىرزا، ــ سەر ئەمىر جانابلىرى ھىماتتا تۇرسا مەيلى، ئەمما سىلى قەلب[4]تە تۇرسىلا ياخشى بولارمىكىن دەيمەن. چۈنكى، قەلبتە تۇرسىلا، جەڭ ۋەزىيىتىگە قاراپ تەدبىر تۇزۇشلىرىگە پا-يدىلىق.

ــ ئالتۇن ساقال مىرزىنىڭ تەكلىپى ئورۇنلۇقتەك قىلدۇ، ــ دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا.

ئابدۇلقۇددۇس بەگ ئالتۇن ساقال مىرزىنىڭ تەكلىپىنىڭ توغرىلىقىنى بىلىپ تۇرسىمۇ، جازا يۇرۇشى قىلغۇچى قوشۇنىنىڭ ئەمىر لەشكەرلىك مەرتىۋىسىنى پەش قىلغۇسى كېلىپ، بۇ ئو-

① جەۋەنغار ــ ئوڭ قانات.
② بەرەنغار ــ سول قانات.
③ تۇرشاۋۇل ــ ھۇجۇم قىلغۇچى.
④ قەلب ــ مەركەز. بۇ يەردە سەپنىڭ ئوتتۇرىسى كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

رۇنلۇق تەكلىپنى رەت قىلدى:

ــ بۇ دېگەنلىرىڭۇ توغرا، ــ دېدى ئۇ ئۆزىگە تەمەننا قويغان ھالدا، ــ بىراق مەيدان جېڭىدە تۇرشاۋۇللۇقمۇ مۇھىم. تۇنجى ھۇجۇم جايىدا، ئۇنۇملۇك بولسا قەلبىتكىلەرنىڭمۇ، ھىماتتىكى لەرنىڭمۇ جاسارىتى ئۇرغۇيدۇ. دېمەكچىمەنكى، تۇرشاۋۇلنىڭ ھۇجۇمى مىسالى مۇشتتۇر. تۇنجى مۇشت دەل جايىغا تەگسە رەقىب تەمتىرەيدۇ، بۇنىڭدىن پايدىلىنىپ پەشۋانى ئاتقىلى بولىدۇ. قەلب ــ پەشۋا دېمەكچىكتۇر. مۇشت پەشۋاغا يول ئاچىدۇ. ئول چاغدا رەقىب ئۆزىنى ئوڭشىۋېلىشقىمۇ ئۇلگۈرەلمەي قالىدۇ. شۇ-ڭا، يەنىلا كەمىنلىرىنىڭ تۇرشاۋۇل بولغىنى ئەۋزەل.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ ئابدۇلقۇددۇس بەگ بىلەن تالاشقۇسى كەلمىدى. جاھىللىق قىلسا، خان يارلىقى بىلەن كەل-گەن ئەمىرنىڭ يۈزىنى قىلمىغان بولۇپ قالاتتى.

ــ ئىشقىلىپ جەڭ نۇسرەتلىك بولغاي ئىلاھىم. ئۇنداق بولسا مەن ھىماتتا تۇراي.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا شۇنداق دېگىنىچە نۆكەرلىرىنى باشلاپ ئارقا سەپكە قاراپ ماڭدى. ئەمىر ئابدۇلقۇددۇس بەگ ئۇنىڭ ئارقىسىدىن قاراپ خىرىلداپ كۇلدى.

«شۇنداق قىلسىلا سەر ئەمىر. ئەڭ ياخشىسى ھېچكىم مەندىن تۆھپە تالىشىش تەمەسىدە بولمىسۇن. گەرچە سىلى ماڭلايسۆيەنىڭ سەر ئەمىرى بولسىلىمۇ، مەن خان يارلىق چۇشۇرۇپ تەينىلىگەن جازا يۈرۈشى قىلغۇچى قوشۇنىنىڭ ئەمىر لەشكىرىمەن. جەڭ مەيداندا سىلىنىڭ ئەمەس، مېنىڭ دېگىنىم ھېساب. سىلى دېگەن مىرزا ئاباباكرىنىڭ تاغىسى، ئۆگەي ئاتىسى، يەنە كېلىپ ئۇنىڭ ئانىسى سىلىنىڭ نىكاھلىرىدا، ئەتىۋارلىق ئاغىچىلىرى تېخى. يامان يېرىگە كېلىپ قالسا قېرىنداشلىق مېھرىنى ئەلا بىلىپ ئول ئۆگەي ئوغۇللىرىغا ئىچ ئاغرىتىپ قېلىشلىرى، يول قويۇپ قې-لىشلىرى مۇمكىن. مۇشۇ تەرىپىنى دېگەندىمۇ ھىماتتا تۇرۇپ يا-غى بىلەن قانداق ئېلىشقىنىمنى تاماشا قىلغانلىرى تۇزۇك...»

ئەمىر ئابدۇلقۇددۇس بەگ ئاتلىق لەشكەرلەرنى ئالدىغا، پىيادە لەشكەرلەرنى كەينىگە ئورۇنلاشتۇرۇپ تامنى ئۇلىداش شەكلىدە سەپ تۈزدى. ئەس ـ يادى ھۇجۇم تەشكىللەشتە بولغاچقا سەپنىڭ ئوڭ ـ سولىغا ئانچە ئېتىبار قىلىپ كەتمىدى.

ـــ پىيادىلەرنى ئارقىغا ئەمەس، ئوڭ ـ سول تەرەپكە ئو ـ رۇنلاشتۇرساق ياخشى بولارمىكىن، ـــ دېدى ئالتۇن ساقال مىرزا، ـــ ياۋ لەشكەرلىرى ساپلا ئاتلىق، ناۋادا چېكىنىش توغرا كېلىپ قالسا....

ـــ چېكىنىشنى خىيال قىلىۋاتاملا تېخى، ـــ دېدى ئەمىر ئابدۇلقۇددۇس بەگ ئالتۇن ساقال مىرزىغا مەسخىرىلىك قاراپ، ـــ ياغى بىلەن جەڭ قىلماي تۇرۇپ چېكىنىشنى خىيال قىلغىلى تۇرساق قانداقمۇ نۇسرەت قازانغىلى بولسۇن؟ ياۋدىن ۋەھىمە يېپ قالغان بولسىلا ئىجازەت، بېرىپ سەر ئەمىرگە ھەمراھ بولسىلا.

ئالتۇن ساقال مىرزا پوكاندەك قىزارغىنىچە بېشىنى تۆۋەن سالدى.

ھەئە، شۇ دەقىقىدە ئۆز سېپىنىڭ ئالدىدا تۇرغان مىرزا ئابا ـ بەكرىمۇ قارشى تەرەپنىڭ جەڭ سېپىنى ئىنچىكىلىك بىلەن كۆ ـ زىتىۋاتاتتى.

ـــ سەر ئەمىر مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا كۆرۈنمەيدىغۇ؟ ـــ سورىدى سەركەردە مىرزا سەدىردىن قۇشچى.

ـــ بايىلا ئارقا سەپكە كەتتى، ـــ دېدى مىرزا ئابابەكرى گۇ ـ مانسىراپ، ـــ ئۇلار نېمە ھىيلە ئىشلىتىۋاتقاندۇ، ياكى سەر ئە ـ مىرنىڭ ماڭا روبىرو كەلگۈسى كەلمىدىمىكىن. ئىشقىلىپ ئۇنىڭ ئالدى سەپتە تۇرمىغىنى ياخشى بولدى. ئابدۇلقۇددۇس بەگ شۇ ـ چىۋالا كۆپ لەشكەرنىڭ ئالدى ـ ئارقىسىغا يېتىشىپ بولالارمە ـ كىن؟

مىرزا ئەمىن قۇلبەگ خۇشامەتگۈيلۈق بىلەن خىرىلداپ كۈلدى.

ـــ ئۇنداق بولسا تېخى ياخشى. ھېلى ئالدىدا، ھېلى ئوتتۇ ـ

رىسىدا جەڭ قىلار بولمىسا. ئالدىرىغان خاتۇن ئېرىگە تەزىم قىلار، دېگەندەك.

مىرزا ئەمىن قۇلىبەگنىڭ بۇ ئوخشىتىشىدىن مىرزا ئابابەكرى ھۇزۇرلىنىپ كۇلدى.

ــ ياۋ سېپىگە قاراڭلار. ئەمىر ئابدۇلقۇددۇس بەگنى كۆپ جەڭ كۆرگەن، تەدبىرگە ماھىر سەركەردە دەپ بىلىپ ۋايىم يەپتىكەنمەن، جەڭ سېپى تۇزۇشنىمۇ بىلمەيدىكەن ئەمەسمۇ. ئاتلىقلارنىڭ سۆڭگىچىگە پىيادىلەرنى چاپلاپ قويغان نەدە بار؟ ناۋادا ئاتلىقلار چېكىنسە پىيادىلەرنى دەسسەپ ــ چەيلىۋەتمەمدۇ؟ خىيالىدا ئۇ تامنى ئۇلداش شەكلىدە سەپ تۇزدۇم، جەڭ سېپىم ئاساسلىقچە يىمىرىلىپ كەتمەيدۇ، دەپ ئويلاۋاتقان چېغى. بۇنداق سەپ تۇزۇگەندە ئاتلىقلار بىلەن پىيادىلەرنىڭ ئوتتۇرىسىغا ئارىلىق قالىدۇرۇش كېرەك ئىدى. يەنە تېخى سەپنىڭ ئوڭ ــ سولىنى ئوچۇق قويۇپتۇ. بۇ خۇددى پۇتى بىلەن بېشىغا قىلىن كىيىۋېلىپ، بەدىنىنى يالاڭ قويغاندەك ئىش ئەمەسمۇ؟ بۇنى ئابدۇلقۇددۇس بەگ بىلمىگەندىمۇ ئالتۇن ساقال مىرزا بىلىشى كېرەك ئىدىغۇ. قىسما ــ قىسما جەڭ سېپى تۇزۇشكە ئېپى بار ئىدى ئول سەركەردىنىڭ...

ــ قۇدرەتلىك خان لەشكەرلىرىنىڭ ئالدىدا ئاتتىن چۈشۈپ دەرھال گۇناھلىرىنى تىلىمەي نېمىگە قاراپ تۇرىلا ئەمىرزادەم؟!

مىرزا ئابابەكرى گېپىنى توختىتىپ دەرھال ئالدىغا قارىدى. ئەمىر ئابدۇلقۇددۇس بەگ ئالتۇن ساقال مىرزا، مىرزا ئابدۇلباسىت بەگ قاتارلىق بىرقانچە سەركەردىسىنى ئەگەشتۇرۇپ مەيداننىڭ ئوتتۇرىسىغا قاراپ كېلىۋاتاتتى. ئۇمۇ دەرھال ئېتىنى دۈتتى، كەينىدىن مىرزا سەدىردىن قۇشچى قاتارلىق سەركەردىلىرى ئەگەشتى.

ــ بۇنداق قاتتىق سوغۇقتا شۇنچە يىراق يەردىن كېلىپ بىھۇدە ئاۋارە بولۇپلا جانابى ئەمىر، ــ دېدى مىرزا ئابابەكرى ئۆزىنى توختىتىۋېلىپ، ــ يېڭىسار بىلەن قەشقەرنى جانابى سەر

ئەمىردىن ئۆتكۈزۈۋالساموۇ بولاتتى. قارىغاندا سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرى ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلۈپ سىلىنى ئەۋەتكەن ئوخشايدۇ. خوش، ئول قەلئە ـ شەھەرلەرنى قاي يوسۇندا ئۆتكۈزۈپ بېرەي دەيدىلا؟ بىراقلا ئۆتكۈزۈپ بېرەمدىلا ياكى ئاۋۋال يېڭسارنى، ئاندىن قەشقەرنى ئۆتكۈزۈپ بېرەمدىلا؟ مەنمۇ ئانچە نا ئىنسابلاردىن ئەمەس، بىراقلا ئۆتكۈزۈۋالسام ھەر بىرلىرىگە بۇ سوغۇقتا پاناھلانغۇدەك جاي قالمايدۇ. ھازىرچە يېڭسارنى ئۆتكۈزۈۋالاي بولمىسا.

ـــ ھەددىلىرىدىن ئاشمىسىلا، ـــ دېدى ئەمىر ئابدۇلقۇددۇس بەگ تېرىكىپ، ـــ يېڭسار بىلەن قەشقەر يارىكەنت بىلەن خوتەن ئەمەس، بىزمۇ سىلىنىڭ دامىلىرىغا چۈشىدىغان مىرزا يانتاقبەگ بىلەن خانىمزەر، قۇلنەزەر مىرزا ئەمەس. ئول ئىككى شەھەرنى ھېيلە بىلەن ئېلىپ زىيادە كۆرەڭلەپ كەتكەن ئوخشىمامدىلا؟ راۋۇرۇس مەيدان جېڭى قىلىپ شەھەرنى ئالغان بولسىلا قانچىلىك چوڭ سۆزلەيتتىلە؟ ھېيلە ـ مىكىر ئىشلىتىش خاتۇن خەقنىڭ خۇلقى. بول ئىش ھەقىقىي يىگىتكە ياراشمايدۇ.

ئەمىر ئابدۇلقۇددۇس بەگنىڭ سۆزلىرى مىرزا ئاباباكرىنىڭ جان ـ جېنىدىن ئۆتۈپ كەتتى، غەزەپتىن تىلى دەماللىقا گەپكە كەلمەي قالدى. ھەقىقىي سەركەردە مەيدان جېڭىدىن باشقا جەڭ-نىڭ غەلىبىسىنى كۆزگە ئىلمايتتى، باھادىرلىقنى مەيدان جېڭى ئارقىلىق كۆز ـ كۆز قىلاتتى، ماختىناتتى. ئۆزىنى بۈيۈك سەر-كەردىلەردىن سانايدىغان مىرزا ئاباباكرى شۇ دەقىقىدە خۇدۇك بو-لۇپ قالغانىدى.

ـــ بوپتۇ. ئۇنداق بولسا مەيدان جېڭى قىلايلى. كىمنىڭ يە-گىت ئىكەنلىكى ھازىرلا مەلۇم بولىدۇ، ـــ دېدى ئۇ گەدىنىگىچە قىزارغان ھالدا.

ئۇلار ئۆز سەپلىرىگە قايتىشتى.

ـــ پەرمان! ـــ دېدى مىرزا ئاباباكرى سەركەردىلىرىگە قاراپ، ـــ ھەر يۈز ئاتلىق لەشكەر بىر توپ بولۇپ تۆمۈر مۇشت

شەكىللىك جەڭ سېپى تۈزسۇن. ھەرقانداق ۋاقىتتا بۇ توپ بىر ـ بىرىدىن ئاجراپ كەتمىسۇن. ياۋغا ئوڭ ـ سول تەرەپتىن قىسماق ـ قا ئېلىپ ھۇجۇم قىلىڭلار. ئاۋۋال كامانداز‌لار تەييار بولسۇن.

مىرزا ئاتابەكرىنىڭ سۆزى تۈگەپ بولغۇچە ئەمىر ئابدۇلقۇدۇس دۇس بەگ ھۇجۇم ناغرىسىنى چالدۇردى. ئاتلىق، پىيادە لەشكەرلەر سەپ بويىچە ھۇجۇمغا ئۆتتى.

شۇ ھامان مىرزا ئاتابەكرى لەشكەرلىرى سېپىدىن مىلتىق تالدىن ئوق ھۇجۇم قىلىپ كەلگەن لەشكەرلەرنىڭ ئۈستىگە يامغۇردەك يېغىشقا باشلىدى. جازا يۈرۈشى قىلغۇچى خان لەشكەرلىرى بۇ ئوقلارنى توسۇشقا ئۇلگۈرەلمىدى. ئەس ـ يادى ياۋ بىلەن قۇچاقلاشما جەڭ قىلىشتا قالغان ئەمىر ئابدۇلقۇدۇس بەگ كۈتمىگەن بۇ زەربىدىن گاڭگىرىدى. لەشكەرلەر ئاتلىرىدىن خۇددى ئۇجمە تۆكۈلگەندەك تۆكۈلۈۋاتاتتى.

ـــ سەركەردە ئالتۇن ساقال مىرزىغا يا ئوقى تەگدى.

تاۋاچى بەگ[1]نىڭ مەلۇماتى ئابدۇلقۇدۇس بەگنى چۆچۈتۈۋەتتى.

ـــ ئەھۋالى قانداقراق؟

ـــ ئاتلارنىڭ ئاياغ ئاستىدا دەسسىلىپ كەتتى.

بايا ئابدۇلقۇدۇس بەگنىڭ مەسخىرىسى ئالتۇن ساقال مىرزىنىڭ قاتتىق غۇرۇرىغا تەككەنىدى. شۇڭا ئۇنىڭغا ئۆزىنىڭ قورقۇنچاقلارىدىن ئەمەسلىكىنى كۆرسىتىپ قويۇش ئۈچۈن جان ـ جەھلى بىلەن ياۋ سېپىگە ئېتىلدى. ھەئە، ئۇ ئېھتىياتنى ئۇنتۇغانىدى. زەرب بىلەن ئۇچۇپ كەلگەن غايىب ئوق نەق كېكىردىكىگە سانجىلغانلىقتىن، بۇ زەربىگە بەرداشلىق بېرەلمىگەن ئالتۇن ساقال مىرزا ئېتىدىن ئۇچۇپ چۈشكەنىدى.

«مىرزا ئاتابەكرىنىڭ ھېيلىسى ھەقىقەتەن تولىكەن. مەيدان جېڭى قىلىمىز دەپ قويۇپ ئات سېلىپ چىقماي ئوقيا بىلەن ھۇجۇم قىلغىنىنى قارىمامدىغان. نامەرد بەدرەك. بولمىدى، چېكىـ

① تاۋاچى بەگ ـــ جەڭ مەيدانىدا پەرمان، خەۋەر يەتكۈزگۈچى سەركەردە.

نىش كېرەك...»

ـــ پەرمان، ناغرىچىلار چېكىنىش ناغرىسى چالسۇن!

مىڭلىغان ئاتلىق لەشكەرلەر ئاتلىرىنىڭ بېشىنى دەرھال كەينىگە بۇرىدى. شۇ ھامان ئاتلىق لەشكەرلەرنىڭ كەينىدىن تاپ باستۇرۇپ كېلىۋاتقان پىيادە لەشكەرلەر ئارقىسىغا چېكىنگەن ئاتلارنىڭ تۇياق ئاستىدا دەسسىلىپ، چەيلىنىشكە باشلىدى. ئەمىر ئابدۇلقۇددۇسنىڭ تامنى ئۇلداش شەكلىدە تۇزگەن جەڭ سەپى پۈتۈنلەي بۇزۇلدى.

ـــ ھۇجۇمغا ئۆتۈڭلار! ـــ دېدى مىرزا ئاباباكرى ياۋ لەشكەرلىرىنىڭ چېكىنگىنىنى كۆرۈپ.

مىرزا ئاباباكرىنىڭ ھەر يۈز ئاتلىق لەشكەرنى بىر توپ قىلىپ تۇزگەن تۆمۇر مۇشت شەكىللىك جەڭ سېپى قارىماققا پارچە ـ پارچە كۆرۈنگىنى بىلەن ئەمەلىيەتتە ھەر بىر توپ مەھكەم تۈگۈلگەن مۇشتقا ئوخشاش مۇستەھكەم ھەم ئەجەللىك ئىدى. خان لەشكەرلىرى بۇ ھۇجۇمغا پەقەتلا بەرداشلىق بېرەلمىدى.

جەڭ ۋەزىيىتىنى كۆزىتىپ تۇرغان مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا تۇرشاۋۇللىرىنىڭ چېكىنىپ جەڭ سېپىنىڭ قالايمىقانلىشىپ كەتكىنىنى كۆرۈپ، ياۋ لەشكەرلىرىنىڭ شىددەتلىك ھۇجۇمىنى توسۇيالمايدىغانلىقىغا كۆزى يەتتى ـ دە، ھىماتچى قوشۇنغا چېكىنىش بۇيرۇقى بەردى.

ئاپئاق قارلىق دالا بىردەمدىلا قىپقىزىل قان بىلەن بويالدى. ئوق ـ تەتۇر سۇنايلىنىپ ساينىڭ تېشىدەك ياتقان ساناقسىز جەسەتلەر بىردەمدىلا مۇز بولۇپ قاتتى.

ھەئە، مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا بىلەن ئەمىر ئابدۇلقۇددۇس بەگ ئۇچتىن بىر قىسىم لەشكەرلىرىنىڭ جەسىتىنى قارلىق دالىدا قالدۇرۇپ قالغان لەشكەرلىرى بىلەن يېڭىسار قەلئەسىگە ئاران كىرىپ ئۇلگۈردى ـ دە، قەلئەنىڭ دەرۋازىسىنى مەھكەم تاقۋالدى. قىقاس ـ سۇرەن بىلەن قوغلاپ كەلگەن مىرزا ئاباباكرىنىڭ سەركەردە ـ لەشكەرلىرى سېپىلىنىڭ تۆۋىدە توختاشقا

مەجبۇر بولدى.

مىرزا ئابابەكرى يېڭىسار قەلئەسىنى ئۇدا ئۇچ كۈن قورشىدى. بىرقانچە قېتىم ھۇجۇم قىلىپ باققان بولسىمۇ سېپىل ئۈستىدىكى لەشكەرلەرنىڭ قاتتىق قارشىلىقىغا ئۇچرىدى. ئەمدى ئوقيا ئېتىش نۆۋىتى خان لەشكەرلىرىگە كەلگەنىدى. ھەر قېتىملىق ھۇجۇمدا مىرزا ئابابەكرى يۈزلىگەن لەشكەرلىرىدىن ئايرىلىپ قالدى. بۇنى ئاز دەپ ھاۋا تۇتۇلۇپ، سوغۇق باشقىچە كۈچەيىپ كەتكەنىدى. تۈكۈرگەن تۈكۈرۈك يەرگە مۇز بولۇپ چۈشەتتى. لەشكەرلەر جاندىن ئۈتىدىغان سوغۇققا بەرداشلىق بېرەلمەيۋاتاتتى. جاھىللىق بىلەن تىركىشۈەرسە لەشكەرلىرىنىڭ بىر تەرەپتىن يا ئوقىدا، بىر تەرەپتىن قاتتىق سوغۇقتا تاماملىنىدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن مىرزا ئابابەكرى قامالنى بوشاتىپ، يارىكەنتكە چېكىنىشكە مەجبۇر بولدى.

※ ※ ※

مەغلۇبىيەتتىن قاتتىق خجالەت بولغان ئەمىر ئابدۇلقۇدۇس بەگ مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ يۇزىگە قارىيالمىدى.

«تەقدىرىم شۇنداق ئوخشايدۇ. ئالتۇن ساقال مىرزىنىڭ گېپىگە كىرسەم بوپتىكەن. تۆھپە تالىشىپ ئۇنىڭمۇ، شۇنچىۋالا لەشكەرنىڭمۇ بېشىغا چىقتىم. ياردار بولغان لەشكەرلەرمۇ ھەلەم بار. ئامان قالغان لەشكەرلەرنى باشلاپ بېرىپ نۇسرەتلىك جەڭ قىلىشىم مۇمكىن ئەمەس. بەلكىم يەنە جەڭ قىلىش تەلىپىمگە سەر ئەمىرمۇ قوشۇلماسلىقى مۇمكىن. بۇنداق ھالەتتە ماڭلايسۆيەدە تۇرغىنىمنىڭ نېمە پايدىسى؟ دەسلەپتە چوڭ سۆزلىمىسەم، جەڭ تەدبىرىنى بار مەسئۇلىيەت تۇزسەم بوپتىكەن. ئەمدى خان ئالىيلىرىنىڭ دەرگاھىغا بارغۇدەكمۇ يۈزۈم قالمىدى. تۆھپە، يۈز ـ ئابرۇي، مەنسەپ ـ مەرتىۋە، قايتا باش كۆتۈرۈشلەردىن ئېغىز ئېچىش ئەسلا مۇمكىن ئەمەس. مەندىن ئازار يېگەن، رەنجىگەن ئە-

مىر ـ سەركەردىلەر خان ئالىلىرىغا ياماق گەپىمنى قىلىشقا ئاران تۇرۇشىدۇ ھەقىچان. ياخشى سەگ ئۆلۈكىنى ئىگىسىگە كۆرسەتمەيدۇ، دەيدىغان گەپ بار. ئەگە ياخشىسى، باشقا تەرەپلەرگە بېشىمنى ئېلىپ كېتەي. نام ـ ئاتىقىم مۇشۇنداق بىلەن بۇ ئالەمدىن غايىب بولسۇن...»

ئۇ مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا بىلەنمۇ خوشلاشماي، نەگە بارىدىغانلىقىنىمۇ دېمەي، ئۇچ يۈز نەپەر خاس نۆكىرىنى ئەگەشتۈرۈپ يېڭىسارداڭ چىقىپ بەدەخشان يولىغا قاراپ ماڭدى. ھەئە، ئۇ مەرھۇم ئەبۇسەئىد مىرزىنىڭ ئىككىنچى ئوغلى ــ بەدەخشان ئەمىرى سۇلتان مەھمۇد مىرزىدىن پاناھلىق تىلەشنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى.

88

مىلادىيە 1481 ـ يىلى، ئۆرۈك پىشىشقى.

سۇلتان يۇنۇسخان بىلەن سەر ئەمىر مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ ئوتتۇز مىڭ لەشكىرى ياركەنت شەھىرىنى خۇددى ئۇزۇكنىڭ كۆزىدەك ھالقا قىلىپ قورشىۋالغىنىغا بۈگۈن توپتوغرا ھەپتە بولغانىدى. شەھەر سېپىلىغا بارلىق لەشكەرلىرىنى چىقىرىپ قاتتىق مۇداپىئەدە تۇرۇۋاتقان مىرزا ئابابەكرى تېخىچىلا جەڭگە چىقمايۋاتاتتى.

ھەئە، ئۆتكەن بىر يىل ياركەنت شەھىرى تىنچىمىدى. ئەمىر ئابدۇلقۇددۇس بەگ يېڭىسارداڭ قاتتىق يېڭىلىپ بەدەخشانغا كەتكەندىن كېيىن مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئامان قالغان ئون مىڭغا يېقىن لەشكىرىگە يېڭىدىن يىغقان يىگىرمە مىڭ چېرىكىنى قېتىپ، ئوتتۇز مىڭ كىشىلىك قوشۇن تەشكىللەپ ئەتىياز

كىرىشى بىلەن يارىكەنتكە لەشكەر تارتقان بولسىمۇ، ئۆزىگە ھەمـ
دەم بولغۇدەك ئىقتىدارلىق، تەدبىرلىك سەركىردىلىرى بولمىغاچـ
قا، ئۇنىڭ ئۇستىگە لەشكەرلىرىنىڭ تەڭدىن تولىسى جەڭ كۆرۈش
تۈگۈل، جەڭ ماھارىتىنىمۇ تۈزۈك مەشىق قىلمىغان، جەڭ قورالـ
لىرىنىمۇ ئەپلەپ تۈتۈشنىمۇ بىلمەيدىغان يېڭى لەشكەرلەر بولـ
غاچقا، تۇنجى قېتىملىق جەڭدىلا تەلتۆكۈس مەغلۇپ بولدى.
مىرزا ئابابەكرىنىڭ يالغان ـ ياۋداقلار بىلەن تولغان بىر پارچە
خېتىگە ئىشىنىپ، قول ئاستىدىكى ئىقتىدارلىق ئەمىر ـ سەرـ
كەردىلىرىنى قوغلىۋەتكىنىگە تولىمۇ ئەپسۇسلاندى، پۇشايمان يېـ
دى. ئايجامال ئاغىچا بولسا ئۇنىڭغا تەسەللى بېرىش تۈگۈل ئوغـ
لىنىڭ قىلغان ۋاپاسىزلىق، تۈزكورلۇقىدىن قاقشاپ، يىغلاشتىن
باشقىغا يارىمىدى.

ئەمىر ئابدۇلقۇددۇس بەگنىڭ بەدەخشانغا كەتكەنلىكىدىن،
مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ رىياكار ئۆگەي ئوغلىغا تەڭ كېلەلـ
مەيۋاتقانلىقىدىن خەۋەر تاپقان سۇلتان يۇنۇسخان كۈزگە يېقىن
ئون بەش مىڭ لەشكەر بىلەن قەشقەرگە كەلدى ۋە قەشقەردىكى
لەشكەرلەر بىلەن بىرلىكتە يارىكەنتكە يۈرۈش قىلدى. سۇلتان يۇـ
نۇسخانىنىڭ شەخسەن ئۆزى لەشكەر تارتىپ كېلىۋاتقانلىقىدىن
خەۋەر تاپقان مىرزا ئابابەكرى ئالدىن پۇختا تەييارلىق كۆرۈۋالغاـ
نىدى. ئۇ تاغىسى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا باشچىلىقىدىكى قەشقەر
لەشكەرلىرى بىلەن كارى بولماي، ئۇزاق يول يۈرۈپ كەلگەن
سۇلتان يۇنۇسخانىنىڭ لەشكەرلىرىنى ئاساسلىق ھۇجۇم نىشانى
قىلدى ـ دە، ھېرىپ ھالىدىن كەتكەن بۇ لەشكەرلەرگە ئارام ئېـ
لىۋېلىشقا پۇرسەت بەرمىدى. شۇ سەۋەبتىن سۇلتان يۇنۇسخانىنىڭ
لەشكەرلىرى جەڭگە بەرداشلىق بېرەلمىدى. لەشكەرلىرىنىڭ كۆپـ
لەپ تالاپەتكە ئۇچراۋاتقانلىقىنى كۆرگەن سۇلتان يۇنۇسخان
ئىلاجسىز قەشقەرگە چېكىنىشكە مەجبۇر بولدى.

ـــ مىرزا ئابابەكرىنى سەل چاغلاپ ئاز لەشكەر بىلەن كېلىپ
قاپتىمەن. سىلى يېڭىسار قەلئەسىنىڭ مۇداپىئەسىنى چىڭىتىپ

قەشقەرنى مەھكەم ساقلىسىلا. ئاللاھ خالىسا كېلەر يىلى زور قو-شۇن بىلەن كېلىپ، ئۇنىڭ ئىشىنى بىر يوللا تاماملايلى، ــ دېدى سۇلتان يۇنۇسخان قەشقەردىن كېتەر ۋاقتىدا.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ياركەنتكە لەشكەر تارتىپ بېرىش خىيالىدىن ۋاز كېچىپ، يېڭىسار قەلئەسى بىلەن قەشقەر شەھەرىنىڭ مۇداپىئەسىنى ناھايىتى پۇختىلىدى. ئۇنىڭغىچە سوغۇق چۈشۈپ قالغانلىقى ئۈچۈنمۇ ياكى باشقا سەۋەب بارمۇ، مىرزا ئابا-بەكرى قەشقەرگە لەشكەر تارتىپ كەلمىدى.

مانا بۇ يىل كۆكلەم كىرىشى بىلەن قەشقەرگە يېتىپ كەلگەن سۇلتان يۇنۇسخاننىڭ سەركەردە ــ لەشكەرلىرى ئەمدىلىكتە يار-كەنت شەھىرىنى قاتمۇقات قورشۇۋالغانىدى.

يار كەنت شەھىرىنىڭ كۈنگەي تەرىپىدىكى قارلىغاچلىق يار-نىڭ ئۈستىگە جايلاشقان خان قارارگاھى تولىمۇ تىمتاس ئىدى. بىر ھەپتىدىن بېرى مىرزا ئابابەكرى جەڭگە چىقماي يېتىۋالغا-لىقى ئۈچۈنمۇ سۇلتان يۇنۇسخان كېسىلگەك[1] بولۇپ قالغانىدى. ئۇ تايىنى يوق ئىشلار ئۈچۈنمۇ چېچىلاتتى. سەركەردىلىرىدىن تارتىپ ئاددىي خىزمەتكارلارغىچە ئۇنىڭ غەزىپىدىن قورقۇپ، پۈ-تۈنىڭ ئۈچىدا ئاۋايلاپ مېڭىشاتتى، پىچىرلىشىپ ياكى ئىما ــ ئىشارەتلەر بىلەن سۆزلىشەتتى. زۆرۈر مەلۇماتلىرى بولمىسا سەر چىدىرغا كىرىشكە، خانغا كۆرۈنۈش قىلىشقا ھېچكىم پېتىنالمايتتى. بىر ھەپتىدىن بېرى توختىماي ھۇجۇم قىلىپمۇ شەھەرنى ئالالمىغانلىقى سۇلتان يۇنۇسخانغا قاتتىق ھار كەلگەنىدى. سەر-كەردىلىرىنى بوشاڭلىقتا ئەيىبلەيتتى، تومۇز قۇياشى زېمىنغا ئوت پۇركۈيتتى، ئەتراپ بىر تال چوغ تاشلىسا ئوت كەتكۈدەك قىزىپ كەتكەنىدى. ئاسماندا ئالىقانچىلىكمۇ بۇلۇت يوق ئىدى. دەل ــ دە-رەخلەرنىڭ يوپۇرماقلىرىمۇ مىدىرلىمايتتى. ئوچۇقچىلىقتا بىر-دەم تۇرغىلى بولمايتتى. لەشكەرلەر كۆيۈك ئاپتاپقا بەرداشلىق بە-رەلمەي دۇبۇلغا ــ ساۋۇتلىرىنى سېلىپ تاشلاپ، يەكتەكلىرىنى

① كېسىلگەك ــ ئاچچىقى يامان، تېرىككەك.

باشلىرىغا سايۇەن قىلىپ ئاپتاپتىن دالدىلىنىشاتتى. سەركەردە-لەر لەشكەرلەرنى چۇقان ـ سۇرەن سېلىپ، تىل ـ ھاقارەت ياغ-دۇرۇپ مىرزا ئاببەكرىنى جەڭگە ئۇندەشكە بۇيرۇيتتى. چاناش[1] لىرىدىكى سۇلارنى ئاللىقاچان ئىچىپ بولغان لەشكەرلەرنىڭ گال-لىرى قۇرۇپ كەتكەن بولۇپ، سۇرەن سالغۇدەك، تىل ـ ھاقارەت ياغدۇرغۇدەك ھەپسىلىسى قالمىغانىدى. چاغداۋۇل[2] قوشۇننىڭ لەشكەرلىرى ئەپكەشتە سۇ توشۇپ كېلىپمۇ لەشكەرلەرنىڭ ئۇس-سۇزلۇقىنى قاندۇرالمايۋاتاتتى. ئۇلارنىڭ ھەر قېتىملىق ھۇجۇم-نى سېپىلنىڭ ئۈستىدىن يامغۇردەك ئېتىلغان يا ئوقلىرى چې-كىندۇرەتتى. تومۇز ئىسسىق، ئۇسسۇزلۇق، ئۇنۇمسىز ھۇجۇم لەشكەرلەرنىڭ روھىنى چۈشۈرۈۋەتكەنىدى.

قۇچاق يەتكۈسىز چىنارنىڭ سايىسىغا تىكىلگەن سۇلتان يۇ-نۇسخانىنىڭ يېپەك چېدىرى بەكمۇ تىنچىق ئىدى. ئىككى مەھرەم-نىڭ توختىماي يەلپۈشلىرى، مۇز ئارىلاشتۇرۇپ ئېتىلگەن قېتىق دوغ سۇلتان يۇنۇسخانىنىڭ ئۇسسۇزلۇقىنى باسالمايۋاتاتتى.

«يا پاناھ، جاھاندىكى ئاپتاپنىڭ ھەممىسى بىزنىڭ بېشىمىز-غا چۈشۈۋاتامدۇ نېمە؟ جاھانغا ئوت كېتىدىغاندەك ئىسسىق بو-لۇۋاتىدۇ ـ يا. ئاۋۇ مىرزا ئاببەكرى دېگەن بەدرەكمۇ جەڭگە چىق-ماي يېتىۋالدى دېسە. سەركەردە ـ لەشكەرلىرىمنىڭ بۇنداق ئىس-سىقتا بەرداشلىق بېرەلمەيدىغانلىقىنى بىلىۋالغان چېغى. ئەسلىدە بىر ئاي بۇرۇنراق ياكى بولمىسا تايىنلىق كۈزدە لەشكەر تارتىپ كەلسەم بوپتىكەن. بۇ يىل يازنىڭ بۇنداق تىنچىق بولۇشىنى پە-قەتلا ئويلىماپتىمەن. ئەمدى بولغاندا لەشكەر چېكىنىدۇرسەم ئول بەدرەكنىڭ خورىكى تېخىمۇ ئۆسۈپ قالىدۇ، سەركەردە ـ لەشكەر-لەرنىڭ جاسارىتىمۇ سۇنىدۇ. قامال قىلىپ تۇرۇۋېرەي دېسەم لەشكەرلەر ئىسسىقتا چىدىمايۋاتىدۇ. كۈزدىن ئۇنى سەل چاغلاپ ئازغىنە لەشكەر ئېلىپ كەلگەن ئىكەنمەن، مانا ئەمدى ئۇچ تۇمەن

① چاناش ـــ سۇ قاچىلايدىغان تېرە خالتا، تۇلۇم.
② چاغداۋۇل ـــ ئارقا سەپ مۇلازىمەت قوشۇنى.

لەشكەر بىلەن كېلىپ تۇزۇك جەڭ قىلمايلا چېكىنسەم كۈلكىگە قالمامدىمەن؟...»

ـــ مەلۇم بولغاي. سەر ئەمىر مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا جانابلىرى كەلدى.

سۇلتان يۇنۇسخان خىيالىنى يىغىشتۇرۇپ، ئېرىنچەكلىك بىلەن بېشىنى كۆتۈردى.

ـــ ئىجازەت.

ـــ قىبلىگاھىمىزغا ئېھتىرام بولغاي، ـــ دېدى ھايال بولماي چېدىرغا كىرىپ كەلگەن مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا سالام بېرىپ.

ـــ كەلسىلە سەر ئەمىر.

سۇلتان يۇنۇسخان بىرئاز قىمىرلاپ مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىغا يېنىدىن جاي كۆرسەتتى.

مەھرەم بىر چىنە دوغ ئېلىپ كىرىپ مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىغا تۇتتى. ئۇسساپ كالپۇكلىرى گەز باغلاپ كەتكەن مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا دوغنى بىر تىنىقتىلا گۇپۇلدىتىپ ئىچىۋەتتى.

ـــ بۇنداق ئىسسىق بولغىنىنى كۆرۈپ باقماپتىكەنمەن. ئالەم ـ جاھان تونۇردەكلا بولۇپ كەتتى ـ يا، ـــ دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا چىنىنىڭ تۈۋىدە سۇزۇلۇپ قالغان مۇز پارچىلىرىنى گاراچلىتىپ چاينىغاچ.

ـــ شۇنى دېسىلە، ئازراق شامال چىققان بولسا كاشكى، ـــ دېدى يۇنۇسخان، ـــ لەشكەرلەرگە جاپا بولدى ـ دە، ئول مىرزا ئابابەكرىنىڭ بۇ كۈنلەردە جەڭگە چىقىدىغان ئەلپازى بارەدكەمۇ؟

ـــ چاشقاندەك ئىنىدىن چىقمايۋاتىدۇ، ـــ دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا چىرايىنى پۈرۈشتۇرۇپ، ـــ نەدىن تاپتىكىن ئول قارغىشتەگكۇر شۇنچە كۆپ مەرگەنلەرنى، بىر تال ئوقمۇ زايا كەتمەيدىكەن دېسىلە. سەركەردە ـ لەشكەرلىرىمىز شۇنچە ھۇجۇم قوزغاپمۇ سېپىلنىڭ تۈۋىگە پەقەتلا يېقىنلىشالمايۋاتىدۇ.

ـــ شەھەرگە كىرىدىغان بارلىق ئېرىق ـ ئۆستەڭلەرنىڭ

سۈيىنى توختىتىۋەتكىنىمىزگە ئىككى كۈن بولدى. بۇنىڭمۇ پايدىسى بولماپتۇ ـ دە، ــ دېدى سۇلتان يۇنۇسخان ئۇنىدىسىزلىنىپ.

ــ شەھەر ئەتراپىدىكى دېھقانلاردىن ئۇقۇشمىسىچە، ياركەنت شەھىرىدە چوڭ ـ كىچىك بولۇپ يۈزگە يېقىن كۆل بار ئىكەن. ئاشۇ كۆلنىڭ سۈيى شەھەر ئاھالىسىنىڭ بىر ئاي ئىچىشىگە يېتەرلىك مالال يېتىدىكەن. ئۇنىڭدىن باشقا ھويلىسىدا چاچاپلىق قۇدۇقى بار ئائىلىلەرمۇ ھەلەم بارمىش، سۇ بىلەن ئاۋارىچىلىق قورقۇتقىلى بولمىغۇدەك.

ــ مۇنداق دېسىلە، ــ دېدى سۇلتان يۇنۇسخان لاسسىدە بولۇپ.

ئارىنى بىرپەس سۈكۈنات قاپلىدى. ۋۇجۇدىنى ئۇمىدسىزلىك چۇلغىۋالغان سۇلتان يۇنۇسخانىنىڭ كاللىسى شۇ تاپتا قۇيقۇرۇق ئىدى.

ــ لەشكەرلەرگە ئىسسىق ئۆتۈپ كەتكەن چېغى، كۆپىنچىسىنىڭ ئىچى سۇرۇپ كېتىپتۇ. تېۋىپ ـ جەررالار بۇنداق كېتىۋەرسە لەشكەرلەر ماغدۇرسىزلىنىپ كېتىدۇ، ھەتتا كېسەل تارقاپ ئۆلۈم ـ يېتىم كۆپىيىپ كېتىشى مۇمكىن دېيىشۋاتىدۇ.

سۇلتان يۇنۇسخان بىردىنلا قاپىقىنى تۇردى:

ــ ئاغرىققا ئامال قىلىش ئول تېۋىپلارنىڭ ۋەزىپىسى. ئەجەبا ئۇلار شۇنچىلىك راخنا[1]غىمۇ ئامال قىلىشالمامدىكەن؟

ــ دورا تەييارلاۋاتىدۇ. ئەمما لەشكەرلەر ئاپىتاپتا تۇرۇۋەرسە راخنا دورىسىمۇ كار قىلمايدۇ دېيىشۋاتىدۇ.

سۇلتان يۇنۇسخان مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ كۆزىگە قەھرى بىلەن تىكىلدى:

ــ قامالنى بوشىتايلى دېمەكچىمۇ سىلى؟

ــ يوقسۇ، ــ دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا بېشىنى تەۋازۇ بىلەن ئېگىپ، ــ لەخمە كولاپ سېپىلنى پارتلىتايلىمىكىن دەيمەن...

① راخنا ــ ئىچ سۇرۇكى.

ـــ بۇرۇنراق شۇنداق دېسىلە بولمامدۇ، ـــ سۇلتان يۇنۇس ـ خانىنىڭ چىرايى قايتىدىن مۇلايىم تۇس ئالدى، ـــ بۇ بولىدىغان تەدبىركەن. نەچچە تۇمەن لەشكەر ئۇچۇن نەچچە ئون لەخمىنى كولىماق ئانچە تەس ئەمەس، بىر تەلپەكتىن توپا توشۇسمۇ سېپىلىنىڭ تۇۋىگە بىردەمدىلا يېتىپ بارغىلى بولىدۇ. شۇنداق قىلايلى، مىرزا ئاباباكرىنىڭ يەنە قانداق كارامىتى باركىن. راخىنا بولۇپ قالغان لەشكەرلەر سايىدا ئارام ئالسۇن، قالغانلار دەرھال لەخمە كولاشقا تۇتۇنسۇن.

※ ※ ※

خان لەشكەرلىرىنىڭ لەخمە كولاشقا كىرىشكەنلىكىدىن خەۋەر تاپقان مىرزا ئاباباكرىنىڭ خاتىرجەملىكى بۇزۇلدى، قاتتىق چۆچۈپ كەتتى.

ـــ ئۇلار لەخمىنى شەھەرنىڭ قايسى تەرىپىدىن كولاۋېتىپتۇ؟

ـــ خان لەشكەرلىرى بەجايىكى چۈمۈلىگە ئوخشاش شەھەرنىڭ ھەممە تەرىپىدىن ياپىسا لەخمە كولاۋاتىدۇ ئالىيلىرى، ـــ دېدى قۇر بېگى[1] مىرزا ھېلىم بەگ بېشىنى تېخىمۇ تۆۋەن ئېگىپ.

مىرزا ئاباباكرىنى غەم باستى. ئۇ ئۇچ ـ تۆت كۈندىن بېرى خان لەشكەرلىرىنىڭ ئانچە ـ مۇنچە سۇرەن ـ چۇقان سېلىپ، تىل ـ ھاقارەت ياغدۇرۇپ، ناغرا چېلىپ جەڭگە ئۇندەپ قويغىنى بىلەن، تومۇز ئىسسىق،كۆيۈك ئاپىتاپقا بەرداشلىق بېرەلمەي بارغانسېرى سولىشىپ كېتىپ بارغىنىنى كۆرۈپ خېلىلا خاتىرجەم بولۇپ قالغانىدى. ئۇنىڭ مۆلچىرىچە بولغاندا ئىسسىق مانا مۇشۇنداق ھالەتتە يەنە بىر ھەپتە داۋاملاشسا سۇلتان يۇنۇسخان لەشكەرلىرىنى چېكىنىدۇرۇپ كېتىشى ياكى ئىسسىققا بەرداشلىق بېرەلمىگەن لەشكەرلەر جەڭگاھتىن قېچىشى مۇمكىن ئىدى. شۇ ـ

① قۇر بېگى ـــ مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنىنىڭ بېگى.

ئا ئۇ جەڭگە چىقماي خان لەشكەرلىرىنىڭ بىزار بولۇشىنى ساقلاۋاتاتتى. كۈتۈلمىگەندە ئۇلارنىڭ لەخمە كولاشقا كىرىشىشى ئۇنى جىددىيلەشتۈرۈپ قويدى.

«سۇلتان يۇنۇسخان لەخمە كولاپ نېمە قىلىدىغاندۇ؟ شەھەر گە لەخمە ئارقىلىق كىرمەكچى بولۇۋاتقانمىدۇ ـ يا؟ ھەر بىر لەخمە ئاغزىغا تۆتتىن لەشكەر ئورۇنلاشتۇرۇپ قويسىلا لەخمە ئېغىزى ئۇلارنىڭ ئۆلۈكى بىلەنلا ئېتىلىپ قالىدۇ. ھېچبولمىغاندا ساماندۆڭلەپ دۈت قويۇپ بەرسەم ھەرگىز ئالدىغا ماڭالمايدۇ...»

مىرزا ئابابەكرى بۇ خىيالىدىن مەنۇنلۇق بىلەن كۈلۈمسىرىدى.

«بىراق، شۇنچىۋالا كۆپ لەخمە ئېغىزىنىڭ نەدىن چىقىشىنى مۆلچەرلىمەك تەس. يۇنۇسخاننىڭ لەشكەرلىرى بەكمۇ كۆپ، پەقەت ئىككى لەخمە ئېغىزىنى مۆڭپەپەقىيەتلىك تۇتاشتۇرۇۋالسىلا چوڭ ئاپەت بولىدۇ. ناۋادا لەخمە ئارقىلىق سېپىلنى پارتلاتسىچۇ؟...»

مىرزا ئابابەكرى بۇ خىيالىدىن چۆچۈپ كەتتى، چىرايىنى يەنە غەم بۇلۇتلىرى قاپلىدى.

«شەھەرنى پەقەت لەشكەرلەر بىلەنلا ساقلاش مۇمكىن. شەھەردىكى رەئىيەتكە ئىشەنگىلى بولمايدۇ. خان لەشكەرلىرى شەھەرگە كىرسىلا ئاۋام شۇلارغا بولۇشىدۇ. ئەڭ ياخشىسى، خان لەشكەرلىرىنىڭ لەخمە كولىشىنى كۈتۈپ تۇرىۋەرمەي. ئۇلارنىڭ سانى كۆپ بولغىنى بىلەن بىر ھەپتىدىن بېرى ئاپتاپقا قاقلىنىپ سولىشىپ كەتتى، ھازىر ئىلگىرىكىدەك جاسارىتىمۇ يوق. ئەمدى يەنە ساقلاۋەرسەم خان لەشكەرلىرىنىڭ لەخمە كولاۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ سەركەردە ـ لەشكەرلىرىمگە ۋەھىمە پەيدا بولۇپ قالمىسۇن. يا ئۆلۈم، يا كۆرۈم دەپتىكەن. نۇسرەت قازانسام تېخى ياخشى. ناۋادا كۈچ ئىلىشالماي قالغۇدەك بولسام دەرھال چېكىنىپ، ياركەنت دەريالىسىنى مۇداپىئە توسۇقى قىلىپ، پوسكامغا قارارگاھ قۇرارمەن. دەرياغا ھازىر كەلكۈن كېلىۋاتىدۇ. ياركەنت شەھىرى

دىكى مەغلۇبىيەتنى يارىكەنت دەريانى بويىدا نۇسرەتكە ئايلاندۇرارمەن. ئاۋۋال بىر ئېلىشىپ كۆرەي...»

مىرزا ئاببابەكرى قەددىنى رۇسلىدى:

ــ پەرمان!

باش ـ ئاخىرى يوق خىيالىلارغا غەرق بولۇپ ئولتۇرغان ئەمىر ـ سەركەردىلەر گۇررىدە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ قول باغلاشتى.

ــ بارلىق سەركەردىلەر ئۆز لەشكەرگاھىغا قايتىپ ھازىرلىق كۆرگەي، نامازدىگەر ۋاقتى بىلەن جەڭگە چىقمىز.

ــ پەرمانبەردارمىز! ــ دېيىشتى ئەمىرلەر تەڭلا.

ــ قۇربېگى مىرزا ھېلىمبەگ ئىلگىرىكىدەكلا شەھەر سېپىلىنىڭ مۇداپىئەسىگە مۇئەككەل بولغاي. بىرمۇ ياۋ لەشكەرلىرى سېپىلىنىڭ تۆۋىگە يېقىن يولاتمىغاي. مەگەركى ياۋ لەشكەرلىرى بەرھەرسىنىڭ سېپىلغا ياماشقانلىقى سېزىلىپ قالسا كاللىسى بىلەن جاۋاب قىلىدۇ.

ــ باش ئۇستىگە! ــ دېدى قۇربېگى.

ــ سۇپەرچىلەر[1] ئالدىدا مېڭىپ كامانداز لارنى مۇھاپىزەت قىلغاي. كامانداز لارنىڭ كەينىدىن چەۋەندازلار سەپراس بولغاي!

ــ باش ئۇستىگە! ــ دېيىشتى ئەمىرلەر يەنە بىر قېتىم.

مىرزا ئاببابەكرى خوتەننى ئالغاندىن كېيىن ئەسىرگە چۈشكەن خوتەن لەشكەرلىرى بىلەن يارىكەنت لەشكەرلىرىنى بىرلەشتۇرۇپ خىلىلا كۆچىيىپ قالغانىدى. لەشكەرلەرنى قورال ـ ياراغ ئىشلىتىش ماھارىتى بويىچە سۇپەرچى، كامانداز، چەۋەنداز دەپ بىرقانچە تۈرگە ئايرىدى. سۇپەرچى قوشۇندا قىلىچ ئوينىتىش ماھارىتى ئالاھىدە يۇقىرى ئۇچ مىڭ شەمشەرۋاز بار ئىدى، ئۇلارغا يەنە ئىككى مىڭ نەيزىۋازنى ھەمدەمچى قىلدى. ئوقيا ئېتىش ماھارىتى ئالاھىدە يۇقىرى ئىككى مىڭ مەرگەنىنى تاللاپ كامانداز قوشۇن تەشكىللىدى. كېيىن ھەرقايسى يۇرت ـ بەگلىكلەردىن مىڭ نەپەر

① سۇپەرچىلەر ــ قالقانچى، قالغان كۆتۈرگەن لەشكەرلەر.

مەرگەننى تاللاپ كامانداز لارنىڭ سانىنى ئوچ مىڭغا يەتكۈزدى ۋە بۇلارغا ئات سەپلەپ بەردى. بۇ كامانداز لار جەڭنىڭ ئەھۋالىغا قاراپ گاھى سۈپەرچىلەر بىلەن بىر سەپ، گاھى چەۋەندازلار بىلەن بىر سەپ بولاتتى، سۈپەرچىلەر بىلەن بىر سەپ بولغاندا پىيادە جەڭگە چىقاتتى. بىر ھەپتىدىن بېرى سۇلتان يۇنۇسخانىنىڭ لەشكەرلىرىگە مانا مۇشۇ كامانداز لار ئەجەللىك زەربە بېرىپ، ھۇجۇمنى چېكىندۈرۈۋاتاتتى. چەۋەندازلار قوشۇنىدا بەش مىڭ ئاتلىق لەشكەر بار ئىدى. ئۇلارنىڭ قىلىچۋازلىق، نەيزىۋازلىق، سالما تاشلاش ماھارىتى يۇقىرى ئىدى. ئۇندىن باشقا ئوچ مىڭ نەپەر شەھەر مۇھاپىزەتچى قوشۇنى، مىڭ نەپەر ياساۋۇلى بار ئىدى. ئادەتتە ئۇلار ھىماتچىلىق ۋەزىپىسىنى قوشۇمچە ئۆتەيتتى.

※ ※ ※

مىرزا ئابابەكرىنىڭ تۇيۇقسىز جەڭگە چىققانلىقى خەۋىرىنى ئاڭلاپ بىر ھەپتىدىن بېرى ئىچى پۇشۇپ ئولتۇرغان سۇلتان يۇنۇسخان بىلەن سەركەردىلىرى خۇش بولۇپ كېتىشتى.

لەشكەرلەرنى لەخمە كولاشقا بۇيرۇپ قويۇپ قارلىغاچلىق يار ئۇستىدىكى شاھ چېدىرىدا ئۆرۈك يەپ ئولتۇرغان ئەمىرلەر گەپ-سۆزنى تۇرۇنلىرىدىن تۇرۇشتى.

ـــ چاشقان ئاخىرى ئىنىدىن چىقىپتۇ ـ دە.

ـــ پۇخادىن چىققۇدەك بىر مەيدان جەڭ قىلايلى.

ـــ بۇگۈن شەھەرنى ئالمىساق ھېساب ئەمەس.

ـــ خەپ شۇك. خەپ شۇك، ـــ سۇلتان يۇنۇسخان ئەمىر ـ سەركەردىلەرنى ھاياجان بىلەن ئەدەپكە بۇيرۇدى، ـــ جانابى باھادىرلار بۇگۈن يېگانە قۇدرەت ئىگىسى شەھىرى يارىكەنتنى زابىت[1] قىلىشىمىزنى بۇيرۇغان ئوخشايدۇ، ئول بەدرەك جەڭگە چىققان بولسا بىزمۇ دەرھال سەپ تۈزىلى. كىمكى ئول تۈزكور مىرزا ئا-

① زابىت ـــ قولغا ئېلىش، ئىستېلا قىلىش.

بابەكرىنىڭ كاللىسىنى كېسىپ ئەكەلسە ياكى شەھەرگە بىرىنچى بولۇپ باستۇرۇپ كىرسە، مىرزا ئاباباەكرىنىڭ خەزىنىسىنىڭ يېرىمى شۇنىڭ بولىدۇ. ئول بەدرەكنىڭ مەلىكە ھۆسنىگار خېنىمىدىن باشقا ئاغىچا ـ توقاللىرىنى خالىغانچە تاللىۋالسا بولىدۇ. مەنسەپ ـ مەرتىۋىسى دەرىجە ئاتلاپ ئۆستۈرۈلىدۇ.

ئەسلىدىمۇ جەڭگە ئالدىراپ تۇرغان سەركەردىلەر خانىڭ بۇ پەرمانىنى ئاڭلاپ تۇرالمايلا قېلىشتى.

ــ قىبلىگاھىمىزغا مەلۇم بولغاي، ــ دېدى مىرزا ئەلەم شەيخ باھادىر دەس ئورنىدىن تۇرۇپ، ــ مىرزا ئاباباەكرى شەھەرىنىڭ قالغات دەرۋازىسىدىن جەڭگە چىقىپتۇ. كەمىنىلىرىنىڭ لەشكەرلىرى پەرمانلىرىغا بىنائەن قالغات دەرۋازىسىغا قارارگاھ قۇرغان. شۇڭا تۇرشاۋۇللۇقنى كەمىنىلىرىگە بەرسىلە، باشقا سەركەردىلەر ھەمدەمچى بولسا.

سۇلتان يۇنۇسخان ۋەدە قىلغان ئىنئاملارنى ئوڭچە قولغا كەلتۈرۈش تەمەسىدە ۋەسۋەسىگە چۈشكەن مىرزا ئەلەم شەيخ باھادىر قەتئىيلىك بىلەن خانغا تىكلىدى. بىر ھېسابتا ئۇنىڭ تەلىپى ئورۇنلۇق ئىدى. چۈنكى، سۇلتان يۇنۇسخان بارلىق لەشكەرلىرىنى بەش تارامغا بۆلۈپ، يارکەنت شەھىرىنىڭ ئالتۇن دەرۋازىسى، ئاقسۇ دەرۋازىسى، قاغىلىق دەرۋازىسى[1]، مەسخىرە دەرۋازىسى، قالغات دەرۋازىسىدىن ئىبارەت بەش دەرۋازىسىغا جايلاشتۇرغانىدى. مىرزا ئەلەم شەيخ باھادىر دەل قالغات دەرۋازىسىغا جايلاشقان قوشۇنىنىڭ ئەمىرى ئىدى. ئۇنىڭ بۇ تەلىپىنى ئاڭلاپ باشقا سەركەردىلەر كۆڭلىدە نارازى بولۇشقان بولسىمۇ، ئالدىراپ بىر نېمە دېيەلمىدى.

سۇلتان يۇنۇسخان باشقىچە لەشكىرىي ئورۇنلاشتۇرۇش قىلسا سەركەردىلەر ئارىسىدا كۆڭۈل ئاغرىقى پەيدا بولۇپ قالىدىغانلىقىنى، ئۇنىڭ ئۇستىگە ياۋ لەشكەرلىرى جەڭگە چىقىپ بولغان ۋاقىتتا قايتا لەشكىرىي ئورۇنلاشتۇرۇش ئېلىپ بېرىشنىڭ

① قاغىلىق دەرۋازىسى ــ كېيىن «خانىقا دەرۋازىسى» دەپ ئاتالغان.

ئەپسىز ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدى.

ـــ ئىجازەت. ئەلەم شەيخ باھادىر تۇرشاۋۇل بولغاي!

باشقا سەركەردىلەرنىڭمۇ جەڭگە چۈشكىسى بولسىمۇ، ئەلەم شەيخ باھادىرنىڭ تۆھپە تالاشتى، دەپ رەنجىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ جىم تۇرۇۋېلىشتى. بۇنى سەركەردىلەرنىڭ تۇرشاۋۇللۇق تەگمىگەنلىكى ئۈچۈن باتىنغانلىقى، دەپ چۈشەنگەن مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئالدىراپ ئېغىز ئاچتى:

ـــ ئالىيلىرى ئىجازەت بەرسە، مىرزا ئەلەم شەيخ باھادىرنى ھىمات قىلاي.

ـــ ھاجەتسىز، ـــ ئالدىراپ ئېغىز ئاچتى ئەلەم شەيخ باھادىر، ـــ سەر ئەمىر جانابلىرى يەنىلا مەسخىرە دەرۋازىسىنى قامال قىلغاي. كەمىنىلىرى تۈزكور مىرزا ئاباباكرىنى مەغلۇپ قىلغاندىن كېيىن شەھەر دەرۋازىسىنى ئاچتۇرۇپ بېرىمەن. ئۈنىڭغىچە باشقا سەركەردىلەر ھىماتچى بولىمەن دەپ لەشكەر يۆتكەپ يۈرمەگەي.

ئۇ مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ ياخشى كۆڭلىنى ھىماتچى بولۇۋېلىپ تۆھپىگە شېرىك بولماقچى، دەپ خاتا چۈشەنگەنىدى. ئەسلىدىمۇ ئوردا لەشكىرىي دىۋانىدىكى ئەمىر ـ سەركەردىلەرنىڭ ماڭلايسۆيە ئەمىرى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىغا قورساق كۆپۈكى بار ئىدى. سۇلتان يۈنۈسخاننى ئۈنىڭغا ھوقۇق ـ ئىمتىيازنى زىيادە بېرىۋەتتى، دەپ پىتنە قىلىشاتتى. ئىسيان بايرىقى كۆتۈرۈپ چەقىپ سەلتەنەتكە پۇت ئاتقان مىرزا ئاباباكرى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ جىيەنى ھەم ئۆگەي ئوغلى بولغانلىقى ئۈچۈن ئوچۇق ـ ئاشكارا ئاغزىدىن چىقىرىشمىغىنى بىلەن، كۆڭلىدە بۇ رىياكارلىقنىڭ باش سەۋەبكارى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا، دەپ قارىشاتتى. شۇڭلاشقا، ئۇلارنىڭ ھېچقايسىسى بۇ جەڭدە مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا بىلەن ھەمكارلىشىشنى، غەلىبە ـ نۇسرەت، ئەجىر ـ تۆھپىگە ئۇنى شېرىك قىلىشنى خالىمايتتى. شۇ سەۋەبتىن گەرچە ئەلەم شەيخ باھادىرنىڭ مەرتىۋىسى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىدىن

تۆۋەن بولسىمۇ، خانىمنىڭ ئالدىدا ئاشۇنداق چوڭ سۆزلەشكە پې-
تىنغانىدى. بۇ ئەدەپسىزلىككە مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا سۈكۈت
قىلىشقا مەجبۇر بولدى. ئەس - يادى مىرزا ئابابەكرىنى تەزرەك
يوقتىپ، خەتەرلىك ئىسيانىنى بېسىقتۇرۇشتا قالغان سۇلتان يۇ-
نۇسخان بولسا بۇ ئىشلارنى ئانچە ئىنچىكىلەپ كەتمىدى.

ــ شۇنداق بولسۇن، ــ دېدى ئۇ ئەلەم شەيخ باھادىرنىڭ
سۆزلىرىنى قۇۋۋەتلەپ، ــ باشقا سەركەردىلەر ئۆز قارارگاھلى-
رىدا پەرمان كۈتۈپ تۇرغاي. ئەلەم شەيخ باھادىرنىڭ تۇرشاۋۇللى-
رىغا قەلبتىكى پىيادە سەرۋازلار ھىماتچى بولغاي.

ــ پەرمانبەردارمىز!

سەركەردىلەر دەرھال ئۆز قارارگاھلىرىغا قاراپ ئات سېلىش-
تى.

※ ※ ※

شاھ چېدىرىدا سۇلتان يۇنۇسخان بىرقانچە مۇشاۋۇرلىرى
بىلەن قالغانىدى.

ــ بۇ تىنچىق چېدىرنىڭ ئىچىدە ئولتۇرغىچە چىقىپ جەڭ-
نى تاماشا قىلمامدۇق ئالىيلىرى، ــ دېدى ئوردا مۇنەججىمى. بۇ
يەردە تۇرۇپ جەڭنىڭ ئەھۋالىنى تازا ئېنىق كۆرگىلى بولمايدە-
كەن.

بۇ تەكلىپكە باشقىلار بىر ئېغىزدىن ئاۋاز قوشتى:

ــ شۇنداق قىلايلى ئالىيلىرى. ئالدىمىزدىكى ئاۋۇ تۆپە-
لىكتىن ئېنىق كۆرگىلى بولىدىغاندەك قىلىدۇ. سىلىنى كۆرسە
لەشكەرلەرنىڭ جەڭگىۋارلىقى ئاشىدۇ.

ــ جەڭنى تاماشا قىلغاچ سەركەردە - لەشكەرلەرگە مەدەت
بەرگەيلا.

مۇشاۋۇرلارنىڭ تەكلىپى تىنچىق چېدىردا ئىچى پۇشۇپ
ئولتۇرغان سۇلتان يۇنۇسخانغا ياغدەك ياقتى.

ـــ ئوبدان گەپ بولدى، شۇنداق قىلايلى، ـــ دېدى ئۇ ئورنـ
ـدىن دەس تۇرۇپ، ـــ ئول تۇزكور بەدرەكنىڭ شەرمەندىلەرچە يـ
ـۈگلىگىنىنى تاماشا قىلىشمۇ ھۇزۇر.

سۇلتان يۇنۇسخان جەڭ كىيىملىرىنى كىيمەستىن مۇشاۋۇر
ـ مۇلازىملىرىنى ئەگەشتۇرگىنىچە بارگاھتىن چىقتى. قارلىغاچ ـ
لىق ياردىن ئانچە يىراق بولمىغان تۆپىلىكتىن قالغات دەرۋازىسـ
ـىنىڭ ئالدىدىكى ئوچۇقچىلىقتا بولۇۋاتقان جەڭنى ھەقىقەتەن ئـ
ـىنچ كۆرگىلى بولاتتى. شۇ تاپتا ئىككى قوشۇننىڭ كامانداز لىرى
ئۆز سەپلىرىدە تۇرۇپ ئوق ئېتىشۋاتاتتى. مىرزا ئاباباكرى ھەر
بىر مەرگەننىڭ ئالدىغا بىردىن سۇپەرچىنى ئورۇنلاشتۇرغان بو ـ
لۇپ، قارشى تەرەپتىن ئېتىلغان ئوقلارنى سۇپەرچىلەر قالقانلىرى
بىلەن توسۇۋېلىپ، ئارقىسىدىكى مەرگەنلەرنى مۇداپىئە قىلىۋا ـ
تاتتى. مەرگەنلەر بولسا ئالدىدىكى سۇپەرچىلەرنىڭ قولىدىكى قال ـ
قانلارنىڭ دالدىسىدا تۇرۇپ، رەقىبلىرىگە بىمالال ئوق ئۇزەتتى.
ئەلەم شەيخ باھادىر مەرگەنلىرىنى ئالدىغا ئورۇنلاشتۇرغان بولۇپ،
قارشى تەرەپتىن ئېتىلغان ئوقلار ئۇلارنى باش كۆتۈرگۈزمەيۋاتا ـ
تتى. شۇڭا ئۇلار بىر تەرەپتىن رەقىبلىرىگە قارىتىپ ئوق ئۇزىسە،
يەنە بىر تەرەپتىن باش ئۇستىگە يېغىۋاتقان ئوقتىن مۇداپىئەلە ـ
نىشكە مەجبۇر بولۇۋاتاتتى.

ـــ سەركەردە ـ لەشكەرلىرىمىز سەل ھودۇقۇپ قالغانىدەك
قىلىدۇ، سەل پەسكىراق چۈشۈپ ئۇلارغا كۆرۈنۈش قىلايلى، ـــ
دېدى يۇنۇسخان.

ـــ شۇنداق قىلايلى. ئالىيلىرىنى كۆرسە لەشكەرلەرنىڭ
جاسارىتى ئاشىدۇ.

سۇلتان يۇنۇسخان مۇشاۋۇرلىرىنى ئەگەشتۇرۇپ دۆڭدىن
پەسكە چۈشتى. خانىنىڭ جەڭ ئەھۋالىنى نازارەت قىلىش ئۈچۈن
شەخسەن ئۆزى چىققانلىقىنى كۆرگەن مىرزا ئەلەم شەيخ باھادىر
قايتىدىن روھلاندى. كۆڭلىدە خانىنىڭ كۆز ئالدىدىلا جەڭبازلىق
ماھارىتىنى كۆرسىتىپ قويۇش ھەۋىسى غەلىيان كۆتۈردى ـ دە،

سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنى پۈتۈن سەپ بويىچە ھۇجۇمغا ئۆتۈشكە بۇيرۇدى. ئۆزى سەپنىڭ ئالدىدا يامغۇردەك يېغىۋاتقان ئوققا قارىماي ئاي قىلىچىنى پۈلاڭلاتقىنىچە شىددەت بىلەن ئات سالدى. كۆزنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە ئىككى قوشۇننىڭ لەشكەرلىرى خۇددى دەھشەتلىك دېڭىز دولقۇنىدەك بىر ـ بىرىگە زەرب بىلەن ئۇرۇلۇپ ئارىلىشىپ كەتتى. ئۇر ـ چاپ سادالىرى پەلەككە يەتتى. سۇلتان يۇنۇسخان ئەلەم شەيخ باھادىر بىلەن سەركەردە ـ لەشكەرلەرنىڭ جاسارىتىدىن تولىمۇ زوقلاندى، ئىچىدە باركاللا ئېيتتى،

«ئەلەم شەيخ باھادىرنى چوڭ سۆزلەمدىكىن دېسەم، جاسارىتىمۇ شۇنىڭغا تۇشلۇق بار ئىكەن...»

كۇن ئولتۇرۇپ، غەربىي ئۇپۇق قان چېچىۋەتكەندەك قىزىرىشقا باشلىغانىدى. دەھشەتلىك قىر ـ چاپ داۋاملىشىۋاتاتتى. قىلىچ ـ نەيزىلەر بىسىدىكى قان ئۇپۇقتىن بالقىغان قىزغۇچ نۇردا تېخىمۇ بەك جۇلالايتتى. شۇ تاپتا مىرزا ئابابەكرىنىڭ لەشكەرلىرى مۇداپىئەدە، مىرزا ئەلەم شەيخ باھادىرنىڭ لەشكەرلىرى ھۇجۇم ھالىتىدە جەڭ قىلىۋاتاتتى ۋە ياۋنى بىر قەدەم ـ بىر قەدەمدىن قالغات دەرۋازىسىغا قىستاۋاتاتتى. جەڭ قىلغانسېرى قىزىپ كەتكەن ئەلەم شەيخ باھادىر ياۋ سۇپەرچى قوشۇنىنىڭ سەركەردىسىنى نىشانغا ئېلىپ ئات سالدى. سۇپەرچى قوشۇنىنىڭ بۇ سەركەردىسىنىڭ شەمشەرۋازلىق ماھارىتى بەكمۇ يۇقىرى ئىدى. ئۇ ئالدىغا ئۇچرىغان خان لەشكەرلىرىنى بىر قىلىچ بىلەنلا يېقىتىپ، ئۇلارنىڭ ئىلگىرىلەش يولىنى توسۇۋالغانىدى. ھايال ئۆتمەيلا مىرزا ئەلەم شەيخ باھادىر ئۇنىڭ بىلەن تۇتۇشۇپ قالدى. مىرزا ئابابەكرىنىڭ بۇ سەركەردىسى پىيادە ئىدى. ئۇ ھەرقانچە چەبدەسلىك قىلىپمۇ ئات ئۇستىدىكى ئەلەم شەيخ باھادىرنىڭ قىلىچ ئۇرۇشىغا بەرداشلىق بېرەلمىدى... شۇنىڭ بىلەن شاققىدە كەينىگە بۇرۇلۇپ قاچتى. ئەلەم شەيخ باھادىر بولسا دەمبەسقەدەم ئات سالدى. قېچىپ قۇتۇلالمايدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن سەركەردە شاققىدە كەينىگە بۇرۇلۇپ، يېتىشىۋالاي دەپ قالغان ئەلەم شەيخ

باھادىرنىڭ ئېتىنىڭ ئالدىغا قولىدىكى قىلىچىنى ئاتتى. قىلىچ ئالدى پۇتىغا تەگدىمۇ ياكى ئۇركۈپ كەتتىمۇ ئەيتاۋۇر ئات يىرلا كىشنەپ ئۆرە بولدى. پۇتۇن ئەس ـ يادى بىلەن ياۋ سەركەردىسىگە قىلىچ ئۇرۇشقا تەمشىلىپ تۇرغان ئەلەم شەيخ باھادىر تەڭپۈڭ لۇقىنى ساقلىيالماي ئاتتىن يىقىلىپ چۈشتى. ئۇنىڭغىچە سەركەردىسىنى مۇھاپىزەت قىلىشقا تەمشىلىپ تۇرغان ئون نەچچە سۈپەرچى لەشكەر ئېتىلىپ كېلىپ ئەلەم شەيخ باھادىرغا قىلىچ چاپتى. جەڭنى كۆزىتىپ تۇرغان مىرزا ئاباباەكرى ئەلەم شەيخ باھادىرنىڭ ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنى كۆرۈپ چەۋەندازلىرىنى ھۇجۇمغا ئۆتۈشكە بۇيرۇدى. شۇ ھامان بەش مىڭ چەۋەنداز خان لەشكەرلىرىنگە قاراپ ئات سالدى. سەركەردىسىدىن ئايرىلىپ قالغان خان لەشكەرلىرى بۇ تۇيۇقسىز ھۇجۇمدىن تەمتىرەشتى، جېنىنى ساقلاپ قېلىش كويىغا چۈشۈشتى. ئەلەم شەيخ باھادىرنىڭ ئۆلۈمى بىلەن تەڭ جەڭ ۋەزىيىتىدە ئۆزگىرىش بولغانلىقىنى كۆرگەن مۇشاۋۇرلار ۋەھىمگە چۈشتى.

ـــ لەشكەرلىرىمىز مىرزا ئاباباەكرىنىڭ چەۋەندازلىرىغا تەڭ كېلەلمەيۋاتىدۇ ئالىيلىرى. بىزنىڭ ئەمدى بۇ يەردە تۇرۇشمىز خەتەرلىك. دەرھال يار ئۈستىگە چىقىۋېلىپ، ناغرا چالدۇرۇپ، باشقا قوشۇندىكىلەرنى ھەمدەمگە چاقىرايلى.

شۇ دەقىقىدە سۇلتان يۇنۇسخانمۇ شۇنداق ئويغا كەلگەنىدى. چۈنكى، يارنىڭ ئۈستىدە بىر قىسىم نۆكەرلىرى بىلەن تاۋاچى بەگ[1] ۋە ناغرىچىلار بار ئىدى. يار ئۈستىگە چىقىپ پەرمان بەرسىلا، تاۋاچى بەگ ناغرا چالدۇرۇپ، ئانچە يىراق بولمىغان قارارگاھتىكى سەركەردە ـ لەشكەرلەرنى ھەمدەمگە چاقىراتتى.

ـــ شۇنداق قىلايلى.

سۇلتان يۇنۇسخان دەرھال يارنىڭ ئۈستىگە قاراپ ئات سالدى. مىرزا ئاباباەكرىنىڭ لەشكەرلىرى بىلەن جان تىكىپ ئېلىشىۋاتقان ھىماتچى قوشۇن سۇلتان يۇنۇسخاننىڭ ئارقىسىغا قاراپ

① تاۋاچى بەگ ـــ جەڭ مەيدانىدا پەرمان يەتكۈزگۈچى.

ماڭغىنىنى كۆرۈپ، خان ئالىيلىرى قاچقان ئوخشايدۇ، دەپ ئويلىدى ــ دە، بىردىنلا جەڭدىن رايى يېنىپ، جېنىنى ياقىغا ئېلىپ قېچىشقا باشلىدى. يارنىڭ ئۈستىدە تۇرغان ناغرىچىلار بىلەن تاۋاچى بەگ بولسا خانىنىڭ يارنىڭ ئۈستىگە قاراپ ئات سېلىشى بىلەن جەڭ قىلىۋاتقان لەشكەرلەرنىڭ قاچقىنىنى كۆرۈپ، خانىنىڭ كېلىشىنى كۈتمەيلا چېكىنىشكە باشلىدى.

سۇلتان يۇنۇسخان تۆپىلىكىنىڭ ئۈستىگە چىقىپ تاۋاچى بەگ بىلەن ناغرىچىلارنىڭ يوقلۇقىنى، تۆۋەندە جەڭ قىلىۋاتقان لەشكەرلەرنىڭمۇ قېچىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ نېمە قىلىشىنى بىلەلمەي تۇرۇپلا قالدى. شۇ تاپتا ئۇ باشقا قارارگاھتىكى قوشۇنلارنى ھەممە دەمگە كېلىشكە پەرمان بېرىمەن دەپ ئارقىسىغا يېنىپ، جەڭ قىلىۋاتقان لەشكەرلەرگە خاتا تۇيغۇ بېرىپ قويغانلىقىنى پەقەتلا ھېس قىلالمايتتى. مىرزا ئاباباكرىنىڭ چەۋەندازلىرى بولسا قاچقان خان لەشكەرلىرىنى تاشلاپ، سۇلتان يۇنۇسخانىنى تىرىك تۇتۇۋېلىش ئۈچۈن تۆپىلىككە قاراپ كېلىۋاتاتتى. ئىشنىڭ چاتاقلىقىنى پەملىگەن سۇلتان يۇنۇسخان تۆپىلىكتىن ئانچە يىراق بولمىغان قارلىغاچلىق ياردىكى شاھ چېدىرىغا قاراپ ئات سالدى ۋە پىتىراپ كەتكەن لەشكەرلىرىگە قاراپ ۋارقىرىدى:

ــ ھېچكىم چېكىنمىسۇن! ھەممەمچى قوشۇن ھازىرلا كېلىدۇ. بەرداشلىق بېرىڭلار. كىمكى ئارقىسىغا بىر قەدەم ماڭسىدىكەن، كاللىسى ئېلىنىدۇ!

ئۇنىڭ بۇ گەپلىرى جان قايغۇسىدا قالغان لەشكەرلەرنىڭ قۇلىقىغا كىرمەيتتى. ئۇ قارلىغاچلىق يارغا چىقىپ بولغۇچە، قوغلاپ كەلگەن ياۋ چەۋەندازلىرى يېتىشۋالايلا دەپ قالغانىدى. تەرەپ ــ تەرەپكە پىتىراپ كەتكەن لەشكەرلىرىنى توپلاشقا ئامالسىز قالغان سۇلتان يۇنۇسخان ساداقەتمەن، جاسارەتلىك نۆكەر بېشى بۇيانقۇلىنى سايرامدىكى ئوردىسىدا چوڭ ئوغلى خانزادە مەھمۇدخانىنىڭ يېنىدا قالدۇرۇپ قويغىنىغا پۇشايمان يېدى. مۇشۇنداق خەتەرلىك ۋەزىيەتنى بۇيانقۇلىنىڭ ئوڭشىيالايدىغانلىقىغا،

ئامال تاپالايدىغانلىقىغا ئىشىنەتتى.

«بۇيانقۇلىنى ئويلاۋەرمەي. پىتىراپ كەتكەن لەشكەرلەرنى ئەمدى بىر يەرگە جەمئىي قىلىش مۇمكىن ئەمەس. ناغرىچىلارمۇ، تاۋاچى بەگمۇ قېچىپتۇ. ئۇلار بولمىسا باشقا قارارگاھتىكىلەرگە پەرمان يەتكۈزگىلى بولمايدۇ. ئەلەم شەيخ باھادىر چوڭ سۆزلىسە بەكلا ئىشىنىپ كېتىپتىمەن. تەقدىر شۇنداقكەنمۇ دەيمەن. ئاباـ بەكرى مىرزا دېگەن تۈزكورنىڭ تەلىيىمۇ ئوڭ كېلىۋەردى دېسە. ئەمدى چېكىنىش كېرەك. قەشقەرگە بېرىۋالغاندىن كېيىن قوـ شۇننى تەرتىپكە سېلىپ، قايتا لەشكەر تارتىپ كېلەرمەن...»

سۇلتان يۇنۇسخان بەش يۈز نەپەر خاس نۆكىرىنىڭ ھمايىـ سىدە ئۇدۇل قەشقەرگە قاراپ ئات سالدى.

※ ※ ※

ياركەنت شەھىرىنىڭ باشقا دەرۋازىلىرىدا يەنە نۇرغۇن خان لەشكەرلىرىنىڭ بۇيرۇق كۈتۈپ تۇرۇۋاتقانلىقىنى ھېس قىلغان مىرزا ئاباباكرى ئۇلارغا ھۇجۇم قىلغان تەقدىردىمۇ تەڭ كېلەلـ مەيدىغانلىقىغا ھەمدە سۇلتان يۇنۇسخانىنىمۇ قوغلاپ تۇتالمايدىغانـ لىقىغا كۆزى يەتتى ـ دە، دەرھال بىر ئامال ئويلاپ تاپتى.

ـــ پەرمان! بارلىق سەركەردە ـ لەشكەرلەر قوغلاشنى توخـ تاتسۇن.

تاۋاچى بەگ ناغرا چالدۇرۇپ لەشكەرلەرنى يىغۋالدى.

مىرزا ئاباباكرى پەرمان كۈتۈپ تۇرغان سەركەردىلىرىگە قاـ رىدى:

ـــ مىرزا سەدىردىن قۇشچى، مىرزا ئەمىن قۇلبەگ!

ئىككى سەركەردە ئات ئۈستىدىلا بېشىنى ئېگىپ قول باغـ لىدى:

ـــ لەببەي ئالىيلىرى!

ـــ ئىككىلار دەرھال جەسەتلەر ئارىسىدىن چىراي ـ شەكلى

سۇلتان يۇنۇسخانغا ئوخشاپراق كېتىدىغان ئىككى كاللىنى كۆسۈپلىپ، يۇزىنى قانغا بوياپ، دەماللىققا قارىسا پەرق ئېتەلمىگۈدەك ھالەتكە كەلتۈرۈپ، نەيزىگىلارنىڭ ئۇچىغا سانجىپ، بىرىگىلار قاغىلىق دەرۋازىسى تەرەپتىن، بىرىگىلار ئالتۇن دەرۋازىسى تەرەپتىن: «سۇلتان يۇنۇسخانىنىڭ كاللىسىنى تاپشۇرۇۋالىدىغان نوچى بارمۇ؟» دەپ سۇرەن سېلىپ، ياۋ قارارگاھىنى باسقىن قىلىگىلار. ياۋ سەركەردە ـ لەشكەرلىرى خانىنىڭ ئۆلگىنىگە ئىشەنمىسىمۇ ۋەھىمىگە چۈشۈشى ئېنىق. ناۋادا ئۇلار جەڭ قىلىشقا رايى بارماي چېكىنسە دەرھال قوغلاڭلار، تاكى پەرمان بارمىغۇچە توختاپ قالماڭلار. مەنمۇ ئارقاڭلاردىن ھەمدەمچى لەشكەرلەرنى ئېلىپ يېتىشۇالىمەن.

ـــ باش ئۇستىگە!

مىرزا ئەمىن قۇلبەگ بىلەن مىرزا سەدىردىن قۇشچى ھەر بىرى ئىككى مىڭ ئاتلىق لەشكەر بىلەن ياۋ قارارگاھىغا قاراپ ئات سالدى.

ھەرقايسى دەرۋازىلارنى قامال قىلىپ قارارگاھ قۇرغان سەر ـ كەردىلەرنىڭ تۇرشاۋۇل بولالمىغانلىقى ئۈچۈن قورساق كۆپۈكى بار ئىدى. ئۇلار مىرزا ئەلەم شەيخ باھادىرنىڭ چوڭ ئەجىر ـ تۆھپە كۆرسىتىپ ئەتىۋارلىنىپ كېتىشىنى خالاپ كەتمەيتتى. شۇڭلاشقا، كۆرۈنۈشتە سۇلتان يۇنۇسخانىنىڭ ھەمدەمگە چاقىرىپ پەرمان بېرىشىنى كۈتكەن بولۇپ، ئەمەلىيەتتە جەڭ ۋەزىيىتىنى كۆزىتىشكە چاپارمەن ئەۋەتمەي ئارام ئېلىپ ياتقانىدى. پەقەت مەسخىرە دەرۋازىسىنى قامال قىلىپ قارارگاھ قۇرغان مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىلا ساقلاپ تۇرۇۋېرىشكە كۆڭلى ئۇنماي كېچىكىپ ـ رەك چاپارمەن ماڭغۇزغانىدى. ئەۋەتكەن چاپارمىنى قالغات دەرۋازىسىغا يېقىنلىشا ـ يېقىنلاشمايلا مىرزا ئەمىن قۇلبەگنىڭ باستۇرۇپ كەلگەن ئاتلىق لەشكەرلىرىگە دوچ كەلدى ـ دە، ھېچنېمىنى ئاڭقىرالماي ئېتىنىڭ بېشىنى كەينىگە بۇرىدى. ئۇ مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ قېشىغا كېلىپ كۆرگەنلىرىدىن مەلۇمات

بىرىپ بولغۇچە، ھۇجۇمغا ئۆچ-رىغان قاغىلىق دەرۋازىسىدىكى لەشكەرلەر ئاللىقاچان پاتپاراق بولۇشۇپ چېكىنىشكە باشلىغان-دى.

ھەئە، مىرزا ئاباباكرىنىڭ يالغان كاللا ھىيلىسى ئويلىغىنىدىنمۇ بەك ئۈنۈمىنى كۆرسەتكەنىدى.

مىرزا ئەمىن قۇلبەگنىڭ لەشكەرلىرى بار ئاۋازى بىلەن توۋلايتتى:

ـــ ئاڭلىمىدىم دېمەڭلار، سۈلتان يۈنۈسخانىنىڭ كاللىسىنى نەيزىمىزنىڭ ئۈچىغا ئىلىپ قويدۇق. ئۈنى تاپشۇرۇۋالمىغان نو-چى بولسا ئالدىمىزغا چىقسۇن!

مىڭلىغان ئاتلارنىڭ دۈكۈرلىشى، مۇدھىش نەرە ساداسى ۋە نەيزىنىڭ ئۈچىغا سانجىلغان قانغا بويالغان كاللا بىتۈيۈق تۈرغان سەركەردە ـ لەشكەرلەرنىڭ يۈرىكىنى مۇجۇۋەتكەنىدى. ئەلەم شەيخ باھادىر ياۋ لەشكەرلىرىنى مەغلۇپ قىلىپ شەھەرگە كىر-گەندىن كېيىن دەرۋازىنى ئېچىپ بېرىدۇ، دەپ تەمەدە ئولتۇرغان بۇ سەركەردە ـ لەشكەرلەر بۇ كۈتۈلمىگەن ھۇجۇمدىن ئەس-ھوشىنى يوقتىپ قويۇشقان ۋە جەڭ قىلغۇدەك جاسارىتىنى يو-قاتقانىدى. شۇڭلاشقا ئۇلار ياۋ سەركەردىسىنىڭ نەيزىسىنىڭ ئۇ-چىغا سانجىۋالغان كاللىنىڭ راست ـ يالغانلىقىغا زەن سېلىپ قارىمايلا دەرھال چېكىنىشكە تەرەددۇتلاندى ۋە قارشىلىق كۆر-سەتمەيلا قەشقەرنى نىشانغا ئېلىپ قاچتى.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا لەشكەرلىرىنى تەرتىپكە سېلىپ بولغۇچە قاغىلىق دەرۋازىسىدىن چېكىنگەن لەشكەرلەر يېتىپ كەلدى. بۇنىڭ بىلەن لەشكەرلىرىنىڭ ۋەھىمىسى تېخىمۇ كۈچەي-دى.

ـــ خان ئالىيلىرى شەھىت بوپتۇ.

ـــ ياۋ سەركەردىسى ئالىيلىرىنىڭ بېشىنى نەيزىسىنىڭ ئۈچىغا سانجىۋاپتۇ.

ـــ قالغات دەرۋازىسى قارارگاھىدىكى سەركەردە ـ لەشكەر-

لەرنىڭ بىرنەچچە ھايات قالماپتۇ.

ـــ قاچايلى.

ـــ قەشقەرگە بېرىڭلار.

ـــ بۇ ئەھۋالدا قەشقەردىكى پاناھلىق تاپقىلى بولمايدۇ.

ـــ ئۇدۇل سايرامغا كېتەيلى.

ـــ يەتتە سۇغا كېتەيلى.

ـــ تۇرپانغا بارايلى.

ـــ ئىلىبالىققا بارايلى.

ئاق ـ قارىنى پەرق ئەتمەيلا ئالامانغا قوشۇلۇپ قېچىشقا باشلىغان لەشكەرلەرنى توسۇيالمىغان مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئىلاجسىز ئېتىنىڭ بېشىنى قەشقەر يولىغا بۇرىدى. ھەئە، ئۇ ئال ـ دىرنىمسا بولمايتتى. قەشقەردە خوتۇن ـ بالىلىرى بار ئىدى. ئەڭ مۇھىمى سۇلتان يۇنۇسخانىنىڭ ئۆلۈپ كەتكىنىگە ئىشەنگەن قاچ ـ قۇن سەركەردە ـ لەشكەرلەرنىڭ قەشقەرنى بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىش ئېھتىمالى بار ئىدى.

«شۇنداق. قەشقەرگە ئەڭ ئاۋۋال يېتىپ بېرىشىم كېرەك. بولمىسا قەشقەرنى بۇلاڭ ـ تالاڭدىن، ۋەيرانچىلىقتىن ساقلاپ قالالمايمەن. خان ئالىيلىرىنىڭ مىرزا ئاباباكرىنىڭ قولىغا چۈ ـ شۈپ قېلىشى مۇمكىن ئەمەس. بەلكىم ئول ھېيلىگەر بەدرەك ئا ـ شۇ ھېيلە بىلەن ۋەھىمە پەيدا قىلغان بولۇشى مۇمكىن. كىم بى ـ لمىدۇ، خان ئالىيلىرىمۇ قەشقەر يولىدىمۇ تېخى. ئىشقىلىپ قەش ـ قەرگە ئەڭ ئاۋۋال يېتىپ بېرىۋالسام بۇ قالايمىقانچىلىقنى ئوڭ ـ شىيالايمەن. ناۋادا خان ئالىيلىرى قازا قىلغان بولسا ئىككى خانزادىسى بار. تەخت ـ سەلتەنەت پاسىبانسىز قالمايدۇ. ئەلەم شەيخ باھادىرغا نېمىشقا يۇز ـ خاتىر قىلغان بولغىيتتىم. ھىمات بولۇشتا چىڭ تۇرۇۋالغان بولسام خان ئالىيلىرىمۇ ياق دېمەيتتى. ئۆزۈمدىن ئۆتتى...»

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئېتىغا قامچا سالغاچ سەركەردىلە ـ رىگە بۇيرۇق قىلدى:

ــ ئۆز لەشكەرلىرىڭلارغا ھېزى بولۇڭلار. ئىمكان بار چېچىلىپ كەتمىسۇن. ئېتىڭلارنى قامچىلاڭلار. قەشقەرگە چاقماق تېزلىكىدە يېتىپ بېرىشىمىز كېرەك.

ھەئە، مىرزا سەدىردىن قۇشچى نەيزىسىنىڭ ئۇچىغا ئىلىۋالغان سۇلتان يۇنۇسخانىنىڭ «كاللىسى»مۇ ئالتۇن دەرۋازىسى قارارگاھىدىكى خان لەشكەرلىرىنى پۈتۈنلەي سارايسىمگە سېلىۋەتكەن بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئەھۋالىمۇ بۇ تەرەپتىكىلەرنىڭ ئەھۋالىدىن بەتتەر ئىدى.

يالغان كاللا ھېيلىسى بىلەن ئوتتۇز مىڭ لەشكەرنى پۈتۈنلەي تارمار قىلغان مىرزا ئابابەكرى سەركەردە ــ لەشكەرلىرىگە قاچقان ياۋنى توختىماي قوغلاشقا پەرمان بەردى.

※ ※ ※

سۇلتان يۇنۇسخان بىلەن مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئىلگىرى ــ ئاخىر بولۇپ قەشقەردە ئۇچراشتى. شۇ تاپتا ئۇلارنىڭ بىر ــ بىرىدىن ئەھۋال سورىغۇدەك ھەپسىلىسى يوق ئىدى. مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا سۇلتان يۇنۇسخاننى كۆرۈپ «ياراتقان ئاللاھ ئىگەمگە شۈكرى» دەپ يەڭگىل نەپەس ئالدى. ئەمما خاننى خىجىل قىلىپ قويماسلىق ئۈچۈن، مىرزا ئابابەكرىنىڭ «يالغان كاللا» ھېيلىسى بىلەن قوشۇننى پاراكەندە قىلغانلىقىنى، سەركەردە ــ لەشكەرلىرىنىڭ ئىرادىسىنى، جاسارىتىنى سۇندۇرغانلىقىنى تىلغا ئالمىدى. مىرزا ئابابەكرىنىڭ بۇ ھېيلىسىدىن سۇلتان يۇنۇسخان قېچىپ كېلىۋېتىپ خەۋەر تاپقانىدى.

ــ ئول بەدرەك كەمەك ھەييارنىمۇ بىسىپ چۈشكۈدەك ھېيلىگەر ئىكەن. يالغاندىن خان كاللىسى ياساپ لەشكەرلەرنى سارايسىمگە ساپتۇ، ــ دېدى سۇلتان يۇنۇسخان يېرىلغۇدەك بولۇپ، ــ ئۆزۈمدىنمۇ ئۆتتى، ئەلەم شەيخ باھادىرنىڭ زەي سالمايى ئاتقان لاپلىرىغا ئىشىنىپ قاپتىمەن. باشقا قارارگاھتىكى سەركەردىلەر ـ

نى ھىماتچى قىلسام بوپتىكەن. پەرمان بېرەي دېسەم ئۆلگۈر ناغ-رىچىلار ئاللىقاچان جېننىنى ياقىغا ئېلىشىپتۇ. شۇنچىۋالا كۆپ لەشكەرلەر تۇرۇپ تېرىقتەك چېچىلىپ كەتتى مانا.

ـــ كۆڭۈللىرىنى يېرىم قىلمىسلا ئالىيلىرى، ـــ دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا تەسەللى بېرىپ، ـــ ئامان ـ ئېسەن تۇر-غانلىقلىرىنىڭ ئۆزى تەخت ـ سەلتەنەتىمىزنىڭ تەلىيى. جەڭ دېگەندە يېڭىش ـ يېڭىلىش بولۇپ تۇرىدۇ. ئاۋۋال قەشقەرگە قاي-تىپ كەلگەن لەشكەرلەرنى ئېدىتلاپ كۆرەيلى. قەشقەرنى ساقلاپ قېلىش ھەممىدىن مۇھىم. سىلى ئارام ئېلىۋالسلا.

سۇلتان يۇنۇسخانغا ھاردۇق يېتىپ، ئۆرە تۇرغىدەك ماجالى قالمىغانىدى.

ـــ ماقۇل ئەمىسە. ھەرقانداق ۋاقىتتا مېنى ئويغاتسىلا، ـــ دېدى ئۇ بىردەم يانپاشلىۋېلىشقا جاي ئىزدەپ.

قەشقەرگە قېچىپ كەلگەن لەشكەرلەرنىڭ ئەھۋالىنى ئې-نىقلاپ كۆرگەن مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ ۋۇجۇدىنى پۈتۈنلەي ئۇمىدسىزلىك چۈلغىۋالدى. ھەئە، قەشقەرگە قېچىپ كەلگەن لەشكەرلەرنىڭ سانى بەش مىڭغىمۇ يەتمەيتتى. ئوتتۇز مىڭ لەش-كەردىن ئۆلگىنى ئۆلۈپ، ھايات قالغانلىرىنىڭ كۆپىنچىسى قەش-قەردە توختاشقىمۇ رايى بارمىي ئاقسۇ، ئىسسىقكۆل، سايرام تەرەپ-كە قاراپ كېتىپ قالغانىدى.

ـــ مەلۇم بولغىي، مىرزا ئاباباكرىنىڭ لەشكەرلىرى يېڭى-سارنى ئىشغال قىلىپ، ئۇدۇل قەشقەرگە قاراپ كېلىۋاتىدۇ.

«ئەمدى خان ئالىيلىرىنى ئويغاتمايلا بولمىدى.»

مەڭدەپ ئويغانغان سۇلتان يۇنۇسخان مەلۇماتنى ئاڭلاپ قۇ-لىقىغا ئىشەنمەيلا قالدى.

ـــ نېمە، شۇنچىۋالا لەشكەردىن ئاران تۆت ـ بەش مىڭى قەشقەرگە كەپتۇما؟

ـــ شۇنداق ئالىيلىرى، ـــ دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا بېشىنى تۆۋەن سېلىپ، ـــ ئۇلار ئاباباكرى مىرزىنىڭ يالغان

كاللا ھېيلىسىگە چىنپۇتۇپ قالغان چېغى. ئۇششۇقچىسىز مەلۇ-ماتلاردىن قارىغاندا، يەنە تۆت ـ بەش مىڭ لەشكەر ئاقسۇغا قاراپ ماڭغان ئوخشايدۇ، قالغانلار...

ـــ ئول تۈزكور بەدرەك يېڭىسار قەلئەسىنى ئىشغال قىلغان بولسا، قەشقەرگە ھەمساتتىلا يېتىپ كېلىدۇ، ـــ دېدى سۇلتان يۇنۇسخان مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ گېپىنى بۆلۈپ، ـــ ئەمدى بىزگە قەشقەردە تۇرغۇدەكمۇ ئىمكانىيەت قالماپتۇ. دەرھال يولغا چىقىپ، ئاقسۇغا ماڭغان لەشكەرلەرگە يېتىشۈالايلى. بولمىسا ئۇلار ئۇممىدسىزلىنىپ ئاقسۇدىنمۇ كېتىپ قالمىسۇن يەنە.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ قەشقەردە قالغۇسى، مىرزا ئابا-بەكرى بىلەن يۈزمۈيۈز كۆرۈشۈپ ئۇنى بۇ تۈزكورلۇقتىن توسۇپ قالغۇسى بار ئىدى. ئەمما سەركەردە ـ لەشكەرلىرىدىن ئايرىلىپ غەم ـ تەشۋىشتە قالغان سۇلتان يۇنۇسخانغا بۇ خىيالىنى دېيىش-كە جۈرئەت قىلالمىدى. ھەئە، يۇنۇسخان ئۇنىڭ بۇ خىيالىنى خاتا چۈشىنىپ قېلىشى، ئۇنى مەندىن يۈز ئۆرۈمەكچى ئوخشايدۇ، دەپ قېلىشىدىن ئەنسىرىدى. ئەمدى ئويلىنىپ تۇرۇشقا پۇرسەت يوق ئىدى، ھەر بىر دەقىقە ۋاقىت بەكمۇ قىممەتلىك ئىدى. ئۇ ئال-دىراپ ئۆز قەسىرىگە يۈگۈردى. ئايجامال ئاغچا ئۇنى قار ـ يام-غۇر يېغلاپ قارشى ئالدى.

ـــ ئادەمنىڭ قورسىقىدىن ئارغامچا ـ توقۇناقتىن باشقىسى چۈشىدىكەن. باغرىمنى يېرىپ چىققان پەرزەنتىمنىڭ بۇنچىلا تۆزكورلۇق قىلىشىنى ئويلىماپتىكەنمەن. بۇنداق بولارىنى بىلگەن بولسام، تۇغۇلغاندىلا دۇم قىلىپ زاكىسىدىلا تۇنجۇقتۇرۇۋېتەر-كەنمەن. سىلىگە يۈز كېلەلمەيمەن غوجام. خان ئالىيلىرىنىڭ دىدارىغا قارىغۇدەك يۈزۈم قالمىدى.

ئايجامال ئاغچا چېچىنى يۇڭداپ يېغلايتتى.

ـــ بولدى، ئۆزلىرىنى ئەيىبلەۋەرمىسلە، ـــ دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا قاپىقىنى تۇرۇپ، ـــ بەندىنىڭ خۇي ـ پەيلى تۇغۇل-غاندا مەلۇم بولمايدۇ. ئاباباكرى مىرزىنىڭ رىياكارلىقىغا سىلى

سەۋەبكار ئەمەس. ياراتقان ئىگىسى ئىنسانىنى بەرمىگەنىكەن. ئە-مىرزادىلەر قېنى؟

ــ ئىچكىرى قەسىردە. سىلى بىلەن كۆرۈشۈشنى ساقلاپ تۇرۇۋاتىدۇ، چاقىرتايمۇ؟

ــ بولدى، ئۇلار بىلەن يولدا كۆرۈشەرمەن. ھازىرلا يولغا چىقمىساق بولمايدۇ. ئاتابەكرى مىرزا ئاسىي قوشۇنى بىلەن قەشقەرگە قىلىچ يالىڭاچلاپ كېلىۋاتىدۇ. شول تاپتا ئىلكىمىزدە قەشقەرنى مۇداپىئە قىلغۇدەك لەشكەر يوق. ئوشۇق - توشۇك يۈك - تاقلارنى ئالماي، يەڭگىل جابدۇنۇپ تەييارلىق قىلسىلا. سەل تۇرۇپ مەپە ئەۋەتىمەن. خىزمەتكارلاردىن قېپقالغۇسى بارلارغا ئىجازەت.

ــ نەگە بارىمىز غوجام؟

ــ ئاقسۇغا، ــ دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا گەپنى قىسقا قىلىپ.

ئايجامال ئاغىچا مىشىلداپ يىغلىغىنىچە قىممەت باھالىق نەرسىلىرىنى يىغىشتۇرۇش ئۈچۈن ئىچكىرى قەسىرگە قاراپ ماڭدى.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا بىرپەس ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن، ئىككىنچى ئۆگەي ئوغلى ئۆمەر مىرزىنىڭ قەسىرگە قاراپ ماڭدى.

ئۆمەر مىرزا ياركەنتتىن كۆزىدىن ئايرىلىپ قايتىپ كەلگەندىن بېرى، ھېچكىمگە ئارىلاشماي زاھىتلارچە تۇرمۇش كەچۈرۈۋاتاتتى.

ــ ئاقسۇغا بارمايمەن، ــ دېدى ئۇ مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ چۈشەندۈرۈشلىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ــ سىلى ئانامنى، ئىنىلىرىمنى ئېلىپ كېتىۋەرسىلە.

ــ سىلىنى بۇ ھالەتتە قەشقەردە قالدۇرۇپ قانداقمۇ كېتەلەيمەن، ــ دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا يۈرىكى ئېچىشقان ھالدا، ــ ئەڭ ياخشىسى ئاقسۇغا بىللە كېتەيلى، ھەر بالا كەلسە تەڭ كۆرەرمىز.

ـــ خاتىرجەم بولسىلا. مەن قەشقەردىمۇ تۇرمايمەن، ـــ دېدى ئۆمەر مىرزا قەتئىيلىك بىلەن، ـــ ھازىر خان ئالىيلىرى بىلەن سەلتەنەتنىڭ بېشىغا ئېغىر كۈن كەلدى. بۇنداق ئەھۋالدا سىلىگە ئەگىشىپ يۈك بولۇپ قالغۇم يوق. ناۋادا كۆزۈم ساق بولغان بولسىدى، ئول تۇزكور ئاغام بىلەن يا ئۆلۈم ـ يا كۆرۈم جېڭى قىلغان بولاتتىم. بۇ تۇرقۇمدا كۇچلۇك ياۋغا تاقابىل تۇرۇش ئەمەس، ئاجىز چۇمۇلىگىمۇ بوزەك بولۇپ ياشاۋاتىمەن. ئاللاھ ئىگەم خان ئالىيلىرىنىمۇ، سەلتەنەتنىمۇ ئۆز پاناھىدا ساقلىغاي.

ـــ قەشقەردە تۇرمىسىلا نەگە باراي دەيدىلا؟

ـــ سەمەرقەنتكە بارغۇم بار. كىچىك ۋاقتىمدا ئۇستازلىرىمدىن، جەنىنەتماكان پەدەرۇ بۇزرۇكتىن ئول شەھەرنىڭ تەرىپىنى كۆپ ئاڭلىغانىدىم. رەھمەتلىك ئاتامۇ مېنى سەمەرقەنتكە ئەۋەتىپ، سەمەرقەنت دانىشمەنلىرىنىڭ دەرگاھىدا ئىلىم تەھسىل قىلدۇرغۇسى بار ئىدى. ھېلىھەم بولسا بېرىپ ئىلىم تەھسىل قىلاي دەيمەن. قاچانكى ئول تۇزكورنى يوقتىپ ئەل ـ يۇرت ئاسايىشلىققا يۈزلەنگەندە خەۋەر بەرسىلە، يەنە قايتىپ كېلىمەن، چۈنكى، ئەجدادلىرىمنىڭ ئايىغىدا ياتقۇم بار.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا كۆزىگە لىقىدە ياش ئالغان ھالدا ئۆمەر مىرزىنى باغرىغا باستى.

ـــ مەيلى، ئارزۇلىرى شۇ بولسا توسۇپ قېلىشقا ئامالىم يوق. ئىشەنچلىك نۆكەرلەرنى قاتاي، ئۇلار سىلىنى سەمەرقەنتكە ساق ـ سالامەت يەتكۈزۈپ، سۇلتان ئەھمەدخان ئالىيلىرىنىڭ دەرگاھىغا ئاپىرىپ قويسۇن.

ـــ ئىلتىپاتلىرىغا رەھمەت، ـــ دېدى ئۆمەر مىرزا رازىمەنلىك بىلەن.

ئۆمەر مىرزىنىڭ سەمەرقەنتكە بارماقچى بولغانلىقىدىن خەۋەر تاپقان سۇلتان يۇنۇسخان كۆيۇ ئوغلى سۇلتان ئەھمەد مىرزا بىلەن قىزى مەلىكە مېھرىنىگار خېنىمغا بىر پارچە خەت يېزىپ بەردى.

قاش قارايغان مەزگىلدە ئۆمەر مىرزا سەمەرقەنتكە، سۇلتان يۇنۇسخان بىلەن مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا قالدى ـ قالتتى لەشكەر ـ لىرنىي ئەگەشتۇرۇپ ئاقسۇغا قاراپ يولغا چىقتى.

سۇلتان يۇنۇسخاننىڭ ئاقسۇغا ماڭغانلىقىدىن، مىرزا ئابا ـ بەكرىنىڭ تۇمەنلىگەن لەشكەرلىرىنى باشلاپ كېلىۋاتقانلىقىدىن خەۋەر تاپقان قەشقەر خەلقى بىردىنلا ۋەھىمىگە چۈشتى ـ دە، ئالـ دىراش ـ تېنەش مال ـ مۈلۈكلىرىنى سەرەمجانلاشتۇرۇپ سۇلتان يۇنۇسخانغا ئەگەشتى. چۈنكى، ئۇلار مىرزا ئابابەكرىنىڭ ياركەنت خەلقىگە سالغان دەھشەتلىك زۇلمىدىن خەۋەردار ئىدى. قەشقەرگە باستۇرۇپ كەلسە بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىش ئېھتىمالىمۇ بار ئىدى. ئاقسۇغا قاراپ ماڭغان قەشقەر ئاھالىسى بەش مىڭ ئۆيلۈكتىن ئاشاتتى. يەنە بىرنەچچە مىڭ ئۆيلۈك كىشىلەر ئەندىجانغا كەتتى.

※ ※ ※

مىرزا ئابابەكرى قەشقەرگە ھېچقانداق قارشىلىققا ئۇچرىـ مايلا باستۇرۇپ كىردى. تۇرقىدىن خوتەن، ياركەنت، قەشقەردىن ئىبارەت مەشھۇر ئۇچ شەھەرنى قولىغا كىرگۈزۈۋېلىپمۇ ئانچە قانائەت قىلمىغاندەك قىلاتتى.

« ئۇلارنىڭ قەشقەرنى تاشلاپ قاچقىنىغا قارىغاندا ئاقسۇنى جان تىكىپ قوغدايدىغاندەك قىلىدۇ. بىراق، ئەمدى ئۇلارنىڭ ئۇنچىلىك ماغدۇرى قالمىدى. ئاۋۋال قەشقەرنى مۇستەھكەملىۋالاي...»

مىرزا ئابابەكرى قېپقالغان قەشقەر ئاھالىسىنى خاتىرجەم قىلىشقا، قوشۇننى تەرتىپكە سېلىپ، لەشكىرىي يۇرۇشكە كېتەر ـ لىك قورال ـ ياراغ، ئوزۇق ـ تۇلۇك، ئات ـ ئۇلاغ تەييارلاشقا، خەزىنىنى تولۇقلاشقا كىرىشتى. يەنە بىر تەرەپتىن سۇلتان يۇـ نۇسخان بىلەن مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ ئەھۋالىنى، ئۇيـ خىيالىنى بىلىپ كېلىشكە ئاقسۇغا ئايغاقچى ماڭغۇزدى.

ئارقىمۇئارقا قازانغان نۇسرەت مىرزا ئابابەكرىنىڭ سۇلتان يۇنۇسخان ھۆكۈمرانلىقىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاپ، بۇيۇك موغۇلىستان ئېلىنىڭ تەخت ـ سەلتەنەتىنى قولغا ئېلىش، ئۆز ئالدىغا خانلىق تىكلەش ئىرادىسىنى چىڭىتقان، نەپسىنى تېخىمۇ يوغىنىتىپ ۋەتكەنىدى.

مىلادىيە 1482 ـ يىلى، ئاقسۇ، كۆكلەم پەسلى.

ياركەنتتىكى قاتتىق مەغلۇبىيەتتىن كېيىن ئاقسۇغا چېكىنگەن سۇلتان يۇنۇسخان چېچىلىپ كەتكەن لەشكەرلىرىنى يىغىش، مىرزا ئابابەكرى ئىسيانىدىن ۋەھىمىگە چۈشكەن ھەرقايسى ۋىلايەت ـ تۇمەنلەرگە يارلىق چۈشۈرۈپ، جاكارچى ئەۋەتىپ ئەل ـ يۇرتنىڭ كۆڭلىنى ئەمىن تاپقۇزۇش، ئاقسۇ شەھىرىنىڭ سېپىلىنى مۇستەھكەملەپ، مىرزا ئابابەكرىنىڭ ھۇجۇمىدىن مۇداپىئە كۆرۈش قاتارلىق بىر تالاي ئىشلار بىلەن كۈز ۋە قىشنى تولۇمۇ ئالدىراشچىلىق ئىچىدە ئۆتكۈزدى.

بۇ يىل ئەتىياز باشلىنىشى بىلەن ھەرقايسى ۋىلايەت، شەھەر، تۇمەنلەرگە ئەۋەتكەن ئايغاقچىلارنىڭ يەتكۈزگەن مەلۇماتلىرى سۇلتان يۇنۇسخانىنىڭ كۆڭلىنى تولىمۇ غەش قىلىپ قويدى. بىر ـ بىردىن قورقۇنچلۇق، ئەندىشىلىك بۇ مەلۇماتلارنىڭ مەزمۇنى سۇلتان يۇنۇسخانىنىڭ ئۆلۈمى بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىدى. ياركەنتتىكى مەغلۇبىيەتتىن كېيىن تەرەپ ـ تەرەپكە پىتىراپ كەتكەن لەشكەرلەر ھەر بىر قونالغۇ، ئۆتەڭلەردە، شەھەر ـ بازار، يېزا ـ قىشلاقلاردا، سۇلتان يۇنۇسخانىنىڭ قازا قىلغانلىقىنى، ئۇنىڭ مۇبارەك تېنىدىن كېسىۋېلىنغان كاللىسىنى مىرزا ئابابەكرى

سەركەردىلىرىنىڭ ئۇچىغا سانجىپ سازايى قىلغانلىقىنى، بۇ قاباھەتنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەنلىكىنى ھېكايە قىلىپ مېڭىشقانىدى. گەرچە سۇلتان يۇنۇسخان ئاقسۇغا كېلىپلا ھەرقايسى ۋىلايەت، تۇمەنلەرنىڭ، ئەمىر ـ بەگلەرنىڭ كۆڭلىنى تىنچىتىش، خەلقنى خاتىرجەم قىلىش ئۈچۈن ئۆزىنىڭ ھايات ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈش مەقسىتىدە يارلىق چۈشۈرگەن، جاكارچى ماڭدۇرغان بولسىمۇ، لېكىن ئاددىي ئاۋام ئارىسىغا تارقالغان ئۆلۈم خەۋىرىنى پەسەيتەلمىگەنىدى. ئايغاقچىلارنىڭ يەتكۈزگەن مەلۇماتىدىن قارىغاندا، بىر قىسىم يۇرتلارنىڭ ئەمىر ـ بەگلىرى بۇ پىتنە ـ پاساتلارغا ئىشىنىپ، پات يېقىندا تەخت ـ سەلتەنەتنى قولىغا ئېلىش ئېھتىمالى بولغان مىرزا ئابابەكرىگە ساداقەت بىلدۈرۈش كويىغا چۈشكەنىدى. بۇ مىرزا ئابابەكرى ئىسيانىدىنمۇ خەتەرلىك يوشۇرۇن خەۋپ ئىدى.

ئارقىمۇئارقا كەلگەن مەلۇماتلارنى ئاڭلاپ سۇلتان يۇنۇسخان بىردىنلا ئالدىراپ قالدى. شۇ تاپتا بۇ يوشۇرۇن خەۋپنىڭ ئالدىنى ئالىدىغان بىردىنبىر چارە ئەل ـ يۇرتقا، ئاۋام ـ رەئىيەتكە ئۆزدىنىڭ تېخى ھايات ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈش ئىدى. ئۇنىڭ ئەۋەتكەن يارلىقلىرىنىڭ، ماڭدۇرغان جاكارچىلىرىنىڭ ئانچە ئۇنۇمى بولمىغاندەك قىلاتتى، بەلكىم ئەكس تەسىر پەيدا قىلىپ، بۇ پىتنە ـ پاساتلارنى ئۇلغايتىۋەتكەنىدى.

ئۇ قانداق قىلىش ھەققىدە ئۇزاق باش قاتۇردى.

«مىرزا ئابابەكرى دېگەن تۇزكورنىڭ يالغان كاللا ھىيلىسىنىڭ تەسىرىنى يوقىتىشنىڭ بىردىنبىر چارىسى ـــ دەرھال سەپەرگە چىقىپ، ھەرقايسى يۇرتلارنى ئارلاپ، ئەمىر ـ بەگلەر، ئاۋام ـ رەئىيەت بىلەن بىۋاستە ئۇچرىشىش، ئۇلار مېنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەندىلا ئاندىن ھايات ئىكەنلىكىمگە، بۇيۇك سەلتەنەتنىڭ، تاجۇ تەختنىڭ ئىگىسىز قالمىغانلىقىغا ئىشىنىدۇ، پىتنە ـ پاساتلارمۇ بېسىقىدۇ، ئەمىر ـ بەگلەرنىڭ، ئاۋام ـ رەئىيەتنىڭ كۆڭلى جايىغا چۈشىدۇ. بۇنىڭدىن ئۆزگە چارە يوق...»

بىر قارارغا كەلگەن سۇلتان يۇنۇسخان مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنى يېنىغا چاقىرتتى.

ـــ بىزدە راست ئىش بوسۇغا ئاتلىماس، يالغان ئىش داۋان ئاشار، دەيدىغان گەپ بار. مېنىڭ ئۆلۈم خەۋىرىم پوتكۇل تەسەۋرۇپىمىزغا پۇر كېتىپتۇ. گەرچە شۇنچە تىرىشچانلىق كۆرسىتىپ يارلىق چۈشۈرۈپ، جاكارچى چىقارتقان بولساقمۇ، بىر قىسىم ئەمىر ـ بەگلەر يەنىلا ئارىسالدى بولۇپ، ئول رىياكار بەدرەڭ بىلەن كۆمەكلىشىشكە تەرەددۇتلىنىۋېتىپتۇ. بۇ سەلتەنەتىمىز ئۈچۈن مۆلچەرلىگۈسىز يوشۇرۇن خەۋىپتۇر. بۇ خەۋىپنىڭ ئالدىنى ئېلىش، ئاۋام ئارىسىدا تارقالغان پىتنىلەرگە خاتىمە بېرىش ئۈچۈن دەر ـ ھال يولغا چىقىپ، تەسەررۇپىمىزدىكى ۋىلايەت ـ شەھەرلەرنى، مۇھىم ئۆتەڭلەرنى ئارىلاپ، ئاۋامغا كۆرۈنۈش قىلىپ، ئەمىر ـ بەگلەرنىڭ كۆڭلىنى خاتىرجەم قىلاي دەيمەن.

ـــ قىبلىگاھىمىز دانادۇر، ـــ دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا تەۋازۇ بىلەن بېشىنى ئېگىپ، ـــ ئوبدان ئويلاپتىلا. بۇنداق قىلسىلا، بىرنەچىدىن، ئەل ـ ئاۋامنىڭ داۋالغۇپ تۇرغان كۆڭلىنى تەسكىن تاپقۇزغىلى، ئىككىنەچىدىن، مۇشۇ باھانىدا ھەرقايسى يۇرتلارنى كۆزدىن كۆچۈرۈپ، سەلتەنەت ئىشلىرىنى تەپتىش قىلغىلى بولىدۇ. ئانھەزرىتىمىنىڭ ئەل ـ يۇرتنى كۆزدىن كۆچۈرمەگىنىگىمۇ خېلى يىللار بولۇپ قالغانغۇ دەيمەن.

سۇلتان يۇنۇسخان بېشىنى لىڭشىتتى.

ـــ ئارى. مۇشۇ باھانىدا ئەل ـ يۇرتنىڭ ئەھۋالىنىمۇ ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرەي. ھازىر زىمىستان ئاخىرلىشىپ، ئەتىياز مەۋسۇمى باشلاندى. ئەل ـ يۇرتنى ئارىلىغاچ تۇرپانغا باراي. چوڭ خانزادەم مەھمۇدخان بۇ يىل قىشنى تۇرپاندا ئۆتكۈزۈپتۇ. ئۇنىڭ ئوردا ئەئيانلىرى، سەركەردە ـ لەشكەرلىرى تۇرپاندا ئىكەن. سەلى ئاقسۇغا مۇئەككەل بولۇپ، بولغۇسى لەشكىرىي يۇرۇشكە پۇختا تەييارلىق كۆرگەچ تۇرسىلا. ئاللاھ خالىسا، كۆزدە مىرزا ئابا ـ بەكرىگە قايتا جازا يۇرۇشى قىلىمىز. مەن تۇرپاندىن يولغا چە ـ

قىپ، ئىلى ۋادىسى، يەتتەسۇ، تۇركىستان، ئىسسىقكۆل ۋادىلىرى ـ نى كۆزدىن كەچۈرگەچ قەشقەرگە لەشكەر تارتىپ كېلىمەن. بىز ـ كىم كۆيۇ ئوغلۇم ئۆمەر شەيخ مىرزىدىن كۆمەكلىشىشكە لەشكەر سورىشىم مۇمكىن. ۋاقتى كەلگەندە سىلىگە خەۋەر بېرىمەن. قەشـ قەردە ئۇچرىشىپ، مىرزا ئاباباكرىگە بىرلىكتە تېگىش قىلىمىز.

ـــ ئانھەزرىتىم، قاچان يولغا چىقىشنى كۆڭلىگە پۈكتـ ـكىن؟

ـــ ئاللاھ خالىسا ئۈچ كۈندىن كېيىن يولغا چىقىمەن.

ـــ ئەمىسە كەمىنىلىرى ئانھەزرىتىمنىڭ سەپەر تەييارلىقىغا كىرىشەي.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا سۇلتان يۇنۇسخان بىلەن خوشلـ ـشىپ، ئاقسۇ شەھىرىنىڭ كونا شەھەر قەلئەسىگە جايلاشقان قە ـ سىرىگە قاراپ ماڭدى.

※ ※ ※

ئۆز ۋاقتىدا سەييىدئەلى ئالىپ سۇلتان ئىسان بۇغاخانىنى تۇرپاندىن ئاقسۇغا ئەكېلىپ، ئاقسۇ شەھىرىنى پايتەخت قىلغاز ـ دىن كېيىن يېڭىدىن ئوردا قەلئەسى سالدۇرغانىدى. شۇڭا، ئاقسۇ شەھىرىنىڭ كونا ـ يېڭى ئىككى قەلئەسى بار ئىدى. سۇلتان يۇ ـ نۇسخان تەختنى قولىغا ئېلىپ ئاقسۇغا كەلگەندىن بېرى ئىنىسى ئوردا قىلغان يېڭى قەلئەدە تۇرغانىدى. مۇنداقچە ئېيتقاندا، يېڭى شەھەر قەلئەسى ئوردا، كونا شەھەر قەلئەسى ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ ئەمىر مەھكىمىسى ئىدى.

يېقىندىن بېرى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ كۆڭلى تازا جا ـ يىدا ئەمەس ئىدى. ئۆگەي ئوغلى مىرزا ئاباباكرىنىڭ ئاسىيلىقى سەۋەبىدىن ئاۋۋال ياركەنت، ئاندىن خوتەن، ئاخىرىدا يېڭىسار، قەشقەردىن ئىبارەت كاتتا شەھەر، مۇھىم ئۆتكەللەرنىڭ ئارقا ـ ئارقىدىن قولدىن كېتىشى، مىرزا ئاباباكرىنىڭ ھەددىدىن ئېشىپ

ئۆز ئالدىغا خانلىق ئېلان قىلىشى، ھەر قېتىملىق جازا يۈرۈشـ
ىنىڭ مەغلۇبىيـەت بىلەن ئاخىرلىشىشىدىن ئىبارەت بىر قاتار
ئىشلار ئۇنى بەكمۇ چۈشكۈنلەشتۈرۈۋەتكەنىدى. گەرچە سۇلتان
يۇنۇسخان ئۇنى قىلچىلىك ئەيىبلىمىگەن، ئىلگىرىكىگە ئوخشاش
مۇئامىلە قىلغان، ئىززەت كـۆرسىتـىپ ھەرقانداق ئـەمـرلەردىـن
بەكرەك ئەتىۋارىنى قىلغان بولسىمۇ، ئۇ مەيلى خانىنىڭ ئالدىدا،
مەيلى باشقا ئەمـىر ـ سەركەردىلەرنىڭ ئالدىدا بولسۇن ئۆزىنى
ئازادە تۇتالمايتتى، ئولتۇرسا ـ قوپسا ھەسرەت چېكەتتى. بولۇپمۇ
سەر ئەمىر مەھكىمىسىگە قايتا چاقىرتىپ كېلىنگەن بىر قىسىم
ئەمىر ـ سەركەردىلەرنىڭ قوپال مۇئامىلىسى، كۆزگە ئىلماسلـ
قى، تەنە ـ تەئەددىلىرى، «مىرزا ئاباباكرى ئىسيانىنىڭ باش سە
ۋەبكارى سىلى، ئۆز ۋاقتىدا ئۇنى جىيەنىم، پەرزەنتىم دەپ ھاي
تاقتا قويۇۋەتمەي تىزگىنلىگەن بولسىلا بۇ رىياكارلىق يۈز بەر
مىگەن بولاتتى» دەپ يۈزىدىن ـ يۈزىگە ئەيىبلەشلىرى، گەپ ـ
سۆز، ئىش ـ ھەرىكەتتە يول قويماسلىقلىرى ئۇنىڭغا تولىمۇ ھار
كەلگەنىدى. ماڭلايسۆيە دىۋانىدىكى بىر قىسىم ئەمىرلەر بولسا ئۇ
نىڭ بۇ كۆڭۈل ئاغرىقىغا تەسەللى بېرىش ئۈياقتا تۇرسۇن، ھە دەپ
قۇترانقۇلۇق قىلىۋاتاتتى.

سۇلتان يۇنۇسخان يارکەنتـتىكى مـەغلۇبىيـەتتىن كېيىـن
ئاقسۇغا كېلىپ ئۇزاق ئۆتمەي مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ چوڭ
ئوغلى مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزىنى چوڭ خانزادىسى مەھمۇدخا
نىڭ قېشىغا ئەۋەتكەنىدى. چۈنكى، سۇلتـان يۇنۇسخـان ئاقسۇغـا
كېلىپ ئۇزاق ئۆتمەيلا چوڭ خانزادىسى مەھمۇدخاندىن خەت تـاپ
شۇرۇۋالغانىدى. خانزادە خېتىدە بالىلىق دەۋرىدە ئاداش ـ ئاغىنە
بولۇپ ئويناغان مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزىنى سېغىنغانلىقىنى،
مۇمكىن بولسا مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىدىن سوراپ ئۇنى قېشىغا
ئەۋەتىپ بېرىشىنى ئالاھىدە ئەسكەرتكەنىدى. سۇلتـان يۇنۇسخـان
چوڭ ئوغلى بىلەن مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزىنىڭ كۆڭلىنىڭ زد
يادە يېقىنلىقىنى ئوبدان بىلەتتى. دېمىسىمۇ چوڭ خانزادە بىلـەن

چوڭ ئەمىرزادىنىڭ گەرچە ياش پەرقى بولسىمۇ، ئەمما ئوتتۇرا ئىسدا ئالاھىدە دوستلۇق بار ئىدى. ئۇلار يىلدا ئۈچ ـ تۆت قېتىم ئىدىن خەت ـ ئالاقە قىلىشىپ، سوۋغا ـ سالام ئەۋەتىشىپ تۇراتتى. تېخى بەش ـ ئالتە ئاي بۇرۇنلا ئەمىرزادە مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزا خانزادە مەھمۇدخانغا يازغان خېتىدە، ناۋادا دادىسى قوشۇلىسا، ئۆزىنىڭ خانزادىنىڭ قېشىغا بېرىپ، دىدار ـ مۇلاقاتتا بولۇپ، بىرنەچچە ۋاقىت تۇرۇپ كېلىش ئارزۇسىنى بىلدۈرگەنىدى. شۇ سەۋەبتىن خانزادە مەھمۇدخان دادىسىغا يازغان خېتىدە بۇ تەلىپىنى ئالاھىدە تىلغا ئالغانىدى.

سۇلتان يۈنۈسخان ئوغلىنىڭ تەلىپىنى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىغا يەتكۈزدى.

ـــ سەر ئەمىر خانزادىنىڭ ئۇشبۇ مەكتۇپىنى كۆرۈپ باقايلى.

ـــ ئانھەزرىتىم مەرھەمەتلىكتۇر، ـــ دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا خەتنى ئوقۇپ بولۇپ، ـــ خانزادەمنىڭ ئارزۇسى شۇ بولسا، كەمىنىلىرى مىڭ مىراتە رازىمەن. ئاتىلارنىڭ دوستلۇق ـ سادا-قىتىنى پەرزەنتلىرىمىز تېخىمۇ مۇستەھكەملەپ ۋايىغا يەتكۈزسە ئەجەب ئەمەس. بۇنى شەرەپ دەپ بىلگەيمىز.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئەمدىلا ئون ئۈچ ـ ئون تۆت ياشنىڭ قارىسىنى ئالغان ئوغلىدىن ئايرىلىشقا كۆزى قىيمىسىمۇ يەنىلا ئۇنى يولغا سېلىپ قويۇش نىيىتىگە كەلگەن ۋە بۇ ئىشىدىن تولىمۇ مەمنۇن بولۇپ، مىرزا ئاباباكرى ئىسيانى سەۋەبىدىن كۆڭلىگە سايە تاشلاپ تۇرغان غەشلىكلەردىنمۇ خىلىلا يەڭگىللەپ قالغانىدى. بىراق سۇلتان يۈنۈسخان بىلەن مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ نەزەرىدە ياخشىلىقتىن بېشارەت دەپ قارالغان بۇ ئىشلارغا، ماڭلايسۆيە مەھكىمىسىدىكى بىر قىسىم ئەمىرلەر ياماڭلىقتىن بېشارەت دەپ پەتۋا چىقىرىشتى.

ـــ خان ئالىيلىرىنىڭ چوڭ ئەمىرزادىنى چوڭ خانزادىنىڭ قېشىغا ئەۋەتىشىدە باشقا بىرەر مۇددىئايى بارمۇ ـ قانداق؟

پوسۇققىدە سورالغان بۇ سوئال مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىغا غەلىتە تۇيۇلدى.

ـ قانداق دەيدىلا؟ ـ دېدى ئۇ دەرگۇماندا بولۇپ.

ـ ئەمدى دەيمىنا. يا ئىلگىرى، يا كېيىن ئەمەس، دەل مۇ-شۇنداق ۋاقىتتا خانزادىنىڭ ئەمىرزادەم بىلەن كۆرۈشكۈسى كېلىپ قالغىنى قىزىق.

ـ خانزادەم ئەۋەتكەن مەكتۇپىدا ئەمىرزادەم بىلەن دىدار ـ مۇلاقاتتا بولۇش ئارزۇسىنى ئالاھىدە بىلدۈرگەنىكەن. قىبلىگا-ھىمىزمۇ خانزادىنىڭ ئارزۇسىغا مايىللىقىنى بىلدۈرۈپ قالدى. بۇنى دېمىگەندىمۇ، خانزادە بىلەن ئەمىرزادەمنىڭ ئۇتتۇرىسىدا خېلى بۇرۇنلا دوستلۇق بار ئىدى، بىر ـ بىرىنى ئاداش دېسە ئاداش دەپ ھالى قالمايتتى. چوڭ خانزادە تۇرپان، ئىلى ۋادىسىغا نائىب خان بولۇپ كەتكەندىن بېرى ئۇلار كۆرۈشەلمىدى. سېغىنىشقان چېغى، ـ دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا.

ـ ئۇغۇ شۇنداق، ـ دەپ گەپكە لوقما سالدى يەنە بىر ئەمىر، ـ بىراق خانزادە بۇ ئارزۇسىنى نېمىشقا بۇرۇنراق بىلدۈرمەيدۇ دېسىلە؟

ئەمىرلەرنىڭ گېپىنىڭ تېگىدە گەپ بارلىقىنى پەملىگەن مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا بىردىنلا قاپىقىنى تۇردى:

ـ گەپلىرى بولسا ئوچۇق دېيىشسىلە. خان ئالىيلىرىدىن قالايمىقان گۇمانلانساق ئاسىيلىق بولىدۇ.

ـ ئەسلە كۆڭلىمىزدىن كەچكىنىنى دەۋېرەيلى، سەر ئەمىر جانابلىرى ئويلىنىپ ھۆكۈم چىقارغايلا. كەمىنلىرىنىڭ كۆڭلىدىن شۇنداق بىر خىيال كەچتىكى، بۇ ئىشنىڭ تېگىدە بىر ئويۇن بارەك قىلىدۇ. دېمەكچىمەنكى، خان ئالىيلىرى جانابلىرىنىڭ ساداقىتىدىن گۇمانلىنىپ قالغان چېغىڭ.

ـ ئارى، كەمىنلىرىنىڭ ئويىمۇ شۇ، مىرزا ئاببەكرى ئۆگەي بولسىمۇ پەرزەنتلىرى، يەنە كېلىپ جىيەنلىرى ئىدى. خان ئالىيلىرى ئۇنىڭ ئاسىيلىقىنى ھەزرەتلىرىدىن كۆرۈۋاتامدىكەن

دەيمەن.

ــ ئەينى مۇددىئا. جانابلىرىنىڭ ئاتابەكرى مىرزا تەرەپكە ئېغىپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن چوڭ ئەمىرزادىنى ئاشۇنداق چىرايلىق باھانە بىلەن تۇرغاق[1] قىلىۋالدىمكىن دەيمەن.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا بىردىنلا تاتىرىپ كەتتى، قوشۇمىلىرى تۇرۇلدى. سۇلتان دوستمۇھەممەدخانىنىڭ ئۆلۈمى بىلەن تەڭ سەلتەنەتنى قولغا ئېلىپ تەختتە ئولتۇرغان سۇلتان يۇنۇسخانىنىڭ ھەرقايسى ۋىلايەت ـ تۇمەنلەرنىڭ ئەمىرلىرىنىڭ ئۆزىگە بولغان ساداقىتىدىن گۇمانلىنىپ، ئۇلارنىڭ ئوغۇللىرىنى ئاقسۇغا چاقىرتىپ ئوردىدا تۇرغاق ھېسابىدا تۇتۇپ قالغانلىقى دەرھال يادىدىن كەچتى. ئەمىرلەر ئۇنىڭ روھىي ھالىتىگە ئانچە دىققەت قىلماي گۇمانلىرىنى ئىسپاتلاشقا تىرىشىۋاتاتتى.

ــ ماڭلايسۆيەدىكى بىر ـ بىرىدىن كاتتا ئوچ شەھەرنىڭ قولدىن كېتىشى كىچىك ئىش ئەمەس. مۇنداقچە ئېيتقاندا پۈتكۈل تەسەررۇپىنىڭ يوغان، سېمىز بىر پارچىسى قولدىن كەتتى دېگەن گەپ. گەرچە خان ئالىيلىرى ھازىر سۇرۇشتۇرمىگەندەك قىلغىنى بىلەن، مىرزا ئاتابەكرىنىڭ ئىشىنى بىر تەرەپ قىلىۋالسا بۇ ھەقتە ئېغىز ئاچماي قالمايدۇ.

ــ ئويلاپ باقسىلا سەر ئەمىر، ياركەنتتىكى جەڭدە ئەلەم شەيخ باھادىر نېمىشقا سىلىگە ئەدەپسىزلىك قىلىشقا پېتىنالىدى؟ يەنە تېخى خان ئالىيلىرىنىڭ ئالدىدا دېسىلە. مېنىڭچە، خان ئالىيلىرى ئاستىرتىن شەپە بەرگەن گەپ. بولمىسا، ئۇنىڭ سىلىگە ئاشۇنداق ئەدەپسىزلىك قىلىشىغا نېمە ھەددىڭ؟!

ــ ئەسلىدە ياركەنتتىكى جەڭدە سىلى پۈتكۈل قوشۇنغا ئەمىر لەشكەر بولۇشلىرى كېرەك ئىدى. بىراق خان ئالىيلىرى سىلىنىمۇ ئاشۇ ئەلەم شەيخ باھادىرغا ئوخشاش سەركەردىلەر بىلەن بىر قاتاردا بىر دەرۋازىنى قامال قىلىشقا بۇيرۇدى.

① تۇرغاق ــ «تۇتقۇن» دېگەن مەنىدە.

ـــ يەنە كېلىپ مەسخىرە دەرۋازىسىغا دېسىلە.

ـــ مەسخىرە دەرۋازىسىنىڭ يارىكەنت شەھىرىنىڭ ئاساسلىق دەرۋازىسى ئەمەسلىكىنى بارچە خالايىق بىلىدۇ. بۇ دەرۋازىنى جەننەتماكان ئاغىلىرى سانىز مىرزا جانابلىرى يارىكەنتكە ئەمىر بولۇپ تۇرغاندا سۈرگۈن قىلىنغان مەنسەپدارلارنى، قارشى ئېلىنىۋاتقان مېھمانلارنى، باشتۇڭ ـ سەركەشلەرنى جازالاپ شەھەردىن قوغلاپ چىقىرىش ئۈچۈن ئالاھىدە ئاچقۇزغان ھەمدە ئۇنىڭغا «مەسخىرە دەرۋازىسى» دەپ نام بەرگەنىكەن.

ـــ شۇڭا مەسخىرە دەرۋازىسى باشقا دەرۋازىلارغا قارىغاندا خېلىلا كىچىك.

ـــ خان ئالىيلىرىنىڭ سىلىنى مەسخىرە دەرۋازىسىنى قامال قىلىپ قارارگاھ تىكىشكە بۇيرۇشىدىمۇ چوقۇم بىر گەپ بار.

ـــ ئەسلىدە بىز خان ئالىيلىرىنىڭ بارگاھىغا يېقىن بولغان قالغات دەرۋازىسىنى ياكى ھەشەمەتلىك ئالتۇن دەرۋازىسىنى قامال قىلىشىمىز كېرەك ئىدى.

ـــ خان ئالىيلىرى سىلىنى ئۆزىدىن قەستەن چەتلەشتۈرگەن گەپ.

ـــ كۆڭلىدە ئىشەنچ بولمىغاندىكىن ئاشۇنداق بولىدۇ ـ دە.

ـــ ناۋادا بىز قالغات دەرۋازىسىنى قامال قىلغان بولساق بۇنداق ئېغىر مەغلۇبىيەت يۈز بەرمەيتتى.

ـــ ئول جەڭدە ھىماتچى بولۇش تەلەپلىرىنى ئەلەم شەيخ باھادىر قوپاللىق بىلەن رەت قىلىۋەتسە، خان ئالىيلىرى لام ـ جىم دېمىدى.

ـــ مانا ئەمدى ئەمىرزادەمنى چاندۇرماي تۇرغاق قىلىپ سىلىدىن ئايرىۋەتتى.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئەمىرلەرنىڭ بۇ بىلجىرلاشلىرىنى ئاڭلاۋېرىشكە تاقەت قىلالمىدى.

ـــ ئاغزىلىرىنى يۇمۇشسىلا، بۇ دېگەن رىياكارلىق! بىزنىڭ خان ئالىيلىرىدىن گۇمانلىنىشقا ھەققىمىز يوق. ھازىر تەخت ـ

سەلتەنەت ئېغىر تەھلىكىدە قالدى. خان ئالىيلىرىنىڭ كۆڭلىمۇ جايىدا ئەمەس. بۇنداق ناباب سۆزلەرنى ئەمدى تىلغا ئالمىغايسىلەر.

ئەمىرلەر جىم بولۇشتى. بىراق ئۇلار مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ كۆڭلىگە چوڭ بىر گۇمانىنى تاشلاپ قويغانىدى. ساددا، تۈز كۆڭۈل، بىراۋلارنىڭ گېپىگە ئاسان ئىشىنىپ قالىدىغان مۇ-ھەممەد ھەيدەر مىرزا ئاغزىدا شۇنداق دېگىنى بىلەن كۆڭلىدە ئۇلارنىڭ بۇ گۇمانلىرىنى تەستىقلاۋاتاتتى. شۇنداقتىمۇ سۇلتان يۇنۇسخانغا بولغان ئىشەنچىنى پەقەتلا يوقاتمىدى. كۈز ۋە قىشنى ئاشۇنداق خام ياغ ئىچىۋالغاندەك خارامۇش ھالەتتە ئۆتكۈزدى. ئوغلى تۇغۇلغاندىن بېرى بۇنچە ئۇزاق ۋاقىت ئايرىلىپ باقمىغاچ-لىقى ئۈچۈنمۇ سېغىنىش ئوتلىرى يۈرىكىنى ئۆرتەيتتى. قايتۇرۇپ كېلىش تەلىپىنى سۇلتان يۇنۇسخانغا دېيىشتىن خىجىل بولاتتى.

«سوغۇق تىنچ ـ ئامان چىقىپ كەتسۇن. ئاللاھ خالىسا يازدا چە چوقۇم قايتۇرۇپ كېلىمەن. شول چاغدا خان ئالىيلىرى ئۇنى قايتۇرۇپ كېلىشكە ئىجازەت بەرسە، ئول ئەمىرلەرنىڭ گۇمانلىرى خاتا بولغان بولىدۇ، ناۋادا ئىجازەت بەرمىسچۇ...»

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا بۇ خىيالىنىڭ ئاخىرىنى داۋاملاشتۇرۇشقا جۈرئەت قىلالمايتتى.

ھەئە، ئەمىرلەرنىڭ ئوغلى ھەققىدە قىلغان گۇمانلىرى ئۇ-نىڭغا خىلىلا تەسىر قىلغانىدى. ئولتۇرسا ـ قوپسا بۇ سۆزلەر ئۇ-نىڭ كاللىسىدىن نېرى كەتمەيتتى، بىر كىمگە دەردىنى تۆككۈسى كېلەتتى، ئەمما سىرداشقۇدەك ئىشەنچلىك كىشىسى يوق ئىدى. سۇلتان يۇنۇسخانىنىڭ كۆڭلىنى يېقىن تۇتۇشلىرى، چوڭ ـ كىچىك سەلتەنەت ئىشلىرىنى مەسلىھەتكە سېلىشلىرى، باراۋەتلەردە يېنىدا ئولتۇرغۇزۇشلىرى يالغاندەك تۇيۇلاتتى. سۇلتان يۇنۇسخان بىلەن ھەر قېتىم ئۇچراشقاندا خۇدۇكسىرەيتتى، كۆڭلىدىكى گۇ-مانلىرىنى، تۇگۈنچلەرنى ئېيتىپ ئازادە سۆزلىشىشنى نىيەت قىلاتتى ـ يۇ، لېكىن ئېغىز ئېچىشقا جۈرئەت قىلالمايتتى. يۈرە-كىنى قۇرتتەك غاجىلاپ ئارام بەرمىگەن گۇمان، تەشۋىش، خۇ-

دۈكسىرەشلىرى ئاخىر ئۇنماڭ خانغا، سەلتەنەتكە بولغان ئىشەنچىنى سۈسلاشتۇرۇۋاتاتتى.

«شۇنچىۋالا ئىشلار يۈز بەرگەن تۇرۇقلۇق يەنىلا «سەرئەمەس» دېگەن ئاتاقنى كۆتۈرۈپ يۈرسەم ئۇيات ئەمەسمۇ. ھېلىقى ئەمىر لەرنىڭ گەپلىرىنىمۇ خاتا دېگىلى بولمايدۇ. ئاباباكرى مىرزا نېمىلا دېگەنبىلەن جىيەنىم ھەم ئۆگەي بولسىمۇ پەرزەنتىمدۇر. ئۇنىڭ ئۇستىگە ھامىيلىقىمدا، تەربىيەمدە چوڭ بولدى. ئۇنىڭ دامىغا بىر ئەمەس، بىرقانچە قېتىم چۈشتۈم؛ يالغان گەپنىگە ئىشىنىپ ساداقەتمەن، ئىستېداتلىق ئەمىرلەرنى مەھكىمىدىن قوغلىدىم؛ يارىكەنت، خوتەن ئەمىرلىرىنى نابۇت قىلىشىغا سۈكۈت قىلدىم. بۇلارنىڭ ھەممىسى مېنىڭ مەسئۇلىيىتىم. شۇڭا، خان ئالىيلىرىنىڭ مەندىن گۇمانلىنىشقا، ئېھتىيات قىلىشقا ھەققى بار. شول سەۋەبتىن ئەمىرزادەمنى تۇرغاق قىلىۋالغان بولۇشۇمۇ مۇمكىن. ھېلىمۇ ماڭا كۆپ يۈز ـ خاتىر قىلدى. بۇ سەۋەنلىكنى باشقىلار قىلغان بولسا ئاللىقاچان كاللىسىدىن ئايرىلاتتى. بولدى بەس، ئەمدى يەنە يۈزۈمنى قېلىن قىلىپ يۈرۈۋەرمەي، سەر ئەمرلىك مەرتىۋىسى ئەمدى ماڭا لايىق ئەمەس. ئەڭ ياخشىسى، ئۆزۈمنى بىلىپ ئىستېپا سورايى، كىچىكرەك بولسىمۇ بىرەر يۇرتتا كېيىنكى ئۆمرۈمنى ئارامخۇدا ئۆتكۈزەي. بىراق، ئاباباكرى مىرزا ئىسيانىنى بېسىقتۇرماي تۇرۇپ بۇل مۇددىئانى ئالىيلىرىغا قانداقمۇ دېگىلى بولۇر، ئۇل چاغدا ئالىيلىرى مەندىن تېخىمۇ گۇمانلىنىپ قالماسمۇ؟ بىرەر ئىقتىدارلىق، ساداقەتمەن مەھرەمىنى سەر ئەمرلىككە كۆرسىتىپ ئۆزۈم ئۇنىڭغا ئورۇنباسار بولسامچۇ؟ شۇنداق، مەنسەپتىن بىراقلا ئىستېپا سورىماي، مەرتىۋەمنى تۆۋەنلىتىشنى تەلەپ قىلسام بولغۇدەك. كىم بىلىدۇ، ئالىيلىرىمۇ ئاشۇنداق ئېغىز ئېچىشىمنى كۈتۈپ تۇرۇۋاتامدۇ تېخى. لېكىن ئورنۇمغا كىمنى كۆرسەتسەم بولۇر؟ كىم بۇ مەرتىۋىگە مۇۋاپىق كېلەر؟...»

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا قىشنىڭ ئۇزۇن تۈنلىرىدە مۇشۇ

مەسىلە ئۇستىدە توختىماي باش قاتۇردى، بىراق ھەرقانچە قىلىپمۇ مۇۋاپىق نامزات تاپالمىدى.

ھەئە، تېخى ھەپتە بۇرۇن ئۇنىڭ كاللىسىدىن تۇيۇقسىز بىر خىيال پاللىدە كەچتى. ئۇ خۇشاللىقتىن ھاياجانلىنىپ كەتتى، زىممىسىنى بېسىپ تۇرغان ئېغىر يۈكتىن بىردىنلا قۇتۇلۇپ كەتكەندەك بولدى.

«... توغرا، ئەڭ مۇۋاپىق نامزات شۇ. بۇنىڭغا خان ئالىيلىرىمۇ باشقا خىياللاردا بولمايدۇ. مەنمۇ تەڭقىسلىقتىن، خىجالەتچىلىكتىن قۇتۇلىمەن. ئۇنىڭغا ساداقەتمەنلىك بىلەن خىزمەت قىلسام بولىدۇ ئەمەسمۇ...»

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا بۇ مۇددىئاسىنى سۇلتان يۇنۇسخانغا بىلدۈرمەكچى بولۇپ يەنە يالتىيىپ قالدى.

«توختا، ئاۋۋال ئۆزى بىلەن سۆزلىشىپ باقاي، ئۇ ماقۇل بولسىلا خان ئالىيلىرىمۇ ياق دېيەلمەيدۇ...»

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا سەر ئەمىرلىككە تاللىغان بۇ نامزات باشقا بىرى ئەمەس، دەل سۇلتان يۇنۇسخاننىڭ ئون ئالتە ياشلىق ئىككىنچى خانزادىسى سۇلتان ئەھمەد مىرزا ئىدى.

ــ سەر ئەمىر جانابلىرى قانداقسىگە بۇنداق خىيالغا كېلىپ قالدىكىن؟ ــ سوردى ساقال ـ بۇرۇتلىرى خەت تارتىپ، بەستىلىك ۋۇجۇدىدىن يىگىتلىك جاسارىتى چىقىپ تۇرغان خانزادە ئەھمەدخان ئەقىل ـ پاراسەت بالقىپ تۇرغان كۆزلىرىنى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىغا تەمكىنلىك بىلەن تىكتى.

ئۇ خانزادىگە كۆڭۈلدىكى خىجالەتچىلىكلىرىدىن تارتىپ، ئوي ـ خىياللىرىغىچە قالدۇرماي سۆزلەپ بەردى.

ــ بۇ تەكلىپىمنى خانزادەمنىڭ رەت قىلماسلىقىنى ئۈمىد قىلىمەن.

خانزادە ئەھمەدخان بىرپەس خىيال سۈرۈشۈالغاندىن كېيىن بېشىنى كۆتۈردى:

ــ ئەگەر رەت قىلسامچۇ؟

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا قەتئىيلىك بىلەن جاۋاب بەردى:

ــ ناۋادا رەت قىلسىلا، كەمىنىلىرىگىمۇ باشقا ئامال يوق. خان ئالىيلىرىدىن ئىستىپا سوراپ ئاددىي ئاۋام بولىمەن.

ــ ئۆزلىرىنى بۇنچىۋالا ئەيىبلەپ خجالەت تارتىپ يۈرۈشلىرىنىڭ ھاجىتى يوق ئىدى سەر ئەمىر، ــ دېدى خانزادە ئىھەممەدخان تەمكىنلىك بىلەن سۆزلەپ، ــ ئاتابەكرى مىرزىنىڭ رەياكارلىقى جانابلىرى بىلەن ھەقىقەتەن مۇناسىۋەتسىز. چۈنكى، ئۇ كىچىك بالا ئەمەس، بەلكىم ئەر ئوتتۇرىسى بولۇپ قالغان ئادەم. يەنە كېلىپ بۇنداق قىلىشنى ئۇنىڭغا سىلى ئۆگەتمىگەن. ھەتتا ئۆز ئاتىسىغا تۈزكورلۇق قىلمىدىغان پەرزەنتلەرمۇ بارغۇ، مىسالەن ئالايلى، ئەينى ۋاقىتتا خانزادە ئابدۇللەتىپخانمۇ تەخت ـ سەلتەنەت دەۋاسى قىلىپ ئاتىسى مىرزا ئۇلۇغبەگ ئالىيلىرىغا ئاسىيلىق قىلغان، ھەتتا قاتىل بولۇپ ئاتىسىنىڭ ھايات شامىنى ئۆچۈرگۈزگەنىكەن. بۇ تۈزكورلۇقنىڭ سەۋەبىنىمۇ ئول بەختسىز مىرزا ئۇلۇغبەگ ئالىيلىرىدىن كۆرۈشمىز كېرەكمىدى؟

ــ دېگەنلىرى توغرا خانزادەم، ــ دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا بىر ئاز يەڭگىللەپ، ــ ئەمما ئاتابەكرى مىرزا بىلەن ئول خانزادە ئابدۇللەتىپخاننى سېلىشتۇرغىلى بولمايدۇ. گەرچە ئابدۇللەتىپخانىنىڭ ئاتىسىغا تەخت ـ سەلتەنەت دەۋاسى قىلىشى خاتا بولسىمۇ، لېكىن ئۇ يەنىلا خانزادە، يەنە كېلىپ ۋەلىئەھەد ئىدى، ئاشۇ سەلتەنەت، تاجۇ تەخت ھامان شۇنىڭ بولاتتى. ئۇنىڭ پەقەت ئەقىلسىزلىق، دىيانەتسىزلىك قىلىپ ئالدىراپ قالغان يېرى بار. ئەمما ئاتابەكرى مىرزىنىڭ بولسا بول سەلتەنەت، تاجۇ تەختتە قىلچىلىك ھەققى يوق. شۇڭا ئۇنىڭ تەخت ـ سەلتەنەت دەۋاسى قىلىشى بىمەنىدۇر. چۈنكى، ئەجدادىمىزدىن تارتىپ مەيلى بۇزرۇكۋار بابىمىز ئەمىر بولاجى، ئۇلۇسبېگى خۇدايداد، مەيلى ئەمىر سەييىدئەلى ئالپلار بولسۇن، بول بۇيۇك سەلتەنەتنىڭ قۇدرەتلىك ھۆكۈمدارلىرى بولمىش خان ـ سۇلتانلارغا نۆكەرلىك مەجبۇرىيەتلىرىنى ساداقەتمەنلىك بىلەن ئادا قىلىپ كەلگەن

خالاس. ئاباباكرى مىرزىنىڭ بۇ قىلمىشى مۇناپىقلىقتۇر.

خانزادە ئەھمەدخان ئۇندىمدى، تۇرقىدىن قىيىن بىر مەسـ
ـلىنى مۇلاھىزە قىلىۋاتقانلىقى چىقىپ تۇراتتى.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا گەپىنى داۋاملاشتۇردى:

ـــ شۇنچىۋالا كەچۈرگۈسىز ئىغىر گۇناھلىرىمنى يۈزۈمگە سالمىغانلىقى، سۈرۈشتۈرمىگەنلىكى ئۈچۈن خان ئالىيلىرىدىن چەكسىز مىننەتدارمەن. ئەگەر بۇ گۇناھلارنىڭ ئوندىن بىرى باشقا ئەمىرلەردىن سادىر بولغان بولسا خان ئالىيلىرى ئاللىقاچان كالـ
ـلىسىنى ئالغان بولاتتى. ھېچكىمنىڭ سەلتەنەت قانۇن ـ تۈزۈمـ
ـلىرىنىڭ سىرتىدا تۈرۈۋېلىشىغا ھەقلى يوقتۇر. ھەر كىم ئۆز گۇناھىنىڭ جاۋابىنى بېرىپ ياساقتا تارتىلىشى كېرەك. خان ئـا
ـلىيلىرىنىڭ كەمىنە نۆكىرىگە مېھرى بارلىقى شەكسىزدۇر. ئەمما مەن بۇ سەر ئەمىرلىك مەرتىۋىسىنى كۆتۈرۈپ يۈزۈمنى سۆرۈن قىلىپ يۈرۈۋېرىدىغان بولسام باشقا ئەمىرلەر پىتنە قىلىشىدۇ، مەھرەملىرىگە ئىككى كۆزىدە قارىدى، دەپ غوۋغا قىلىشىدۇ، ھەتتا باشتۇكلۇق قىلىپ، سەلتەنەت ئىشلىرىدا تۈرلۈك سەۋەنـ
ـلىكلەرگە يول قويۇشتىنمۇ ھېيىقمايدۇ. بۇ ھال سەلتەنەتنىمىز ئۈچۈن زىيانلىقتۇر. كەمىنلىرى بۇنىڭدىن كېيىن يۈز بېرىش ئېھتىمالى بولغان ھەرقانداق سەۋەنلىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش، باشقىلارغا ئىبرەت قىلىش، ئۇلارنىڭ نارازىلىقىنى تۇغدۇرۇش ئۈچۈن بۇ يولنى تاللىدىم. شۇڭا بۇ نىيىتىمدىن ھەرگىز يانمايمەن.

ـــ ھەقىقەتەن ئالىيجاناب ئىكەنلا سەر ئەمىر، ـــ دېدى خانزادە ئەھمەدخان قايىللىقىنى بىلدۈرۈپ، ـــ خان ئاتام ھەرقاـ
ـچان ساداقەت بابىدا سۆز ئاچسا جانابلىرىنى مىسال قىلىشىنى ئۇنتۇمايتتى ھەم بىزگىمۇ جانابلىرىنىڭ پەزىلەتلىرىنى ئۆگىنىـ
ـشىمىزنى تاپىلايتتى. مانا بۇگۈن ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرۈۋاتىمەن.

ـــ خانزادەمدىن شۇنى ئۆتۈنمەنكى، كەمىنلىرىنى يەنە تەكىتسىلىقتا قويمىسىلا. بۇ مەرتىۋىگە سىلىدىنمۇ لايىق كىشى يوقتۇر. ماڭلايسۆيەگە بۇيرۇك تەسەررۇپىمىزنىڭ كاتتا ۋىلايەتلىرى

جايلاشقاندۇر. ماڭلايسۆيەلا تەسەررۇپىمىزدا بولمىدىكەن، سەلتەنە-تىمىز ھەرگىز زەبۇنلۇققا يۇز تۇتمايدۇ. شۇڭا، بۇنداق مۇھىم تە-سەررۇپنى ئىشەنچسىز كىشىلەرگە تاپشۇرۇشقا ھەرگىز بولمايدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە ھازىر خانزادەمنىڭ يېشىمۇ يىگىتلىك مەۋسۇمى-غا يەتتى. ئەمدى ھەدىسلا خان ئالىيلىرىنىڭ ئارقىسىدىن ئەگە-شىپ يۈرمەي، سەلتەنەتنىڭ مۇھىم ئىشلىرىنى زىممىلىرىگە ئې-لىشلىرى كېرەك. سۇغا كىرمەي تۇرۇپ سۇ ئۈزۈشنى ئۆگەنگىلى بولمايدۇ. ھازىردىن باشلاپ يۇرتدارچىلىق ئىشلىرىغا ئارىلاشسىلا. تەسەررۇپىمىزنىڭ زېمىنى كەڭ، ئۇنى باشقۇرۇشقا خان ئالىيلىرى يېتىشىپ بولالمايدۇ.چوڭ خانزادە ھازىر تۇرپاننى مەركەز قىلىپ قومۇل، ئىلىبالىق، يەتتەسۇ، تۇركىستان، ئىسسىقكۆل ۋادىسىدە-كى زېمىنلارغا شىغدار[1] بولۇپ تۇرۇۋاتىدۇ. سىلى ماڭلايسۆيە ۋادىسىغا شىغدار بولۇپ بەرسىلە، ئالىيلىرىنىڭمۇ يۇكى يەڭگىل-لەيدۇ. سىلىگىمۇ مەلۇم، ئالىيلىرى ھەرقاچان شەھەر ــ دېيار ئارزۇسىدا بولۇپ كەلدى، مەيلىنى ھەرقاچان كاتتا شەھەرلەر تار-تىپ تۇرىدۇ. ئۆز ۋاقتىدا ئاقسۇدا كاتتا ئىمارەتلەرنى بىنا قىلدۇ-رۇش ئارقىلىق، ماڭلايسۆيە تەۋەسىدىمۇ سەمەرقەنت، ھىراتتەك كاتتا شەھەر قۇرۇش مۇددىئاسى بار ئىدى. بىراق يايلاق، دالىلاردا ياشاپ ئۆگىنىپ قالغان بىر قىسىم ئەمىرلەرنىڭ رايىغا بېرىپ، بۇ ئارزۇسىدىن ۋاز كېچىشكە مەجبۇر بولغانىدى. قەشقەر، خوتەن، ياركەنت، ئاقسۇ ئابا ــ ئەجدادلىرىمىز بىنا قىلغان كاتتا شەھە-لەردىندۇر. ئۇنى قايتۇرۇۋېلىپ تېخىمۇ ئاۋاتلاشتۇرۇش زىممىلە-رىگە يۈكلەنگەن پەرھىزلەردىندۇر.

خانزادە ئەھمەدخان مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ كۆزىگە ئە-شەنچ بىلەن قارىدى:

ــ بۇنداق دەپ تۇرۇۋالسىلا تەكلىپلىرىنى يېرىشقا ئامالسىز قالغۇدەكمەن. راست گەپنى قىلسام، ماڭلايسۆيە ۋادىسىغا ھەقىقە-تەن مېھرىم چوڭقۇردۇر...

① شىغدار ــ ۋاكالىتەن باشقۇرغۇچى.

ـــ تەكلىپىمنى قوبۇل كۆرگەنلىكلىرىگە مىڭ ـ مىڭ تە ـ سەننا، ـــ دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئورنىدىن تۇرۇپ، ـــ كەمىنىلىرىنى ئېغىر مۇشكۈلاتتىن قۇتۇلدۇردىلا.

ـــ ئالدىراپ خۇش بولۇپ كەتمىسىلە، بىر شەرتىم بار، ـــ دېدى خانزادە ئەھمەدخان چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرتۈپ.

ـــ قېنى ئېيتسىلا، ھېلىغۇ بىر شەرتكەن، مىڭ شەرتلىرى بولسىمۇ كۆنىمەن.

ـــ ھەرقانداق شارائىتتا مەندىن ئايرىلمايدىلا، يېنىمدا تۇرۇپ رەھنەما[1] بولۇپ بېرىدىلا.

ـــ ئاللاھ گۇۋاھكى، خانزادەمدىن ھەرگىز ئايرىلمايمەن، يا ـ لىرىدىن بىر قەدەم نېرى كەتمەيمەن. گەرچە رەھنەما بولۇشقا سالاھىيىتىم توشمىسىمۇ، تېگىشلىك مەسلىھەتمنى ھەرگىز ئا ـ يىمايمەن.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا خانزادە ئەھمەدخاننى قايىل قىلغا ـ دىن كېيىن، سۇلتان يۇنۇسخانغا تەكلىپ بېرىش ئۈچۈن مۇۋاپىق پۇرسەت كۈتتى. ئەمما ئايغاقچىلارنىڭ ھەرقايسى يۇرتلاردىن ئېلىپ كەلگەن مەلۇماتلىرى سۇلتان يۇنۇسخاننى جىددىيلەشتۈرۈپ قو ـ يغانىدى، خانىنىڭ كەيپىياتىنىڭ جايىدا ئەمەسلىكىنى كۆرۈپ ھە ـ دىگەندە ئېغىز ئېچىشقا جۈرئەت قىلالمىدى.

مانا بۈگۈن ئويلىمىغان يەردىن سۇلتان يۇنۇسخان ئۈنى چا ـ قىرتىپ ئۆزى ھەققىدە تارقالغان پىتنە ـ پاساتلارنى بېسىقتۇرۇش ئۈچۈن ئەل ـ يۇرتنى ئارىلاپ، ئەمىر ـ بەگلەر بىلەن كۆرۈشۈش مۇددىئاسىنى بىلدۈردى. بۇنى ئاڭلاپ مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا بىردىنلا ئالدىراپ قالدى، كىچىك خانزادە ئەھمەدخاننى سەر ئە ـ مىرلىككە تەينىلەتكۈزۈۋالمىسا، خانىنىڭ يۇرت ئارىلاپ قايتىپ كېلىشىنى كۈتۈشكە توغرا كېلەتتى. بىراق ئۇ سۇلتان يۇنۇسخا ـ نىڭ چىرايىدىكى پەرىشانلىقنى كۆرۈپ، كۆڭلىدىكىنى بىلدۈ ـ رۈشتىن يەنە يالتىيىپ قالدى. چۈنكى، سۇلتان يۇنۇسخان بۇنداق

① رەھنەما ـــ يول كۆرسەتكۈچى.

كەيپسىز تۇرغان ۋاقىتتا ئۇنىڭ تەكلىپىنى رەت قىلىۋېتىشى مۇمكىن ئىدى. ھەئە، خان «ياق» دېدىمۇ بولدى، قايتا ئېغىز ئېچىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ھەرقانداق ھۆكۈمدارنىڭ ھۆكمىدىن ئاسانلىقچە يانايدىغانلىقىنى ئۇ ئوبدان بىلەتتى.

«ئالىيلىرىنىڭ كەيپىياتى تازا ياخشى ئەمەستەك قىلىدۇ. ئاللاھ خالىسا ئەتە ئەتىگەن ئېغىز ئاچاي، ئويلىغانلىرىمنى قالدۇرماي ئېيتىپ چۈشەندۈرەي، بەلكىم ئالىيلىرىمۇ ياق دەپ تۇرۇۋالماس...»

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئەنە ئاشۇنداق خىيال بىلەن كونا شەھەر قەلئەسىدىكى سارىيىغا قايتىپ كەلدى.

※ ※ ※

ــ سەر ئەمىر جانابلىرى ئەجەب غەمكىن بولۇپ قاپتىلىغۇ. كەچ بولۇپ كەتتى.

كونا شەھەر قەلئەسىگە قايتىپ كەلگەن مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئەتە سۇلتان يۇنۇسخان بىلەن كۆرۈشكەندە دەيدىغان گەپلىرىنى كۆڭلىدە پىشۇرۇپ كۈننىڭ كەچ بولۇپ كەتكىنىنىمۇ تۇيماي قالغانىدى. ئۇ خىيالىنى يېغىشتۇرۇپ بېشىنى كۆتۈردى، ماڭلايسۈيە مەھكىمىسىدىكى ئەمىرلىرى خۇددى چاقىرىپ قويغانىدەك ئالدىدا قول باغلاپ تۇراتتى.

ــ كەچ بولغان بولسا كەتمەي نېمىگە تۇرىسىلەر، ھەممىڭلار سارايغا جۈغلىشىۋاپسىلەرغۇ، ئىش ـ كۈشكىڭلار بارمىدى؟

ــ ئىش ـ كۈشمىزغۇ يوق، ــ دېدى ئەلى شۈكۈر بەگ، ــ لېكىن يوچۇنلا بىر گەپنى ئاڭلاپ قالدۇق.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئېرەنشىمگەن ھالدا سورىدى:

ــ قانداق يوچۇن گەپكەن ئۇ؟

ــ خان ئالىيلىرى ئاقسۇدىن كەتكۈدەك.

ــ خەۋىرىم بار، ــ دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا، ــ بايا

خان ئالىيلىرىنىڭ دەرگاھىدىن كېلىشىم.

ـــ ئەجەبا سەر ئەمىر جانابلىرى بۇنىڭدىن غەلىتىلىك ھېس قىلمىدىلىمۇ؟

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئەلى شۇكۇر بەگكە قاپىقىنى تۇردى:

ـــ نېمە غەلىتىلىككەن ئۇ؟

ـــ خان ئالىيلىرى لەشكەرلەرنىڭ ھەممىسىنى ئېلىپ كەتكۈدەك.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ ئەمدى رەسمىي ئاچچىقى كەلدى، شۇنداقتىمۇ ئۆزىنى بېسىۋېلىپ جاۋاب بەردى.

ـــ ئالىيلىرىنىڭ بىخەتەرلىكى ئۈچۈن شۇنداق قىلماق زۆرۈر.

ـــ ئۇغۇ راست، ـــ دېدى ئەلى شۇكۇر بەگ تىلىنى چاينap، ـــ ئەمما ياركەنتتىكى مەغلۇبىيەتتە ئەسلى ـ ۋەسلىدىن ئايرىلغان ئول لەشكەرلەرنىڭ پەيلى بەكمۇ يامان. ئۇلار ماڭار ۋاقتىدا شەھەرنى بۇلىغىدەك. خان ئالىيلىرىمۇ ئۇلارنىڭ كۆڭلىنى مايىل قىلىش ئۈچۈن سۈكۈت قىلارمىش.

ـــ نەدىنمۇ ئاڭلايدىغانسىلەر مۇشۇنداق پىتنە ـ پاساتلارنى، ـــ دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئەمىرلىرىگە غەزەپ بىلەن تىكىلىپ.

ـــ غەزەپ قىلمىغايلا سەر ئەمىر جانابلىرى، ـــ دېدى ئىشكئاغىسى مىرزا قەمىرىددىن دوغلات تەمكىنلىك بىلەن ئېغىز ئېچىپ، ـــ بۇ ھەرگىزمۇ پىتنە ئەمەس، ئىشەنچلىك يەردىن ئاڭلىدۇق. خان ئالىيلىرى ئاقسۇدىكى خەزىنىنى پۈتۈنلەي ئېلىپ كەتسىغۇ مەيلى، يەنە تولدۇرۇۋالغىلى بولۇر. ئەمما لەشكەرلەر شەھەردىكى ئاۋامنى بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىپ كەتسە، ئۇنىڭ زىيىنى تولدۇرۇۋالماق تەس. رەئىيەت بۇلاڭغا ئۇچرايدىغان بولسا بىزدىن رايى قايتىدۇ. مىرزا ئابابەكرىنىڭ ئاقسۇغا يۈرۈش قىلىش ئۈچۈن قىلچ يالىڭاچلاپ تۇرۇۋاتقانلىقى ئۆزلىرىگىمۇ ئايان.

ناۋادا ئاۋامنىڭ رايى يېنىپ، مىرزا ئابابەكرى تەرەپكە ئېغىپ كەتسە، ئاقسۇنى ساقلاپ قالمىقمىزمۇ تەسكە چۈشىدۇ. ئول چاغدا خان ئالىيلىرىنىڭ ئالدىدا خجالەت تارتىدىغىنى يەنە مىلى بولىدىلا.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئەمدى ئۇندىمىدى. ئۇ بۇ گەپلەرگە ئىشىنىپ قېلىۋاتاتتى.

«شۇنداقمۇ بولارمۇ؟ خان ئالىيلىرى بۇنىڭغا راستىنلا يول قويارمۇ؟ بۇلار بۇ گەپنى بىر يەردىن ئاڭلىمىغان بولسا ماڭا دەپ يۈرمەيتتى. بۇ مېنى قاراپ تۇرۇپ يار لېۋىگە قىستىغانلىق ئەمەسمۇ؟ بايا ئىككىنچى خانزادىنى ماڭلايسۇيەنىڭ سەر ئەمىرلىك مەرتىۋىسىگە تەۋسىيە قىلىش ئىشىنى دېسەم بوپتىكەن، بەلكىم ماقۇللۇق بىلدۈرۈپ قالار بولغىيتتى. ئول چاغدا لەشكەرلەرنى ئاۋامنى بۇلاشتىن قەتئىي توسۇيتتى. ئەمدى قانداق قىلسام بولۇر؟...»

ــ خان ئالىيلىرى كېتىپ بولغۇچە شەھەرنىڭ دەرۋازىسىنى مەھكەم تاقۇالايلى بولمىسا.

مىرزا قەمىرىددىن دوغلاتنىڭ بۇ تەكلىپى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ خىيالىنى بۆلۈۋەتتى.

ــ ئۇنداق قىلساق بولمايدۇ، ــ دېدى ئەلى شۈكۈر بەگ، ــ بۇنىڭ خانغا ئاسىيلىق قىلغانلىق بىلەن پەرقى يوق. خان ئالىيلىرى غەزەپ قىلىپ قالسا...

ــ يامىنى كەلسە جېنىمىزنى تىكىپ قويارمىز.

ــ ئۇنداق دېگەنلىرى بىلەن سەر ئەمىر جانابلىرىنى ئويلاپ قويمىساقمۇ بولماس. چوڭ ئەمىرزادە مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزا چوڭ خانزادىنىڭ يېنىدا تۇرۇۋاتسا...

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ قۇلىقىغا ئۇلارنىڭ كېيىنكى گەپلىرى كىرمىدى، ئوغلىنىڭ ئىسمىنى ئاڭلاپ دىققىتى چېچىلغان، كاللىسى قوچۇلۇپ كەتكەندى. ئۇنىڭ جىم تۇرغىنىنى كۆ-

رۇپ ئەمىرلەر يەنە بەس ـ بەستە ئەقىل كۆرسىتىشكە باشلىدى.

ـــ ياكى بولمىسا كىچىك خانزادە ئەھمەدخاننى ئالداپ ئاچقىپ كونا شەھەر قەلئەسىگە قامىۋالايلى. ئاشۇنداق قىلساق، خان ئالىيلىرى لەشكەرلەرنى شەھەرنى بۇلاشتىن توسۇيدۇ.

ـــ بۇمۇ بولىدىغان چارىكەن.

ـــ خانزادە ئەھمەدخاننى ئاقسۇدا تۇتۇپ قالساق، سەر ئەمىر جانابلىرىنىڭ ئەمىرزادىسىمۇ بىخەتەر بولىدۇ.

ـــ خان ئالىيلىرى ھازىر ئۆزى ئۇستىدىكى يالغان كالىلا ھىيلىسىدىن كېلىپ چىققان ئۆسەكلەرنى بېسىقتۇرۇشقا ئالدىراۋاتقاندا، خانزادىسىنى ئېلىپ كېتىمەن دەپ ۋاقىتنى زايا قىلىشنى خالىمايدۇ...

سۇلتان يۇنۇسخانغا كىچىك خانزادە ئەھمەدخاننى ماڭلايسۇيەنىڭ سەر ئەمىرلىكىگە تەينىلىتىش تەكلىپىنى قوبۇل قىلدۇ. رۇشقا كۆزى يەتمەي ئولتۇرغان مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ كالىسىغا ئەمىرلەرنىڭ مەسلىھەتىدىن پاللىدە بىر ئەقىل كەلدى.

ـــ بولدى، سىلەر ئارتۇق ئىشقا ئارىلاشماڭلار، خانزادە بىلەن ئۆزۈم سۆزلىشىپ باقاي.

ـــ خانزادە قوشۇلماي قالسىچۇ؟

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئىشەنچ بىلەن جاۋاب بەردى:

ـــ ئەندىشە قىلماڭلار، خانزادە بىزگە چوقۇم ياردەم قىلىدۇ.

خان لەشكەرلىرىنىڭ قەدىمى يەتكەن شەھەرلەرنى بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىپ كۆنۈپ قالغانلىقى، بۇنىڭغا خانىنىڭمۇ يول قويىدىغانلىقى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىغا ئايان ئىدى. ئەمما شۇ تاپتا ئوغلىنىڭ تەقدىرىدىن ۋايىم يەپ ئەقلى كېسىلىپ كەتكەن مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا خان لەشكەرلىرىنىڭ ئۆز تەسەررۇپىدىكى شەھەرلەرنى بۇلىمايدىغانلىقىنى، پەقەت جەڭ قىلىپ ئالغان شەھەرلەرنىلا بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىدىغانلىقىنى ئېسىگە ئالمىغانىدى. ھەئە، ئۇنىڭ كۆڭلىدىن «ئوغلۇمنى سۇلتان يۇنۇسخان تۇرغاق قىلىۋالدى» دېگەن خىيال تېخىچە تەلتۆكۈس يوقالمىغانىدى.

※ ※

كۈن كەچ بولۇپ قالغان، يېڭىشەھەر قەلئەسى ئالىلىغاچقا تاقىلىپ بولغانىدى. مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا بۇ كېچىنى تەستە تاڭغا ئۇلىدى، سۇلتان يۇنۇسخان بىلەن كۆرۈشۈپ خانزادە ئەھمەدخاننى سەر ئەمىرلىككە تەۋسىيە قىلىش خىيالىدىنمۇ ۋاز كەچتى، بامدات نامىزىنىمۇ دىققىتىنى يىغىپ ئوقۇيالمىدى، ناشتىغىمۇ كۆڭلى تارتمىدى.

«ئەلى شۈكۈر بەگ بىلەن مىرزا قەمبەردىن دوغلاتلار كۆزەتكەن تەدبىر بولىدىغاندەك قىلىدۇ. خان ئالىلىرىنىڭ كۆڭلى ھازىر جايىدا ئەمەس. تەكلىپىمنى قوبۇل قىلماسلىقى، كېچىكتىنە بالىغا ئېغىر مەسئۇلىيەتنى يۈكلەپ قويۇپ، ئۆزىنى مۇشكۈلاتتىن قاچۇرماقچى، دەپ مەندىن رەنجىپ قېلىشىمۇ مۇمكىن. ئۇنىڭدىن كۆرە خانزادىگە ئەھۋالنى دەي. قايسى كۈندىكى سۆھبەتتىن ئۇنىڭ خېلى جىگىرى بار، كىشىنىڭ ھالىغا يېتىدىغان يىگىت بولۇپ يېتىشكەنلىكى چىقىپ تۇرۇپتۇ. چوقۇم تەكلىپىمگە ماقۇل بولىدۇ. خان ئالىلىرى يولغا چىقىپ بولغۇچە كونا شەھەر قەلئەسىدە تۇرۇپ بەرسە، لەشكەرلەر شەھەرنى بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىشقا ھەرگىز يېتىنالمايدۇ...»

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا خانزادە ئەھمەدخانغا چاپارمەن ئەۋەتتى.

ـــ خانزادە كەلدىمۇ؟ ـــ سورىدى ئۇ بىر ئاش پىشىمدىن كېيىن قايتىپ كەلگەن چاپارمەنگە.

ـــ خان ئالىلىرى خانزادىگە سەپەر لازىمەتلىكلىرىنى ھازىرلاشنى بۇيرۇغانىكەن، سەر ئەمىرگە يەتكۈزۈپ قوي، كېچىكىدىمۇ نامازدىگەر ۋاقتىغچە يېتىپ بارىمەن، دەيدۇ.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئېغىر پۇشۇلدىدى، ۋۇجۇدىدا غەلىيان كۆتۈرگەن گۇمان ـ تەشۋىشلەر بارغانسېرى كۈچىيىپ كەتتى.

كەنىدى، ئىلاجسىز كۆتۈشكە مەجبۇر بولدى، سارايدىن چىقىشقا كۆڭلى تارتمىدى.

خانزادە ئەھمەدخان بەرگەن ۋەدىسىگە ئەمەل قىلىپ نامازدىگەر ۋاقتىدىن بۇرۇنراق كونا شەھەر قەلئەسىگە يېتىپ كەلدى.

ـــ ئانھەزرىتىمگە خانزادەم بىلەن كېلىشكەن مۇددىئانى دېيىشكە پەقەتلا پۇرسەت بولمىدى، مانا ئەمدى ئالىيلىرى تۈيۈقسىز سەپەرگە جابدۇندى. ئىشەنچلىك مەلۇماتلارغا قارىغاندا، لەشكەرلەر شەھەرنى بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىپ ئاندىن يولغا چىققۇدەك، ـــ دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا مۇددىئاسىنى قىسقىلا بايان قىلىپ.

ـــ بۇ مۇمكىن ئەمەس، ـــ دېدى خانزادە ئەھمەدخان كەسكىن قىلىپ، ـــ بەلكىم بۇ بىراۋلارنىڭ تاپقان پىتنىسىدۇر. نەدىمۇ ئۆز شەھىرىنى ئۆز لەشكەرلىرىگە بۇلاتقۇزىدىغان ئىش بار ئىكەن؟

ـــ بۇ مۇمكىن خانزادەم. ئۆز ۋاقتىدا ئاباباكىرى مىرزىمۇ قەشقەردىكى ۋاقتىدا ئۆز قەسرىنى لەشكىرىي دىۋاندىكى سەرۋازلىرىغا، مەھكىمىدىكى ياش خىزمەتكارلارغا قەستەن بۇلاتقۇزاتتى. شول چاغدا مەن ئۇنى ئىچ پۇشۇقىنى چىقىرىش ئۈچۈن ئويۇنمىكىن دەپتىكەنمەن، كېيىن ئۇ ئاشۇ ئۇسۇل بىلەن بىر قىسىم سەرۋاز، مۇلازىملارنىڭ كۆڭلىنى ئۆتۈپ ئۆزىگە رام قىلىپ، يامان نىيىتىنى ئەملگە ئاشۇرۇشقا ئاساس سالغانكەن. بۇنداق دېيىش ئارقىلىق خان ئالىيلىرىنى ئول تۇزكور بەدرەككە ئوخشاتماقچى ئەمەسمەن، ئەمما خان ئالىيلىرىنىڭ بېشىغمۇ ئېغىر كۈن كەلدى. ئۇچ تۇمەن لەشكەردىن ئىلكىدە ئاشۇ نەچچە مىڭ لەشكەرلا قالدى. ھە دېگەندە ئۇلارنىڭمۇ تەمىناتىنى بېرەلمەي قىسىلىپ قېلىۋاتىمىز. خەزىنىمۇ قۇرۇقدىلىپ قالاي دېدى. بۇنى بىر خان ئالىيلىرى، بىر خەزىنىچى بەگ، يەنە بىرى مەنلا بىلەمەن، باشقا ئەمىرلەر پەقەتلا بىلمەيدۇ. ھازىر خان ئالىيلىرى ئۇزاق سەپەرگە ئاتلىنىۋاتىدۇ. مۇشۇنداق شارائىتتا لەشكەرلەرنىڭ تەمىناتىنى تولۇقلاپ بېرىش، ھەتتا ئۇلارنى تارتۇقلىشى كېرەك

ئىدى. شۇنداق قىلسا لەشكەرلەرنىڭ ساداقىتى ئاشاتتى. خان ئا-
لىيلىرى ھەرگىزمۇ قاراپ تۇرۇپ لەشكەرلەرگە شەھەرنى بۇلاتماي-
دۇ، ئەمما لەشكەرلەر ئاشۇنداق نىيەتكە كېلىپ قالسا، كۆزىنى
يۇمۇپ سۈكۈت قىلىشى مۇمكىن. بۇ يەنىلا سەلتەنەت ئۇچۇنلۇق.
ئەمما شەھەردىكى رەئىيەت بۇلاڭ ـ تالاڭغا ئۇچرىسا چوقۇم كۆڭ-
لى ئاغرىپ، بىزدىن رايى قايتىدۇ، ناۋادا مىرزا ئابابەكرى لەشكەر
تارتىپ كېلىپ قالسا بىزدىن يۈز ئۆرۈشى، ئىچىدىن ماسلىشىپ
شەھەر دەرۋازىسىنى ئېچىپ بېرىشى مۇمكىن. ئول چاغدا ئاقسۇ-
نىمۇ ساقلاپ قالالمايمىز.

خانزادە ئەھمەدخان بىرنەچچە دەقىقە ئويلىنىۋالغاندىن كې-
يىن بېشىنى كۆتۈردى.

ـــ ئۇنداق بولسا مەن جانابلىرىنىڭ پېنىدا قالاي. مەنلا بو-
لىدىكەنمەن، لەشكەرلەر شەھەرنى بۇلاشقا پېتىنالمايدۇ.

ـــ كەمىنلىرىنىڭ خانزادەمنى چاقىرتىپ كېلىشىدىكى
مۇددىئاسىمۇ شول ئىدى، ـــ دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا يەڭ-
گىل تىن ئېلىپ، ـــ بىراق ئالىيلىرىدىن ئىجازەتسىز ئايرىلىپ
قېپقالسىلا ئەيىبكە بۇيرۇيدۇ، ئول چاغدا ماڭلايسۆيەنىڭ سەر ئە-
مىرلىك ئىشىمۇ سۇغا چىلىشارمىكىن دەپ ئەنسىرەيمەن.

ـــ ئول مەرتىۋىنى مەيلى مەن، مەيلى سىلى تۇتسىلا، بەرد-
بىر مەقسەت ـ مۇددىئا سەلتەنەت ئۇچۇنغۇ؟ بۇ ئىشنى تىلغا ئال-
مايلى. ھازىرقى مۇھىم ئىش ئاۋام ـ رەئىيەتنى بۇلاڭ ـ تالاڭدىن
ساقلاپ قېلىش. خاتىرجەم بولسىلا، ھەممە ئىشقا ئۆزۈم ئىگە.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا خانزادىنىڭ بۇ مەردلىكىدىن ھەم
تەسىرلەندى، ھەم سۆيۈندى.

※ ※ ※

خانزادە ئەھمەدخاننىڭ تۇيۇقسىز غايىب بولۇپ كېتىشى ئەتە
تاڭ سەھەردە سەپەرگە چىقىشقا نىيەت قىلغان سۇلتان يۇنۇسخاڭ-

نى جىلە قىلىپ قويدى، ئۇنى ئىزدەپ تېپىشقا تەرەپ ـ تەرەپكە چاپارمەن ماڭغۇزدى.

ـــ سىلەر خانزادىنى نەدىن بولمىسۇن تېپىپ كېلىڭلار، بارلىق ئەمىرلەر، سەركەردىلەر يۈزلۈكتىن يۈقرى[1] سەرۋازلار دەرھال سارايغا جەمئىي بولغاي، مۇھىم كېڭەش بار.

سۇلتان يۇنۇسخاننى ئېغىر غەم بېسىۋالغاندەك، كاللىسىنى ھەل قىلماق تەس بولغان چىگىش مەسىلە چىرمىۋالغاندەك قىلاتتى.

ئۇ ھارغىن ھالەتتە كۆزىنى يۇمغىنىچە تەختكە يۆلەندى.

شاھىنشىنغا بىر ـ بىرلەپ كىرىپ كەلگەن ئەمىر ـ سەركەردىلەر ئۇنىڭ ئارامىنى بۇزۇپ قويۇشتىن ئېھتىيات قىلىپ جىمجىت تۇرۇشاتتى. كېلىشكە تېگىشلىكلىرىنىڭ ھەممىسى كېلىپ بولغاندى. ھۆدەيچى بەگ خانىنى ئويغىتىشقا پېتىنالماي يەڭگىل يۆتىلىپ قويدى.

يۇنۇسخان ئاستا كۆزىنى ئېچىپ ئەمىرلەرگە تەكشى نەزەر تاشلىدى. ئەمىرلەر قەددىنى رۇسلاپ سالام بەردى:

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، ئادالەت پاناھىمىزغا ئېھتىرام بولغاي.

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ئىجازەت. جاي ئالسۇنلار.

ـــ قىبلىگاھىمىز مەرھەمەتلىكتۇر!

ئەمىرلەر مەرتىۋىسى بويىچە ئولتۇرۇشتى. شاھىنشىن يۈزدىن ئارتۇق مەھرەملەر بىلەن لىق تولغاندى.

ـــ خەزىنىچى بەگ!

ـــ لەببەي قىبلىگاھىم! ـــ خەزىنىچى بەگ دەس ئورنىدىن تۇرۇپ بىر قەدەم ئالدىغا چىقتى.

ـــ ئەمىر ـ سەركەردىلەرگە ھەمىيانلارنى تارقىتىپ بەرسۇنلار.

خەزىنىچى بەگ ئون نەچچە پەتنۇسقا تىزىلغان تېرە ھەمـ

① يۈزلۈكتىن يۇقرى ـــ يۈزبېشىدىن يۇقرى.

يانلارنى مۇلازىملارغا كۆتۈرتۈپ بىر ــ بىرلەپ تارقىتىپ چىقتى. ھەمياننىڭ ئىچىدە نېمە بارلىقىنى بىلىشكە قىزىقماڭ ئەمىر ــ سەركەردىلەر ھەمياننىڭ سىرتىدىن مۇجۇپ باقتى ۋە خانىنىڭ نېمە مەقسەتتە تۇيۇقسىز ھەمياننى تارقاتقۇسى كېلىپ قالغانلىقىنى بىلەلمەي بىر ــ بىرىگە يەر تېگىدىن قارىشىۋالدى.

ــ جانابى ئەمىر ــ سەركەردىلەر، سۆيۈملۈك باھادىرلىرىم، ــ دېدى سۇلتان يۇنۇسخان ئورنىدىن تۇرۇپ، ــ سىلەر بۇيۇك سەلتەنەت ئۈچۈن مۇشەققەتلەردىن قورقماي، كاللاڭلارنى قولتۇقىغا قىسىپ قويۇپ، قان كېچىپ جەڭ قىلىپ نۇرغۇن ئەجىر ــ تۆھپە كۆرسەتتىڭلار ھەم ئەل ــ يۇرتنىڭ بېشىغا ئېغىر كۈلپەت چۈشكەن، تاجۇ تەخت خەۋپىتە قالغان پەيتتە ساداقەت، ۋاپانى ئەۋزەل بىلىپ، بىزلەركىم خانۇ خاقانىڭلار بولمىش پاسىبانىڭلارنى تاشلىۋەتمىدىڭلار، بۇنىڭ ئۈچۈن سىلەردىن چەكسىز مىننەتدارمەن. ھالا بۇگۈنكى كۈنگە كەلگەندە ئاشۇ ساداقەت، جاسارىتىڭلارنى مۇكاپاتلاش ئۈيغاتا تۇرسۇن، سىلەرنىڭلا ئەمەس، لەشكەرلەرنىڭمۇ تەمىناتىغا كاپالەتلىك قىلالمىدىم. شول تاپتا قولۇڭلاردىكى ھەمياندا نېمە بارلىقىغا قىزىقماتسىلەر. سىلەرگە ئېيتىپ بېرەي: ھەر يۈزبېشىنىڭ قولىدىكى ھەمياندا يۈز ئون دانە كىپەكى[1]، ھەر مىڭبېشىنىڭ قولىدىكى ھەمياندا يىگىرمە دانە كىپەكى، ھەر باھادىر، ئارسلان، ھەيدەر، پەھلىۋان، شىر مەرتىۋىلىك سەركەردىلەرنىڭ قولىدىكى ھەمياندا ئوتتۇز دانە كىپەكى، ھەر ئورۇنباسار ئەمىرنىڭ قولىدىكى ھەمياندا قىرىق دانە كىپەكى، ھەر ئەمىرنىڭ قولىدىكى ھەمياندا ئەللىك دانە كىپەكى بار. يۈزبېشىلار قولۇڭلاردىكى يۈز ئون دانە كىپەكىدىن ئون دانىسىنى ئۆزۈڭلارغا ئايرىۋېلىپ، قالغىنىنى لەشكەرلىرىڭلارغا بىر دانىدىن ئۈلەشتۇرۇپ بېرىڭلار.

سۇلتان يۇنۇسخان گېپىنى توختىتىپ بىرپەس تۇرۇۋالدى. ئەمىر ــ سەركەردىلەر خان ئالىيلىرىنىڭ نېمىشقا ئۆزلىرىگە كە-

① كىپەكى ــ مىس پۇل، ئەڭ كىچىك پۇل بىرلىكى.

پەكى تارقاتقانلىقىنى بىلەلمەي تېڭىرقاپ قېلىشقانىدى.

ـــ قولۇڭلاردىكى بۇ پۇللار ئادەتتىكى كىيىمكىلەردىن ئەمەس. مەن بۇنى نەچچە كۈندىن بېرى ئالاھىدە بۇيرۇتۇپ، ھەر بىر كىيىمكى يۈزىگە مۆھۈرۈمنى چۈشۈرۈپ قۇيدۇرۇپ چىقتىم. نېمىشقا شۇنداق قىلدىم؟ چۈنكى، خەزىنىدە سىلەرگە بەرگۈدەك ھېچنېمە قالمىدى. ئەمما ئەتە سەپەرگە چىقىمىز دەپ تۇرۇۋاتىمىز. گەرچە سىلەر ساداقەتمەن باھادىرلىرىم مېنىڭ بۇ قىينىچىلىقىمنى چۈشەنسەڭلارمۇ، بارىغا قانائەت قىلساڭلارمۇ، لېكىن لەشكەرلىرىڭ چۈشەنمىكى تەس. ئۇلار ئوردا خەزىنىسىدە پۇل قالماپتۇ دېسە ھەرگىز ئىشەنمەيدۇ. ئاڭلىشىمچە، بىر قىسىم لەشكەرلەر بۇگۈن كېچە شەھەردىكى رەئىيەتنى بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىپ، ئاز ـ تولا مال دۇنيا غەنىيمەت ئېلىپ ئاندىن سەپەرگە چىقىش مۇددىئاسىدىكەن. دەسلەپتە بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ چۆچۈپ كەتتىم، كېيىن خىجىل بولدۇم، نومۇستىن يۈزۈمنىمۇ كۆتۈرەلمىدىم. لەشكەرلىرىمنىڭ مائاش ـ تەمىناتىغا كاپالەتلىك قىلالمىغان مەندەك ھۆكۈمدارغا بۇ مەسخىرىمۇ ئازلىق قىلاتتى. بۇنداق ئەھۋالدا ئۇلارنى توسۇشقا نېمە ھەققىم بار دەيسىلەر؟

يۇنۇسخان گېپىنى توختىتىپ ئەمىر ـ سەركەردىلەرگە قارىدى. ئۇلارنىڭ بېشى ئاللىقاچان پەسكە چۈشۈپ كەتكەن، ۋۇجۇدىنى خىجىللىق، نومۇس تۇيغۇلىرى چىرمىۋالغانىدى.

ـــ لېكىن، ـــ دېدى يۇنۇسخان گېپىنى داۋاملاشتۇرۇپ، ـــ لەشكەرلەر بۇلىماقچى بولغان ئاشۇ رەئىيەتنىڭ ئىلكىدىمۇ پۇلغا يارىغۇدەك بىسات يوق. نەچچە ئايدىن بېرى ئۇلار بار ـ يوقىنى لەشكەرلەرنى بېقىشقا سەرپ قىلىپ تۈگەتتى. مۇشۇنداق ئەھۋال ئاستىدا ئۇلار بۇلاڭ ـ تالاڭغا ئۇچرىسا، ئۇلۇمكىنىڭ ئۇستىگە تەپمەك بولىدۇ. سەلتەنەتتىن رايى قايتىدۇ. ئەغيارلىرىمىزغا مايىل بولىدۇ. نەتىجىدە، ئاقسۇ شەھىرىنىمۇ قولدىن بېرىپ قويىمىز، شۇڭا، ئىلاجسىز مۇشۇ چارىنى ئويلاپ تاپتىم. مۇنداقچە ئېيتقاندا، قولۇڭلاردىكى ئاشۇ كىيىمكى سىلەرگە يېزىپ بەرگەن

قەرز ھۆججىتىم بولۇپ قالسۇن. ۋاقتى كەلگەندە ھەر بىر كىشە-كىنى ئون تىللادىن سېتىۋالىمەن. ئەھۋال شۇ، بۇنىڭدىن ئارتۇق سۆزلىگۈمۇ يوق. ھەرقايسىڭلارنىڭ لەشكەرلىرىڭلارنى قايىل قىلالايدىغانلىقىڭلارغا ئىشىنىمەن. ناۋادا لەشكەرلەر قايىل بولماي ئاۋامنى بۇلاش نىيىتىدىن يانمىسا، ئاۋۋال مېنىڭ ئوردامنى بۇ-لىسۇن. پەقەت ئۇچامدىكى مۇشۇ تونۇم بىلەنلا قالسام رازىمەن. ھەم ئۆزۈمنى چەكسىز بەختىيار ھېس قىلىمەن.

ھاياجانلانغان سۇلتان يۇنۇسخانىڭ كۆزىگە لىققىدە ياش كەلدى. شۇ ھامان ئەمىر ـ سەركەردىلەرنىڭ ئارىسىدا ئۆپكىدە-گەن، خىتىلدىغان ئاۋازلار ئاڭلاندى.

ـــ ئالىيلىرى، ئادالەتپاناھىم، ـــ دەيتتى ئەمىرلەر ئۆپكە-دەپ تۇرۇپ، ـــ بىز توۋا قىلدۇق. ئاۋامنى بۇلاش لەشكەرلەرنىڭ ئەمەس، بىزنىڭ مۇددىئايىمىز ئىدى. لەشكەرلەرگە تەمىنات تار-قىتىپ بېرەلمىگەنلىكىمىز ئۈچۈن ئاشۇنداق نىيەتكە كەلگەن-دۇق. بىزنى كەچۈرسىلە. يامان نىيەتتە بولغانلىقىمىزدىن نومۇس قىلىۋاتىمىز. بولدى، بۇ كىشەكىلەرنى بىز ئالمايمىز، ئەمما لەش-كەرلەرگە بىر تالدىن تارقىتىپ بېرەيلى. بېشىمىز تېنىمىزدە ئا-مانلا بولسىدىكەن، بۇيۇك سەلتەنەت ئۈچۈن جېنىمىز پىدا.

ئەمىر ـ سەركەردىلەر قوللىرىدىكى ھەمىيانلارنى بىر ـ بىر-لەپ كېلىپ خەزىنىچى بەگنىڭ ئالدىغا قويدى.

ـــ مېنى چۈشەنگىنىڭلارغا كۆپ رەھمەت، ـــ دېدى سۇلتان يۇنۇسخان ھاياجانلانغان ھالدا، ـــ ئىنسان ئۈچۈن نەپسىدىنمۇ قۇدرەتلىك دۈشمەن يوقتۇر. سىلەر ھازىر ئاشۇ قۇدرەتلىك رەقىب ئۈستىدىن غالىب كەلدىڭلار. ئىشەنچىم كاملىكى، بۇنداق جاسا-رەتكە ئىگە باھادىرلار بىلەن ھەرقانداق قۇدرەتلىك ياۋنمۇ باش ئەگدۈرگىلى بولىدۇ. بۇ ھېممىتىڭلارنى ھەرگىز ئۇنتۇپ قالماي-مەن. ئەمىسە چىقىپ لەشكەرلەرنى خاتىرجەم قىلغايسىلەر. ئاللاھ خالىسا ئەتە بامداتتىن كېيىن يولغا چىقىمىز.

ـــ خان ئالىيلىرى ئامان بولغايلا!

ئۇلار سۇلتان يۇنۇسخان بىلەن خوشلىشىپ چىقىپ كەتتى.

※ ※ ※

لېكىن ئەتىسى بامداتتىن كېيىن يولغا چىقىش سۇلتان يۇ-نۇسخانغا نىسىپ بولمىدى. خانزادە ئەھمەدخاننى ئىزدەپ كەتكەن-لەر بىر - بىردىن يامان خەۋەرلەرنى ئېلىپ كەلگەنىدى.

ــ خانزادىنى سەر ئەمىر مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا تۇتقۇن قىلىپ كونا قەلئەگە قاماپ قويۇپتۇ.

ــ ئۇ، خان ئالىيلىرى ئەمىرزادەمنى قايتۇرۇپ بەرسە ئاز-دىن خانزادىنى قايتۇرۇپ بېرىمەن دېگۈدەك.

ــ سەر ئەمىر خان ئالىيلىرى ئەمىرزادەمنى تۇرغاق قە-لمۇالدى دېگۈدەك.

ــ ئاقسۇ شەھىرىنى مىرزا ئابابەكرىگە تاپشۇرۇپ بېرىشكە تەييارلىنىۋېتىپتۇدەك.

ــ شەھەرنىڭ دەرۋازىسىنى پۈتۈنلەي تاقىۋاپتۇ.

ــ سېپىل ئۈستىگە لەشكەرلىرىنى چىقىرىپ جەڭگە تەي-يارلىق كۆرۈۋېتىپتۇ.

سۇلتان يۇنۇسخاننىڭ بېشى قايغاندەك بولدى، غەزەپتىن چىشلىرى غۇچۇرلىدى. ئەمما مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ بۇنداق قىلىشىغا يەنىلا ئىشەنمىدى. ھەئە، بۇ خەۋەرنى ماڭلايسۆيە ئەمىر مەھكىمىسىدىكى ھېلىقى كوت ـ كوت ئەمىرلەر تارقاتقانىدى.

سۇلتان يۇنۇسخان ھەقىقىي ئەھۋالنى ئېنىقلاپ كېلىش ئۈ-چۈن چاپارمەن ئەۋەتتى. لېكىن چاپارمەن كونا شەھەر قەلئەسىگە كىرەلمەي قايتىپ كەلدى. ئىلاجسىز خەت يېزىپ ئەۋەتتى. ئەمما كەچكىچە ساقلاپمۇ خەتنىڭ جاۋابىنى ئالالمىدى. شۇ تاپتا ھەم غەزەپلەنگەن، ھەم ئۇمىدسىزلەنگەن سۇلتان يۇنۇسخان خانزادە ئەھمەدخانىنىڭ مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنى جاۋاب خەت يېزىشتىن توسۇپ قالغانلىقىنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمەيتتى.

ـــ ھەرگىز جاۋاب يازمىسلا سەر ئەمىر، ـــ دېدى خانزادە ئەھمەدخان، ـــ ئىش بۇ دەرىجىگە يەتكەندە بۇ ۋەقەنى خان ئاتامغا خەت يېزىپ چۈشەندۈرمەك تەس، ئىشەنمەسلىكى مۇمكىن. ھازىر خانئاتام سەپەرگە چىقىشقا ئالدىراۋاتىدۇ. بەلكىم ساقلاۋېرىشكە تاقەت قىلالماي يولغا چىقىپ كېتەر. كېيىنچە ئالدىرىماي چۈشەندۈرۈۋالارمىز.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا سۇلتان يۇنۇسخاننىڭ غەزەپ قىلىشىدىن ئەنسىرەپ تۇرسىمۇ، خانزادە ئەھمەدخاننىڭ گەپىنى يىرالمىدى.

ئۇچ كۈن ساقلىغان سۇلتان يۇنۇسخاننىڭ تاقىتى چىكىگە يەتتى. ئۇنىڭسىزمۇ بىر قىسىم ئەمىر ـ سەركەردىلەر مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىدىن يامانلاپ بېرىپ، كونا شەھەر قەلئەسىگە ھۇجۇم قىلىش تەكلىپىنى بېرىۋاتاتتى.

ـــ كونا شەھەر قەلئەسىنى قامال قىلىڭلار، لېكىن ھۇجۇم قىلىشقا ئالدىرىماڭلار، ـــ پەرمان بەردى سۇلتان يۇنۇسخان.

شۇنداق قىلىپ سەپەرگە تەييارلىنىپ تۇرغان لەشكەرلەر كونا شەھەر قەلئەسىنى قورشۇالدى.

ئىشنىڭ كۆتكىنىدەك نەتىجىلەنمەي ئەكس تەسىر بېرىپ يوغىناپ كەتكەنلىكىنى ھېس قىلغان مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا يۇنۇسخاننىڭ ئالدىغا بېرىپ كۆرۈشۈشكە جۈرئەت قىلالمىدى. شۇ تاپتا ئۇ لەشكەرلەر شەھەرنى راستتىنلا بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىدىغاندەك تۇيغۇغا كېلىپ قالغانىدى.

جەھلى قاتقان سۇلتان يۇنۇسخان شەھەرنى قامال قىلىشنى پەقەتلا بوشاتمىدى. قىرىق كۈن ئەنە ئاشۇ تەرزدە ئۆتۈپ كەتتى. ئەتىياز پەسلى بولغاچقا، شەھەر ئاھالىسىنىڭ ئوزۇق ـ تۈلۈكى قالمىغانىدى.

قامال قىلىنغاچقا دېھقانلار، رەۋەندىلەر شەھەرگە ساتقىلى ئاشلىق ئېلىپ كىرەلمىدى. ئاچارچىلىق يۈز بېرىشكە باشلىدى. شەھەر خەلقى ئاۋۇال پۇرچاقتەك، قوناقتەك بولۇشقا باشلىغان

ئۆرۈك غورىلىرىنى، ئاندىن ئۆرۈك، ئۈجمە غازاڭلىرىنى يېيىشكە مەجبۇر بولدى. كۈندە دېگۈدەك ھازا ئاڭلىناتتى. ئىلاجسىز قالغان پۇقرالار شەھەردىن قېچىشقا باشلىدى.

ـــ خان ئاتام پەيلىدىن ياندىغاندەك ئەمەس، ـــ دېدى تىرىكىشىپ تۇرۇۋېرسە تېخىمۇ ئېغىر ئاقىۋەتنىڭ كېلىپ چىقىشىنى مۆلچەرلىگەن ئەھمەدخان، ـــ مەن چىقىپ خان ئاتام بىلەن كۆرۈشۈپ ئەھۋالنى چۈشەندۈرەي، سىلى خەۋىرىمنى كۈتسىلە.

بۇنىڭدىن باشقا ئامال يوقلۇقىنى ھېس قىلغان مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا «ماقۇل» دېيىشكە مەجبۇر بولدى.

«مەيلى خانزادە ئەھۋالنى چۈشەندۈرۈپ باقسۇن، باشتىلا خان ئالىيلىرىغا ئەھۋالنى ئوچۇق ئېيتسام بوپتىكەن. خان ئالىيلىرى نېمە دەپمۇ قالغاندۇ؟ ھۇجۇم قىلمىغان بىلەن شەھەرنى ئەجەب قاتتىق قامال قىلدى ـ يا؟ خانزادىنى كۆرۈپ لەشكەرلەر پەيلىدىن يانغاندۇ. سېپىلنىڭ ئۈستىدىكى لەشكەرلەرنى چۈشۈرۈۋېتەي، شەھەر دەرۋازىسىنىمۇ ئاچقۇزۇۋېتەي بولمىسا. ئۇلار بىزنىڭ خان ئالىيلىرى بىلەن قارشىلىشىش مۇددىئايىمىزنىڭ يوقلۇقىنى بىلىپ قالسۇن، بەلكىم قامالنى بوشىتىپ چېكىنىپمۇ كېتەر. ھېلىنچە خانزادە ئارىدىكى ئۇقۇشماسلىقنى چۈشەندۈرۈپمۇ بولغاندۇ...»

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا بۇيرۇق چۈشۈرۈپ شەھەر دەرۋازىسىنى ئاچقۇزۇۋەتتى. ناھايىتىمۇ ئەپسۇسكى، ئۇ خاتالاشقانىدى. قىرىق كۈندىن بېرى شەھەرنى قامال قىلىپ زېرىككەن خان لەشكەرلىرى شەھەر دەرۋازىسىنىڭ ئېچىلغىنىنى كۆرۈپ، پەرمان كۈتمەيلا شەھەرگە باستۇرۇپ كىردى ـ دە، بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىشقا باشلىدى. شول تاپتا ئۇلار شەھەرنى جەڭ قىلىپ ئالدۇق، بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىشىمىز يوللۇق، دەپ ئويلىغانىدى. چۈنكى، جەڭ قىلىپ ئالغان شەھەرنى بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىش ئەزەلدىن داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان ئەنئەنە ئىدى.

ئوغلىنىڭ چۈشەندۈرۈشلىرىنى ئاڭلاپ ئولتۇرغان سۇلتان

يۇنۇسخان لەشكەرلەرنىڭ شەھەرگە ھۇجۇم قىلىپ كىرگەنلىكىنى ئاڭلاپ قاتتىق چۆچۈپ كەتتى.

ـــ پەرمان! لەشكەرلەرنى ئاۋامنى بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىشتىن قەتئىي توسۇپ قېلىڭلار!

خانزادىنى باشلاپ خانىنىڭ دەرگاھىغا كىرگەن سەركەردىلەر ئاللىقاچان كېچىككەنىدى. ئۇلار ھەرقانچە قىلىپمۇ قۇتۇرغان لەشكەرلەرنى توسۇپ قالالمىدى. ئاچارچىلىقتا ئىلىكى قۇرۇغان شەھەر خەلقى بۇ بۇلاڭ ـ تالاڭغا قارشىلىق كۆرسىتىش ئۈياقتا تۇرسۇن، پەرۋاسىزلىق بىلەن قاراپ تۇرۇشتى.

ھەممە بالانىڭ بېشى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا دەپ چۈشەنگەن سەركەردىلەر ئۇنى تۇتۇپ باغلىغىنىچە سۇلتان يۇنۇسخانىنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كەلدى.

ـــ سەر ئەمىرنى باغلاشقا پېتىنغان كىم؟ دەرھال بوشىتىڭلار!

سۇلتان يۇنۇسخان ۋارقىرىغىنىچە بېرىپ مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنى باغلاقتىن ئۆز قولى بىلەن يەشتى.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ھۆركىرەپ يىغلىغىنىچە تىزلاندى:

ـــ ئالىيلىرى، بىر قوشۇق قېنىمدىن كەچكەيلا.

سۇلتان يۇنۇسخان ئۇنى يۆلەپ تۇرغۇزدى.

ـــ ئوتتۇرىمىزدىكى مېھىر ـ مۇھەببەت، ئىشەنچكە نېمىشقا كۆڭۈل توختىتالمىغاندىلا سەر ئەمىر. چوڭ ئەمىرزادىلىرىنى خانزادە مەھمۇدخانىنىڭ دەرگاھىغا ئەۋەتىشمۇ سىلىنى خجالەتچىلىكتىن قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن ئىدىغۇ؟ نېمىشقا ماڭا ئىشەنمەيئاشۇ بىئەقىل سۇخەنچىلەرگە ئىشىنىدىلا؟ كىچىك خانزادىنى يادىرىدا ئېلىپ قالغىلىرى بولسا كۆڭۈللىرىدىكىنى دەۋەرسىلە بولاتتىغۇ؟ قاچان بىر سىلىنىڭ تەلەپ ـ ئىلتىماسىلىرىنى رەت قىلغان يېرىم بار؟ مانا قاراپ تۇرۇپ ئۆز لەشكەرلىرىمىز ئۆز پۇقرالىرىمىزنى بۇلاپ ـ تالىدى. مۇشۇ ئىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن قانچىلىك تىرىشچانلىق كۆرسەتكەنىدىم ـ ھە؟! ئىسىت،

ئىسىت...

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا بۇقۇلداپ يىغلىۋەتتى. ئاغزى «كە-چۈرسىلە ئالىيلىرى، ئەقىلسىزلىك قىلىپتىمەن» دېگەندىن باشقا گەپكە كەلمەيتتى.

ــ سىلىنى ئەيىبلەۋەرسەممۇ بولماس، بۇ ئىشتا خانزادە-نىڭمۇ بىر ئۇلۇش مەسئۇلىيىتى بار، ــ دېدى سۇلتان يۇنۇسخان ھەسرەت بىلەن، ــ ئەمدى بولغۇلۇق بولۇپ بولدى، پۇشايمان قىلساقمۇ ئورنىغا كەلمەيدۇ. خانزادە ئەھمەدخاننى يانلىرىدا قال-دۇرۇپ قويماي. لېكىن ئۇ سىلىگە ئورۇنباسار بولسۇن، بۇ ۋەيراز-چىلىقنى ئىككىلىرى بىر تەرەپ قىلىشسىلا، مەن سەپەردىن قال-ماي.

ــ شەھەردىكى ئاۋامنىڭ ئىلىكى قۇرۇپ كەتتى. ئۇنى ئاز دەپ بۇلاڭ ـ تالاڭغا ئۇچرىدى. بۇغداي ئورۇمغا يەنە خېلى ۋاقىت بار. بۇنداق ئەھۋالدا ئاقسۇدا قانداقمۇ تۇرغىلى بولار؟ ناۋادا مىرزا ئابابەكرى لەشكەر تارتىپ كېلىپ قالسا تاقابىل تۇرماقمۇ بەسىي مۇشكۇل، ــ دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا بېشىنى تۆۋەن ئېگىپ.

ــ سەر ئەمىر جانابلىرى راست ئېيتىمدۇ ئاتا، ــ دېدى خانزادە ئەھمەدخانمۇ سۆز قېتىپ، ــ ئەمدى ئاقسۇ شەھىرىدە تۇرغىلى بولمايدۇ. ئاۋامنىڭ كۆڭلى بىزدىن پۈتۈنلەي سوۋۇپ كەتتى.

سۇلتان يۇنۇسخان بىردىنلا ئويلىنىپ قالدى. مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ گېپى توغرا ئىدى. بۇنداق ۋەيرانچىلىقتا مىرزا ئابابەكرى لەشكەر تارتىپ كېلىپ قالسا ھەرگىزمۇ تاقابىل تۇرغىلى بولمايتتى.

ــ ئەھۋالدىن قارىغاندا، ئاقسۇدىنمۇ ۋاز كەچمەي ئامال يوقتەك قىلىدۇ. ھازىرچە مىرزا ئابابەكرى دېگەن بۇ تۇزكور بەخت راسا خۇشال بولۇۋالغاچ تۇرسۇن. تۇرپانغا بىللە كېتەيلى. ئۇ يەردىن ئىلى، يەتتەسۇ، تۇركىستانلارغا بىللە بېرىپ، كۈيۇ

ئوغلۇم ئۆمەر شەيخ مىرزىدىن كۆمەكلىشىشكە لەشكەر ئېلىپ، قەشقەرگە ئاندىن لەشكەر تارتىپ كېلەيلى. شەرت شۇلكى، ماڭلايسۆيەنىڭ سەر ئەمىرلىكىدىن ئالدىراپ ۋاز كەچمىسۇنلار.

ــ قىبلىگاھىمىز ھىممەتلىكتۇر، ــ دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا كۆزىگە لىق ياش ئېلىپ.

شۇنداق قىلىپ سۇلتان يۇنۇسخان ئاقسۇ شەھىرىنى تاشلاپ تۇرپانغا قاراپ يولغا چىقتى. بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان مىرزا ئابابەكرى ئاقسۇ شەھىرىنى كۆچمەيلا ئىلكىگە ئالدى.

90

سۇلتان يۇنۇسخان ئاقسۇنى تاشلاپ چىققاندىن كېيىن كۇچاردا قىسقا مۇددەت توختاپ، مىرزا ئاباباەكرىنىڭ يولىنى توسۇش ئۈچۈن كۈچارنىڭ مۇداپىئەسىگە چالىش[1]، كۆنچى بەگلىكىدىن لەشكەر، خىراجەت يۆتكىدى. ئاندىن سەپىرىنى داۋاملاشتۇرۇپ، بىر تەرەپتىن ھۆكۈمەت ئىشلىرىنى سۈرۈشتۇرۇش، يەنە بىر تەرەپتىن ئەل ــ يۇرتنى ئارىلاپ ھەرقايسى ۋىلايەت، ئايماق، تۇمەنلەردىكى ئەمىر ــ بەگلەر، ئەل ــ رەئىيەتكە ئۆزىنىڭ ھايات ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈش، قىسقىسى، مىرزا ئاباباەكرى ئىسيانى سەۋەبىدىن تەۋرىنىپ قالغان ھاكىمىيەت ئاساسىنى مۇستەھكەملەش، ئەل ــ يۇرتتا پەيدا بولغان پىتنە ــ پاساتلارنى تىنچىتىش ئۈچۈن ناھايىتىمۇ كۆپ تىرىشچانلىق كۆرسەتتى. قومۇل، ئارا-تۇرك، باربكۆل قاتارلىق ۋىلايەت ــ ئايماقلارنى كۆزدىن كەچۈرۈپ بولغۇچە سوغۇق چۈشۈپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن قايتىپ كېلىپ تۇرپاندا قىشلىدى. بۇ چاغدا ماڭلايسۆيە ۋادىسىنىڭ كۆپ قىسمىنى

① چالىش ــ قاراشەھەر.

قولغا كىرگۈزۈۋالغان مىرزا ئاباباەكرى ئاقسۇدىن كۈچارغا لەشكەر تارتىشقا ئالدىرىماي، ئۈچ قەلئەسىگە ھۇجۇم قىلدى، ئەمما ئىككى ئاي تىركىشىپمۇ ئالالمىدى. ئاقسۇدا بىر قىسىم سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنى قالدۇرۇپ قەشقەرگە قايتىپ كەتتى. چۈنكى، ئۇ سۇلتان يۇنۇسخاننىڭ پەرغانىدىكى كۈيۈ ئوغلى ئۆمەر شەيخ مىرزا بىلەن بىرلىشىپ قەشقەرگە قايتا ھۇجۇم قىلماقچى بولغانلىقىدىن ئايغاقچىلىرى ئارقىلىق خەۋەر تاپقانىدى.

سۇلتان يۇنۇسخان قىشنى تۇرپاندا ئۆتكۈزدى. ئالتۇنتاغ ئېتەكلىرىدىكى كېرىيە، چەرچەن، چاقىلىق بەگلىرى، تارىم، لوپ، كۆنچى ۋادىسىدىكى ئەمىر ـ بەگلەر قىشنىڭ قاتتىق سوغۇقىغا قارىماي تۇرپانغا كېلىپ ساداقىتىنى بىلدۈردى. ئىلى، يەتتەسۇ ۋادىسىدىكى بېپايان يايلاقلاردا بولسا چوڭ خانزادىسى مەھمۇدخان بىرنەچچە يىلدىن بېرى خېلى مۇستەھكەم ئاساس تىكلىۋالغانىدى. شۇڭا، بۇ تەرەپلەردىن ئانچە ۋايىم يەپ كەتمەيتتى.

تۇرپاندا كۆكلەم ئەزەلدىن بۇرۇن باشلىنىدۇ. پۈتكۈل ئەس ـ يادى مىرزا ئاباباەكرى ئىسيانىنى تىنچىتىپ، ماڭلايسۆيە ۋادىسىنى قايتۇرۇۋېلىشتا قالغان سۇلتان يۇنۇسخان تېرەكلەر پوتلا بولۇشى ھامانلا سەپەر تەييارلىقىغا كىرىشتى.

ــ لەشكىرىي دىۋانىڭ ھازىرلىقلىرى قانداق بولدى سەر ئەمىر؟

سۇلتان يۇنۇسخان تۇرپانغا كەلگەندىن كېيىن مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنى لەشكىرىي دىۋانىڭ ئەمىرلىكىگە تەينىلىگەن ۋە بۇ ئارقىلىق ئاقسۇدا يۈز بەرگەن نىزانى كۆڭۈلدىكىدەك چىقىرىۋەتكەنلىكىنى بىلدۈرۈپ، ئۇنىڭ كۆڭلىنى خاتىرجەم قىلغانىدى.

ــ قىبلىگاھىمغا مەلۇم بولغاي، ــ دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا، ــ لەشكىرىي دىۋاندا ھازىر ئىككى تۈمەن لەشكەر جەمئىي بولدى. ھەرقايسى ۋىلايەت، ئايماقلار ئەۋەتىشكە تېگىشلىك خىراجەت، ئوزۇق ـ تۈلۈك، يەم ـ خەشەكلەرمۇ ئاساسەن كەلتۈرۈلۈپ بولدى. چوڭ خانزادە مەھمۇدخان ئالىيلىرى بەش مىڭ ئات تەيـ

يارلاپتۇ.

ـــ قورال ـ ياراغلارنىڭ ئەھۋالىچۇ؟

ـــ قورال ـ ياراغلار تولۇق، لېكىن يا ئوقى تازا يېتەرلىك ئەمەس.

ـــ لەشكەرىي دېۋان نامىدىن چوڭ خانزادىگە پەرمان مائۇ- دۇرسىلا، يەنە بەش تۈمەن تال ئوق ھازىرلىسۇن.

ـــ باش ئۈستىگە.

سۇلتان يۇنۇسخان بىرپەس خىيال سۈرۈپ تۇرۇۋالغاندىن كېيىن پەرمان كۈتۈپ تۇرغان باشقا ئەمىرلىرىگە تەكشى قارىۋە- لىپ ئېغىز ئاچتى:

ـــ كۈچار ئەمىرى مىرزا ۋەلى بۇغا بىلەن ئۈچ ئەمىرى مىرزا ئابدۇللا دوغلات مىرزا ئاباباكرىنىڭ يولىنى توسۇپ سەلتە- نەتمىزنىڭ ئاسايىشلىقى ئۈچۈن چوڭ تۆھپە كۆرسەتتى. ئول ئىككى ئەمىرنىڭ تۆھپىسى ئۈچۈن باھادىرلىق ئۇنۋانى بەردىم. يارلىق بىلەن ئوتۇغاتلار دەرھال ماڭدۇرۇلغاي، ـــ ئۇ دەستارپېچقا قارىدى:

ـــ تونۇمنى ئېلىپ كەللىمۇ؟

ـــ پەرمانلىرىغا بىنائەن زەرباب تونلىرىدىن ئىككىنى ئېلىپ كەلدىم ئالىيلىرى.

دەستارپېچ گېپىنى تۈگىتىپ مۇلازىملارنى شەرەتلىدى. مۇلازىملار ئىككى پەتنۇسقا ئايرىم ـ ئايرىم قاتلاپ سېلىنغان زەر- باب تونلارنى كۆتۈرۈپ تەخت ئالدىغا كەلدى.

ـــ ئول ئىككى ئەمىرگە يارلىققا قوشۇپ بۇ تونلارنىمۇ ئەۋە- تىپ بەرسۇنلار.

ـــ ئالىيلىرى مەرھەمەتلىكتۇر.

خاننىڭ بۇ كاتتا ئىلتىپاتىدىن ھاياجانلانغان ئەمىرلەر مىن- نەتدارلىق بىلدۈرۈشتى. چۈنكى، خان ـ سۇلتانلارنىڭ ئۆزى كىيگەن تونلىرىنى ئەمىر ـ سەركەردىلىرىگە ئىلتىپات قىلىشى كاتتا ئىنئام ھېسابلىناتتى. بۇنداق ئىلتىپاتقا ئاسانلىقچە ئېرىش-

كىلى بولمايتتى.

ـــ مەلۇم بولغاي!

ھۆدەيچى بەگ تەختىنىڭ ئالدىغا كېلىپ قول باغلىدى.

ـــ خوش! ـــ دېدى سۇلتان يۇنۇسخان.

ـــ پەرغانە ئەمىرى مىرزا ئۆمەر شەيخ كۆرەگان جانابلىرى ھۇزۇرىدىن ئەلچى كەلدى.

كۈيۇ ئوغلىدىن ئەلچى كەلگەنلىكىنى ئاڭلاپ سۇلتان يۇ - نۇسخان دەرھال ئىجازەت بەردى:

ـــ باشلاپ كىرسۇنلار!

ئەلچى تەختىنىڭ ئالدىغا ئۈچ قەدەم قالغاندا توختاپ سالام بەردى، ئاندىن خەت سېلىنغان پەتنۇسنى بېشىدىن ئېگىز كۆتۈ - رۈپ تەڭلىدى:

ـــ پاسىبانىمىز مىرزا ئۆمەر شەيخ كۆرەگان جانابلىرىنىڭ دۇئايى سالامىنى قوبۇل قىلغايلا ئالىيلىرى.

ساراي بېگى خەتنى ئېلىپ سۇلتان يۇنۇسخانغا ئۇزاتتى. يۇ - نۇسخان خەتكە ئالدىراش نەزەرىنى ئاغدۇردى.

«بىسمىللاھىر رەھمانىر رەھىم

جاھان سۇلتانلىرىنىڭ ئۇلۇغى، ئەدلى ـ ئادالەت زۇلپىقارىنىڭ ئىگىسى، مېھىر ـ شەپقەت، ۋاپا گۈلزارلىرى - قىنىڭ كۆيۈمچان باغۋىنى، قۇدرەتلىك تاج ئىگىسى مۆھتە - رەم قېينىئاتام سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرىغا شەپقەتلىك تەكشۈرىدىن سالامەتلىك، خاتىرجەملىك، قوۋناقلىق تىلەيمەن.

ئى مۇرۇۋۋەتلىك ئاتا، قۇدرەتلىك تەسەررۇپلىرىدا باش كۆتۈرگەن تۈركىي مىرزا ئاباباكرى ئىسيانىنىڭ تېخىمۇ ئۇلغىيىپ كەتكەنلىكىنى ئاڭلاپ تولىمۇ ئەپسۇسلاندىم. ئەسلىدە سىلىگە كۆمەكلىشىپ ئۇدۇل قەشقەرگە لەشكەر تارتىپ بېرىپ، ئول مۇناپىق ناكەسنىڭ نوخلىسىنى ئېلىپ قويۇش مۇددىئايىم بار ئىدى، بىراق ئويلىمىغان يەردىن ئا -

غام سۇلتان ئەھمەد مىرزا ئەتراپىدىكى يىلان تىللىق، قەتمۇر، سۇخەنچى ئەمىرلەرنىڭ پىتنىلىرىگە يەنە قولاق سېلىپ، ئاتا مىراس تەسەررۇپىم بولمىش پەرغانە ۋادىسىدىكى تاشكەنت شەھىرىنى يەنە مەندىن تارتىۋېلىش كويىغا چۈشۈپتۇ. ئىلگىرىمۇ ئۇنى بۇ يامان پەيلىدىن سىلى توسۇپ قالغانىدىلە، ئاغام پەقەت سىلىدىن تەپ تارتىدۇ، سىلىنىڭلا نەسىھەتلىرىنى ئاڭلايدۇ. ئاغامنىڭ مۇقابىلىسىگە چىققۇدەك سەركەردە ـ لەشكەرلىرىم، كۈچ ـ قۇدرىتىم ئەلۋەتتە بار-دۇر. بىراق، ئاغا ـ ئىنى قىلىچ يالىڭاچلاشساق، ئاردىدىن ئەغيارلىرىمىز نەپ ئالمىدۇ. ئاخىرقى ھېسابتا زىيانىنى يەنە ئۆزىمىز تارتىمىز. چۈنكى، ئۆز ۋاقتىدا جەننەتماكان خان ئاتامدىن ۋە ئۆزلىرىدىن كۆپ قېتىم دەككىسىنى يېگەن دەشتى قىپچاق ھۆكۈمدارى سۇلتان ئۇبۇلخەيرخاننىڭ نەۋرىلىرى ھېچبىر تىنچىغىنى يوق. ئايىغاقچىلىرىم يەتكۈزگەن ئىشەنچلىك ئاخباراتلاردىن قارىغاندا، مۇھەممەد شەيبانىخان ئەتراپىغا چېچىلىپ كەتكەن ئۆزبېك قوۋمىنى جۇغلاپ، دەشتى قىپچاقنىڭ يىراق سەھرالىرىدا ۋە تۈركىستان دالىسىنىڭ خىلۋەت جاڭگاللىرىدا ھازىرلىق كۆرۈپ، پەيت پۇرسەت كۈتۈۋېتىپتۇ. ئاغا ـ ئىنىلەر دۈشمەنلەشسەك، بۇ ئۇلار ئۈچۈن تېپىلغۇسىز پۇرسەت بولىدۇ. چۈنكى، ئۇلارنىڭ بىزدە تەسەررۇپ دەۋاسىلا ئەمەس، ئاتا قىساسىمۇ بار. ئەينى يىلى سىلى قارا توقاي قىشلىقىدا، ئۇنىڭ تاغىسى بولمىش بۇرۇج ئوغلانىنى ئۆلتۈرۈۋەتكەندىن كېيىن، ئىنىسى بوداغ ئوغلان قېچىپ كەتكەندى. كېيىن ئۇ دەرگاھىمىدىن پاناھلىق تىلىگەن بولسىمۇ، يۈز ـ خاتىر قىلمىغانىدىم. ئىككى يىل ئاۋۋال ئول بوداغ ئوغلانىنىڭمۇ ئۆلۈم خەۋىرىنى ئىشتىتىم. مانا ئەمدى ئۇنىڭ ئوغلى مۇھەممەد شەيبانىخان قايتىدىن باش كۆتۈرۈش قەستىگە چۈشۈپتۇ، بۇل ئىشلارنى تەپسىلىي بايان قىلىپ، ئاغام سۇلتان ئەھمەد

مىرزىغا مەلۇمات يوللىغانىدىم. بىراق ئۇ بۇ ئاگاھلاندۇ-رۇشلىرىمغا قۇلاق سالمايۋاتىدۇ. بەلكىم بۇنى تاشكەنتنى بەرمەسلىكنىڭ سەۋەبى قىلىۋالدى، دەپ خاتا چۈشىنىۋاتىدۇ. ئەسلىدە ئاغامغا تاشكەنتنى بېرىۋەتسەممۇ بولۇۋېرەتتى. ئەمما ئۇنىڭ بۇ يولسىز تەلىپىگە قايىل بولغۇم كەلمىدى. چۈنكى، تاشكەنت ئەزەلدىن پەرغانە تەسەررۇپىدىكى شەھەر-دۇر. بابائى بۇزرۇك ئەمىر تۆمۇر زامانىسىدىن تارتىپ تاكى جەنناتماكان خان ئاتامنىڭ سەلتەنەتىگىچە ھېچكىم تاش-كەنتنى پەرغانە تەسەررۇپىدىن ئايرىۋالغان ئەمەس. ئەينى ۋاقىتتا خان ئاتام تاشكەنتكە شەيخ جامالىددىن خەرنى ئە-مىر قىلغىنى بىلەن ئۇنى يەنىلا ماڭا تەۋە قىلىپ بەرگەن-دى. گەرچە شەيخ جامالىددىن خەر ئۆزىنى چوڭ تۇتۇپ بۇۋاستە سەمەرقەنت ئوردىسىغا پەرمانبەردارلىق قىلىپ كەلگەن بولسىمۇ، بىرنەچىدىن، يېشىمنىڭ كىچىك بولغا-لىقى؛ ئىككىنەچىدىن، سەلتەنەتنىڭ مۇقىملىقىنى كۆزدە تۇتۇپ، ئۇ مۇھىمى خان ئاتامغا ئوشۇق ـ ئارتۇق باش ئاغرىقى تېپىپ بەرمەسلىك ئۈچۈن سۈكۈت قىلغانىدىم. كېيىن سىلى ئول تەكەببۇرنىڭ ئىشىنى بىر تەرەپ قىلدىلا ۋە تاشكەنتنى كەمىنە ئوغۇللىرىغا قايتۇرۇپ بەردىلە. ئاغام تاشكەنتنى مەندىن تالاشمىسىمۇ، ئۇنىڭ تەسەررۇپىدا تاش-كەنتتەك كاتتا شەھەرلەر ھەلەم بار. ئۇنىڭ ئۈستىگە تاش-كەنت مېنىڭ تەسەررۇپىمدا تۇرسا نە بولدى، ئاغامنىڭ تە-سەررۇپىدا تۇرسا نە بولدى. ئىككىمىز بۇيۇك بۈسەيىن سۇلتاننىڭ پۇشتى ـ پەرزەنتلىرى، قان ـ قېرىنداشلار-دىنمىزغۇ ئاخىر؟! خۇلاسە، كالام. گەپنى قىسقا قىلسام، ئۇشبۇ مەكتۇپىمنى تاپشۇرۇۋالغان ھامان دەرھال تاشكەنت-كە مۇبارەك قەدەملىرىنى يەتكۈزگەن ۋە كەمىنە پەرزەنتلە-رىنى غەمدىن خالاس قىلغان بولسىلا. شول تاپتا قىلىچ بد-لەن تۇرغان ئەغيارىمىز مۇھەممەد شەيبانىخاندىن بەكرەك

ژايىم يەژاتمەن. بەلكىم بول زاكوننى سىلىنىڭ ئاغزىدىن چىقىپ كەتكەن ئاخىرقى ئاغام پەيلىدىن يېنىپ قالۇر. ـ پايە ـ قەدەملىرىگە تەلمۇرۇپ تۇرغۇچى ئاقابىل پەرزەنتلىرى ئۆمەر شەيخ مىرزىدىن دەپ بىلۇرلا.»

خەتنى ئوقۇپ سۇلتان يۇنۇسخان بىرھازا خىيال سۈرۈپ ئولتۇرۇپ قالدى. بۇ ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ تۇنجى قېتىم مەدەت سورىشى ئىدى. ئاكا ـ ئۇكىلار ئوتتۇرىسىدىكى بۇ زېمىن دەۋاسىغا تۆت ـ بەش يىلدىن بېرى ئۇ بىرنەچچە قېتىم ئارىلاشقا ـ نىدى. سۇلتان ئەھمەد مىرزا ھەر قېتىم تاشكەنتنى تارتىۋېلىشقا تەييارلانسا، ئۆمەر شەيخ مىرزا سۇلتان يۇنۇسخاننى ئارىغا سالاتتى. بۇ ئاكا ـ ئۇكىلارنىڭ ھەر ئىككىلىسى كۈيۈ ئوغلى بولغاچقا، ئىككى كۈيۈ ئوغلى ئوتتۇرىسىدىكى بۇ دەۋانى بىر تەرەپ قىلىش سۇلتان يۇنۇسخانغا تولىمۇ تەسكە چۈشەتتى، بىر كۈيۈ ئوغلىنى دەپ يەنە بىر كۈيۈ ئوغلىنىڭ دىلىنى رەنجىتىشنى خالىمايتتى.

سۇلتان يۇنۇسخان خىيالدىن باش كۆتۈرۈپ ئەمىرلەرگە قارىدى:

ـــ سەر ئەمىر مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىدىن باشقىلارغا ئىجازەت!

ـــ خان ئالىيلىرى ئامان بولغايلا!

ئەمىرلەر ئۇنىڭغا ئېسەنلىك تىلەپ شاھنىشىندىن چىقىپ كەتتىشتى.

ـــ كۆرۈپ باقسۇنلا.

سۇلتان يۇنۇسخان خەتنى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىغا ئۇزاتتى. ئۇ ھەرقانداق مۇھىم ئىشنى ئۇنىڭ مەسلىھەتىگە سالاتتى، پىكرىنى ئالاتتى.

ـــ ئۆمەر شەيخ مىرزىغا كۆمەكلىشىش ئۈچۈن پەرغانىگە لەشكەر ماڭدۇرماق زۆرۈر، ئالىيلىرى، ـــ دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا خەتنى ئوقۇپ بولۇپ.

ـــ ئاغا ـ ئىنىلەر ئوتتۇرىسىدىكى بۇ نىزاغا سەل قارىغۇلۇق ئەمەس، ـــ دېدى سۇلتان يۇنۇسخان ئويچانلىق بىلەن، ـــ بىراق، ئۆمەر شەيخ مىرزىغا كۆمەكلىشىش ئۈچۈن لەشكەر ئەۋەتسەك، ئۇلارنى ياراشتۇرۇش مەقسىتىگە ھەرگىز يېتەلمەيمىز. سۇلتان ئەھمەد مىرزا تاشكەنتتىن مېھرىنى پەقەتلا ئۈزەلمىدى. ئۆمەر شەيخ مىرزىغا نەسىھەت قىلاي دېسەم ئۇنىڭغا ئادالەتسىزلىك بولىدۇ. چۈنكى، تاشكەنت ئەزەلدىن پەرغانە ئەمىرىنىڭ تەسەررۇپ زېمىنى.

ـــ ئەمسە قانداق قىلاي دەيدىلا ئالىيلىرى؟

ـــ لەشكەر ئەۋەتسەم، ئاغا ـ ئىنىلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئاداۋەت ئوتىغا ماي چاچقاندەك ئىش قىلغان بولۇپ قالمەن. ئەڭ ياخشىسى، ئۆزۈم بېرىپ نەسىھەت قىلسامىكىن.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئېھتىياتچانلىق بىلەن سورىدى:

ـــ قەشقەرگە لەشكەر تارتىدىغان ئىشنى قانداق قىلىمىز؟

ـــ ئاللاھ نېسىپ قىلمىغان ئوخشايدۇ، ـــ دېدى يۇنۇسخان ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ، ـــ بول ئىككى ئىشنى بىراقلا قىلىش مۇمكىن ئەمەس. ئەسلىي مۇددىئايىمىز بويىچە ئەندىجان ئارقىلىق قەشقەرگە لەشكەر تارتايلى دېسەك، چوڭ كۈيۈ ئوغلۇم سۇلتان ئەھمەد مىرزا بىزنى ئۆمەر شەيخ مىرزىغا كۆمەكلىشىش ئۈچۈن لەشكەر باشلاپ كەلگەن ئوخشايدۇ دەپ خاتا چۈشىنىپ قالىدۇ، شۇنىڭ بىلەن ئارىدىكى ئاداۋەتنى كېلىشتۇرىمەن دەپ يوغىنىتىپ قويۇشۇم مۇمكىن، شۇڭا، ئاۋۋال ئاغا ـ ئىنىلەر ئوتتۇرىسىدىكى نىزانى بىر تەرەپ قىلاي. چۈنكى، پەرغانە ۋادىسى تىنچمىسا مىرزا ئاباباەكرىنىڭ خورىكى تېخىمۇ ئۆسۈدۇ. بۇ ئىشلارنى كۆڭۈلدىكىدەك بىر تەرەپ قىلىۋالغاندىن كېيىن ئۆمەر شەيخ مىرزىدىن لەشكەر سوراپ قەشقەرگە ئىككى تەرەپتىن تەڭ تېگىش قىلارمىز.

سۇلتان يۇنۇسخان بىرئاز تۇرۇۋېلىپ يەنە ئېغىز ئاچتى:

ـــ تاشكەنتكە مەن بىلەن بىللە بارسلا، بەش يۈز نۆكەر ئە-

لىۋالساق بولۇر. كىچىك خانزادە ئەھمەدخان تۇرپاندا قېلىپ، بۇ تەرەپنىڭ ئىشلىرىغا مۇئەككەل بولغاچ تۇرسۇن.

ــ قاچان يولغا چىقىشنى دېتلىدىلىكىن ئالىلىرى؟

ــ كېچىكتۇرۇشكە بولمايدۇ. ئاللاھ خالىسا ئەتىلىككە جۈمە نامىزىنى يۇرت جامائىتى بىلەن ئوتۇۋېلىپ يولغا چىقايلى.

تاشكەنت، ئۆرۈك پىشىقى.

ئۆمەر شەيخ مىرزا قېينىئاتىسىنىڭ ئىستىقبالىغا چىقىش ئۈچۈن بارلىق چوڭ ـ كىچىك ئەمىر ـ مەھرەملىرىنى ئېلىپ چىققان، ھەتتا ئۇلارنىڭ ئاغىچا ـ ئايىملىرىمۇ چالا قالمىغانىدى. تاشكەنت شەھىرىنىڭ سىرتىغا راسلىغان بۇ قارشى ئېلىش سورۇنىغا توققۇز پايىلىك ھەشەمەتلىك شاھسۇپا ياساتقان، گىلەملەردىن پاياندار سالغان، نەچچە ئونلىغان ھەشەمەتلىك يېپەك چېدىرلارنى تىككۈزگەنىدى. يۇزلىگەن ئۇستىلار، مۇلازىملار تۇرلۇك نازۇ نېمەتلەرنى تەييارلاش، داستىخان بېزەش بىلەن ئالدىراش ئىدى.

ئۆمەر شەيخ مىرزا سۇلتان يۇنۇسخان ۋە ئۇنىڭ كىككى خانىشى ــ ئىسان دۆلەت خېنىم بىلەن شاھ بېگىمنى ئالاھىدە راسلانغان شاھسۇپىغا ئولتۇرغۇزۇپ، قايتىدىن سالام بەجا كەلتۈردى، ئاندىن پۈتكۈل پەرغانە ۋادىسىنى موغۇلىستان ۋادىسىغا ئۆتكۈزۈپ، سۇلتان يۇنۇسخانغا رەسمىي تەۋەلىك بىلدۈرىدىغانلىقىنى جاكارلىدى.

بۇ ئىشتىن سۇلتان يۇنۇسخان دەسلەپ بىرئاز تەئەججۈپلەندى، تاسادىپىيلىق ھېس قىلدى؛ كېيىن كۈيۈ ئوغلىنىڭ بۇنداق قارارغا كېلىشتىكى مۇددىئاسىنى چۈشىنىپ، ھۆسله قىلىپ ئول-

تۇرمىدى؛ مىننەتدارلىق بىلدۇرۇپ، پەرغانە ۋادىسىنى قوبۇل قىلدى؛ ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ ئاقىلانىلىك بىلەن تۇزگەن بۇ تەدبىردىن قايىل بولدى.

ھەئە، ئاكىسى سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ تاشكەنتتىن ئاسانلىقچە ۋاز كەچمەيدىغانلىقىنى چوڭقۇر ھېس قىلغان ئۆمەر شەيخ مىرزا بىر تەرەپتىن ئاكىسىنىڭ تەھلىكىسىنى چەكلەش، يەنە بىر تەرەپتىن تاشكەنتنى ئۆز قولىدا تۇتۇپ تۇرۇش ئۈچۈن مۇشۇنداق تەدبىرنى ئويلاپ تاپقانىدى. چۈنكى، ئۇ پەرغانە ۋادىسىنى سۇلتان يۇنۇسخانغا تەۋە قىلىپ بەرگىنى بىلەن يەنىلا ئۆزى باشقۇراتتى، قېيىنئاتىسى ئۇنىڭدىن ھەرگىز تارتىۋالمايتتى. سۇلتان ئەھمەد مىرزا بۇنىڭدىن خەۋەر تاپسا، قېيىنئاتىسىغا شەھەر ـ زېمىن دەۋاسى قىلىشتىن نومۇس قىلىپ، تاشكەنتنى قايتۇرۇۋېلىش ئۈمىدىنى ئۈزەتتى. ئىنىسى پۈتكۈل تەسەررۇپىنى بېرىۋەتكەن يەردە، ئۇ قېيىنئاتىسىدىن بىر شەھەرنى تالاشسا ئەلۋەتتە نومۇسلۇق ئىش بولاتتى.

«ھەقىقەتەن تەدبىرلىك، ئەقىللىق ئىكەنلا كۆيۈ ئوغلۇم، مۇددىئالىرىنى چۈشەندىم، ئاغىلىرى بىلەن قىلىچ يالىڭاچلاپ قان تۆكۈشنى خالىمىدىلا. ئول ھەممەتلىرى سەۋەبىدىن پەرغانە ۋادىسى ئۇرۇش مالىمانچىلىقىدىن خالىي بولسا ئەجەب ئەمەس. لېكىن مەن بول پىشكەشلىرىنى تولۇق قوبۇل قىلالمايمەن. قوبۇل قىلسام جاھان سۇلتانلىرى سۇلتان يۇنۇسخانىنىڭ شۇنچە كەڭرى تەسەررۇپى تۇرۇقلۇق كۆيۈ ئوغلىنىڭ تەسەررۇپىنى تارتىۋاپتۇ دەپ پىتنە قىلىشىدۇ، ئىنسابسىزلىقتا ئەيىبلەيدۇ. بۇنداق دېمىگەندە مۇ ماڭا پەرغانە ۋادىسىنىڭ كېرىكى يوق. ئۇنى ماۋەرائۇننەھرىنى سەلتەنەتىنىڭ ھۆكمىدىن ئايرىۋەتسەم ھەرگىز بولمايدۇ. خەيرىيەت، ھازىرچە ئاغا ـ ئىنىلەر ئوتتۇرىسىدا تالاشتا قالغان تاشكەنت شەھىرىنى ئايرىپ، باشقۇرۇپ تۇرايى...»

سۇلتان يۇنۇسخان كۆيۈ ئوغلى ئۆمەر شەيخ مىرزا بىلەن

ئايرىم مۇڭدىشىپ، ئويلىغانلىرىنى ئېيتىپ ئۇنى قايىل قىلدى.

ئىنىسىنىڭ سۇلتان يۇنۇسخانغا تاشكەنت شەھرىنى بېرىۋەتكەنلىكىدىن ئايغاقچىلىرى ئارقىلىق خەۋەر تاپقان سۇلتان ئەھمەد مىرزا لەشكەر تارتىپ بېرىپ تاشكەنتنى قايتۇرۇۋېلىش نىيىتىدىن ئىلاجسىز ۋاز كەچتى.

سۇلتان يۇنۇسخان سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ كۆڭلىدىكى گۇمانىنى تۇگىتىش ئۈچۈن ھېچ ئىشنى بىلمىگەن قىياپەتكە كىرىۋېلىپ، كۈيۈ ئوغلى ۋە قىزىنى يوقلاش باھانىسى بىلەن سەمەرقەنتكە قاراپ يولغا چىقتى.

قېيىنئاتىسىنىڭ كېلىۋاتقانلىق خەۋىرىنى ئاڭلىغان سۇلتان ئەھمەد مىرزا ئانچە خالاپ كەتمىسمۇ، خانىش مېھرىنىگار خېنىم بىلەن ئۇنىڭ ئىستىقبالىغا چىقىپ كۈتۈۋالدى، ھۆرمەت ـ ئېھتىرام بىلدۈردى، ئەمما تاشكەنت ھەققىدە پەقەتلا ئېغىز ئاچمىدى.

سۇلتان يۇنۇسخان سەمەرقەنتتە بىرەر ئايچە مېھماندارچىلىق قىلىپ تاشكەنتكە قايتىپ كەلگەن ۋاقىتتا ئاللىقاچان كۈز پەسلى ئاخىرلىشاي دەپ قالغانىدى.

ـــ قىش كىرەي دەپ قالدى. ئەمدى قەشقەرگە يۈرۈش قىلىساق سەركەردە ـ لەشكەرلەر سوغۇقتا قېينىلىپ قالىدۇ، ـــ دېدى سۇلتان يۇنۇسخان كۈيۈ ئوغلى ئۆمەر شەيخ مىرزا بىلەن مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىغا، ـــ ئول تۈزكور ئاباباكرى مىرزا ماڭلايسۇيە دە بۇ قىش خاتىرجەم يايرىۋالغاچ تۇرسۇن.

ـــ شۇنداق قىلايلى ئاتا، ـــ دېدى ئۆمەر شەيخ مىرزا، ـــ زىمىستاندا لەشكەر تارتساق تاغ يوللىرى بەكمۇ خەتەرلىك. قاراپ تۇرۇپ ئۆزىمىزنى ـ ئۆزىمىز ھالاكەتكە ئىتتىرگەن بولىمىز. ئاللاھ خالىسا كېلەر يىلى باھاردا لەشكەر تارتارمىز. سىلىمۇ بۇ قىشنى تاشكەنتتە خاتىرجەم ئۆتكۈزسىلە.

شۇنداق قىلىپ سۇلتان يۇنۇسخان بىلەن مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا تاشكەنتتە تۇرۇپ قالدى.

※ ※ ※

ئەسلىدىنمۇ سۇلتان يۇنۇسخاننىڭ تاشكەنتكە بۆلەكچە مېھـ
رى بار ئىدى. ئەمدىلىكتە تاشكەنت رەسمىي يوسۇندا ئۇنىڭ تەۋە ـ
لىكىگە ئۆتكەنىدى. ئۇ ئاكا ـ ئۇكا ئىككى كۈيۈ ئوغلىنىڭ ئوتـ
تۇرىسىدىكى نىزا ـ ئاداۋەتلەرنى بېسىقتۇرۇش ئۈچۈن تاشكەنتنە
مۇقىم تۇرمىسا بولمايدىغانلىقىنى بىردىنلا ھېس قىلدى. چوڭ
خانزادىسى مەھمۇدخاننى تاشكەنتكە ئەكېلىپ يېنىدا تۇرغۇزۇپ،
كىچىك خانزادىسى ئەھمەدخاننى تۇرپاندا تۇرغۇزۇش قارارىغا كەل ـ
دى.

«چوڭ خانزادەم ۋەلىئەھد، شۇڭا چوقۇم يېنىمدا تۇرۇشى
كېرەك. قېرىدىم، ئىككى پۇتۇم گۆرگە ساڭگىلىدى. مەندىن كېـ
يىن تەخت ـ سەلتەنەتكە شۇ پاسىبانلىق قىلمىسا بولمايدۇ. كـ ـ
چىك خانزادەمنۇ يۇرتدارچىلىق ئىشلىرىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقا ـ
لىغۇدەك بولۇپ قالدى. قومۇل، تۇرپان، ئىلىبالىق، كۆنچى، كـۇ ـ
چا، ئۇچ ئەمىرلىرى سەلتەنەتكە تولىمۇ ساداقەتمەن. ئۇلار كىچىك
خانزادەمنىڭ يۇرتدارچىلىق ئىشلىرىنى يۇرۇشتۇرۇشىگە ھەمدەم ـ
دە بولىدۇ. مۇشۇنچىلىك ۋاقتىمدا ئىككى خانزادەمگە تەسەررۇپ
بەلگىلەپ بەرمىسەم، كېيىن مۇنۇ ئىككى كۈيۈ ئوغلۇمغا ئوخشاش
زېمىن دەۋاسى قىلىشىپ، ئەل ـ يۇرتنى ئۇرۇش مالمانچىلىقىغا
پاتۇرۇپ بابائى بۇزرۇكلەردىن قالغان سەلتەنەتنى پارچىلىۋېتىشى
مۇمكىن. مىرزا ئابابەكرى ئىسيانىنى تىنچىتسام، ماڭلايسۇيەنى
يەنىلا مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىغا بېرەي. چۈنكى، ماڭلايسۇيەمۇ ئە ـ
زەلدىن ئاشۇلارنىڭ ئەجدادىي سۈيۈرغاللىق زېمىنى بولۇپ كەل ـ
گەن. سەر ئەمىردىن كېيىن قالسىمۇ ئوغۇللىرى ئوخشاشلا سەل ـ
تەنەتىمىزگە ساداقەت بىلدۇرۇپ ئۆتىدۇ. بۇيۇك تەسەررۇپنىڭ ئە ـ
شىنى بۇنىڭدىن ياخشىراق تەسەۋۋۇر قىلىش ھازىرچە بالدۇر...»
سۇلتان يۇنۇسخان تاشكەنتتە نوروز بايرىمىنى ئۆتكۈزگەندىن

كېيىن يۇقىرىقى خىيالىنى ئەملگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن تۇرپانغا بېرىش تەرەددۇتىغا چۈشتى.

ــ سىلى يول جاپاسى تارتىپ يۈرمىسىلە، ــ دېدى ئۇ مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ بىللە بېرىش تەلىپىنى رەت قىلىپ، ــ ئاللاھ خالىسا ئول تەرەپتىكى ئىشلارنى پۈختا ئورۇنلاشتۇرۇپ، كۈزگىچە قايتىپ كېلىمەن. ھازىرچە كىچىكرەك بولسىمۇ ئوشۇنىڭ ئەمىرلىكىنى قىلغاچ تۇرسىلا.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا يۇنۇسخانىنىڭ بۇيرۇقىنى يىرالمىدى.

ــ ئالىيلىرىدىن ئۆتۈنىدىغان بىر ئىشىم بار ئىدى، ــ دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا تەۋازۇ بىلەن قول باغلاپ، ــ مۇمكىن بولسا چوڭ ئەمىرزادەم مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزىنى ئەۋەتىپ بەرگەن بولسىلا، ئانىسى سېغىنىپ كەتتىم دەپ غەلۋە قىلىپ كەتتى.

سۇلتان يۇنۇسخان خىرىلداپ كۈلدى:

ــ چوڭ ئەمىرزادىنى يالغۇز ئانىسىلا ئەمەس، سىلىمۇ سېغىنغانلا سەر ئەمىر؟ ھېلىمۇ كۆرمىگىلى بىر يىلدىن ئاشتى ئەمەسمۇ. بولىدۇ، چوڭ خانزادىنىڭ قېشىغا بېرىپلا ئۇنى يولغا سېلىۋېتەي.

ــ قىبلىگاھىمىز ھەممەتلىكتۇرا! ــ دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ھاياجانلانغان ھالدا.

سۇلتان يۇنۇسخان ۋەدىسىدە تۇرۇپ، مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزىنى ئەۋەتىپ بەردى.

※ ※ ※

ئەندىجانىنىڭ شەرقىي جەنۇب تەرىپىدىكى بەراكوھ تاغ ئېتەكىگە جايلاشقان ئوش شەھىرى پەرغانە ۋادىسىدا چوڭ شەھەرلەردىن ھېسابلانمىسىمۇ، سۇيىنىڭ ئەلۋەكلىكى، ھاۋاسىنىڭ ساپلى-

قى، تۇپراقنىڭ مۇنبەتلىكى، ئەتراپنى يېشىللىق ـ بوستانلىق ـ نىڭ ئۇراپ تۇرغانلىقى بىلەن باشقا شەھەرلەردىن ئالاھىدە پەرق ـ لىنىپ تۇراتتى. شەھەرنىڭ سىرتىدىكى بوستانلىقلارنى كېسىپ ئۆتىدىغان ئەندىجان دەريا سىنىڭ ئىككى تەرىپى پۇتۇنلەي باغ ياكى باغلارنىڭ ھەممىسى دەريا بويىدا ئىدى. شۇڭا ئۇشنىڭ باھار پەسـ لى تولىمۇ پەيزى، نەگىلا قارىسا لەيلى، قىزىلگۈللەر ھۇپپىدە ئېچىلىپ تۇراتتى.

ئوش ئەنە ئاشۇنداق گۈزەل مەنزىرىسى، ئاب ـ ھاۋاسى بىلەن مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنى ئۆزىگە رام قىلىۋالغان ۋە قەلبىدىكى قەشقەرگە بولغان سېغىنىش ئۇتلىرىنى خېلىلا پەسەيتكەنىدى. ئۇ كۈنلىرىنى گاھى ئۇشنىڭ باي ـ زەردارلىرى بىلەن باراۋەت قىلىپ، گاھى ئىككى ئەمىرزادىسىنى ئەگەشتۇرۇپ دەريا بويىدا سەيلە قىلىپ دېگۈدەك ئۆتكۈزەتتى، ناگان ـ ناگاندا قەشقەردىكى گۈزەل تۇمەن دەريا سى بويىدىكى سەيلىگاھلارنى، تۇمەننىڭ بويىغا جايلاشقان ئۆرۈكلۈك، ئالمىلىق، ئانارلىق، ئەنجۇرلۇك باغلارنى، ياڭاقلىق، بادامىلىقلارنى، ئاستى سالقىن، شامالىلىق كەڭرى ئۈزۈم باراڭلىرىنى ئەسلەپ قالاتتى؛ بۇنداق چاغلاردا پېشىنى قېقىپلا قەشقەرگە كەتكۈسى كېلەتتى. ئۇ ئەنە ئاشۇنداق ئەسلىمە، ئەپسۇسلۇق، نادامەت، پۇشايمانلىق خىياللار ئىلكىدە ئوشتا تۇرۇپ قېلىشىمۇ مۇمكىن ئىدى. بىراق ئۇنىڭ ئوشتىن ئەمەس، ئوشنىڭ ئەمىر ـ بەگلىرىدىن كۆڭلى سوۋۇپ قېلىۋاتاتتى. گەرچە ئۆمەر شەيخ مىرزا ئۇنىڭغا ئالاھىدە ھۆرمەت بىلدۈرۈپ، كۆڭلىنى ئىزدەپ تۇرغان بولسىمۇ، لېكىن ئوش شەھىرىنىڭ ھاكىمى مىرزا قەمـ ـرىددىن دورغا قاتارلىق بىر قىسىم يەرلىك بەگلەر ھە دېسە ئۇنىڭ پەرمانىغا بويسۇنغىلى ئۇنمايۋاتاتتى، بۇيرۇغان ھەرقانداق بىر ئىشنى يوقىلاڭ باھانە ـ سەۋەبلەر بىلەن ئاقساتاتتى. تەنە ـ تەـ ئەددىلەرگە تولغان گەپ ـ سۆز، مۇئامىلىلىرىدىن مۇھەممەد ھەيـ ـدەر مىرزىنى ياقتۇرمىغانلىقى، ئۇنىڭ ئوش ئەمىرى بولغانلىقـ ـدىن نارازى بولغانلىقى، قىزغانغانلىقى چېقىپ تۇراتتى. قەشقەر ـ

دەك كاتتا شەھەردە تۇرۇپ بىپايان ماڭلايسۆيە ۋادىسىغا ھۆكمىنى بىر قوللۇق ئۆتكۈزۈپ كۆنۈپ قالغان مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىغا ئۇلارنىڭ بۇ قىلىقى ھار كەلگەندى. دېمىسىمۇ بۇيۇك مۇغۇلىستان سەلتەنەتىدە سۇلتان يۇنۇسخاندىن كېيىن تۇرسۇن ئەلىي مەنسەپدار ھېسابلىنىدىغان مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىغا يۇقىرى تۆۋەن مەنسەپدارلارنىڭ ھەممىسى ۋاي دەيتتى، خۇشامەت قىلاتتى. ھەر كۈنى تاڭ سەھەردە ماڭلايسۆيە مەھكىمىسىنىڭ ساريىي سالامغا كەلگەن ئەمىرلەر بىلەن تولۇپ كېتەتتى، ھېچكىم سەۋەبسىز سالامغا كېچىكمەيتتى. ئەمما مۇنۇ كىچىككىنە مەنسەپدار سانىلىدىغان ئوش شەھىرىنىڭ دورغىسى بولسا ئۇنىڭ ئەمىرلىك مەرتىۋىسىگە ئىتائەت قىلمايۋاتاتتى؛ سالامغا خالىسا كېلەتتى، خالىسا كەلمەيتتى؛ ئۆزىنى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا بىلەن تەڭ تۇتاتتى. ھەر قېتىم مۇشۇلارنى ئويلىسا مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ قورسىقى كۆپەتتى، ماڭلايسۆيەنى، قەشقەرنى سېغىناتتى.

«ئوشىنىڭ ئەمىرلىكىگە مەنمۇ خۇشتار ئەمەس، ئىلاجىنىڭ يوقىدىن تۇرۇۋاتىمەن. بۇلارنى سەركەشلىك، ئاتىكارچىلىق قىلدى دەپ ئەدەپلەي دېسەم، ئۆمەر شەيخ مىرزىنى رەنجىتىپ قويۇشۇم مۇمكىن. سەگنى ئۇرساڭمۇ ئىگىسىگە باق، دەيدىغان گەپ بار ئەمەسمۇ. ئۇلار نېمىلا بولمىسۇن ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ بەگلىرى، مىرزىغا كۆرسەتكەن تۆھپىسىنى پەش قىلىشىدۇ. ئەرز قىلسام، ئۆمەر شەيخ مىرزا مېنى قورسىقى تار، ئۇششاق سۆز ئادەمكەن دەپ قېلىشىمۇ مۇمكىن. ئوشنى تاشلاپ كېتەيمۇ ـ يا؟ كەتسەم نەگە بېرىشىم مۇمكىن؟ سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرى بولغان بولسا تاشكەنتكە كەتسەممۇ بولۇۋېرەتتى...»

ئۇ ھەر قېتىم كاللىسىغا كەلگەن بۇ سوئالدىن تېڭىرقاپ قالاتتى. ئوشنى تاشلاپ سۇلتان يۇنۇسخانىنىڭ كەينىدىن تۇرپانغا بېرىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. خانىنىڭ قايتىپ كېلىشىنى ساقلاي دېسە، بۇ قورساق كۆپۈكىگە بەرداشلىق بېرەلمەيۋاتاتتى.

ئاخىرى دەردىنى ئايجامال ئاغىچىغا تۆكۈشكە مەجبۇر بول-

دى. چوڭ ئاغىچىسى مەلىكە دۆلەتنىگار خېنىم كېسەللىك سەۋەبى بىلەن قەشقەردە ۋاپات بولغاندىن بېرى ئايجامال ئاغىچا ئارقىمۇ-ئارقا ئىككى ئوغۇل تۇغۇپ بەرگەن تۆھپىسى بىلەن چوڭ ئاغىچىلىق مەرتىۋىسىگە ئېرىشكەن بولۇپ، مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ سىردىشىغا ئايلانغانىدى. مىرزا ئاتابەكرىنىڭ تۇزكورلۇقى ئۇلار-نىڭ ئەر ـ خوتۇنلۇق مېھرىگە ئانچە تەسىر يەتكۈزەلمىگەنىدى.

ـــ قەشقەرگە كېتەمدۇق ـ يا؟ ـــ دېدى ئېرىنىڭ دەردىنى ئاڭلىغان ئايجامال ئاغىچا ئويلىمىغان يەردىن.

ـــ قەشقەرگە دەمدىلا؟

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا بىرپەس ئويلىنىپ تۇرۇپ قالدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭمۇ قەشقەرگە ئوتتەك كەتكۈسى بار ئىدى. لېكىن قەشقەرگە قايسى سالاھىيەت بىلەن بارىدۇ؟ ماڭلايسۆيەنى ئالىقىنىغا ئېلىۋالغان مىرزا ئاتابەكرى ئۇنىڭغا قانداق مۇئامىلە قىلار؟

ئايجامال ئاغىچا ئۇنىڭ ئوي ـ خىياللىرىنى چالغىتىپ يەنە ئېغىز ئاچتى.

ـــ ئاتابەكرى مىرزا نېمىلا بولمىسۇن سىلىنىڭ جىيەنلىرى ھەم پەرزەنتلىرىدۇر، ھەرقانچە قارا كۆڭۈل بولۇپ كەتسىمۇ ئاتىلىق، تاغلىق ھۆرمەتلىرىگە ئىتائەت قىلار. كىم بىلىدۇ، قىلغان ۋاپاسىزلىقلىرىغا پۇشايمان يەپ ئولتۇرامدۇ تېخى.

مىرزا ئاتابەكرىنىڭ بۇنداق قىلىشىغا ئىشەنمەس بولۇپ قالغان مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ كۆڭلىنىڭ بىر يەرلىرىنى كۆچىلۇك بىر خام خىيال چۇلغۇۋالغانىدى.

ـــ ئاتابەكرى مىرزا بىلەن ئوچۇق ـ يورۇق ئولتۇرۇپ بىر قېتىممۇ مۇڭدىشىپ باقمىدىلا ھەم بۇنداق قىلىشقا پۇرسەتمۇ بولمىدى. ھازىر سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرىنىڭ پەيلى ئىنتايىن يامان. كېچىككەندىمۇ كېلەر يىلى كۇيۇ ئوغلى ئۆمەر شەيخ مىرزا بىلەن بىرلىشىپ قەشقەرگە لەشكەر تارتماي قالمايدۇ. ناۋادا ئاتابەكرى مىرزا يېڭىلىپ قالسا، خان ئالىيلىرى ئۇنى ھەرگىز ئاياپ ئولتۇرمايدۇ. سەلتەنەتكە پۇت ئېتىپ ئىسيان كۆتۈرۈش خام خىـ-

يالىدا بولغانلارغا ئىبرەت قىلىش ئۈچۈنمۇ بولسا ئۇنى دارغا ئاسماي قالمايدۇ. ناۋادا شۇنداق بولۇپ قالسا، بۇ ئىشقا سىلىمۇ ئارا تۈرالمايدىلا. بۇنداق پاجىئەنى كۆرگىنىمدىن ھازىرلا ئۆلۈپ-ئۆگەشكىنىم ياخشى. مەرھۇم جەننەتماكان ئاغىلىرى سائىز مىرزىنىڭ روھىغا يۈز كېلەلمەيمىز.

ئايجامال ئاغىچا مىشىلداپ يىغلىۋەتتى.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا بىر قارارغا كېلەلمەيۋاتاتتى، شۇڭلام ـ جىم دېمىدى.

ـــ نېمىلا بولمىسۇن ئاباباكرى مىرزىغا ياخشى ـ ياماننى چۈشەندۈرۈپ بىر قېتىم نەسىھەت قىلىش يوللىرى بار. خان ئالىيلىرى بىلەن لەشكەر تارتىپ بېرىپ ئاندىن نەسىھەت قىلمەن دېسىلە، بەلكىم نەسىھەتلىرىنى ئاڭلىغۇسى بولسىمۇ، غۇرۇرىغا ئېلىپ جەھلى قېتىشى، نەسىھەتلىرىگە قۇلاق سالماسلىقى مۇمكىن. لەشكەر ئالماي مۇشۇنداقلا بېرىپ نەسىھەت قىلساق ياخشى بولۇرمىكىن دەيمەن.

ئايجامال ئاغىچىنىڭ دەۋەتلىرى بىلەن مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ ۋۇجۇدىدا غەلىيان كۆتۈرگەن خام خىيالىلار ئاخىر غالىب كەلدى.

ـــ مەيلى، قەشقەرگە بېرىپ نەسىھەت قىلساق ـ قىلىپ بايلى. ناۋادا ئاباباكرى مىرزا گېپىمىزنى ئاڭلاپ قالسا، ئەل ـ يۇرت ياغدىن خالىي بولىدۇ. سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرىمۇ لەشكىرىي يۇرۇش ئاۋارىچىلىقىدىن خالاس بولىدۇ. ئالىيلىرىنىڭ ئالدىدا يۈزىمىز يورۇق بولىدۇ. مۇھىمى، ئاباباكرى مىرزا خانىنىڭ غەزىپىدىن قۇتۇلۇپ قالىدۇ. ئەمما ئىككى ئوغلىمىز ئەندىجاندا قالسۇن. ئۇلارنى ئۆمەرشەيخ مىرزا بىلەن مەلىكە قۇتلۇقنىگار خېنىمنىڭ ھامىيلىقىغا تاپشۇرايلى.

ـــ نېمىشقا؟

ئىككى ئوغلىنى ئەندىجاندا تاشلاپ كېتىشكە كۆزى قىيمىغان ئايجامال ئاغىچا ئىرىنىڭ بۇ قارارىدىن چۆچۈپ كەتتى.

ـــ بىرنەچچىدىن، بىزنىڭ بۇ سەپىرىمىز ئىشەنچسىز، ـــ دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا چۈشەندۈرۈپ، ـــ ئاباباەكرى مىرزە-نىڭ نىيىەت ـ ئىقبالىغا بىر نېمە دېگىلى بولمايدۇ؛ ئىككىنەنچى-دىن، ئەندىجان بىلەن قەشقەرنىڭ ئارىلىقىدا خەتەرلىك داۋانلار كۆپ، قورقۇنچلۇق مۇز تاغلىرىدىن ئۆتۈشىمىزگە، شۇنىڭغانلار-دىن دالدىلىنىشىمىزغا توغرا كېلىدۇ، ئەمىرزادىلەرنى قىينىاپ قويىمىز؛ ئۈچىنەنچىدىن، سۇلتان يۇنۇسخان ئالىلىرىدىن ئىجازەت بولمىغان ئەھۋال ئاستىدا بۇ سەپەرنى ئىختىيار قىلىۋاتىمىز، ئىككى ئەمىرزادىنى ئېلىپ ئائىلە بويىچە قەشقەرگە كېتىدىغان بولساق، خان ئالىلىرى خەۋەر تاپسا، بىزنى ئىسيانكار ئۇغلىنى پاناھ تارتىپ بىراقلا كەتكەن ئوخشايدۇ دەپ خاتا چۈشىنىپ قالىدۇ. ناۋادا ئاباباەكرى مىرزىغا نەسىھەت ئاڭلىتالماي قايتىپ كەل-سەكمۇ بۇ ئىشنى خان ئالىلىرىغا چۈشەندۈرمىكىمىز تەسكە توختايدۇ. شۇڭا، ئەمىرزادىلەرنى قويۇپ كەتكىنىمىز ياخشى.

ئايجامال ئاغىچا كۆڭلىدە نارازى بولسىمۇ، لام ـ جىم دېيەل-مىدى.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئەندىجانغا بېرىپ ئۆمەر شەيخ مىر-زىغا مۇددىئاسىنى تەپسىلىي چۈشەندۈردى ۋە ئۇنىڭدىن ئىككى ئوغلى ـــ مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزا بىلەن سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىپ قويۇشىنى ئۆتۈندى.

ـــ سەر ئەمىر جانابلىرىنىڭ مەقسەت ـ مۇددىئاسى تولۇق ئايان بولدى، ـــ دېدى ئۆمەر شەيخ مىرزا رازىمەنلىك بىلەن، ـــ ناۋادا ئاباباەكرى مىرزا نەسىھەتلىرىنى ئاڭلاپ، قىلمىشىغا پۇشايمان قىلىپ، ئىسيانىدىن يالتايسا، بۇمۇ سىلىنىڭ سەلتەنەتكە كۆرسەتكەن كاتتا تۆھپىلىرى بولۇپ قالىدۇ. ئول ئىككى ئەمىرزادەمدىن خاتىرجەم بولسىلا، سىلىنىڭ جىگەر پارىلىرى مېنىڭ يۈرەك پارەمدۇر. ئۇلارنى ئۆز پەرزەنتىمدەك كۆرىمەن، يوقلۇقلىرىنى بىلىندۈرمەيمەن. قېيىنئاتام سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرى كېلىپ قالسا مۇددىئالىرىنى تەپسىلىي چۈشەندۈرۈپ قويە-

مەن.

ـــ ئەمسە ئاللاھقا ئامانەت، كۆرۈشكىچە ئامان بولسىلا.

※ ※ ※

مۇشەققەتلىك يول جاپاسىنى تارتىپ، زور ئارزۇ ـ ئۈمىد بىلەن قەشقەرگە يېتىپ كەلگەن مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا بىلەن ئايجامال ئاغىچىنى كۈتۈپ تۇرغىنى ھۆرمەت ـ ئېھتىرام ئەمەس، قاراڭغۇ زىندان بولدى. ھەئە، ئۇلارنىڭ مىرزا ئاباباكرىگە باغلىغان ئارزۇ ـ ئارمانلىرى قەشقەر شەھىرىنىڭ بوسۇغىسىدىن ئاتلاپلا پۈتۈنلەي بەربات بولدى.

مىرزا ئاباباكرى تاغىسى ھەم ئۆگەي دادىسى بىلەن ئانىسىنىڭ ئىستىقبالىغا چىقىش ئۈياقتا تۇرسۇن، ئۇلارنى سەركەردىلىرىنى بۈيرۇپ ئۇدۇل زىندانغا سالغۇزدى. مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭلا ئەمەس، ئانىسى ئايجامال ئاغىچىنىڭ بىر قېتىم دىدارلىشىۋېلىش تەلىپىنىمۇ رەھىمسىزلىك بىلەن رەت قىلدى.

ئۇلار زىنداندا ئاشۇ تەرزدە بىر ياز، بىر قىش ياتتى، مىرزا ئاباباكرىگە نەسىھەت قىلىش ئەمەس، ھاياتىدىنمۇ ئۈمىد ئۈزۈشتى.

ـــ ياق، بۇنداقلا ئۆلۈپ كەتسەك بولمايدۇ. ئول قارغىش تەگكۈر بىلەن كۆرۈشۈپ ئىككى ئېغىز گەپ قىلىۋالماي قويمايمەن.

كۈنبويى تامغا قارىغىنچە ئىچىنى تىڭشاپ ئولتۇرىدىغان بولۇپ قالغان مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئايجامال ئاغىچىنىڭ بۇ گەپلىرىنى ئاڭلىمىغاندەك پەرۋاسىز ئولتۇراتتى.

ـــ ماڭا قەغەز ـ قەلەم ئەكېلىپ بېرىش، ئاباباكرى مىرزىغا خەت يازىمەن.

زىندان بېگى مىرزا ئاباباكرىنىڭ كۈندە نەچچە خىل ئۆزگىرىپ تۇرىدىغان خۇي ـ پەيلىنى ئوبدان بىلەتتى. شۇڭا، ئايجامال

ئاغىچىنى رەنجىتىپ قويۇپ، مىرزا ئاباباەكىرىدىن دەشنام يەپ قېـ
لىشتىن قورقتى ـ دە، قەغەز ـ قەلەم ئەكەلدۈرۈپ بەردى.

«زىنداندا يېتىپ تارتقان مۇشەققەتلىرىم سىلىگە ھەرگىز قارغىش بولۇپ قالمىغاي ئوغلۇم. سىلىنى سېغىنىپ قەشقەرگە كەلگىنىم راست. ئارزۇيۇم ـــ دىدارلىرىغا بىر قېتىم قېنىشۇلىش ئىدى. بىر يىلدىن بېرى زىنداندا يېتىپ بۇ ئارمىنىم نەپرەتكە ئايلىنىپ كەتتى. شۇنداقتىمۇ سىلىنى قارغىغىم كەلمىدى. ئانا قارغىشى ئوق، دەيدىكەن، قارغىشىم تۇتۇپ قالمىسۇن دېدىم. سىلىنى توققۇز ئاي ـ توققۇز كۈن قورسقىمدا كۆتۈرگىنىمگە، ئاچچىق تولغاق ئازابى يەپ، مالىڭ ئۆلۈپ ـ بىر تىرلىپ تۇغقىنىمغا، ھالال سۈتۈمنى بېرىش ئۈچۈن ئاغرىلىرىغا ئەمچەك سالغىنىمغا مالىڭ مىراتە رازىمەن.

لېكىن تاغلىرى ھەم ئۆگەي ئاتىلىرى بولمىش مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئۆمۈرلۈك ھالال جۈپتىم، كۈيۈيىمىدۇر. ئۇنىڭ نىكاھىغا ئۆتكەن كۈنۈمدىن باشلاپ بىر ئۆمۈر خىزمىتىنى قىلىشقا ئەھدى قىلغانمەن. ئەر كىشى دېگەن خاتۇن كىشىنىڭ بېرىم خۇداسىدۇر. بىراق زىنداىلىرىدا ياتقان بۇ بىر يىلدىن بېرى ئۇنىڭ خىزمىتىنى قىلالمىدىم. ئۆز قولۇم بىلەن ناشتىلىق تەييارلاپ، تاھارتىگە سۇ ئىستىپ بېرەلمىدىم. قىسقىسى، خاتۇنلۇق بۇرچۇمنى ئادا قىلالمىدىم. بول گۇناھىم ئۇچۇن مەھشەرگاھتا مۇنكىر ـ نەكىرلەرنىڭ سورىقىغا ئۇچراپ قالسام ئازابقا بەرداشلىق بېرەلمەي، گۇناھىنى سىلىگە ئارتىپ قويۇشۇمدىن قاتتىق ۋايىم يەيمەن.

بىزنىڭ قەشقەرگە قەدەم كەلتۈرۈشىمىزدىكى يەنە بىر مۇددىئايىمىز سىلىگە نەسىھەت قىلىش ئىدى، نىيىتىمىز دىن پۇتۇنلەي ياندۇق.

تەلىپىم شۇلكى، ئانلىق ھۆرمىتىمنى نەزەردە تۇـ

تۇپ، بىزنى زىندانلىرىدىن ئازاد قىلىپ ئەندىجانغا يولغا سېلىپ قويسىلا. بول هەممەتلىرى ئۇچۇن ئۇ دۇنيا ــ بۇ دۇنيا رازى بولۇپ كېتەتتىم.

بەختلىرىگە كېچە ــ كۈندۈز دۇئاگۇيلۇق قىلىپ تۇر. غۇچى ئانىلىرى ئايجامال ئاغىچىدىن دەپ بىلۇرلا.»

مىرزا ئاباباكرى ئانىسىنىڭ خېتىدىن تەسىرلەندىمۇ ياكى باشقا سەۋەبتىنمۇ ئەيتاۋۇر، ئەمىرلىرىگە ئۇلارنى زىنداندىن چىقىرىپ، ئەندىجانغا يولغا سېلىپ قويۇشنى بۇيرۇدى، ئانىسى بىلەن يۈزتۇرانە كۆرۈشمىدى، ئەمما سارايىنىڭ مۇنارىغا چىقىپ، ئانىسىنى يىراقتىن كۆرۈۋالدى، ئىختىيارسىز ئۆكسۈپ ــ ئۆكسۈپ يىغلىۋەتتى.

※ ※ ※

ئەندىجانغا ساق ــ سالامەت قايتىپ كېلىۋالغان مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا سۇلتان يۇنۇسخانىنىڭ ئۆتكەن يىلى تۇرپانغا بارغاندىن كېيىن ئاغرىپ ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالغانلىقى ئۇچۇن تېخىچىلا تاشكەنتكە قايتىپ كېلەلمىگەنلىكىدىن خەۋەر تاپتى.

ــ تەكەببۇر، ۋاپاسىز ئادەملەر نەسىھەتكە قۇلاق سالمايدۇ، ــ دېدى ئۆمەر شەيخ مىرزا مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ سەرگۈزەشتىلىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن تەسەللى بېرىپ، ــ ئۇنداق ئادەملەر رەنجىشكىمۇ لايىق ئەمەستۇر. ئاباباكرى مىرزا سىلىدەك ئاتا يولۇق تاغىسىنىڭ، قورساق كۆتۈرۈپ تۇغۇپ ئاق سۈت بەرگەن ئانىسىنىڭ نەسىھەتلىرىنى ئاڭلاش تۇگۇل، دىدارلىشىشتىنمۇ ئۆزىنى ئەپقاچقان بولسا، ئاخىر بىر كۈنى بۇ تەكەببۇرلۇقىنىڭ جازاسىنى تارتىدۇ. ئاللاھ خالىسا بىر كۈنى ئۇنىڭ ئالدىلىرىغا كېلىپ ئاياغلىرىنى قۇچاقلاپ گۇناھىنى تىلىگىنىنى كۆرۈلا تېخى.

ــ ئېيتقانلىرى كەلگەي ئىلاھىم.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ ئۇزاقراق مۇڭدىشقۇسى، دەردىنى تۆكۈپ قورساق كۆپۈكىنى بوشىتىۋالغۇسى بار ئىدى. بىراق ئۆمەر شەيخ مىرزا ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنغىنىچە بېشىنى تۆۋەن سالدى.

ــ جانابلىرىنىڭ بىرەر دىلخەستىلىكى بارمۇ قانداق؟ ــ سورىدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ كەيپىياتىنىڭ تازا جايىدا ئەمەسلىكىنى ھېس قىلىپ.

ــ جانابلىرىدىن نېمىنى يوشۇراي، يەنە شۇ تاشكەنتنىڭ خاپىچىلىقى بولمامدۇ. ئاغام تاشكەنتنى تارتىۋېلىش ئۈچۈن يەنە ھازىرلىق كۆرۈۋېتىپتۇ. ئايغاقچىلارنىڭ يەتكۈزگەن مەلۇماتىدىن قارىغاندا، پات يېقىندا لەشكەر تارتىپ كەلگۈدەك.

ــ سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرىغا تاشكەنتنى پىشكەش قىلىپ بەرگەنلىرىدىن بېرى سۇلتان ئەھمەد مىرزا ئالىيلىرى بۇ پەيلىدىن يانغاندەك قىلىۋىدى. ئەجەبا...

ــ شۇنى دېسىلە. دەسلىپىدىغۇ تاشكەنتنى مەندىن تالاشتى. ئەمدى بۇ پەيلىدىن تەلتۆكۈس يانار دەپ ئويلىۋىدىم. سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرى ئاغا ـ ئىنى ھەر ئىككىلىمىزگە قېيىنئاتا ئەمەسمۇ. قېيىنئاتىسىدىن شەھەر تالاشتى دېگەن قانداق گەپ؟ بىر يىلدىن ئارتۇق ۋاقىتتىن بېرى قېيىنئاتام تۇرپاندا تۇرۇۋاتقاچقا، ئەمدى تاشكەنتكە كەلمەيدۇ دەپ ئويلىغان چېغى.

ــ خان ئالىيلىرى بۇنىڭدىن خەۋەر تاپتىمۇ؟

ــ خەۋەر ئەۋەتتىم، ئاغلاقچى بەگ تېخى يولدىغۇ دەيمەن، يەنە بىرەر ـ ئىككى ھەپتىدە دەرگاھىغا بارالارمىكىن.

ــ ئالىيلىرى ھازىر تۇرپاندىمىكىن؟

ــ سالامەتلىكى بىرئاز ياخشىلانغاندىن كېيىن سايرامغا قەدەم كەلتۈرگەن چېغى، ــ ئۆمەر شەيخ مىرزا بىرنەچچە دەقىقە تۇرۇۋالغاندىن كېيىن قوشۇپ قويدى، ــ خان ئالىيلىرى ئاغامدىن بۇرۇنراق تاشكەنتكە يېتىپ كەلسە ياخشى بولاتتى.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئەھۋالنىڭ خېلىلا ئېغىرلىقىنى

مۆلچەرلىدى. ناۋادا سۇلتان يۇنۇسخان ۋاقتىدا تاشكەنتكە يېتىپ كېلەلمىسە، ئاغا ـ ئىنىلەر ئوتتۇرىسىدا بىر مەيدان ئۇرۇش باشلىنىپ، پەرغانە ۋادىسىنىڭ قانغا بويىلىش ئېھتىمالى بار ئىدى. بۇنىڭ ئالدىنى پەقەت سۇلتان يۇنۇسخانلا ئالالايتتى.

«خان ئالىيلىرى يېتىپ كەلگۈچە بىر ئىش قىلغاچ تۇرساق بولاتتى...»

تۇيۇقسىز ئۇنىڭ كاللىسىدىن لىپ قىلىپ بىر خىيال كەچتى.

ـــ خان ئالىيلىرىنىڭ خاس ئەلچىسى بولۇپ سۇلتان ئەھمەد مىرزا ئالىيلىرىنىڭ ئالدىغا بېرىپ باقسام قانداق بولۇر؟

ـــ ئۇنۇمى بولۇرمۇ؟ ـــ ئىشەنچسىزلىك بىلەن سورىدى ئۆمەر شەيخ مىرزا.

ـــ مېنىڭچە سۇلتان ئەھمەد مىرزا ئالىيلىرىغا بۇ تەرەپنىڭ ئەھۋالى قاراڭغۇ. ئۇنىڭ دەرگاھىغا خان ئەلچىسى بولۇپ بارسام گۇمانلانماسلىقى مۇمكىن. ھېچ بولمىسا نەسىھەتمەنى ئاڭلىتالمىسامۇ، تاشكەنتكە قىلىدىغان لەشكىرىي يۈرۈشنى بىرنەچچە ۋاق كېچىكتۈرگىلى بولۇر. ئۇنىڭغىچە خان ئالىيلىرىمۇ كېلىپ قالۇر.

ئۆمەر شەيخ مىرزا بىرپەس ئويلىنىۋېلىپ ئېغىز ئاچتى:

ـــ مەيلى، بۇمۇ بولىدىغان چارىكەن، ئۇرۇنۇپ كۆرەيلى، ـــ دېدى ئۇ بىرئاز ئۇمىدلىنىپ، ـــ جانابلىرى سەمەرقەنتكە بارغاندىن كېيىن ئاغامغا نەسىھەت قىلغاچ، ئىمكان بار خوجا ناسىرىدىن ئەبەيدۇللا ئەھرار ئىشان ھەزرەتلىرى بىلەن دىدار ـ مۇلاقاتتا بولۇشنىڭ ئېپىنى قىلىپ، ئول ئىشان ھەزرەتنى نىيەت ـ مۇددىئايىمىزدىن خەۋەرلەندۇرسىلە. ئاغام ئول ئىشان ھەزرەتنىڭ ئىخلاسمەن مۇرىتى. ناۋادا ئىشان ھەزرەتلىرى نەسىھەت قىلسا، ئاغام گېپىنى ھەرگىز يىرالمايدۇ.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئەندىجاندا تۇزۇك ئارام ئالمايلا دەرھال سەمەرقەنتكە قاراپ يول ئالدى.

※ ※ ※

سەمەرقەنت.

بېشىدىكى قارەك ئاپئاق سەللە، ئۇچى كىندىكىگىچە چۈشۈپ تۇرغان ئاپئاق ساقال، ئۇچىسىدىكى ئاپئاق خەسە يەكتەك بىلەن خەسە تامبال ھەزرىتى ناسىرىددىن خوجا ئەبەيدۇللا ئىشاننى گويا ئاپئاق نۇرغا ئورىلىپ تۇرغاندەك پەرىشتە سىياق كۆرسىتەتتى. ياشىنىپ قالغىنىغا قارىماي ئىككى مەڭزى چىلاندەك قىزىل، چوڭ ـ چوڭ كۆزلىرى ئۆتكۈر ئىدى.

پۈتكۈل ماۋەرائۇننەھر ۋادىسىدىكى سان ـ ساناقسىز مۇرىت-لىرىنىڭ نەزەرىدە «تەڭرىنىڭ دوستى» دەپ تەرىپلىنىدىغان خوجا ئەبەيدۇللا ئىشان ھەشەم ـ دەرەمدىن خالىي، ئاددىي ـ ساددا يا-شايتتى. ئۇنىڭ تىلى بويىچە «غەيبخانا» دەپ ئاتىلىدىغان، سە-مەرقەنت شەھىرىنىڭ تەسكەي تەرىپىدىكى ھاۋالىق سەھراغا جايلاشقان، ئەتراپى سوقما تام بىلەن قورشالغان ئىشان قەسىر-نىڭ ئاددىي ۋاداكىلىك غورۇ[1]سى كەچە ـ كۈندۈز داغدام ئوچۇق تۇراتتى. قەسىر دەرۋازىسىدىن بىرەر چاقىرىم يىراقلىقتا بەش يۈز نەپەر نۆكەر ئاتلىرىدىن چۈشۈپ قەسىر تەرەپكە ھۆرمەت بىلەن قاراپ تۇرۇشاتتى. بۇلار ماۋەرائۇننەھر ھۆكۈمدارى سۇلتان ئەھ-مەد مىرزىنىڭ خاس نۆكەرلىرى ئىدى. بۇگۈن سۇلتان ئەھمەد مىرزا تاشكەنتكە قىلىدىغان لەشكىرىي يۇرۇشتىن ئاۋۋال ئىشان پىر بۇزرۇكىدىن دۇئا ئېلىش ئۈچۈن بۇ يەرگە چىققانىدى.

ئادەم بىلىدەك چوڭلۇقتىكى تۆت تۇۋرۇكلۇك، تام ـ تورۇس-لىرى ھەشەمەتلىك بېزەلگەن خانىقانىڭ تۆرىدىكى مېھرابتا خوجا ئەبەيدۇللا ئىشان ئالدىدا يۈكۈنۈپ ئولتۇرغان مۇرتىلىرىغا ۋەز ئېيتىۋاتاتتى. بېشىنى تۆۋەن سېلىشىپ ئىخلاس بىلەن ۋەز ئاڭلاۋاتقان مۇرتىلارنىڭ ئالدىنقى رېتىدە سۇلتان ئەھمەد مىرزا

① غورۇ ـــ شادىلىق دەرۋازا.

يۈكۈنگەن پېتى قىمىر قىلماي ئولتۇراتتى. تۇرقىدىن ئىشان پىرنىڭ ھەر بىر ئېغىز سۆزلىرىنى كۆڭۈل قويۇپ ئاڭلاۋاتقانلىقى چىقىپ تۇراتتى.

ـــ ... خوش، ـــ دەپ بىرئاز دېمىنى ئېلىۋالغاندىن كېيىن ۋەز ئېيتىشنى داۋاملاشتۇردى ئىشان ئاۋازىغا تېخىمۇ ۋەزمىن تۈس بېرىپ، ـــ تەرىقەتنىڭ سۇننىتى نەچچە دەپ سورالسا، ئالتە دەپ جاۋاب بەرگەيلەر. يەنى: بىرىنچى، ۋاقتىنى جامائەت بىلەن بىللە ئۆتكۈزمەك؛ ئىككىنچى، سەھەر ۋە شام پەيتلىرىدە خاتىرجەم بولماق؛ ئۈچىنچى، دائىم پاك يۈرمەك، يەنى بىتاھارەت يەردەسسىمەسلىك؛ تۆتىنچى، كۆڭۈلنى ئاسراشنى بىلىش؛ بەشىنچى، زىكىر ـ تەكبىرنى بەجا كەلتۈرمەك؛ ئالتىنچى، پىرلار ۋە ئاباـ ئەجدادلارنى ھەر دائىم ياد ئېتىپ تۇرماق. مەگەر تەرىقەتنىڭ مۇستەھەبى، يەنى مەقبۇل ۋە مەقبۇل ئۇدۇملىرى نەچچە دەپ سورالسا، بۇنىڭغىمۇ ئالتە دەپ جاۋاب بەرگۈلۈك. يەنى: بىرىنچى، كىشىلەرگە ئوچۇق چىراي مۇئامىلە قىلىش؛ ئىككىنچى، تاتلىق يالغۇز يېمەسلىك؛ ئۈچىنچى، قانچىلىك ئېغىر ۋە ئازابلىق بولمىسۇن، چىرايىنى پۈرۈشتۈرمەي ئولتۇرۇش؛ تۆتىنچى، ھەممىگە باراۋەر خەير ـ ئېھسان كۆرسىتىش؛ بەشىنچى، ھەممە يەردە ھۆرمەت ـ ئېھتىرامنى ساقلاش؛ ئالتىنچى، ئۆزىنىڭ ۋە پىر ـ ئۇستازلىرىنىڭ نومۇسىنى ساقلاش... مەگەرىكى، تەرىقەتنىڭ نەھىيىسى، يەنى مەنئى قىلىنغان ئىشلىرى قايسى دەپ سورالسا، يەنلا ئالتە دەپ جاۋاب بەرگەيلەر. يەنى: بىرىنچى، نەپسى ـ ھەۋەسلەرنى تەرك ئېتىش؛ ئىككىنچى، مال ـ دۇنيانى تەرك ئېتىش؛ ئۈچىنچى، يالغاننى تەرك ئېتىش؛ تۆتىنچى، زىنانى تەرك ئېتىش؛ بەشىنچى رىشۋەت[1] نى تەرك ئېتىش؛ ئالتىنچى، خىيانەتنى تەرك ئېتىش....

شۇنچە يوغان خانىقادا ئىشانىڭ ھەم سۆرلۈك، ھەم يېقىملىق ئاۋازىدىن باشقا تىۋىش ئاڭلانمايتتى. مۆرىتلار باشلىرىنى

① رىشۋەت ـــ پارا.

تېخىمۇ بەك ئەگكىنىچە قاتتىقراق نەپەس ئېلىشتىنمۇ ھېيىقىپ تىمتاس ئولتۇرۇشاتتى. ھەر بىر تىنىقىدىن گۈپۈلدەپ شاراب پۇ-رىقى كېلىپ تۇرغان سۇلتان ئەھمەد مىرزا يۈكۈنگەن پېتى قى-مىر قىلمايتتى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ پۇتلىرى ئېغىر گەۋدىسىنى كۆ-تۈرەلمەي ئۇيۇشۇپ كەتكەنىدى. ئاللىقانداق بىر قاتتىق، ئۇچلۇق نەرسە تىزىغا پاتقان بولۇپ، كۆيۈشۈپ ئاغرىۋاتاتتى. ئەما ئىشان پىرنىڭ ئالدىدا ئەدەپ، ساقلاپ ئولتۇرۇش ئۈچۈن تىزىنى يۆتە-كەشكىمۇ جۈرئەت قىلالمايۋاتاتتى. بىراق ئىشاننىڭ ئۈزۈندىن ـ ئۈزۈنغا سوزۇلغان ۋەزلىرى ئاخىرلىشىدىغاندەك ئەمەس ئىدى.

ـــ ... مەگەرىكى شەرىئەت، تەرىقەت ۋە ھەقىقەت ئارىسىدا قانداق پەرق بار دەپ سورالسا، بۇلارنىڭ ھەر ئۈچىلىسى ئۆزئارا باغلىنىشلىق دەپ جاۋاب بەرگەيلەر. چۈنكى، شەرىئەت ئېنىق بىلگەن نەرسىلەر نىشان ۋە ھۆرمەتتۇر. تەرىقەت ئىزدىنىدىغان نەرسىلەر ئىنتىلىش، بايان ۋە خىزمەتتۇر. ھەقىقەت بولسا كۆرەش ئارقىلىق ئېرىشىلگەن ئايان ـ ھېكمەتتۇر. مەگەر بۇلارنىڭ ھەر بىرسىنىڭ سەمەرىسى نېمە دەپ سورالسا، شۇنداق جاۋاب بەرگەي-لەركىم: شەرىئەتنىڭ سەمەرىسى ئەھدىگە ۋاپا قىلىش، تەرىقەتنىڭ سەمەرىسى پېقىر، يەنى ئۆزىدىن ۋاز كېچىش؛ ھەقىقەتنىڭ سەمە-رىسى بولسا بەقادۇر، يەنى ساختىلىقتىن ئۇمىد ئۈزۈپ، ھەق سۆيگەن ئىشلارغا باغلىنىش. ئىككى ئالەم رىزالىقىنى ئىزدەپ ھەق جامالىنى سېغىنغان ھەر بىر مۇرىت ئۈچۈن تەرىقەتنىڭ ئاب-رۇيىنى قوغدىمىقى ۋاجىپتۇر. بۇ دەرۋىشلەر ئالدىغا قۇرۇق قول بارماسلىق، ھەمىشە تاھارەتلىك، پاك بولۇش بىلەن ئۆز ماقامىغا يەتكەيلەر...

ھە، خوجا ئەبەيدۇللا ئىشاننىڭ ۋەز ـ تەبلىغى ئىككى ئاش پىشىم ۋاقىت داۋاملىشىپ ئاخىرلاشتى. ئىشان ۋەزدىن كېيىن قول كۆتۈرۈپ مۇرىتلىرىغا دۇئا قىلدى. دۇئادىن كېيىن مۇرىتلار يەڭگىل بىر نەپەس ئېلىپ، ئۇيۇشۇپ كەتكەن پۇتلىرىنى ھەركەت-

لەندۇرۇپ ئازادە ئولتۇرۇشتى. سۇلتان ئەھمەد مىرزىمۇ كاسسىنى ئاستا كىگىزگە قويدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ پۇتلىرى قولىشىپ كەتكەندى. ئۇ ئاستا سىيپاشتۇرۇپ بايا تىزىغا پاتقان بەرسىنى ئىزدەشتۇردى. ئەسلىدە كىملەردۇر غاجىلاپ تاشلىۋەتكەن بىر پارچە سۆڭەك كىگىزنىڭ ئارىسىغا كىرىۋالغان بولۇپ، ئۇچلۇق تەرىپى ئۇنىڭ تىزىغا پاتقاندى.

ئەمدىلا قىرىق ياشنىڭ قارىسىنى ئالاي دەپ قالغان سۇلتان ئەھمەد مىرزا ئىچكۈزۈلىققا بەكمۇ ھېرىسمەن ئىدى. ئاغىزى شارابقا تېگىپ قالسا كېچىنى كۇندۇزگە ئۇلىمىغچە توختىمايتتى ھەمدە يىگىرمە ـ ئوتتۇز كۇن ئۇدا شاراب ئىچىپ غەرق مەست يۇرەتتى. ئىچىمگەن ۋاقىتلىرىدا جاينامازدىن قوپماي يىگىرمە ـ ئوتتۇز كۇنلەپ ئىبادەت قىلاتتى. خوجا ئەبەيدۇللا ئىشان تالاي قېتىملاپ نەسىھەت قىلىپمۇ ئۇنى شارابىبازلىقتىن توسۇيالمىغانىدى. بۇگۇنمۇ سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ بەزمە سورۇنىدىن قوپۇپلا غېرىبخانىسىغا كەلگەنلىكىنى، تىنىقىدىن گۇپۇلدەپ تاراۋاتقان شاراب ھىدىنى ھېس قىلغان ئىشان ھەزرەت بۇ كاتتا ھۆكۇمدارغا ئانچە ئىلتىپات كۆرسەتمەسلىك بىلەن نارازىلىقىنى ئىپادىلىدى، ئايرىم ئەھۋال سورىمىدى، بەرگەن سالامىنى سوغۇقلا ئىلىك ئالدى. ئىشان پىرىنىڭ شاراب ئىچكەنلىكىنى بىلىۋېلىپ نەسىھەت قىلىشىدىن، ئەيىبلىشىدىن ئەنسىرەپ تۇرغان سۇلتان ئەھمەد مىرزا سەمەرقەنتتىكى ئوردىسىغا قايتىشقا ئالدىراپ قالغاندى. ھەئە، شۇ تاپتا تاشكەنتكە يۇرۇش ئۇچۇن تەق بولۇپ تۇرغان نەچچە تۇمەن لەشكەر ئۇنىڭ پەرمانىنى كۇتۇپ تۇراتتى. سەمەرقەنت ئەتراپىدىكى يېقىنراق بىر سەھراغا ئوۋغا چىقسىمۇ ئىشان پىرى بىلەن دىدارلىشىۋېلىپ ئاندىن يولغا چىقىشنى ئادەت قىلغان سۇلتان ئەھمەد مىرزا ئاشۇ ئادىتى بويىچە ئىشان قەسىرىگە ئالدىراپ كەلگەنىدى. ئۇ پىر بۇزرۇكنىڭ تاشكەنت يۇرۇشىگە ئىجازەت بەرمەيدىغانلىقىنى ئوبدان بىلەتتى. چۇنكى، خوجا ئەبەي

دۇللا ئىشان بۇ ئاكا ـ ئۇكا سۇلتانلار ئوتتۇرىسىدا جەڭگى ـ جەدەل بولۇشىنى پەقەتلا قوللىمايتتى. شۇڭا ئىشانغا بۇ قېتىمقى مۇددىئاسى توغرۇلۇق ئېغىز ئاچمىدى. باشقا ۋاقىت بولغان بولسا ئىشان بۇ كاتتا ھۆكۈمدارنى ھويلىسىدىكى يوغان داشتا قاينىاپ پىشاي دەپ قالغان شىلاندىن بىر قاچا ئىچكۈزمەي ھەرگىز يولغا سالمىغان بولاتتى. ئەمما سۇلتان ئەھمەدخانىڭ گۈپۈلدەپ شاراب پۇراپ كەلگىنىنى كۆرۈپ قايتىپ كېتىش تەلىپىگە تەكەللۇپسىزلا ئىجازەت بەردى ۋە ئارقىسىدىن ئۇزىتىپمۇ چىقمىدى.

ـــ يارانقان قۇدرەت ئىگىسى ھەر بەندىسىنىڭ دىلىغا ئۆزى ئىنساب، تەۋپىق سالغاي، ـــ دېدى ئىشان سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ ئارقىسىدىن قارىغىنىچە.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئۆتەڭ ـ قونالغۇلاردا ئات ئالماشتۇرۇپ، توختىماي يول يۈرۈپ سەمەرقەنتكە يېتىپ كەلگەندە، سۇلتان ئەھمەد مىرزا سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنى باشلاپ سەمەرقەنتتىن ئاللىقاچان چىقىپ بولغانىدى.

«شۇنچە ئالدىراپ مېڭىپمۇ كېچىكىپ قاپتىمەن. تېز يېتىپ بارىمەن دەپ ئۇدۇل، چىغىر يوللارنى تاللاپ مېڭىپ سۇلتان ئەھمەد مىرزا بىلەن يولدا ئۇچرىشىشمۇ نېسىپ بولماپتۇ. ئەمدى خوجا ئەبەيدۇللا ئىشان ھەزرەتنىڭ دەرگاھىنى تاۋاپ قىلماي ئامال يوقتەك قىلىدۇ. بەلكىم ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ دېگەنلىرى راستتۇر. ئول ئىشان ھەزرەت بۇ ياغىنىڭ ئالدىنى ئالالىسا ئەجەب ئەمەس...»

ئۇ سەمەرقەنتتە سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ ھامىيلىقىدا ياشاۋاتقان ئۆگەي ئوغلى ئۆمەر مىرزا بىلەن كۆرۈشۈش خىيالىنى بىر چەتكە قايرىپ قويۇپ دەرھال شەھەر سىرتىدىكى ئىشان قەسىرىگە قاراپ ئات سالدى.

ئۇيغۇر كىتاب توربېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى تورىيسى
www.uyghurkitap.com

مىلادىيە 1485 ـ يىلى، ياز.

ئوچ تەرەپتىن ھەيۋەت بىلەن كېلىۋاتقان زور قوشۇننىڭ ئا-ۋىسىدا قالغان تاشكەنت شەھىرىنى ۋەھىمە باسقانىدى. ئورۇش ما-ھارىسىدا ئۇلۇغ ئەسكىرىمىزنىڭ ئۆلۈمىدىن ئەنسىرەپ خوتۇن ـ بالىلىرىنى ئېلىپ تەرەپ-تەرەپكە قېچىشقا باشلىغان ئولاغلىق ياكى پىيادە كىشىلەر ماڭدامدا بىر كۆزگە چېلىقاتتى. ئولارنىڭ تاشكەنت شەھىرىنى تاشلاپ كېتىشكە قىيمىغان تۇرقى بەكمۇ غەمكىن، بىچارە ئىدى.

ھەئە، سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ تاشكەنتنى تارتىۋېلىش ئۇچۇن ساناقسىز لەشكەر باشلاپ كېلىۋاتقانلىقىدىن خەۋەر تاپقان سۇلتان يۇنۇسخان سايرامدىن چوڭ خانزادىسى مەھمۇدخاننى ئون بەش مىڭ لەشكەر بىلەن تاشكەنتنى قوغداشقا ئالدىن ماڭغۇزغانىدى. ئۆمەر شەيخ مىرزىمۇ ئاكىسىنىڭ ئالدىنى توسۇش ئۇچۇن ئەندىجاندىن يىگىرمە مىڭ لەشكەر بىلەن يولغا چىقىقانىدى. تاشكەنتكە يېقىنلىشىۋاتقان ئوچ قوشۇننىڭ ئوتتۇرىسىدا يۇز بېرىش ئېھتىمالى بولغان جەڭ قاش بىلەن كىرپىكنىڭ ئارىلىقىدا قالغانىدى.

دادىسى ئەبۇسەئىد مىرزا ۋاپاتىدىن كېيىن سەمەرقەنت تەختىدە ئولتۇرغان سۇلتان ئەھمەد مىرزىغا ئىتتىپاقدىشى سۇلتان ھۇسەيىن بايقارانىڭ ھىرات تەختىدە ئولتۇرۇپ خۇراسانىنى مۇستەقىل قىلىۋېلىشى خىيالىغا كەلگەنىدى. گەرچە ئۇ خۇراسانىنى قايتۇرۇۋېلىپ ماۋەرائۇننەھىر سەلتەنىتىنىڭ شانۇ شەۋكىتىنى قايتىدىن ئەسلىگە كەلتۇرۇشنى شۇنچىلىك ئارمان قىلغان بولسىمۇ، لېكىن يادىكار مۇھەممەد مىرزىنى ئۆلتۈرۈپ تەختتە

ئولتۇرۇشقا مۇۋاپىق بولغان سۇلتان ھۈسەين بايقارا ھىراتنىڭ ئەمىر تۆمۈر، شاھرۇخخان قاتارلىق كاتتا ھۆكۈمدارلار دەۋرىدىكى شانۇ شەۋكىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئۈچۈن بىر قاتار ئۇنۇملۇك تەدبىرلەرنى قوللىنىپ خۇراسان ۋادىسىدىكى ئەمىر ـ بەگلەردىن تارتىپ ئاددىي ئاۋامغىچە بىردەك قوللىشىغا ئېرىشىپ بىردىنلا كۈچىيىپ كەتكەنىدى. شۇڭا ئۇ ھە دېگەندە ھىراتقا لەشكەر تارتىشقا قارىلىق قىلالمىدى ۋە ئىلاجسىز سۇلتان ھۈسەين بايقارا سەلتەنىتىنى ئېتىراپ قىلىپ دەردىنى ئىچىگە يۇتۇشقا مەجبۇر بولدى. شۇنداقتىمۇ بىپايان ئىككى دەريا ۋادىسى ـــ ماۋەراۋۇننەھر سەلتەنىتى ئۇنىڭ ئىلكىدە ئىدى. پەرغانە ئەمىرى بولغان ئىنىسى ئۆمەر شەيخ مىرزىدىن تارتىپ بەدەخشان ـ قۇندۇز ۋادىسىنىڭ ئەمىرى بولۇپ تۇرغان ئىنىسى سۇلتان مەھمۇد مىرزىغىچە ئۇنىڭ سەلتەنەتىگە ئىتائەت قىلاتتى، ئۇنى چوڭ خان دەپ ئېتىراپ قىلغانىدى. ئۇ ئىككى ئىنىسى بىلەن لەشكىرىي كۈچىنى بىرلەشتۈرۈپ سۇلتان ھۈسەين بايقارا ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇپ خۇراسانىنى قايتىدىن تەسەررۇپىغا ئېلىشنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى. مىرزا ئابدۇلقۇددۇس بەگ سۇلتان يۇنۇسخاننى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن شەيخ جامالىددىن خەرنى ئۆلتۈرۈۋەتتى. شۇنىڭ بىلەن سەمەرقەنت تەختگاھىغا بۇزۇستە قاراشلىق ھېسابلانغان تاشكەنت شەھرىگە ئىنىسى ئۆمەر شەيخ مىرزا ئىگىدارچىلىق قىلىۋالدى. ئەس ـ يادى خۇراسانىنى قايتۇرۇۋېلىشتا قالغان سۇلتان ئەھمەد مىرزا بۇنىڭغا ئانچە ئېتىبار قىلىپ كەتمىگەن، ئىنىسىنىڭ تاشكەنتكە ئىگىدارچىلىق قىلىشىغا يول قويغانىدى. بىراق سۇلتان يۇنۇسخانىنىڭ ئۆمەر شەيخ مىرزىنى كۈيۈ ئوغۇل قىلىۋېلىشى بىلەن ئوتتۇرىسىدا پەيدا بولغان تەسۈرلىگۈسىز بىر يېقىنچىلىق ئۇنى بىرئاز خاتىرجەمسىزلەندۈرۈپ قويدى. گەرچە ئۆزىنىڭمۇ سۇلتان يۇنۇسخانىغا كۈيۈ ئوغۇل ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ ئېلىپ تۇرسىمۇ، لېكىن كۆڭلىدىكى گۇمان ـ تەشۋىشلەر پەقەتلا يوقالمىدى. ئۇ ئىنىسى ئۆمەر شەيخ مىرزا سۇلتان يۇنۇسخانىغا كۈيۈ

ئوغۇل بولغاندىن كېيىن پەرمانلىرىغا بويسۇنماس، ئاكىلىق، چوڭ خانلىق مەرتىۋىسىگە ئېتىبار قىلماس بولۇۋالغاندەك تۇيغۇغا كېلىپ قالغانىدى. تاشكەنت شەھىرىنىڭ پەرغانە تەسەررۇپىغا ئۆتۈپ بولۇپ قېلىشى ئوردىدا ئاز ـ تولا پىتنە ـ پاساتقا سەۋەب بولغانىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئىنىسىنىڭ تاشكەنتكە بولغان ئىگىدارچىلىقىنى بىكار قىلىپ يارلىق چۈشۈردى. ئۆمەر شەيخ مىرزا بولسا بۇ يارلىققا قارشى چىقتى. ئىنىسىنىڭ بۇ قارشىلىقىنى ئۆزى ئۈچۈن ھاقارەت ھېسابلىغان سۇلتان ئەھمەد مىرزا سەلتەنەت سۈرى بىلەن ئىنىسىنى ئەدەپلەش، تاشكەنتكە بولغان ئىگىدارچىلىقىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئۈچۈن بىرقانچە قېتىم لەشكەر تارتىشقا ئۇرۇنغان بولسىمۇ، ھەر قېتىملىق ئۇرۇنۇشنى ئەقىللىق ئىنىسى ئۆمەر شەيخ مىرزا قېيىنئاتىسى سۇلتان يۇنۇسخاننى ئارىغا سېلىش ئارقىلىق توسۇپ قويغانىدى.

سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ نەزەردە سۇلتان ئوبۇلخەيرخانىڭ ئۆلۈمى بىلەن ئاكا ـ ئۇكا قازاق سۇلتانلارنىڭ ئەجەللىك زەربىسىگە ئۇچراپ قۇمدەك چېچىلىپ كەتكەن دەشتى قىپچاق قوۋمى ئانچە كۈچلۈك دۈشمەن ھېسابلانمايتتى. ئۇ ئۇلارنى مەڭگۈ باش كۆتۈرەلمەيدۇ، بىر بايراق ئاستىغا جۇغلىشىپ خەۋپ يەتكۈزگۈدەك كۈچ بولۇپ ئۈيۈشالمايدۇ، دەپ قارايتتى. شۇڭا ياش مۇھەممەد شەيبانخانىنىڭ دەشتى قىپچاق دالىسىنىڭ خىلۋەت سەھرالىرىدا لەشكەر جۇغلاپ يۇرگەنلىكىدىن خەۋەر تاپقان بولسىمۇ ئانچە ئېتىبار قىلىپ كەتمەي، خۇراسانىنى قولغا كىرگۈزۈۋالغاندىن كېيىن ھىراتتەك كاتتا، گۈزەل بىر شەھەرگە سەلتەنەت تەختىنى تىكلىۋالغانلىقىدىن ھاياجانلىنىپ يۇرگەن سۇلتان ھۈسەيىن بايقارادىن ئېھتىيات قىلمۇاتاتتى. ئىنىسى ئۆمەر شەيخ مىرزىنى ئەدەپلەشكە ئالدىراپ تۇرسىمۇ، ئارىغا قېيىنئاتىسى — بۇيۇك موغۇلىستان ھۆكۈمدارى سۇلتان يۇنۇسخان قىستۇرۇۋالغانلىقى ئۈچۈن ئىلاجسىز دەردىنى ئىچىگە يۇتۇشقا مەجبۇر بولغانىدى. ئۇنىڭغا يۇنغان، دېگەندەك، ئۆمەر شەيخ مىرزا ئۇزا-

قى يىلى شاھرۇخىيە قەلئەسىنىمۇ يوقىلاڭ باھانە بىلەن بەـ
سۈالدى، قەلئە بېگىنى سەمەرقەنتكە قوغلۇۋەتتى. بۇنىڭدىن قاتـ
تىق قورساق كۆپۈكى ھېس قىلغان سۇلتان ئەھمەد مىرزا قەتئىي
نىيەتكە كېلىپ لەشكەر تارتىشقا تەييارلىنىۋىدى، ئۆمەر شەيخ
مىرزا يەنە قېيىنئاتىسى سۇلتان يۇنۇسخاننى تەكلىپ قىلىپ ئەـ
كەلدى ـ دە، ئۇستىلىق ئىشلىتىپ پۇتكۇل پەرغانە ۋىلايىتىنى
تاشكەنت شەھىرى بىلەن قوشۇپ ئۇنىڭغا ئۆتكۈزۈپ بەردى. ئەـ
نىسى بىلەن قېيىنئاتىسىنىڭ بىرلىشۈۋلىشى سۇلتان ئەھمەد
مىرزىنىڭ قاتتىق ئوغسىنى قاينانقان بولسىمۇ، ئايغاقچىلىرى
ئارقىلىق سۇلتان يۇنۇسخانىنىڭ ئۆمەر شەيخ مىرزىغا نەسىھەت
قىلىپ پەرغانە ۋادىسىنى تەسەررۇپىغا ئېلىشقا ئۇنىمىغانلىقىنى،
ئەمما ئاكا ـ ئىنىلەر ئوتتۇرىسىدا تالاشتا قالغان تاشكەنت شەـ
ھىرىنى ئايرىپ باشقۇرۇپ تۇرماقچى بولغانلىقىنى ئاڭلاپ يەنە
بىر قېتىم پەيلىدىن يېنىشقا مەجبۇر بولغانىدى.

ئىنىسىنىڭ ۋاپاسىزلىقىدىن، قېيىنئاتىسىنىڭ ئىنسابسىزـ
لىقىدىن ئاغرىنىپ، ھەسرەتلىنىپ يۈرگەن كۈنلەردە ئايغاقچىلىرى
ئۇنىڭغا مىرزا ئاباباكرىنىڭ ئىسيان كۆتۈرۈپ قەشقەرنى مەركەز
قىلغان پۇتكۇل ماڭلايسۇيە ۋادىسىنى ئىلكىگە ئېلىۋالغانلىقىنى،
سۇلتان يۇنۇسخانىنىڭ بىرقانچە قېتىم جازا يۈرۈشى قىلىپمۇ
ئىسيانىنى بېسىقتۇرۇش ئۈياقتا تۇرسۇن قاتتىق يېڭىلىپ، نۇرغۇن
لەشكەرلىرىدىن ئايرىلىپ قالغانلىق خەۋىرىنى يەتكۈزدى.

«قېيىنئاتام سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرى ماڭلايسۇيەدىن
ھەم نۇرغۇن لەشكەرلىرىدىن ئايرىلىپ قالغان بولسا ئەمدى ئۇنىڭ
ئىنىم ئۆمەر شەيخ مىرزىغا كۆمەكلەشكۈدەك ماجالى قالماپتۇ. بۇ
تاشكەنتنى قايتۇرۇۋېلىشنىڭ ئەڭ ياخشى پۇرسىتى. ئەمدى نېمەـ
گە قاراپ تۇرىمەن؟ دەرھال لەشكەر تارتىپ بېرىپ پۇتكۇل پەرغانە
ۋادىسىنى ئىلكىمگە ئالاي. ئۆزىنى تولىمۇ ئەقىللىق چاغلايدىغان
ئىنىم ئۆمەر شەيخ مىرزىنى راسا ئەدەپلەپ، ئۇنى سەمەرقەنتكە
قايتۇرۇپ كېلىپ سەلتەنەتىمنى مۇستەھكەملەي. ئاللاھ خالىسا

بۇ نىيىتىم ئەمەلگە ئېشىپ قالسا، كېلەر يىلى كۆكلەم پەسلىدە زور قوشۇن تەشكىللەپ ھىراتتىكى سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا ئۈستىگە لەشكەر تارتاي. جەننەتماكان خان ئاتام نۇرغۇن يۇرەك قېنىنى سەرپ قىلىپ ئىلكىگە ئالغان ماۋەرائۇننەھر سەلتەنىتى مېنىڭ قولۇمدا پارچىلىنىپ ۋەيران بولۇپ كەتسە نومۇس ئەمەسمۇ؟!...»

تاشكەنتكە لەشكەر تارتىپ كېلىۋاتقان سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ نىيىتى ئەنە ئاشۇنداق يامان ئىدى. شۇڭا ئۇ سەمەرقەنتتىن يولغا چىققاندىن بېرى لەشكەرلىرىنى ئارام ئالدۇرماي ماڭدۇرۇپ تاشكەنتكە قىستاپ كېلىۋاتاتتى. ئات ئۈستىدە چايقىلىپ ئولتۇرغان ۋۇجۇدىنى تاتلىق ـ تاتلىق خىياللار ئەسىر ئېلىۋالغانىدى.

ـــ قىبلىگاھىمغا مەلۇم بولغاي.

ئېتىنى قۇيۇندەك چاپتۇرۇپ كەلگەن تاۋاچى بەگ سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ ئاتتىن چۈشتى.

ـــ نېمە گەپ؟

سۇلتان ئەھمەد مىرزا تاتلىق خىيالىلىرىغا بەرھەم بەرگەن تاۋاچى بەگكە سەت گۆلەيدى.

ـــ تەڭرىنىڭ دوستى پىر بۇزرۇك خوجا ناسىرىددىن ئەبەيدۇللا ئىشان ھەزرەتلىرىدىن ئانھەزرىتىمگە جىددىي مەكتۇپ كەلدى.

ئىشان پىرىنىڭ ئىسمىنى ئاڭلاپ سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ چىرايىدىكى غەزەپ تۇمانلىرى تارقىدى. ئۇنىڭ نەزەردە پىر بۇزرۇكۋارنىڭ ھەرقانداق پەرمانى دەخلىسىز ئىدى. ھەرقانداق ۋاقىتتا، ھەرقانداق جايدا خوجا ئەبەيدۇللا ئىشانىنىڭ نامىنى ئاڭلىسا دەرھال دىققىتىنى جەم قىلاتتى.

تاۋاچى بەگنىڭ يېنىدىكى دەرۋىش سۇپەت يىگىت قوينىدىن بىر پارچە خەتنى ئېلىپ سۇلتان ئەھمەد مىرزىغا ئۇزاتتى. خەتنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن ئۇ دەرھال ئاتتىن چۈشتى ـ دە، خەتنى ئېلىپ ئاۋۋال پېشانىسىگە تەگكۈزۈپ تاۋاپ قىلدى، سۆيدى، ئاندىن

دىن ئېچىپ ئوقۇشقا باشلىدى. شۇ دەقىقىدە سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ قوشۇمىلىرى تۇرۇلۇپ كېتىپ باراتتى.

ھەئە، سەمەرقەنتكە يېتىپ كەلگەن مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا خوجا ئەبەيدۇللا ئىشانىنى سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ تاشكەنتكە لەشكەر تارتقانلىقىدىن خەۋەرلەندۇرگەن ۋە ئىشاننى پەرغانە ۋادىسىنى ئۇرۇش ئاپىتىدىن قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن سۇلتان ئەھمەد مىرزىغا نەسىھەت قىلىشقا كۆندۈرگەندى. تاشكەنتتە زور قىرغىنچىلىقنىڭ يۈز بېرىش ئېھتىمالى بارلىقىنى پەرەز قىلغان خوجا ئەبەيدۇللا ئىشان سۇلتان ئەھمەد مىرزىغا خېتىنى تاپشۇرۇۋالغان ھامان مىدىرلىماي تۇرۇشنى، ئۇنىڭغىچە ئۆزىنىڭمۇ دەرھال يېتىپ بارىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ چاپارمەن ماڭغۇزغاندى.

ئىشان پىرىنىڭ خېتىنى ئوقۇپ تۇگەتكەن سۇلتان ئەھمەد مىرزا ئۇلۇغ ـ كىچىك تىندى، چىرايىدىن كۆچلۈك نارازىلىقى چىقىپ تۇراتتى. شۇ تاپتا ئۇ تاشكەنت شەھىرىنىڭ بوسۇغىسىغا كېلىپ قالاي دېگەندى، لەشكىرىي يۇرۇشنى توختاتقۇسى يوق ئىدى. تاشكەنتكە قانچە تېز تېگىش قىلسا غەلىبە قازىنىش ئېھتىمالىنىڭ شۇنچە چوڭ بولىدىغانلىقى ئۇنىڭغا ئايان ئىدى. لېكىن پىر بۇزرۇكنىڭ قارغىشىدىن ۋايىم يەپ لەشكىرىي يۇرۇشنى توختىتىشقا مەجبۇر بولدى.

ـــ لەشكەرلەر يۇرۇشنى توختىتىپ مۇشۇ يەرگىلا قارارگاھ تىكسۇن. ئىشان ھەزرىتىمنى ساقلايمىز، ـــ دېدى ئۇ تاۋاچى بەگكە قاراپ.

※ ※ ※

چاتقال تاغلىرىدىن ئەسكەن غۇر ـ غۇر شامال قۇچاق يەتكۈسىز پور سۇغىتىنىڭ سايىسىدىكى ئوتقاشتىنىڭ زىلچا ئۇستىدە باداشقان قۇرۇپ ئولتۇرغان كىشىلەرگە باشقىچە راھەت بېـ

غىشلايتتى.

تۆرده ـــ سۆگەتنىڭ قارنى يوق غولىغا يۆلىنىپ ئولتۇرغان خوجا ناسىرىددىن ئەبەيدۇللا ئىشان قولىدىكى كەھرىۋا تەسۋىنى سىيرىغىنىچە كۆزىنى يېرىم يۇمۇپ ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ ئوڭ تەرىپىدە ئولتۇرغان سۆلتان يۇنۇسخان بولسا يېنىدا ئولتۇرغان ئىككى كۆيۈ ئوغلى بىلەن كۆزىنىڭ ئۇچىرىشىپ قېلىشىدىن ئىھتىيات قىلغاندەك بېشىنى تۆۋەن سېلىۋالغاندى، تۇرقىدىن ئەغىر بىر زىددىيەت ئىچىده قالغانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى. سۆلتان ئەھمەد مىرزا بىلەن ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ چىرايىدا بولسا ئېغىر ئاداۋەت تۇمانلىرى ئەلەڭگىيىتتى، گويا ھازىرلا بىر ـ بىرىگە قىلىچ يالىڭاچلاپ قوپىدىغاندەك.

ھەئە، خوجا ئەبەيدۇللا ئىشان بۇ ئۇچ ھۆكۈمدارغا تەڭلا خەت ئەۋەتكەن، خېتىده ئۆزى يېتىپ بېرىپ بولغۇچە ياغىدىن ساقلىنىپ كۈتۈپ تۇرۇشنى ئالاھىده تاپىلىغانىدى. شۇ سەۋەبتىن ئۇلار قارارگاھ تىكىشىپ، جەڭ قىلماي ساقلاپ تۇرۇشقانىدى.

سەھەرقەنتتىن كېچە ـ كۈندۈز توختىماي يول يۈرۈپ يېتىپ كەلگەن خوجا ناسىرىددىن ئەبەيدۇللا ئىشان سۆلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ قارارگاھىدىن ئانچە يىراق بولمىغان تۆپىلىككە چىدىر تىكىپ، بۇ ئۇچەيلەننى قېشىغا كېلىشكە تەكلىپ ئەۋەتكەنىدى.

پۈتكۈل ماۋەرائۇننەھر ۋادىسىدا تەڭرىنىڭ دەرگاھىغا يەتكەن زات دەپ چەكسىز ھۆرمەتلىنىدىغان خوجا ئەبەيدۇللا ئىشانىنىڭ نامىنى سۆلتان يۇنۇسخان خېلى بۇرۇنلا ئاڭلىغانىدى. ئۆمەر شەيخ مىرزا يۇنۇسخانغا مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ ئاكىسى سۆلتان ئەھمەد مىرزىغا نەسىھەت قىلىش ئۈچۈن سەمەرقەنتكە كەتكەنلىكىنى، ناۋادا ئاكىسىنى پەيلىدىن ياندۇرالمىسا خوجا ئەبەيدۇللا ئىشاننى ئارىغا سالماقچى بولغانلىقىنى ئېيتتى. يۇنۇسخان مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ ئەلچىلىكىنىڭ خەيرلىك بولۇشىغا، خوجا ئەبەيدۇللا ئىشاننىڭ سۆلتان ئەھمەد مىرزىغا نەسىھەت ئاڭلىتىشىغا ئانچە ئىشەنچ قىلالمىدى. ئايىغاقچىلىرىدىن سۆلتان

ئەھمەد مىرزىنىڭ زور قوشۇن بىلەن تاشكەنتكە كېلىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ كۈيۈ ئوغلى بىلەن بىر مەيدان ھايات ـ ماماتلىق جېڭى قىلىشقا بەل باغلىدى. ئارقىدىنلا ئايغاقچىلار خوجا ئەبەيدۇللا ئىشانىنىڭمۇ تاشكەنتكە قاراپ كېلىۋاتقانلىق خەۋىرىنى يەتكۈزدى. بۇ خەۋەر سۇلتان يۇنۇسخاندىن كۆرە ئۆمەر شەيخ مىرزىنى بەكرەك خۇش قىلىۋەتتى.

ــ ئەھۋالدىن قارىغاندا مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا جانابلىرى ئىشان ھەزرەتنى قايىل قىلغان چېغى. ئول ئىشان ھەزرەت يولغا چىققان بولسا پەرغانە ۋادىسى ياغى ئاپىتىدىن ساقلىنىپ قالىدىغان ئوخشايدۇ، ــ دېدى ئۆمەر شەيخ مىرزا خۇشاللىقىنى يوشۇرماي.

ــ ئىنشائاللاھ، ئېيتقانلىرى كەلگەي، ــ دېدى سۇلتان يۇنۇسخان كۆڭلىدىكى گۇمانلىرىنى يوشۇرۇشقا تىرىشىپ، ــ ھەر ھالدا بىخۇد تۇرۇپ قالمايلى.

ئارىدىن بىرنەچچە كۈن ئۆتكەندە، سوپى چاپارمەن ئىشانىنىڭ سۇلتان يۇنۇسخان بىلەن ئۆمەر شەيخ مىرزىغا ئايرىم ـ ئايرىم يازغان خېتىنى يەتكۈزدى. ئىشان خېتىدە ئۇلارنى سەۋر ـ تاقەت قىلىپ، ياغى قىلىشتىن ساقلىنىشقا ئالاھىدە تەۋسىيە قىلغان ۋە ئۆزىنىڭ دەرھال يېتىپ بارىدىغانلىقىنى بىلدۈرگەنىدى.

تۇنۇگۈن ئايغاقچىلاردىن خوجا ئەبەيدۇللا ئىشانىنىڭ يېتىپ كەلگەنلىكىنى، سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ قارارگاھىغا چۈشكۈن قىلماي ئايرىم چېدىر تىككەنلىكىنى ئاڭلىغان سۇلتان يۇنۇسخانىڭ كۆڭلىدىكى ئىشانغا بولغان گۇمانلىرى خىلىلا كۆتۈرۈلۈپ كەتكەنىدى.

«ئىشان ھەزرەتنىڭ سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ قارارگاھىغا چۈشكۈن قىلماي ئايرىم چېدىر تىككىنىگە قارىغاندا، قېرىنداشلار ئوتتۇرىسىدىكى بۇ دەۋاغا ئەدلى ـ ئادالەت بىلەن ھۆكۈم چىقىرىشقا بەل باغلىغان ئوخشايدۇ. تاشكەنتنى ماڭا بۇيرۇپ بەرمىسە مەيلى، لېكىن ئۆمەر شەيخ مىرزا ناھەقچىلىققا ئۇچراپ قالسا بولمايدۇ. ئۇنىڭ پەيلىدىن قارىغاندا تاشكەنتنى ئاغىسىغا

بېرىشكە ھەرگىز رازىلىقى يوق. بىراق ئول ئىشان ھەزرەت بۇ دەۋاغا قانداق ھۆكۈم چىقىراركىن؟ نەسىھەت قىلىپ سۇلتان ئەھمەد مىرزىنى پەيلىدىن ياندۇرالارمۇ؟ ئۇ تاشكەنتنى ئىنىسىگە بېرىشكە رازى بولارمۇ؟ مۇشۇ سەۋەبتىن ئاغا ـ ئىنىلەر ئوتتۇرىدا سىدىكى ئاداۋەت دۇشمەنلىككە ئۆزگىرىپ كەتمىسە بولاتتى. ئۇشەنچلىك مەلۇماتلاردىن قارىغاندا، دەشتى قىپچاق ھۆكۈمدارى سۇلتان ئوبۇلخەيرخاننىڭ نەۋرىسى مۇھەممەد شەيبانىخان چېچەلىپ كەتكەن قوۋمنى توپلاپ قىساس شەمشىرىنى بىلەۋېتىپتۇ. دانىشمەنلەرنىڭ يىلان بالىسى كىچىك بولسىمۇ ئادەم چاقىدۇ، ئوت ئۇچقۇنى كىچىك بولسىمۇ چاچرىسا كۆيدۇرىدۇ، دەيدىغان ھېكمەتى بار. شۇڭا ئۇنى سەل چاغلاشقا بولمايدۇ. ماڭا تۇزكور مىرزا ئابابەكرىدىن كېلىۋاتقان باش ئاغرىقى يېتىپ ئاشىدۇ، ھىراتتىكى سۇلتان ھۇسەيىن بايقارا ھاكىمىيىتىنى مىسلىسىز كۈچەيتىپ كەتتى، دەپ ئاڭلىدىم. ئەمدى سۇلتان ئەھمەد مىرزا ئىنىسى ئۆمەر شەيخ مىرزا بىلەن ئاداۋەتلەشمەي سەلتەنەتنى مۇستەھكەملەپ، خۇراسانىنى قايتۇرۇۋېلىش خام خىيالىدىن ۋاز كەچكىنى ئەۋزەل. سۇلتان ھۇسەيىن بايقارا بىلەن ياغى قىلىشسا مەغلۇبىيەتكە يۇزلىنىپ قېلىش ئېھتىمالى چوڭ. ناۋادا ئۇلار ئوتتۇرىدا سىدا ياغى بولسا ئاردىدىن پايدىنى مۇھەممەد شەيبانىخان باشچىلىقىدىكى دەشتى قىپچاق قىساسكارلىرى ئالىدۇ. سۇلتان ئەھمەد مىرزا نېمىشقا بۇ يوشۇرۇن خەۋپنى چۈشەنمەيدىغاندۇ؟ بۇرنى ئاستىدىكى خەتەرلىك ياۋدىن ئېھتىيات قىلماي، نېمىشقا ھەدەپ سىلا ئىنىسى بىلەن ياغى قىلماقچى بولىدىغاندۇ؟ ھەئە، ئۇ مېنىڭ تاشكەنتكە ئىگدارچىلىق قىلغىنىمدىن نارازى، ئەمما كۆڭلىدىكىنى دېيىشتىن ئۇيىلىدۇ. ياق، ئۇ ھەرگىز ئۇيالمىغۇدەك، بۇلمىسا لەشكەر تارتىپ يۇرمەيتتى. قېيىنئاتا بىلەن كۈيۇ ئوغۇل، ئاغا بىلەن ئىنى قىلىچ يالىڭاچلىشىپتۇ دېسە مۇخالىپلىرىمىزنىڭ خورىكى ئۆسۈپ قالمامدۇ؟ ئەلۋەتتە شۇنداق بولىدۇ. باشقىسىنى دېمىگەندىمۇ تۇزكور مىرزا ئابابەكرىنىڭ نەپسى تېخىمۇ يوغىنايـ

دۇ. قىساس شەمشىرىنى بىلەپ تۇرغان مۇھەممەد شەيبانىخاننىڭ قوۋمى غەيرەتكە كېلىدۇ...»

شۇ تاپتا ئىككى كۈيۈ ئوغلى بىلەن بىر زىلچىدا ئولتۇرغان سۇلتان يۇنۇسخاننىڭ كاللىسىدىن ئاشۇ خىياللار قايتا ئەلەڭگەمەكتە ئىدى. ئۇ خىيالىنى يېغىشتۇرۇپ كۈيۈ ئوغۇللىرىغا يەر تېگىدىن قاراپ قويدى. سۇلتان ئەھمەد مىرزا بىلەن ئۆمەر شەيخ مىرزا بارلىق ئۇمىدىنى تۆرده ئولتۇرغان ئىشان ھەزرەتكە باغلىغانده‌ك قىلاتتى.

«ئىشان ھەزرىتىم نېمىلا دېگەنبىلەن سەمەرقەنت مۇرتلىرىنىڭ پېشۋاسىدۇر. قول بىرىپ پىر ئۇستاز تۇتقىنىمنىڭ يۈزىنى قىلىپمۇ بولسا مۇنۇ ئىنىم دېگەن گەردەنكەشكە ئىككى ئېغىز نەسىھەت قىلماي قالماس. مەن دېگەن مەرھۇم بۇسەيىن سۇلتاننىڭ قانۇنلۇق تەخت ۋارىسىمەن. گەرچە خۇراسانىنى مىرزا ھۇسەيىن بايقاراغا تارتتۇرۇپ قويغان بولساممۇ، يەنىلا ماۋەرائۇننەھر ۋە پەرغانە ۋادىسىنىڭ يېگانە تاجدارىمەن. ئىنى بولغۇچىنىڭ ئاغىسىغا پەرمانبەردارلىق قىلىش يولى بار. ھېلىمۇ ئۇنىڭغا كۆپ يول قويدۇم. ئولپان، باج ـ خىراجلارنى كېچىكتۇرسىمۇ، ئوردىغا كېلىپ سالام بەجا كەلتۇرمىسىمۇ كۆڭلۇمگە ئالمىدىم. ئەمما تەسەررۇپىمدىكى شەھەر ـ ۋىلايەتلەرنى كىمگە بۇيرۇپ بېرىش مېنىڭ ئىختىيارىمدا بولۇشى كېرەك. تاشكەنتنى قېيىنئاتام سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرىغا بېرىشكە توغرا كەلسە، مۇنۇ ئىنىم ئەمەس، مەن بۇيرۇپ بېرىشىم كېرەك. ئۇنىڭ بۇ باشتۇڭلۇقىنى ھەرگىز كەچۈرۈشكە بولمايدۇ. يەنە سۇكۇت قىلسام ئەتە ـ ئۆگۈن تەختگاھىمغىمۇ كۆز تىكىشى مۇمكىن. قېيىنئاتام باياتتىن بېرى چادۇرماسلىققا تىرىشىپ ئىللىق چىراي ئولتۇرغاندەك قىلغىنى بىلەن، كۆڭلىدە ماڭا نارازى بولۇۋاتقانلىقى ئېنىق. لېكىن مېنىڭ ئەھۋالىمنىمۇ چۈشىنىشى كېرەك ئىدى. تاج ئىگىسىنىڭمۇ ئۆزىگە تۇشلۇق شانۇ شەۋكىتى بولۇشى كېرەك ـ دە، ئۇ ھە دېسە ئىنىمغا بولۇشقاچقا، دىمىقى ئاشۇنداق ئۇستۇن بولۇپ قېلىۋاتىدۇ.

مەنمۇ كۆيۈ ئوغلىغۇ؟ نېمىشقا ئىككى كۆيۈ ئوغۇلغا بىر كۆزدە قارىمايدۇ...»

مۇشۇلارنى خىيال قىلىپ پۈشۈلداپ ئولتۇرغان سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ بىر تاغار قورساق كۆپۈكى بارەكە قىلاتتى.

قېينىئاتىسى سۇلتان يۈنۈسخاننى تاغدەك يۆلەنچۇك دەپ بىلگەن ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ ۋۇجۇددا شۇ تاپتا قىلچىلىك خەۋپسىرەش ئالامەتلىرى يوق ئىدى.

«ھېلىمۇ ئۇنىڭ ئاغىلىق، سۇلتانلىق ھۆرمىتىگە رىئايە قىلىپ كەلدىم. جەننەتماكان پەدەرىمدىن قالغان بۇيۇك سەلتەنەت رىياغا يۈزلەنمىسۇن، قېرىنداشلار ئوتتۇرىسىدا نىزا پەيدا بولۇپ، تەسەررۇپ پارچىلىنىپ كەتمىسۇن دەپ ھەرقانداق خورلۇقلارغا بەرداشلىق بەردىم. ئۆز ۋاقتىدا جەننەتماكان خان ئاتام مېنى كاۋلدىن قايتۇرۇپ كېلىپ پەرغانە ۋىلايىتىگە ئەۋەتكەندە، تاشكەنت نېمۇ ماڭا بۇيرۇپ بەرگەنىدى، گەرچە تاشكەنت دورغىسى شەيخ جامالىددىن خەر ئۆزىنى مەن بىلەن تەڭ ئورۇندا قويۇپ بىۋاستە سەمەرقەنت تەختگاھىغا پەرمانبەردارلىق قىلغان بولسىمۇ، خان ئاتام ئۇنىڭ تەلىپىگە قوشۇلۇپ رەسمىي يارلىق چۈشۈرمىگەنىدى. شۇڭا ئول شەيخ جامالىددىن خەر ئۆلگەندىن كېيىن تاشكەنتكە مېنىڭ ئىگىدارچىلىق قىلىشىم مۇقەررەر ئىش ئىدى. بىراق ئاغام بۇنىڭغا رازى بولمىدى، ھەتتا لەشكەر تارتىپ كېلىشتىن خىجىلمۇ بولمىدى، قېينىئاتام سۇلتان يۈنۈسخان ئالىيلىرىدىن ھېيىقمىغان بولسا، بۇ چاغقا نېمە كۈنلەرنى كۆرەر بولغىيتتىم ـ تاڭ!؟ ئەجەبا خۇراساندەك بىپايان تەسەررۇپىمىزنى، ھىرات، بەلخ تەك كاتتا شەھەرلىرىمىزنى ھۇسەيىن بايقارا تارتىۋالسا غەڭ قىلماي، ئۇنىڭ سەلتەنەتىنى خىجىل بولماي ئېتىراپ قىلىدۇ ـ يۇ، ئەمما تاشكەنتنى مەندەك بىر تۇغقان ئىنىسىدىن تارتىۋېلىش ئۇچۇن لەشكەر تارتىشتىن ئايانمايدۇ. بۇ قانداق ئادالەت ئۆزى؟ تاشكەنتنى تارتىۋالمەن دەپ ھەرگىز خام خىيال قىلمىسۇن، جېنىم تېنىمدىلا بولىدىكەن، ھەرگىز يول قويمايمەن. تېخى سە-

مەرقەنت تەختگاھىغا ئىتائەت قىلىشتىن باش تارتقىنىم يوق. مۇ - نۇ ئىشان ھەزرەت ئالايىتەن كېلىپ تاشكەنتنى ئاغامغا بۇيرۇپ بېرىپمۇ ئولتۇرماس، ئىشقىلىپ ئۇنىڭ نەسىھەتلىرى مەن ئۈچۈن بەربىر، ئۇنى پۈتكۈل تەسەررۇپىمىزدىكى ئاۋام ـ رەئىيەتنىڭ پىر بۇزرۇكى، سۈلۈك پېشۋاسى دەپ بىلگەنلىكىم ئۈچۈن ئەل ـ يۇرتنىڭ ياغى بالاسىدا قېلىشىغا قاراپ تۇرماس، ئىككى ئېغىز ھەق سۆزلەپ ئاغامغا نەسىھەت قىلار، دەپ دەرگاھىغا مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنى ئەۋەتكەنمەن. شۇڭا، نەسىھەت قىلغۇسى بولسا ماڭا ئەمەس، ئاغامغا قىلىشى كېرەك...»

ئاپئاق ساقال خوجا ناسىرىددىن ئەبەيدۇللا ئىشانىنىڭ ئىنچىكە، قۇۋۋەتسىز ئاپئاق بارماقلىرى تەسۋىنىڭ يوغان كەھرىۋا ئۈرۈقچىلىرىنى تىنىمسىز سىيرىيتتى. ھەئە، كەھرىۋا تەسۋى ئىشانىنىڭ بارماقلىرى ئارىسىدا تىنىمسىز ئايلىناتتى. ئۇنىڭ خىيالىرىمۇ ئاشۇ تەسۋىنىڭ ئۈرۈقچىلىرىغا ئوخشاش تىنىمسىز ئىدى.

«بىر ـ بىرىگە مۇخالىپ بولغان بۇ ئۇچ پادىشاھ گويا بىر ـ بىرلىرى بىلەن جەڭگە چۈشمەكچى بولغان ئۇچ مەست تۆ - گىگە ئوخشايدۇ. بۇغرىسى تۈتۈپ مەست بولغان تۆگىنى باشقۇرماق نەقەدەر تەس ـ ھە. ئەمما، مەن شۇ تاپتا بىر ئەمەس، ئۇچ بۇغرا - نىڭ ئارىسىدا مەن. ئى ھەزرىتى ئىزززەت، قۇدرەتلىك كارامىتىڭ، تۆگىمەس ئىنايىتىڭ باردۇر. كەمىنە ئاجىز قۇلۇڭغا مۇنۇ ئۇچ مەست تۆگىنىڭ چۈلۈۋرىنى مەھكەم تۇتالىغۇدەك كۈچ ـ قۇدرەت ئاتا قىلغايسەن. ئۇلار سېنىڭ شاپائىتىڭ، مېنىڭ سەۋەبىم بىلەن بىر مەۋقەگە كېلىپ ئىتتىپاقلاشقاي. مەن پەقەت ئۇلارنى سۈلھە - گىلا دەۋەت قىلالايمەن. چۈنكى، ئۇلارغا پەرمان بېرىش قولۇمدىن كەلمەيدۇ، ياشىنىپ قالدىم، ئىككى پۈتۈم گۆرگە ساڭگىلىدى. بۇ دەۋانى بۇنىڭدىن ئارتۇق ھەل قىلالمايمەن....»

ئىشان ئارىدىكى ئېغىر سۈكۈناتنى گېپىنى قىرىش بىلەن بۇزدى. ھەممەيلەن بېشىنى كۆتۈرۈپ ئۇنىڭغا قارىدى. ئىشانغا

تەڭلا تىكىلگەن بۇ كۆزلەردىن ئاللىقاندىق بىر ئۈمىد نۇرلىرى بالقىيتتى.

ـــ رەسۇلى ئەكرەم، نەبى مۆھتەرەم سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسسەلام مۇبارەك لەبزىلىرىدىن شۇنداق دۇر ـ گۆھەرلەرنى چېچىپتۇرلەركىم: «ھۇببۇل ۋەتەنى مىنەل ئىمان»، يەنى «ۋەتەن سۆيمەك ئىماندىندۇر»، ـــ دەپ ۋەزمىن ئاھاڭدا سۆز باشلىدى ئىشان، ـــ ھەر كىشىنىڭ تۇغۇلۇپ ئۆسكەن، كىندىك قېنى تۆكۈلگەن يۇرتى شول كىشىنىڭ ۋەتىنىدۇر. ئۇشبۇ سەۋەبتىن ھەركىم تۇغۇلغان، ئۆسكەن يېرىنى جېنىدىن ئەزىز كۆرىدۇ. كىمەرسىكىم ئول كىشىنىڭ يۇرتىنى يامان سۆزلەر بىلەن سۆپەتلىسە، مازاقلىسا، ھاقارەتلىسە گويا ئۆزى ھاقارەتلەنگەندەك تۇيغۇغا كېلىپ غەزەپلىنۇر. ياتلارنىڭ تەئەررۇزىغا بولسا زىنھار يول قويماس. ئول تەئەررۇزنى جېنىنى تىكىپ توسار. ماۋەرائۇننەھر، پەرغانە ۋە خۇراسان ۋادىسى ئەزەلدىن جانابى سۇلتانلارنىڭ ئاتا مىراس زېمىنى ـــ ۋەتىنى، بول تەسەررۇپلاردىكى تۈركىي قوۋملەر ساداقەتمەن پۇقرالىرى بولۇپ كەلگەن. مەرھۇم جەننەتماكان بۇيۇك جاھانگىر تۇغلۇق تۆمۇرخان ئالىيلىرى بىلەن مەرھۇم جەننەتماكان ھەزرىتى ساھىبقىران ئەمىر تۆمۇر كۆرەگانى ئالىيلىرى ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ بۇ تەسەررۇپنىڭ تەخت ئىگىسى بولۇپ كەلدى ۋە قېرىنداشلىق، تۇغقاندارچىلىق مېھرىنى ھەقدا ـ دىغا يەتكۈزۈشۈپ، ئەل ـ يۇرتقا ئاسايىشلىق ئاتا قىلدى. ھالا بۇگۈنكى كۈنگە كەلگەندە سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرى مەرھۇم جەننەتماكان بۇسەيىن سۇلتان ئالىيلىرىنىڭ ئارسلانلىرى بولمىش جانابى سۇلتانلارغا ھايات بېغىنىڭ نازۇك چىمەنلىرى بولمىش مەلىكلىرىنى نىكاھلاپ بېرىپ بول ئۇدۇمنى ھەقدادىغا يەتكۈزدى، دوستلۇق گۈللىرىنى تۇغقاندارچىلىق شەربىتى بىلەن سۇغاردى. ھايھات! جاھاندا بۇنىڭدىنمۇ مۇستەھكەم تۇغقاندارچىلىق مېھرى بولمىسا كېرەك. ھەر كىمنىڭ ھىممىتى يۇقىرى بولسا ئول كىشى خەلقىئالەم ئىچىدە ئەزىز ۋە مۆھتەرەم بولغۇسىدۇر.

جانابى رەسۇلىللا: «ئاللاھ تائالاغا ئىمان كەلتۈرگەندىن كېيىنكى ئەمەللەرنىڭ كاتتىسى بەندىلەرنىڭ بىر ـ بىرىگە مۇھەببەت قىلىشقىدۇر» دېگەنىكەن.

ئىشان گېپىنىڭ قانداقراق تەسىر قىلىۋاتقانلىقىنى بىلىمەكچى بولغاندەك ئالدىدا ئولتۇرغان ئۈچ ھۆكۈمدارغا تەكشى بىر قارىۋەتكەندىن كېيىن يەنە داۋام قىلدى:

ـــ خۇلاسە كالام. سىلەر تۇغقانلا ئەمەس، بەلكى ئاتا ـ بالا، ئاغا ـ ئىنى قېرىنداشلار سىلەر. ھەر بىرىڭلارنىڭ ئىلكىدە ۋەتەن تىمسالى بولمىش بىپايان تەسەررۇپىڭلار، كاتتا ـ كاتتا شەھەرلىرىڭلار باردۇر. شۇنداق تۇرۇپ ئاشۇ بىرگىنە تاشكەنتنى تالىشىپ تۇمەنلەپ لەشكەر تارتىشقا، قىلىچ يالىڭاچلاپ قان تۆكۈشكە ھازىرلىنىشقا نە ھاجەتكى؟ ئول شەھىرى تاشكەنت قايسىڭلارنىڭ تەسەررۇپىدا بولسا ئوخشاش ئەمەسمۇ؟ ئاگاھ بولۇڭلاركى، سىلەر ـ نىڭ قېرىنداشلىق مېھرىڭلاردىن مۇستەھكەملەنگەن ئىتتىپاقىڭلار مۇخالىپلىرىڭلارنى قان يىغلاتسا، بىھۇدە مۇخالىپەتچىلىكىڭلار ئول ئەغيارلىرىڭلارنى قەھ ـ قەھلىتىپ كۈلدۈرىدۇ، ئۇلار ھەم سىلەردىن شۇنى كۈتىدۇ. ئاقىل كىشى مال ـ دۇنيانىڭ بار ـ يوقىغا قايغۇرمايدۇ، ئارتۇقچە بايلىق تېپىشقا ئىنتىلمەيدۇ. مال ـ دۇنيا ئۇچۇن جاھىل كىشىلەرلا پايپاسلايدۇ، نەپسى شەيتاننىڭ كەينىگە كىرىپ، جاپا ـ كۇلپەت چېكىدۇ، دوستلىرىغا، قېرىنداشلىرىغا ئازار بېرىدۇ. نائىنساب كىشىلەرنىڭ ۋۇجۇدى پەيلى شەيتاننىڭ جەننىتىدۇر. جانابى سۇلتانلار ھەقتائاللاھنىڭ ئاجىز قۇلى بولمىش كەمىنەنىڭ ئىككى قوۋۇز كالامىنى ئاڭلاشنى مەقبۇل كۆرسە، كۆڭلۇمگە پۈككەنلىرىمنى دەپ باقماقچىمەن. ناۋادا سەلتەنەت ئىشلىرىغا ئارىلاشمىسۇنلار، ئۆز ئىشلىرىمىزنى ئۆزىمىز بىر تەرەپ قىلماقچىمىز، دەپ قېلىشسىلا ئۇمۇ مەيلى، ئۆزۈمنى بول دەرگاھقا كەلمىگەن ھېسابلاپ سەمەرقەنتتىكى غېرىبخانامغا كېتىپ ئىبادىتىمنى قىلىۋېرىمەن.

ـــ قۇلقىمىز جانابى ئىشان ھەزرەتلىرىدە، كالاملىرىنى ئا ـ

يىمغايلا، ــ دېدى سۇلتان يۇنۇسخان تەۋازۇ بىلەن بېشىنى ئېگىپ.

ــ تەسەررۇپىمىزدىكى پۇتكۇل ئاۋام ــ رەئىيەت ئىشان پادىشاھنىڭ ئۇلۇغلۇقىغا قايىلدۇر. بۇزرۇكۇارىمىنىڭ كالامىنى يادىشقا ھەددىم ئەمەس، ــ دېدى سۇلتان ئەھمەد مىرزىمۇ دەرھال ئېغىز ئېچىپ.

ــ تەڭرى دەرگاھىغا يەتكەن ئەۋلىيا ھەزرەتلىنىڭ مۇبارەك كالامىنى ئاڭلاش بىز ئۇچۇن چەكسىز بەختتۇر، ــ دېدى ئۆمەر شەيخ مىرزىمۇ ئىپادە بىلدۇرۇپ.

ئۇچ ھۆكۈمدارنىڭ جاۋابىنى ئاڭلىغان خوجا ئەبەيدۇللا ئىشان مەمنۇنلۇق بىلەن بېشىنى لىڭشىتتى.

ــ جانابى تاج ئىگىلىرى كەمىنەگە شۇنچىلىك ئىشەنچ باغلىغانكەن، ئۇنداقتا كۆڭلۈمدىكىنى ئۇدۇللا دەۋېرەي. ئالدى بىلەن ئۇچىلىرى كۆڭۈللىرىدىكى ئاداۋەت كىرلىرىنى پاك ــ پاكىز يۇيۇۋېتىشكەيلا. چۇنكى، بارچە بۇزۇق ئىشلارنىڭ تۇغۇلۇپ چوڭ بولىدىغان جايى ئاداۋەتخور كۆڭۈلدۇر. ئاداۋەت نەپسانىيەتتىن تۇغۇلىدۇ. نەپسانىيەت بولسا پەرىشتىلەرنىڭ ئۇستازى بولغان ئازازۇلغا نەپسىنى باشقۇرالمىغانلىقى ئۈچۇن شەيتانىرەجىم، يەنى لەنەتى شەيتان نامىنى بەرگەنكى، ئول ئىبلىسنىڭ پەيلىدىن ھەرقاچان ساقلانماق ۋاجىپتۇر. بۇنىڭ ئىلاجى ئىنساب ۋە ۋىجدان ئۆزرە قىلىنىدىغان ھەكمانە تەدبىر ۋە ھەرىكىتىمىزگە باغلىقتۇر. ھەر بىرلىرىگە ئايدىڭدۇركى، ئاداۋەت دەرىخى خۇسۇمەت يېمىشىنى بېرىدۇ. مەگەركى ئاداۋەت دەرىخى يىلتىزىدىن قومۇرۇپ تاشلىنىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا سەممىيەت كۆچىتى تىكىلسە، ئۇنىڭدىن مۇھەببەت ۋە ئۇلپەت مېۋىسى نىشانە بەرگەيلەر. خوش، شۇنداق قىلىشقا جانابى تاجدارلارنىڭ رىغبىتى بارمىكىن؟

ئۇچەيلەن تەڭلا جاۋاب بېرىشتى:

ــ ئاللاھ گۇۋاھ بولسۇن، ئۇشبۇ سائەتتىن ئېتىبارەن كۆڭلىمىزدە زەررىچە ئاداۋەت دېگى قالمىغاي.

ـــ ئۇلۇۋۇل ھەممەتى مەنەل ئىمان، يەنى ئالىي ھەممەت ـ لىك بولۇش ئىماندىندۇر، ـــ دېدى ئىشان مەمنۇنلۇق بىلەن تە ـ بەسسۇم قىلىپ، ـــ شول تاپتا ئالىي ھەممەت ئىگىلىرىنىڭ سۆھبىتىدە ئولتۇرغىنىمدىن ئۆزۈمنى تولىمۇ بەختىيار ھېس قىلماقتىمەن. ئۇشبۇ ھەممەتتىن ئەل ـ يۇرت ئاسايىشلىققا يۇز ـ لىنىپ، بەھۇدە قان تۆكۈلۈشتىن ساقلانغاي. ئەسلىي مۇددىئاغا كەلسەم، سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرى ھەر ئىككىلىرى ئۇچۇن ئوخشاشلا ئاتىدۇر. ئاتىدىن نېمەت تالىشىش پەرزەنتكە راۋا ئە ـ مەستۇر. كەمىنە ئاجىز بىر قۇل يېگانە قۇدرەت ئىگىسىنىڭ مە ـ دىتى بىلەن ئۇچ تاجدارنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى دەۋاغا شۇنداق ھۆكۈم چىقىرىمەنكى، تاشكەنت سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرىغا تەۋە بول ـ غاي. ھەممىلىرىگە مەلۇم، ئاتىنىڭ دەرگاھى پەرزەنتنىڭ ئۆيىدۇر. دېمەك، ئاتا دەرگاھى تاشكەنتمۇ ھەر ئىككىلىرىنىڭ ئۆيىدۇر. ئۇشبۇ سەۋەبتىن ئىككىلىرى تاشكەنتنى سېنىڭ ـ مېنىڭ دې ـ يىشمەي، خالىغان ۋاقىتتا بەھۇزۇر قەدەم تەشرىپ قىلىشقايلا ۋە ئاتا دۇئاسىنى ئېلىپ ساۋاب تېپىشقايلا.

خوجا ئەبەيدۇللا ئىشان ئاغا ـ ئىنىلەر غىڭ قىلالمىغۇدەك پەتۋا چىقارغانىدى. ئۇ بۇ ئۇچ سۇلتان ئوتتۇرىسىدىكى ئاداۋەتنى يوقىتىپ، ئەل ـ يۇرتنى ئۇروش بالايىئاپىتىدىن قوتۇلدۇروشنىڭ بىردىنبىر تەدبىرى تاشكەنتنى سۇلتان يۇنۇسخانغا بۇيرۇپ بە ـ رىشتىن ئىبارەت بۇ ھۆكۈمنى سەمەرقەنتتىن يولغا چىقىشتىن ئاۋۋاللا كۆڭلىگە پۈككەنىدى. چۈنكى، تاشكەنتنى ئاكا ـ ئىنىدىن قايسىغا بۇيرۇپ بەرمەسۇن، يەنە بىر تەرەپ قايىل بولمايتتى.

سۇلتان يۇنۇسخان ئىككى كۆيۇ ئوغلىغا يالت ئېتىپ قاراپ قويۇپ لام ـ جىم دېمىدى.

ـــ ئىشان ھەزرەتلىرى تەرىقەت پېشۋاسىدۇر، پىرىنىڭ ئەمە ـ رى خۇدانىڭ ئەمرىدۇر، ـــ دېدى سۇلتان ئەھمەد مىرزا سۆز ئې ـ لىپ، ـــ بول دەۋاغا جاھاندا بۇنىڭدىنمۇ ئادىل پەتۋا بولماس. جانابى بۇزرۇكۋارىم گۆھەردەك بىباھا كالاملىرى بىلەن دىلىمىز ـ

نى روشەن قىلدى. ئاتىسىدىن شەھەر تالىشىپتۇ، دېگەن تۇزكورانە ئاتاقلا قىلىشتىن پەرۋاردىگارىم ئۆز پاناھىدا ساقلىغاي.

ــ خان ئاغامنىڭ ھممىتىگە تەسەننا، ــ دېدى ئۆمەر شەيخ مىرزا سۆز ئېلىپ، ــ كەمىنە ئەقىلسىز ئىنىلىرىدىن ھۆرمەتسىزلىك كەتكەن بولسا ئەپۇ قىلغايلا. بول ئەرزىمەس بەشىم ھەر قاچان ئادالەت قىلىچلىرىنىڭ سايىسىدادۇر.

ــ ئۇنداق دېمەسلە قەدىرلىك ئىنىم، ــ دېدى سۇلتان ئەھمەد مىرزا ھاياجانلانغان ھالدا، ــ كەمىنە ئاغىلىرىدىن ئۆتكەن يەرلەر بولسا كۆڭۈللىرىدىن چىقىرىۋەتكەيلا.

ــ ئىككى كۈيۇ ئوغلۇمنىڭ ھممىتىگە رەھمەت، يارانقان ئىگىسى سەلتەنەت ـ دۆلىتىڭلارنى تېخىمۇ زىيادە قىلغاي. مەن سىلەردىن ئۇ دۇنيا ـ بۇ دۇنيا رازى. تۇغۇلگەن مۇشت بولۇپ يا-شىغايسىلەر. جانابى ئىشان ھەزرەتلىرىنىڭ يىراقنى كۆزلەپ چە-قارغان ھۆكمىگىمۇ مىڭ ـ مىڭ تەسەننا. مەن پەقەت تاشكەنتنىڭ قارانچۇقىدۇرمەن. ھەقىقي ئىگىلىرى يەنىلا سىلەر ــ ئەزىز پەرزەنتلىرىمدۇرسىلەر.

ــ ئاتا ـ ئانىسىنى سۆيگەن ۋە ئۇلارغا ئىتائەت قىلىشتىن باش تارتمىغان، ئورۇق ـ تۇغقانلىرى، قوۋم ـ قېرىنداشلىرى بە-لەن ياخشى مۇئامىلىدە بولغان كىشى ئاللاھنىڭ رەھمىتىگە سازا-ۋەر بولغۇسىدۇر، ــ دېدى ئىشان، ــ ھەرقانداق ۋەدىنىڭ شەرتى ۋاپادۇر. كەمىنە ھەر بىرلىرىنىڭ ھالال لەۋزىگە ئىشەنگەنلىكىم ئۈچۈن، ئۇشبۇ ۋەدىلەرنى قەغەزگە پۈتۈم قىلىشنى لايىق تاپمە-دىم. چۈنكى، ۋاپا ئەھلى ئۈچۈن قەسەم ۋە پۈتۈم بىھاجەتتۇر. ھەر بىرلىرىنىڭ قىممەتلىك ۋاقىتلىرىنى خار قىلغۇزۇپ، غېرىبانە ئالچۇقۇم[1]غا تەكلىپ قىلىپتىمەنۇ، بىراق ئالدىلىرىغا بىر پىيالە سوغۇق سۇمۇ كەلتۈرمەپتىمەن.

ــ ئىشان بىر تەرەپتە قول باغلاپ تۇرغان سوپى خىزمەت-كارغا قاراپ، ــ قېنى، ئەمدى داستىخان سېلىپ، مەزە تارتىل-

① ئالچۇق ــ كەپە.

سۇن. ئاللاھ ئىگەم بۇگۈن جاھان مەردلىرى بىلەن بىر داستـ
خاندا تۇز يېيىشكە نېسىپ قىلىپتۇ. شۇكرى، يۇزمىڭ قەتلە
شۇكرى.

بايىراقتا ئاداۋەت ئۇچقۇنلىرى چاچرىغان كۆزلەردىن شۇ
تاپتا مېھىر نۇرلىرى بالقيتتى. قېيىنئاتا، ئاغا ـ ئىنىلەر بىر ـ
بىرىگە ئۆزلىرىدىن كەلسۇن، دەپ ھۆرمەت ـ تەۋازۇ قىلىشىپ
قول چايقاشتى.

مېھمانلارنىڭ قولىغا سۇ بېرىپ بولغان سوپى خىزمەتكار
پەتنۇسقا تىزىلغان ياغاچ چۆچەكتىكى ھالۋىلارنى ئېھتىرام بىلەن
تۇتتى، ئاندىن بىر تەۋەڭ قازان قاتلىمىسىنى ئەكېلىپ داستىخاـ
غا قويدى. خوجا ناسىرىددىن ئەبەيدۇللا ئىشاننىڭ بۇ ئۇچ سۇلتاـ
غا تەييارلىغان زىياپىتى پەقەت مۇشۇلا ئىدى.

ـــ قېنى خوش، مەزىگە قول كەلتۇرۇشكەيلا، ـــ دېدى ئىشان،
ئاندىن سوپى خىزمەتكارغا قارىدى، ـــ مەۋلانە مۇھەممەد قازىنى چا ـ
قىرسۇنلار، جانابى سۇلتانلار بىلەن ھەمداستىخان بولغاي.

ھايال بولماي يېتىپ كەلگەن مەۋلانە مۇھەممەد قازى قول
باغلىغىنىچە سالام بەردى:

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم. جانابى سۇلتانلارغا ئېھتىرام بول ـ
غاي.

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ـــ دېدى سۇلتان يۇنۇسخان دەس
ئورنىدىن تۇرۇپ.

قېيىنئاتىسىنىڭ ئورنىدىن تۇرغىنىنى كۆرۈپ، ئاكا ـ ئۇ ـ
كىلارمۇ ئورنىدىن تۇرۇشقا مەجبۇر بولدى.

ـــ كەلسىلە مەۋلانە، ـــ دېدى خوجا ئەبەيدۇللا ئىشان ئۇنىڭـ
غا ئولتۇرۇشقا جاي كۆرسىتىپ.

مەۋلانە مۇھەممەد قازى ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ تۆۋەن تەرد ـ
پىدە ئولتۇرغاندىن كېيىن قىسقىلا پاتىھە قىلىپ مېھمانلاردىن
تىنچ ـ ئامانلىق سورىدى.

ـــ ئىككىلىرىگە تونۇشتۇرۇپ قويۇپ، ـــ دېدى ئىشان سۇلتان يۇنۇسخان بىلەن ئۆمەر شەيخ مىرزىغا قاراپ، ـــ مەۋلانىنىڭ شەرەپلىك ئىسىملىرى مۇھەممەد ئىبنى بۇرھانىدىنىدۇر. سەھەر-قەنتنىڭ خاس كىشىلىرىدىن بولمىش قازى ئىمامىدىن ئىبنى مىسكىننىڭ پەرزەنتىدۇر. تەرىقەت يولىغا كىرىش ئارزۇسى بىلەن ئاۋۋال بىزنىڭ دەرگاھىمىزدا، كېيىن ھاۋالىمىز بىلەن مۇرشىدلارنىڭ پېشۋاسى، يول باشلىغۇچىلارنىڭ سەرۋەرى، پىر بۇرۇكىمىز مەۋلانە سەئىددىن كاشغەرىينىڭ ئوغلى ھەزرىتى خوجە-كاننىڭ تەربىيەسىدە بولدى. ھازىر دەرگاھىمىزنىڭ مۇتەسەددى[1] سىدۇر. رىيازەت، تارىخ ئىلىملىرىنىڭ پازىللىرىدىندۇر.

ـــ سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرى بىلەن ئۆمەر شەيخ مىرزا ئالىيلىرىنىڭ دىدارىغا مۇشەررەپ بولغىنىمدىن تولىمۇ بەختىيار-مەن، ـــ دېدى مەۋلانە مۇھەممەد قازى تەۋازۇ بىلەن باش ئېگىپ تۇرۇپ، ـــ سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرىنىڭ ئىلمۇ كامالىتى ۋە پەزىلىتىنى باغداد، شىرازلاردىكى ئىلىم دەرگاھلىرىدا كۆپ ئاڭلىغانمەن. ئول ئىلىم دەرگاھلىرىدىكى ئالىم ـ ئۆلىمالار خان ئالىيلىرىنى ھېلىھەم «ئۇستاز يۇنۇس» دەپ تىلغا ئېلىشاركەن.

ـــ ئۇنچىلىك تەرىپلەشكە لايىق ئەمەسمەن، ـــ دېدى سۇلتان يۇنۇسخان خىجىللىقىنى بىلدۈرۈپ، ـــ سەلتەنەت ئىشلىرى بىلەن مەشغۇل بولۇپ، ئىلىم تەھسىل قىلىشتىن توختاپ قالغىلى ھەلەم بولدى.

ئۇلار زىغىر يېغىدا پىشۇرۇلغان قازان قاتلىمىسىنى ياغاچ چۆچەكتىكى ھالۋىغا مىلەپ يېگەچ بىرپەس تاغدىن ـ باغدىن مۇڭداشتى. كېيىن گەپنىڭ تېمىسى تەرىقەت سۇلۇكىگە يۆتكەلدى. ئىشان پۇرسەتنى چىڭ تۇتۇپ، بۇ ئۇچ ھۆكۈمدارغا تەرىقەت سۇلۇكىنىڭ مەنىسى، تەرىقەتنىڭ مەقامەت[2]لىرى، تەرىقەتنىڭ

① مۇتەسەددى ـــ باشقۇرغۇچى، خوجدار.
② مەقامەت ـــ باسقۇچ.

ئەركانى، تەرتىپلىك سۈننىتى، تەرتىپلىك مۇستەھەبى[1]، تەرتىپلىك نەھيىسى[2]، تەرتىپلىك چوڭ ـ كىچىك ئەبجەدلىرى، تەرتىپلىك ئىمانى، تەكبىرى، تەرتىپلىك ئابرۇيى ھەققىدە كۆيۈپ ـ پىشىپ سۆزلىدى.

ـــ يامانلىقتىن ھەزەر قىلماق ئاۋامنىڭ تەۋبەسىدۇر؛ ئۆزىدىن، ئۆزلىكىدىن پاكلاش خاسلارنىڭ تەۋبەسىدۇر، ـــ دەپ نۇتقىنى خۇلاسىلىدى ئىشان، ـــ قورقۇش ـــ گۇناھتىن، شەرىئەتكە خىلاپ ئىشلاردىن، ئاللاھنىڭ غەزىپىدىن، رىيازەتنىڭ ئازابلىرىدىن، پەرىنىڭ قارغىشىدىن قورقۇش كېرەك. ئۇستى ۋە ئاستىدىكى ئىككى نەپسىنى، يەنى تەمەگەر نەپسى بىلەن بالاگەر نەپسىنى تىزگىنلەپ، ئالتە كۇنلۇك قونالغۇ بولمىش بول نەيرەڭۋاز دۇنيانىڭ تۇرلۇك قىزىقتۇرۇشلىرىدىن ئۆزىنى چەكلەپ، مال ـ دۇنيا، راھەت ـ پاراغەت، مەئىشەت قوغلاشماي، ئىنسانىي كامىللىققا يېتىش ئۈچۈن بارلىق قۇدرىتىنى سەرپ قىلالىغان ئىنسان ئۆزىنى تەرتىپلىكە مەنسۇپ دەپ بىلسە بولىدۇ. كىمەرسىكىم ئىت يېمى بىلەن بېقىشقا تېگىشلىك ۋۇجۇدىدىن قۇتۇرغان تەلەپلەرنى زەبۇن ئەيلەپ، ھۆسنى مۇتلەقنىڭ ئىشقىدا كېچە ـ كۇندۇز ئاھ ئۇرۇپ، سۇلۇككە كىرىپ، سۇلۇك پېشۋالىرى بولمىش مەقامى ئەۋلىيالارنى پىر تۇتۇپ، ئۇلارنى رەھنەما ئەيلەپ ياشىسا، قولىغا سەككىز جەننەتنىڭ ئاچقۇچلىرىنى ئالغايلار. ھەقنىڭ دەرگاھى بولمىش خانىقالار ئۆزرە مەجلىسلەردىكى ھەلقە ـ ساماالاردا زەبانىدىن ئاتەش كەبى ئېتىلىپ چىققان جەررىلەرنىڭ ساۋابىدىن ئاخىرەتتە يوللىرى نۇرلارغا كۆمۈلگەي...

ئىشاننىڭ نۇتقىنى چاڭا قۇرۇپ ئولتۇرۇپ ئاڭلاۋاتقان سۇلتان يۇنۇسخان بىردىنلا يۇكۇنۇپ ئولتۇرۇپ بېشىنى تۆۋەن سالغىنىچە كۆزلىرىگە لىق ياش ئالدى. بۇ نۇتۇق ئۇنىڭ ۋۇجۇدىغا دەھشەتلىك ۋەھىمە سالغان بولۇپ، ئۆزىنى گويا ھازىرلا مۇنكىر ـ

① مۇستەھەبى ـــ مەقبۇل ئۇدۇملىرى.
② نەھيىسى ـــ مەنئىي قىلىنغان ئىشلار.

نەكىرلەر سۆرەپ ئاپىرىپ لاۋۇلداپ ئوت كۆيۈۋاتقان دوزاخقا تاشلايدىغاندەك تۇيغۇغا كېلىپ قالغاندى. يېشى يەتمىشتىن ئاشقان سۇلتان يۇنۇسخان مۇشۇ يىللاردا بۇ دۇنيانىڭ غېمىدىن كۆرە ئۇ دۇنيانىڭ غېمىنى بەكرەك قىلىدىغان، ئولتۇرسا ـ قوپسا ئۇلۇم، ئاخىرەت، بېھىش ـ دوزاخ ھەققىدە ئۇزۇندىن ـ ئۇزۇن خىيال سۈرىدىغان بولۇپ قالغاندى، ئىشانىنىڭ تەرىقەت يولىغا دەۋەت قىلىپ ئېيتقان سۆلۈك تەرغىباتلىرىنى ئاڭلاپ يۈرىكى قايتىدىن ئېزىلىپ كەتكەن، ئىشانىنى پىر تۇتۇپ سۆلۈككە كىرسىلا ھازىرلا قولىغا جەننەتنىڭ ئاچقۇچىنى ئالالايدىغاندەك تۇيغۇغا كېلىپ قالغاندى. شۇڭا، سۆلۈك تەرغىباتلىرى ئاخىرلىشىشى ھامان ئۆمىلەپ بارغىنىچە خوجا ئەبەيدۇللا ئىشانىڭ كەھرىۋا تەسۋى تۇتۇپ ئولتۇرغان قوللىرىغا ئاۋۇال سۆيدى، ئاندىن مەڭزىنى ياقتى.

ـــ ئى كاتتا مەرتىۋىلىك ئەۋلىيالارنىڭ، مۇرشىدلارنىڭ پېشۋاسى، دىنىمىزنىڭ نۇرى، تەرىقەت سۆلۈكىنىڭ رەھنىماسى سۇلتانۇل ئۆلۇما ھەزرەتلىرى، ـــ دېدى سۇلتان يۇنۇسخان يۇزىنى ئىشانىنىڭ قولىغا سۈركەپ تۇرۇپ، ـــ پۈتكۈل ۋۇجۇدى گۇناھى كەبىرلەرنىڭ نىجاسەتلىرى بىلەن بۇلغانغان كەمىنە گۇناھكار بەندىنىڭ تۆۋەنسىنى قوبۇل قىلىپ، سائادەتمەن تەرىقەتكە مۇشەررەپ قىلغايلا. كۆزىمىزگە يورۇقلۇق، قارائىغۇ دىلىمىزغا زىيا ئاتا قىلغايلا. ھىممەت ئىنايەتلىرىنى ئايىماي، پىر تۇتۇش ئارزۇيىمىزنى مەقبۇل كۆرۈپ، مۇرادىمىزنى ھاسىل قىلغايلا.

ئىشان سۇلتان يۇنۇسخانىنىڭ يەلكىسىدىن مېھرى بىلەن پەپلەپ تۇرۇپ تۇرغۇزدى.

ـــ باشلىرىنى كۆتۈرگەيلا ئى سۇلتان ئالىيلىرى، ـــ دېدى ئۇ، ـــ سائادەتمەن يول باشچىلارنىڭ سەرۋەرى، تەرىقەت مۇرشىدلىرىنىڭ پېشۋاسى، تەڭرىگە يېقىنلىشىش زەنجىرىنىڭ باش ھالقىسى پىر بۇزرۇكمىز خوجا باھاۋىدىن نەقشىبەندى ھەزرەتلىرى قارائىغۇدا تەمتىرەپ قالغان ئازغۇنلارغا يول كۆرسىتىۋاتىدۇ، ئۇلارنىڭ يوللىرىنى، زىندان كەبى دىللىرىنى ئوتقاش بولۇپ يورۇ-

تۇڭلار، دەپ تەلىم بەرگەن. ئەلۋەتتە ئول جەننەتماكان پىرىمىز تىلغا ئالغان يول ۋە ئوتقاش بىتەھقىقى تەرىقەتتۇر. تەرىقەت يولى ئىزدەپ ئېتەكلىرىمىزگە ئېسىلغان ھەرقانداق كىشىنىڭ قولىنى سىلكىۋېتىشكە ھەققىمىز يوقتۇر. بۇ ئاۋۋال پىر رىزاسى، ئاندىن ئاللاھ رىزاسىدۇر.

ـــ بەرھەق. ھەقىقائاللاھنىڭ دەرگاھىغا يەتكەن ھەزرىتى ئىشان پىرىمىز تەرىقەتكە ئۆزىنى ئاتىغان بارلىق ئازغۇنلارنىڭ رەھنەماسىدۇر، ـــ دەپ ئېغىز ئاچتى باياتىن بېرى بىر چەتتە يۇ-كۇنگىنچە ئەدەپ ساقلاپ ئولتۇرغان مەۋلانە مۇھەممەد قازى، ـــ ھەر كىشى ئاللاھتائاللاھنىڭ ئەۋلىيالىرىدىن بىرەر پىر بۇز-رۇكۇارغا مۇرىت بولۇشقا تىرىشقاي، ئۇلارنىڭ تىرىشچانلىقى سە-ۋەبىدىن ئەگەشكۇچىگىمۇ، يولباشچىغىمۇ ساۋاب ھاسىل بولغۇ-سى. بول دۇنيا يولۇچىلار چۈشۈپ ئۆتىدىغان ئۆتەڭدۇر. بول ئۇ-تەڭگە كەلگەن يولۇچى يولنى ئازماي مېڭىشى ئۈچۈن بىر كارۋان بېشىغا موھتاجدۇر. كارۋان بېشىنى تاپالمىغانلار مەنزىلگە ئازماي يېتىپ بارۇر. تاپالمىغانلار، تاپسىمۇ تونۇمىغانلار، تونۇسىمۇ ئە-گەشمىگەنلەر زەبۇنلۇق چۆلىدە تەمتىرەپ، خارۇ زار بولۇر. بول دۇنيانىڭ مەئىشەتلىرى بۇگۈن بار، ئەتە يوق. سەندە بارى ئەتە ئۇ-نىڭ قولىغا ئۆتۇر. كۆپ نەرسە ئازىيۇر، تەل نەرسە كېمىيۇر. بىر ئاۋاتلىقنىڭ بىر خارابلىقى بولۇر. زېمىن، مالۇ دۇنيا، خاتۇن تا-لىشىپ سىغىشمىغانلار، بول نەرسىلەرنىڭ ئىگىسى مەن، دەپ ھەقنى تونۇمىغانلار، ئاخىرقى ھېسابتا يەنە قۇرۇق قول كېتىپ قالۇر. ئەلمىساقتىن تارتىپ نۇرغۇن قۇدرەتلىك شاھ ـ سۇل-تانلار، تەخت ساھىبى، تاج ئىگىلىرى ياشىدى. قېنى ئۇلار؟ ھەم-مىسى تۇپراققا يەم بولدى. روھلىرى تىرىكلىكىدە قىلغان يا-خشى ـ ياماں ئىش ـ ئەمەللىرىنىڭ ھېساب ـ كىتابىنى بېرىش ئۈچۈن ھەقنىڭ ئالدىغا كەتمەدىمۇ؟! بول دۇنيانىڭ مەئىشەتلىرىگە زىنھار مەپتۇن بولمىغايمىز. چۈنكى، بول دۇنيانىڭ بىر قولىدا ھەسەل، بىر قولىدا زەھەر باردۇر. ئاۋۋال ھەسەل بېرىپ ئېغىزنى

تاتلىق قىلىپ قويۇپ، ئاندىن زەھەر قۇيۇلغان قەدەھنى سۇنار. پۇتۇنلۈك، مۇكەممەللىك، تەللىك، ئاخىرلاشماس مەئىشەت، خۇشاللىق پەقەت ئاخىرەتتىدۇر. يەنى ئول دۇنيادىدۇر. پەقەت تەرىقەت پېشۋالىرى بولمىش پىرلارلا كىشىلەرنى ئاشۇ سائادەت مەنزىلىگە باشلاپ بارار. مەگەر تەرىقەت ئىزدىگۈچى چىن ئىخلاسمەن بولسا، بىر پىركاملىنىڭ پېشىگە ئېسىلىشىنى چىن يۈرىكىدىن تەلەپ قىلسا، ھەقىقىي ئىرادىسى بولسا، ئول كىشى مەشرىقتە، پىر بۇزرۇك مەغرىپتە بولغان تەقدىردىمۇ، تەگىرىتائالالاھ ئول پىرنى تارتىپ ـ تارتىپ ئىختىيارسىز ئول كىشىنىڭ قېشىغا كەلتۈرۈر. مەگەر ئول كىشىنىڭ تەلىپى ھەقىقىي بولمىسا، پىر تۇتۇشىنى چىن يۈرىكىدىن تەلەپ قىلمىسا، گەرچە ئول پىركامىل بىلەن بىر ئۆيدە بولسىمۇ مەقسىتىگە يېتەلمەس ۋە بول سائادەتكە مۇيەسسەر بولالماس. مانا جانابى خان ئالىيلىرىنىڭ ئىخلاسمەنلىكىدىن ئاللاھتائاللا مۇشۇنداق بىر سەۋەب بىلەن ھەزرىتى ئىشان پىرىمىزنى سەمەرقەنتتەك يىراق بىر شەھەردىن بول دەرگاھقا كەلتۈردى. ئى خان ئالىيلىرى، ھەزرىتى ئىشان پىرىمىزنىڭ ئېتەكلىرىگە ئېسىلغان قوللىرىنى زىنھار قويۇپ بەرمىگەيلا.

بايا تىن بېرى ئىككى تايىن بولۇپ ئولتۇرغان ئۆمەر شەيخ مىرزىمۇ دەرھال ئۆمىلەپ بارغىنىچە سۇلتان يۇنۇسخانىنىڭ يېنىغا كېلىپ خوجا ئەبەيدۇللا ئىشانىنىڭ ئېتىكىگە يۇزىنى ياقتى.

ـــ ئىشان ھەزرىتىمنى پىر تۇتۇپ ئۆزىمىزگە رەھنەما قىلىدۇق. بىزنى ھەرقاچان سۆھبەتلىرىگە داخىل قىلىپ بەرىكەتلىك دۇئالىرىنى ئايىمغايلا. تەرىقەت يولىغا كەلتۈرگەن پايە ـ قەدەملىرىمىزنى ئول دۇئالىرىنىڭ بەركاتى بىلەن ئىقبال قۇياشى يورۇتۇپ تۇرغاي.

ـــ ئېتەكلىرىنىڭ پېشىگە ئېسىلدۇق. بۇ يولدىن زىنھار يېنىشىمىز يوقتۇر، ـــ دېدى سۇلتان يۇنۇسخان يەنە ئىلتىجا قىلىپ، ـــ بىز كەبى ئازغۇنلۇق چۆلىدە سەرسان بولغانلارنىڭ كۆزىگە نىجاتلىق يولىنى كۆرسىتىپ، قوللىرىمىزغا مۇراد گۈلىدە

رىنى تۇتقۇزغايلا بىزدىن كېيىنكى ئەۋلادلىرىمىزمۇ ئەۋلادتىن ـ ئەۋلادقا تەرىقەت يولىنى تۇتۇپ مۇراد تاپقاي.

شۇ تاپتا خوجا ئەبەيدۇللا ئىشانغا ئايىغىغا يىقىلغان ئىككى ھۆكۈمدارنىڭ ئۇنىڭدىن ئارتۇق ئىلتىجالىرى ھاجەت ئەمەس ئىدى.

ـــ تىلىمەكتىن ئاۋۋال ئۆزىنى بېغىشلىماق نىيىتىنىڭ ئەۋزەل ـ زىلىدۇر، ـــ دېدى ئىشان بارماقلىرى بىلەن ساقاللىرىنى تاراپ تۇرۇپ، ـــ بىز پەقەت قاراڭغۇدا قالغانلارغا چىراغپايلا بولۇپ بېرەلەيمىز. ئۇشبۇ چىراغپاينىڭ ئۇستىدە يورۇپ تۇرغان تەرىقەت چىرىغىدىن نۇر ـ زىيا ئىلىش جانابى سۇلتانلارنىڭ نىيەت ـ ئىقبالىغا باغلىق.

ـــ ئالىيلىرى تاھارەت يېڭىلىۋالغان بولسىلا، ـــ دېدى مەۋلانە مۇھەممەد قازى سۇلتان يۇنۇسخان بىلەن ئۆمەر شەيخ مىرزىغا تەۋازۇ بىلەن ئېگىلىپ تۇرۇپ، ـــ مۇرىت ـ مۇرشىدلىق ۋاستىسى تاھارەت بىلەن پاكلىنىپ تۇرۇپ لەۋزى ـ قەسەم قىلىنسا مەقامىغا يەتكەي.

سۇلتان يۇنۇسخان بىلەن ئۆمەر شەيخ مىرزا دەس ئورنىدىن تۇرۇپ تاھارەت ئىلىش ئۈچۈن بىر ئۇۋرىقتىن سۇنى كۆتۈرۈپ دالدىغا مېڭىشتى.

خوجا ئەبەيدۇللا ئىشان سەمەرقەنتتىن ئالدىراپ ـ تېنەپ يولغا چىققان ۋاقىتتا بۇ ئىككى ھۆكۈمدارنى مۇرىت قىلىۋىلىشنى خىيالىغمۇ كەلتۈرمىگەنىدى. شۇ تاپتا ئۇ پات يېقىندا تەرىقەت سۇلۇكىنى يىراق موغۇلىستان شەھەر ـ قىشلاقلىرىغچە كېڭەيتىش ئۈچۈن پۇختا ئاساس سالغىنىدىن قاتتىق ھاياجانلىنىپ كەتكەنىدى.

ئىشان تاھارەت ئىلىپ كېلىپ، ئالدىدا يۈكۈنۈپ ئولتۇرغان سۇلتان يۇنۇسخان بىلەن ئۆمەر شەيخ مىرزىغا قولىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ دۇئا قىلىشقا باشلىدى:

ـــ ئى تەڭرىم، چىن ۋە ھەقىقىي قەدەم بىلەن تەرىقەت يو-

لىغا كىرىپ، تەلەپ ۋادىسىنى بېسىپ ئۆتۈپ، مەقسەتلىرىنىڭ مەنزىلىگە ئۇلاشقان ۋە گۈمراھلارنى نىجاتلىق نىشانىغا باشلىغان زاتلارنىڭ ھۆرمىتىدىن، ئۈمىد كېمىسىنى چېچىلاڭغۇلۇق ۋە تەڭرىقىچىلىك گىردابىدىن نىجاتلىق ساھىلىغا تارتقان، خاروزارلىق چۆللىنىڭ تەشنالىرىغا سائادەت بۇلىقىنى كۆرسەتكەن ئۇلۇغلارنىڭ ھۆرمىتىدىن، ئول ئازغۇنلارنى نىجاتلىق يولىغا باشلىغايسەن. مەھرۇملۇق، يىراقلىق ۋە ئۈمىدسىزلىك ۋادىسىدا چاڭقىغان ئول تەشنالارغا رەھمەت دەريايىڭدىن ۋە مەغپىرەت بۇلىقىڭدىن تامچە ئاتا قىلغايسەن.

93

ھايت ـ ھۇيت دېگۈچە يەنە بىر كۆكلەم يەڭگۈشلىنىپ، ياز-نىڭ تۇنجى نېمىتى بولغان ئۇجمە مەي باغلاپ پىشىشقا باشلىغا-نىدى. ئاشۇ سۇلھىدىن كېيىن ئىككى كۈيۇ ئوغلى ئوتتۇرىسىدە-كى نىزا ـ ئاداۋەتلەرنىڭ ئاخىرلاشقانلىقىدىن خاتىرجەملىك ھېس قىلغان سۇلتان يۇنۇسخان ھاردۇق يەتكەندەك بولۇپ ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالدى. بىراق ئۇ ئۆزىنىڭ بۇنچە ئۇزۇن يېتىپ قېلىشىنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمىگەنىدى. ھەئە، ئۇ ئۆزىنىڭ ھاجىتىدىن چە-قالماي ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالغىنىغا بىر يىل بولاي دەپ قالغا-نىدى. بۇ ئارىدا ئىككى كۈيۇ ئوغلى ئەندىجان، سەمەرقەنت، بۇ-خارا، ھەتتا ھىراتتىن ئۇقۇشۇپ ئەۋەتكەن تېۋىپ ـ ھەكىملەرمۇ ئۇنىڭ كېسىلىگە ھېچقانداق ئامال قىلالمىدى. كۆز كۆرگەن، قۇلاق ئاڭلىغان سەۋەبلەرنىڭ ھەممىسىنى قىلىپ بېقىشتى. ئەمما ئۇنىڭ يەر دەسسىيەلمەي ياتقىنى ياتقاندى. بۇ بىر يىلدىن بېرى ئۇنىڭغا ئاساسەن مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ھەمراھ بولۇپ كېلىۋا-

تاتتى. ئۇنىڭ تېببابەتتىن خېلى ئەتراپلىق بىلىمى بار ئىدى. شۇ ـ ڭا سۇلتان يۇنۇسخاننىڭ دورىلىرىنى قاينىتىش، ئىچۈرۈش، ھە ـ كىملەرنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە دورا تەييارلاش قاتارلىق ئىشلار ـ نى ئۆزى قول تىقىپ قىلاتتى ياكى خىزمەتكارلارنىڭ بېشىدا قاراپ تۇرۇپ تەييارلىتاتتى. كېسەلدىن ساقىيىش ئۈمىدى ئۈزۈلگەن سۇلتان يۇنۇسخان ئادەم خالىمايدىغان بولۇپ قالغانىدى، سۆيۈمـ ـلۈك ئىككى خانىشىنىمۇ يېنىدا ئۇزاق تۇرغىلى قويمايتتى، پەقەت مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىلا ئۇنىڭ بىردىنبىر سىردىشى بولۇپ قال ـ غانىدى. ئۇ مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنى كۆرسىلا ئېچىلىپ قالاتـ ـتى، گەپ قىلغۇسى كېلەتتى، خىزمەتكارلارنى چىقىرىۋېتىپ، ئۇ ـ نىڭ بىلەن خاس ئولتۇرۇپ ئۇزۇندىن ـ ئۇزۇن مۇڭدىشاتتى.

ئىككى كۈندىن بېرى سۇلتان يۇنۇسخان باشقىچە خىيالچان بولۇپ قالغانىدى. بۈگۈن سەھەردىلا ئەھۋال سوراپ كىرگەن مۇ ـ ھەممەد ھەيدەر مىرزىغا سۇس كۈلۈمسىرەش بىلەن جاۋاب قايتۇر ـ دى، گەپ سورىمىدى.

«خان ئالىيلىرىنىڭ بۈگۈن پاراڭلىشىشقا رەغبى يوقتەك قىلىدۇ. يالغۇز ئولتۇرۇپ خىيال سۈرۈشنى خالاپ قالغان بولسا كېرەك. ئەڭ ياخشىسى، ئۇي ـ خىيالىرىنى چاچمىغىنىم ياخ ـ شىدەك قىلىدۇ...»

ـــ ئالدىراش ئىشلىرى بارمىدى سەر ئەمىر؟ ـــ ئالدىراپ سورىدى سۇلتان يۇنۇسخان پەم بىلەن سىرتقا چىقىشقا تەمشىلىپ تۇرغان مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىغا قاراپ.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا دەرھال كەينىگە ياندى.

ـــ يوقسۇ ئالىيلىرى.

ـــ ئەمىسە تالاغا ئالدىرايلىغۇ؟

ـــ قىبلىگاھىمنىڭ ئارامىنى بۇزماي دېدىم.

ـــ ئۇنداق بولسا چىقىپ كەتمىسىلە.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا سۇلتان يۇنۇسخاننىڭ ئاياغ تەرىپـ ـگە كېلىپ ئولتۇردى.

ـــ مېنى يۆلەپ قويسىلا، بىردەم ئولتۇرغۇم كېلىۋاتىدۇ.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا سۇلتان يۇنۇسخانىڭ قولتۇقىدىن ئاۋايلاپ كۆتۈرۈپ ئولتۇرغۇزدى، ئاندىن ئىككى تال پەر ياستۇقنى ئارقىسىغا تاشلاپ پەم بىلەن يۆلەندۈردى.

ـــ ئەپلىشىپ ئولتۇرالىدىلمۇ ئالىيلىرى؟

ـــ ناھايىتىمۇ بەلەن ئولتۇردۇم، ـــ سۇلتان يۇنۇسخانىڭ چىرايىدا ئازابلىق بىر كۈلكە جىلۋە قىلدى، ـــ قېرىغاندا بوۋاققا ئوخشاش بولۇپ قالسا ئەجەب سەت تۇرىدىكەن. يەنە قاچانغىچە مۇشۇنداق سۆزلىپ يۈرىيمەنكىن ـ تاڭ.

ـــ ئۇنداق دېمىسىلە ئالىيلىرى. ياراتقان ئىگىسى ئۆزى سالغان كېسەلگە يەنە ئۆزى شىپالىق بېرىدۇ. ھەقنىڭ مۆجىزىلىرى بىھېسابتۇر. كىم بىلىدۇ، ئەتە ئەتىگەندە دەس ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ كېتەمدىلا تېخى.

ـــ راست ئېيتىدىلا. خۇداۋەندە ئىگەمنىڭ مۆجىزىلىرى ھەقىقەتەن نۇرغۇن. ئەمما ئۇمىدىم ئول مۆجىزىلەردە ئەمەس، بەلكىم كارغا كەلمەس مۇنۇ تەندىكى ئامانەتنى تېزرەك تاپشۇرۇپ، جانابى ھۆسنى مۇتلەقنىڭ دەرگاھىغا بېرىش.

يىل بويى مىدىرلىماي ياتقان سۇلتان يۇنۇسخان قاتتىق چۈشكۈنلىشىپ كەتكەنىدى. مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئۇنىڭغا نېمە دەپ تەسەللى بېرىشنى بىلەلمەي تۇرۇپ قالدى. شۇ ئەسنادا بوسۇغا تۈۋىدە خانزادە مەھمۇدخان بىلەن مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ چوڭ ئوغلى مۇھەممەد ھۈسەين مىرزا پەيدا بولدى.

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۈم، ـــ دېدى ئىككىسى تەڭلا قوللىرىنى كۆكرىكىگە ئېلىپ.

سۇلتان يۇنۇسخان ئۇلارغا قاراپ سۈس كۈلۈمسىرىدى.

ـــ ۋەئەلەيكۈم ئەسسالام، كىرىڭلار ئارسلانلىرىم.

يىگىرمە ئۈچ ـ يىگىرمە تۆت ياشلارنىڭ قارىسىنى ئالغان خانزادە مەھمۇدخان بىلەن ئون سەككىز ـ ئون توققۇز ياشلارنىڭ قارىسىنى ئالغان مۇھەممەد ھۈسەين مىرزا ھۈجرىغا كىرىپ

تەۋازۇ بىلەن قول باغلاپ تۇرۇشتى. گەرچە مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزا خانزادە مەھمۇدخاندىن بەش ـ ئالتە ياش كىچىك بولسىمۇ بوي ـ بەستى ئەجدادىنى تارتقان بولغاچقا، بويى خانزادىدىن خېلى ئېگىز ئىدى.

سۇلتان يۇنۇسخان ئىككى يىگىتكە مەسلىكى كېلىپ بىرپەس قاراپ كەتتى.

ـــ ئولتۇرۇڭلار.

ئىككى يىگىت خانغا تەشەككۇر بىلدۈرۈپ مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ ئايىغ تەرىپىدە يۇكۇنۇپ ئولتۇردى.

ـــ خوش، ـــ دېدى يۇنۇسخان ئىككى يىگىتنىڭ تۇيۇقسىز كېلىشىدىكى مۇددىئاسىنى بىلمەكچى بولۇپ.

ـــ يېزنەم ئۆمەر شەيخ مىرزا جانابلىرىنىڭ باراۋەت شىكارىغا كۆڭلى تارتىپ قالغان چېغى، ـــ دېدى خانزادە مەھمۇدخان جاۋاب بېرىپ، ـــ كەمىنە ئوغۇللىرىنى ئول شىكارغا تەكلىپ ئېتىپ چاپارمەن ئەۋەتىپتۇ. ئۆزلىرىدىن ئىجازەت سوراپ كېلىشىم.

سۇلتان يۇنۇسخان ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالغان بىر يىلدىن بېرى خانزادە مەھمۇدخان تاشكەنتتىن ئايرىلماي ئوردا ئىشلىرىغا رىياسەتچىلىك قىلىۋاتاتتى. شۇڭىمۇ سەلتەنەت ئىشلىرىدىن ئاز-چە غەم قىلىپ كەتمەيتتى. بۇ بىر يىلدىن بېرى ئىككى كۈيۈ ئوغلى ئوتتۇرىسىدىمۇ سۇركىلىش ياكى ئۇششاق گەپ ـ سۆزلەر بولۇنمىدى. بۇنىڭدىن ئۇ بەكمۇ خۇشال ئىدى. شۇ كۈنلەردە ئۇنىڭ كۈيۈ ئوغۇللىرى بىلەن ئىككى ئوغلىنىڭ قېرىنداشلىق مېھرىنى تېخىمۇ چىڭىتىپ، خۇددى بىر تۇغقان ئاكا ـ ئۇكىلاردەك ئىناق ـ ئىجىل ئۆتۈشىنى ئارزۇ قىلىشتىن باشقا ئارمىنىمۇ يوق ئىدى. مانا كۈيۈ ئوغلى ئۆمەر شەيخ مىرزا چوڭ خانزادىنى باراۋەتكە تەكلىپ قىلىپتۇ. قېرىنداشلىق، تۇغقاندارچىلىق مېھرى دېگەن مېھماندارچىلىق ۋاستىسى بىلەن تېخىمۇ چىڭىپ باردۇ ئەمەسمۇ؟

ـــ يېزنە ئاغىلىرى تەكلىپ ئەتكەن بولسا بېرىپ كەلسىلە، ـــ

دېدى ئىجازەت بېرىپ، ــ مەندىن يېزىنە ئاغىلىرىغا، ئىگىچىلىرى قۇتلۇقىنگار خېنىمغا، ئوماق نەۋرىلىرىم خانزادە خېنىم بىلەن بابۇرجانغا سالام دېگەيلا.

ــ مەنمۇ خانزادە بىلەن بىللە بارسام بولامدۇ ئاتا؟ ــ دېدى مۇھەممەد ھۇسەيىن مىرزا دادىسىغا قاراپ.

ــ سىلى دېگەن ھازىر ئوردا مەھرىمى، شۇڭلاشقا مەندىن ئەمەس، خان ئالىيلىرىدىن ئىجازەت سورىسىلا، ــ دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا.

مۇھەممەد ھۇسەيىن مىرزا سۇلتان يۇنۇسخانغا لاپپىدە قاراپ قويۇپ بېشىنى تۆۋەن سالدى.

ــ بۇ ئىككىسى بىر ـ بىرىنىڭ سايىسى تۇرسا، تەن بىلەن سايىنى قانداقمۇ ئايرىۋەتكىلى بولسۇن، ــ دېدى سۇلتان يۇنۇس خان كۈلۈپ، ــ سىلىگىمۇ ئىجازەت ئەمىرزادەم.

مۇھەممەد ھۇسەيىن مىرزا دەس ئورنىدىن تۇرۇپ تەشەككۇر بىلدۈردى:

ــ قىبلىگاھىمىز مەرھەمەتلىكتۇرا!

خانزادە مەھمۇدخان بىلەن مۇھەممەد ھۇسەيىن مىرزا ئوتتۇ ـ رىسىدا تەسۋىرلىگۈسىز بىر دوستلۇق بار ئىدى. ئۇسمۇرلۇك دەۋرىدىن تارتىپ بىللە چوڭ بولغاچقىمۇ بىر ـ بىرىدىن پەقەتلا ئايرىلمايتتى. خوجا ئەبەيدۇللا ئىشانىنىڭ كېلىشتۇرۇشى بىلەن قېيىنئاتا ۋە كۈيۈ ئوغۇللار قايتا يارىشىۋالغاندىن كېيىن، تاش ـ كەنتكە ئالدىن لەشكەر تارتىپ كەلگەن خانزادە مەھمۇدخان ئەندى ـ جاندا تۇرۇۋاتقان مۇھەممەد ھۇسەيىن مىرزىنى تاشكەنتكە ئەكەل ـ دۇرۇۋالغاندى. ئىككى يىل ئايرىلىپ تۇرغان بۇ يىگىتلەرنىڭ قايتا يۈز كۆرۈشكەندىن كېيىن دوستلۇق رىشتى ئىلگىرىكىدىن ـ مۇ بەك چىڭىپ كەتكەندى. سۇلتان يۇنۇسخانمۇ ئۇلارنى بىر ـ بىرىگە ھەمدەم بولۇپ سەلتەنەت ئىشلىرىغا قاراشسۇن دەپ، مۇ ـ ھەممەد ھۇسەيىن مىرزىغا لەشكىرىي دىۋانىدىن مەنسەپ بېرىپ، ئوردا ئەمىرلىرى قاتارىدىن ئورۇن بەرگەندى. ئۇلارنىڭ بىر ـ

بىرىگە شۇ قەدەر يېقىنلىقىغا مەستلىكى كېلىپ ئۇلارنى: «بۇلار بىر ـ بىرىنىڭ سايىسى» دەپ تەرىپلەيتتى ۋە «دوستلۇق، بۇرا ـ دەرچىلىك دېگەن مانا مۇشۇنداق بولۇشى كېرەك. سەر ئەمىر بىلەن ئىككىمىزنىڭ دوستلۇقى پەرزەنتىمىزگە ئۈلگە بولدى» دەپ ماختىناتتى.

ــ قاچان يولغا چىقاي دەيدىلا؟

ــ ئاللاھ خالىسا ئەتە بامداتتىن يېنىپ.

ــ سوۋغا ـ پىشكەش تەييارلىۋېلىشنى ئۇنتۇپ قالمىسىلا، ــ دېدى سۇلتان يۇنۇسخان، ــ مېھماندارچىلىققا قۇرۇق قول بېرىش ياخشى پەزىلەت ئەمەس، ھەتتا رەقىبىنىڭ ئۆيىگىمۇ ھەم شۇنداق، يېزىنلىرى بىلەن ئىگىچىلىرى بىر مەھەل ئايرىلىشقا قىيالمىسا نەۋرەم خانزادە خېنىم بىلەن بابۇرجاننى ئەۋەتىپ بەرسۇن. ئول كۆز نۇرلىرىمنى خويمۇ سېغىنىپ كەتتىم.

ــ يىراقتىكى نەۋرىلىرىنى سېغىنىۋەرمەي، يانلىرىدىكى نەۋرىلىرىنىمۇ سېغىنىپ قويسىلا ئاتاجان، ــ دېدى خانزادە مەھ ـ مۇدخان ئەركىلەپ.

ــ يېنىمدىكىسىنىمۇ ئەلۋەتتە سېغىنىمەن، لېكىن ھەر نەۋرىنىڭ ئۆزىگە تۇشلۇق ئوتى بولىدۇ ئوغلۇم. بۇنى سىلىمۇ نەۋرىلىك بولغاندا ئاندىن ھېس قىلىدىلا.

خانزادە مەھمۇدخان كۈلۈمسىرىگىنىچە بېشىنى ئەگدى:

ــ ئەدەپسىزلىكىمنى كەچۈرسىلە ئاتا. سىلى بىلەن ئانچە ـ كىم چېقىشىپ قويدۇم. ئول ئىككى نەۋرىلىرىنى چوقۇم ئەۋەتكۇ ـ زۇپ بېرىمەن. ئۇلارنى سىلىلا ئەمەس، كەمىنىلىرىنىڭ ئوغلىمۇ سېغىندى. پات ـ پات بابۇرجان ئاغىسىنىڭ قەغىشىنى قىلىدۇ. نەۋرىلەر كىچىكىدىن تارتىپ پات ـ پات كۆرۈشۈپ تۇرسا ياخشى ئەمەسمۇ؟ خوش، مەن سەپەر تەييارلىقىنى قىلاي ئەمىسە.

ئىككى يېگىت خوشلىشىپ چىقىپ كەتتى.

سۇلتان يۇنۇسخان ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن قاراپ خۇرسىنىپ قويدى. مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئۇنىڭ غەمكىن كۆزلىرىگە قاراپ

ئېھتىيات بىلەن سورىدى:

ــ پەمىمچە ئانھەزرىتىمنىڭ بىرەر ئىچ پۇشۇقى بولسا كې-رەك.

ــ نېمىسىنى دەي سەر ئەمىر، ــ دېدى سۇلتان يۇنۇسخان ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ، ــ مەرھۇم جەننەتماكان سۇلتان ئەبۇ-سەئىد مىرزا ئالىيلىرى بىلەن ئاغىلىرى ــ مەرھۇم جەننەتماكان سانىز مىرزا جانابلىرى ھەمدە سىلىنىڭ مەدەتكار بولۇشلىرى بە-لەن ئاتا مىراس تەسەررۇپۇمنى، تاجۇ تەختىمنى قولۇمغا ئالغاندىن بېرى بېشىمدىن نۇرغۇن ئىسسىق ـ سوغۇقلار ئۆتۈپتۇ. سەلتە-نەتنى مۇستەھكەملەش، ئەل ـ يۇرتنى ئاسايىشلىققا يۈزلەندۈرۈش ئۈچۈن چامىمنىڭ يېتىشچە تىرىشچانلىق كۆرسىتىپتىمەن. رە-ياكار مىرزا ئاباباكرى ئىسيانىنى تىنچىتىش ئۈچۈن شۇنچە تە-رىشچانلىق كۆرسەتكەن بولساقمۇ، لېكىن بۇ نىيىتىمىز ئەملگە ئاشمىدى. مىرزا ئاباباكرى ماڭلايسۆيەدە ئۆز ئالدىغا سەلتەنەت تىكلىۋالغىنىنى ئاز دەپ نەزەرىنى باشقا زېمىنلىرىمىزغا تىكمەك-تە. ھالا بۇگۈنكى كۈنگە كەلگەندە مېنىڭ ئەھۋالىم مانا مۇشۇ، ياۋغا تاقابىل تۇرۇش ئەمەس، ھەتتا چۈن قورۇشقىمۇ ماغدۇرۇم يەتمەيدۇ.

ــ كۆڭۈللىرىنى زىنھار يېرىم قىلمىغايلا، ــ دېدى مۇھەم-مەد ھەيدەر مىرزا، ــ ھەممە ئىش جانابى قۇدرەت ئىگىسىنىڭ تەقدىرگە يازمىشى بىلەن بولىدۇ. رىياكار ـ تۈزكورلارنىڭ نۇس-رىتى ھېچقاچان ئەبەدىي بولغان ئەمەس. چوڭ خانزادە بىر يىلدىن بېرى يۇرتدارچىلىق تىزگىنىنى تۇتۇپ، ئالىيلىرىنىڭ ئاغرىپ يېتىپ قالغىنىنى بىلىندۇرمەي تەخت ـ سەلتەنەتكە پاسىبانلىق قىلىۋاتىدۇ. ئۇنىڭ ئىستېداتىدىن چوڭ ـ كىچىك ئەمىرلەر تو-لىمۇ خۇرسەن. ھازىرغىچە بىرەر ئەرز ـ شىكايەت ئاڭلىنىمىز يوق. كىچىك خانزادە ئەھمەدخان بولسا تولىمۇ زېرەك، تەدبىرلىك ھەم جاسارەتلىك چوڭ بولدى. دەرگاھىمىزغا يوللىغان مەلۇماتلە-رىدىن قارىغاندا، ئۇ ياش بولغىنىغا قارىماي ئارلات، قالۇچى قوۋ-

مىنىڭ سۆيىقەست، تەئەررۇزلىرىنى تارمار قىلىپ، چېگرىنى مۇستەھكەملەپ، سەلتەنەتىمىزنىڭ شانۇ شەۋكىتىنى ئاشۇرۇپتۇ. ھازىر ئەغيارلىرىمىز تەسەررۇپىمىزنىڭ چېگرىلىرىغا يېقىنلىشىشقا پېتىنالمايدىكەن. كۆڭۈللىرىنى توق تۇتۇپ، قىلچىلىك نادامەت چەكمىسىلە. ئول ئىككى خانزادە ئىككى قاناتلىرىدۇر، ئارزۇ ـ ئارمانلىرىمىزنى شۇلار ئەملگە ئاشۇرغاي.

ـــ ئىلاھىم دېگەنلىرىدەك بولغاي، ـــ سۇلتان يۇنۇسخاننىڭ كۆڭلى بىرئاز كۆتۈرۈلۈپ قالغاندەك قىلاتتى، ـــ سىلىدىن گەپ يوشۇرمايمەن سەر ئەمىر، مېنىڭ ھازىرقى ئەندىشەم ئول ئىككى خانزادەمدە ئەمەس، ئۇلارنىڭ بىر ـ بىرىگە ئاغا ـ ئىنىلىق مېھرىنى يەتكۈزۈپ، ئىناق ئۆتۈشىگە ئىشەنچىم كامىل. ئەمما كۇيۇ ئوغۇللىرىمنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئاداۋەت ـ نىزا تىكەنلىرىنىڭ يەنە كۆكلەپ قېلىشىدىن تولىمۇ ۋايىم يەيمەن. ئەگەر ئاشۇنداق بولۇپ قالسا، بۇنىڭ تەسىرى ئۆز ئوغۇللىرىمغىمۇ بولىدۇ. سەمەرقەنت ھۆكۈمدارى بولمىش چوڭ كۇيۇ ئوغلۇم سۇلتان ئەھمەد مىرزا قىزىم مەلىكە مېھرىنىگار خېنىمدىن تېخىچە پەرزەنتلىك بولالمىدى. شول سەۋەبتىنمۇ ماڭا ۋە پەرزەنتلىرىمگە ئانچە مېھرى يوق. قۇدرەتلىك ئىگەم ئۇلار ئوتتۇرىسىدىمۇ بىرەر پەرزەنت ئاپىرىدە قىلغان بولسا بۇنچە ۋايىم يەپ كەتمەيتتىم.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ېېشىنى تۆۋەن سالدى. سۇلتان يۇنۇسخانىنىڭ گېپىنىڭ ھەقىقەتەن ئاساسى بار ئىدى. ئۇنىڭ بىر تۇغقان ئاكا ـ ئۇكا ئۇچ كۇيۇ ئوغۇللىرىدىن پەرغانە ئەمىرى ئۆمەر شەيخ مىرزا مەلىكە قۇتلۇقنىگار خېنىمدىن بىر قىز، بىر ئوغۇل پەرزەنتلىك بولغان. بەدەخشان، قۇندۇز، ھىسار ئەمىرى سۇلتان مەھمۇد مىرزا مەلىكە سۇلتاننىگار خېنىمدىن مىرزاخان ئىسىملىك بىر ئوغۇل پەرزەنتلىك بولغانىدى. سۇلتان ئەھمەد مىرزىغا ياتلىق قىلغان چوڭ قىزى مەلىكە مېھرىنىگار خېنىملا شۇنچە يىللاردىن بېرى قورساق كۆتۈرمىگەنىدى. مۇشۇ سەۋەبتىن سۇلتان يۇنۇسخان چوڭ كۇيۇ ئوغلى سۇلتان ئەھمەد مىرزىدىن

بەكرەك ۋايىم يەيتتى.

ـــ ئۇنداقمۇ بولۇپ كەتمەس، ياراتقان ئاللاھ ئىگەم ئۇلارنىڭ كۆڭلىگە ئىنساب، تەۋپىق ئاتا قىلغاي، ـــ دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا مۇجمەللا قىلىپ.

ـــ مەنمۇ جانابى ھەقتىن شۇنى تىلەيمەن، ـــ دېدى يۇنۇس خان ئويچانلىق بىلەن، ـــ بەندىنىڭ ئۆمرى دېگەن تولىمۇ قىسقا بولىدىكەن. بەلكىم مېنىڭمۇ بۇگۈن ـ ئەتىلىك رىزقىم قالغاندۇ. بايا ئېچ پۇشۇقۇمنى سوراپ قالدىلا. ماڭلايسۆيەنى ئۆز قولۇم بىلەن تەسەررۇپىمىزغا قايتۇرۇپ كېلەلمىگەنلىكىم ئول ئېچ پۇشۇقىمىنىڭ بىر تەرىپى بولسا، مۇنۇ پەرزەنتلىرىمنىڭ كېيىنكى غەملىرى ئول ئېچ پۇشۇقىمنىڭ يەنە بىر تەرىپىدۇر. ئاتىسى ۋاپات بولغاندىن كېيىن پەرزەنت، كۆيۈ ئوغۇللارنىڭ تاجۇ تەخت دەۋاسى قىلىپ دۇشمەنلىشىشى، ئەل ـ يۇرتنى پارچىلاپ، سەلتەنەتنى خاراب قىلىشى ئالدىمىزدا ئۆتكەن بىرقانچە خانلىقلاردا يۈز بەرگەن پاجىئەدۇر. مەرھۇم مىرزا ئۇلۇغبەگ ئالىيلىرى ۋاپات بولغاندىن كېيىن پەرزەنت ۋە كۆيۈ ئوغۇللار ئارىسىدا يۈز بەرگەن يا-غىلار بۇنىڭ جانلىق تىمسالىدۇر. شۇڭا كۆيۈ ئوغۇللىرىم بىلەن پەرزەنتلىرىم ئوتتۇرىسىدىكى قېرىنداشلىق، تۇغقانچىلىق مېھرىنى تېخىمۇ چىڭىتسام ھەقنىڭ دەرگاھىغا خاتىرجەم كېتەتتىم.

سۇلتان يۇنۇسخاننىڭ گېپىنىڭ تېگىدە بىرەر مۇددىئاسىنىڭ بارلىقىنى ھېس قىلغان مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا كوچىلاپ سورىدى:

ـــ ئانھەزرىتىمنىڭ بۇ ھەقتە كۆڭلىگە پۈككىنى باردۇر.

سۇلتان يۇنۇسخان بىرپەس خىيال سۈرۈڭالغاندىن كېيىن جاۋاب بەردى:

ـــ ئەلۋەتتە بار. ئىككى كۈندىن بېرى مۇشۇ ئىشنى مەسلىھەتلىرىگە سېلىشنى كۆڭلۈمگە پۈككەنىدىم.

ـــ خوش، ـــ دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا دىققىتىنى يە-

غىپ.

ـــ كۆيۈ ئوغلۇم سۇلتان ئەھمەد مىرزا باشقا خانىش ـ ئا-غىچىلىرىدىن بەش پەرزەنتلىك بولغان بولسىمۇ، بۇلارنىڭ ھەم-مىسى قىز، ئۇنىڭ بىرەر ئوغۇل پەرزەنتى يوقتۇر. بۇنى سىلىمۇ ئوبدان بىلىدىلا. قىز پەرزەنت دېگەننىڭ غېمى كۆپ بولىدىكەن. بولۇپمۇ خان ـ سۇلتانلار ئۇچۇن مەلىكلىرىنى ياتلىق قىلىش تولىمۇ باش ئاغرىتىدىغان ئىش. ئىلگىرى سەمەرقەنتكە بارغا-نىمدا سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ تۇتۇق بېگىم ئىسىملىك خانا-شىدىن بولغان چوڭ مەلىكىسى رابىيە سۇلتان خېنىم كۆزۈمگە بەكلا ئىسسىق كۆرۈنگەنىدى. پەمىچە، ھازىر رەسىدە بولدىغۇ دەيمەن.

ـــ شۇنداق ئانھەزرىتىم، ـــ دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا خانىنىڭ مۇددىئاسىنى ئاز ـ تولا پەملەپ، ـــ سۇلتان ئەھمەد مىرزا بۇ چوڭ مەلىكىسىگە باشقىچە ئامراق. ئۇنى ئىسمىنى ئاتا-ماي: «قاراكۆز بېگىم» دەپ ئەركىلىتىدۇ. شۇڭىمۇ ھۆسن ـ جاما-لى تەڭداشسىز بولغان رابىيە سۇلتان بېگىمنىڭ سەمەرقەنتتە «قارا كۆز بېگىم» دېگەن نامى تولىمۇ مەشھۇردۇر.

ـــ ئول قاراكۆز بېگىمنى چوڭ خانزادىگە ئېلىپ بېرىپ كېلىن قىلىۋالايمىكىن دەيمەن، ـــ دېدى سۇلتان يۇنۇسخان مەق-سىتىنى ئوچۇق بىلدۇرۇپ، ـــ بۇ ئىش رويابقا چىقسا چوڭ خانزادە بىلەن چوڭ كۆيۈ ئوغلۇم ئاتا ـ بالا بولۇپ قالىدۇ ـ دە، تۇغقاندارلىق مېھرى باشقىچە چىڭىيدۇ. مۇشۇ قۇتلۇق نىكاھنىڭ سەۋەبىدىن كېيىنچە پەرزەنت ـ كۆيۈ ئوغۇللىرىم ئارىسىدا زې-مىن ـ ۋىلايەت دەۋاسىنىڭ يۈز بېرىشىنىڭ ئالدى ئېلىنىپ قالسا ئەجەب ئەمەس.

ـــ تولىمۇ ئەتراپلىق ئويلاپتىلا، ـــ دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا مەمنۇنلۇق بىلەن، ـــ چوڭ خانزادە بىلەن قاراكۆز بېگىم بىر ـ بىرىگە مەيلى نەسەب، مەيلى ياش ـ قۇرام جەھەتتىن تولـ-مۇ ماس كېلىدۇ. سۇلتان ئەھمەد مىرزا ئالىيلىرى بول مۇددىئا-

لىرىدىن خەۋەر تاپسا چوقۇم خۇش بولىدۇ.

ـــ ئەسلىدە كىچىك خانزادىگە سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ ئىككىنچى مەلىكىسى سالىھە سۇلتان بېگىمنى سورىتىپ، ئىككى خانزادىنىڭ تويىنى بىراقلا قىلىۋېتەرمەن دەپ ئويلىۋېدىم. ئەمدى خەۋەر بېرەيلى دېسەك ئارىلىق يىراق، ۋاقىت ـ پۇرسەت ئوتۇپ كېتىدۇ. مېنىڭ ئەھۋالىم بۇ ھالدا، ئۆمرۈم يار بەرمەسلىكى مۇمكىن. يىلدا بىرنەچچە قېتىم خەت ـ خەۋەر ئېلىشىۋاتىمىز. ھە راست، تۇرپاندىن بۇرناكۇنى خەت كەلدى. كىچىك خانزادە يەنە بىر ئوغۇل پەرزەنتلىك بولۇپتۇ. خېتىدە ئول پەرزەنتكە مېنىڭ ئىسىم قويۇپ بېرىشىمنى ئۆتۈنۈپتۇ.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا بېشىنى تەۋزۇ بىلەن ئېگىپ خاننى قۇتلۇقلىدى:

ـــ نەۋرە قۇتلۇق بولغاي. ئۆمرى ئۇزۇن، دۆلەت ـ سەلتەنەتى زىيادە بولغاي. كىچىك خانزادىنىڭ قايسى ئاغىنىسىنىڭ كۆزى يورىدىكىن؟

ـــ ئۇچ ئەمىرى مىرجاپپار بەردى بەگنىڭ سىڭلىسى ساھىبدۆلەت خېنىمدىن تۇغۇلۇپتۇ.

ـــ ئول نەۋرە خانزادىگە قايسى ئىسىمنى لايىق كۆردىلەكىن؟

ـــ «سەئىدخان» دەپ ئىسىم قويۇپ بەردىم ھەم كۆرۈملۈكى بىلەن قوشۇپ مەكتۇپ يوللىدىم.

ـــ تولىمۇ قۇتلۇق ئىسىم تاللاپلا ئالىلىرى. تولىمۇ ئەپسۇس، كىچىك خانزادە ئەھمەدخانغا بىرەر خان ـ سۇلتانلارنىڭ مەلىكىسى نېسىپ بولمىدى ـ دە.

ـــ ئۇغۇ شۇنداق. ئىشقىلىپ كىچىك خانزادىدىن تولىمۇ خاتىرجەممەن. قۇدرەتلىك ئاللاھ ئىگەم ئۇنىڭغا ھازىرغا قەدەر ئۇچ ئوغۇل پەرزەنت نېسىپ قىلدى. سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ ئىككىنچى مەلىكىسىنى كىچىك خانزادىگە سوراتساق، مەلىكىسىنى تۇرپاندەك يىراق شەھەرگە ئەۋەتىشكە قىيماسلىقى مۇمكىن. ئەمدى

بۇ ئىشنى قويۇپ، چوڭ خانزادىنىڭ ئىشىغا باش قاتۇرايلى.

ـــ ئەگەر ئانھەزرىتىم لايىق كۆرسە، بۇ نىكاھ ئىشىنىڭ ئەلچىلىكىنى كەمىنىلىرى ئۈستۈمگە ئالاي.

ـــ بول ئىشقا سىلىدىن باشقا يەنە كىم لايىق كېلەتتى، ـــ دېدى سۇلتان يۇنۇسخان مەمنۇنلۇق بىلەن، ـــ تويلۇق سوۋغات ـ پىشكەشلەرنى تەييارلاپ ئالدىمىزدىكى ھەپتە يولغا چىقسىلا.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا دەس ئورنىدىن تۇرۇپ قول باغلىدى:

ـــ باش ئۈستىگە!

※ ※ ※

سەمەرقەنت.

قېيىنئاتىسى سۇلتان يۇنۇسخانىڭ قۇدىلىشىش مۇددىئاسىدىن خەۋەر تاپقان سۇلتان ئەھمەد مىرزا دەمالىققا جاۋاب بەرمەي خىيال سۈرۈپ ئولتۇرۇپ قالدى. بۇ قۇدىلىشىش ئىشىنىڭ دەخلىسىز رويابقا چىقىشىغا كۆڭلىدە تولۇق ئىشەنچ باغلىغان مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئۇنىڭ خىيالچان تۇرقىغا قاراپ بىرئاز تەئەججۈپلەندى.

«ئەجەب لام ـ جىم دېمەي ئولتۇرىدۇ ـ يا، ياكى قېيىنئاتىسى بىلەن قۇدىلىشىش مىرزىغا تاسادىپىي تۇيۇلۇپ قالدىمۇ ـ يا؟ ئەمەلىيەتتىغۇ بۇ ھەيران قالغۇدەك ئىشمۇ ئەمەس، مەلىكە قارا كۆز بېگىم ئۈچۈن خانزادە مەھمۇدخاندىنمۇ مۇۋاپىق لايىق يوق، ياكى باشقا بىر يەرگە ماقۇللۇق بېرىپ قويغان بولسا تەڭلىكتە قېلىۋاتامدىغاندۇ؟ بۇنىمۇ يىراق دېگىلى بولمايدۇ. خان ـ سۇلتانلار بىلەن قۇدىلىشىشنى كىممۇ خالىمىسۇن؟ تەسەررۇپىدىكى ئەمىرلەردىن ياكى قوشنا ئەلنىڭ سۇلتانلىرىدىن بىرەرى بىلەن قۇدىلىشىشقا ماقۇللىشىپ قويغان بولسا ئىككى تايىن بولۇپ قېلىۋاتامدىكىن؟ باشقىلارغا ماقۇللۇق بىلدۈرۈپ قويغان بولسا نامـ

قوللۇق بىلدۇرۇپ يېنىشىپ كەتسە بولۇۋېرىدۇ. ماۋەرائۇننەھر سۇلتانى بىلەن موغۇلستان سۇلتانىنىڭ شەۋكىتى ئالدىدا كىم-مۇ غىدىڭ ـ پىدىڭ قىلالىسۇن؟! ئاۋۋال ئۆز ئاغرىدىن ئىككى ئۈچ غىز گەپ ئاڭلاپ باقاي، ناۋادا شۇنداق بولۇپ قالسا نەسىھەت قىلارمەن...»

قەيسەرئاتىسىنىڭ قوددىلىشىش تەكلىپىنى خىيالىغا كەلتۈرۈپ باقمىغان سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ خىيالى بولسا باشقىچە ئىدى.

«قەيسەرئاتامنىڭ بۇ قوددىلىشىش ئىشىنى ئوتتۇرىغا چىقىرىشىدا قانداق مۇددىئاسى بارىكىن؟ ئۆتكەن يىلىغۇ قەيسەرئاتىلىق ھۆرمىتىگە رىئايە قىلغانلىقىم ھەم پىر بۇزرۇك خوجا ناسىرىددىن ئەبەيدۇللا ئىشان ھەزرەتلىرىنىڭ لەۋزىنى يىرالمىغانلىقىم ئۈچۈن تاشكەنتنى بېرىشكە مەجبۇر بولدۇم. ئەسلىدە ئىنساب قىلىپ كۆيۈ ئوغۇللىرىدىن شەھەر تالاشماسلىقى كېرەك ئىدى. ئۇنىڭ تەسەررۇپىدا شەھەر ـ ۋىلايەتلەر ئازمىدى. قاراپ تۇرۇپ تەختگاھىنى تاشكەنتكە يۆتكەۋالدى. ئەمدى قوپۇپ قىزىڭنى ئوغلۇمغا بەرىمەن، قۇدىلىشىمىز، دەپ ئەلچى ئەۋەتىپتۇ. ئوغۇل پەرزەنتىمنىڭ يوقلۇقى ئۇنىڭغا ئايان. كىمىكى چوڭ مەلىكە قارا كۆز بېگىمگە ئۆيلىنىپ كۆرەگانلىق مەرتىۋىسىگە ئېرىشسە، سەمەرقەنت تەختگاھىدا بىر ئۇلۇش ھەققى بولىدۇ ياكى قەيسەرئاتام مۇشۇ ئۇسۇل بىلەن تەختگاھىمغا كۆز تىكىۋاتامدۇ ـ يا؟ توغرا، بۇ تەرىپىنىمۇ نەزەردىن ساقىت قىلىشقا بولمايدۇ. گەرچە ئوغۇل پەرزەنتىم بولمىغىنى بىلەن ئوسمان مىرزا، سۇلتان ۋەلەد مىرزا، مەلىك مۇھەممەد مىرزىدىن ئىبارەت ئۈچ ئىنىم ھامىيلىقىمدا تۇرماقتا. ئۇلار مەرھۇم جەننەتماكان خان ئاتامدىن كىچىك قالغاچقا تەربىيەمدە ئۆز پەرزەنتىمدەك چوڭ بولۇۋاتىدۇ. تاجۇ تەخت، تەسەررۇپىمنى كۆيۈ ئوغلۇمغا بەرگەندىن كۆرە ئول ئىنىلىرىمدىن بىرىنى ۋەلىئەھد قىلىپ، مىراس قالدۇرسام ياخشى ئەمەسمۇ؟ مۇشۇنداق قىلسام

نەسەبىمىزمۇ ئۇزۇلۇپ قالمايدۇ، ئۇ ئالەمگە بارغاندا مەرھۇم ئاتام-نىڭ روھىغىمۇ يۈز كېلەلەيمەن. بۇنىڭ ئۈچۈن خان ـ سۇلتانلار بىلەن قۇدىلاشماسلىقىم، قول ئاستىمدىكى ئەمىرلەرنىڭ ئە-مىرزادىلىرىنى كۈيۈ ئوغۇل قىلىپ تاللىشىم كېرەك. ئۇلار كۆ-رەگانلىق مەرتىۋىسىگە ئېرىشسە مەندىن مىننەتدار بولىدۇ، سەل-تەنەتكە ساداقەتمەنلىك بىلەن خىزمەت قىلىدۇ، ئىنىلىرىمدىن تاجۇ تەخت تالاشمايدۇ. ماۋەرائۇننەھرگە مىرانشاھ ئەۋلادى ئەبە-دىلئەبەد ھۆكۈمرانلىق قىلىدۇ. يەنە كېلىپ مەلىكە قارا كۆز بە-گىمۇ چوڭ ئاغىچىلىق مەرتىۋىسى بىلەن ياشايدۇ. ھەئە، بۇيۇك سەمەرقەنت ھۆكۈمدارلىرىنىڭ مەلىكىسى بىراۋلارغا توقال خانىش بولسا ھەرگىز بولمايدۇ. ئول قېينىئىنىم بولمىش خانزادە مەھ-مۇدخانىنىڭ ھەرىمىگە مەلىكەمنى ئۇزاتسام ئۇ توقال خانىش بولۇپ قالىدۇ، چوڭ خانىشىنىڭ ئاغىزىغا قاراپ قالىدۇ. قىزىمنى ھەر-گىزمۇ بۇ ئوتقا ئىتتىرمەيمەن... »

سۇلتان ئەھمەد مىرزا خىيالدىن باش كۆتۈرۈپ، ئىچكى تۈي-غۇسىنى يوشۇرۇپ سۇس كۈلۈمسىرىدى :

ـــ سەر ئەمىر جانابلىرى يول ئازابى تارتىپ چارچاپ كەتتى-لە، ئاۋۋال ھاردۇق ئالغايلا.

كۈتكىنىدەك جاۋابقا ئېرىشەلمىگەن مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا يەنە تىرەجىدى:

ـــ سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرى جاۋابىمنى كۈتۈپ تۇرۇۋا-تىدۇ. كەمىنلىرى ئەلچىلىك مەجبۇرىيىتىمنىڭ ئاداسىدىن نە-شان بېرىپ تاشكەنتكە خۇش خەۋەر يەتكۈزۈش ئۈچۈن چاپارمەن ماڭغۇزۇۋەتسەم تولۇق خاتىرجەم بولاتتىم.

سۇلتان ئەھمەد مىرزا ئانچە ئېرەنشىمەيلا جاۋاب بەردى:

ـــ ئوغۇل ئۆيلەش، قىز ياتلىق قىلىش كىچىك ئىش ئە-مەس. گەرچە مەن ئاتا بولساممۇ، قاراكۆز بېگىمنى تۇغۇپ چوڭ قىلغان يەنىلا تۇتۇق ئاغىچىدۇر. ئۇنى بول چوڭ ئىشتىن خەۋەر-

لەندۇرمەيلا جاۋاب بېرىۋەتسەم دىلى ئازار يەپ قالۇر. ئالدىرىمسىلا، مەسلىھەت بىلەن جاۋابىنى بېرەي. خۇدانىڭ كۈنلىرى ئۇزۇنغۇ تېخى.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىغا يەنە گەپ قىلىشنىڭ ئورنى قالمىغاندى. سۇلتان ئەھمەد مىرزىنى جاۋاب بېرىشكە قىستىيالمايتتى، قىستىسا رەنجىپ قېلىشى مۇمكىن ئىدى، ئاكىسى مىرزا ئابابەكرى تەرىپىدىن كۆزى كور قىلىنغان ئۆگەي ئوغلى ئۆمەر مىرزا تا ھازىرغىچە سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ ھامىيلىقىدا يۈقىرى ئىمتىياز بىلەن خاتىرجەم ياشاۋاتاتتى. مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا تاشكەنتكە كەلگەندىن كېيىن ئايجامال ئاغىچىنى ئېلىپ ئۆمەر مىرزىنى يوقلىغاچ سەمەرقەنتكە بىر قېتىم كەلگەنىدى. سۇلتان ئەھمەد مىرزا ئۇنى خۇددى بىر ئەلنىڭ خان ـ سۇلتانلىرىنىڭ ئالدىغا چىققاندەكىدەك ئىستىقبالىغا چىقىپ كاتتا ھۆرمەت بىلەن كۈتۈۋالغان، قايتىپ كەتكۈچە كۈندە دېگۈدەك ئۇنىڭغا ھەمراھ بولغانىدى. شۇڭىمۇ سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ مەردلىك، مېھرىبانلىقىغا چىن كۆڭلىدىن قايىل ئىدى. شۇ سەۋەبتىن ئۇنى بەكمۇ ھۆرمەتلەيتتى.

شۇنداق قىلىپ مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا جاۋاب كۈتۈپ سەرقەنتتە ئىككى ئايغا يېقىن تۇرۇپ قالدى. سۇلتان ئەھمەد مىرزا ئۇنى خوجا ئەبەيدۇللا ئىشانىنىڭ قەسرىگە بىللە زىيارەتكە ئېلىپ باردى. شەرىپىگە ھەر كۈنى دېگۈدەك زىياپەت، باراۋەتلەرنى ئۇيۇشتۇرۇپ بەردى. گاھى ئوردىسىدا، گاھى باراۋەتلەردە بولسۇن، ئۇنى چوڭ ئىنىسى ئوسمان مىرزىدىن تۆۋەن، كىچىك ئىنىسى سۇلتان ۋەلەد مىرزا بىلەن مەلىك مۇھەممەد مىرزىدىن يۇقىرى ئورۇندا ئولتۇرغۇزۇپ يۈز ـ ئابرۇيىنى قىلدى. ئەمما بۇ جەريانىدا قىزى مەلىكە قارا كۆز بېگىمنىڭ توي ئىشى توغرۇلۇق پەقەتلا ئېغىز ئاچمىدى. تۇرقىدىن مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئۇچۇن جاۋابنى ئېلىش مۇھىم بولغان بۇ ئىشنى پۈتۈنلەي ئۇنتۇپ كەتكەندەك قىلاتتى.

※ ※ ※

مېھرىنىگار خېنىم مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ كۆزىگە گـۇ-مانسىراپ قارىدى. ناۋات رەڭ چېھرىدىن ئۇنىڭ خاس كۆرۈشۈشكە چاقىرتىلغىنىدىن تەئەججۇپلەنگەنلىكى چىقىپ تۇراتتى. ھەئە، سۇلتان ئەھمەد مىرزىدىن يەنە قايتا سوراشنى بىئەپ ھېس قىلغان مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ساقلاۋېرىشتىن زېرىكىپ ئاخىرى مېھرىنىگار خېنىم ئارقىلىق جاۋابقا ئېرىشىش نىيىتىگە كەلگەنىدى.

ـــ تاشكەنتكە قايتمىسام بولمايدۇ، ـــ دېدى ئۇ مەقسىتىنى قىسقىلا بايان قىلغاندىن كېيىن، ـــ سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرى خەۋىرىمنى ساقلاپ تۇرۇۋاتىدۇ، ئەمما سۇلتان ئەھمەد مىرزا ئالىيلىرى تېخىچە جاۋاب بەرمەيۋاتىدۇ. ئەمدى يەنە ساقلاۋېرىشكە تاقىتىم يوق. سۇلتان ئالىيلىرىدىن بىر جاۋاب ئېلىپ بەرگەن بولسىلا بەك ياخشى بولاتتى. خانزادە ئۆز ئىنىلىرى بولغاندىكىن بۇ ئىشقا كۆڭۈل بۆلۈشلىرى كېرەك ئىدى.

ـــ بۇ ئىشتىن پەقەتلا خەۋىرىم يوق ئىكەن، ـــ دېدى مېھرىنىگار خېنىم ئەجەبلەنگەن ھالدا.

ـــ توۋا دېسىلە مەلىكەم، ـــ دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ھەيران بولغان ھالدا، ـــ قانداقسىگە خەۋەرلىرىدە بولماي قالدۇ.

ـــ راستىنلا بۇ ئىشنى سىلىدىن ئاڭلاۋاتىمەن، ـــ مېھرىنىگار خېنىم بىرپەس خىيال سۈرۈۋالغاندىن كېيىن داۋام قىلدى، ـــ ئەھۋالدىن قارىغاندا سۇلتان ئالىيلىرىنىڭ بۇ ئىشنى مېنىڭ سەممىگە سالغۇسى كەلمىگەن ئوخشايدۇ.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا سەمەرقەنتكە كەلگەندىن بېرى مېھرىنىگار خېنىم بىلەن بىر قېتىم كۆرۈشكەن بولسىمۇ، سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ ئالدىدا مەقسىتىنى دېيىشنى بىئەپ كۆرگەنىدى. قارا كۆز بېگىمنىڭ نىكاھ مەسلىھەتى بولسا مېھرىنىگار خېنىمۇ خەۋەردار بولىدۇ دەپ ئويلىغانىدى.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا گاڭگىرىدى:

ــ ئەجەب...

ــ بۇنداق ئەجەبلەنگۈدەك يېرى يوق سەر ئەمىر، ــ دېدى مېھرىنىگار خېنىم مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنى سۆزلىگىلى قويماي، ــ چۈنكى، بىرىنچىدىن، مەلىكە قاراكۆز بېگىمگە مەن ئۆگەي ئانا ھېسابلىنىمەن؛ ئىككىنچىدىن، ھەرەمدە مەن توقال خانىش ھېسابلىنىمەن؛ گەرچە خان ئالىيلىرى ھۆرمىتىمنى قىلىپ تۇرسىمۇ، قورساق كۆتۈرمىگەنلىكىم ئۈچۈن باشقا ئاغىچىلاردىن مەرتىۋەم ئۈستۈن ئەمەستۇر؛ ئۈچىنچىدىن، ئانھەزرىتىمنىڭ بول نىكاھ ئىشىغا رازىلىقى يوق ئوخشايدۇ، ئەگەر رازىلىقى بولغان بولسا ئەلۋەتتە مېنى خەۋەرلەندۇرەتتى؛ تۆتىنچىدىن، قارا كۆز بېگىمنىڭ ۋالىدەسى بولمىش تۇتۇق ئاغىچىنىڭمۇ خەۋىرى يوق ئوخشايدۇ. تۇتۇق ئاغىچا مەندىن تا ھازىرغىچە سىر يوشۇرغان ئەمەس. بۇنداق ئەھۋالدا ئانھەزرىتىمنى جاۋاب بېرىشكە قىستاپ تەڭلىك قىلالمايمەن. سىلى تاشكەنتكە قايتىۋەرسىلە. ناۋادا ئاڭھەزرىتىم بۇ ئىشنى ئۆزى تىلغا ئېلىپ قالسا جاۋاب ئېلىشقا تېرىشىپ كۆرەرمەن. خان ئاتامنىڭ سالامەتلىكى ياخشى ئەمەس، ياراشتۇرۇپراق بىر گەپ قىلىپ قويالا.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى ئۇمىدىمۇ يوققا چىقتى.

※ ※ ※

ــ نېمانچە ئالدىرايدىلا سەر ئەمىر، ــ دېدى سۇلتان ئەھمەد مىرزا تاشكەنتكە قايتىشقا ئىجازەت سورىغان مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىغا قاراپ، ــ يەنە بىر مەزگىل تۇرسىلا.

ــ ھېلىمۇ سەمەرقەنتتە تۇرغىنىمغا ئىككى ئايدىن ئېشىپتۇ، ــ دېدى ئۇ ئۆزىنىڭ جاۋاب كۈتۈپ تۇرغان ۋاقتىنى ئالاھىدە ئەسكەرتىپ، ــ سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرىنىڭ سالامەتلىكىدە

پەقەتلا ياخشىلىنىش بولمايۋاتىدۇ، ئەنسىرەپ تۇرۇۋاتىمەن. قېشى-دىراق تۇراي.

ـــ جانابى قېينىئاتامنى شىپى كەلتۇرۇپ تۇرۇۋالسىلا، سى-لىنى ئەپقېلىشقا ئامالىم يوق ئوخشايدۇ. بۇگۈنلا ماڭمەن دەپ تۇرۇۋالمىسىلا، ئەتە ئەتىگەن يولغا سېلىپ قويايي. كەچتە ئايرىم بىر مۇڭدىشۋالايلى.

ئۇ سۇلتان ئەھمەد مىرزىنى ئەلچىلىككە جاۋاب بېرەرمىكىن دېگەن تەمەدە يەنە بىر كۆن تۇرۇشقا ماقۇل بولدى. ئەما كەچتە مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنى ئۇزىتىش ئۈچۈن كاتتا زىياپەت راسلىغان سۇلتان ئەھمەد مىرزا قىزى بىلەن قېينىئىنىسىنىك توي ئىشى توغرۇلۇق پەقەتلا ئېغىز ئاچمىدى.

※ ※ ※

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا تاشكەنتكە قايتىپ كەلگەندە كۇز پەسلى ئاخىرلىشىپ قالغانىدى. ئۇ جاۋاب كۈتۈپ ياتقان سۇلتان يۇنۇسخانغا پەسلگە دۆڭگەپ مۇجمەللا جاۋاب بەردى:

ـــ سۇلتان ئەھمەد مىرزا مۇددىئالىرىنى ئاڭلاپ تولىمۇ خۇشال بولغانىدى، بىراق، توي تەييارلىقى قىلىمىز دەپ بولغۇچە قىش كىرىپ قالغۇدەك، تويىنى تاينىلىق كېلەر يىلى يازدا قىلايلى دەپ تۇرۇۋالدى، كەمىنىلىرى زورلاشقا پېتىنالمىدىم.

كۆزىنى تورۇسقا تىكىپ ياتقان سۇلتان يۇنۇسخان بۇ جاۋاب-تىن ئانچە قانائەتلەنمىگەندەك قىلاتتى. بۇ تۆت ـ بەش ئايدىن بېرى ئۇنىڭ كېسىلى خېلىلا ئېغىرلىشىپ، تېنى كۆرۈنەرلىك ئاجىزلاپ كەتكەنىدى.

ـــ شەپقەتلىك ئاللاھ ئىگەم كېلەر يىلى يازغىچە ياشىغىلى نېسىپ قىلار، ـــ دېدى سۇلتان يۇنۇسخان خۇرسىنغان ھالدا، ـــ نەئامال، قۇدىنى مەجبۇرلىيالمايمىز. سىلىمۇ كۆپ جاپا چەكتىلە، بېرىپ ئارام ئالسىلا، ئەتە كەڭتاشا مۇڭدىشارمىز.

سۇلتان يۇنۇسخاننىڭ كەيپىياتىنىڭ ئانچە ياخشى ئەمەسلىكىنى ھېس قىلغان مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئارتۇق گەپ قىلماي ئاستا كەينىگە ياندى.

※ ※ ※

مىلادىيە 1487 ـ يىلى، ئەتىياز.

شاكىلى قېتىشىپ، سۇزۇلۇشكە باشلىغان ئۆزۈك غورىلىرى يوپۇرماقلار ئارىسىدىن ماراپ، ھويلا ـ ئارامىلاردىكى تۇرلۇك گۈل ـ لەر پورەكلەپ ئېچىلىپ، تاشكەنت شەھىرىگە سەرەتاننىڭ شەپىسى كېلىشكە باشلىغانىدى. قېلىن جەنده ـ كۈلاھلارنى كىيىۋالغان قەلەندەر ـ دەرۋىشلەردىن باشقا كىشىلەرنىڭ ھەممىسى يېلىنىڭ كىيىنىۋېلىشقانىدى. يىللاردىكىدىن بۇرۇنلا تىجارەت باشلىۋالغان دوغچىلار دوغ، مۇز قايماق، شەربەتلەرگە خېرىدار چاقىرىشاتتى. ۋائىز ـ مەددالار ئەتراپىغا ئادەم توپلاپ جەڭنامە سۆزلەۋاتاتتى. شەھەر تۇرمۇش ھەلەكچىلىكىدە تىنىمسىز چېپىپ يۈرگەن كىشىلەر بىلەن قىزىپ كەتكەنىدى.

بۇنىڭ ئەكسىچە، شەھەرنىڭ مەركىزىگە جايلاشقان ئەرك ئوردا قەلئەسى تىمتاسلىققا چۆمگەنىدى. ئالىي ئەمىرلەردىن تارتىپ ئاددىي خىزمەتكارلارغىچە سولغۇن، پەرىشان كۆرۈنەتتى. ھەئە، ئىككى يىلدىن بېرى ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالغان سۇلتان يۇنۇسخاننىڭ كېسىلى بىردىنلا ئېغىرلىشىپ ئۇچ كۈندىن بېرى زۇۋاندىن، ئاش ـ تائامدىن قالغانىدى. جىددىيلىشىپ باشقىچە ئالدىراش بولۇپ كەتكەن ئوردىنىڭ تېۋىپ ـ ھەكىملىرى توختىماي رېتسېپ يەڭگۈشلەپ دورا تەييارلايتتى، قولىدىن كېلىدىغان ئامالالارنى قىلىۋاتاتتى، مۇللا، داخان ـ پېرىخونلارنىڭ كېچە ـ كۈندۈز كىرپىك قاقماي ئوقۇغان دۇئا ـ سۇپكۆچلىرى، قىلغان سەۋەبلىرىمۇ كار قىلمايۋاتاتتى.

ئۇچ كۈندىن بېرى دادىسىنىڭ قېشىدىن نېرى كەتمەي ئولـ

تۇرغان خانزادە مەھمۇدخانغا ئۇيقۇسىراپ كەتكەن كۆزلىرى قىزىرىپ كەتكەندى. ئۇ ھېلىدىن ـ ھېلىغا ئامالسىزلىقىنى بىلدۈرۈپ شۇمشىيىپ تۇرغان ھەكىملەرگە ۋارقىرايتتى. ئۇ داخان ـ پېرىخونلارنى قوغلاپ چىقىرىۋەتتى. جان قايغۇسىدا قالغان ھەكىملەر ئۇنىڭ ئالدىدا بىر چىشلەم بولۇپ قالغانىدى. سۇلتان يۇنۇسخانىنىڭ جانسىز قولىنى تۇتۇپ ئولتۇرغان مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ھېلى ئۇنىڭ پېشانىسىنى تۇتۇپ باقاتتى، ھېلى قۇلىقىنى يېقىپ يۈرەك سوقۇشىنى تىڭشاپ باقاتتى، ھېلى پۇتىنى تۇتۇپ باقاتتى. ئەتىگەندىن بېرى سۇلتان يۇنۇسخانىنىڭ پۇت ـ قوللىرى مۇزلاپ كەتكەن بولۇپ، يۈرەك سوقۇشمۇ بار بىلەن يوقىنىڭ ئارىلىقىدا ئىدى.

جانان چىنىدىكى دېمىدە سۈيىگە چىلانغان داكىنى سۇلتان يۇنۇسخانىنىڭ گەز باغلاپ كەتكەن لەۋلىرىگە ئاۋايلاپ سۈرتۈۋاتقان مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا تۇيۇقسىز يۇنۇسخانىنىڭ كىرپىكلىرىنىڭ مىدىرلىغىنىنى سېزىپ قالدى. ئۇچ كۈندىن بېرى سۇلتان يۇنۇسخان كۆزىنىمۇ ئاچمىغانىدى. ئۇ دەرھال قۇلىقىنى خانىنىڭ كۆكرىكىگە ياقتى ـ دە، يۈرەك سوقۇشىنىڭ بىردىنلا ئىتتىكلەپ كەتكەنلىكىنى ھېس قىلدى.

ـــ ئانەجان، تىرىكسىز كۆزىنى ئېچىشقا تەمشەلگەندەك قىلىدۇ.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ بوش ئاۋازى تىمتاس سارايىنىڭ ئىچىدە جاراڭلاپ كەتتى. ھەممەيلەننىڭ كۆزى سۇلتان يۇنۇسخانغا ئاغدۇرۇلدى. خانزادە مەھمۇدخان دەرھال دادىسىنىڭ باش تەرىپىگە ئۆتتى.

ـــ ئاتا... ئاتا... كۆزلىرىنى ئاچسىلا، ئاڭلاۋاتامدىلا...

سۇلتان يۇنۇسخانىنىڭ لەۋلىرى، كىرپىكى بىلىنەر ـ بىلىنمەس مىدىرلىدى، لېكىن كۆزىنى ئاچالمىدى، دەقىقە ئۆتمەي نەپەس ئېلىشى ئىتتىكلەشتى، تۇيۇقسىز خارت ـ خۇرت قىلىپ بىرنەچچىنى تىنىپ جىمىپ قالدى. مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئۇنىڭ تومۇرىنى تۇتتى، ئىككى بارمىقىنى بۇرنىغا ئەكەلدى.

ــ كۆرگۈ، كۆرگۈ بېرىڭلار.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ چىرايى تاتىرىپ كەتكەندى.

مۇلازىملار دەرھال ئەينەك ئېلىپ كەلدى.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئەينەكنى سۇلتان يۈنۈسخانىنىڭ ئاغزىغا يېقىن ئەكېلىپ تۇتتى، ئەينەك پەقەتلا ھوردالمىدى، مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا لاسسىدە ئولتۇرۇپ قالدى.

ئاللىقانداق بىر مۇدھىش بېشارەتنى غۇۋا ھېس قىلغان خانزادە مەھمۇدخان مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىغا چۆچۈپ قارىدى:

ــ ئېيتسىلا سەر ئەمىر، خان ئاتام...

خانزادە گېپىنىڭ ئاخىرىنى ئاغزىدىن چىقىرالمىدى.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئاستا بېشىنى كۆتۈردى. تارامىلاپ ياش تۆكۈلگەن كۆزلىرىنى خانزادىگە تىككىنىچە ئاستا پىچىرلىدى:

ــ قالۇ ئىننالىللاھى ۋە ئىننائىلەيھى راجىئۇن[1]، قىبلەگاھىمىزنىڭ مۇبارەك روھلىرىنىڭ لاچىنى پاكلىق ئالىمىدە پەرۋاز قىلىپ، جانابى ھەقنىڭ دەرگاھىغا سەپەر قىلىپتۇ.

ــ ياق ــ ياق! يېڭىلىشتىلا... ئاتا!...

خانزادە مەھمۇدخان شۇنداق دېگىنىچە ئۆزىنى سۇلتان يۈنۈسخانىنىڭ ئۈستىگە ئاتتى. شۇ ھامان ساراي ئىچىنى يىغا ــ زار قاپلىدى.

يەنىلا مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئۆزىنى تۇتۇۋالغاندى. ئۇ دادىسىنىڭ مېيىتىغا ئۆزىنى ئېتىپ يىغلاۋاتقان خانزادىنى ئاستا يۆلەپ ئولتۇرغۇزدى.

ــ ئەسسەبرۇ مىفتا ھۇلفەرەھ[2]، ــ دېدى ئۇ خانزادىگە تەسەللى بېرىپ، ــ سەۋر قىلسىلا خانزادە ئالىيلىرى. بۇنداق پەريات كۆتۈرسىلە جانابى ھەق بىلەن دەۋالاشقان بولۇپ قالدىلا. ھەممىمىز رەھمەت دەريالىرىنىڭ شەربىتىنى تېتىغۇچىلارمىز، ــ

① مەنىسى: بىز ئەلۋەتتە ئاللاھنىڭ ئىگىدارچىلىقىدىمىز، چوقۇم ئاللاھنىڭ دەرگاھىغا قايتىمىز.

② مەنىسى: سەۋر شادلىقنىڭ ئاچقۇچىدۇر.

ئۇ سۇلتان يۇنۇسخانىڭ پۇتىنى قۇچاقلاپ يىغلاۋاتقان ئوغلى مۇ ـ ھەممەد ھۈسەيىن مىرزىغا قارىدى، ـــ سىلىمۇ سەۋر قىلسىلا ئە ـ مىرزادەم، ھازىنى توختىتىپ، خانزادە ئالىيلىرىغا تەسەللى بەر ـ سىلە.

مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزا دەس ئورنىدىن تۇرۇپ خانزادىنىڭ قېشىغا كەلدى، لېكىن تەسەللى بېرىشنىڭ ئورنىغا خانزادىنىڭ بوينىغا ئېسىلىپ ھۆركىرەپ يىغلىۋەتتى.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئىككى يىگىتكە بىر دەقىقە قارىۋال ـ ◉ غاندىن كېيىن، ئەتراپتىكى ئەمىرلەرنى شەرەتلەپ تاشقىرىقى سارايغا چىقتى.

ـــ ھەممىلىرى سەۋر قىلىشقايلا، ـــ دېدى ئۇ يىغلامسىرىغان ھالدا، ـــ ھاۋا بەك ئىسسىق، خان ئالىيلىرىنىڭ ئاخىرەتلىكىنىڭ تەييارلىقىنى دەرھال قىلمىساق بولمايدۇ. سىلى، ـــ دېدى ئۇ ئە ـ مىر لەشكەر بۇيانقۇلىغا قاراپ، ـــ يەرلىك ئېلىش ئىشلىرىغا مۇ ـ ئەككەل بولغايلا، ـــ سىلى، ـــ دېدى ئۇ مىرزا دىۋانىنىڭ ئەمىرىگە قاراپ، ـــ تۇرپاندىكى كىچىك خانزادە سۇلتان ئەھمەدخانغا، سە ـ مەرقەنتتىكى سۇلتان ئەھمەد مىرزىغا، بەدەخشاندىكى سۇلتان مەھمۇد مىرزىغا، ئەندىجاندىكى ئۆمەر شەيخ مىرزىغا دەرھال مۇ ـ سىبەتنامە تەييارلاپ ئەۋەتكەيلا. ئەل ـ يۇرتقا دەرھال مۇسىبەت جاكارلانغاي.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئەمىرلەرگە بىر ـ بىرلەپ ۋەزىپە تاپشۇرغاندىن كېيىن سۇلتان يۇنۇسخانىنى يەرلىكىدە قويۇپ بو ـ لۇپلا چوڭ خانزادە مەھمۇدخاننى دەرھال تەختتە ئولتۇرغۇزۇشنى كۆڭلىگە پۇكتى.

ئەتىسى سۇلتان يۇنۇسخانىڭ مېيىتى تاشكەنت شەھىرىدە ـ كى مەشھۇر زاراتگاھلىقتىن بىرى بولغان ھەزرىتى خاۋەنتەھۇر مازىرىغا دەپنە قىلىندى. ئاندىن مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئالىي ئەمىرلەر بىلەن قىسقىلا كېڭەش ئۆتكۈزۈپ «تاجۇ تەخت بىر كۈن پاسىبانسىز قالسا بولمايدۇ» دېگەن قارارنى چىقىرىشتى ـ دە،

خانزادە مەھمۇدخاننى تۇركىي قوۋملەرنىڭ رەسمىم ـ قائىدىسى بو - يىچە ئاق كىگىزگە ئولتۇرغۇزۇپ، تاج كىيدۈردى.

94

كۆز ئوتتۇرى بولغىنىغا قارىماي تاشكەنت ھاۋاسى خېلىلا تىنچىق ئىدى، ئەمما كۈن ئولتۇرغاندىن كېيىن ھاۋا بىرئاز سالقىنداپ قالاتتى. پىشايۋان ئاستىدىكى سۇپىدا پەر ياستۇققا يۆلىنىپ ياتقان مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئاللىقانداق بىتاقەتلىك بىلەن تاشقىرى قەسىرنىڭ دەرۋازىسى تەرەپكە پات ـ پات قاراپ قوياتتى. پۈت ـ قوللىرىنى يەڭگىل تۇتۇۋاتقان ئون سەككىز ـ يىگىرمە ياشلار چامىسىدىكى ئىككى نەپەر مۇلازىم يىگىت ئۇنى جورۇتمايلا ھېلى ئوڭ تەرەپكە، ھېلى سول تەرەپكە پات ـ پات ئۆرۈلدۈرۈپ قوياتتى.

ھەئە، زىيادە چارچاپ كەتكەن مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا مۇدۇرۇپ يىقىلىپ چۈشكەن باھانە بىلەن بىر كېچە ـ كۈندۈز ھوشسىز ياتقاندىن كېيىن تىلى سۆزلىمەس، پۈتى باسماس بولۇپ قالغىنىدى. گەرچە تېۋىپلارنىڭ كۆڭۈل قويۇپ داۋالىشى بىلەن ئاستا ـ ئاستا گەپ قىلالىغۇدەك بولغان بولسىمۇ، پۈتى پەقەتلا ھەرىكەتكە كەلمەيۋاتاتتى. ئۇنىڭ مۇشۇ ھالەتتە ياتقىنىغا بىرنەچچە ئاي بولۇپ قالغانىدى.

شۇ تاپتا ئۇ چوڭ ئوغلى مۇھەممەد ھۈسەين مىرزىنىڭ يولغا بىتاقەتلىك بىلەن تەلمۈرۈپ ئولتۇراتتى. ئوغلى كەلمىگەنسېرى تەشۋىشلىك خىياللىرى كۈچىيىپ كېتىپ باراتتى.

«ئەمىرزادەم نېمىشقا شۇ چاغقىچە كەلمەيدىغاندۇ؟ ھازىر بارمەن، دەپ گەپ ئەۋەتكىنىگىمۇ ئىككى ئاش پىشىم بولاي دەپ

قالدى، ياكى سۇلتان مەھمۇدخان ئالىملىرىنى ئەشتە قەلئەسىگە ھۇجۇم قىلىش نىيىتىدىن ياندۇرۇشقا ئامال تاپالماي يۇرەمدىكىن؟ ئاللاھ ئىگەم خان ئالىملىرىنىڭ كۆڭلىگە ئىنساب بېرىپ بول خاتا نىيىتىدىن ياندۇرغاي. ئۇ ھازىر دوست بىلەن دۇشمەننى پەرق ئېتەلمەيۋاتىدۇ. بىر قىسىم بەتنىيەتلەرنىڭ پىتنىلىرىگە ئىشىنىپ ئاتا يوللۇق مۆتىۋەر ئەمىرلەرنى ئۆلتۈرگىنىنى ئاز دەپ قېرىنداشلىرىنى ئۆزىگە دۇشمەن ساناۋاتىدۇ. ئۇنى قاتتىق ئاگاھلاندۇرۇپ بول نىيىتىدىن توسۇش كېرەك ئىدى، ئەپسۇس، مېنىڭ ئەھۋالىم مۇشۇنداق. بۇ ئىشنى پەقەت ئوغلۇم مۇھەممەد ھۇسەين مىرزىدىن باشقا يەنە كىمگە ئىشىنىپ تاپشۇرالايمەن؟ شۇنداق، سۇلتان مەھمۇدخان ئالىملىرى ھازىر ئوردىدا پېشقەدەم ئەمىرلەرگە ئېتىبار بەرمەس بولۇپ قاپتۇدەك. شۇنداق ئىكەن، ئۇلارنىڭ نەسەھەتىگە ھەرگىز قۇلاق سالمايدۇ، ئاشۇ بەتنىيەتلەر ـ نىڭ خۇشامەتلىرى، ماختاشلىرى، كۆككە كۆتۈرۈشلىرى قۇلىقىغا چىرايلىق ئاڭلىنىدۇ...»

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ھەسرەتلىك پۇشقىنىدى، كۆزىنى ئاۋۋال پېشايۋاننىڭ نەقىشلىك ئەگمىسىگە، ئاندىن چەكسىز ئاسمان گۈمبىزىگە تىكتى. ئەتە ھاۋانىڭ ئوچۇق بولىدىغانلىقىدىن بېشارەت بېرىپ تۇمەنلىگەن يۇلتۇزلار جىمىرلايتتى.

«مەرھۇم جەننەتمەكان سۇلتان يۇنۇسخان ئالىملىرى مېنى سەمەرقەنتكە ئەلچىلىككە ئەۋەتىپ چوڭ خانزادىگە كۈيۇ ئوغلى سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ مەلىكىسى قارا كۆز بېگىمنى سورىتقىنىدا، ئۆزىدىن كېيىن قالغاندا پەرزەنت ـ كۈيۇ ئوغۇللىرى ئوتتۇرىسىدا مۇشۇنداق نىزا ـ دۇشمەنلىكنىڭ يۈز بېرىشىنى ئالدىن پەرەز قىلغانىدى. چوڭ خانزادە بىلەن كۈيۇ ئوغلى ئوتتۇرىسىدا ئاتا ـ بالىلىق رىشتىنى ئورنىتىپ، بۇ ئارقىلىق ئۇلارنىڭ مېھرىنى تېخىمۇ چىڭىتىپ، سەلتەنەتنى مۇستەھكەملەشنى نىيەت قىلغانىدى. ئەپسۇس، خان ئالىملىرى ئارماندا كەتتى. شول چاغدا بول نىكاھ ئىشىغا سۇلتان ئەھمەد مىرزا ئالىملىرى ماقۇل بولغان

بولسا....ھەي، جاھاننىڭ ئىشلىرىغا نېمە دېگۈلۈك؟...»

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ نىمجان ۋۇجۇدىنى ئاچچىق ئەسلىمىلەر چۈلغىۋالدى.

ھەئە، سۇلتان يۇنۇسخانىنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن ئايغاقچىلار بىر - بىرىدىن يامان خەۋەرلەرنى ئېلىپ كېلىشكە باشلىدى.

ــ دەشتى قىپچاق دالىسىدىكى مۇھەممەد شەيبانىخان جەنەتماكان خان ئالىيلىرىنىڭ ۋاپاتىدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن سەلتەنەت دەۋاسى ئۈچۈن قىلىچ بىلەۋېتىپتۇ.

ــ قىبلىگاھىمىزنىڭ ۋاپاتىدىن خەۋەر تاپقان مىرزا ئابا- بەكرى تامامى لەشكەرلىرىنى جەمئىي قىلىپ كۈچاغا قاراپ لەشكەر تارتىپتۇ. ئەسلىدە كىچىك خانزادە ئالاچەخان[1] ئالىيلىرى مەرھۇم خان ئاتىسىنىڭ ئۆلۈم پەتىسىنى ئادا قىلغاچ ئاغىسى سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىغا سالام بەجا كەلتۈرۈش ئۈچۈن تاشكەنتكە كېلىشكە تەييارلانغاندى. مىرزا ئابابەكرىنىڭ كۈچاغا لەشكەر تارتىپ كېلىۋاتقانلىقىدىن خەۋەر تېپىپ، مۇددىئاسىنى ئۆزگەرتىپ، مىرزا ئابابەكرىنىڭ مۇقابىلىسىگە چىقىشقا ھازىرلىق كۆرۈۋاتىدۇ.

ــ سەمەرقەنت ئوردىسىدا تاشكەنت غوۋغاسى يەنە كۆتۈرۈلدى. بىر قىسىم ئەمىرلەر سۇلتان ئەھمەد مىرزا ئالىيلىرىنى كۈشكۈرتۈپ تاشكەنتنى تارتىۋېلىشقا ئۇندەۋاتىدۇ. مىرزىنىڭ كۆڭلىدىمۇ ئاشۇنداق بىر غەيرىي نىيەت قوتۇرغاندەك قىلىدۇ. ئۇنىڭ تاشكەنتكە لەشكەر تارتىپ كېلىش ئېھتىمالى زور، ئېھتىيات قىلماق كېرەك.

دادىسىنىڭ تەختىدە ئولتۇرغىنىغا ئانچە ئۇزۇن بولمىغان سۇلتان مەھمۇدخان ئايغاقچىلارنىڭ بۇ خەۋەرلىرىنى ئاڭلاپ نېمە دېيىشىنى بىلەلمەي، ئاۋۋال مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىغا، ئاندىن ئەمىرلەرگە قارىدى.

---

① ئالاچەخان ــ سۇلتان ئەھمەدخانىنىڭ لەقىمى. «جان ئالغۇچى، ئۆلتۈرگۈچى، قاتىل» دېگەن مەنىدە. بۇ لەقەمنى ئۇنىڭغا موڭغۇللار بەرگەن.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا سۇلتان يۇنۇسخانىڭ ئۆلۈمى بىلەن تەڭ شەيبانىخان بىلەن مىرزا ئابابەكرىنىڭ دۇشمەنلىك ناغرىسىنى چىلىشقا باشلىغانلىقىدىن ئانچە ئەجەبلىنىپ كەتمىگەن بولسىمۇ، بىراق چوڭ كۈيۇ ئوغۇل بولمىش سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ قەيسىنئاتسى بىلەن قىلىشقان قەسەم ـ ۋەدىسىدىن يېنىۋېلىپ قايتىدىن تاشكەنتكە لەشكەر تارتماقچى بولغانلىقىدىن تولىمۇ ئەپسۇسلاندى. ھەئە، سۇلتان يۇنۇسخانىڭ ئۆلۈم پەتىسىگە ئاشۇ ئۇچ ئاكا ـ ئۇكا كۈيۇ ئوغۇللاردىن ئۆمەر شەيخ مىرزا بىلەن سۇلتان مەھمۇد مىرزا ئالاھىدە كەلگەن، كۈيۇ ئوغۇللۇق سالاھىيىتى بىلەن ھازا ئاچقان بولسىمۇ، پەقەت سۇلتان ئەھمەد مىرزىلا يوقلاڭ باھانە ـ سەۋەبلەرنى كۆرسىتىپ، ئايالى مېھرىنىگار خەنىمنى ئەۋەتىپ قويۇپ ئۆزى كەلمىگەندى. ئۇنىڭ بۇ قىلىقىدىن ئىككى ئىنىسى خېلىلا رەنجىگەن، بولۇپمۇ ئۆمەر شەيخ مىرزا ئۇنى خېلىلا قاتتىق ئەيىبلىگەندى. شۇ چاغدا مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئاغزىدىن چىقارمىغان بولسىمۇ، كۆڭلىدە سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ ئۇزاق ئۆتمەي قەيسىنئاتسى بىلەن قىلىشقان ۋەدىسىدىن يېنىۋېلىشىنى غۇۋا پەرەز قىلغانىدى، بىراق بىرنەچچە كۈن ئىچىدىن بۇنى زىيادە گۇمانخورلۇققا جورۇپ ئېسىدىن چىقىرىۋەتكەنىدى.

ـــ جانابى ئاللاھ: «بول ئاخىرەت ماكانىنى يەنى بېھىشنى پانىدا چوڭچىلىقنى ۋە بۇزغۇنچىلىقنى كۆزلىمەيدىغان بەندىلىرىم ئۇچۇن ياراتتىم» دېگەنىكەن، ـــ دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا تەختتە غەمكىن ئولتۇرغان سۇلتان مەھمۇدخانغا قاراپ، ـــ بۇنىڭدىن بىلمەك كېرەككى، تەڭرىتائالاھ بەندىلىرىنى چوڭچىلىق قىلىش، بۇزغۇنچىلىق قىلىشتىن ۋە مەنسەپ ـ مەرتىۋە تالىشىشتىن توسۇغان. مۇتلەق دانا ۋە ھەقىقىي ھۆكۈمران بولغۇچى تەڭرى ئۇلۇغلۇق قۇدرىتى، غالىب ھۆكمى بىلەن خالىسا بىراۋنى تاج ۋە سەلتەنەت بېرىپ، ئەزىزلەپ، زامانداشلىرى ئارىسىدا يېگانە قىلىدۇ. چۇنكى، ھەرقانداق بەندىنىڭ ياكى ياخشى، ياكى يامان ئا-

قىۋىتى باردۇر. ياخشى ئاقىۋەت ھەرقاچان پەزىلەت ئىگىلىرىگە نىسىپ بولغۇسى. شەيبانىخان بىلەن مىرزا ئابابەكرى ئەزىلدىن سەلتەنەتمىزگە زاۋاللىق تىلەۋاتقان ۋە ئۇشبۇ شۇئۇم مەقسەتلىرى ئۈچۈن ھەربىرىدە قىلىۋاتقان ئەشەددىي رەقىبلىرىمىزدۇر. پەمىچە، دەشتى قىپچاقتىكى تەرىقەتچىلىپ كەتكەن قوۋمىنى ئەترابىغا توپلاۋاتقان شەيبانىخاننىڭ بولسا بۇ يېقىندا تەسەررۇپىمىزغا باستۇرۇپ كەلگۈدەك، سەلتەنەتمىزگە تەھدىت سالغۇدەك كۈچ ـ قۇدرىتى يوقتۇر. شۇنداقتىمۇ ئۇنىڭدىن ئېھتىيات قىلغىنىمىز، ئايغاقچىلار ئارقىلىق ئەھۋالنى بىلىپ تۇرمىقىمىز زۆرۈردۇر. چۈنكى، يىلاننىڭ بالىسىنىكىمۇ نەشتىرى بولىدۇ ئەمەسمۇ؟ مىرزا ئابابەكرىگە كەلسەك، شۇنچە قۇدرەتلىك مۇڭغۇللارنى دىر ـ دىر تىترىتىپ، ئۇلارنىڭ قايىللىق لەۋزىلىرىدىن «ئالاچە ـ خان» لەقىمىنى ئالغان خانزادە سۇلتان ئەھمەدخان ئالىيلىرى ئۇنىڭ مۇقابىلىسىگە چىقالايدۇ ۋە بەلكىم ئول ئاسىي مۇناپىقنى جازالاپ، مەرھۇم جەننەتماكان خان ئالىيلىرىنىڭ ئارزۇسىنى ئەمەلگە ئاشۇرالايدۇ. كەمىنلىرىنىڭ ھازىرقى ئەندىشىسى سۇلتان ئەھمەد مىرزا ئالىيلىرىدىدۇر. ناۋادا ئول يېزىنلىرى راستىنلا مەرھۇم خان ئالىيلىرى بىلەن تۇزۇشكەن سۇلھىنى بۇزۇپ، تاشكەنت دەۋاسى ئۈچۈن لەشكەر تارتىشنى ئىختىيار قىلىپ قالسا، بۇنىڭ ئاقىۋىتىنى مۆلچەرلىمەك تولىمۇ قىيىن. چۈنكى، قېرىنداش، ئۇرۇق ـ تۇغقانلار ئوتتۇرىسىغا نىزا چۈشسە پايدىنى ياتلار ئالىدۇ. كەمىنلىرى ھەرھالدا سۇلتان ئەھمەد مىرزا ئالىيلىرى دەرگاھىغا مەكتۇپ يوللاپ، پايدا ـ زىيانىنى چۈشەندۈرۈپ باقاي، ئۇرۇق ـ تۇغقاندارچىلىقنى، مەرھۇم خان ئالىيلىرى بىلەن قىلىشقان ئەھدىنى ئېسىگە سېلىپ باقاي، نىيىتىدىن يېنىپ قالسا ئەجەب ئەمەس. ئۇنىڭغىچە جانابى قىبلىگاھىمىز يېزىنلىرىنىڭ بۇ نىيىتىنى بىلمىگەن بولۇپ، ئاغا ـ ئىنىلىق رىشتىلىرىنى سەممىي نىيەتلىرى بىلەن ئىزھار قىلىپ مەكتۇپ ئەۋەتسىلە. شۇنىڭ بىلەن بىللە لەشكىرىي دىۋان تاشكەنت قەلئەسىنىڭ

مۇداپىئەسىنى مۇستەھكەملىگەي.

ـــ جانابى سەر ئەمىرىنىڭ دېگىنىدەك قىلايلى، ـــ دېدى خەـ
لىلا خاتىرجەم بولۇپ قالغان سۇلتان مەھمۇدخان.

ـــ ئەندىجانغا چاپارمەن ماڭدۇرۇپ بول ئىشلاردىن ئۆمەر
شەيخ مىرزا ئالىيلىرىنىمۇ خەۋەرلەندۇرۇپ قويايلى، ـــ دېدى مۇـ
ھەممەد ھۈسەيىن مىرزا سۆز ئېلىپ، ـــ بەلكىم مەسلىھەت، تەد
بىرلىرىنى ئايىماس.

ـــ ئەلۋەتتە شۇنداق قىلماي بولمايدۇ، ـــ دېدى مۇھەممەد
ھەيدەر مىرزا ئوغلىنىڭ تەكلىپىنى قۇۋۋەتلەپ، ـــ بەلكىم ئاغـ
سىنىڭ نىيىتىدىن ئۆمەر شەيخ مىرزا ئالىيلىرىمۇ خەۋەر تېپىپ
بولغان بولۇشى مۇمكىن.

كېڭەش ئەنە ئاشۇ مەسلىھەت بىلەن ئاخىرلاشتى.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ يازغان مەكتۇپىنىڭ قىلچىلىك
ئۇنۇمى بولمىدى. سۇلتان ئەھمەد مىرزا مەكتۇپ ئېلىپ بارغۇـ
چىنى جاۋابسىز ياندۇرغانىدى.

تاشكەنتكە ئالايىتەن يېتىپ كەلگەن ئۆمەر شەيخ مىرزا بولـ
سا ئاكىسىغا نەسىھەت قىلىشنى خالىمىدى.

ـــ ئاغام سەر ئەمىر جانابلىرىنىڭ مەكتۇپىغا جاۋاب بەرمەـ
گەن بولسا، مېنىڭ نەسىھەتىمگە زىنھار قۇلاق سالمايدۇ، ـــ دېدى
ئۆمەر شەيخ مىرزا قاپىقىنى تۇرۇپ، ـــ ئاقىللار، جاھىللارغا نەـ
سىھەت كار قىلماس، دەپتىكەن. يەنە ئۇرۇنساق، جانابى ئاغامنىڭ
بىزنى يېلىنغان ئوخشايدۇ، دەپ چۈشىنىپ قېلىپ، خورىكى تېـ
خىمۇ ئۆسۈپ قالىدۇ. ئۇنىڭدىن كۆرە مۇداپىئەنى چىڭىتىپ،
پۇختا ھازىرلىق كۆرەيلى. مەن ئەندىجاندىن كۆمەكلىشىكە سەر
كەردە ـ لەشكەرلىرىمنى ئەۋەتەي. ئۇلار كېلىپ ئەشتە قەلئەسىگە
جايلاشسۇن. ناۋادا ئاغام دۈشمەنلىك ناغرىسىنى چېلىپ لەشكەر
تارتىپ كېلىپ قالسا، بىرلىكتە تاقابىل تۇرايلى.

ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ بۇ تەكلىپىنى سۇلتان مەھمۇدخان
بىلەن مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا بىردەك قوللىدى. شۇ سەۋەبتىن

ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ خىللانغان سەركەردە ـ لەشكەرلىرى تاش-كەنتكە كېلىپ مۇستەھكەم قورغان ـــ ئەشنە قەلئەسىگە جايلاش-قانىدى.

بۇ ئارىلىقتا مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا كېلىشمەسلىكىنى ئۇچراپ پالەچ بولۇپ يېتىپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن ئوردا ـ سەل-تەنەت ئىشلىرىنى بىر تەرەپ قىلىش سۇلتان مەھمۇدخانغا ئوڭچە يۈكلىنىپ قالدى.

ئايغاقچىلار سەمەرقەنتتىن سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ لەشكىرى ھازىرلىق كۆرۈۋاتقانلىقى توغرۇلۇق پات ـ پات مەلۇمات يوللاۋاتاتتى، ئەمما نېمە ئۈچۈندۇر تاشكەنتكە رەسمىي لەشكەر تارتمايۋاتاتتى. ۋاقىتنىڭ ئۇزىرىشىغا ئەگىشىپ تاشكەنتتىكىلەر-نىڭ سەمەرقەنتلىكلەردىن بولغان ئەندىشىسى بارا ـ بارا پەسە-يىشكە باشلىدى، جىددىي ھالەتتىكى لەشكىرىي مۇداپىئەمۇ بارا ـ بارا بوشاشتى. دەسلەپتە ھەر كۈنى دېگۈدەك سۇلتان ئەھمەد مىر-زىنىڭ ئەھۋالىنى سۈرۈشتە قىلىپ تۇرىدىغان سۇلتان مەھمۇد-خانمۇ ھەپتە ـ ئون كۈندە بىر قېتىممۇ سۈرۈشتە قىلمايدىغان بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ كۆڭلىدىكى ئەندىشىلىرى ئاستا ـ ئاستا كۆتۈرۈلۈپ كەتكەنىدى. يېڭىدىن تەختكە چىققان بۇ ياش ھۆ-كۈمدارغا ياخشى كۆرۈنۈشنى، پۈرسەتنى چىڭ تۇتۇپ ئۇنىڭ يېقىن مەھرىمىگە ئايلىنىۋېلىشنى كۆڭلىگە پۈككەن بىر قىسىم جان باقتى ئەمرلەر ھە دېسە سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ دىققىتىنى بەزمە ـ باراۋەت، ئويۇن ـ تاماشا، كەيپ ـ ساپاغا بۇرايتتى، ئۇ-نىڭغا خۇشامەت، ماختاش سۆزلىرىنى يامغۇردەك ياغدۇراتتى.

ھەئە، ئويۇن ـ تاماشلارغا باشقىچە بېرىلىپ كەتكەن سۇل-تان مەھمۇدخانىنىڭ كۆڭلىدىكى مۇسىبەت قايغۇسىمۇ، ياغى ئەن-دىشىسىمۇ پۈتۈنلەي كۆتۈرۈلۈپ كەتكەنىدى. ئۇ ئاشۇ خۇشامەتچى ئەمرلەر بىلەن كۈن ـ كۈنلەپ بىللە يۈرەتتى، بىر قىسىم پېش-قەدەم ئەمرلەرنىڭ نەسىھەتلىرى قۇلىقىغا خۇش ياقمايتتى، ھەتتا ئۇلاردىن ئۆزىنى قاچۇرىدىغان بولۇۋالغانىدى.

ھېلىقى خۇشامەتچى ئەمىرلەرنىڭ قولىدا نە لەشكىرىي، نە مەمۇرىي ھوقۇق يوق ئىدى. چۈنكى، ئۇلارنىڭ ئوردىدىكى مەرتىۋىسى تۆۋەن ئىدى. ئۇلار ياش خاننى تولۇق ئىنىدەككە كەلتۈرۈۋالغاندىن كېيىن قىزىل كۆزلىرىنى ئاشۇ مۆتىۋەر ئەمىرلەرنىڭ قولىدىكى مەنسەپ ـ مەرتىۋىلەرگە تىككەنىدى، ئۇنى بىر ئامال قىلىپ تارتىۋېلىش ھەققىدە باش قاتۇرۇشاتتى. بىر ئامالالارنى قىلىپ ئاشۇ پېشقەدەم ئەمىرلەرنىڭ ئىشلىرىدىن، سۆز ـ ھەرىكىتىدىن قۇسۇر چىقىرىشاتتى. ئۇلارنى سۇلتان مەھمۇدخانغا چاندۇرماي چېقىشتۇراتتى.

ـــ سەمەرقەنت تەرەپتىن زىيادە ئېھتىيات قىلىپ كېتىپ بارىمىزمۇ نېمە قىبلىگاھىم؟

ـــ مېنىڭچىمۇ شۇنداق.

ـــ سۇلتان ئەھمەد مىرزا ئالىيلىرى نېمىلا دېگەنبىلەن خان ئىگىچىسىنىڭ كۆيۈسى. ئۇنىڭ ئۈستىگە مەرھۇم جەننەتماكان خان ئالىيلىرى بىلەن ۋەدە ـ قەسەم قىلىشقان. قاراپ تۇرۇپ لەۋزىدىن يېنىۋالماس.

ـــ ئارى، كەمىنىلىرىنىڭ كالتە پەمىچىمۇ، بەزىنلەر سۇلتان ئەھمەد مىرزا ئالىيلىرىنى تاشكەنتكە لەشكەر تارتماقچى، دېگەننى باھانە قىلىپ ئارىغا سوغۇقچىلىق سېلىش مۇددىئاسىغا يەتمەكچى بولغاندەك قىلىدۇ.

ـــ ناۋادا ئاشۇنداق يامان نىيىتى بولغان بولسا ئالىلىقاچان لەشكەر تارتىپ كېلەرىدى.

ـــ ھازىرغىچە ھېچبىر شەپە يوق دېسىلە.

ـــ ئۇلارنىڭ مۇددىئاسى سوغۇقچىلىق سېلىشلا بولمىسا كېرەك.

ـــ قانداق دەيدىلا جانابلىرى؟

ـــ ئېنىق تۇرمامدۇ. مۇشۇنى باھانە قىلىپ خان ئالىيلىرىغا ئۆزلىرىنى سەلتەنەتنىڭ ھامىيسى قىلىپ كۆرسەتمەكچى.

ـــ گويا تاجۇ تەختنى ئۆزلىرىلا قوغداۋاتقاندەك.

ـــ ئۇلار بولمىسا سەلتەنەت ئىشلىرى يۇرۇشمەيدىغاندەك.

ـــ شۇڭا خان ئالىيلىرىغا نەسىھەت قىلغان بولۇپ، تەنبىھ بېرىشكە پېتىنىۋاتىدۇ.

ـــ بۇ دېگەن قۇدرەتلىك ئالەمپاناھىمىزنىڭ ئىستېداتسىز گۇمانلانغانلىق.

ـــ ئانھەزرىتىمنى تېخىچىلا بالا چاغلاۋاتىدۇ.

ـــ مەرھۇم جەننەتمەكان خان ئالىيلىرى ئۇلارنى زىيادە ئەتىۋارلاپ كەتكەچكە تەكەببۇرلۇقىنى تاشلىمىغان گەپ.

ـــ ھە دېسىلا قىبلىگاھىمىزغا نەسىھەت قىلىپ كېتىشلىرىنى دېمەمدىلا تېخى.

ـــ خان ئالىيلىرى دېگەن زامانىمىزنىڭ يېگانە ئىستېدات ئىگىسى.

ـــ قەلەمدىمۇ، ئەلەمدىمۇ تەڭ يېتىشكەن زامان پازىللىرىنىڭ رەھنەماسى.

ـــ مۇشۇنداق قۇدرەت ئىگىسىنىڭ سەلتەنەتىگە كىممۇ كۆز تىكىشكە پېتىنالىسۇن؟!

ـــ سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ تاشكەنتنى قايتۇرۇۋېلىش خىيالى بولسىمۇ، لېكىن لەشكەر تارتىپ كېلىشكە زىنھار پېتىنالمايدۇ.

ـــ ئۇلار مۇشۇنى باھانە قىلىپ ئادالەتپاناھىمىزنى تىزگىنلىمەكچى.

ـــ ...

ئۇلار بىر ـ بىرىگە دوست تارتىشاتتى، لاپ ئۇرۇشاتتى، سۇلتان مەھمۇدخاننىڭ كۆزىچە ئۇنى ماختايتتى. ئىسمىنى تىلغا ئالماي تۇرۇپ، پېشقەدەم ئەمىرلەرگە زەھەرخەندىلىك بىلەن ھۇجۇم قىلاتتى. سۇلتان ئەھمەدخان بولسا ئۇلارنىڭ بۇ پىتنە ـ پاساتلىرىغا، ماختاشلىرىغا كۆڭۈل قويۇپ قۇلاق سالاتتى. ئاخىرى ئەھۋال شۇ دەرىجىگە يەتتىكى، ئۇ ئاشۇ ئەمىرلەرنىڭ ھەرقانداق سۆزلىرىگە شەكسىز ئىشىنىدىغان، بەرگەن مەسلىھەتلىرىنى قو-

بۇل قىلىدىغان، ھەرقانداق تەلەپلىرنى دەرھال ئورۇنلايدىغان بولدى.

ئۇلار سۇلتان مەھمۇدخان بىلەن مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئۆسمۈرلۈك دەۋرىدىن باشلاپ ئورنىتىلغان قىل سىغماس دوستلۇقىنى بىلگەچكە، پەقەت مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭلا يامان گېپىنى قىلىشقا پېتىنالمايتتى. ئۇنىڭسىزمۇ پالەچ بولۇپ، ئۆزىنىڭ ھاجىتىدىن چىقالماس بولۇپ ياتقان مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئۇلارغا ھېچقانداق خەۋپ كەلتۈرەلمەيتتى.

سۇلتان مەھمۇدخان تەختتە ئولتۇرغاندىن كېيىن مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزىنى لەشكىرىي دىۋانىنىڭ ئەمىرلىكىگە تەينىلىگەنىدى. مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزىنىڭ ئۆزىنى ئىلگىرىكىدەك «ئاداش» دەپ چاقىرماي «ئالىيلىرى»، «ئانەھزرىتىم»، «پاسىبانىم»، «قىبلىگاھىم» دەپ چاقىرىشىغا نارازى بولاتتى، ئىلگىرىكىدەك «ئاداش» دەپ ئاتىشىنى تەلەپ قىلاتتى. سۇلتان مەھمۇد خانىنىڭ مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزىغا بولغان دوستلۇق مېھرى ھەقىقەتەن زىيادە ئىدى. شۇڭا ئۇ ئالتۇن تەخت جايلاشقان شاھسۇپىغا ـــ تەختىنىڭ يېنىغا بىر پارچە زىلچا سالدۇرۇپ، ئۇنىڭغا مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزىنى ئولتۇرغۇزدى؛ ھەرەمگە كىرمىگەن ۋاقىتلىرىدا ئارام ئالىدىغان ھۇجرىسىنىڭ يېنىغا ئۆزىنىڭكى بىلەن ئوخشاش قىلىپ ھۇجرا ھازىرلاتقۇزۇپ بەردى. ھەر قېتىم يېڭىدىن تون ـ سەرپاي كىيسە، مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزىغىمۇ بىر قۇر ئۇستىباش تەييارلاتقۇزاتتى ھەمدە ئۇنىڭ ئۆزى بىلەن ھەرقانداق جايدا، ھەرقانداق ۋاقىتتا تەكلىپ ـ تەكەللۇپسىز كۆرۈشۈشنى، سۆزلىشىشنى تەلەپ قىلاتتى. بەزمە ـ باراۋەتلەردە ئۇنى ئوڭ يېنىدا ئولتۇرغۇزاتتى. ھېلىقى خۇشامەتچى ئەمىرلەر شۇ سەۋەبتىن مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزىدىن ھېيىقاتتى، خانغا قانداق خۇشامەت قىلسا ئۇنىڭغىمۇ شۇنداق خۇشامەت قىلاتتى. بېشىدىن تۆزۈك ئىسسىق ـ سوغۇقلارنى ئۆتكۈزمىگەن مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزا سۇلتان مەھمۇدخانغا ئوخشاشلا ئۇلارنىڭ مۇددد-

ئاسسىدىن بىخەۋەر ئىدى. خوشامەت، ماختاشلار ئۇلارنىڭ كۆزلىرىنى قىلىن بىر قات پەردە بولۇپ توسۇۋالغانىدى. ئىش ـ ھەرىكەتلىرىگە كۆز ـ قۇلاق بولىدىغان، باشقۇرۇپ تۇرىدىغان، ياخشى ـ ياماننى كۆرسىتىپ بېرىدىغان ئاتلىرى بولمىغانلىقى ئۈچۈن، تومۇرلىرىدا يىگىتلىك قانلىرى ئۇرغۇپ تۇرغان بۇ يىگىتلەرگە ئاشۇ ئەمىرلەرنىڭ كۆندە دېگۈدەك ئۇيۇشتۇرۇپ تۇرغان بەزمە ـ باراۋەتلىرى بەكمۇ يېقىپ كەتكەنىدى.

ئوردىدىكى بىر قىسىم ئەمىرلەرنىڭ خوشامەت، چېقىمچىلىقلىرىمۇ، سۇلتان مەھمۇدخاننىڭ بىر قىسىم پېشقەدەم ئەمىرلەرنى ئوردا ئىشلىرىدىن چەتلەشتۇرۇپ، ئۇلارنىڭ قولىدىكى ھوقۇقنى ئاشۇ ئەمىرلەرگە ئېلىپ بېرىشلىرىمۇ مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزىغا قىلچىلىك غەيرىي تۈيۈلمىدى. چۈنكى، ئۇلارنى غەپلەت باسقان، مەغرۇرلۇق، تەكەببۇرلۇق ئىللەتلىرى ۋۇجۇدلىرىنى چىرمىۋالغانىدى. شۇنىڭ بىلەن مەنسەپ ـ مەرتىۋىلىرىنىڭ ئېتى ئۇلۇغ، سۈپۈرىسى قۇرۇق بولۇپ قېلىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىشقان پېشقەدەم ئەمىرلەر يامانلىغاننى قىلىپ ئوردىغا كەلمەي قەسىرلىرىدە يېتىۋېلىشتى.

ـــ يار يامانلىغانغا خوش، مەن قۇتۇلغانغا، دەپتىكەن. ئوردىغا كەلمىسە تېخى ياخشى، كەم قالغان ئىبادەتلىرىنى قىلىۋالسۇن، ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان ئۇلارنىڭ بۇ ئىشىنى پەرۋايىغەمۇ ئالماي، باش ئاغرىقىدىن قۇتۇلغىنىغا خوش بولۇپ.

ياش سۇلتاننىڭ بۇ مۇئامىلىسىدىن ھاقارەت ھېس قىلغان پېشقەدەم ئەمىرلەر قورساق كۆپۈكلىرىنى چىقىرىۋېلىش مەقسىتىدە بۇيانقۇلى باھادىرنىڭ قەسىرىگە كېلىشتى.

سۇلتان يۇنۇسخانىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن تەختكە چىققان سۇلتان مەھمۇدخان يارلىق چۈشۈرۈپ خاس نۆكەرلىرىنى ئوردا مۇھاپىزەت قوشۇنىنىڭ ياساۋۇللىرىغا قېتىۋەتكەنىدى. يېڭى خانىڭ يېڭى نۆكىرى، يېڭى نۆكەر بېشى بار ئىدى. سۇلتان مەھمۇدخان يېڭى نۆكەر بېشىنى ئوردا مۇھاپىزەت قوشۇنىنىڭ ئو-

رۇنباسار ئەمىرلىكىگە تەيىنلىدى. ئۇنىڭ ئالدىدىراق مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزىنى ئوردا لەشكىرىي دىۋانىنىڭ ئەمىرلىكىگە تەيىنلىگەنىدى. مەرھۇم سۇلتان يۇنۇسخانىنىڭ خاس نۆكەر بېشى، ئوردا مۇھاپىزەت قوشۇنىنىڭ ئەمىرى، قوشۇمچە لەشكىرىي دىۋانىنىڭ ئەمىر لەشكەرلىكىنى ئۈستىگە ئالغان بۇيانقۇلى باھادىر سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ بۇ پەرمانىنى قوللاپ، لەشكىرىي دىۋانىنى مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزىغا ئۆتكۈزۈپ بەرگەنىدى.

ــ ئەمىرزادەم مۇشۇنداق ۋاقىتدا لەشكىرىي دىۋانغا باش بولۇپ، لەشكىرىي ئىشلارغا پىشسۇن. مەنمۇ ياشىنىپ قالدىم، بەرداشىر ئارام ئالىدىغان ۋاقتىم يېقىنلىشىپ قالدى، ــ دېگەنىدى بۇيانقۇلى باھادىر نارازى بولغان مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىغا چۈشەنچە بېرىپ.

ــ سىلى ئۇنداق دېگەنلىرى بىلەن ئەمىرزادىنىڭ بۇنداق چوڭ ئىشنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمىغۇچىلىكى يوق، ــ دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا، ــ خان ئالىيلىرى ئۇنىڭ بىلەن بولغان دوستلۇقىنى نەزەرگە ئىلىپ ئاشۇنداق يارلىق چۈشۈرگەن چېغى.

ــ ئەمىرزادىگە ئىشەنسىلە سەر ئەمىر، يېتىشەلمىگەن تەرەپلىرىگە بىز بار ئەمەسمۇ؟

بۇيانقۇلى باھادىرنىڭ چىن يۈرىكىدىن چىقىرىپ ئېيتقان سۆزلىرىنى ئاڭلاپ مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا جىم بولغانىدى.

بىراق، ئۇزاق ئۆتمەي مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالدى. سۇلتان مەھمۇدخان بىر قىسىم پىشقەدەم ئەمىرلەرنىڭ ئورنىغا ئەتراپىدا خۇشامەت قىلىپ يۈرگەن ياش ئەمىرلەرنى ئالماشتۇرۇشقا باشلىدى. سۇلتان مۇھەممەدخانىنىڭ بۇيانقۇلى باھادىرغا بولغان مۇئامىلىسىدە ئانچە ئۆزگىرىش بولمىدى، ئەمما بۇيانقۇلى باھادىر ھېلىقى ھوقۇقىدىن ئايرىلىپ قالغان پېشقەدەم ئەمىرلەرنىڭ قورساق كۆپۈكىنى ئاڭلاپ ئويلىنىپ قالىدى.

«خان ئالىيلىرى ھەرھالدا ماڭا يۈز ــ خاتىر قىلىپتۇ. مەنمۇ

ۋاقتىدا ئۆزۈمنى سورىۋالاي...»

ئۇ ئەنە شۇلارنى خىيالىدىن ئۆتكۈزگەندىن كېيىن تارتىشىپ تۇرمايلا ياشىنىپ قالغانلىقىنى باھانە قىلىپ نۆكەرلىكىدىن ئوردا مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنىنىڭ ئەمرىلىك مەرتىۋىسىدىن ئىستېپا سورىۋېدى، سۇلتان مەھمۇدخانمۇ ئانچە تەكەللۇپ قىلمايلا ئىجازەت بەردى.

بۇيانقۇلى باھادىر قەسرىگە تەرەپبالىلا كەلگەن تۆت پېشقەدەم ئەمرىنى خۇش چىراي كۈتۈۋالدى.

ـــ مەرھابا، جانابى پېشۋالىرىمىزنىڭ پايە ـ قەدەملىرى غېرىبخانىمىزغا يېتىپتۇ، قۇتلۇق بولغاي.

سارايغا كىرىپ جايلىشىپ ئولتۇرۇۋالغان ئەمرلەر پاتمۇقلىپ بولغاندىن كېيىن بەس ـ بەستە دادلاشقا باشلىدى:

ـــ پېشۋالىقىمىز قۇرۇسۇن. ھازىر بىز ئوردىدا كارغا كېلىمەسلەردىن بولۇپ قالدۇق.

ـــ سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىنىڭ كۆزىگە سەت كۆرۈنۈپ قالدۇق.

ـــ ھېچكىمگە ھۆكۈمىمىز ئۆتمەس بولدى.

ـــ ئەمرلىك نامىمىزلا قالدى.

ـــ ھەتتا خان ئالىيلىرى بىلەن كۆرۈشۈش سالاھىيىتىمىز مۇ يوق بولدى.

ـــ مەرھۇم خان ئالىيلىرىنىڭ دەۋرىدە كۆرسەتكەن تۆھپىلىرىمىز ئەمدىلىكتە يېڭى خانىنىڭ نەزىرىگە ئېلىنمىدى.

بۇيانقۇلى باھادىر بۇ دادلاشلارنى جىمجىت ئولتۇرۇپ ئاڭلىدى. ئۇ بۇ مۇتەۋەرلەرنىڭ قورساق كۆپۈكىنى، دەردىنى چۈشىنەتتى. بىرنەچچە قېتىم ئوردىغا بېرىپ سۇلتان مەھمۇدخانغا ئالدىراقسانلىق قىلماسلىق، پېشقەدەم ئەمرلەرنى رەنجىتمەسلىك، قەدىرلەش ھەققىدە ئىككى ئېغىز نەسىھەت قىلىشنىمۇ ئويلىغاندى، لېكىن ئۆزىنىڭمۇ چاچ ـ ساقاللىرى ئاقىرىپ ئاشۇ مويسىپىتلاردىن پەرقسىز بولۇپ قالغانلىقىنى، يەنە كېلىپ ئۆزىنىڭ

بۇرۇنلا مەرتىۋىسىدىن ئىستېپا بەرگەنلىكىنى ئېيىسگە ئېلىپ «ناۋادا خانغا نەسىھەت قىلساڭ، مېنى ئوردىدىن كەتكىنىگە پۇشايمان قىلىپ، ئالدىمغا ھوقۇق، مەرتىۋە دەۋاسى قىلىپ كەلگەن ئوخشايدۇ، دەپ خاتا چۈشىنىپ قالمىسۇن، دېمىسىمۇ بىز ئەمدى قېرىندۇق. سەلتەنەت ئىشلىرىنى ياش، ئىستېداتلىق ئەمىرلەر ئۈستىگە ئېلىپ، خانغا ھەمدەمدە بولغىنى ئەلا» دەپ ئويلاپ نىيەتىدىن يالتايغانىدى.

ـــ بىز ھەقىقەتەن ياشىنىپ قالدۇق، ـــ دېدى بۇيانقۇلى باھادىر سالماقلىق بىلەن ئېغىز ئېچىپ، ـــ كونىنىڭ ئورنىنى يېڭى، قېرىنىڭ ئورنىنى ياش ئېلىشى ئەزەلدىن داۋاملىشىپ كەلگەن ئۇدۇمدۇر. ئەمما، ھەر بىرلىرىنىڭ كۆڭۈل ئاغرىقلىرىمۇ كەمىنە. لىرىنگە بەش قولدەك ئايان. سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرى ئەسلىدە بۇ ئىشنى ئۆز يولى، يارىشىقى بىلەن قىلىشى كېرەك ئىدى. ياش بولغاچقا ئالدىراقسانلىق قىلىپ ئىشىنىڭ يولىنى بىلمەي قالدى. ئەمدىلىكتە خان ئالىيلىرى خاتالىقىنى زىنھار گەردىنىگە ئالغىلى ئۇنمايدۇ. ئۇنىڭدىن كۆرە ئۆزىمىزنى زىيادە ئۇپراتماي، ئاڭلىسىدۇ ـ ئاڭلىمىسىدۇ سەلتەنەت ئىشلىرىغا پايدىلىق مەسلىھەتىمىز بولسا مەلۇمات تەرىقىسىدە يوللاپ قويۇپ، ئارامخۇدا ئاخىرەتلىكىمىزنىڭ تەييارلىقىنى قىلايلى. ھامان ئىككى پۇتىمىز گۆرگە ساڭگىلاپ بولدىغۇ بىزنىڭ.

بۇيانقۇلى باھادىرنىڭ سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ ئالدىدا ھېلىمۇ ھۆرمىتى بار ئىدى. چۈنكى، سۇلتان يۇنۇسخانىنىڭ ئەڭ ئىشەنچلىك، ئەڭ ساداقەتمەن بۇ سەركەردىسىدىن ئوردىدىكى چوڭ ـ كىچىك ئەمىرلەرنىڭ ھەممىسى تەپ تارتاتتى. ھەق ـ ناھەق قارىشى ئېنىق بۇ سەركەردە ھەرقانداق ئادەمنىڭ مەرتىۋىسىگە، قاش ـ قاپىقىغا قاراپ ئولتۇرمايتتى. كۆڭلىدە قانداق گەپ بولسا يۈزىدىن يۈزىگە دەۋېرەتتى. شۇ سەۋەبتىنمۇ ئەيتاۋۇر، سۇلتان مەھمۇدخان دادىسىنىڭ بۇ سۆيۈملۈك نۆكىرىنىڭ ھېلىمۇ ھۆرمىتىنى قىلاتتى. باشقا پېشقەدەم ئەمىرلەرگە قىلغان سوغۇق مۇ-

ئاملىسىنى ئۇنىڭغا قىلمايتتى. شۇڭا بۇ تۆت مۆتىۋەر ئەمىر بۇ-يانقۇلى باھادىردىن پايدىلىنىپ سۇلتان مەھمۇدخانغا ئەرز سۇنۇش قارارىغا كەلگەنىدى.

ـــ بۇ دېگەنلىرىڭۇ تۇغرا، ـــ دېدى ئوردا ئىشىكئاغىسى ئانچە قايىل بولماي، ـــ لېكىن خان ئالىيلىرى مەنسىپىنى ئۆس-تۈرگەن ئول ئەمىرلەرنىڭ كۆپىنچىسى تولىمۇ ئىستېداتسىز كىشىلەردۇر. سەلتەنەت ئىشلىرى ئۇلارنىڭ قولىغا قالسا تەسەر-رۇپىمىزنىڭ رونىق تېپىشى ھەرگىزمۇ مۇمكىن ئەمەس. ھېچبول-مىغاندا خان ئالىيلىرىغا مۇشۇنىمۇ بولسا بىلدۈرۈپ ئاگاھلاندۇ-رۇپ قويۇشنى سەلتەنەتكە بولغان ساداقىتىمىزنىڭ ئىپادىسى دەپ قارايمەن.

ـــ ئارى، بىزنىڭ مۇددىئايىمىزمۇ شۇ، ـــ دېدى باشقا ئە-مىرلەرمۇ، ـــ سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىنى بەزمە ـ باراۋەت-تىن كۆرە، سەلتەنەت ئىشلىرىغا بەكرەك كۆڭۈل بۆلۈشكە ئۇندەپ قويايلى دېگەنىدۇق.

بۇيانقۇلى باھادىر بىردىنلا ئويلىنىپ قالدى، مەيدىسىگە چۈشكەن ئاپئاق ساقىلىنى سىلاپ بىرپەس خىيال سۈردى. سۇلتان مەھمۇدخاننىڭ ئەتىۋارلىشىغا ئېرىشىۋالغان ئاشۇ بىر توپ ئە-مىرلەرنىڭ كۆپىنچىسىنىڭ يا قەلەمدە، يا ئەلەمدە تۇزۇك ماھار-تىنىڭ يوقلۇقى ئۇنىڭغىمۇ ئايان ئىدى.

ـــ بۇ دېگەنلىرىمۇ توغرا، ـــ دېدى ئۇ ئويچانلىق بىلەن، ـــ خان ئالىيلىرى تېخى ياش، بىر تۈركۈم ئىستېدات ئىگىلىرى ئوردا ئىشلىرىغا ھەمدەمدە بولمىسا سەلتەنەت ئىشلىرىغا نۇقسان يېتىدۇ. سەر ئەمىر مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا جانابلىرىمۇ يامان ۋاقىتىدا ئاغرىپ يېتىپ قالدى. بولمىسا ئوردا ئىشلىرى بۇ دەرد-جىدە يولدىن چىقىپ كەتمەيتتى. مەيلى شۇنداق قىلايلى. ھەر بىرلىرىگە ئايان، كەمىنلىرى ئىلىم قارىسى كۆرمىگەن تومپاي ئادەممەن. جەننەتماكان خان ئالىيلىرىنىڭ تەربىيەسىدە خەت ـ ساۋاتىمنى چىقىرىپ، دانىشمەنلەرنىڭ كىتابلىرىنى ئاز ـ تولا يا-

مىداپ باققان بولساموۇ تۇزۇك ئىستېداتىم يوق، مەقسەت ـ مۇدىئالارنى ھەر بىرلىرىدەك راۋان قىلىپ يازالمايمەن. شۇڭا ھەر بىرلىرى بىر پارچە مەكتۇپ تەييارلىسىلا، بىرلىكتە ئىمزا قويۇپ، خان ئالىيلىرىغا يەتكۈزۈپ بېرىشكە كېپىللىك قىلاي.

ئۇلار شۇ ھامانلا بىر پارچە مەكتۇپ تەييارلاشتى. ئەتىسى سەھەردە مەكتۇپنى ئېلىپ ئوردىغا كەلگەن بۇيانقۇلى باھادىر شاھنىشىندا قوبۇل قىلىشنى كۈتۈپ چۈشكىچە ساقلىدى. لېكىن كېچىچە شاراب ئىچكەن سۇلتان مەھمۇدخان تېخىچە ئۇخلاۋاتاتتى. بەكمۇ تۇز، ساددا كەلگەن بۇيانقۇلى باھادىر مەكتۇپنى ھۆدەيچى بەگكە بېرىپ خانغا تاپشۇرۇپ بېرىشنى تاپىلاپ كېتىپ قالدى. لېكىن ئۇ بۇ مەكتۇپنىڭ ئوردىنى چاڭگىلىغا ئېلىۋالغان ئاشۇ سۇخەنچى ئەمىرلەرنىڭ قولىغا چۈشۈپ كېتىشىنى خىيالىغمۇ كەلتۈرمىگەنىدى. ئۇلار مەكتۇپنى ئوقۇپ چىقىپ بۇيانقۇلى باھادىر قاتارلىق ئاشۇ بەش نەپەر پېشقەدەم ئەمىرلەرنى كۆزدىن يوقاتماسا ھامان بىر كۈنى باشلىرىغا بالا بولىدىغانلىقىنى چۈشىنىپ يېتىشتى ـ دە، باشلىرىنى بىر يەرگە جەم قىلىپ سۆيىقەست پىلانلاشتى. ئاندىن سۇلتان مەھمۇدخاننىڭ شىركەيپ بولغان ۋاقتىدىن پايدىلىنىپ ناھايىتمۇ جىددىي مەلۇمات يەتكۈزگەن قىياپەتتە بەس ـ بەستە سۆزلەشكە باشلىدى:

ـــ ئاگاھ ۋە دانا بولسىلاكى ئى ئادالەت پاناھىم، ئاسىيلار تاجۇ تەختلىرىگە سۇيىقەست قىلىشقا كىرىشىپتۇ.

ـــ بۇيانقۇلى باھادىر قاتارلىق قېرى ئەمىرلەر مەنسەپ ـ مەرتىۋىلىرىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمىغانلىقىغا تەن بەرمەي، جانابى قىبلىگاھىمىزدىن قاتتىق رەنجىپ ھەر يەردە كوتۇلداپ يۈرگىنىنى ئاز دەپ، تاجۇ تەختلىرىنى تارتىۋېلىش ئۈچۈن خۇپىيانە ھەرىكەت باشلاپتۇ.

ـــ ئوچۇقراق گەپ قىلىڭلار، ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ.

ـــ ئۇلار خاننى يەڭگۈشلەش قەستىگە چۈشۈپتۇ.

ـــ چوڭ خانزادىلىرى مۇھەممەد سۇلتاننى تەختتە ئولتۇر-غۇزۇشنى مەسلىھەتلىشىپتۇ.

ـــ قىبلىگاھىمىزنى تىزگىنلىيەلمىگەندىكىن كۆزىنى خانزادىگە تىكىپتۇ.

ـــ توۋا، بۇ قەبىھلىكنى كۆرمەمدىغان.

ـــ ئۇلار بۇ مۇددىئاسىنى ئەندىجاندىكى ئۆمەر شەيخ مىرزا ئالىيلىرىغىمۇ بىلدۈرۈشۈپتۇ.

ـــ ئۆمەر شەيخ مىرزا ئالىيلىرى ئۇلارنى قوللايدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ، ئەشتە قەلئەسىدە تۇرۇۋاتقان سەركەردە ـ لەشكەرلىرىگە بۇيانقۇلى باھادىرنىڭ پەرمانى بويىچە ئىش كۆرۈش خۇسۇسىدا خۇپىيانە يارلىق چۈشۈرۈپتۇ.

ـــ بۇيانقۇلى باھادىر قاتارلىق قېرى ئەمىرلەرنىڭ ئەشتە قەلئەسىدىكى ئەندىجان سەركەردىلىرىگە يازغان خېتى قولىمىزغا چۈشۈپ قالدى.

ـــ ئەندىجان لەشكەرلىرىنى ئەشتە قەلئەسىدىن ۋاقتىدا كەتكۈزۈۋېتىشىمىز كېرەك ئىدى.

ـــ ...

چالا مەست ھالەتتە تۇرغان سۇلتان مەھمۇدخانغا مۇشۇنچىلىك گەپنىڭ ئۆزى كۈپايە قىلاتتى. ئۇلار تۆھمەتلىرىنى تېخىمۇ ئىشەنچلىك قىلىش ئۈچۈن ئەشتە قەلئەسىدە تۇرۇۋاتقان ئەندىجان لەشكەرلىرىنىمۇ چېتىۋالغانىدى. چۈنكى، ئۆمەر شەيخ مىرزىنىمۇ ئۆزلىرى ئۈچۈن چوڭ خەۋپ ھېسابلىغانىدى.

سۇلتان مەھمۇدخان بۇ ئەمىرلەرنىڭ گەپلىرىگە بەكلا ئىشىنەتتى. ئۇ بۇيانقۇلى باھادىر قاتارلىق پېشقەدەم ئەمىرلەرنىڭ بىرلىشىپ ھەرىكەت قىلىپ، ئوغلى خانزادە مۇھەممەدخاننى تەختكە ئولتۇرغۇزماقچى بولغانلىقىنى، بۇ رىياكارلىقنى يېزىسى ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ قوللاپ، تاشكەنتنى قوغداش ئۈچۈن كېلىپ ئەشتە قەلئەسىدە تۇرۇۋاتقان سەركەردىلىرىگە مەخپىي يارلىق چۈشۈرگەنلىكىنى ئاڭلاپ ئەس ـ ھوشىنى يوقىتىپلا قويدى، ھېلىقى

سۇخەنچى ئەمرلەر پاكىت تەرىقىسىدە كۆتۈرۈۋالغان ساختا مەكـ
تۇپنى كۆرۈپ بېقىشقىمۇ ھەپسىلىسى قالمىدى.

ـــ پەرمان! ـــ دېدى ئۇ كۆزلىرى قانغا تولغان ھالدا، ـــ خانغا، سەلتەنەتكە ئاسىيلىق قىلىش قەستىدە بولغان ئول مۇنا ـ پىقلارنىڭ دەرھال كاللىسى ئېلىنسۇن.

ئۇنىڭ مۇشۇنچىلىك پەرمانى يېتەرلىك ئىدى. بۇ ئىشتىن مۇھەممەد ھۇسەين مىرزىنىڭ خەۋىر تېپىپ خانىنى توسۇپ قو ـ يۇشىدىن ئەنسىرىگەن بۇ ئەمرلەر دەرھال پەرمانىنى ئىجرا قىلـ ىدى.

سۇلتان يۇنۇسخانغا ئەگىشىپ نۇرغۇن جاپا ـ مۇشەققەتلىك جەڭلەرنى قىلغان، تەخت ـ سەلتەنەت ئۈچۈن نۇرغۇن ئەجىر ـ تۆھپە كۆرسەتكەن بۇ پىشقەدەم ئەمرلەر گۇناھىنىڭ نېمە ئىكەنـ لىكىنى بىلمەيلا كاللىسىدىن جۇدا بولدى. تاشكەنت تاشكەنت بولغاندىن بېرى بۇنداق دەھشەتلىك پاجىئە تېخى يۇز بەرمىگەنـ ىدى.

سۇلتان مەھمۇدخان بەش نەپەر پىشقەدەم ئەمىرنىڭ كاللـ سىنى ئالدۇرۇپ بولغاندىن كېيىن بارلىق سەركەردە ـ لەشكەرلـ رىنى دەرھال ئەشتە قەلئەسىنى قورشاشقا پەرمان بەردى.

بۇ چاغدا مۇھەممەد ھۇسەين مىرزا دادىسىنىڭ قېشىدا ئـ ىدى.

ـــ سۇلتان مەھمۇدخان ئەقلىدىن ئېزىپتۇ. بۇگۈن سىلىنـى يېنىمغا چاقىرتىۋالمىسام بوپتىكەن، ئىسىت، ـ ئىسىت، ـــ دېدى بۇ پاجىئەدىن خەۋەر تاپقان مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا لاغ ـ لاغ تىترىگىنىچە كۆزىگە لىققىدە ياش ئېلىپ، ـــ دەرھال خان ئالىيـ لىرىنىڭ قېشىغا بېرىپ ئۇنى ئەشتە قەلئەسىگە ھۇجۇم قىلىشـ تىن توسۇپ قالسىلا، بولمىسا خاتالىق ئۇستىگە تېخىمۇ چوڭ خا ـ تالىق سادىر قىلغان بولۇپ قالىدۇ.

شۇ تاپتا ئوغلىنىڭ خەۋىرىنى كۈتۈپ يانقان مۇھەممەد ھەيـ دەر مىرزا سۇلتان يۇنۇسخان قازا قىلغاندىن كېيىن ئوردىدا يۈز

بەرگەن بىر قاتار ئىشلارنى ئەسلەپ چىققاندى. ئاللىقاچان قاراڭغۇ چۈشۈپ كەتكەنىدى. ئوغلى مۇھەممەد ھۇسەيىن مىرزىدىن بولسا تېخىچىلا خەۋەر يوق ئىدى.

«ئەمىرزادەم سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىنى نىيىتىدىن ياندۇرالارمۇ؟ ئەشتە قەلئەسىدىكى ئەندىجان لەشكەرلىرىنى كۆـ مەكلىشىشكە ئۆزىمىز چاقىرتقان ئەمەسمىدۇق؟ ئۇلار بىلەن تاشـ كەنت لەشكەرلىرى تۈتۈشۈپ قالسا قىرغىنچىلىقنىڭ ئاقىۋىتىنى مۆلچەرلىمەك تەس. ئەڭ مۇھىمى، خان ئالىيلىرى بىلەن ئۆمەر شەيخ مىرزا ئالىيلىرىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى قېرىنداشلىق مېھرىگە دەز كېتىدۇ. بەلكىم شول سەۋەبتىن دۇشمەنلىشىپ قېلىشىمۇ مۇمكىن. بۇنىسى تېخىمۇ خەتەرلىك. نېمە ئىشلار بولۇپ كېتىپ باردۇ ـ ھە؟ سۇلتان مەھمۇدخانمۇ ئەزەلدىن ئۆزۈمچى، تەكەببۇر، ئالدىراڭغۇ ئىدى، جاسارىتى بولغان بىلەن پاراسىتى كەم ئىدى. جەننەتماكان سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرىنىڭ ئارزۇ ـ ئارمىنى بۇ ئەمەستىغۇ؟ ئىسىت بۇيانقۇلى باھادىر... خان ئالىيلىرى نېـ مانچە ئەقىلسىزلىق قىلغاندۇ ـ ھە؟! بايا ئەمىرزادەم بىلەن خان ئالىيلىرىنىڭ ئالدىغا بىللە بارسام بوپتىكەن. قانداق قىلسام بـو ـ لۇر ئەمدى...»

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا بىرپەس كۆزىنى يۇمۇپ يانتاقاندىن كېيىن بىردىنلا كۆزىنى ئاچتى.

«توغرا، ئوردىدىكى ئەھۋالدىن خانىش ئايىملارنى خەۋەرلەنـ دۇرەي. خانىش ئىسان دۆلەت خېنىم بىلەن شاھ بېگىم خان ئا ـ لىيلىرىنى گەپكە كىرگۈزەلەيدۇ. ھەرقانچە بولسىمۇ خان ۋالىدە ـ لىرىنىڭ نەسىھەتىنى ئاڭلاپ قالار. ھەي... بۇ ئەقىل كاللامغا نې ـ مىشقىمۇ بۇرۇنراق كەلمىگەندۇ. ئۇلار ھەرەمدە بولغاچقا، بۇ پاجـ ئەدىن خەۋەرسىز قالدى ھەقىچان. لېكىن ھازىر چاپارمەن ئەۋەتـ سەم، بۇ ۋاق بولغاندا ھەرەمگە قانداقمۇ كىرەلمىسۇن؟ ھەرەمنىڭ دەرۋازىلىرى نامازشام بىلەن تەڭ تاقىلىدىغان تۇرسا... ئى قۇدرەتـ لىك تەڭرىم. ھەر بالا ـ قازادىن ئۆزۈڭ ساقلىغايسەن...»

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا كېچىچە كىرپىك قاقماي چىقتى. تاڭنىڭ تېزرەك ئېتىشىنى تىلەيتتى. تاڭ ئېتىشى بىلەنلا ھەرەمـ گە چاپارمەن ماڭدۇرۇپ، ئىككى خانىشنى ئوغلىغا نەسىھەت قىلـ دۇرۇشقا ئالدىرايتتى.

ناھايىتىمۇ ئەپسۇسكى، تاڭ ئاتماي تۇرۇپلا ئەنسىرىگەن ئىش ئاخىر يۈز بەردى.

ھەئە، تۇيۇقسىز قورشاۋغا چۈشۈپ قالغان ئەندىجان سەرـ كەردىلىرى سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ قەلئەنى تاپشۇرۇپ ئەندىجانغا قايتىپ كېتىش تەلىپىنى قەتئىي رەت قىلغان ۋە ئۆمەر شەيخ مىرزىدىن پەرمان بولمىغۇچە ئەشتە قەلئەسىدىن ھەرگىز ئايرىلـ مايدىغانلىقىنى بىلدۇرۇشكەنىدى. بۇ جاۋابىنىڭمۇ ئاساسى بار ئىـ دى. چۈنكى، ئۇلار سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ ئەمەس، ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ پەرمانىنى ئېتىراپ قىلاتتى. قائىدە بويىچە سۇلتان مەھمۇدخان بۇ تەلەپنى ئۆمەر شەيخ مىرزىغا قويۇشى كېرەك ئىـ دى. تەختتە ئولتۇرغاندىن بېرى خالىغىنىنى قىلىپ كۆنۈپ قالـ غان سۇلتان مەھمۇدخانغا بۇ جاۋاب تولىمۇ ئېغىر كەلدى. ئۇ ئاـ شۇ ئاچچىقتا تۇرغان ۋاقىتتا مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزا يېتىپ كەلگەنىدى.

ـــ ئالدىراقسانلىق قىلمايلى، ھەرنە ئىش بولسا ئاۋۋال تەھـ قىقلەپ كۆرۈپ...

سۇلتان مەھمۇدخان مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزىنىڭ گېپىنى قوپاللىق بىلەن بۆلۈۋەتتى:

ـــ بولدى ئادىشىم. بۇ ئىشنىڭ تەھقىقلىگۈچىلىكى قالمـ دى. ئول ئەندىجان سەركەردىلىرىنىڭ قورسىقىدا جىن بولمىسا، ماڭا بۇنچىلىك سەركەشلىك قىلىشقا پېتىنالارمىدى، ـــ غەزەپـ لەنگەن سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ كۆزلىرىگە قان تولغانىدى. ئۇ سەركەردىلىرىگە قاراپ قولىنى شىلتىدى، ـــ ھۇجۇم قىلىڭلار. ئول سەركەشلەرگە قىلچىلىك رەھىم ـ شەپقەت قىلماڭلار.

مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزا ھۇجۇمغا ئۆتكەن سەركەردە ـ

لەشكەرلەرنى توسۇشقا ئامالسىز قالدى. ئەندىجان لەشكەرلىرى جان ـ جەھلى بىلەن قارشىلىق كۆرسەتكەن بولسىمۇ، لېكىن ئۆزلىرىدىن نەچچە ھەسسە كۆپ لەشكەرلەرگە تەڭ كېلەلمىدى. جەڭ ئەندىجان لەشكەرلىرىنىڭ مەغلۇبىيىتى بىلەن ئاخىرلاشتى. ئۇلار تامامى دېگۈدەك قىرىلىپ كەتكەنىدى.

بۇ قىرغىنچىلىقتىن ئەتىسى ئاش ۋاقتى بىلەن خەۋەر تاپقان خانىش ئىسان دۆلەت خېنىم بىلەن شاھ بېگىم سۇلتان مەھمۇد-خاننى بىر ھازا ئەيىبلىگەندىن كېيىن يامانلاپ ئەندىجانغا كەتتى.

كۇتۇلمىگەن بۇ پاجىئەدىن كېچىكىپ خەۋەر تاپقان ئۆمەر شەيخ مىرزا قېيىنئىنىسى سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ قىلغان بۇ ئەقىلسىزلىقىدىن قاتتىق غەزەپلەندى. ئەمما ئۇنى ئەدەپلەش ئۈچۈن تاشكەنتكە لەشكەر تارتىشقا ئامالسىز قالدى. چۈنكى، ئەشتە قەلئەسىدە قىرىلىپ كەتكەن ئاشۇ بىر تۇمەن لەشكەر ئۇنىڭ ئاساسلىق قوشۇنى ئىدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ قولىدا تۇزۇك لەشكىرى قالمىغانىدى. ئىلاجسىز دەردىنى ئىچىگە يۇتۇشقا مەجبۇر بولدى.

بۇ غەلىبىسىدىن ئۆزىنى جاھاندا تەڭداشسىز ھېسابلىغان سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ خورىكى تېخىمۇ ئۆسۈپ كەتكەنىدى.

مەسئۇل مۇھەررىر : ياقۇپ مۇھەممەتروزى
مەسئۇل كوررېكتور : ئابلىمىت بارى
مۇقاۋا لايىھەلىگۈچى : ئەكبەر سالىھ

ياسىنجان سادىق چوغلان

باھادىرنامە (4)

نەشر قىلغۇچى : مىللەتلەر نەشرىياتى
ئادرېسى : بېيجىڭ شەھىرى خېپىڭلى شىمالىي كوچا 14- قورۇ
پوچتا نومۇرى : 100013
تېلېفون نومۇرى : 010-64290862
ساتقۇچى : جايلاردىكى شىنخۇا كىتابخانىلىرى
باسقۇچى : بېيجىڭ شېڭتۇڭ باسما چەكلىك شىركىتى
نەشرى : 2010-يىل 8-ئايدا 1-قېتىم نەشر قىلىندى
بېسىلىشى : 2014-يىل 3-ئايدا بېيجىڭدا 6-قېتىم بېسىلدى
ئۆلچىمى : 1230×880 م م. 32 كەسلەم
باسما تاۋىقى : 13.375
باھاسى : 45.00 يۈەن
ISBN 978-7-105-11012-4/I.2195 (维317)

www.uyghurkitap.com

图书在版编目(CIP)数据

诸王传.4：维吾尔文/亚生江·沙地克著.—北京：民族出版社，2010.7（2014.3重印）
ISBN 978-7-105-11012-4

Ⅰ.①诸... Ⅱ.①亚…Ⅲ.①历史小说—中国—当代—维吾尔语（中国少数民族语言）Ⅳ.①I247.5

中国版本图书馆CIP数据核字(2010)第130125号

责任编辑：牙库甫
责任校对：阿布力米提·巴日
封面设计：艾克拜尔·萨力赫
出版发行：民族出版社　http://www.mzcbs.com.
社　　址：北京市和平里北街14号　邮编：100013
电　　话：010-64290862（维文室）
印　　刷：北京盛通印刷股份有限公司
版　　次：2010年8月第1版　2014年3月北京第6次印刷
开　　本：880×1230毫米　大32开
印　　张：13.375
定　　价：45.00元

ISBN 978-7-105-11012-4/I.2195（维317）